

MAGYAR NÉPNYELV

MEGINDÍTOTTA

CSÚRY BÁLINT

III

SZERKESZTI

BÁRCZI GÉZA

A DEBRECENI EGYETEM TANÁRA

SZABÓ T. ATTILA

A KOLOZSVÁRI EGYETEM TANÁRA

DEBRECEN—KOLOZSVÁR

1941

VÁROSI NYOMDA, DEBRECEN.

1942—1403.

Csüry Bálint

Csűry Bálint emlékének.

Mikor 1939-ben a Magyar Népnyelv első kötete megjelent, még csak halvány jelei látszottak annak, hogy a Csúry Bálint megindította újabb magyar népnyelvkutató irányzat az egész magyar nyelvterületre kiterjedő munka kezdetét jelenti. Azonban aki ismerte a magyar népnyelvkutatás két-három évvel ezelőtti helyzetét, be kellett látnia azt, hogy az akkori trianoni határ két felén élő néhány népnyelvkutató a szellemi és anyagi erők figyelembevételé után nehezen vállalkozhatik az egész magyar nyelvterületre vonatkozó nagy tervek megvalósítására. Debrecenben, ahol Csúry személyiségének és munkásságának hatása alatt a gyűjtők egyre szaporodtak, a munkatér egyre szélesebbre terjedhetett ugyan, de egyelőre itt sem gondolhattak többre, mint egyes magyar népnyelvi pontok, esetleg összefüggőbb területeknél vélnék vagy e pontok, illetőleg vidékek egyes nyelvi jelenségeinek és jelenségcsoportjainak tanulmányozására, feldolgozására. A határon túl, Erdélyben azonban a legvérmesebb remények szerint is a népnyelvkutatók csekély számuk és az anyagi eszközök csaknem teljes hiánya, nem utolsó sorban pedig mozgási szabadságuknak a megszállóktól való korlátozása miatt viszonylag csak olyan kis teljesítményt végezhettek, amely a helyzet ismerőjét semmi nagyobb erdélyi munkaterv megvalósításának reménylésére nem jogosíthatta fel. Csúry és munkatársai minden lehetőt megtettek, hogy a határon innen és túl élő kutatók munkáját segítsék, teljesítményüket növeljék, és így egy nagyobbarányú közös munkaterv keresztülvitelét lehetővé tegyék. Ez azonban tőlük független okok miatt még Debrecenben is csak részben, Erdélyben pedig még kevésbé sikerült.

A keleti magyar területek részleges felszabadulása után a helyzet gyökeresen megváltozott. Csúry kezdeményezésére a Magyar Népnyelvben addig *külföldi* vendégként dolgozó erdélyi népnyelvkutatók, mint az Erdélyi Tudományos Intézet Magyar Nyelvészeti Osztályának tagjai, illetőleg munkatársai a debreceniekkel együtt elhatározták, hogy a debreceni Magyar Népnyelvkutató Intézettel közös évkönyvként adják ki a Magyar Népnyelvet és munkatervet dolgoznak ki az egész magyar népnyelvi terület kutatására. Mielőtt e terv valóra válhatott volna, Csúry Bálintot elragadta közülünk a halál. Egyrészt a debreceni tanszéken utóda és volt munkatársai, másrészt meg erdélyi követői nemcsak a halott iránt való

kegyelethől, de a munka egységének és súlyának növelése céljából továbbra is szükségesnek tartották a csirájában levő terv megvalósítását. E terv és szándék valóra válását jelenti a Magyar Népnyelvnek ez a kötete.

Már az együttműködésnek és az együttes kiadvány tervének keresztülvitele véglegesen elhatározott dolog volt, mikor egy másik örvendetes kezdeményezés újabb lépést jelentett a magyar népnyelvkutatás országos jellegű kiterjesztésére. 1941 őszén ugyanis a budapesti Pázmány Péter-Tudományegyetem Magyarságtudományi Intézetének kezdeményezésére a magyar népnyelvkutatók és nyelvészek budapesti értekezlete országos viszonylatban is legalább nagy vonalakban kijelölte a közös feladatokat és bizonyos határozatokat hozott a munka egységének biztosítása érdekében. E határozatok közül, mint az évkönyv e kötetének szempontjából különösen fontosat, csak a hangjelölés egységesítésének kérdését emeljük ki. Ez a Magyar Népnyelvben eddig használt jelzésrendszer elvi elfogadását jelentette ugyan, de egyben bizonyos egyszerűsítések és bővítések beiktatását is. Remélhető, hogy ez a szerény formában jelentkező egységre való törekvés, amely a Magyar Népnyelv együttes kiadásában megnyilvánul, a továbbiakban erősödik, országos arányúvá nő, és így lehetővé teszi távolabbi célok és tervek keresztülvitelét.

A debreceni és a kolozsvári tanítványok, követők a szokásos kegyeleten túl is e kötetben a korán és váratlan hirtelenséggel elköltözött Csűry Bálint szellemének áldoznak nemesak abban, hogy e kötetet az ő emlékének szentelik, hanem abban is, hogy dolgozataikban az őtőle megindított monografikus gyűjtés és feldolgozás módszerét érvényesítik és fejlesztik tovább.

A megemlékezést még ünnepélyesebbé teszik azok a dolgozatok, amelyekben nagy magyar és finn nyelvtudósok áldoznak Csűry Bálint emlékének. Bár ez a megemlékezés így szerénységében is méltó Csűry Bálint alakjához, úgy hisszük, e pillanatnyi ünneplő megemlékezésen túl sokkal maradandóbb emléket állítunk Csűrynek akkor, ha az ő úttörő terveit és módszerét tovább is ápolva és fejlesztve haladunk azon az úton, amely a magyar népnyelv és még általánosabb értelemben a magyar népi műveltség mennél teljesebb és tökéletesebb tudományos megismerésére vezet.

Bárczi Géza.

Szabó T. Attila.

Csúry Bálint élete és munkássága.

1886 február 13—1941 február 13.

Még mindig megrendülve gondolunk vissza azokra a szomorú, szürke februáreleji napokra, amikor napjában többször is megtettük az egyetem központi épülete és a klinikák közti utat. Reménytelen reménykedéssel, aggódó tekintettel néztünk be a klinikai betegszoba ajtaján s ha az odabent életéért küzdő nagybeteg állapota megengedte, bementünk hozzá néhány percre, megfogtuk a kezét, elmondtuk neki, milyen nagy szeretettel érdeklődik iránta mindenki, aki csak ismeri s milyen mélyről, szívből jövő rokonszenvvel kíván neki ismét jó egészséget és teljes testi erőt. S amíg mi el-elfulladó hangon, könnyeinkkel küszködve biztattuk, bátorítottuk és így próbáltunk belé erőt önteni, ő megsimította a kezünket s akadozva, szomorúan csak ezt ismételte: „Nagyon hirtelen jött... nagyon korán jött...”

Ahogy teltek a napok, úgy fogytak reményeink. S mint fájdalmas búcsúzáskor a hajókürt szava, mely örökre elszólít bennünket fiatal, szép álmaink szigetéről, úgy csengett fel a telefon, amely Csúry Bálint születésének 55. fordulóján a nagy kutató és tiszta, becsületes férfi halálát jelentette.

A fiatal tanítványok hajója ezzel kifutott a békés sziget öbléből az ezer veszéllyel leskelődő tengerre, de a tanítványok szívében ott maradt a szigeten eltöltött élet sok-sok tanulsága és kedves emléke.

*

Csúry Bálint 1886-ban született egy kis szatmármegyei faluban, Egriben. Apja néhai Csúry Miklós, anyja néhai Kádár Juliánna, mindketten nemesi eredetű, református kishirtokos család sarjai. A kis Csúry Bálint lelkében ez a környezet örökre kitörölhetetlen nyomokat hagyott. Ebben az egyszerű, világos és örök értékeken nyugvó, munkás és vallásos életben folyt le egész gyermekora. Itt tanult játszani, tréfálni, nevetni, itt tanult írni, olvasni, különösképpen pedig itt tanulta meg azt a magyar nyelvet, amelynek hű őre, buzgó kincskeresője és tudós bűvára volt egész életében. Itt raktározta el lelkébe a gyermek- és ifjúkor ezer benyomását, a népi élet sok-sok pilla-

natképét s a szamosháti magyar népi lélek számtalan finom megnyilatkozásának emlékét. Ebben a környezetben szívód-
tak fel ritkaéles emlékezetébe a szamosháti népi nyelv szavai,
szólásai, közmondásai, ez a környezet formálta ki pompás
magyar nyelvérzékét, eredeti zamatú, ízes magyar beszédét,
amely egyszerű, szerény, de határozott és munkás egyéniségé-
vel párosulva, Csúry Bálintot később mindenki szemében,
itthon és külföldön egyaránt, a magyar népryelvkutató élő
és követendő fajképévé tette. Gyermekkorában — mint később
emlegette — szívesen hallgatta édesapjának, az egykori debre-
ceni huszárnak vidám elbeszéléseit, vagy egy-egy jóízű mese-
mondó meséit és anekdótáit. Társaitól kissé félrevonulva, nagy-
apja csendes méhesében, korán elmélyedt olvasmányai-
ba, s a fokozott olvasás már gyermekkorában kortársai fölé emelte.
Testileg is gyorsnövésű, fejlett gyermek volt, s talán ez és állandó
félrevonultsága az oka annak, hogy kortársai ebből az időből
néha úgy emlegetik, mint zárkózott, kissé ügyetlen mozgású fiút.

Középiskolai tanulmányait a szatmári református fő-
gimnáziumban végezte. A református iskolák itt is érezhető
tömör magyar levegőjében még jobban megerősödtek egyéni-
ségének örökölt vonásai. A szatmári gimnáziumban a kis szamos-
háti falu világa kiszélesedett: egy egész nagy vidék nagyjából
azonos alkatú gyermek- és ifjúserege élt itt együtt, ugyanabban
az egyszerűségben, mozdulatlanak látszó állandóságban, mint
Csúry Bálint szülőfaluja, egybeforrva a református kollégiumo-
kat annyira jellemző fejlett közösségi szellemben. Talán a
csendes, egyszerű élet utáni vágyakozásnak s a közösségi
szellem vonzóerejének tulajdonítható, hogy a zajosabb, színe-
sebb, ismeretlen lehetőségeket nyújtó fővárosi élet helyett a
fiatal Csúry a csendesebb, félreesőbb, de szamosháti szülőfalujá-
hoz is közelebb lévő kolozsvári egyetemmet választja, amelynek
bölcészeti karán főleg Dézsi Lajost, Zolnai Gyulát és Böhm
Károlyt hallgatja. Kolozsvárott telt el Csúry életének leghosz-
szabb, legnehezebb s talán legdöntőbb korszaka. Itt végezte
tanulmányait, mint magyar-latin szakos bölcészettanhallgató,
itt szerzett középiskolai tanári és bölcészetdoktori oklevelet s
itt is maradt, mint középiskolai tanár a ma is megkapó hangul-
latú háromszázados református Kollégiumban 1910-től 1932-ig.
Tehát itt töltötte annak az időnek legnagyobb részét is, amelyet
Kolozsvár a trianoni békekötés következtében Romániához
csatoltan átélt, amíg csak 1932-ben a magasabb tudományos
érdek Debrecenbe nem hívta, hogy itt a Pápay József halálá-
val megüresedett magyar és finn-ugor összehasonlító nyelv-
szeti tanszéket elfoglalja. Szatmár szülötte, Kolozsvár neveltje
így került Debrecenbe, ahol oly rövid idő, kilenc esztendő
leforgása alatt annyira összeforrott ennek a nagy alföldi magyar
városnak a világával, hogy Debrecennek a magyar népryelv-
kutatás terén követendő feladatait világosan kijelölhette s

megteremthette azokat az alapokat és kereteket is, amelyek a munka gyakorlati megvalósításához elengedhetetlenül szükségesek voltak.

E rövid életrajzi vázlat azonban súlyos hiányosságban szenvedne, ha nem emlékeznénk meg Csűry Bálint egyéni, családi életéről. A magyar kisebbségi sors egyik legnehezebb időszakában, 1920-ban vette feleségül egri Magoss Erzsébetet, egri Magoss Miklós egri református lelkipásztor leányát. Házasságukból egy fiúgyermek született, István. Családi életük folyamán számtalanszor kellett érezniük a kisebbségi tanári és kutatói sors mostohaságait, a megszálló idegen hatalom hatóságainak kicsinyes és rosszindulatú bánásmódját, amellyel szemben Csűry Bálint teljesen visszavonult tanári munkájába, főleg pedig a kolozsvári református kollégium könyvtárának bizonyos védelmet és feledést nyújtó csendjébe. Mennél nagyobb volt a külső nyomás, annál szívósabban, annál lobogóbb hittel dolgozott Csűry nagy életművének, a Szamosháti Szótárnak befejezésén. Sokszor megtörtént, hogy a hajnali derengés még ott lelte Csűryt a könyvtárszobában, szótárának munkálatai közt. A külső tevékenységtől, gyakran az utazás lehetőségétől is megfosztott alkotó férfi így épített ki egy külön, csendes világot a maga és tervei számára, amelynek varázsa gyakran távoltartotta a szeretett és óhajtott családi körtől is. De éppen ezért rendkívül becses és értékes ez a családi élet Csűry Bálint életművének kiteljesedése szempontjából: a megértő, szerető hitves támogatása nélkül talán szétszóródott s — Csűry érzékeny lelkét ismerve — gyógyíthatatlan sebeket kapott volna ez a nagy egyéniség s idő előtt felörlődve sohasem jutott volna el későbbi nagy alkotásaiig. Hiszen így is sokszor emlegette Csűry Bálint, hogyha ő a sors rendelkezése folytán 1932-ben ki nem lép a kisebbségi életből, minden bizonnyal sokkal hamarabb felörlődik, mint a lényegesen több munkát, erőfeszítést kívánó, de viszonylag nyugodtabb légkört jelentő debreceni munkahelyen. A lelki háttérnek, a szilárd emberi életalapzatnak a biztosításaért az egész magyar nyelvtudomány mély hálával gondol a kutató egyéni életének formálójára, Csűry Bálint hitvesére.

Amint már említettük, kolozsvári éveiben Csűry szorgalmas kutatómunkát végzett. Gyermekkorától kezdődött egyéni hajlamain kívül, amelyek már eleve is a kutatómunkára képesítették, a néprajzkutatásra kétségtelenül Z o l n a i G y u l a, a kolozsvári egyetem magyar nyelvésztanára ösztönözte és indította el (vö. SzhSz. 16). Már egyetemi hallgató korában és kezdőtanárként több cikke jelent meg tudományos folyóiratokban;¹ ezekben a cikkeiben már korán tanúbizonyosságot ad alapos

¹ A nyelvjárás tanulmányozás módszeréhez és egy-két adat a magyar hangtánhoz. MNy. V, 214 kk. — Köznyelv és néprajz. Nyr. XXXVIII, 337. — A nyelvjárás kutatás módszertanához. MNy. VIII, 421. — Tájszókról. Nyr. XLV, 39.

módszertani és tárgyi felkészültségéről, amelyeket egyetemi hallgató korában szerzett, rendkívül alapos nyelvtudományi ismereteinek, valamint ezek birtokában későbbben végzett népnyelvi elméleti és gyakorlati módszertani tanulmányainak köszönhető. Származása, neveltetése, egész lelkivilága folytán kialakult benne a népi élet egészének ismerete, a népi lélek összes megnyilvánulásai iránt való érdeklődés s bizonyos magával ragadó, lelkes tárgyszeretet, amellyel Csúry Bálint a kutató terület népi életének összes részleteit vizsgálat alá vette. Ez az adottság, amelynek tudatosulása és tudományos programmá válása Csúrynek az akkori legújabb népnyelvkutató elvekkel és módszerekkel való megismerkedése után történt meg, természetesen elszakította őt mesterének és általában a múlt század végének általánosan elfogadott, egészen más igényű „nyelvjárastanulmány“ irányától. Ennek tulajdonítható, hogy szinte már fiatal hallgató korában olyan gyakorlati fogások, gyűjtési módszerbeli és rendező elvek birtokába jutott, amelyek a jelenségek mélyére hatoló, boncoló hajlamával, elmélyedő, aprólékos vizsgálókészségével és széles tárgyi ismereteivel párosulva, Csúry Bálintot már kora ifjúságában kiemelik a vele egyidőben búvárkodó népnyelvkutatók sorából. Így természetesnek tarthatjuk, hogy a kolozsvári egyetem akkoriban kinevezett fiatal nyelvész-tanára, **Gombocz Zoltán**, aki — mint a Magyar Nyelvtudományi Társaság akkori titkára — már korábról ismerte, szoros barátságot kötött vele, tudományos működését irányította, látókörét bővítette, nyelvészeti problémáit vele megbeszélte. Ez a meleg és felemelő barátság, amelyhez később **Melich János** baráti érzelmei csatlakoztak, nagyon termékenyítő hatással volt a fiatal Csúryre, de elkísérte őt élete későbbi útján is. Csúry Bálint büszke volt erre a barátságra, amely hosszú éveken keresztül az egyetlen, felülről jövő elismerés volt számára s szűkebb baráti körben többször emlegette, milyen jóleső elégtétel volt neki, amikor **Gombocz** hangtani és mondattani előadásai során teljes terjedelmükben ismertette és elfogadta Csúrynek pl. a szamosháti és székely mondathanglejtésre vonatkozó megállapításait.

Tudományos munkássága során eleinte nyelvelméleti, nyelvlélektani és filozófiai kérdésekkel foglalkozott.¹ Első nagyobb tanulmánya: „*Teleki József gróf mint nyelvész.*“² Ebben az áttekintő jellegű tanulmányában a múlt század első évtizedeinek nyelvi problémáival s közelebbről a nyelvújítással foglalkozik. Kimutatja, hogy a nyelvet e korszak írói, s köztük **Teleki** is, nemcsak a gondolatközlés eszközének tekintik,

¹ Nyelvtudomány és teleologia. Nyr. XLI, 161 kk. — A jelentés-tanhoz. Emlék Szily Kálmánnak. Bp., 1918. 10—1.

² Nyr. XXXVIII, 11 kk. és kny. NyF. 55. sz. Bp., 1908. 38 l.

hanem valami különleges, felsőbbrendű erőt és hatalmat is tulajdonítanak neki, amelynek következtében a nyelv ápolását, a nyelvművelést elsősorban fontos nemzeti kötelességnek tartják. Csúry világos tekintettel, élesen boncolja Teleki nyelvészeti felfogását és megállapításait, egyszersmind meghatározza helyét a korszak magyar és külföldi nyelvészeinek körében. Bölcsészettudományi értekezése: *Az ige*.¹ Rendkívül gazdag irodalom adataira támaszkodva, az ige keletkezésével foglalkozik. Ebben részletesen ismerteti az eddig vallott főbb felfogásokat, majd pedig maga keresi a kérdés megoldását. Az ige funkciójából kiindulva, az ige keletkezését mondattani alapról kísérli megfejteni. Megállapítja, hogy az ige keletkezése egyidejű az első mondat elhangzásával s az ige tulajdonképpen nem más, mint metafora. A metafora így nem pusztán díszítő forma, sem pedig stilisztikai fogalom, hanem az emberi beszéd egyik legnagyobb alkotó erőforrása, az embernek az a képessége, hogy a külső világ jelenségeinek bizonyos jelentést ad s ezt a jelentést a megfelelőnek talált szóban hang útján is kifejezi. Ebben a tanulmányában már világosan megmutatkozik Csúry mélyen-szántó boncolókézsége, világos logikája és nyelvfilozófiai tájékozottsága. *A nyelvtudomány ismeretelméleti vizsgálata*² c. tanulmányában viszont a nyelvtudományt, közelebbről pedig magát a nyelvet vizsgálja a Böhme-féle ismeretelmélet fényében. Ebben a nyelvfilozófiai munkájában is széles áttekintőképesség, erős kritikai érzék, fölényes és higgadt álláspont jellemzi a fiatal tudóst. Fejtegetései, bár szélesvonalúak, mindig a tényeken alapulnak. Csúry Bálint azonban nem sokáig művelte ezt az irányt. Gombocz Zoltán hatására lassanként belátta, hogy a magyar tudósok elsősorban a magyar nyelv tényeibe s azok vizsgálatába kell elmélyednie, s mindaddig, amíg az alapvető nyelvi tények pontos nyelvészeti tisztázása nem történt meg, bármily alapos felkészültséggel történjék is, a nyelvfilozófia és lélektan módszereivel éppen a leglényegesebb kérdésekben nem történik döntés, vagy pedig éppenséggel téves eredményekre jut a kutató. Azonban jóval később még egyszer megközelítette ezt az irányt, amennyiben az *Érintkezésen alapuló névátvitel*³ c. akadémiai székfoglaló értekezésében az érintkezésen alapuló, főleg pedig a Wundt jelentéstani rendszeréből hiányzó, egymásutáni érintkezésen alapuló jelentésváltozás jelenségeit s e téren végzett saját megfigyeléseit mutatjába a képzettársulás idevágó módjai szerint csoportosítva. A nyelvemlékekből, az irodalmi és népi nyelvből merített gazdag példatára, valamint a legszélesebbkörű filozófiai, nyelvlelektani és nyelvemléleti irodalom

¹ NyF. 63. sz. Bp. 1910. 76 l.

² Böhm Károly-Emlékalbum. III. 209—239 l. és kny. Besztercebánya, 1913. 32 l.

³ Értekezések a Nyelv- és Széptudományok Köréből. XXIV. k. 12. sz. Bp., 1929. 57 l.

tanulságainak részletes ismertetése és bírálata alapján megállapítja, hogy egyes képzetkomplexumok tagképzetei, vagy viszonylagos egységbe tartozó képzetek lehetnek egymással egyidejű, vagy egymásutáni érintkezésben. Ez az érintkezés lélektani alapja annak a jelenségnek, hogy az érintkező képzetek jelölési funkciójukat megváltoztathatják. Végezetül megállapítja a jelölési funkció érintkezésen alapuló megváltoztatásának módjait.

A nyelvfilozófia és nyelvlélektan területéről Csúry csakhamar áttért későbbi kutatómunkájának legfőbb irányára, a szamosháti népnyelv szókincsének a lehető legteljesebb összegyűjtésére, a benne tükröződő magyar nyelvészeti és módszertani problémák boncolására. Erre a munkára még egyetemi hallgató korában, 1908-ban Zolnai Gyula buzdítására jelentkezett. Ekkor került kapcsolatba a Magyar Nyelvtudományi Társasággal s ez a kapcsolat attól fogva sohasem szűnt meg, hanem állandóan erősödött, fejlődött. Ennek a Társaságnak anyagi segítsége támogatta őt népnyelvi gyűjtőmunkájában és a gyűjtött anyag feldolgozásában.¹ Már első módszertani dolgozataiban erősen hangsúlyozza későbbi népnyelvi búvárlata egész ideje alatt követett elvét, a nyelvi jelenségek pontos megfigyelésének és hangtanilag hű feljegyzésének szükségességét. Rámutat a nép ajkán élő verses hagyományok és a rögtönzött, közvetlen beszéd közt lévő különbségekre. Rendkívül érdekesek azok a megfigyelések, amelyekből már kiviláglanak későbbi tanulmányainak témái. Így pl. már 1909-ben megemlíti a magánhangzó-orrhangúsodás egyes eseteit, amelyeket csak jóval később, 1926-ban megjelent tanulmányában foglal rendszerbe. Ennek a kérdésnek fejlődését, Csúry e tárgyra vonatkozó megfigyeléseinek állandó tisztulását pontosan nyomon követhetjük a szamosháti szókincsanyag gyűjtésekor teleírt jegyzetfüzeteiben.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság támogatását eleinte különlegesebb kötött feladat kijelölése nélkül élvezte a fiatal kutató. A Társaság támogatása még ilyen formában is természetes volt, hiszen köztudomás szerint a Társaság egyik legfőbb célja már megalakulása pillanatában a népnyelvi hagyományok gyűjtése lett.² Valamivel később pedig éppen az akkori titkár, Gombocz Zoltán buzgólkodására határozta el a Társaság a népnyelvkutatásban mindmáig legeredményesebbnek és leghelyesebbnek bizonyult módszernek: az egyes nyelvjárások monografikus szótári feldolgozásának alkalmazását. Így nyer megbízást előbb Erdélyi Lajos egy székely falu vagy vidék, Horváth Endre pedig egy dunántúli falu vagy vidék nyelvjárási szótárának megírására. Csak 1914-ben kerül arra sor,

¹ Vö. MNy. IV, 433, X, 285, XIII, 313, XIV, 45, 165, XV, 177 kk. és SzhSz. 3, 16.

² Vö. MNy. I, 45, 90, 289, 337, XVI, 41 kk.

hogy az immár hat esztendeje szorgalmasan és rendszeresen gyűjtő és búvárkodó Csűryhez azzal a kérdéssel fordul Gombocz Zoltán, a Társaság titkára, hogy elvállalná-e anyanyelvjárása szótárának megírását.³ Bár a választ nem ismerjük, tartalma minden bizonnyal igenlő, mert a Magyar Nyelvtudományi Társaság még ugyanebben az évben megbízta szülőföldje, a Szamoshat népnyelvi szótárának elkészítésével (vö. MNy. X, 285). A megbízás alapján most már újult erővel folytatva 1908-ban megkezdett munkáját, 1915-ig bejárta a szatmár-megyei szamosháti falukat, valamint a szomszéd nyelvjárásoknak a szamoshátiival érintkező széleit. E munkájában főleg a tiszaháti és ugocsai nyelvjárásokat tanulmányozza. Míg a fenti két népnyelvkutató munkája az 1914-ben kitört világháború s az utána következő nehéz viszonyok közepette elakadt a megvalósulás útján, Csűry húsz év szorgalmas munkájával és lankadatlan buzgalomával elkészítette művét. Csűryben a Gombocztól elvi alapokból kiinduló módszerei elgondolás megtalálta legjobb, sőt egyetlen megvalósítóját. Ugyanekkor azonban meg kell állapítanunk, hogy a Társaság ilyen elvi álláspontja és határozott célkitűzése nélkül Csűry munkája talán a legserényebb szorgalom és legkitartóbb buzgalom ellenére sem hozta volna meg a kívánt eredményt, s valószínűleg a később Csűry által életrehívott népnyelvkutató mozgalom sem indult volna el olyan határozott, világos célokkal s olyan erős elvi alapokon.

Bármennyire is igyekezett azonban Csűry eltemetkezni népnyelvi kutató munkásságába, a világháború utolsó éveiben már mind élesebben mutatkozó bomlási tünetek, az állandó politikai feszültség és bizonytalanság, végül pedig az erdélyi magyar életre rászakadt tragédia, mint annyi, népével szorosán együttélő és együttérző magyart, őt is kivetette nyugodt légköréből, amely nélkül Csűry is képtelen volt tudományos alkotásra. Ez a súlyos bizonytalanság és a rákövetkező irtózatossapás szinte teljesen megbénította Csűry tudományos érdeklődését is, úgyhogy etájt legalább egy évig Csűry nem vett kezébe tudományos munkát, még nyelvészeti folyóiratot sem (vö. MNy. XXXVII, 67). Így érthetjük meg, hogy — bár folytatta a szamosháti szókincs gyűjtését, — az 1915—1921. években irodalmi munkássága majdnem teljesen elapadt.

Évek kellettek, amíg Csűry magához tért, s körülpillantva a kisebbségi sorsba hullott magyarság életében, alázatosan vállalva e sors minden keserűségét és kötelezettségét, megtalálta élete elsőrangúan fontos feladatait. Erről a kisebbségi magyar tudóséletéről Szabó T. Attila, Csűry tanítványa és kutatótársa — maga is részese e rideg sorsnak — a következőket írja: „Az elszakítottág éveit alatt az erdélyi tudományművelőnek egyszerre több ember munkáját kellett végeznie,

³ Gombocz Zoltán levele Csűry Bálinthoz.

és többféle, sokszor a szakterületétől távoleső feladatot kellett a lelki megalázottság, az emberi szabadságkorlátozás és a kép-telenül kicsinyes sajtóellenőrzés ezer nyomasztó nyúge, tús-kéje és vágása között is vállalnia. Az erdélyi tudományosság-nak állandóan ügyelnie kellett arra a gyakorlati, művelődés-politikai követelményre, hogy az erőszakosan megvont külső : politikai határokon túl egyre súlyosabban kialakuló szellemi határzár ellenére is meggyőzze az erdélyi magyarságot arról, hogy a tudás emeli fel és tartja meg a nemzetet a magára maradottságnak kétségbeesés felé sodró, sötét napjaiban, és hogy viszont tudást önálló tudományművelés nélkül elképzelni sem lehet. E gondolat első munkásai közé tartozott Csűry Bálint is. Talán azok számára, akik kedvezőbb külső és belső körülmények között csak szakterületük művelésével törőd-hettek, megmosolyogni való dolog volt az erdélyieknek ez a kontárkodó tudományművelése, de elesettségekben a kényszerű körülmények hatása alatt vállalni kellett Csűrynek is ezt a sorsot, és a többi öntudatos, népe sorsáért felelősséget érző tudóssal együtt ideje javarészét arra kellett fordítania, hogy tudománynépszerűsítő, nyelvművelő és más cikkeket, meg sok-sok könyvismertetést írjon nemcsak szakfolyóiratokba (Erdélyi Irodalmi Szemle, Erdélyi Múzeum), hanem napilapokba, szépirodalmi, ifjúsági folyóiratokba és néplapokba (Pásztor-tűz, Erdélyi Szemle, Ellenzék, Ifjú Erdély, Magyar Lányok, Magyar Nép) is.“ (MNY. XXXVII, 67—8.) Mint irodalmi munkásságának felsorolásából láthatjuk, Csűry ebből a feladat-ból derekasan kivette a részét (vö. uo. 76—79). Emellett állandóan végezte szamosháti szókincsgyűjteményének szótárrá szerkesztését s a gyűjtő- és szerkesztőmunka közben anyanyelvjárásá-nak anyagából ismeretessé vált részletjelenségek rendszeres feldolgozását és pontos megvilágítását.

Erre az időszakra esik Csűry sajátos munkamódszerének, a népnyelv monografikus feldolgozásának teljes kibontakozása. Egyedül, példák után igazodni nem tudva, lassanként érlelő-dik meg benne az új módszer, amely a régi „nyelvjárastanulmá-nyok“ ötletszerűen, csak néhány példát kiragadó, problémátlan tárgyalásmódja helyébe a tárgyalásra kerülő nyelvi jelenség összes részleteit minden vonatkozásban vizsgálat alá veszi az illető nyelvjárasterületen belül. Ez a módszerei eljárás, az ú. n. jelenségmonográfia, a legjobb út afelé, hogy a népnyelv jelen-ségeinek búvárlása a nyelvtudomány többi területein elért színvonalra emelkedjék és így megállapításai zökkenők és szakadékok nélkül kapcsolódjanak a nyelvtudomány többi eredményeihez. Nemcsak az egyes nyelvjárási jelenségek pontos, rendszeres és részletes kidolgozása az, amely különös jelentőséget ad Csűry módszerei eljárásának, hanem az a törekvés is, hogy elért eredményeit közvetlen kapcsolatba hozta a magyar nyelv-történet hasonló tényeivel és a magyar nyelvtudomány többi,

odavágó eredményeivel. Így már a saját, állandóan kiszélesedő nyelvjárástudományi kutatómunkájában szoros kapcsolatot teremtett a magyar nyelvtudomány többi ágai és a népnyelv-kutatás között.

Ebben a korszakban készült nyelvjárási részlettanulmányai közül kimagaslanak a szamosháti, székely és moldvai csángó nyelvjárás hanglejtéseiről írt tanulmányai.¹ Ezek sorában alapvető jelentőségű *A szamosháti nyelvjárás hanglejtésformái*² c. tanulmánya, amelyben Gombocz Zoltánnak és Tolnai Vilmosnak a magyar hanglejtés kutatását megindító tanulmányaihoz kapcsolódva, legegyszerűbben is tisztázza a hanglejtés alapvető kérdését. Tolnai a hangsúly lelki okát az értelemben, a hanglejtés lelki okát pedig az érzelemben keresi. Csűry bebizonyítja, hogy az erősségi és magassági változásokban, tehát a hangsúlyban és a hanglejtésben egyaránt szerepelnek értelmi és érzelmi tényezők. Amint a hangsúly egyes formáihoz a mondatnak bizonyos állandó jelentései kapcsolódnak, úgy kapcsolódott egy-egy hanglejtésformához a mondatnak egy-egy állandó jelentése. A kísérleti fonetikusok pontos felvételeket készítenek a különböző hanglejtésformákról, de a hozzájuk tapadó lélektani funkciót gyakran figyelmen kívül hagyják. Csűry a kérdésnek ezt a részét, tehát a hangmenetek és hanglejtésformák lélektani vonatkozásait, jelentéstani szerepét is kutatja. Miután megállapította a beszédhangok és hangsorok különböző sajátosságait (hangszín, tartam, erősség, magasság, szó- és mondat-hanglejtés), elemzi a hanglejtés alapjául szolgáló hangfekvést és hangmenetet, s megállapítja a magyar nyelvre vonatkozólag, hogy nincs határozottan kifejeződő szóhanglejtése. A mondat-hanglejtésformák azonban annál nagyobb gazdagságban találhatóak benne. Mivel a magyar nyelvre vonatkozó általános vizsgálatok nincsenek birtokunkban, a szamosháti nyelvjárás hanglejtésformáit ismerteti a Tolnaiéhoz hasonló ötvonalas módszerrel. Először is elhatárolja egymástól a tiszta és vegyes mondat-hanglejtési formákat, aztán az érzelmi tényező hanglejtésbeli szerepét vizsgálja. Kimutatja, hogy vannak nyelvjárásának tisztán érzelmi hanglejtésformái, amelyeknek típusait a nyugodt közlés hanglejtésformáiban nem találhatjuk fel. Közös jellemvonásuk az, hogy a modulatio majdnem teljesen

¹ Hanglejtés. Nyr. XLVIII, 71. — Az éneklő hanglejtés kérdéséhez. MNy. XXI, 327. — Jegyzetek a szamosházi hanglejtéshez. Uo. XXII, 106. — Egressy „a kedély magyar accentusá”-ról. Uo. XXIV, 42. — A székely és csángó mondat-hanglejtés. Uo. 249 kk. és kny. — Idegen szók hanglejtése magyar beszédben. Magyarosan I, 69. — Szamosközy és a székely mondat-hanglejtés. MNy. XXXI, 115. Később összefoglalóan: A mondat-hanglejtés. Debreceni Szemle IX, 105—19 és Die Satzmelodie im Ungarischen. Leipziger Vierteljahrsschrift für Südosteuropa I, Heft 3: 52—68.

² MNy. XXI, 1 kk., 159, 247 kk. Kny. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Közleményei. 22. sz. Bp., 1925. 44 l.

hiányzik belőlük. Vagy egyenletesen magasak, vagy egyenletesen mélyek, vagy lassan emelkedők, vagy hullámzatosak, vagy ellentétesek. A hanglejtésnek azonban van értelmi jelentést hordozó szerepe is. A hangmenetek közül értelmi jelentés tekintetében az ereszkedő, emelkedő és egyenletes hangmenetek jöhetnek tekintetbe, mert a szökő és eső hangmenetek érvénye csak két szótagra, a sikló hangmeneté pedig egy szótagra korlátozódik. Az egyes hangmenetekből formálódott mondat-hanglejtéseket Csúry két csoportra osztja: a nyomaték-talan és a nyomatékos mondat-hanglejtések csoportjára. A nyomaték-talan mondat az általános, nem egy határozott személyhez intézett beszéd mondata. Ennek hanglejtése szakaszonként ismétlődő, ereszkedő hangmenetű. A mondatzáró hangmenet mindig alaphangon végződik. A beszéd igazi érdeke, csattanója a nyomatékos mondatban van kifejezve. Ez a beszélgetésnek, két ember közvetlen társalgásának leggyakoribb mondata. A nyomatékos mondat hanglejtése változatosabb, mint a nyomaték-talan mondaté. Minden nyomatékos mondat-hanglejtésnek jellemző része a főhangmenetén kívül a kezdő és záró sarka. Két csoportot különböztetünk meg: a kérdő mondatok és a nyomatékos közlő mondatok hanglejtését. Nyelvjárásában a bennük kifejezett jelentés és hanglejtés szerint a következő hat kérdésfajtát találta Csúry: 1. döntő kérdés, 2. kutató kérdés, 3. ismételt, 4. találgató, 5. csodálkozó és 6. bizonyító kérdés. Később az első két kérdéstípust véglegesen eldöntendő és kiegészítendő kérdésnek nevezte el. Az eldöntendő kérdés (pl. Sütöl szombaton?) emelkedő hangmenettel kezdődik, amely a mondat utolsóelőtti szótagjában éri el a legmagasabb fokot, majd az utolsó szótag esésszerűen az alaphangon végződik. A kiegészítendő kérdés (pl. Mitől lobog az a lámpa?) magas hangon kezdődik; a második szótagban nagy hangközzel mélyen leesik, a következő szótagokban pedig lassan ereszkedő hangmenetben száll tovább lefelé, mígcsak az utolsó szótagban el nem éri az alaphangot. A többi, jelentéstani szempontból kevésbé fontos kérdéstípusnak is pontosan megadja hanglejtésformáit. — A személyes közlés nyomatékos mondata párbeszéd-ben hangzik el; a közlőmondat e fajtájában a szerint, hogy a mondat állítmánnyal, vagy pedig valamely más mondatrészsel végződik, kétfajta mondat-hanglejtési formát állapíthatunk meg. 1. Ha a mondat állítmánnyal végződik (pl. Ide is szalmát hintsetek! Mind a hármat elharangozták.), a hanglejtés következőképpen alakul: a hangmenet az utolsóelőtti szótagig ereszkedik, az utolsó szótagban azonban hirtelen több hanggal felugrik. Ez az ú. n. szökőzárású hanglejtésforma. 2. Ha azonban nem az állítmány, hanem egy másik mondatrész zárja be a mondatot (pl. Jobban köt tülle az ugorka. Nem sok jóut tanulsz ott!), a hangmenet egészen az utolsóelőtti második szótagig egyenletesen ereszkedő, az utolsóelőtti szótagban hir-

telen több hanggal felszökik, az utolsó szótagban pedig leesik az alaphangra. Ez az ú. n. esőzárású hanglejtésforma.

A szamosháti mondathanglejtésre vonatkozó vizsgálatait a székely és a moldvai csángó nyelvjárásra nézve is folytatta. Megállapítása szerint a székely hanglejtés a párbeszédes hanglejtésformák tekintetében tér el a többi vidékektől. A székely párbeszédes hanglejtés kettős vonatkozásban eltérő: a hangmenet és a záradék tekintetében. A székely párbeszédes hanglejtésben a hangmenet kezdete egyenletes és egyformán magas, azaz a kezdő hangmagasság a második szótag után nem esik le, hanem csak a hangmenet vége felé. A mondat utolsó szótagában azonban a hang ismét a magasba emelkedik.

A moldvai csángó hanglejtést az 1928—1931. évek nyarán tett tanulmányútain figyelte meg. Megfigyeléseit a következőkben foglalhatjuk össze. Az eldöntendő és a kiegészítendő kérdés, valamint a személytelen közlés hanglejtésformái megegyeznek a szamosháti hanglejtésformákkal. A párbeszédes közlés hanglejtése a székely párbeszédes közlés hanglejtését tükrözi. Nagyon ritkán azonban a párbeszédes közlés esőzárású hanglejtésformája is előfordul, ami a székelyben ismeretlen. Ez azonban abban különbözik a szamosháti nyelvjárás megfelelő hanglejtésformájától, hogy hangmenete székely természetű, azaz a hangmenet kezdete egyenletes és magas. Ez utóbbi hanglejtésfajta már kihalóban van; bizonyítékul szolgál azonban arra, hogy a csángó nyelvjárás párbeszédes hanglejtése valaha kétféle volt, akárcsak a magyar nyelvterület lényeges részén még ma is. Ez a körülmény sejteni engedi, hogy a személytelen közlés hanglejtése mellett egykor az egész magyar nyelvterületen használatos volt a párbeszédes hanglejtés mindkét formája. A székely nyelvjárásban ez a kettős hanglejtésképzés úgy egyenlítődtött ki, hogy a szökőzárású típus kiszorította az esőzárású típust. A két hanglejtési típus közt folyó harc a moldvai csángók nyelvében még most is tart.

Hangtani búvárlatai során Csúry Bálint ebben a korszakban foglalkozik a szamosháti nyelvjárás magánhangzóinak orrhangúsodásával is.¹ Már Gombocz Zoltán megállapította — Meyerrel végzett kísérleti-hangtani vizsgálatai során —, hogy a magyar nyelvben két orrhangú mássalhangzó között, ha közben a hangképzésben szünet nem történt, a magánhangzó orrhangúsodik. Ebből kiindulva vizsgálta meg Csúry a szamosháti népnyelv magánhangzórendszerét, s hosszú évek során végzett megfigyelései alapján a következő összefoglaló áttekintést adta: a szamosháti nyelvjárásban 1. nemcsak egy szó határán belül, hanem 2. két érintkező (= megszakítás nélkül

¹ Nasalisatiós jelenségek a szamosháti nyelvjárásban. MNy. XXII, 336 kk.; XXIII, 74 kk. — Vö. később Horger Antal: A magyar nyelvjárások c. művéről írt ismertetését. MNy. XXXI, 64 kk. és Van-e hát a magyarban orszájhangozó? Uo. 182 kk.

ejtett) szó határán is teljes mértékben érvényesül a közrefogó orrhangú mássalhangzók orrhangúsító hatása. Megállapítja, hogy 3. „két orrhangú mássalhangzó nem csupán egy, hanem két közrefogott magánhangzót is teljes mértékben asszimilál“ (uo. 337). Ezek után egy igen érdekes, szabályszerű hangtani jelenségre hívja fel a figyelmet. 1. Ha magánhangzóra orrhangú mássalhangzó s erre spiráns vagy liquida következik, nyelvjárásában nem artikulálják az orrhangú mássalhangzót, ellenben az azt megelőző magánhangzó egész terjedelmében orrhangúvá válik: az orrhangú mássalhangzó mintegy felszívódik az előző magánhangzóba. Pl. *patkájus, cigájány, hijázik, arászöürü, vėkőság, tehėhus, pėzes, rokőság, tēfereg, fōva, kēve* stb. Ez a szabály csak a szájüregben képzett orrhangú mássalhangzókra érvényes. Az ajakkal képzett orrhangú mássalhangzó (*m*) csak ajakkal képzett réshang (*f, v*) előtt olvad bele az előző magánhangzóba. (Csűry később közölt olyan palatogrammokat is, amelyek fenti megállapítására vonatkozó bizonyítékokat tartalmaznak.)¹

Megfigyelése szerint a bemutatott jelenségek a szavaknak egymással való érintkezési pontjain általánosnak mondhatók. Szó belsejében is igen gyakoriak, de ott még nem váltak általánossá. (Pl. *enyv, ponyva, konyha, enyhős, könyves* stb.) Ez a jelenség szerinte azzal magyarázható, hogy a hátraható asszimilációknak ez a fajtája aránylag újabbkeletű jelenség nyelvjárásukban, s bizonyára megelőzték az ilyen kivételek: hammas, fonnya stb., melyek egy régibb, ellentétes irányú, vagyis előreható asszimiláció maradványai. Fontos megállapítása, hogy a fejlődés további folyamán az orrhangú mássalhangzó nyom nélkül eltűnik azáltal, hogy a hasonító, de az orrhangúság tekintetében hozzá hasonult magánhangzó denazálódik, vagyis tiszta szájhangzóvá válik. (Pl. *tės űr, manipulás, istállom* stb.)

Másik hangtani tanulmányában a tiszaháti és ugocsai nyelvjárás magánhangzóinak elisiójával foglalkozik.² Ez a jelenség rendszerint két magánhangzó érintkezése alkalmával tapasztalható. Ekkor némely nyelvjárásunk bizonyos esetekben vagy az első vagy a második hangzót a kiejtésben kivetíti. Megállapítja, hogy a Szamosháton ez a jelenség kiveszőfélben van, de a Tiszaháton és Ugocsában ottani tanulmányútai alkalmával (1909-től 1914-ig) még jól megfigyelhette a magánhangzók kivetését; a jelenség elterjedését helységenként is megadja. Megállapítja továbbá, hogy: 1. egy szó határán belül csak elvétve fordul elő magánhangzó-kivetés. (Pl. *krassi* e. h. *krassai*; *peleski* e. h. *peleskei*.) 2. Két szó érintkező határán (ide-

¹ Szamosháti palatogrammok. NyK. L, 64—70.

² Magánhangzók elisiója a tiszaháti és ugocsai nyelvjárásban. MNy. XXV, 163, 343 és kny. — A tiszaháti és ugocsai nyelvjárás nevezetesebb sajátosságai. Uo. 11. — Pótló megjegyzések a tiszaháti és ugocsai elisióhoz. Uo. 343.

számítva az összetett szókat is) a két érintkező magánhangzó egyike, e nyelvjárásban az első magánhangzó, gyakran kiesik. (Pl. *kinyitott' a kaput ; ebb' a szük üdöübe ; nyitv' itt az aítou ? ; minygy' össz'estem én ; ěfutn' innét, h' idejönne ; k' a tömlöc tuggya ?* stb.) Csúry részletesen felsorolja és csoportosítja a nyelvjárás idevágó jelenségeit, aztán az eddigi nyelvjárási irodalom alapján megállapítja, hogy az elisio a magyar nyelvterület meglehetősen nagy részén ismeretes. Ami a jelenségnek nyelvünkben való multját illeti, adataink — az ő megállapítása szerint — a XVI. századig nyúlnak vissza. A XVIII. század végén és a XIX. század elején a deákos írók prozódiai vitája és a nyelvújítás szóalkotó eljárása ismét felszínre veti a kérdést. Kazinczy és Kölcsey nyelvét vizsgálva, összehasonlítja az ő magánhangzó-kivetési eseteiket a magyar népnelv hasonló jelenségeivel s megállapítja, hogy nem magyar népnelvi ismereteik alapján, hanem idegen mintára gyakorolták az elisios verselést. Viszont Petőfi költői nyelvében azt tapasztaljuk, hogy az ő hangtanának gyakori elisiója nem önkényes szócsavarás vagy költői szeszély, hanem egytől egyig igazolható a magyar nyelvjárások elisios eljárásával. A történeti adalékok és a mai magyar nyelvjárások vallomásaínak egybevetéséből az elisiot illetőleg nyelvi szempontból két tanulságot vonhatunk le : 1. A rövid magánhangzókat illetőleg az elisio az egész magyar nyelvterületen, ahol megvan vagy megvolt, ugyanazon szabály szerint történik, illetőleg történt a multban is. 2. Adataink alapján arra is következtethetünk, hogy ez a kiveszőben lévő hangtani jelenség régebben a magyar nyelv legtöbb dialektusában megvolt. Végezetül megállapítja Csúry, hogy az elisio a magyar szó- és szóláskincsre nagy hatást tett. Sok ilyen szó és szólás él mai nyelvünkben is (pl. *gazdasszony, komasszony, gazduram, vicispán, szintúgy, szintolyan, könnyelmű* stb.).

Moldvai csángó tanulmányútjai eredményeként több tanulmánya és közleménye látott napvilágot. Ezek közt a már ismertetett mondathanglejtési tanulmányán kívül legfontosabb *A moldvai csángó igealakok* (MNY. XXVIII, 22 kk.) c. tanulmánya, melyben a népnelvi mondattan egyik legfontosabb fejezetével, az igeidők és igealakok funkciójával foglalkozik. A népnelvben a háromszéki nyelvjárás igealakjainak funkcióról Erdélyi Lajos írt alapos búvárlatot (Magyar Nyelvi Tanulmányok I, 66 és II, 16). Azonban az első korszerű tanulmányt e kérdésben Csúrynek köszönhetjük. Dolgozatában a 1. *be nem fejezett történésű alakok* (vár, várand, vár lesz(en), várjon, várna ; igenevek : várni, váró, várva, várván) és a 2. *befejezett történésű alakok* : várt, vára, vár vala, várt vala, várt volt, várt lesz(en), várt lenne ; igenév : várt) használatával foglalkozik. Mindegyik igealak idői funkcióját gazdag mondatpéldatárral igazolja. Érdekes megállapítása, hogy a befejezett történésű alakok funkciója közt nincsen különbség. A dolgozat

második részében a moldvai csángó igeragozás mintáit mutatja be szintén bő példatár alapján. E példatár fényében meglátjuk, hogy pl. egyes igetövek csonka és teljes alakjának használata tekintetében a csángó igeragozás eltér a köznyelvitől. (Pl. varrasz, varranám, varrani; kérdette, beszéllette stb.) Az ikes ragozás — miként a székelységben — a moldvai csángó nyelvjárásban is régi szabályosságában él. A tárgyias ragozás tekintetében legfeltűnőbb eltérés az, hogy a *t*-töví igék jelentő mód jelen idejének *j*-hangú alakjai a felszólító mód formájában állanak előttünk. (Pl. tanítja ~ cs. tanissza; sikitjátok ~ cs. sikissátok; hajtják ~ cs. hajcsák stb.) Csúry pompás paradigmái még sok más kérdésre is világot derítenek.

Ugyanebben az időszakban azonban súlyos tanári elfoglaltsága (megtörtént, hogy heti 33 órában tanított!), népnyelvi gyűjtő, kutató és szótáríró munkássága mellett állandóan másolgatta az Erdélyi Múzeum gazdag levéltári anyagának régi magyar leveleit, kézíratait. Az volt a terve, hogy ezeket valamikor majd kiadja, de az anyag még jórészt ma is kiadatlan. Több régi magyar forrást azonban sikerült kiadnia.¹ Közben pedig, mint a kolozsvári kollégium könyvtárosa, a régi és mai szótár- és nyelvtanítókat tanulmányozta.

Ez időből való tudományos irodalmi munkássága mennyiségi és minőségi tekintetben egyaránt tekintélyes. Komoly eredményeivel csakhamar magára vonta a tudományos világ érdeklődését, s nemsokára kivívta elismerését is. Számos tudományos társaság (az Erdélyi Múzeumegylet, Erdélyi Irodalmi Társaság, Magyar Nyelvtudományi Társaság) tagjává választotta, sőt az Akadémia és a Magyar Nyelvtudományi Társaság részéről kitüntető elismerésben is részesült, amennyiben elnyerte a Sámuel—Kölber-díjat és a Szily-jutalmat, 1927-ben pedig akadémiai levelező taggá választották. Néhány év múlva, 1930-ban a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen a magyar népnyelv magántanára lett. Ekkor már Csúry Bálintot úgy ismerték, mint a magyar népnyelv legkiválóbb kutatóját.

Ilyen sor munka és alkotás volt Csúry Bálint mögött, amikor a debreceni egyetem magyar és finnugor nyelvészeti tanszékére való meghívása megtörtént. Csúry — amint kolozsvári barátai és akkori közeli ismerősei mondják — nagy lelki harcot vívott önmagával, míg eldöntötte ezt a nagyon fontos kérdést s tudományos munkájának folytatását és kiszélesítését látva maga előtt, elfogadta a debreceni tanszéket, a nagy finnugor nyelvésznek, Pápay Józsefnek örökét. Csúry ezzel a lépésé-

¹ Többek közt: Pásztortűz VII, 763 kk., Erdélyi Irodalmi Szemle I, 90 kk., MNy. XXIV, 215 kk. és külön is, pl. Ifj. Heltai Gáspár háromnyelvű szótára 1589-ből: Tanulmányok és értekezések I. 29 l. Aranka Györgyhöz írt ismeretlen levelek. Irodört. Közl. XLV, 34—58. és MNy. XXXV, 290. Stb.

vel nem került azok közé, akik megszállt területi posztjukat elhagyva, a csonka hazában igyekeztek elhelyezkedni az élet napos oldalán. Számára az új munkakör már eleve még sokkal több munkát, még nagyobb öneméstést, fáradságot, s ha lehet, még a kolozsvárinál is összehúzódottabb, szerényebb és szűkébb életet jelentett. Csak két körülmény volt rá döntő befolyással: az egyik Debrecen tiszta, hamisítatlan, szabad magyar légköre, amelyben minden gondolat élőszóban is kivirágozhatott, a másik pedig a megváltozott munkakör, amely végrevalahára lehetővé tette Csúry számára, hogy önmagát adja, vágyait kövesse, terveinek megvalósításán dolgozzék.

Debrecen tiszta magyar levegőjében Csúry egyre jobban feléledt. Keze alól egymásután kerültek ki értékes tanulmányai, s bár maradandó értékű, mintaszerű egyetemi előadásainak megírása is igen sok időt vett igénybe, lassanként befejeződött életművének, a Szamosháti Szótárnak szerkesztési munkálata is. Amint már korábban említettük, Csúry Bálint már 1908 óta a Magyar Nyelvtudományi Társaság megbízásából gyűjtögette a szatmármegyei szamosháti nyelvjárás szókincsét. 1914-ben a Társaság megbízta a szótár kidolgozásával is. Csúry a megbízás alapján 1908-tól 1915-ig a Társaság anyagi segítségével gyalog bejárta nemcsak a szatmármegyei szamosháti falvakat, hanem a szomszédos nyelvjárásoknak a szamoshátiával érintkező széleit is. S bár a későbbi években a világháború és az azt követő idegen elnyomás a gyűjtésben igen hátráltatták, állandóan gyűjtögetett szülőfalujában és környékén. Végre néhány Debrecenben eltöltött munkás év után közreadhatta szótárát.¹

A Szamosháti Szótár szókincsgyűjteményének alapja Egri nyelve. A Szamosháti többi falvai a Szamos két partján, Szinyérváraljától Mátészalkáig sorakoznak sűrűn egymás mellett. Ennek az összefüggő területnek a nyelvjárása szókincs, hangtan és más nyelvi jelenségek tekintetében az íző Szatmárnémetit és Szatmárhegyet leszámítva, egységesnek mondható. A Szamosháttól északra, a Tisza két partján, a tiszaháti, a Túrtól északra Ugocsának menve az ugocsi nyelvjárás, az Ecsedi-láptól délre pedig egy íző nyelvjárás vonul (vö. MNy. XXV, 11).

A szótár anyagának összeállításakor Csúry egyedüli forrása az élőbeszéd volt. Szótárában csak olyan adatok fordulnak elő, amelyeket saját fülével hallott. „A szótár anyagának gyűjtésében — írja ő maga — az volt a vezető szempontom, hogy a szamosháti népnyelv egész szókincsére kiterjedjen. Eddigi népnyelvi szógyűjtéseink inkább szoros értelemben vett táj-szógyűjtemények voltak. A *közszó* és *tájszó* éles megkülönböztetésével csupán egy teljes magyar szótár kiegészítői kívántak lenni. Az illető terület nyelvét nem önálló nyelvi egységként vizsgál-

¹ Szamosháti Szótár. I. kötet A—K. Bp. 1935. 8° 573 l. II. kötet L—Zs. 1936. 8° 480 l.

ták. E miatt nem is adhattak valódi képet a tanulmányozott nyelvterület teljes szó- és képzetkincséről. Ez az oka annak, hogy a magyar nép szó- és képzetkincséről mai napig sincs igaz képünk. A nem szakembereknek pedig sokszor egészen ferde fogalmuk van a népi szókincsről.

Szótáramban kísérletet teszek arra, hogy egy magyar falu népének képzet- és szókincsről rendszeresen fölvev, hiteles gyűjteményt állítsak össze. A népi szó- és képzetkincsnek ilyen megközelítőleg teljes gyűjteménye, a népnyelvnek önálló egységként való bűvárlata sokféle tanulsággal jár mind néprajzi, mind nyelvtudományi tekintetben. Egy figyelmes tekintet egy ilyen népnyelvi szótárba, bármily futó összehasonlítás az irodalmi nyelv szótárával rendkívül jellemző vonásokat tár elénk a népi szó- és képzetkincsre nézve minőség és mennyiség tekintetében egyaránt. A népet körülvevő világ, a nép életformája, a népi foglalkozás, a népi célok és problémák szabják meg a szókincs terjedelmét és tartalmát. Ezeknek megfelelőleg a népi szó- és képzetkincs konkrét irányban gazdagabb, legnagyobb-részt konkrét vonatkozású, a köznyelv szókincese viszont elvont fogalmakban és kifejezésekben gazdagabb. Egyezésük és különbözőségük egyaránt jellemző és tanulságos. A népi szó- és szólás-kincsen, a népnyelv színein visszatükröződik a mező nyersesége, a népnek a természet ölen lefolyó egyszerű életformája.“ (I. MNy. XXIX, 66).

A szótár számos tekintetben hoz nem is várt újdonságokat a magyar nyelvtudomány számára. Mivel a szamosháti népnyelvnek megközelítőleg teljes szókincsét adja, feleletet kapunk — a Szamoshátra vonatkozólag — arra a kérdésre is, hogy közmagyar szavaink közül melyek élnek a nép ajkán is s melyek nem. Így egy ilyen népnyelvi szótár élénk világot derít a köznyelv kialakulására, a köznyelv és népnyelv kölcsönhatására, a kettőnek egymáshoz való viszonyára is. Korábbi népnyelvi szógyűjtéseink arra is alig voltak tekintettel, hogy valamely köznyelvi szó a népnyelvben is ugyanabban a jelentésben fordul-e elő. A Szamosháti Szótár különös gondot fordít a népi szókinccsel társult képzetkincsre is. E célból Csűrű pontosan felsorolja az egyes szavaknak a szamosháti nyelvjárásban élő összes jelentéseit. Ebből a felsorolásból kiviláglik, hogy a szó köznyelvi jelentései közül mi van meg és mi hiányzik a népnyelvben, és hogy minő új jelentéseket fejlesztett, minő régieket őrzött meg a népnyelv. Pl. *kítartás* a Szamosháton azt jelenti: 'önerzet; büszkeség', *kítartó* pedig: 'önerzetes, büszke'. *Kiváncsi* nem 'neugierig', hanem 'nyalánk, sóvárgó, étel után ácsingózó', s ennek megfelelőleg *kiváncsiskodik* a. m. 'mások falatozásakor torkoskodni, nyalakodni vágyik'. Az *edz* ige a Szamosháton azt jelenti, hogy: 'acéloz, keményít (vasat)', viszont a köznyelv inkább az emberre vonatkoztatja: 'erőssé, ellenállóvá tesz (testet, lelket)'. *Határoz* a Szamosháton:

‘számít, fontos, tesz valamit, dönt, nyom a latban’. *Hátrál* azt jelenti : ,hátráltat‘ (pl. vkit a munkában), mint a régi nyelvben is (vö. NySz.). Viszont a *kő* egyik jelentése Egriben : ,a mérleg súlya‘. A köznyelv ezt a jelentést nem ismeri.

A szokásos szójelentések pontos felsorolása mellett különös gondot fordít Csűry a még friss átvitelekre, amelyeken még érzik a képes, átviteles használat akár szemléletesség céljából, akár érzelmek (harag, ijedtség, bosszúság stb.) hatása alatt.

A nyelvújítás szóalkotásaiból igen sok leszivárgott a szamosháti népnyelvbe (*jegyző, gőzmalom, cséplőgép, vasút, takaré, kamat, nyugta, szerződés, hitel, ügyvéd, honvéd, fénykép, tálcá* stb.). Gyakran azonban nem a közkeletűvé vált szó marad meg, hanem a köznyelvben kipusztult nyelvújítási alkotás. Pl. a Szamosháton *lóverseny* helyett *lőfuttatást* mondanak, *képviselő, képviselőválasztás* helyett *követ, követválasztás* a használatos. Sok új szó viszont még egyáltalán nem hatolt le teljesen a szamosháti népnyelv rétegébe. Így pl. az *emeletet* még ma is *kontignáció*nak, az *emeletes házat kontignációs háznak* hívják az idősebbek. A *gyógyszertár, gyógyszerész* ma is *patika, patikáros*. A *levélboríték* helyett is a *kóperta* van az általános szóhasználatban.

A köznyelv és népnyelv viszonya tekintetében számos, különlegesen szamosháti adalék mellett pontos tájékozódást nyújtanak Csűry pompás paradigmái, a névszók és igék ragozott alakjai, amelyek hangtani, alaktani tekintetben számos újat tartalmaznak, a hozzájuk kapcsolódó gazdag példamondattárral kiegészítve pedig mondattani szempontból is igen fontos vizsgálódási anyagot szolgáltatnak. Csűry pontosan megjelöli szótárában a szó alakjának vagy jelentésének használati körét is, pl. ily módon : öregek beszédében, bizalmas, érzelmes, indulatos beszédben, kaszárnyai nyelvben, műveltebbek beszédében, ironikus, gúnyos, tréfás, pejoratív értelemben. — Megjelöli továbbá azt is, hogy a szó elavult, kiveszőben vagy keletkezőben van ; hogy az illető szó csak egy szólásban, közmondásban vagy csak költeményben fordul elő ; hogy ritkán vagy csak egyetlenegyszer hallotta-e.

Anyaggyűjtése kiterjedt a szókincs minden területére : a mindennapi életre, a falusi élet egész foglalkozási körének szókincsére (pl. földművelés, állattenyésztés, méhészet, kertészet, háziipar stb.), a népi gyógyászatra, a nép természettudományi (növény-, állat-, ásványtani, bonctani stb.) ismeretkörére. Felvette szótárába a gyermeknyelv egész szókincsét, az indulatszók különböző neveit, pl. réjákat, állathivogató szokat, hangutánzásokat stb. Különös tekintettel volt a tulajdonnevekre s ezek közt a földrajzi nevekre. Szótárában gazdag anyagot talál a kutató helynevekre, határrésznevekre vonatkozólag is. Úgy-szintén felvette a Szamosháton divatos keresztneveket is becéző változataikkal egyetemben, mert ezeknek nemcsak nyelvi,

hanem néprajzi érdekességük is igen nagy. Hasonlóképpen a gúnyneveket is felöleli a szótár rendkívül tanulságos voltuknál fogva.

Köztudomású, hogy a magyar népnyelv virágaihoz tartoznak a szólásmódok, szóláshasonlatok, közmondások is. Bár ezeknek gyűjtésére már korábban is fordítottak gondot egyes népnyelvi gyűjtőink, Csúry szótára arról győz meg bennünket, hogy a nép ajkán az ismeretlen szólásoknak és közmondásoknak egész rengetege él följegyzetlenül. A szólásokkal a szamosháti ember is ezerféle szint tud adni a beszédnek: irónikus, tréfás, gúnyos, szatirikus, kedélyes stb. árnyalatot. Csúry ezeknek a gyűjtésében is lehetőleg teljességre törekedett. Válogatás nélkül feljegyezte és értelmezte a Szamoshát tudomására jutott szóláskincsét nemcsak a nyelvjárás értelmezése céljából, hanem azért is, hogy az ismeretlen szólások el ne kalódjanak, az ismerteket pedig helyhez köthesse. Ez a szóláskincs ezer meg ezer szállal kapcsolódik a népelet különböző megnyilvánulásaihoz. Megértésükhöz ismernünk kell a néphitet, népszokásokat, a népeletet. De nemcsak a szólások legnagyobb része maradna érthetetlen anyag, hanem a szókincs jelentős része is megfejthetetlen néprajzi ismeretek nélkül. Ezért Csúry felfogása szerint a népnyelvi szótár anyaga nem volna teljes, ha a fogalmakat kifejező szavak jelentéstani, nyelvesztétikai stb. megvilágítása mellől hiányoznák a néprajzi háttér. Csúry ezzel tette teljessé annak az érzelmi és értelmi környezetnek a rajzát, amelyben a szamosháti nép képzet- és szókincese él, fejlődik. Mivel a néprajzi háttértől a jelentéstani rész sokszor elválaszthatatlan, ezért nem különítette el a nyelvi oldalt a néprajzától, hanem az egyes szók értelmezésén kívül a fogalmak néprajzi háttérét is megrajzolta.

Ilyen népnyelvi szótárt természetesen elképzelni is lehetetlen rajzok, illusztrációk nélkül. A Szamosháti Szótárhoz is készültek bizonyos tárgyak, különösen azok alkatrészeinek szemléltetésére különböző ábrák. Ez az illusztrálás rendkívül fontos, mert semmiféle, bármily alapos, szóbeli meghatározás sem ad bizonyos tárgy- vagy cselekvésfogalmakról olyan felvilágosítást, mint egy egyszerű rajz vagy fénykép. Bár a Szamosháti Szótárban ez az elv még nem domborodik ki olyan szembezőkő módon, mint Csúry későbbi nevelőmunkájában — amelynek eredményei tanítványai népnyelvi dolgozataiban mutatkoztak meg — mégis rá kell mutatnunk erre a felismerésre, amely a magyar nyelvtudományban elsőnek hangsúlyozza (még ha nem is nevezi meg ezekkel a szavakkal) a *szavak és dolgok egységének elvét*.

A Szamosháti Szótárnak volt még más általános haszna is: gyakorlatilag ugyanis ebben a műben dőlt el és oldódott meg a magyar népnyelvi anyag feljegyzésekor alkalmazandó hangtani jelrendszer problémája. Azzal, hogy Csúry nem az ú. n.

finnugor jelrendszert választotta feljegyzési eszközül, hanem az előző jelrendszer-kísérleteket szigorúan megrostálva a saját munkája folyamán új hangjelölési rendszert alkalmazott, amely Csűry későbbi nevelőmunkája során, számos más dolgozatban is alkalmazva az ország keleti felének nyelvjárásai számára helyes, hasznos és igen takarékos feljegyzési módnak bizonyult, egyúttal megteremtette az alapot egy olyan egységes fonétikai jelrendszer számára is, amely alkalmas lehet az összes magyar nyelvjárások valamennyi lényeges hangtani jelenségének feltüntetésére. Ez a Csűry-féle jelrendszer általában a fonétikus igényeit is kielégíti, viszont ama tulajdonságánál fogva, hogy ahol csak lehet, a magyar köznyelvi helyesíráshoz alkalmazkodik, hozzáférhetővé teszi a népnyelvi anyagot más, nem nyelvészeti érdeklődésű kutatók számára is, és így a népnyelvi adattár sok más tudományos bűvárlat tárgyává s számos új eredmény forrásává válik.

Csűry Bálint szótára — amint ebből a rövid ismertetésből is látszik — nemcsak értékes jelensége, hanem döntő és korszakalkotó mértföldköve a magyar nyelvtudomány történetének. Jelentősége nőttön-nő, ahogy a magyar nyelvtudomány területén egy-egy újabb értékes tanulmány, magvas fejtegetés napvilágra kerül, amelyhez a Szamosháti Szótár fontos, pótolhatatlan adalékokat nyújtott. Értéke, becse mind jobban kiviláglik, a ráfordított munka mind több tiszteletet ébreszt, ahogy a magyar népnyelv ma még alig-alig ismert rengetegébe hatolva mindjobban rádöbbenünk feladataink mérhetetlen nagy voltára. Bizony, nagyon ráillik erre a műre is W i c h m a n n G y ö r g y maradandó értékű megállapítása: „Emlékezzünk arra, hogy abból, amit mi nyelv kutatók kiadunk, minden más elavul az idő multával, kivéve nyelvi szövegeinket és szótárainkat. Ezek tehát megérik azt a nagy munkát és törődést, amit rájuk áldozunk.“¹ Ilyen maradandó értéket nyújtó művet ért a Magyar Tudományos Akadémia kitüntetése, amikor Csűry Bálint Szamosháti Szótárát az 1940. évi Marczibányi-jutalomra tartotta érdemesnek.

Alighogy szótárának munkálatait befejezte, rögtön hozzá látott jelenségmonográfiáinak további kidolgozásához. Most már lassanként megérlelődött benne az az elhatározás, hogy a szamosháti nyelvjárás teljes hangtanát olyan részletesen és alaposan megírja, ahogy egyes kérdések tekintetében arra már korábbi tanulmányaiban példát mutatott. „A l, r és i nyújtó hatásáról a szamosháti nyelvjárásban“ (MNY. XXXII, 222 kk.) című dolgozatában azt a már korábbról ismert nyelvi jelenséget tárgyalja, hogy az északkeleti nyelvjárásterületen, Erdély-

¹ Levele P á p a y J ó z s e fhez, Helsinki, 1911, VI. 3. Idézi Fazekas Jenő: Pápay József nyelvészeti hagyatéka. Debrecen, 1934. XXXVI, 76. Jegyzet.

ben, a bukovinai Józseffalván, a moldvai északi csángó nyelv-járásban szótagzáró *l*, *r*, *i* előtt a rövid magánhangzó megnyúlik. Ezt a jelenséget a szamosháti nyelvjárás adatai alapján részletesen vizsgálat tárgyává teszi s megállapítja, hogy a szótagzáró *l*, *r*, *i* hangok elszigetelt szó végén és tőlük elütő mássalhangzó előtti helyzetben az előttük lévő rövid magánhangzót megnyújtják (pl. *öl*, *szélt*; *kār*, *kērgēt*; *bāi*, *fōitōus* stb.) De ugyanezen mássalhangzók hosszú változatai tekintetében eltérő jelenségeket tapasztalunk. Az *rr* előtt megnyúlik a rövid magánhangzó, maga az *rr* pedig általában megrövidül (pl. *ör* ~ *orr*, *fōróu* ~ *forró*, *sērēl* ~ *serrel*, *sörrel* stb.). A *ll* és *jj* előtt egyszerű szón belül az *a*, *e*, *i*, *o*, *u*, *ö*, *ü* megmarad rövidnek (pl. *hall*, *hull*, *vallás*, *ellőüs*, *illik*, *öllēl*; *hajja*, *űjjon*, *ejjen* stb.), illetőleg, ha hosszú volt, megrövidül (pl. *dül* > *düllō*, *gōüzik*, *ētēl* > *ētellēl* stb.). „Mássalhangzónyúlás, ikerítődés a szamosháti nyelvjárásban“ című dolgozatában már a történelmi mellett a földrajzi szempont is érvényesül.¹ Külön tárgyalja a tőhelyzetben és suffixum-helyzetben tapasztalható mássalhangzónyúlási jelenségeket. Először megállapítja a mássalhangzónyúlás szabályszerűségeit, aztán a jelenség okaival foglalkozik. Megállapítása szerint a nyelvben olyan fonétikai gócek vannak, amelyek kisebb-nagyobb mértékben indukáló erejűek. Ezek a hozzájuk hasonló helyzetben lévő hangcsoportokra hatással vannak. Ha a mássalhangzónyúlás tőhelyzetben történik, ez rendszerint szórványos jelenség s hasonló hangtani helyzetben lévő ugyanolyan magánhangzókra nézve nem jár semmiféle következménnyel (pl. *kōppenyege*, *koppenyege*, *ellemi*). Ha azonban ez a mennyiségi változás suffixum-helyzetben történik, akkor ez a jelenség az egész nyelvszerkezeten végigvonuló hangváltozások okává és kiindulópontjává válhatik (pl. az *n* ~ *nn* a superessivusi, mód- és állapothatározóvá: *fānn*, *hidonn*, *lassann*, *könnyenn*, *tikonn*, *vastagonn* stb.).

Csűry, bár a népnyelv hangtani tanulmányozása során — nagyrészt a kényszerítő külső körülmények miatt is — főleg csak a közvetlen, füllel történő lehallgató eljárást alkalmazta, amikor már szerét ejthette, szívesen ellenőrizte megállapításait objektív, kísérleti-hangtani eszközökkel is. Sajnos, tervei ellenére, amelyekről későbbi tárgyalásunk során, a Magyar Néprnyelvtudományi Intézet munkatervével kapcsolatban esik szó, saját munkájára vonatkozó, ezirányú szándékait csak egyetlen dolgozata, a „Szamosháti palatagrammok“ (NyK. L, 64—70) című tanulmány fejezi ki, amelyben Gombocz Zoltán módszerét alkalmazva (NyK. XXXVIII, 193—204) a szamosháti nyelvjárás-területnek néhány vitás vagy ismeretlen beszédhangját teszi vizsgálat tárgyává. Összehasonlító szájpaddásrajzai alapján

¹ MNy. XXXIII, 141 kk., 201 kk. és kny. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 38. sz.

1. a XVI. század előtti *é* hangból fejlődött szamossháti *ě* hangra vonatkozólag megállapítja, hogy: „*az é-nél kissé zártabb, az i-nél nyitabb hang, vagyis közelebb áll az é-hez, mint az i-hez*“.

2. A Szamossháton *cs* és *dzs* hang előtt előforduló cacuminalis *n* hangra vonatkozólag azt állapítja meg, hogy ez átmeneti hang az *n* és az *ny* közt, de palatografikus szempontból rokonabb az *ny*-nyel, mint az *n*-nel.

3. Vizsgálatai arról is meggyőznek, hogy a szamossháti *n*, *nt* és *t* hangok, illetőleg hangcsoportok postalveolaris képzésűek, tehát jóval hátrább képződnek, mint pl. Gombocz Zoltán hasonló dunántúli hangjai.

4. Szájpadlásrajzai bemutatják a szótagzáró *i* (pl. *bāi*) és az intervocalis *j* (pl. *baja*) közti hangképzésbeli különbséget is. Utóbbi ejtésekor a nyelv magasabban áll, a rés szűkebb, mint a *i* ejtésekor.

5. Végül igazolja azt a megállapítását, hogy a szamossháti nyelvjárásban a magánhangzó spiráns mássalhangzó előtt orrhangú mássalhangzóktól bezárt szótagban (*fōva, sōfa, teh̄hus*) is orrhangúvá lesz, s ekkor a szótagzáró magánhangzó el is vész.

„*A szamossháti nyelvjárás felső nyelvállású magánhangzóinak története*“ címen a jelzett magánhangzók történetét és e hangok mai állapotát a rendelkezésére álló adatok alapján a többi nyelvjárásokban is megvizsgálja.¹ Megállapítja, hogy a mai népnyelvben háromféle hangállapotot találunk: 1. A valószínűen eredeti hangállapotot, az *ú, ű, í* és *u, ü, i* váltakozását a legjobban a palóc nyelvterület őrizte meg. A Révai *Elaboratio Grammatica Hungarica*-jában található hangváltások egytől-egyig megegyeznek a nógrádi, illetőleg gömöri palóc nyelvjárásból rendelkezésünkre álló adatokkal és akadémiai helyesírásunk szabályaival. A magyar nyelvterület többi részein ez a hangváltás a kiegyenlítődés felé tart, oly módon, hogy vagy a hosszú vagy pedig a rövid változat jut túlsúlyba.

2. A középső területeken, a debreceni, bihari, békési, duna-tiszaközi, székely stb. nyelvjárásokban a hosszú magánhangzók javára történt meg a kiegyenlítődés vagy pedig abban az irányban fejlődik (pl. *út, útat; kút, kútat; lúd, lúdat*). Ezek a nyelvjárások tehát ugyanolyan képet adnak e jelenségről, mint Pázmány (Kalaúz, 1637) és Pápai Páriz nyelve.

3. A nyugati és keleti széleken, a dunántúli, szamossháti, beregi, ugocsaí és csángó nyelvjárásokban a rövid magánhangzó javára történt meg a kiegyenlítődés (pl. *ut, utat; kut, kútat; lud, ludat*). A szamossháti nyelvjárásban a hosszú *i, ú, ű* jóformán alig él önálló hangként, hanem csak a szótagzáró *l, r, i*-től megnyujtott vagy tőlük hosszúnak megőrzött, tehát ettől a fonétikai helyzettől függő hangként. Eredetét tekintve a szamossháti rövid *i, u, ü* hang részben az eredeti rövid hang megőrzése, részben pedig rövidülés eredménye. Csűry tanulmányában részletesen ismerteti a felső

¹ MNnyv. I, 7 kk. és kny. A debreceni Magyar Népnyelvkutató Intézet Kiadványai 2. sz.

nyelvállású magánhangzók történetében megállapítható fejlődési típusokat. Először azokat, amelyekben az *i*, *u*, *ü* megőrződött, vagy megfelelő hosszú párjából megrövidült. A második csoportban a megőrzött, illetőleg megnyúlt felső nyelvállású hosszú magánhangzók különböző fejlődési típusait vizsgálja. Végül bemutatja e hangok hangváltási viszonyait. — A módszerében rendkívül tanulságos dolgozat egyrészt arról győző meg, hogy a nyelvtörténeti vizsgálatok igen szűkkörűek, ha nem vonják be kutatási anyaguk körébe a népnyelv gazdag adattárát, másrészt pedig azt igazolja, hogy minden leíró jellegű nyelvjárásbúvárló munka végső célja az összehasonlítás s e révén a történeti vizsgálat. Egyúttal pedig felhívja a figyelmet a *quantitas* rendkívül elhanyagolt problémájának kutatására is.

Utolsó nagyobb hangtani tanulmánya „*A szamosháti nyelvjárás e ~ é-féle hangjainak története.*“¹ Megállapítja, hogy a szamosháti nyelvjárásnak a következő *e ~ é-féle* hangjai vannak: 1. rövid, nyílt *e* (pl. *eke*, *veszen*); 2. rövid, nagyon zárt *ĕ* (pl. *dĕszka*, *ĕskola*); 3. hosszú, nyílt *ē* (pl. *hē!* *nyē!* ~ *kesĕj*, *ĕre*); 4. hosszú, zárt (XVI. századi) *é* (*ég*, *tél*, *léгла*); 5. hosszú, nagyon zárt (XVI. század előtti *é*-ből lett) *ě* (*věr*, *nĕgy*, *egĕssĕg*). Ennek az öt *e ~ é-féle* hangnak megvannak továbbá a megfelelő orrhangú változatai is. Pontosan megrajzolja mindegyik magánhangzó állapotát, különösen pedig a nagyon zárt *ě* hangról ad pontos történeti és leíró képet, amely „egyike a magyar népnyelv titokzatos hangjainak“, noha ez a hang vagy egyszerű hangként, vagy *i* mellékhangtól megelőzve, mint kettőshangzó a magyar nyelvterületnek jó nagy részében él. Megállapítja, hogy a szamosháti nyelvjárásban s másutt is, ahol *e* hangot hallotta, mindenütt az ú. n. XVI. század előtti *é* hangnak a továbbfejlődése, folytatása. Ahol az *i*-ző nyelvjárások a XVI. század előtti *é*-t *i*-re változtatják, ott a szamosháti nyelvjárásban nagyon zárt *ě* hang van: *věr* > *vír* ~ Szh. *věr*; *nĕgy* > *nígy* ~ Szh. *nĕgy*.

A szamosháti nyelvjárás *ě* hangjai eredet szerint a következők: 1. XVI. század előtti *é* > *ě*. (Szavakban: *ágyĕk*, *bĕke*, *bĕres*, *ebĕd*, *ĕccaka* stb. Ebbe a csoportba sok olyan szó is tartozik, amelynek a köznyelvben az *i*-ző változata él; pl. *ĕny* [= *íny*], *ĕz*, *ĕzellen*, *ĕzelitőj*, *ĕzibe*, *forĕnt*, *gyĕk*, *irĕgy*, *kĕmĕll*, *kĕsĕr*, *megĕnt*, *mezĕtelen*, *vĕrad* stb. Suffixumokban: *-ĕk*: *játĕk*, *festĕk*, *ĕzĕk* stb. *-ĕk*: *ajándĕk*, *rĕsedĕk* stb. *-ĕg*: *gombajĕg*, *gombĕjĕg* stb.) 2. XVI. századi (*ē* >) *é* > *ě*. (Pl. *bĕka*, *ĕbred*, *ĕbrenn*, *elĕg*, *emlĕk* stb.) 3. Ismeretlen eredetű *ě*. (Pl. *bĕrĕja*, *ĕrbĕj*, *igĕny*, *kĕrĕsz*, *lidĕrc* stb.) 4. *i*-ző alakok. (Pl. *fĕrc*, *fĕrcĕl*, *hĕrnyóu*, *bijĕg*, *kisztĕt*, *tĕpász*, *vidĕr*. Képzőben: *bĕkit*, *tanĕt*, *szorĕt*, *igazit* stb.)

¹ MNnyv. II, 3 kk. és kny. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 54. sz. 3—14.

E nagyobb tanulmányai mellett számos kisebb közlemény igazolja Csűrynek e korszakban is teljes lendülettel folyó munkáját.¹

Ebben az időben jelent meg Csűry legalaposabb népnyelvi gyűjtési módszertani tanulmánya, „*A népnyelvi búvárlat módszere.*“² Ebben nemcsak pontos áttekintést ad a magyar nyelv-járásbúvárlat eddigi helyzetéről, sorsáról, hanem kritikai szemmel rámutat a hiányosságokra, ismerteti a népnyelvi munkamódszerek fejlődését, végül saját gyűjtéseiből mintát is nyújt a különböző feladatok megoldására. Ez a füzet igen értékes és eredményes szolgálatot tett az új népnyelvi gyűjtőnemzedék kiképzése terén.

Kutatói érdeklődése a debreceni években sem fordult el évekkal azelőtt gyűjtött moldvai déli-csángó anyagától.³ Az volt a kedves terve, hogy Szamosháti Szótára két vaskos kötete mellett még valamikor megláthassa csángó szótárát is, amelynek anyagához annyi fájdalom, törődés, nélkülözés és kisebbségi sorshan eltöltött életének súlyos emlékei fűzték. Ezért, amikor csak tehetett, állandóan céduláztatta csángó anyagát is. Ezirányú munkája azonban korán átterelődött egy másik, ezzel teljesen rokon területre, a moldvai északi-csángók nyelvének tanulmányozására. Ugyanis 1934-ben, a finn nyelv gyakorlati elsajátítása céljából Finnországba utazva, Kannisto Artúr, a finn nyelvtudomány kimagasló vezető egyénisége azt az ajánlatot terjesztette elébe, hogy adják ki közösen azt a nyelvtani, néprajzi és szókincsanyagot, amelyet az elhúnyt Wichmann György professzor 1906—1907. években a moldvai északi-csángók körében gyűjtött. Csűry készségesen elfogadta az ajánlatot, s finn kollégája elismerése szerint alkalmasabb és kellemesebb munkatársat keresve sem lehetett volna találni nála (vö. FUF. Anz. XXVII, 71). Az 1934-ben Finnországban megkezdett munkát 1935-ben Csűry debreceni házában, 1936-ban pedig ismét Kannisto karjalai nyaralójában folytatták, úgyhogy még ez év őszén meg is jelent Helsinkiben „*Yrjö Wichmanns Wörterbuch des ungarischen Moldauer Nordcsángó- und des Hétfaluer Csángódialektes*“.⁴

¹ Pl. A dativus possessivus szerkezet a Szamosháton. MNy. XXXV, 111. — Szóhangsúly-eltérés a magyar népnyelvben. Uo. 213. — Károlyi Gáspár bibliafordításának nyelvi hatásához. Uo. XXXVI, 238. kk. — A határozott névelő történetéhez. Uo. XXXVII, 72 kk. stb.

² A népnyelvi búvárlat módszere. A Turul-Szövetség Népkutatási Füzetei. 1. sz. Bp., 1936. 8° 42 l.

³ Vö. A moldvai csángó kicsinyítő képzőkhöz. MNy. XXVIII, 300 kk. — Növénynevek Bogdánfalváról. Uo. XXIX, 249 kk., 316 kk. — A moldvai magyar testvérek (csángók) közt. (Úti benyomások.) Debreceni Szemle VIII, 241 kk. — Egy és más a moldvai csángók nyelvéről. Pásztorút XXI, 140 kk.

⁴ Yrjö Wichmanns Wörterbuch des ungarischen Moldauer Nordcsángó- und des Hétfaluer Csángódialektes. Herausgegeben von Bálint Csűry und Artturi Kannisto. (Lexica Societatis Fenno-Ugricae.) Helsinki, 1936. 8° XV+219 l.

A kötet gondos elrendezésén, a pontosan ellenőrzött adatok megbízhatóságán a finn feljegyző és a szintén finn munkatárs mellett meglátszik Csűry Bálint gondos, pontos munkája és teljesen megbízható, eleven tárgyismerete. Ez a mű — jóllehet finn feljegyző anyagából — így lett a magyar és az egész finnugor nyelvtudomány közös kincsévé, egyúttal pedig felhívta a figyelmet magyar nyelvtudományunk egyik régi adósságának törlesztésére, csángó-nyelvi bűvárlatunk kibontakoztatására. — Ennek a kiadói munkának szerves folytatásaként Csűry Bálint gondozásában megjelent „*Wichmann György északi-csángó hangtana*“ is (MNY. XXXV, 73 kk., 137 kk.), amelyben Wichmann kéziratai alapján bizonyos, különböző magyar folyóiratokban már megjelent, de be nem fejezett tanulmányait kiegészítő jegyzeteit tette közzé.

Csűrynek Finnország iránt érzett meleg testvéri szeretete és hű barátsága lépten-nyomon kifejeződött, valahányszor csak erre alkalom kínálkozott. Ez nemcsak abban nyilvánult, hogy nagy elfoglaltsága ellenére 1934 után még két ízben kereste fel a nyári szünetekben finn barátait, hanem abban is, hogy magánbeszélgetések, egyetemi és népszerű előadások kapcsán állandóan megtalálta a lehetőséget a finn nemzeti és népi értékek, a finn tudományos eredmények ismertté és megbecsültté tételére. Finn vonatkozású fejtegetéseit mindig áthatotta valami mély melegség, a közvetlen élmény, a meggyőződéses testvéri szeretet és az igaz értékek irányában kialakult lelkes ragaszkodás és megbecsülés melege. Ez a lelkesedés és szeretet áterjedt környezetére és tanítványaira is, akik vele együtt vallották és vallják a magyar és finn testvérnemzetek közös jövőjébe vetett hitüket. Lehet, hogy ez a hit, ez a szilárd akarat némelyek szemében még ma sem gyökerezik elég reális talajban, de ez a hit megmarad s továbbra is ugyanazzal a lánggal fog lobogni, mint Csűry Bálint lelkében az 1939—40. évi téli háború folyamán, amikor tanítványaival együtt minden alkalmat megragadott, hogy a nemes finn testvérnemzetnek az európai keresztyén kultúra barbár támadójával vívott élet-halál harcában legalább az élőlő, az írás és az anyagi támogatás révén valami segítséget nyújtson.

Finn és észti testvéreink irányában megnyilvánult meleg rokonszenve és cselekvő barátsága természetesen hasonló vonzalmat és megbecsülést támasztott rokonaink körében is saját egyénisége és életműve iránt. Ennek a megbecsülésnek külső jeleként számos, rendkívül értékelő megnyilatkozást nem számítva, említettessék meg az, hogy a nagytekintélyű Finnugor Társaság kültagjává, az Észti Tudományos Akadémia pedig rendes tagjává választotta Csűry Bálintot.

Ez az eredményekben és sikerekben gazdag munkásság, valamint Csűry önzetlenségében, puritánságában rendkívül vonzó, lelkesítő ügyszeretete hamarosan megérlelte környeze-

tében azt a gondolatot, hogy ezt a kutatómunkát ki kell szélesíteni; Csúry Bálintnak ki kell lépnie a hosszú éveken keresztül magára kényszerített, túlzottan szerény visszavonultságból s be kell vonnia népnyelvi kutatómunkájába tanítványait is. Néhány tanítványa unszolására és kérlelésére így tartotta meg 1936—37. II. felében első népnyelvi hangtani gyakorlatát, amelynek anyagából később közreadta „*A népnyelvi bűvárlat módszere*” című, már korábban említett füzetét. Ezen a gyakorlaton rendkívül nagy gondot fordított tanítványai problémáitaki ismereteinek, módszerei gyakorlatának és fonetikai feljegyző készségének fejlesztésére. A gyakorlatot később még kétszer megismételte, s ekkor nemcsak a Szamoshát, hanem más nyelvjárási anyagából is tartott feljegyzési gyakorlatokat, oly módon, hogy haladottabb tanítványai, akik különböző nyelvjárási szókincsanyagának feljegyzését már megkezdték, feljegyzett szövegeikből felolvastak a kezdő népnyelvi gyűjtők előtt. A munka eleinte a Magyar Nyelvészeti Szeminárium keretében folyt, ahol hallgatói a hangtan, jelentéstan és szókincsgyűjtés és tanulmányozás terén végeztek eredményes munkát; e munkálatok eredményét néhány doktori értekezésben tették közzé.

Mielőtt a Csúry Bálint vezetése alatt kiterelhelyesedő népnyelvi kutatómunka további fejlődését megrajzolnók, meg kell emlékeznünk Csúry tanári, nevelői egyéniségéről, amely ezekben az években, a megindulás kezdőkorszakában bontakozott ki. Egyénisége az első években talán a kelleténél is zárközött, visszavonultabb volt: idejét teljesen lefoglalták előadásainak és Szamosháti Szótárának munkálatai. Ebben a csendes visszavonultságban azonban volt valami megkapó, valami vonzó, amelynek nem lehetett ellenállani, amely miatt mindenki úgy érezte, hogy van valami köze ehhez a csendes, szelíden mosolygó, okos emberhez. Lassanként kialakult egy néhány főből álló kis kör, az első tanítványok szűk köre. Ezek mind világosabban látták, hogy az a visszavonult, befelé forduló egyéniség, aki előadásai közben ízes, csengő, tisztazamatú magyar beszédével, gondolatainak világosságával és tiszta értelmével, egyéniségének sugárzó becsületességével és a magyar népnyelv ügye iránt állandóan kifejeződő lelkes aggódásával olyan kellemes, emelkedett légkört tudott teremteni, kiváló tudós és nevelő, akire a magyar ifjúságnak égetően nagy szüksége van. Hozzájárult még ehhez a harmincas évek általános szomjúsága, amellyel az ifjúság a magyarság összes problémái felé fordult, az a forró, gyakran türelmetlen vágy, hogy végre próbáljuk megismerni magunkat, népünket, sorsunk színterét, a magyar hazát, sajátos történelmünk egyik legzamatosabb gyümölcsét, a magyar népi művelődést, s nem utolsó sorban nyelvünket, amely a legkülönbözőbb magyar települési területek nyelvjárásaiban szétágazva bizonyára magyar sorsunknak

sok emlékét s magyarságunk lényegének számtalan fontos jegyét tartalmazza még ma is.

Ebben a légkörben született meg a kapcsolat Csűry Bálint és az ifjúság között. A kapcsolatból barátság lett, a barátságból kölcsönös tisztelet és szeretet, s mindez alatt lassan megérett egy elpusztíthatatlan szövetség. A szerény tudóst mind gyakrabban ostromolták tanítványai, hogy a nyilvánosság elé lépjen, egyéni terveit kiszélesítse, programot, kutatási módszert, tanácsot, vezetést, támogatást adjon, intézetet szervezzen, szervezetet teremtsen, harcolja ki a nélkülözhetetlen anyagiakat stb. Így vált közkinccsé Csűry Bálint. Így lett harcos, aki sebeket nem osztott, de eszméiért küzdeni is hajlandó volt. Így lett vezető és nevelő. Az ifjúság felkínálta neki szívét és agyát, lelkesedését és tudnivágyását, szorgalmát és kitartását, s ő elfogadta és gazdálkodott vele.

Csűry mint nevelő inkább személyes példájával hatott. Tanácsait néhány mondatban közölte, utasításait nagyon szerényen hozta környezeté tudomására s ha valami másképpen történt, mint ahogy ő akarta, nem vont felelősségre senkit, elvégezte, elintézte maga, sőt legközelebb már nem is hívott senkit segítségül. S ez volt a legjobb nevelőeszköz. Mert semmi sem hatott oly lesujtóan tanítványaira, mint az, hogyha valami kis bizalmatlanságot, csalódást éreztek Csűry Bálint részéről. Sokszor megtörtént, hogy a legegyszerűbb, lélekölő adminisztrációs tennivalókat valósággal úgy kellett kikönyörögni a kezéből, hiszen az ő ideje sokkal drágább volt, semhogy ilyen tizedrangú munkákkal tölthette volna el. Mikor szótára kefelenyomatát már vagy kilencedszer olvasta, akkor volt csak hajlandó átadni néhány ívet tanítványainak, akik már unszolták, hogy adja át nekik a munka egy részét. Soha semmi munkájával nem terhelte tanítványait. Vele együtt dolgozni öröm volt, mert a munka boldog szabadságát, becsületét és egyenjogúságát jelentette.

Tanítványai minden lépését örömmel figyelte s gyakran órákat eltöltött egy-egy kezdő gyűjtő szempontjainak csiszolásával, látókörének szélesítésével. Kedves tanítványait többször meghívta családi körébe s ekkor a különben zárkózott, nagy professzor szíve és ajka megnyílt, elbeszélte küzdelmes emberi és kutatói multjának különböző részleteit, ismertette nagy terveit, magyar sorskérdéseinkben vallott felfogását és művelődéspolitikai elveit. Ilyenkor megcsillant kedves, meleg humora, amely aztán nemcsak ebben a körben, hanem szemináriumában is derűs, családias hangulatot teremtett. Tanítványai minden kérdésben teljes bizalommal fordulhattak hozzá. Ha segíteni kellett, minden lehetőet elkövetett, s legalább is jó tanácsot, vigasztalással könnyített helyzetükön. Ha türelmük, kitartásuk csökkent, ki nem fogyott ösztönző, bátorító szavaiból. Önállóságra nevelt s bár szeretett kitűzni irányjelző témákat,

megadott bizonyos szempontokat, nemcsak, hogy nem vette rossznéven, hanem határozottan örült, ha valamelyik tanítványa az övétől eltérő eredményre jutott egy-egy kérdésben. Tanítványaiban a jövő önállóan dolgozó kutatóit látta s állandóan ügyelt arra, hogy az önálló, becsületes munka öntudata el ne gyengüljön bennük. Ugyanekkor azonban ránevelte őket a magyar nyelvtudomány minden igaz munkásának tiszteletére s a legteljesebb felelősségérzetre a magyar nyelvtudomány egysége iránt. Tisztelet és öntudat, bátorság és fegyelem, kutatás és tanulás, nyílt becsületesség és javító szándék: ezek voltak Csúry Bálint nevelési módszerének legfőbb jegyei.

Ilyen légkörben csakhamar megérett Csúryban az az elhatározás, hogy az egyéneként már megkezdett népnyelvi gyűjtőmunkát egy közös, nagyobb terv keretében is össze kellene fogni, hogy így az egyes kutatóknak már területi tekintetben is közösségi alapot teremtsen.

Ilyen terv megvalósítása elé azonban nagyon sok akadály gördült. A legfontosabb természetesen az anyagiak hiánya volt. Mivel a debreceni népnyelvkutató munkának semmi hivatalos kerete nem volt, e célra hivatalos hatóságainktól nem is remélhetett támogatást. Csak a társadalomhoz fordulhatott. E tekintetben azonban még talán az előbbinél is kevesebb eredmény kecsegtetett. Tudatában kellett lenni annak, hogy ha valaki a magyar népnyelv ügyével fordul bárkihez is, ez nem fogja meghozni a kívánt eredményt. Tehát Csúrynek más eszközhöz kellett folyamodnia. E sorok írójának javaslatára 1936 őszén Csúry Bálint azzal a kérdéssel fordult a Tisza István Tudományos Társaság elnökéhez, az azóta már szintén elhunyt dr. D a r k ó J e n ő professzorhoz, támogatná-e őt a Társaság abban a törekvésében, hogy tanítványaival együtt összegyűjtse és térképezze a határszéli Bihar megye helyneveit. D a r k ó J e n ő nagy örömmel fogadta ezt a tervet s minden támogatást megígért. Fáradozásának és dr. vitéz N a d á n y i J á n o s Bihar vármegye alispánja lelkes ügyszeretetének köszönhető, hogy már 1937 nyarán nyolc egyetemi hallgató elindulhatott a megye északi részén fekvő néhány község helynévkincsének összegyűjtésére. Kutatóink lakást, teljes ellátást és minden hivatalos támogatást megkaptak a községektől. Ez a gyűjtőmunka aztán — hasonló körülmények közt — minden nyáron megismétlődött, úgyhogy ma már 43 bihari község helynevei vannak összegyűjtve.

Ez a helynévkutató munka önmagában még nem tekinthető népnyelvkutatásnak, hiszen a helynévkincs népnyelvi vonatkozásainál sokkal tanulságosabbak azok az adalékok, amelyeket a helynevek pl. a településtörténet felderítésére nyújtanak. De Csúry Bálint és munkatársai úgy gondolták, hogy a helynévgyűjtő munka mellett valószínűleg jut majd mindegyik községben egy-két nap sajátosan népnyelvi jellegű

gyűjtőmunka végzésére is, s így még talán anyagiak hiányában is sikerül megvalósítani bizonyos közös népnyelvi munkatervet.

Hogy ezt az esetleg felszabaduló, rövid időt a gyűjtők minél jobban felhasználhassák, Csűry — gyűjtési vezérfonalul — összeállított egy jegyzéket a legfontosabb kutatandó kérdésekről. Ezt a jegyzéket egyszersmind a később megindítandó nyelv-atlasmunkálatok alapjának szánta. A vázlatszerű kérdőív anyaga a tiszántúli nyelvjárások nyújtotta kutatási lehetőségek szerint van összeállítva, s megérik rajtuk Csűry akkori jelenségmonográfiáinak nyoma is. A válat a népi s ókincs területéről az emberi testrésznevek, rokonságnevek, számnevek, időjelölések, a háziállatokkal kapcsolatos szókincs, az állathivogatók, a halállal kapcsolatos elnevezések és szólások, a mezőgazdasági, konyha és gyümölcsöskerti növények, valamint a háznak és részeinek elnevezései iránt érdeklődik. A Tiszántúli népnyelvének hangtani jelenségei közül a mássalhangzók ikerítődése, a hosszú *i*, *ú*, *ü* használata, a szótagzáró *l*, *r*, *j* nyújtó hatása, az *a*-zás, *e*-zés, *i*-zés és a magánhangzók kiesése (elisio) érdekl. Ezenkívül több név- és igeragozási alak, valamint néhány szólás elterjedése iránt tudakozódik.

A következő, 1938-as esztendő azonban nagy lépéssel vitte előre Csűry Bálint népnyelvkutató törekvéseinek ügyét: Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszter és Szily Kálmán államtitkár megértő támogatásával a debreceni egyetemen Magyar Népnyelvkutató Intézet létesült, amely az ország első, ilyen rendeltetésű intézete. Célja: a rendszeres magyar népnyelvkutatás állandóvá tétele s a magyar nyelvAtlasz munkálatainak megindítása. A következő évben, 1939-ben pedig már megjelenik a fiatal intézet első évkönyvének, ma már a magyar népnyelvkutatás legjelentősebb kiadványának, a Magyar Népnyelvnek I. kötete, amelyben a biharmegyei helynévgyűjtő munkálatok mellett Csűry Bálint a következő három feladatkörbe foglalja az intézet népnyelvkutató munkatervét.

Az első feladatkörbe tartozik a csonkaországbeli, különösképpen pedig a tiszántúli magyar nyelvjárások kutatása, szókincanyagának összegyűjtése, hangtani, alaktani, mondattani, jelentéstani stb. tanulmányok keretében az illető nyelvjárások különböző sajátosságainak pontos felderítése. Ezekből a munkálatokból idáig kibontakozott egy-egy *békési*, *sárréti*, *hajdúsági*, *rétközi*, *palóc*, továbbá Csűry életének szinte utolsó hónapjaiban egy *szigetközi* és *ormánysági* szótár terve. Mindezekhez a szótárakhoz már megindult a gyűjtés is, amelynek módszere nagyrészt a Szamosháti Szótár gyűjtési elvei szerint alakult ki.

Csűry Bálint az intézet második feladatköréül az elszakított, vagy szórványokban élő magyarság nyelvének tanulmányozását jelölte meg. Ezen a téren mindenekelőtt ő maga mutatott példát déli-csángó szókinccsgyűjteményének szótárrá szerkesztésével, ami a tudomány nagy kárára a tudós hirtelen

jött halála miatt félbemaradt. E feladatkör megvalósításáért dolgoztak az intézet tagjaiként az elszakított Erdélyben élő Szabó T. Attila és tanítványai, míg csak Erdély északi részének 1940-ben történt visszatérése után ez a csoport a kolozsvári egyetemen nem önállósult. A debreceni munkatársak fáradozásából azonban ebben a feladatkörben is kialakult két szótári vállalat, a nyugatmagyarországi *örvidéki* és a szerémségi *szlavóniai* szótár terve. Mindkettőnek a keretében jelentős, főleg szókinccsgyűjtő munka folyt.

Harmadik feladatkörül a debreceni eredeti cívisnyelv szókinccsének szótári feldolgozása jelöltetett meg.¹ Erről Csűry a következőket írta: „Ezzel oly célt tűztünk magunk elé, mely a magyar nyelvjárásbúvárlatban egészen új. Kétségtelen ugyanis, hogy Debrecen, ez az ősi cívisváros és régesrég művelődési gócpont a vele kapcsolatban álló területek népnyelvére, népi kultúrájára rendkívül sokoldalú hatást gyakorolt. E hatás mérvére nézve csak föltevéseink lehetnek. Ha azonban kezünkben volna ilyen debreceni szótár, akkor ez a hatás megfogható és fölmérhető lenne, akkor pl. a szamosháti szókinccsre nézve már lehetne összehasonlításokat tenni“ (vö. MNyv. I, 5). Hogy ezt a hatalmas feladatot — legalább is apránként — megoldhassák az intézet tagjai, Csűry Bálint több debreceni tárgyú tanári szakdolgozati tételt tűzött ki, amelyeknek mindegyike valamely debreceni foglalkozási ág munkamenetének, eszközeinek pontos, részletes leírását, szókinccsének a SzhSz. módszere szerint történő összegyűjtését tette a kutató feladatává. Több ilyen dolgozathoz doktori értekezés is lett, amelyben a leíró szempontú, mai népnyelvi és néprajzi anyaghoz művelődés- és gazdaságtörténeti adalékok, mesterség- vagy foglalkozástörténeti és nyelvtörténeti szempontok érvényesítése is járult. Csűry tanári vezetése alatt ezen a munkaterületen *nyolc különböző debreceni foglalkozási ág* fenti szempontok szerint elvégzett népnyelvi feldolgozása történt meg.

A fenti keretek közt végzendő gyűjtő- és kutatómunka módszerére vonatkozólag meg kell említenünk, hogy Csűry Bálint tervei szerint a kutatásra kerülő egész népnyelvi anyagot az eszközfonétika nyújtotta módszerekkel vizsgálat alá kell venni, hogy egyrészt a kutatásra kerülő anyag egységes feljegyzése biztosítva legyen, másrészt pedig a kutatómunka során felmerülő, különböző hangtani, mondatmelódiai stb. jelenségek elemzése és meghatározása a lehető legpontosabban megtörténjék. Ezért buzdította állandóan e sorok íróját kísérleti-hangtani vizsgálatok végzésére, ő maga pedig arra törekedett, hogy a Magyar Népnyelvkutató Intézet kebelén belül kísérleti-hangtani laboratóriumot rendezzenek be, beszerezvén a legszüksége-

¹ Vö. A Debrecen-kutatás feladatai. Pap Károly-Emlékkönyv. Debrecen, 1939. 51 kk. és kny.

sebb gépeket és felvevő eszközöket (vö. MNnyv. I, 6). Ezek a fáradozásai azonban — bár e tervei megvalósítása céljából Csúry Bálint több ízben élt felterjesztéssel felettes hatóságainkhoz — sajnálatos módon még nem vezethettek eredményre az alatt a rövid néhány esztendő alatt, amit számára a Mindenható debreceni tanársága tartamára kimért. Az ezirányú munkának azonban már eddig is számottevő eredményei vannak, mert többszáz szájpadlásrajz, kymogramm és oscillogramm mellett néhány népnyelvi vonatkozású hanglemez és röntgenfénykép is elkészült, amelyek a sárréti nyelvjárás magán- és mássalhangzórendszerének hangszíni vizsgálata, valamint mondatanglejtési búvárlatok szempontjából értékes anyagot tartalmaznak.

Az intézet munkamódszerének másik jellegzetes vonása az, hogy Csúry Szamosháti Szótára nyomán a különböző szótári vállalatok keretében gyűjtendő népnyelvi szókinés mellett párhuzamosan folyik a nyelvi anyaghoz kapcsolódó, néprajzi vonatkozású ábrák (rajzok, fényképek stb.) gyűjtése is. A szavak és dolgok egységének elve ezzel az intézet munkájában döntő formában jut kifejezésre. A most már több ezer ábrát tartalmazó gyűjteményhez természetesen hozzátartozik a megfelelő fényképnegatívok, diapozitívok, továbbá a nyomódúcok (klisék) gyűjteménye is. Még Csúry életében tervbevette az intézet népnyelvi vonatkozású néprajzi keskenyfilmek készítését is, ez a terv azonban a nagy kutató közbejött halála miatt nem valósulhatott meg (vö. MNnyv. II, 272).

Ez a nagyvonalú terv és az ennek megvalósítására már megindult különböző munkálatok hosszú sora Csúry Bálint népnyelvkutatói munkásságának egyik legjelentősebb eredménye. Ez a munkaterv nem előre elhatározott, csak elvi alapú szempontok szerint kidolgozott papirostervezet, amelyhez később kísérlik meg, hogy hozzáalakítsák az élő, lüktető, tényleges munkát, hanem olyan munkaterv, amely a tervek, elvi megfontolások, fontos szükségletek, személyi és anyagi lehetőségek együttes mérlegelése után szervesen alakult ki. Ezzel a munkatervvel Csúry egyrészt példát adott arra, hogy milyen keretek közt mely feladatok megvalósítása vár a később szintén e területen működő intézetekre, másrészt pedig alapot teremtett a magyar népnyelvkutatás országos megszervezése számára is. Csúry, amíg csak betegsége ebben meg nem akadályozta, állandóan foglalkozott a magyar népnyelvkutatás országos megszervezésének kérdésével s ennek érdekében minden betegségen, testi gyengeségen erőt véve, a maga szerény módján állandóan tárgyalt, kért, levelezett, vitázott és küzdött a magyar népnyelv búvárlatának eszményi ügye érdekében, anélkül, hogy bárkinek sebet osztott volna. A visszavonuló, hallgatag Csúry ezen a ponton lépett ki csendes magányából. Számos népszerű előadásban, hivatalos felterjesztésben, magánlevélben ismételte

meg makacsul felhívásait. Nem kímélt semmi fáradságot, hogy a magyar népnyelvkutatás ügye iránt megnyilvánuló közönyt és merevséget feloldja. Egyik legfontosabb tette ezen a téren az az indítványa volt, amelyet az 1937. évi országos felsőoktatásügyi kongresszus elé terjesztett. Ebben a következőket olvassuk:¹

„Mindenki, akinek szíven fekszik a magyar nyelv és nyelvtudomány ügye, fájdalommal látja, hogy a külföld magas színvonalú, rendszeres népnyelvbúvárlata mellett mennyire hátramaradt a magyar népnyelv búvárlata. Mindnyájan érezzük, hogy népnyelvi búvárlatunknak rendszeressé, állandóvá tétele tovább már nem halasztható. Össze kell fognia tudományos társaságainknak, egyetemeinknek a magyar népnyelv állandó, rendszeres búvárlata, a magyar nyelvatlasz megteremtése ügyében. Tudományos társaságaink mindent megtettek és megtesznek e téren, amit erejük enged. De munkájuk csak akkor lehet eredményes, ha egyetemeink teljes erővel támogatják őket. Az egyetemek segítő munkája nélkül e fontos feladat megoldására gondolni sem lehet.

Miben áll az egyetemeknek e támogató munkája? Abban, hogy e népnyelvi kutató munkára az egyetem képezzen ki nyelvjárásbúvárokat, s ezeket a kiképzett népnyelvi gyűjtőket és búvárokat tervszerűen foglalkoztassa.

Ezek alapján a következő javaslatokat terjesztem elő:

1. A magyar nyelvészeti tanszékek mellé megfelelő évi átalánnyal szerveztessék magyar nyelvjáráskutató intézet, mely foglalkozzék a magyar népnyelvi gyűjtés, feldolgozás és a magyar nyelvatlasz munkálataival.

2. A belföldi ösztöndíjak egy része minden évben arra fordíttassék, hogy népnyelvi búvárlatra kiképzett és arra alkalmas abszolvált egyetemi hallgatók egy évig meghatározott területen népnyelvi búvárlatot végezzenek professzoruk ellenőrzésével.

3. A tanárvizsgálati követelmények közé ismét vétessék föl a magyar nyelvjáráások rendszeres ismerete.“

Bár egy ilyen, néhány mondatra terjedő javaslat keretei nem engedik meg, hogy minden egyes kérdés részletesen megtárgyaltassék, ez a rövid javaslat mintaszerűen határozza meg a legfontosabb feladatokat, egyúttal pedig gyakorlati megoldást is ajánl a feladatok megvalósítására. A javaslatok benyújtása óta már a magyar népnyelvkutatás területén is több jelentős lépés történt, de megállapíthatjuk, hogy Csúry Bálint javaslatai közül még egyik sem vesztette el időszerűségét, sőt az idő teltével mind erősebben érzik e javaslatok maradéktalan megvalósításának szükségét.

¹ Vö. Hóman — Martonffy: Magyar felsőoktatás... Az országos felsőoktatásügyi kongresszus munkálatai. Bp., 1937. III. kötet, 50.

Ez országos arányú tervek érdekében Csűry Bálint igen sokat túrt, s csak nagyon kevesen tudták, milyen rendkívüli lelkierővel rejtette el egyéni sebeit és mint egyik tanítványa, V e g h J ó z s e f írja (vö. NyK. LII, 234), képviselte sokszor mint a pusztában kiáltó próféta küldetésszerű feladata érdekeit.

E gazdag, lelkiismeretes és megfeszített munka ismeretében szinte természetesnek hat, hogy Csűry Bálint különben sem valami erős szervezetének előbb-utóbb fel kellett mondania a szolgálatot. Élete utolsó évében különösen az a gondolat hevítette, hogy még halála után is a leghűbb emlékezetben megtartott, rendkívül tisztelt barátjának, Gombocz Zoltánnak mondattani tanulmányait és előadásait sajtó alá rendezze és kiadja. Ezt a szokatlanul nehéz munkát (hiszen gyakran párszavas jegyzetekből kellett helyreállítania Gombocz eredetileg elhangzott véleményét) a leglelkiismeretesebben, a legnagyobb buzgalommal és odaadással végezte. S amikor éppen a pályaudvarra készült, hogy a kész kéziratot átadja megbízóinak, akkor érte a végzetes csapás, az agyvérzés, amely két héttel később a kórházi ágyon végzett is vele.

Ahogy élete hűségben és munkában telt el, halála is hűséges munkában találta. Éppen akkor távozott el, amikor nagyrészt az ő példája nyomán és az ő magvetéséből már ország-szerte szárba szökkent a magyar népryelvkutatás vetése. Becsületes, igaz férfi, népéért, hazájáért következetes hűséggel dolgozó, erős magyar jellem és széles európai látókörű, de eredetien s magyarán gondolkozó tudós fő szállott vele a sírba. Művei és alkotásai azonban itt maradtak, s egy új népryelvkutató nemzedék hálás emlékezéssel zárja szívébe nevét, amely a magyar tudománytörténet lapjain most már ott ragyog a Teleki Pálé és Györffy Istváné mellett.

Debrecen.

Bakó Elemér.

A térszíni formák nevei a barcasági Hétfalu helyneveiben.

A térszíni formák nevein azokat a szókat értjük, amelyek a talaj, a földkéreg kiemelkedéseinek és mélyedéseinek alakját, részeit jelölik. Ezek egy szócsoporthoz tartoznak; e csoport az irodalmi nyelvben meglehetősen kicsiny, de a földrajzi tudományokban mesterséges alkotásokkal erősen bővült. A népnyelvben az egyes vidékek idevágó szókinése ugyan szintén nem nagy, de valamennyi együttvéve igen jelentős.

A térszíni formák nevei legjobban a helynevekben tükröződnek vissza. Minden tfnév¹ életrevalóságának ugyanis az a legjobb bizonyítéka, hogy helyhez ragadt, tehát nem csak egy-egy ember alkalmoszerű képzése. E felfogáshoz viszonyítva aztán a nevek természete nagyon különböző. Vannak tfnevek, amelyek 1. helynevekben még ma is előfordulnak, de értelmük teljesen elhomályosodott; 2. ma már csak helynevekben élnek, értelmük is világos még, de köznévi használatban már nincsenek; 3. mind a régi, mind a mai helynevekben szerepelnek és ma is használatban vannak; 4. csak mai helynevekben vannak meg; 5. mint legújabb, részben talán csak alkalmi alkotások, helynevekben egyáltalán nem fordulnak elő.²

A helyneveinkben szereplő és népnyelvünkben használatos tfnevek összegyűjtését Hefty Gyula Andor kísérelte meg. Munkája³ e téren ma is egyetlen és nélkülözhetetlen. Örövendetesen meginduló helynévi- és népnyelvi gyűjtésünk hatásaként azonban egyre jobban előtűnnek a hiányai. Hefty művének anyagát tájszó- és helynévgyűjteményekből merítette. Ezek azonban az országnak csak kevés helyéről állottak rendelkezésére. A tájszógyűjtemények nem tartalmazták egy-egy község vagy vidék teljes szókincsét, illetőleg összes tfneveit, a helynévgyűjtemények pedig nem voltak a mai tudományos követelményeknek megfelelő,⁴ egy-egy község, vagy vidék teljes tör-

¹ A *térszínforma-név* szót ezután *tfnév* rövidítésében használom.

² Vö. Hefty alább i. m. 3.

³ A térszíni formák nevei a magyar népnyelvben. Nyr. XL (1911) és Nyelvtudományi Füzetek 66. sz.

⁴ Vö. Szabó T. Attila: A helynévgyűjtés jelentősége és módszere. MNy. XXX, 160 kk. és Hely- és népiségtörténeti dolgozatok 1. sz.

téneti és jelenkori helynévkincsét felölelő és az egyes helyneveket magyarázó gyűjtemények. Így tehát Hefty munkájából megfelelő anyag hiányában nemcsak hogy nem rajzolódhatik elénk az egyes tfnevek elterjedési köre, hanem sok tfnév ki is maradt belőle. Másik nagy hiánya Hefty munkájának az, hogy bár már ő maga is tudatában volt annak, hogy a tfnevek jelentése vidékenként hol árnyalatokban, hol lényegesebben különböző, mégis helyismeret vagy a helynevek magyarázatának hiányában egy-egy tfnév vidékenként különböző jelentéseit gyakran nem tudta megállapítani. A közölt helynévi példákról pedig nem tudhatjuk, hogy a bennük előforduló tfnevek melyik jelentésváltozat körébe tartoznak.

A magyar népnyelvben használatos és a helynevekben szereplő tfnevek s e nevek vidékenként való jelentésbeli változatainak a lehetőségig teljes szótára csak azután állítható össze, miután az ország minden vidékéről elkészülnek majd a történeti és a mai anyagot felölelő magyarázatos helynévgyűjtemények, valamint a tfnevek szókinccsoportjába vonatkozó népnyelvi adatgyűjtések.

E munkához kívánok hozzájárulni azzal, hogy bemutatom a barcasági Hétfalu helyneveiben előforduló tfneveket. Sajnos, a külső körülmények miatt ezt az anyagot már nem tudtam kiegészíteni azoknak a tfneveknek az összegyűjtésével, amelyek élnek ugyan a hétfalusi csángók nyelvében, de helynevek nem alakultak velük. Eddigi tapasztalatom nyomán azonban azt hiszem, hogy ezeknek a száma nem több kettőnél vagy háromnál.

A rumén megszállás alatt maradt *Hétfalu* a Barcasági síkság délkeleti szögletében, Brassó városától keletre, a Délkeleti Kárpátok lábánál fekszik. Valójában hét külön faluból áll, amelyek közül négy, a *Négyfalunak* nevezett *Bácsfalu*, *Türkös*, *Csernátfalu* és *Hosszúfalu*, hosszú sorban ma már teljesen egybeépült, három pedig, a *Háromfalu* néven ismert *Tatrag*, *Zajzon*, *Pürkerec*, ezektől s egymástól is kis távolságra fekszik. A nagyobb részben magyar, kisebb részben rumén lakosságú falvak magyar lakói magukat hétfalusi magyaroknak nevezik, a környező székelység és köznyelvünk *hétfalusi csángók*-nak hívja őket. Eredetükre nézve orbai székelyekkel erősen keveredett és összeolvadt fehérvármegyei magyarok.

Hétfalu helyneveit a rendelkezésemre álló történeti forrásokból és a helyszínen magam gyűjtöttem össze 1936 tavaszától 1939 őszéig.¹ Hálás köszönetemet fejezem ki itt is *dr. Szabó T. Attila*, egyetemi tanár úrnak, aki munkám megkezdése óta tanácsaival állandóan támogatott, s akinek állandó buzdítása

¹ A több mint kétezer helynevet fonetikus lejegyzésben, magyarázva és térképezve közlő gyűjtésem az Erdélyi Tudományos Intézet kiadásában előreláthatólag ez év tavaszán jelenik meg.

nélkül — a kisebbségi életünkben különösen a helyszíni adatgyűjtés elé gördülő nehéz akadályok miatt — munkám el sem készült volna.

Az alábbiakban betűrend szerint felsorolom a hétfalusi helynevekben szereplő tfneveket. A név köznyelvi alakja után, ha ettől a szó Hétfaluban használt népnyelvi alakja, vagy alakjai eltérnek, dülten szedve a hétfalusi alakokat közlöm.¹ Ezután meghatározom a tfnév hétfalusi jelentését, majd községenként² felsorolom nagyolt fonetikus lejegyzésben azokat a helyneveket, amelyekben az illető tfnév szerepel. Ha a helynévnek vagy egyes tagjainak alakváltozatai vannak, azokat is feltüntetem.³ Az alakváltozatokat ~ jel kapcsolja össze. A tfnév vagy helynév előtt álló * azt jelenti, hogy az a név ma már nem él. Néhány helynév után ()-ben a szóbanforgó helynévre vonatkozó történeti adatot is közlök. Ahol szükséges, rövid magyarázatot fűzök a tfnév jelentéséhez vagy eredetéhez.

alj: *ajj* 1. „hegy v. hegyoldal alsó része”; 2. „hegy v. hegyoldal alatt fekvő sík földterület”; 3. „völgy feneké, nyílása”.

A második jelentés az elsőből fejlődött. A helynévi adatok legnagyobb részében a két jelentés nem választható el egymástól. *B*: *Patrakony-*, *Tizás-ajja*. *T*: *Garcsin-*, *Mánás-*, *Téglás-ajja*. *Cs*: *Csukjon-*, *Gyuglia-ajja. *H*: *Bartalishégy-*, *Eprës ~ Eprës-*, *Köpegrës-*, *Zsëndel ~ Zsëndej-hégy-ajja*. *Ta*: *Daraguj ~ Daragój-*, *Egër-*, *Harap-igés ~ égés-*, *Magura-*, *Mart-*, **Nyáros-*, *Nyires-*, *Rotatkő-ajja*. *Z*: *Fürjész ~ Fürész-*, *Ibri Péter-*, *Mőbáb-*, *Viszorra-ajja. *P*: *Orminc-ajja*. — A tfnév harmadik

¹ Hogy az egyes falvakban milyen alakok élnek, az a helynevek falvankénti felsorolásából tűnik ki.

² A falvak neveinek rövidítései: *B*=Bácsfa'u, *T*=Türkös, *Cs*=Csernátfalu, *H*=Hosszúfa'u, *T*=Tatrag, *Z*=Zajzon, *P*=Pürkerec.

³ Az alakváltozatok túlnyomó része abból származik, hogy azokat a szokat, amelyekben *é*, *ó*, vagy *ő* hang szerepel, e hangok helyén *ié*, *uó*, *űő* kettőshangzóval is ejtik. A kettőshangzók a falvakban keletről nyugati irányba — tehát Brassó felé — haladva egyre ritkábban hangzanak. Pürkerecen, Zajzonban, Tatragon és Hosszúfaluban még általánosan használják, Csernátfaluban és Türkösben már csak nagyon ritkán. A Brassóhoz legközelebb fekvő Bácsfaluban egyáltalán nem hallottam kettőshangzót ejteni. — Itt említem meg, hogy a hangsúlyos szótagbeli emelkedő *ié*, *uó*, *űő* kettőshangzók helyén ma már eső nyomatékú *ië*, *uö*, *űö* kettőshangzókat is ejtenek, sőt néhány gyakran használt szóban az *uö* sé *űö* kettőshangzónak csökkentett nyomatékú *ö* és *ő* része úgynevezett „tökéletlen képzésű” *ä*-vá és *ë*-vé gyöngült (vö. Horger, MNyj. 90—91). Az ilyen eső kettőshangzókkal ejtett, szórványosan előforduló alakváltozatokat, minthogy az egyes falvakban való elterjedésüket nem tudtam pontosan megfigyelni, egyelőre nem közlöm. Ugyancsak itt jegyzem meg azt is, hogy a hétfalusi helynevekben gyakran szereplő *alsó* és *felső* szónak, illetőleg helynévtagoknak az általam közölt *assuó ~ assó* és *fëssűő ~ fësső* alakváltozatai mellett a köznyelvi kiejtéssel egyező *alsó* és *felső* alakjai is használatosak. Ezeket azonban alakváltozatokként ugyancsak nem közlöm, mert dolgozatom terjedelmét nagyon megnövelnék.

jelentése ritkább. Cs: *Jankóné-völgye* ~ *völgye-ajja*. Ta: *Szakadát-ajja*.

ág: ,völgy ága'.

B: *Köba bal-, -jobb-ága*. T: *Horvátka asszó* ~ *assó-, -fössüő* ~ *fösső-, Lem-füődek* ~ *fődek asszó* ~ *assó-, -fössüő* ~ *fösső-ága*. Cs: *Küss* ~ *Kiss András jobb-, -bal-, Tigáj bal-, -jobb-ága*. H: *Csorgó* ~ *Csorgó-völgy* ~ *völgy* ~ *völgygy bal-, -jobb-, Fössüő* ~ *Fösső-hideg-völgy* ~ *völgy* ~ *völgygy asszó* ~ *assó-, -fössüő* ~ *fösső-, Hideg-völgy* ~ *völgy* ~ *völgygy asszó* ~ *assó-, -fössüő* ~ *fösső-, Tészla* ~ *Tészla bal-, -jobb-ága*. Ta: *Éstere asszó* ~ *assó-, -közep-, -fössüő* ~ *fösső-, *Guzsba bal-, -jobb-, Szém-völgy* ~ *völgy asszó* ~ *assó-, -fössüő* ~ *fösső-ága*. Z: *Fürész* ~ *Fürész-völgy* ~ *völgy bal-, -jobb-, Inárd-völgy* ~ *völgy bal-, -jobb-, Kérészt-völgy* ~ *völgy bal-, -jobb-, Lem-völgy* ~ *völgy bal-, -jobb-ága*.

Az *ág* szó ,völgy ága' jelentése vizrajzi jelentésből fejlődött. A felsorolt helynevek legnagyobb részében az *ág* szó ,völgy ága', néhány adatban azonban kettős — vizrajzi és tfnévi — jelentésben szerepel. Ezekén kívül még több más hétfalusi helynév alakult az *ág* szóval, de azokban kizárólag vizrajzi tényezőt jelöl.

*áj: ,szűk völgy, hegynyílás'.

B: **Áj-bérc*, **Áj-lapáj*, *Áj* ~ *Záj-mög*, **Áj-nyak* (1865: *álybércz álynyak álylapály álymege*. 1873: *Aljbércz(!)*; *Áljbércz*).

A régi és a népnyelvből ismeretes *áj* főnév, mely helynevekben ,szűk völgy, hegynyílás' jelentésben él, azon finn-ugor eredetű *aj* ~ *áj* szavunkkal függ össze, amelynek ,rovátka, vājása, völgyelése vagy általában szája, nyílása valaminek' a jelentése. E szógyökből alakult *ajak*, s valószínűleg *ajtó* szavunk is (Szinnyei, Nyr. VIII, 97; Budenz, MUSz. 721—2; Simonyi, Nyr. XVII, 10; Lehr, MNy. III, 432; Gombocz, NyK. XXXIX, 256; Hefty i. m.; Pais, MNy. VII, 411; EtSz.; Bárczi, SzófSz.).

árok: ,völgy'.

B: *Ángor*, *Csürkő*, *Hovas* ~ *Havas-uttya*-, *Istók*-, **Köba*-, *Kökert*-, *Lőrinc*-, *Mártis*-, *Nagy János*-, *Puskások*-, *Szilfacsutak-árka*. T: *Lőfejes*-, **Mély-árok*, *Lem-füődek* ~ *fődek asszó* ~ *assó-, -fössüő* ~ *fösső-, Sárosut*-, *Sínka-árka*. Cs: **Kecske*-, **Kiság-árok*, *Asszó* ~ *Assó-geván*-, *Antalnyaka*-, *Büdösvíz*-, *Fössüő* ~ *Fösső-geván*-, *Hegyëshegy*-, *Kecskés*-, *Kelebusc asszó* ~ *assó-, -fössüő* ~ *fösső-, Közepgeván*-, *Paláj*-, *Tyó* ~ *Tó*-, *Tyó* ~ *Tó-mezeje-árka*. H: *Asszó* ~ *Assó-miěj* ~ *měj*-, 1. *Erüős* ~ *Erős*-, 2. *Erüős* ~ *Erős*-, 3. *Erüős* ~ *Erős*-, *Fössüő* ~ *Fösső-miěj* ~ *měj*-, **Ferenc*-, **Mély*-, *Szélés-árok*, *Bacsó*-, *Cimbor*-, *Észténa*-, *Kalin*-, *Ósánc*-, *Pál*-, *Pelljés* ~ *Pellés* ~ *Pliés* ~ *Plés*-, *Sojomkő*-, *Szászkaliba-árka*. Z: *Borvíz*-, *Lobogó-árka*. P: *Hálóhejre-menüő* ~ *mönő*-, **Kövecses*-, **Nagyrészt-árok*.

Az *árok* köznévi már régi nyelvünkben nagyon tág értelmű volt s jelenthetett természetes és mesterséges földmélyedést, a kapával húzott mesgyétől a völgyig (H e f t y i. m.). A fentebbi helynevekben az *árok* szó nemcsak kisebb, hanem nagy, terjedelmes völgyeket is jelöl.

bérc : *bjérc* ~ *bérc* ,hegy'.

B : *Áj-, *Csorgó*-, *Ördög*-, *Pozsár-bérc*, *Kecskék-bérc.
T : *Andir*-, *Bánya*-, *Maladin-, *Szēnezs-bjérc* ~ *bérc*. **Cs** : *Andir*-, *Bejēr*-, *Bornász*-, *Cimbor*-, *Fejēr* ~ *Fejēr-kő*-, *Kecskész*-, *Rēnce*-, *Zēnoga*-, *Zsēndēl* ~ *Zsēndēj-bjérc* ~ *bérc*, *András-, *Csōrik*-, *Flóra*-, *Fūrjēz* ~ *Fūrēz*-, *Hosszúlenfōldek-, *Istám* ~ *Istvám*-, *Jankóné-, *Kecskēkaliba*-, *Küss* ~ *Kiss Andrász*-, *Lepedāt* ~ *Lepedāté-bjerce* ~ *berce*. **H** : *Alsószarazvölgy-, *Assuó* ~ *Assóvidász*-, *Begyem*-, *Borzozs*-, *Csorguó* ~ *Csorgó*-, *Fēssüő* ~ *Fēssővidász*-, *Mélyvölgyü-, *Öreg-, *Pab*-, *Pelljēzs* ~ *Pellēzs* ~ *Pljēzs* ~ *Plēzs*-, *Tátuj*-, *Telves*-, *Vidász*-, *Zsindely-bjérc ~ *bérc*, *Csāki*-, *Ēstēre*-, *Kiság-, *Ördög*-, *Szász János-, *Táltosbjerce ~ *berce*. **Ta** : *Küzs*-, *Régi*-, *Száz-bjerc* ~ *bérc*, *Ēstērebjerce* ~ *berce*. **Z** : *Nagy*-, *Száz-bjerc* ~ *bérc*.

Hétfaluban a *bérc* tájszó jelentése árnyalati különység nélkül azonos a ,hegy' köznévvvel. *Dombnál* nagyobb és *havasnál* kisebb mindenféle földfelszíni kiemelkedést jelöl.

csukjon : ,hegykúp, süvegalakú hegycsúcs'.

Cs : *Csukjon* < *Arapa-csukjona (1865 : *Arapa csuklyona* : nagy bércztető. 1873 : *Arapa-Csuklyonja*.¹ 1889 : *Csukjon*. 1893 és 1895 : *Csuklyon*). **H** : *Küs* ~ *Kis-csukjon* (1889 : *Kis Csuklya (!)*. 1893 : *Kis Csuklon*), *Bacsó-csukjona* (1865 : *Bacsó csukjona* : hirtelen felnyuló magas orom. 1889 : *Bacsó csucs (!)*). **P** : *Csiklon*² (1872 : *Csiklon*).

A *csukjon* tájszót *Borcsa Mihály* (Nyr. III, 523), *Kolumbán Samu* (Nyr. XVI, 478),³ majd *Hermann Antal* (Nyr. XXI 478) közölték Hétfaluból, mindhárman ,hegynyak' értelmezéssel, s ,hegynyak, hegynyereg' jelentéssel közli a Tsz. és EtSz. is.⁴ Ez az értelmezés azonban téves. A *csukjon* szó jelentése —

¹ A helynév jelentésére vö. még ebből a forrásból : „A Gárcsin-völgy keleti oldalát az erdőkoszorus Arapa bércze szegélyezi, melynek tetején a gúlya csúcs idomú Rencze lövel fel a hegynek felhőket hasogató szarvaként.“ E leírás is minden kétséget kizáróan a fent szóban lévő, az Arapa nevű hegy déli részén kimagasló *Csuklyonra* vonatkozik (e forrásban is más helyen szerepel az *Arapa-Csuklyonja* név), nem pedig az Arapától 3 kilométerrel délebbre, fekvő lapostetejű Rencze nevű hegyre.

² E félig a hétfalusi Pürkerechez, félig a háromszékmegyei Boda községhez tartozó hegyet és hegycsúcsot jelölő helynév minden valószínűség szerint a *csukjon* tájszó elhasonulással keletkezett alakváltozata.

³ *Kolumbán csukoly* alakot közöl. Adatáról joggal állapítja meg a Tsz., hogy ez alak „nyilván a közlő elvonása“. Magam mindig csak *csukjon* alakot halottam.

⁴ *Hefty i. m.* nem említi.

amint azt a belőle és vele alakult helynevek és a tfnév mai, bár ritka népnyelvi használata is bizonyítja — nem ‚hegnyak‘, hanem ‚hegykúp, süvegalakú hegycsúcs‘. Hermann Antal a *csukjon* ‚hegnyak‘ jelentésének a megvilágítására egy mondatot is közöl: „A *csukjononn mēnyěk kērésztlül*.“ Hermann e mondatból, s bizonyára Borcsa is hasonló mondatból vonhatta le azt a következtetést, hogy a *csukjon* szó olyan térszíni formát jelöl, amelyen „keresztül mennek“, tehát hegnyakat. Ha nem mellőzték volna a további fogalmi tisztázást, könnyen felismerhették volna, hogy ebben a mondatban a *csukjont* nem köznévként, hanem helynévi és — amint az gyakori jelenség — jelentéskörü tágulással keletkezett értelemben használták. Én magam is hallottam ezt a mondatot. Ugyanis a hegyhátból meredeken kimagasló csernátfalusi *Csukjon* nevű hegykúp alatt egy gyakran használt hegyi ösvény vezet át a Garcsin völgyéből az Ósánci szorosba. Ha ezen az ösvényen megy valaki, akkor csakugyan azt mondja, hogy „a *Csukjonom mēnek kērésztlül*“. De ezen csak azt érti, hogy a két völgy között hosszan elnyúló hegyvonulatot a *Csukjon* nevű hegykúp északi aljában fekvő hegnyakon átvezető ösvényen mássza meg. Megkérdeztem attól az embertől, akitől ezt a mondatot hallottam, hogy valóban a *Csukjonon* fog-e keresztülmenni. Azt válaszolta, nem bolondult meg, hogy a *Csukjont* megmássza, de talán nem is lehet.

A Tsz. és EtSz. a Nyr. idézett adatai alapján csak Hétfaluból közli a *csukjon* szót. Használják, vagy legalább is használták azonban Háromszék megyében is. Itt a következő helynevekben szerepel: *Csukján(!)* ‚hegyi vár a csomortáni erdőben. Várhegynek is neveztetik‘; *Csuklon*, kis- és nagy- ‚erdős bércz‘ (Szacsva); *Csiklon árka* ‚árok‘ (Sepsiszentgyörgy) (Pesty, Magyarország helynevei); 1712: *Csuklyán*, 1798: *Csuklyánalj* (Árkos); 1829: *Csuklyon*, *Kicsi csuklyon* (Bikfalva); 1752: *Csukjános* (Kálnok) (Bogáts Dénes, Háromszéki helynevek. Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum ötvenéves jubileumára. Sepsiszentgyörgy, 1929. 52 kk.)¹

A *csukjon* tájszó eredete nincs tisztázva (EtSz.). Sz i n n y e i (Nyr. XII, 296) szerint a rumén *ciuc* (ejtsd: *čuk*) ‚cime, faite‘ (vö. *ciuc de munte* ‚bergspitze, bergkamm‘) szó *csuk alakban átkerült a magyar nyelvbe, s ebből alakvegyüléssel (**csuk[on]* + (a hegy) **csuk[ja]*) keletkezett volna a magyar *csukjon*. — Az EtSz. a szó eredetének tisztázásához a következő adatokat közli: bolg. *čjuka*, *čjukla* ‚cacumen montis, bergspitze‘; szerb *čuk* ‚ua.‘; szlov. *čukla* ‚steinabhang‘.

domb: ‚kisebb kerekalakú talajemelkedés‘.

B: *Farkasz-domb*, *Malom-domb* ~ *dombja* ~ *dombok*.

¹ Bogáts adatait dr. Szabó T. Attila egyetem itanár úr helynévmutatójából írtam ki.

Cs : Kereg-domb. Ta : Jározs-domb, Béli-dombja. Z : Kutyág-dombja.

elő : 'hegy elülső része' (Háromfalu).

Ta : Daraguój ~ Daragój-eleje. P : Cseligás ~ Csiligás-eleje.

*[előhegy].

T : *Előhegyvize.

A helynevekben a Dunántúlon és az északnyugati nyelv-járások területén előforduló *előhegy* 'hegycsoport előrenyúló, alacsonyabb tagja' tfnév népies használata és értelme még kérdéses (Hefty i. m.). Orbán Balázs (A Székelyföld leírása VI, 186) Türkös határában a Garcsinvize egyik jobboldali mellékvizét *Előhegyvize* néven említi. Ebből az adatból tehát egy ottani *Előhegy* helynév következtethető ki. Türkösön azonban az *Előhegyvize* pataknev nem él, minden bizonnyal nem is élt, az *előhegy* szót pedig sem itt, sem egész Hétfaluban nem ismerik. Minthogy Orbán Balázs e munkájában, s éppen Hétfalu hegyeinek a leírásakor nagyon gyakran használja az *előhegy* szót a havasok falvakig lenyúló alacsonyabb hegy-tagjainak a jelölésére, valószínűnek tartom, hogy az *Előhegyvize* helynév elírásból, mint Orbán Balázs saját képzésű helyneve került be munkájába. Megerősíti ezt a véleményemet az is, hogy az idézett kötetben még több más, kétségtelenül elírásból származó téves hétfalusi helynév-adat is szerepel.

*erős : 'meredek, meredek lejtő'.

H : 1. Erüös ~ Erös-árok ~ vüögy ~ vögy ~ vüölygy, 2. Erüös ~ Erös-árok ~ *Erösvölgy, 3. Erüös ~ Erös-árok, 4. Erüös ~ Erös-vüögy ~ vögy ~ vüölygy. Z : *Erös.

Az *erös* tfnevet Hétfaluban közszóként már nem használják, értelme azonban még világos.

él : iél ~ él 'hosszan, keskenyen elnyúló hegy v. hegy-nyúlvány'.

B : *Alsóhavasút-, Csiroska-, Csorgó-, Csürkö-, Emlékkő-, *Felsőhavasút-, Hovas ~ Havas-uttya-, Kosztáandin-, Kőba-, Kőkert-, Küllér-, Pozsár-, Szpértura-éle. T : Ablakkő-, Andirbiérc ~ bérc-, Detke-, Gyërkovács-, Hasatkő-, Horvátka-, Ördög-vüögy ~ vögy-, Paláj-, Pellés-iéle ~ éle. Cs : Medvés-, Tigáj közep-iél ~ él, Assuó ~ Assó-füriesz ~ fürész-, Assuó ~ Assó-giró-vüögy ~ vögy-, Arapa-, Cimbor-, *Csorgó-, Csórik-, Dávid Márton-, Észtëna-, Fejiér ~ Fejér-kő-, Fëssüő ~ Fësső-bejër-, Fëssüő ~ Fësső-füriesz ~ fürész-, Ferenc-, Füriesz ~ Fürész-, Këlebucs-, Lepedál ~ Lepedáté-, Medvés-, *Mosica-, Orbán-, Paláj-, Paltin-, *Pandi-, Prëdeluc-, Rënce-, Szászforintos-, Szën Istán ~ István-, Szilfás-, Tótpál-, Tönkösök-, Zënoga-iéle ~ éle. H : Bartalis-iél ~ él, Assuó ~ Assó-csóra-, Assuó ~ Assó-hideg-vüögy ~ vögy ~ vüölygy-, -közep-, Assuó ~ Assó-sëtiét ~ sëtét-vüögy ~ vögy ~ vüölygy-, Batrimaláj-, Borzos-, Erüös ~ Erös-patak-, Fëssüő ~ Fësső-csóra-, Fëssüő ~ Fësső-hideg-

vüögy ~ vögy ~ vüölygy-, -közep-, Fëssüö ~ Fëssö-sëtiét ~ sëtét-vüögy ~ vögy ~ vüölygy-, Fëssüö ~ Fëssö-szároz-vüögy ~ vögy ~ vüölygy-, Guasz ~ Goasz ~ Goac ~ Gouac-, -vüögy ~ vögy ~ vüölygy-, Jancsi-, Küss ~ Kiss-urlát-, Közepsüö ~ Közepsö-csóra-, Kövespatak-, Kurtapatak-, Lovak-hoassa ~ ho-vassa-, Markosán-, Markosán assuó ~ assó-, -fëssüö ~ fëssö-, Natypatak-, Nagyurlát-, Pajor-, Pellies ~ Pellés ~ Pliés ~ Plés-, Róska-, Róskapataka-, Sojomkö-, Szároz-vüögy ~ vögy ~ vüölygy-, Szász János,¹ *Szén-, Tészla ~ Tészla-, Tészla ~ Tészla közep-, Tiszapatak-, Urlát-, Vajda-, Vajda közep-, Vajda-vüögy ~ vögy ~ vüölygy-, Vakaria-iele ~ éle. Ta: *Guzsba-, Kabola-, Kaliba-, Magura-, Rotatkö-, Sorbán-iele ~ éle. Z: Assuó ~ Assó-fenyüös ~ fenyös-iel ~ él, Birja-, Bürc-, Furiész ~ Fűrész-, Gábor-, Len-, Mőbáb-, Pajor-, Porond-, Sipot-, Száb-iere ~ berc-, Vertés-iele ~ éle. P: *Alsó-, Keskén ~ Keskény-, Szároz-iel ~ él, Bürdus-, Cséligás ~ Csiligás-, Dobramér-, Hópuj-, Kő-, Kukuj-, Ojvás-, Pál Gyurka-, *Szérvölgy-, Tálora-iele ~ éle.

Hétfaluban az *él* szó helynevekben eredetileg ,hegy keskeny, hosszan elnyúló teteje' jelentésben élt. Közbeszédben ma is általánosan hegynék, vagy hegynyúlványnak a legmagasabban fekvő vonalát, tehát *élet*, gerincét jelöli. Helynevekben azonban jelentésköri tágulással ,hosszan és keskenyen elnyúló hegy v. hegynyúlvány' jelentésűvé vált. Mint a nagyszámú helynévi adathból kitűnik, nagyon használt tfnév.

farok: ,hegy v. halom farkalakú nyúlványa'.

T: Kő ~ Natykő-hovas ~ havas-, Gyeplüs-farka. Cs: Fenyüös ~ Fenyös-, Halom-, Hojszuhalom-farka. P: Kús-zajzom-farka.

fej: 1. ,hegy teteje'; 2. ,patak forrása'; 3. ,völgy eredete'.

1. T: Bányá-biere ~ berc-feje. Ta: Daragóój ~ Daragój-, Rotatkö-feje. P: Hópuj-feje. — 2. T: Témés-fő. Ta: Halasák-feje. — 3. B: Bácsvöty-feje. T: Sinkaárka-feje. Cs: *Egyenes-fő, Arapa-vüögy ~ vögy-, Kolyor-vüögy ~ vögy, Vörös Istám ~ Istvám-vüöggye ~ vöggye-feje. Ta: *Kisebb Délremenövölgy-feje. P: *Dédavölgy-feje.

gödör: 1. ,kisebb talajmélyedés'; 2. ,völgy'.

1. *Kincses-gödör (1865: Földlábak ezek: ... Kincses gödör). — 2. B: Borcsa-, Lőrinc-gödre. Cs: Hëgyëshëgy-gödre. H: Buda-, Cimbor-gödre. Ta: *Pucin-gödre.

A *gödör* szó az *árok* (l. ott) szóhoz hasonlóan már régi nyelvünkben nagyon tág értelmű volt, s jelenthetett természetes és mesterséges talajmélyedést, az ásóval ásott kis gödörtől a völgyig. A fentebbi helynevekben nemcsak kisebb, hanem nagy, terjedelmes völgyeket is jelöl.

¹ Hosszúfalu határában két, egymástól távolfekvő hegyet jelöl e helynév.

halom : ,síkságon lévő kisebb talajemelkedés¹.

T : *Halom*. *Cs* : *Halom, Hojszu-, Matilt-, Naty-halom, *Kicsi-halmocska, Peltán-halma, Jónás-halmik(!)*.

A fentebbi helynevek a falvaktól északra elterülő Barca-sági síkságból kiemelkedő négy kis halmot jelölnek. A *halom* tfnevet csak e síksági halmok megjelölésére használják.

havas : *hoas* ~ *hovas* ~ *havas* ,magas hegy, amelyről későre olvad el a hó¹.

B : *Hovas* ~ *Havas, Hovaska* ~ *Havaska, Csorgó-, Kő-, Kiskő-, Natykő-hovas* ~ *havas*. *T* : *Hovas, Hovaska, Kő-, Kiskő-, Natykő-hovas*. *Cs* : *Tigáj* ~ *Tigáji-hovas, *Tótpál-hovassa*. *H* : *Assuó* ~ *Assó-kecskeláb-, Fössüő* ~ *Fösső-kecskeláb-, Kecskeláb-, Közepsüő* ~ *Közepső-kecskeláb-hoas* ~ *hovas, Assuó* ~ *Assó-lovak, Fössüő* ~ *Fösső-lovak-, Lovak-, Pajor-, Róska-, Szlojér* ~ *Szlojër* ~ *Szlujër-, Urlát-, Vajda-hoassa* ~ *hovassa*. *Ta* : *Sipot-, Tiéjkő* ~ *Tejkő-havas* ~ nagyon ritk. *hoas*. *P* : *Dank-havas*.

A *havas* tájszó helynevekben csak a Székelyföldön és a vele szomszédos területeken fordul elő.¹ Négyfaluban általában *hovas*, de Hosszúfaluban *hoas* alakban is él, ezen alakok a tájszó régiebb alakjait őrzik. Háromfaluban általában *havas* alakban ejtik, bár itt is hallható még néha Tatrangon a *hoas* alak.

hágó : ,meredek oldal v. út¹.

B : *Macska-hágó*. *T* : *Türkösi Háktető*. *Cs* : *Csernátfalusi Háktető* ~ *tető*. *H* : *Diric-hágó*. *Ta* : *Kicsiszász-, Natyszász-hágó, Éstère-hágója*.

hát : ,földkiemelkedés hosszan elnyúló legmagasabb része¹.

T : *Türkösi Háttető, Hátmég*. *Cs* : *Csernátfalusi Háttető* ~ *tető, Hátmég*.

hegy : *hëgy* ,nagyobb talajemelkedés¹.

T : *Bara-hëgy, *Előhegyvíze*. *Cs* : **Alsóhegyes-, Fenyűös* ~ *Fenyős-hëgy*. *H* : **Aranyos-, Bartalis-, *Boros-, *Drekul-, *Fesztikál-, Hëgyës-, Hënkel-, *Serbán-, *Szent Ilie-, Szén-, Zsëndél* ~ *Zsëndëj-hëgy*. *Ta* : *Hëgy, *Akaszto-hëgy*. *Z* : **Fekete-hëgy, Hegedüs-hëgye*. *P* : *Balás-hëgy*.

Hétfaluban a *hegy* tfnév mind a falvak mellett fekvő vagy a falvakhoz közel eső talajemelkedéseket jelöl. A távolabbiak a ritkább, egyénibb hegyneveket viselik.

*hegyes : ,hegy¹.

H : **Pál-hegyesse*.

A Hétfaluban ma már nem ismert *hegyes* köznévi régi nyelvünkben árnyalati különbség nélkül egyértelmű volt a *hegy* szóval (*Hefty* i. m.).

¹ Így pl. a *Ciblest* a domokosi magyarok (Szolnok-Doboka m.) *Buta hovasnak* nevezik (Dr. Szabó T. Attila egyetemi tanár úr szóbeli közlése).

*hobáj : ,völgykatlan, völgymélyedés‘.

Ta : *Döme-hobája (1895 : *Döme hobálya*).

A fentebbi, ma már nem ismert helynévben szereplő *hobáj* szóról csak annyit sikerült egy öreg és egy fiatal tatrangi ember közléséből megtudnom, hogy e tfnév ,völgykatlan, völgymélyedés‘ jelentésben élt, s talán az öregebb emberek nyelvében ma is él Tatrangon. Hogy valóban ismerik-e még, s hogy ebben a jelentésben használják-e, azt idő hiányában már nem tudakolhattam meg. Más vidékről való helynév-vagy tájszógyűjteményekben nem akadtam a *hobáj* szóra.

karé : ,talajemelkedés félkörben ívelő orma‘.

Ta : *Mart-karé*.

*kotyor : ,völgy‘.

Cs : *Kotyor*, **Alsó-*, *Felső-kotyor.

A *kotyor* szó eredete ismeretlen. Hefty (i. m. 25) tájszó-közlések nyomán 1. ,gödör az úton‘ jelentéssel Szekszárdról, Berekből, Aranyosszékből; 2. ,gödör, árkos hely‘ jelentésben a Balaton mellékéről közölte s összeveti a Balaton mellékén használt *gugyor*, teknőforma völgy v. árok‘ tfnévvel. Nem említi Hefty, de minden bizonnyal idetartozik két, Kriza János közölte székely tájszó is: *kotymány* ,sáros hely utakon‘ és *vápakotyás* v. *vápahupás* ,hol dombos, hol gödrös változatosságú helyek‘ (Vadrózsák, Tájszótár rész). Dr. Szabó T. Attila egyetemi tanár úr helynévmutatója szerint a *kotyor* szó Kalotaszegen is szerepel a következő helynevekben: *Kotyor* (,egy gödör neve‘, vö. A dy László: Magyarkapus helynevei. ErdTudFüz. 124. sz. 13); *Kotyor*, *Kotyoródal* (Vista); *Kotyor*, *Kotyori fődek* (Jegenye); *Kutyor(!)* (Körösfő); *Kótyajuk* (Mákófalva) (Gergely Béla helyszíni gyűjtése); — *Török kotyrik* (Magyarkapus; itt a *kotyor* : ,hegyoldalban lévő lapajos hely‘); 1770: *Mihályné kotyra* (Vista); — s Magyardécse határában (Szolnok-Doboka m.) is van *Kotyor*, *Kotyori út*, *Kotyori patak* helynév és 1710-ben *Kotyor alatt* nevű hely, 1811-ben pedig *Kotyorhegy* nevű szőlőhegy is előfordul a községre vonatkozó történeti helynév-forrásokban (Dr. Szabó T. Attila egyetemi tanár úr helyszíni és történeti adatgyűjtése).

Hétfaluban a *kotyor* szó mai köznévi életének nem akadtam a nyomára. A belőle alakult, ma is élő *Kotyor* völgynév¹ arra mutat, hogy az eredetileg ,gödör‘ jelentésű *kotyor* szó Hétfaluban ,völgy‘ jelentésűvé fejlődött. Erről tanúskodik a csak történeti forrásból ismert *Felső-kotyor helynév is, amely ugyan-csak egy — a *Kotyortól* nem messze fekvő — kis völgyet jelölt. A szintén csak történeti adatban szereplő *Alsó-kotyor helynévvel a mai *Kotyor* nevű völgyet jelölték.

¹ A völgyet újabban *Kotyorvölgynek* is nevezik, de ez a tautológikus megjelölés adatközlőim és a helynévre vonatkozó történeti adatok tanúsága szerint csak az újabb időkben keletkezett.

kő: ,feltünőbb szikla v. sziklaalakulat'.

B: Cēnege-, Csūr-, Gotár-, Írot-, *Kürtő-, Likas-, *Sólyom-, Vērēs-kő, Kőba (<*Kőbába), *Kőkaliba, Kőkert, *Kőkút, Kő-, Kiskő-, Natykő-hovas ~ havas. *T:* Ablak-, Hasat-, Holló-, Lěánka-, Maladin-, Poján-kő. *Cs:* Fejér ~ Fejér-kő. *H:* Cigány ~ Cigán-, Duduj-, Pokol-, Sojom-kő. *Ta:* Mēnyecske-, Rotat-kő. *Z:* Tjēj ~ Tej-kő. *P:* Vár-kő, *Óriás-kövek.

Hétfaluban a *szikla* köznévvvel nem alakult helynév. E szláv eredetű jövevényszavunk helyett a helynévadásban s a közbeszédben is a finnugor eredetű *kő* szavunk szerepel.

lapály: *lapáj*, ,sík földterület'.

B: *Áj-, Bojzás-, Égyenēs-, *Farló-, *Hecás-, *Parancsi-, *Selymes-, *Suhogó-, *Surlós-lapáj, Bálinkó-, Lajos-, *Puskások-, *Szilfacsutak-, Szoros-lapája. *T:* Barta-, Detke-, Musát-lapája. *P:* *Száráz-lapáj.

lapjas: ,sík földterület'.

T: *Lapjas. *Cs* és *H:* Lapjas, Asszó ~ Assó-, Fēssjű ~ Fēsső-lapjas.

A *lapjas* tájszó Hétfaluban árnyalati különység nélkül egyértelmű a *lapály* tfnévvel.

*magas: ,nagyobb talajemelkedés'.

H: *Szénhegy-magassa.

A *magas* tfnév, mint hegynév, a régi- és népnyelvben általánosan használt volt (Hefty i. m.). Hétfaluban ma már kihalt.

mart: 1. ,víz partja'; 2. ,emelkedő hegyoldal'.

1. *H:* Eprēs ~ Eprēs-mart. *Ta:* Mart, Martkaré, Asszó ~ Assó-, Fēssjű ~ Fēsső-, Horgas-, Magos-mart. *P:* Tatrang-martya. — 2. Szurduk-martya.

A Hétfaluban általánosan használt *mart* tájszó köznévként már csak az erdélyi magyar népnyelvben használatos. Helynevekben is leginkább itt fordul elő. Valószínűleg finnugor eredetű szó (Budenz, MUSz. 603; Hefty i. m.; Bárczi, SzófSz.).

*[mál].

Hefty (i. m. 33) a *mál* ,délnek fekvő hegyoldal' tfnévvel alakult helynevek között Hétfaluból is közöl adatot, mégpedig a *Sármál* helynevet, Orbán Balázs: A Székelyföld leírása című munkája VI. kötete 84. lapjára hivatkozva.¹ Adata azonban téves, mert Orbán Balázs e helynevet nem Hétfaluban, hanem az elég messze fekvő Bodzaforduló község területén a Bodzavize völgyében említi. A *mál* szó — mely személyesítő tfnév s a finnugor eredetű *mell* szavunk magoshangrendű alakváltozata (Bárczi, SzófSz.) — ma nem él Hétfaluban, s valószínűleg a közelmúltban sem élt, mert itt a délnek fekvő hegyoldal

¹ Drăganu Miklós *Româniî in veacurile IX—XIV. pe baza toponimiei si a onomasticeii* című művében szintén közli Hétfaluból a *Sármál* helynevet. Adatának forrását nem említi, de az kétségtelenül Hefty i. m.-ja volt.

jelölésére két másik tfnév is használatos: a *melegoldal* és a *verőfény* (l. ott).

meg: *mög* ,hegy mögött fekvő földterület’.

B: *Áj-mög*. *T* és *Cs*: *Hát-mög*. *Ta*: *Akasztóhegy-mége, *Kis Hégy-*, *Nagy Hégy-mög*.

melegoldal: *melegódal* ~ *meleguódal* ,hegynek, dombnak (déli), völgynek (északi) napnak kitett lejtője’.

B: *Meleg-ódal.

A *melegoldal* elnevezést Hétfalu nyugati falvaiban használják, míg a keletre fekvő falvakban a napnak kitett hegy-, vagy völgyoldalt a *verőfény* (l. ott) tfnévvel jelölik.

mellék: *mejjék* ~ *mejjék* ,patak melletti sík földterület’.

T: *Témés-mejjéke* ~ *mejjéke*. *P*: *Malomvíz-melléke.

A *mellék* köznévvvel a hétfalusi határnak csak az északi, síksági részén alakult helynév.

mező: *mezüő* ~ *mező*; *mezüős* ~ *mezős* ,havasi rét, tisztás’.

B: *Fürészmező, *Bolnok-*, *Csiroska-*, *Csürkő-mezeje*. *T*: *Lenmező, *Garcsim-mezeje*. *Cs*: *Rence-mező, *Cimbor-*, *Csórik-*, *Ferenc-*, *Tyó* ~ *Tó-mezeje*. *H*: *Assuó* ~ *Assó-fürjész* ~ *fürész-*, *Fössüő* ~ *Fösső-fürjész* ~ *fürész-*, *Fürjész* ~ *Fürész-*, *Nagy-mezüő* ~ *mező*, *Belám-*, *Iék* ~ *Ék-*, *Szoros-*, *Vajda-mezeje*, *Szász János-mezüő* ~ *mező* ~ *mezüős* ~ *mezős* ~ *mezeje*. *Ta*: *Nagy-mezüő* ~ *mező*, *Pál-mezeje*. *Z*: *Istem-mezeje*. *P*: *Döblem-mezeje*.

A *mező* szó a ,havasi rét, tisztás’ jelentésen kívül más jelentésben is él Hétfaluban. Általánosan a falvak mellett fekvő szántóföld-területet nevezik *mező*-nek. Erdély más vidékein is használják a *mező* szót ,havasi rét, tisztás’ tfnévi értelemben. Ez a jelentésfejlődése könnyen érthető. A *mező* szavunk ugyanis a *mez-* igető származéka (vö. vogul *mäs-* ,öltözik’; magy. *meztelen* ,öltözet nélküli’), s eredeti jelentése: ,fűbe, virágba stb. öltöző föld (szemben a sziklás, kopár, terméketlen, mindig egyforma külsejű földterületekkel)’ (B u d e n z, MUSz. 622; Ethn. V, 177; M u n k á c s i, NyK. XXV, 184; NyK. XLIV, 345; H o r g e r, MSzavak.; B á r c z i, SzófSz.).

Egyik csernátfalusi adatközlőtől többször hallottam a *mező* tfnévnek *mezüős* ~ *mezős* alakváltozatát, de csak a hosszúfalusi *Szász János mező* ~ *mezeje* helynév utótagjaként (t. i. beszélgetésünkben akkor csak ez a hely, illetőleg helynév szerepelt). Hogy a *mező* tfnévvel alakult többi helynévnek van-e *mezős* (~ *mezüős*) alakváltozata, azt idő hiányában, Hétfalu kényszerű elhagyása miatt már nem tudtam kideríteni. Ez alakváltozat általános, vagy legalább is régebbi használatát azonban valószínűnek tartom, mert mint közszó egy 1865-i hétfalusi helynév-forrásban is szerepel. E forrás¹ mely néhány helynév-

¹ B o r c s a M i h á l y helybeli születésű magyar evangélikus lelkész négyfalusi helynévközlése Pesty Frigyes kéziratos Helységnevtára XIII. kötetében.

ról rövid magyarázatot is közöl, a *Hidfele nevű havasi rét nevét 'sík mezős' kifejezéssel magyarázza.

nyak: 'két hegyet összekötő keskeny hát'.

B: *Áj-nyak, *Beke-*, *Csürkő-*, *Köba-nyaka*. *T*: *Téglás-nyak*. *Cs*: *Antal-*, *Réncé-nyaka*. *Ta*: *Bucsi-nyak*. *Z*: *Csérnye-nyaka*.

oldal: *uódal* ~ *ódal* 'hegy v. völgy lejtős része'.

B: *Gyep-*, *Meleg-ódal. *T*: *Miész* ~ *Mész-ódal*, *Andir-bjérc* ~ *bérc-*, *Sinkaárka-ódal*. *Cs*: *Assuó* ~ *Assó-giró-vüögy* ~ *vögy-*, *Arapa-*, *Féssüő* ~ *Fésső-arapa-vüögy* ~ *vögy-*, *Nyires-*, *Szászforintos-uódal* ~ *ódal*, *Andir-bjérc* ~ *bérc-*, *Antalnyaka-uódal* ~ *ódal*. *H*: *Aszal-*, *Iék* ~ *Ék-*, *Szoros-uódal* ~ *ódal*, *Bartalis-hegy-*, *Köpegrés-uódal* ~ *ódal*. *Ta*: *Csere-uódal ~ *ódal*, *Bikkos-*, **Bojtorjános-*, *Dankpatak assuó* ~ *assó-*, *Daraguó* ~ *Daragó* ~ *Daragó-vüögy* ~ *vögy* *assuó* ~ *assó-*, *-féssüő* ~ *fésső-*, *Derre-ménüő* ~ *ménő-vüögy* ~ *vögy-*, *Disznyópataka assuó* ~ *assó-*, *Küs-szászpatak-*, *Nagyerdő-*, *Natyszászpatak-*, *Ördög-vüögy* ~ *vögy-*, *Pelliés* ~ *Pellés* ~ *Plés-*, *Rotatkő féssüő* ~ *fésső-*, *Szakadát-vüögye* ~ *vögye assuó* ~ *assó-*, *-féssüő* ~ *fésső-uódal* ~ *ódal*. *Z*: *Sós-*, *Vas-uódal* ~ *ódal*, *Kő-vüögye* ~ *vögye assuó* ~ *assó-*, *Rotatkő assuó* ~ *assó-*, *Száz-bjérc* ~ *bérc-uódal* ~ *ódal*. *P*: *Csipkés-uódal ~ *ódal*, *Hópuj-vüögy* ~ *vögy* *assuó* ~ *assó-*, *-féssüő* ~ *fésső-uódal* ~ *ódal*.

orr: 'a hegy erősen kiugró része'.

T és *Cs*: *Andir-bjérc* ~ *bérc-orra*. *H*: *Hideg-vüögy* ~ *vögy* ~ *vüölygy közep-orra*. *Ta*: *Éstere közep-*, *Pelliés* ~ *Pellés* ~ *Plés-*, *Sorbán-*, *Szén-*, *Szén közep-*, *Vadmacska-orra*. *Z*: *Fűrész* ~ *Fűrész-vüögy* ~ *vögy közep-*, *Lem-vüögy* ~ *vögy közep-orra*. *P*: *Csiklon közep-orra*.

paláj: 1. 'havasi tisztás' (Bácsfalu, Türkös); 2. 'hegy, bérc' (Csernátfalú, Hosszúfalú).

B: *Paláj, *Palájnyaka. *T*: *Paláj*, *Belső-paláj (1872: *Belsőpláj(!)*). *Cs*: *Paláj*, *Nám-palája*. *H*: *Paláj*, *Batrim-*, *Begyem-*, *Égyenés-*, *Örek-paláj*, *Jancsi-palája (1872: *Jancsi plája(!)*).

Hétfaluból a *paláj* tájszót Hermann Antal, lapály' jelentéssel közölte (Nyr. XII., 45), adatát idézi a Tsz. is. Hefty (i. m. 29) szerint ez a hétfalusi *paláj* szó a 'lapály' köznévi hangátvetéssel képzett alakváltozata.

Mindkét megállapítás téves. A *paláj* tájszó a rumén *plai* 'havasi tisztás' köznévi átvétele (v. ö. már Edelspacher, NyK. XII., 108). A rumén szó a hétfalusi magyar népnelyben átkerülve, Bácsfaluban és Türkösben mindmáig megtartotta ezt az eredeti 'havasi tisztás' jelentését, Csernátfaluban és Hosszúfaluban azonban jelentésváltozással 'hegy, bérc' jelentést kapott. A másik három faluban nem használják.

*[poján].

T: *Poján*, *-kő*, *-pusztája*, *-vüögye* ~ *vögye*.

Erdély egyes vidékein a magyar népnelvben használatos a *poján* ~ *pojána* szó, mely a rumén *poiană* (< szláv *poljana*) 'havasi tisztás' köznévi átvétele (Szinnyei, Nyr. XXIII, 485; Asbóth, Izvj. VII, 4, idézi: Melich, MNy. VI, 113; Hefty i. m.). Hétfaluból a *poján* szót köznévként közli Szinnyei (i. h.) Király Pálra hivatkozva 'puszta tér fölött terülő erdő', a Tsz. pedig Kiss Bél a tájszógyűjteményéből, két bérc között elterülő hegynyak' jelentéssel, s ezt az utóbbi adatot átvette Hefty (i. m.) is.¹ Ezek az értelmezések azonban tévesek. A hétfalusi magyar népnelv a *poján* szót kölcsönszóként, köznévként nem használja. A türkösi *Poján* helynév nem a magyar nyelvben keletkezett, hanem e hely rumén *Poiană* nevének az átvétele. E helynéven, valamint e hellyel kapcsolatban alakult három másik helynéven kívül e szóval Hétfaluban nem képződött más helynév. Az idézett adatok tévesek azonkívül a *Poján* nevű hely térszíni meghatározásában is. A türkösi *Poján* helynév nem hegynyakat jelöl, hanem egy hegynyakon fekvő havasi tisztást és — jelentéskörüi tágulással — e tisztás körül fekvő erdőt.

ponk : 'hegyhát kiugró dombja'.

B : *Ponk. *Cs* : *Tolvaj-ponk*. *Ta* : *Hurięc* ~ *Huręc*-, *Magura*-, *Miész* ~ *Mész-ponk*. *Z* : *Ponkok, *Küs-miész* ~ *mész*-, *Nagy-miész* ~ *mész*-, *Szász-verőőfiény* ~ *verőfény-ponk*, **Alsószász-verőfény*-, *Falu*-, **Felsőszászverőfény-ponkja*. *P* : *Burdus-ponkja*.

A nyelvjárásokban általában 'kisebb földkiemelkedés' jelentésben élő *ponk* szó eredete még nincs teljesen tisztázva. CzF. (V, 298) a német *Bank* 'pad' tfnévből, Albert János (Nyr. XIX, 222) pedig hangátvétellel magyarázva, a nyelvjárási *komp* 'halmocska, dombocska' szóból származtatja. Albert magyarázatát elfogadja Fest Sándor (NyF. 42:9) is, Hefty (i. m. 38) viszont a szó német eredetét tartja valószínűbbnek.

puszta : 'havasi rét, tisztás'.

B : *Köba-pusztája*. *T* : *Hovaska* ~ *Havaska*-, *Pojám-pusztája*. *H* : *Hócu-j-pusztája*. *P* : *Tészla* ~ *Tészla-pusztája*.

A *puszta* tfnévvél alakult hétfalusi helynevek magas fekvésű, legelőnek használt, sziklás réteket jelölnek. A szónak Hétfaluban 'havasi rét, tisztás' jelentésben használt tfnévi előfordulásának más vidékről való helynevekben nem akadtam nyomára.

rét : *rięt* ~ *rét* 'falu melletti sík földterület'.

T és *Cs* : *Széna-rięt* ~ *rét*. *H* : *Biaj* ~ *Bihaj-rięt* ~ *rét*.

***szakadát** : 'völgy'.

Ta : *Szakadát*.

¹ Pesty kéziratoss helynévgyűjteményében Borcsa Mihály 1865-ben Türkösből a *Poján* szót helynévként szintén 'hegynyak, legelő' magyarázattal közli.

A *szakadát* szó eredete tisztázatlan, de minden bizonnyal a magyar nyelv eredeti szókészletéhez tartozik (Gombocz, ÖM. I, 100. — Vö. még: Budenz, MUSz. 268; Kara, NyK. XLI, 236; Szinnyei, MNy. XXII, 236; Bárczi, SzófSz. 278).

szakadék: ,szűk és mély völgy‘.

B: *Létrás ~ Hétlétrás-, Medve-szakadék.*

szád: ,a völgy nyílása, bejárata‘.

B: *Bácsvöly-, Témés-száda.*

A Hétfaluban általánosan ismert és használt *szád* tájszó (jelentése: 1. élettelen tárgy szája; 2. nyílás, lyuk, bejárat; így pl. korsó, fazék, hordó, kút, barlang, völgy stb. száda) a finnugor eredetű *száj* szavunk régi *szá alakjának -*d* kicsinyítő képzővel ellátott származéka (Budenz, MUSz. 266—67; Horger, Mszavak 155; Bárczi, SzófSz.).

szécs: ,havasi rét, tisztás‘.

B: **Szécs. H*: *Bacsó-, Kalán-szécse. Z*: *Szécs.*

Az Erdély más vidékein is előforduló *szécs* tájszó a rumén *seciu* (< szláv *seč*) ,erdei tisztás‘ köznévi átkölcsönzése (Drăganu: Toponimie si istorie 51). Érdekes, hogy míg a *szécs* szó a hétfalusi csángók nyelvében ma is él, a hétfalusi rumének csak a vele vagy belőle alakult, magyar nyelvből átvett helynevekben használják, de jelentését már nem ismerik.

szoros: ,hegyek között átvezető szűk völgy v. völgyrészlet‘.

B: *Témési-szoros, Szoros-lapája. H*: *Ósánci-szoros, Szoros-mezeje, -uódal ~ ódal.*

***szurduk**: ,szűk völgy‘.

Z: *Szurduk.*

A nyelvjárások egy részében ma is élő, általában ,szűk völgy v. völgyszükület‘ jelentésű *szurduk* tfnév valószínűleg a *szoros, szorít* szavak *szor-* tövének származéka (Budenz, MUSz. 310; Horger, MNy. XXX, 182; Bárczi, SzófSz.).

terhes: ,hegyoldal aljában fekvő, csak kevéssé lejtős terület‘.

B: *Terhes, *Nagy-terhes* (1865: *nagy terhes*: menedékes erdő). *T*: *Horvátka-terhesse* (1865: *horvátka terhesse*: lapály).

A *terhes* tfnév jelentése iránt érdeklődve, azt a választ kaptam Bácsfaluban,¹ hogy azért nevezik *terhes*-nek a meredek hegyoldalak alatti menedékes, szinte lapályos helyeket, mert a hegyekről ide szokták lehúzatni a kivágott fákat, s itt, a csak kevéssé lejtős helyen *terhelik* meg, vagyis rakják meg fával a szekereket. Egy másik — teljesen elfogadhatatlan — magyará-

¹ Idő hiányában a többi faluban nem tudtam a *terhes* szó ottani élete és jelentése iránt érdeklődni. Itt jegyzem meg azt is, hogy a türkösi *Horvátka-terhesse* helynév is olyan határrészen fordul elő, amely ezelőtt Bácsfaluhoz tartozott.

zat szerint a helynevekben szereplő *terhes* szónak ,nehezen megközelíthető hely' a jelentése. Magam azt hiszem, hogy ezek a jelentésmagyarázatok csak népetymológiával keletkeztek. Szerintem a *terhes* szó eredetére inkább a következő székelyföldi adat szolgáltathat megfejtést: *terhes* a házfedele: ,kevésbé meredek, azért havazáskor nagy terhet tart' (Háromszék m. Nyr. IX, 423).¹ Más székelyföldi, vagy hétfalusi adat hiányában a kérdés egyelőre nem dönthető el.

tető: *tetiő* ~ *tető* ,a hegy felső része'.

B: *Bugja-*, *Köcker-*, *Pérgél-tető*, *Kóba-*, *Natykő-hovas* ~ *havas-teteje*. *T:* *Andir-biérc* ~ *bérc-*, **Halom-*, *Hák* ~ *Hát-*, *Miész* ~ *Mész-*, *Szenézs-biérc* ~ *bérc-tető*, *Fazakas-teteje*. *Cs:* *Andir-biérc* ~ *bérc-*, *Bornás-*, **Fenyőske-*, *Fenyűös* ~ *Fenyős-*, *Hák* ~ *Hát-*, *Paltin-*, *Prödéluc-*, *Rénce-tetiő* ~ *tető*, *Antalnyaka-*, *Arapa-*, *Istám* ~ *István-biérce* ~ *bérce-*, *Küss* ~ *Kiss András-teteje*. *H:* *Rénce-*, *Szlojér* ~ *Szlojër* ~ *Szljujër-*, *Vajda-tetiő* ~ *tető*, *Pelliés* ~ *Pellés* ~ *Pliés* ~ *Plés-teteje*. *Ta:* *Bikkos-*, *Buska-*, *Daragóij* ~ *Daragóij-*, *Magura-*, *Poron-*, *Szakadát-*, *Száz-biérc* ~ *bérc-tetiő* ~ *tető*, *Éstère-teteje*. *Z:* *Biérc* ~ *Bérc-*, *Birja-*, *Lobogó-*, *Rúzsá-*, *Sós-*, *Száz-biérc* ~ *bérc-tetiő* ~ *tető*, *Bürc-jele* ~ *életeteje*. *P:* *Burdus-*, *Dregus-tetiő* ~ *tető*.

tér: ,kisebb sík földterület'.

B: *Témés-tere*. *Ta:* **Bojtorjános-*, *Küs-szászpatak-*, *Naty-szászpatak-tere*.

tiszta: ,havasi rét, tisztás'.

H: *Észlëna-*, *Hócuji-*, **Kordon-*, *Pajor-tisztája*. *Ta:* *Hoszszúkó-tiszta, *Csorguó* ~ *Csorgó-*, *Fenyűös* ~ *Fenyős-*, *Halasák-*, *Hócuji-*, *Magura naty-tisztája*. *P:* *Cerketóra-*, *Dank-tisztája*.

Hétfaluban a *tisztás* szót nem használják. Más vidékről való tájszó- és helynévgyűjteményekben nem akadtam nyomára annak, hogy a *tiszta* szó máshol is használatos lenne ,havasi rét, tisztás' tfnévi jelentésben.

vápa: *vápa* ,teknőalakú kisebb talajmélyedés'.

B: *Vápa* ~ *Vápába*.

A köznyelvből s a nyelvjárások egy részéből is kihalt, vidékenként hol kisebb, hol nagyobb talajmélyedést jelölő *vápa* szó egyesek szerint a finnugor eredetű *láp* ~ *lápa* ,mocsár' szavunk alakváltozata, mások szerint azonban a szláv *vapa* ,stagnum' szó átvétele (Buden z, MUSz. 683; Halász, Nyr. X, 335; Munkácsi, KSz. VII, 252; Gombocz, NyK. XXXIX, 238; NyK. XLV, 344; Hefty i. m.; Bárczi, SzófSz.).

verőfény: *veriőfiény* ~ *verőfény* ,hegynek, dombnak (déli), völgynek (északi) napnak kitett lejtője'.

¹ Vö. még, hogy az *erős* melléknév tfnévként használva, meredek lejtő jelentésben él.

Ta : Döblém-verüőfiénye ~ verőfénye. *Z* : *Verőfény, Százbjérc ~ bjérc-, Szász v. Szászpatak-, Szurduk-verüőfiénye ~ verőfénye.

A *verőfény* tfnév első tagjában szereplő *verő* szó a napnak a régi neve, mely 'nap, napsütés, napsugár' értelemben egyes nyelvjárásokban ma is él (Budenz, MUSz. 574; Halász, NyK. XXXIII, 158; Hefty i. m.; Bárczi, SzófSz.). A *verőfény* elnevezést Hétfalu keleti falvaiban használják, míg a nyugatra fekvő falvakban a napnak kitett hegy- vagy völgyoldalt a *melegoldal* (l. ott) tfnévvel jelölik.

völgy : vüőgy ~ vögy ~ vüölygy, 'völgy'.

B : Bács-, Ördög-vögy, Bácspatak-, Bronya-, Csiroska-, Csorgó-, Emlékkő-, Gyurka-, Hovas ~ Havas-utlya-, *Hidlás-, Kiráj Simom-, Kiszposzár-, Kőba-, Küllér-, Mánás-, Natyposzár-, Natyszabonya-, Pozsár-, Sipoj-, Szabonya-, Témés-vögye. *T* : Kerülő-, Mij ~ Méj-, Ördög-, Szároz-vüőgy ~ vögy, Assuó ~ Assó-szároszlémés-, Bánya-, Delke-, Észlëna-, Fëssüő ~ Fësső-szároszlémés-, Garcsim-, Gödri-, Gyërkovács-, Hasatkő-, Hovaska ~ Havaska-, Horvátká-, *Köllő-, Malomárká-, Mozsár-, Pojám-, *Tó-vüőgye ~ vögye. *Cs* : Assuó ~ Assó-bejër-, Assuó ~ Assó-fürjész ~ fürész-, Assuó ~ Assó-giró-, *Andir-, Bornás-, *Csorgó-, Égyënes-, Fëssüő ~ Fësső-bejër-, Fëssüő ~ Fësső-fürjész ~ fürész-, Fëssüő ~ Fësső-giró-, Kecskeláb-, Kecskés-, Kurla-, Medvés-, Nyáras-, Szászforintos-, Tigáj-vüőgy ~ vögy, Aliz-, Arapa-, Barla-, Bálint-, Büdösviz-, Csórik-, Dávid Márton-, Döjlëne-, Észlëna-, Fejjer ~ Fejër-kő-, Ferenc-, Fürjész ~ Fürész-, Garcsim-, *Giró-, *Hosszúlenföldék-, Istám ~ Istvám-, Jankóné-, Kecskekaliba-, Küss ~ Kiss András-, Lepadát ~ Lepadáté-, Nám-, Orbám-, Paláj-, Prëdeluc-, Szën Istám ~ Istvám-, Szilfás-, Tuó ~ Tó-, Vëres Istám ~ Istvám-, Zënoga-, Zsëndél ~ Zsëndëj-vüőgy ~ vögye. *H* : Assuó ~ Assó-bejër-, *Alsócsorgó-, Assuó ~ Assó-hideg-, Assuó ~ Assó-medvés-, *Alsómély-, Assuó ~ Assó-pap-, Assuó ~ Assó-sëtiët ~ sëtët-, Assuó ~ Assó-szároz-, Bartalis-, Csipkés-, Csorguó ~ Csorgó-, Dërre-mëniüő ~ mënö-, 1. Erüös ~ Erös-, 2. Erüös ~ Erös-, 3. *Erös-, *Felsőcsorgó-, Fëssüő ~ Fësső-hideg-, Fëssüő ~ Fësső-pap-, Fëssüő ~ Fësső-sëtiët, ~ sëtët-, Fëssüő ~ Fësső-szároz-, Gogás-, Guasz ~ Goasz ~ Goac ~ Gouac-, Hënkel-, Hideg-, Köves-, Medvés-, Nyáras-, Pap-, Salamás ~ Sajamás-, Sëtiët ~ Sëlët-, Szároz-, Táluj-, Tetves-vüőgy ~ vögy ~ ritk. vüölygy, Bacsó-, Begyem-, Bejër-, Cicéje-, Éstëre-, Ferenc-, Gábor-, Jancsi-, Kecsketalrang-, Kordom-, Közepsüő ~ Közepső-sëtiët ~ sëlët-, Markosám-, Mirosz-, *Nagymező-, Ördög-, Pelljës ~ Pellës ~ Pliës ~ Plës-, Röska-, Szász János-, Tatrang-, Tëzla ~ Tëszla-, Uriát-, Vajda-, Vakaria-, *Valáson-, Zënoga-vüőgye ~ vögye ~ ritk. vüölygye. *Ta* : Assuó ~ Assó-guzsba-, Assuó ~ Assó-nyáras-, Dërre-mëniüő ~ mënö-, *Döblen-, Feteke-, Fëssüő ~ Fësső-guzsba-, Fëssüő ~ Fësső-nyáras-, *Kisebb Délremënö-,

1. M^{ij} ~ M^{ej}-, 2. M^{ij} ~ M^{ej}-, *Nyiresalja-, Szároz-v^üögy ~ v^ögy, Buska-, Darag^oj ~ Darag^oj-, Ést^{er}e-, Guzsba-, Kábola-, Kaliba-, Magura-, Ördög-, Pellⁱés ~ Pellés ~ Plés-, Róska-, Rotatk^o-, Sorbám-, Szakadát-, Szém-v^üögye ~ v^ögye. Z : Ass^o ~ Assó-feny^üös ~ feny^os-, *Delbi-, D^eputás-, F^éss^üő ~ F^éss^ö-feny^üös ~ feny^os-, F^ürⁱész ~ F^ürész-, Inárd-, Karika-, Lem-, Nyáguj-, Ördög-, Pajor-, Sós-, *Vaszi-, Zsidó-v^üögy ~ v^ögy, Birja-, Dám-, Faluf^üve-, F^oriska-, Ibri Péter-, *Isten-, K^érész-, K^ö-, Liliom-, M^öbáb-, Rotatk^o-, R^üzsa-, Sipot-, Szurduk-, Zajzom-v^üögye ~ v^ögye. P : Cs^éligás ~ Csiligás-, *D^eda-, F^ejiér ~ F^ejér-, Sáros-, Szároz-, *Szén-v^üögy ~ v^ögy, Csiklom-, Ést^{er}ena-, Hópuj-, K^üs-zajzom-, K^ö-, Liliom-, Pál Gyurka-v^üögye ~ v^ögye.

Kolozsvár.

Árvay József.

Az *a*-zás a kolozsvári Hóstát nyelvében.

A kolozsvári Hóstát nyelvének hangtanával, mindenre kiterjedő részletességgel szándékoztam foglalkozni. Közben azonban beosztásom Kolozsvártól messze szőlített el, így tervemet nem tudtam megvalósítani. Eddigi munkámnak az eredményét ebben a fejezetben adom közre, mert teljesen csak ennek a kérdésnek a vizsgálatát fejeztem be.

Feldolgozásomban az eddigi irodalmat is figyelemmel kísértem, azonban elsősorban a nagyobb tanulmányok anyagát használtam fel. A régi nyelvből felhozott példáim az Oklevél Szótárból s kisebb részben a Nyelvtörténeti Szótárból valók. Átnéztem Heltai Gáspárnak néhány munkáját eredeti kiadásban, de ennek a jelenségnek nyomait csak nagyon szórványosan sikerült bennük felfedeznem.

A magyar nyelvben a hangoknak magasság és mélység szerint való illeszkedésén kívül van egy másik fajtájú illeszkedése is. Ez egy szón belül úgy jön létre, hogy a magánhangzók egymáshoz nemcsak hasonlók lesznek, hanem teljesen azonosulnak. Ilyen illeszkedésnek tekintjük az *a*-zást is.

Ezt a jelenséget Erdély több pontján megfigyelték. Főfészeke: Szolnok-Doboka, Beszterce-Naszód, Kis-Küküllő, Alsófehér és Hunyad megye, de megtaláljuk többek közt Kolozs és Maros-Torda megye egy részén kívül a moldvai csángók nyelvében is.

E jelenségben eleinte sokan örmény hatást láttak. Ennek azonban több tény ellene szól. Hasonló illeszkedésnek a nyomait már a régi nyelvben is nagyon sok helyen megfigyelhetjük (MNy. XXIII, 27—32). Továbbá nemcsak az erdélyi nyelvjáráásokban találunk erre példákat, hanem a Dunántúl és a Palóc-vidéken is (Szabó Sándor: A magyar magánhangzó illeszkedés, Budapest, 1902. 42—44). Mindezt összefoglalva: A magyar nyelvben vagy legalább is a magyar nyelvterület nagy részén, az illeszkedés egykor nemcsak abban állt, hogy egyes szavakban külön csoportosultak a magas és mély hangok, hanem okleveleink adatai, a kódexek és a mai nyelvjáráások azt bizonyítják, hogy ez a hasonulás a magánhangzók zártsági fokára is kiterjedt. Ez a kiegyenlítődés a nyelvfejlődés későbbi korszakában megbomlott (MNy. XXIII, 27—32). Hasonló

hangtani jelenséget a rokon nyelvekben is találunk (FUF. XIV, 41—81).

Pálfy Márton (MNY. IV, 332) egykorú kéziratok és missilis levelek alapján azt állítja, hogy az $o > a$ változás az aranyosszéki nyelvjárásban a XVIII. század elején indult meg. Horger a változás, illetőleg kiegyenlítődés megkezdését a XVII. század elejére teszi (MNYelvj. 74). Bár egy-egy ilyen hangtani jelenség kezdőpontjának megállapítása nagyon nehéz, mégis az előbb felsoroltak alapján, e jelenséget jóval régebbinek kell tekintenünk. A változás pontos idejét majd hangtörténetünk kutatói állapítják meg.

Különös, hogy míg más városok nyelvével aránylag sokat foglalkoztak (Debrecenről pl. már a múlt század elején két népnyelvi munka is jelent meg, vagy Torda nyelvvel is egy igen kimerítő tanulmány foglalkozik), addig Kolozsvár nyelvéről még senki sem írt részletesebben. Sőt még kisebb megemlékezések is nagyon ritkán fordulnak elő. Németh Sándor (Nyr. XLII, 11) megemlékezik a kolozsvári Hóstát nyelvéről, de csak lapalji jegyzetben. Ugyanis Turner Adolf és Hermann Antal a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem 1899. évi beszédeinek 106. lapján a kolozsvári a -s kiejtést tótosnak és örmény eredetűnek tartotta. Ezt utasította vissza Németh Sándor és néhány nagyon érdekes példát említ erre a jelenségre: *aggyan Isten, szalanna*. A *-hoz* ragnak *-haz* párjára két korecsma feliratot említ: *Bormérés a két ágyuhaz* (a Külső-Torda-utca¹ keleti végénél), *Bormérés a Pokolhaz* (az előbbin valamivel túl). Megjegyzi, hogy bővebben is foglalkozott a Hóstát nyelvi sajátágaival, de sajnos, nem mondja meg, hogy hol. Valószínű, valamelyik Kolozsvárt megjelenő napilapban, cikkét azonban nem sikerült megtalálnom. A fentiekén kívül csak két-három néhány soros közlemény, babona, gyermekjátékleírás jelent meg a szakfolyóiratokban, de ezek a legkevésbé sem tükrözik a hóstáti népnyelv sajátosságait.

Brassai Samuel „Vasárnapi Újság” című lapjában 1838-ban egy érdekes cikk jelent meg, Horváth Lázár „Rajzolatok”-ban írt cikkére. Horváth azt mondta, hogy Kolozsvár környékén beszélnek legszebben magyarul. Mindazáltal a szók végeinek kimondásában ott is, mint mindenütt, különbségek vannak, mely azonban az élő beszédben nem annyira észrevehető, mint az írásban. Ilyenek: *rágalam, fájdalom, kalapat, kalapa, zállagat, vagyak, vagytak* stb. Ezt a cikket ismertetve a „Vasárnapi Újság” írója, felveti a kérdést, hogy kell ezeket helyesen mondani? Mi ennek a szabályszerűsége? Kéri, hogy valaki, aki nyelvészettel foglalkozik, világosítsa fel őt erről (MNY. IV, 332—33). Most több mint száz év múlva igyekszem a rég elhangzott kérdésre a feleletet megadni.

¹ Ma: Petőfi-utca és Tordai-út.

Balassa József (Magyar Nyelvjárások 73) e hangtani sajtáságról a következőket mondja: a Maros-szamosközi nyelvjárásban az első szótag után következő szótagok *o*-ja mind nyiltabbá vált, pl. *ostar*, *bagaj*. Nem egészen következetes ez a nyiltabbaválás Kolozsvárt, itt inkább csak a ragokban ejtenek *a*-t. Hogy Balassa Józsefnek mennyiben van igaza, arra a tárgyalás során rá fogok mutatni.¹

I. TŐSZAVAKBAN.

Hangsúlytalan szótagban, ha a hangsúlyos szótagban *a* van.

abrones *abrancs* (-*at*, -*a*) fn. „a hordók részeit összehordító vaskarika“. — *Sárga réz abrancs vót rájta*.

abrancs (Viski, Tnyj. 14; Márton, Ördöngösfüzes).

abrosz *abrasz* (-*t*, -*sza*) fn. „az asztal lerítésére szolgáló terítő“.

alacsony *alacsany* mn. „csekély magasságú“. — *Láttam még rogozóbb (rozogább) alacsan kicsi házakat*.

1406: Andrea Alachan OklSzt.

alacsany (Kis-Küküllő m. Szőkefalva MTSz.).

asszony *asszany* (*asszant*, -*ak*) „weib“. *Vót ojan asszany, itt az a bőrt is; régen sok részeges asszam vót. Elety szitáltq az asszany a lisztet a tekenyöbe*.

azani *alath* (Serm. Dom. II, 255).

asszany (Szendrey, Tárkány; Szolnok-Doboka m.

Nyr. XII, 278; Szatmár m. Nyr. VII, 524; Gógánváralja Nyr. VIII, 466; Szolnok-Doboka m. Nyr.

¹. A hangjelölés kérdésében a Budapesten 1941 október 13-án és 14-én megtartott Néprnyelvtudató Értekezlet határozatait követem. Nem jelölöm a két orrhangú mássalhangzó között lévő magánhangzó orrhangúsodását, sem az *n* hangnak *k* és *g* előtt való hátrábbképzését (ŋ), a rákövetkező spiráns hatása alatt a nazális képzés helyének megváltozását, a *cs* előtti *n* hangot (ɲ). A szótagzáró *j* hangot nem félhangnak jelölöm. Az *q* jel a *e* és *o* közötti hangot jelöl, de az *o*-hoz sokkal közelebb áll.

A gyakrabban használt rövidítések jegyzéke: *fn.* = főnév, *hsz.* = határozószó, *isz.* = indulatszó, *ktsz.* = kötőszó, *L.*, *l.* = lásd, *mn.* = melléknév, *ném.* = névmás, *r.* = ritkán, *szmn.* = személynév, *szn.* = számnév, *tn. i.* = tárgyatlan ige, *ts. i.* = tárgyas ige, *vő.* = vesd össze.

Állandóan használt rövidítések:

Böszörményi, *Jánosfalva* = Böszörményi Géza: A jánosfalvi nyelvjárás NyF. 29. Bp. 1906 (főleg a 11—12. l.).

Szendrey, *Tárkány* = Szendrey Zsigmond: A biharmegyei Tárkány nyelvjárása, Nyr. XLIII, 162.

Inczefi, *Abafája* = Inczefi Géza: Abafája és vidékének nyelvjárása. Budapest, 1938 (főleg a 6—7. l. és a szójegyzék).

Viski, *Tordai nyj.* = Viski Károly: A tordai nyelvjárás. NyF. 32. Budapest, 1906 (főleg a 14—15. lapon és a szójegyzékben).

Márton, *Ördöngösfüzes* = Márton Gyula: Nyiltabbá és zártabbá válás az ördöngösfüzesi nyelvjárásban. Magyar Néprnyelv I, 118—21.

X, 475; Domokos Nyr. XIII, 380; Nyr. XVI, 377 kk.; Lozsád Nyr. XIX, 478; Maros-Torda m. Nyr. XXVI, 529; *aszán* (Alsó-fehér m. Nyr. XXV, 346); *menyasszony* (Inczefi Abafája); *sógorasszony* (Márton, Ördöngösfüzes).

babonaság *babanaság* (-ot, -ok) fn. „aberglaube“. *Nem hiszünk babanaságot.*

barom *baram* (*bàrmat, bàrma*) fn. „vieh“. *A Filléresre (hn.) jár a baram.*

baramvásár (Inczefi, Abafája, 27).

farok *farak* (*fàrkat, fàrka*) fn. „schwanz“.

felpattog *fèlpattag* tn. i. *Fèlpattag a föld a szárasságbq.* 1601: patag OklSzt.

pattagni (Márton, Ördöngösfüzes).

gabona *gabana* (-át, -ák, -ája) fn. „getreide“. *Nem is vót jó üdö nyáronn a gabanának. Vagyis vaty szapara gabana magát vetünk.*

gabana (Viski, Tordai nyj. 14; Moldvai csángó, MTSz.; Márton, Ördöngösfüzes; Maros-Torda m. Nyr. XXXII, 561; Moldvai csángó, Nyr. IX, 484).

galagonya *galaganya* (-át) fn. „savanykás bogójú vadontermő cserjenövény (rubus caninus)“. *Galaganya terem még az érdönn is.*

gyalog *gyalag* hsz. „zu fuss“; mn. „fussgänger“. *A másadig gyalag ezredbe szógáltunk nihányann.*

gyalag (Heltai Krónikája 88, NySz.).

gyalag (Maros-Torda Nyr. XXXII, 561; Karácsonfalva, Marosszék Nyr. VI, 143).

gyapot *gyapat* (-at, *gyapattya*) fn. „baumwolle“. *Gyapatat használnak az asszonyak.*

halom *halam* (*hàlmat, hálmak, hálma, hálmas*) fn. „hügel“. *Hármadvögyi hálmak* (hn.).

haszon *haszan* (*hasznat, haszna*) fn. „nutzen“. *Hasznavehetellen.*

haszanélvezet (Márton, Ördöngösfüzes).

iparos *iparas* (-t, -ak) fn. „gewerbsmann“. *Na dehát az iparasak mind ijenek.*

Kalandos-társaság *Kalandas-társaság* fn. „a hóstátiak temetkezési egyesülete“.

1380: *kalandas* OklSzt.

Kalotaszeg *Kalataszeg* ~ *Kalotaszeg* hn.

1439: *Kalatha*, 1441: *Kyskalatha*, 1467:

Kalatha (Csánki V, 365).

kapocs *kapacs* ~ *kapcs* (*kapcsat, kapcsa, kapcsas*) fn. „vas eszköz, mely két tárgy összefűzésére szolgál“. *Ety kis kapacs összefogja.*

kapacholta? (Mon: Apol. 445. l. NySz.).

kapacs (Viski, Tordai nyj. 14).

kapor kapár (*kaprot* ~ *kaprat*, *kapros* ~ *kapras*) fn. „vadon termő kerti növény (anethum)“. *Annak a kapárnak is nagy íze van. Az őrdás lepémbe is van kapár.*

katona katana (-át, -ájg) fn. 1. Személynév. *A Katanák réttye fele kellett menni.* 2. „soldat“. *Bevették katanának. Minden katanának tötöltek ety kizs bört.*

1327: *Kathana*, 1358: *Katana* (Csánki V., 366), 1386: *Kathana*, 1346: *Nostrum clientem et katanam mutilarunt.* Még öt adat 1452-ig az OklSzt.-ban: *katanác* (Heltai Krónikája 76. l. NySz.).

katana (Viski, Tordai nyj. 14; Szendrey Tárkány: Márton, Ördögösfüzes; Maros-Torda m. Nyr. XXXII, 561.; Alsófehér m. Nyr. XXV, 349).

lajtorja lajtörja igen r. *lajtárja* (-át, -ák, -ájg) fn. „leiter“.

lakodalom lakadalam (-álmat, -álma, -álmunk) fn., „hochzeit“.

lakadalom (Inczefi, Abafája, 38), *lakadalam* (Márton, Ördögösfüzes).

lapos lapass mn. „flach, eben“. *Lapas vas.*

lapas (Márton, Ördögösfüzes), *lapassakat* (Viski, Tordai nyj. 37), *lapasvas* (uo.).

Majorok-köze Majarak-köze hn.

malom malam (*málmat*, *málmak*, *málma*, *málmás*) fn. „mühle“.

malam (Márton, Ördögösfüzes; Maros-Torda m. Nyr. XXXII, 561; Alsófehér m. Nyr. XXV, 346).

marok marak (*márkot* ~ *márkat*, *márkaeska*) fn. *Amit vág, nem is köli, haggya maragba.*

marakvas (Inczefi, Abafája 7).

Marosvásárhely Marasvásárhéj (-l) hn.

Maras (Szendrey, Tárkány; Inczefi, Abafája 37).

mazsola malozsa ~ r. *malazsa* (-át, -ája) fn., „délvidéken termő, édes szőlő-fajta“. *Malazsa szőlő vaty szőlő malazsa.*

palota palata (-át, -ák, -ája) fn. „nagyobbszerű úri épület“. *Bámfijé vót az a palata.*

1256: *Ladan Palata* hn., 1330: *Zenyepalataya* OklSzt-

rakonea rakanca (-át, -ája) fn. „a szekér vagy szán oldalába erősített rudak“. *Rakancajuk.*

saroglya saragja ~ *sorogja* (-át, -áaj) fn. „a szekér hátsó részére erősített rácsozat“.

1530: *Saraglya* OklSzt., *saraglyákban*, *saraglyán* NySz.

sarok sarak (*sárkat*, *sárkak*, *sárka*) fn. „ecke“. *A saragba muzsikálnak, énekélnek.*

sarak (Márton, Ördögösfüzes).

szalonna szalanna (-át, -ák, -ája) fn. „speck“.

1391: *Zalanas* szmn., 1572: *Zalanat* (háromszor OklSzt.), *zalanna* (NySz.).

szalanna (Viski, Tordai nyj. 14; Szendrey, Tárkány; Maros-Torda m. Nyr. XXV, 574; Márton, Ördögösfüzes).

Szamos Szamas (-t) hn. *Mos nem foj a Kisz-Szamas. Szamasköz-ucca, Szamasfálva* stb.

Szamasújvár (Márton, Ördögösfüzes).

szapora szapara mn. „ergiebig“. *A faeke szaparább. Köles igen szapara gabana* (NySz.).

szapara (Háromszék m. Orbai-járás, MTSz. Maros-Torda m. Nyr. XXVII, 93).

szaporodik szaparodik (*szaparattak*) tn. i. *Mos van a bú szüret, nacs csizsma, szaparodik a bór* (Akkor mondják, ha esős sáros, idő van szüretkor).

1712: *szaparétson* OklSzt. *szaparodik* (DomC. 84. l. NySz.).

szaparít (Viski, Tordai Nyj. 14), *szaparodik* (Maros-Torda m. Nyr. XXXII., 65; Moldva, Nyr. IX, 484).

szaporátlan szaparátlan mn.

szaparátlan (Márton, Ördögösfüzes).

tagosítás tagasítás (-t) fn. „a föld új elosztása“. *A tagasítás óta min kivágóttak a nagy borozdák.*

Tagasítás (Márton, Ördögösfüzes).

tapos tapat (*tapatta*) ts. i. „treten“. *Jó meg van tapatva. tapat* (NySz.).

tapat (Viski, Tordai nyj. 60; Inczeffi, Abafája 32, Márton, Ördögösfüzes).

taposás tapatás ~ *tapatat* (-t) fn. „treten“.

tulajdonképpen tulajdanképpen hsz. „eigentümlich“.

vacsora vacsara (-át, -ák, -ája) fn. „abendbrot“. *Öste a vacsora mám várja őket.*

vagyon vagyan (-t) fn. „vermögen“. *Nehezen szereszte aszt a sok vagyant.*

vãd'jãn, Moldvai csángó, Nyr. XXXVII, 303.

vajon vajjan hsz. „ob? ob wohl?“. *Vajjan èlpusztul-i a háborúba.*

vajjan (Márton, Ördögösfüzes; Domokos, Nyr. XIII, 380).

zsarnok zsarnak (-ot) fn. „korlátlanul, saját tetszése szerint cselekvő“. *Nagy zsarnak vót.*

2. Hangsúlytalan szótagban, ha a hangsúlyos szótagban *á, i* vagy *o* van.

árok ~ **árak** (árkot ~ r. árkat, árka) fn. „graben“.
Eggy-eggy áragba mászkáltak.

1462 : *a r a k y a*.

árak (Szendrey, Tárkány).

ástokk ~ **ástak** (-ot, -ja) fn. „szekéralkatrész“.

káposzta ~ **kápaszta** (-át, -ája) fn. „kraut“. *Kápaszta lapit hörtak a fejekenn.*

kápaszta (Lozsád, Nyr. XXII, 356).

bizonyos bizanyas hsz. „bestimmt, gewiss“. *Bizanyas két legyen.*

bizonyítvány bizanyítvány (-t, -nya) fn. „zeugnis“.

Monostor Monastór (-t) hn. *Monastor-ucca*.

1411 : *monastra*, l. OklSzt. adatait.

3. Fonetikai helyzetből következő *o > a* változás.

Kéttagú szavak hangsúlyos szótagában meglehet az *o > a* változás abban az esetben, ha az előző szó utolsó szótagjában *a* hangot találunk. Ez a jelenség szórványosan, gyors beszéd közben fordul elő.

oláh ~ **alá** (-t) fn. és mn. „walache“. *Nem maratt alá ety se.*

aláh (Lozsád, Nyr. XIX, 478) *alá* (Kis-Küküllő-melléke Nyr. XXXII, 565).

ojan ~ **ajan** „dergleichen“. *Nem láttam ajan embert.*

ajan (Incefi, Abafája 37; Domokos, Nyr. XVI, 377; Kis-Küküllő-melléke, Nyr. XXXII, 565; Gógánváralja, Nyr. VIII, 466).

ottan ~ **attan** hsz. „dort“. *Hagyatt attam vaty három szálat.*

att (Szendrey, Tárkány; Incefi, Abafája 38; Márton, Ördöngösfüzes; Kis-Küküllő-melléke Nyr. XXXII, 565); *attan* (Incefi, Abafája 7; Lozsád, Nyr. XXII., 336., 356.); *athun* (Domokos, Nyr. XVI, 377).

Ehhez hasonló jelenséget találunk Abafáján, azzal a különbséggel, hogy ott egytagú szavakban is megtaláljuk ezt a változást (l. Incefi, Abafája 6—7).

4. Hangsúlyos szótagban előforduló *o > a* változás.

Egyes gyakoribb használatú szavak, melyekben a hangsúlyos szótagbeli *o* is *a*-vá változik, elhatolnak olyan vidékekre is, ahol csak a hangsúlytalan szótagbeli *o* lesz *a*-vá, sőt Horger szerint még az északkeleti nyelvjárásterülethez tartozó Koltó

környékére is, a székely nyelvjárások közül pedig a Nyárad-völgyébe hatolt be mélyen ez a jelenség (vö. Horger: Mnyelvj. 71). Ilyen szavakat a hóstáti nyelvben is találunk.

bolha *bâlha* (-át, -ák, -ája) fn. „floh“. *A bâlha nagyon szereti a retket.*

balhat, balhat (Heltai Meséi 46. l. NySz.).

balha (Böszörményi, Jánosfalva 12).

boríték *bariték* (-ot, -ja) fn. „umschlag“.

gondoskodik *gondaskodik* tn. i. „sorgen“. *A Kalandas gondaskodik rúlla.*

kondér *kandér* (-t, -ja) fn. „ein grosser topf“. *Ott ittak a bórnyuk a kandéragba.*

kaudér (MonÍrók VIII, 377, 378).

kandér: Székelyföld Tsz. Háromszék, Angyalos, Besenyő, Gidófalva MTSz.), *kandír* (M á r t o n, Ördöngös-füzes).

mogyoró *magyaró* (-t, -k, -ja) fn. „haselnuss“. *Magyaró-ja nyele van.*

1357: *Maniarou* bukur l. OklSzt. a későbbi adatok is így.

magyaró: Székelyföld, Marosszék, Marosvásárhely, Torda-Szent László, Háromszék l. MTSz. M á r t o n, Ördöngös-füzes.

szomszéd *szamszéd* (-ot, -gyya) dn.

szamszéd (S z e n d r e y, Tárkány).

Minden valószínűség szerint ezekben a szavakban előforduló $o > a$ változás, részint csak átmeneti beszédsajátság, részben pedig egész Erdélyben meglévő jellegzetesség.

Így a tőszóban előforduló $o > a$ változásokat áttekintve megállapíthatjuk, hogy a hóstáti nyelvben $o > a$ változást találunk általánosságban olyan hangsúlytalan szótagban, melynek hangsúlyos szótagában a van.

Ez általános szabály alól a kivétel olyan kevés, hogy azt bátran el is hanyagolhatjuk.

A tőszavakban előforduló $o > a$ változást nem kell olyan nagyjelentőségűnek tekintenünk, mert rendszerint elszigetelődik és nem terjeszti ezt a sajátságot tovább. Sokkal nagyobb a jelentősége a változás terjesztése szempontjából azoknak az eseteknek, melyek részint váltóhangokban, részint ragokban és képzőkben fordul elő. Ezeknél ugyanis igen tág tere nyílik az analógiás hasonulásoknak és így aránylag több is a szabályba nem sorolható eset, mint a tőszavak csoportjában.

A kérdés további vizsgálatát három csoportba osztom:

1. $o > a$ változás váltóhangokban;
2. $o > a$ változás képzőkben;
3. $o > a$ változás ragokban.

II. O > A VÁLTOZÁS VÁLTÓHANGOKBAN.

1. A többes szám -k-ja előtt.

Ablakak, abrancsak, adatak, anygyalak, asszanyak, azak, bajak, fijatalak, guzsajak, hálmak, havasak, hivatalak, hódasak (egy hold földdel rendelkezők), *iparasak, kaprak, kárzatak, málmak, magak, magyarak, Majarak-köze* (hn.), *nagyak, papak, tólvajak*; a hangsúlyos szótagban nem *a* hang van: *mindennapi-jak, nadrágak, porak. Magak felé tartyák a világitást* (halottak napján a sír kivilágitását)?

A régi nyelvben is találunk hasonló alakulásra több példát is: *galambak* AporK. 15; *rawazak* AporK. 9; *langak* Érdi K. 507.

Hasonlóképpen a népnyelvben is több helyen jegyeztek fel ilyen jelenséget: *botak, pókak, pockak* (Viski, Tordai nyj. 14.); *huszárok* (Szendrey, Tárkány); *asszanyak, jányak* (Böszörményi, Jánosfalva 33); *papak, nagyak, azak* (Maros-Torda m. Nyr. XXXII, 561); *kocsisak, magyarak, gazak* (Márton, Ördögösfüzes).

2. A tárgy -t-je előtt.

Abrancsat, agyagat, alakat, gazat, gyapatat, hálmat, hatat, hónapát, kalapat, kaprat, magat, málmát, márkát, napat, padat, zabal; megelőző szótagban más hang van: *muslékat. A fátyól hálóval foktak ki ölot hatat eccëre.*

Régi nyelv: *galambat* MünchK. 71; *barmat* NySz.

Népnyelv: *csókat, fótat, tokat, pockat* (Viski, Tordai nyj. 14.); *cukrat* (Szendrey, Tárkány); *nagyat, magat, patat, zabal* (Márton, Ördögösfüzes).

3. A locativusi -tt előtt.

Kolozsváratt, ritkán használatos.

4. -n határozórag előtt.

Araszasann, azann, falann, fálvakann, Hármassann (hn.), *hármatann, havanta, nagyann, sárkann, szabadann, szombatann, takarasann, utólagasann*, (vasút) *vonalann*; a hangsúlyos szótagban nem *a* hang van: *hódann, huszaneggy, huszankettő, huszanhárom* stb. *Huszannígy ökörrél vitték a temetőbe. A Hármassan túl nem jártam.*

A népnyelvben: *bójtann* (Viski, Tordai nyj. 14); *nagyann, nyáran* (Szendrey, Tárkány); *falan* (Inczeffi, Abajfája, 37); *asztalan, falan, nagyán, nyáran* (Márton, Ördögösfüzes); *azan* (Maros-Torda m. Nyr. XXVI, 519).

5. Birtokos személyragok előtt.

Tapasztalatam, fíjak.

Nyelvtörténeti adatok: *araińam* BécsiK. 290; *araińam* ÉrdiK. 254.

Népnyelvi adatok: *városalak, bicskam, cukrad* (Viski, Tordai nyj. 14.); *angyalam* (Szendrey, Tárkány); *apjak, annyak, húsam, kalapam* (Márton, Ördöngösfüzes).

6. A jelenidő ragjai előtt.

Akarak, hagyam, harakszam, itatam, lakam, monthalam, rakam, rakank, tuthatam, vagyak, vagyan.

Nyelvtörténeti adatok: *paranchal* KesztK. 335; *parancsal* WeszprémiK. 56.

Népnyelvi adatok: *fogam, vagyak, szopam* (Viski, Tordai nyj. 14.); *vagyak, tudad* (Szendrey, Tárkány); *jutak* (Inczeffi, Abafája); *hozak, vagyak, tudak, vagyan, unam, látam* (Márton, Ördöngösfüzes); *főralak, tudhatam, választam, adak, vagyak, kapak* (Maros-Torda m. Nyr. XXXII, 361); *fogjan, iszal, aggyan* (Domokos, Nyr. XVI, 377).

7. A felszólítómód ragjai előtt.

Aggyan, kopoktassan, maraggyan, tartozzan.

Népnyelvi adatok: *pukkaggyan* (Viski, Tordai nyj. 14); *idehajjam, aggyan, bírjan* (Márton, Ördöngösfüzes).

8. A múlt idő -tt ragja előtt.

Adatt, csináltatatt, fogadatt, elmaradazatt, hagyatt, hájtattak, hájtatta, hallattam, hallattuk, kapatt, kicsapatt, lakatt, letapasztatták, mektártatt, sárjaddzatt, szaparattak, tártatt, tártazatt; a megelőző szótagban nem a hang van: *állatt, boritatta.*

Népnyelvi adatok: *elhajlatt, csapatt, futattam, futatt* (Viski, Tordai nyj. 14); *mászatt, gyútatta* (Szendrey, Tárkány); *mondatta, elfutatt, nekifagatt* (Inczeffi, Abafája, 24); *adatt, aratatt, mondatt, szállatt* (Márton, Ördöngösfüzes); *maradatt, mutatkozatt, tartattam, lakatt, hallattam* (Maros-Torda m. Nyr. XXXII, 561); *elhajlatta, elfagyatt, fogatt, adatt, rontatta* (Domokos, Nyr. XVI, 377).

9. A melléknévi igenév *-tt* ragja előtt.

Halatt, kivāratt, maradatt (ami megmaradt), *vārattas*; a megelőző szótagban nem a hang van: *fonatt. Ucs csinájjuk, ahoty kívánnya a halattas.*

Népnyelvi adatok: *halatlátni* (V i s k i, Tordai nyj. 29); *halatt* (S z e n d r e y, Tárkány).

10. Az *-s* melléknévképző előtt.

Agyagas, aranyas, bizanyasan, gazas, hálmas, hangas, hármas, Harasztas (hn.), *haragas, hasznas, hivatalas, iparas, kapras, lakas, málmas, olajas, takaras, tulajdanas, utólagas, Hangasan* szól a harang. *Haragas egyg embèr.*

Nyelvtörténeti adatok: 1402: *Agyagaspaták*, 1453: *agya-gas* OklSz.; *hasznas* Münch K. 84; *langas* Bod K. 75; 1476: *Saras* (l. bővebben MNy. XXIII, 29); 1400: *Galambas*; 1349: *Horgastho* OklSz.

A nép nyelvében ma is ebben az alakban van a változás legjobban elterjedve. Így megtaláljuk Tordán, Abafáján, Jánosfalván, Ördöngösfüzesen. Sőt ez a jelenség néhány szórványos esetben egész a Gyergyói medencéig fellelhető; itt pl. *galambas* a maradék tésztából gyúrt süteményt jelenti. A *guzsajas*, 1. fonó, 2. fonóba járó legény (Tsz.).

11. *-d* sorszámnévképző előtt.

Hatadik, másadik.

Népnyelvi adatok: *hatadik* (S z e n d r e y, Tárkány).

12. *-bb* középfok képzője előtt.

Nagyabb.

Népnyelvi adatok: *nagyabb* (M á r t o n, Ördöngösfüzes; Maros-Torda m. Nyr. XXXII, 561).

13. A kicsinyítő *-cska* előtt.

Márkacska.

14. A denominális *-z* képző előtt.

Agyagaz, aranyaz, hálmaz, harangaz, hangasztat. Hangasztatva vót az újságogba. A harangazás mennyibe állat magaknál?

Nyelvtörténeti adatok: 1544: *aranazny* (l. még az OklSz. többi példáit 1638-ig).

III. KÉPZŐKBEN ELŐFORDULÓ O > A VÁLTOZÁS.

1. A deverbális *-doz* ~ *-daz* képző.

Élmaradazatt.

2. Deverbális *-kod* ~ *-kad* képző.

Bizakadva, kapkad, megrakadik, lerakadás.

3. Deverbális *-koz* ~ *-kaz* képző.

Adakasztunk, adakaznak, foglalkazik, foglalkaznak, hivatkaznak, vitatkaznak.

Népnyelvi adatok: *tanálkazik, átváltazik* (Szendrey, Tárkány).

4. *-odik* ~ *-adik* visszaható képző.

Kanyarodik, kavarodik, lerakodik, lerakadba, sokasattak.

Népnyelvi adatok: *kuparodik, kificamadik, lerakodik, özszezsugarodik* (Viski, Tordai nyj. 14); *tornyasodik* (Szendrey, Tárkány); *kanyarodik, hábarodik* (Márton, Ördöngösfűzes).

5. *-nok* ~ *-nak* képző.

Bàjnak, csàrnak (ez utóbbi etimológiailag nem igen tartozik ide).

Nyelvtörténeti adatok: 1391: *Baynak*, 1382: *A talnak*, 1662: *Talnak*. L. még az OklSz. többi példáit.

IV. RAGOKBAN ELŐFORDULÓ O A VÁLTOZÁS.

1. Időhatározó *-kor* ~ *-kar*.

Akkàr.

Népnyelvi adatok: *húsvitkà* (Szendrey, Tárkány), *ojankar* (Gógányváralja, Nyr. VIII, 466); *ēj-fili-kàr* (Moldva, Nyr. XXXVII, 303); *akkar* (Szolnok-Dobóka m. Nyr. XII, 278).

2. Helyhatározó *-hoz* ~ *-haz*.

Ahaz, jóhaz, katanáékhaz, menyasszanyhaz, szobrokhaz, vasuthaz.

Népnyelvi adatok: *fóthaz, rongyhaz* (Viski, Tordai nyj. 14); *ahaz, fáhaz* (Incezeffi, Abafája 37); *ahāz* (Moldva Nyr. XXXVII, 303); *ahaz* (Maros-Torda m. Nyr. XXXII, 501).

Ez a rag a hóstáti nyelvben nem alkalmazkodik a már korábban megállapított szabályunkhoz, mert ebben az esetben a gyakori használat következtében az analógia erősebben hatott.

*

Ezzel futólagosan áttekintettük azokat az eseteket, melyekben a hóstáti nyelv $o > a$ változást mutat fel. Általános szabályként megállapíthatjuk, hogy ez a változás a Hóstáton akkor van meg, ha a hangsúlyos szótagban a van, a hangsúlytalanban pedig o hangot találunk. A csekélyszámú kivétel, nagyobb részben az utóbb tárgyalt három fejezetben van, ahol nagyobb lehetőség van, a gyakori használat következtében, az analógiás alakulásra.

Mint már fentebb említettem, Balassa József a magyar nyelvjárásokról szóló könyvében, a kolozsvári $o > a$ változást következetlennek mondja. Erre az állításra már a fentiekben megfelelttem. De azt is állítja Balassa József, hogy csak ragokban és képzőkben található meg. Tényleg megvan öt képzőben és egy-két ragban. Ezzel szemben áll több százra menő tőszóban és váltóhangban lévő változás. Mivel könyvének megjelenéséig Kolozsvárról jóformán semmi közlés sem jelent meg, így könyvének e részét kikövetkeztetésnek kell tekintenünk.

Önkénytelenül felvetődik a kérdés, hogy van-e másutt is hasonló szabályossággal előforduló $o > a$ változás. Horger Antal Maros-Torda megye legdélibb sarkában négy községet figyelt meg: Erdőszentgyörgy, Havadtó, Gyalakuta és már Udvarhely megyében Szentdemeter. Két napot töltött Horger ezekben a községekben, de csak olyan adatokat jegyzett fel, amilyen mértékű $o > a$ változást magam a Hóstátban megfigyeltem. Ennek a négy községnek a helyzete szintén nagyon érdekes. Az egyik oldalt a nyílt hangzórendszerű Küküllővidék, a másik oldalon pedig a zártabb hangállományú Székelyföld. Tehát nyelvészeti szempontból hasonló a fekvése, mint a kolozsvári Hóstátnak. Erre nézve az a feltevésem, hogy ezen a két helyen azért maradt meg ilyen szabályosságában ez a változás, mert a szomszédos zártabb hangrendszerű vidék, részint állandó bevándorlással, részint gyakori értinkezéssel, az analógiás továbbterjedést megakadályozta. Igen fontos volna tehát ebből a szempontból e nyelvjárás peremvidékét megvizsgálni. Ez a vizsgálat megmutatja majd, hogy feltevésem csak elhamarkodott elmélet, vagy pedig valóban törvényszerűsége alapítható megállapítás.¹

Debrecen — Kolozsvár.

Balassa Iván.

¹ A dolgozatban a megfelelő félhosszú hangokat $\acute{a}$, $\acute{e}$, $\acute{i}$, $\acute{o}$, $\acute{u}$ jellel jelöltem; a félhosszú $\ddot{o}$ és $\ddot{u}$ jelölésére nyomdatechnikai okokból az $\bar{o}$ és $\bar{u}$ jelt kellett alkalmaznom.

A városi népnyelv kérdéséhez.

1. A népnyelvkutatás egyik legkényesebb és gyakorlati szempontból legnehezebben megfogható kérdése a városok, főként a nagyobbak népnyelve. Bár a köznyelv éppen a városokban hat legerősebben és legállandóbban az alsóbb néposztályok nyelvére, kétségtelen, hogy a nyelv társadalmi rétegződése itt is megvan és nem csupán jelentős szókincsbeli eltérésekben nyilvánul, hanem alaktani, mondattani téren, sőt gyakran a kiejtésben is megfigyelhető.¹ A különböző nyelvrétegek azonban sokkal kevésbé választhatók el egymástól, mint a falu nyelvében. Miként a társadalmi osztályok a városokban észrevétlen átmenetekkel kapcsolódnak egymásba és a gyors vagyongyűjtés vagy vesztés, társadalmi emelkedés vagy süllyedés nagyobb lehetőségei folytán szakadatlan kölcsönös átszüremkedéssel szinte állandóan átalakulóban, egymáshoz idomulóban vannak, maga a nyelv még fokozottabb mértékben alkot észrevétlen átmenetet a legmagasabb osztálytól a legalacsonyabbig. Az áramlás mindkét irányban gyors, és a legtöbb embernek már aktív nyelvanyaga is — csoportnyelvi anyagát nem számítva — ritkán szorítkozik a saját osztályának nyelvére, passzív szó- és formakinése azonban föltétlen magában foglalja egy-két, fölötte és alatta álló réteg birtokát, s ez adott esetben aktiválódhatik, tudatos vagy félig tudatos erőfeszítés útján.² A szavak és formák állandó áramlásban vannak, s még ha meg lehetne is vonni azt a határt, ahol a népnyelv kezdődik, amint hogy nem

¹ A városi népnyelven nem szabad *argot*-t, a szó szoros értelmében vett jassz-nyelvet érteni; ez a társadalom perifériáin élő elemek különleges szókincese. Minthogy a városi népnyelv egész sereg csoportnyelv (bűnözők, kéjnlők, kártyások, sportolók, katonák, diákok, különféle gyári és egyéb ipari szakmák stb. nyelve) metszéspontjában helyezkedik el, mindezek természetesen hatnak rá különböző mértékben, de pl a pesti munkás, ha használ is olyan szavakat, amelyek eredetileg a jassznyelvből származnak, sőt ezek elvéve mondattá is sikeredhetnek (*Komárod, mit hadováál a haverom?* = Érted, mit beszél a pajtásom? — hallottam pl. néhány évvel ezelőtt a budapesti helyiérdekű vasúton egy Pest környékén lakó, Pesten dolgozó munkástól), távolról sem beszél jassznyelven, és szóhasználata ma még sokkal kevésbé argotikus, mint pl. a párizsi munkásé.

² Ilyenféle jelenségekre tanulságos példákat hoz fel *B a u c h e* (*Le langage populaire* 81).

lehet, akkor is a ma eredményei holnap már hamisakká változhatnak. Akárcsak egy-két évre kiterjedő gyűjtés és tanulmányozás esetén a tökéletes synchroniának mint gyakorlati elvnek megvalósíthatatlansága itt kitűnik. Mind e körülmények súlyos nehézséget jelentenek a kutatónak, csak bizonyos kompromisszumok árán hidalhatók át és kisebb-nagyobb hibák forrásai maradnak. Mégis több alsóbb rétegből megfelelő körültekintéssel kiválogatott adatközlők (gyári napszámos, gyári szakmunkás, altiszt, kisiparos, kiskereskedő, kishivatalnok stb.) nagyobb számban való igénybevétele és a gyűjtés gyorslendületű végrehajtása a hibaforrásokat csökkentheti és gyakorlatilag elhanyagolhatóvá teheti. Ezek mellett a függőleges, társadalmi különbségek mellett azonban egyéb különbségek is vannak, ezek pedig gyakran a helyzetet igen bonyolulttá teszik.

Ha a most erőteljesebben meginduló népnyelvi gyűjtés érdekében tapasztalatokért a külföldre fordulunk, azt látjuk, hogy ez a kérdés ott is kissé elhanyagolt. Gilliéronék pl. az Atlas Linguistique de France-ban a városokat egyáltalában nem vették figyelembe, alkalmasint azért, mert a francia városokban többnyire (de nem mindig) eltűnt már a történeti nyelvjárás, s helyét a francia foglalta el, regionális színezetet véve föl, a különféle vidékek francia koinéja azonban gyakran csaknem oly mély különbségeket mutat fel, mint amekkorák nálunk egymástól távoleső nyelvjárásai pontok között vannak. Ismerve Gilliéron elveit és rendkívül termékenyítőleg hatott új szempontjait, igazán csodálatos, hogy ezeket a városi népnyelveket nem méltatta több figyelemre, hiszen ezek kisugárzó hatásukkal rendkívül fontosak az egyes vidékek nyelvének alakulására, de persze másrészt maguk sem függetlenek a környék nyelvétől. Az sem lehetetlen azonban, hogy a nehézségektől riadt vissza. Ezek ugyanis egyáltalában nem csekélyek. Érdekes, hogy pl. Bauche (Le langage populaire, Paris, 1928.) észre sem veszi, hogy Párizs nyelvében más különbségek is lehetnek, mint társadalmiak, sőt egész Franciaország városi népnyelvét (nem a nyelvjárásokat!) egyeségesnek találja, és Saïnéan (Le langage parisien au XIXe siècle) szintén nem beszél a párizsi nyelvformák helyi megoszlásáról. Lasc h kitűnő könyve a berlini nyelvjárásról („Berlinisch“. Eine berlinische Sprachgeschichte) csak e nyelvjárás kialakulásának történeti folyamatát rajzolja meg igen tanulságosan, eltéréseket azonban ő is csak társadalmi síkon állapít meg.

Alapjában lemond a városokról a jóval később készült oláh nyelvátlasz is (S. Pușcariu, Atlasul Linguistic Român és Micul Atlas Linguistic Român), mert egyes városokra egyáltalában nem terjeszti ki a gyűjtést, másokban pedig csak egy kiválasztott városnegyedre korlátozza. Ez a körülmény azonban egyszersmind hangsúlyozása annak, hogy az illető város népnyelve nem egységes. Újabban Szabó T. Attila,

az erdélyi népnyelv kiváló bűvára, ki munkatársaival egy szokatlanul sűrű hálózatú regionális nyelvatlasz munkálatait készíti elő, tudomásom szerint pl. Kolozsvár népnyelvéből szintén csak a Hóstát nyelvét tartja figyelembe veendőnek.

Véleményem szerint azonban a városok népnyelve semmi esetre sem maradhat ki a népnyelvkutatás programjából. Elsősorban már csak azért sem, mert a városi magyarajkú lakosság a magyarságnak igen jelentős százalékát alkotja. Ha ezeket kihagynók vizsgálódásaink köréből, a kapott kép föltétlenül igen hiányos lenne. De meg kétségtelen, hogy a városok maguk egyrészt messze sugárzó hatást fejtenek ki, sokszor nemcsak közvetlen, összefüggő környékükre, de távolabb eső területekre is, másrészt, bár kisebb mértékben, természetesen maguk sem függetlenek a vidék hatásától. Még ha egy-egy városi nyelvjárás kiindulópontja kölcsönzött tájnyelv, vagy esetleg maga a köznyelv (pl. nem régóta megmagyarosodott városok esetében), akkor is rendkívül elmemozdító és szemhatártágító lehet népi nyelvének tanulmányozása. Hogyan módosult az átvett nyelvváltozat, milyenek mai jellegzetes vonásai, sőt hogyan fog majd később módosítólag hatni a felsőbb társadalmi rétegek köznyelvére és a távolabbi területek tájszólásaira, mind rendkívül érdekes kérdések; tehát a múlt, a jelen és a jövő szempontjából egyaránt fontos és elsőnek megteendő lépés a városok mai nyelvállapotának megfigyelése és följegyzése. Mai napig is megszívlelendő Resniernek a XVIII. század derekán elhangzott figyelmeztetése: *Le langage même du bas peuple des villes... dans les provinces les plus polies et au milieu de la capitale est un grand fond de réflexions...* (Ménage: Dictionnaire étymologique, éd. 1750, Introduction p. XXIV.)

2. Azt a tényt, hogy egy-egy nagyobb város, de akárhányszor kisebb helységek nyelve sem egységes, a nélkül, hogy az eltérések a társadalmi különbségek rovására volnának írhatók, már sokan észrevették. Közismert Dantenak az a megállapítása, hogy *...discrepant in loquendo... sub eadem civitate morantes, ut Bononienses Burgi sancti Felicis et Bononienses Strate Maioris* (De vulgari eloquentia I, IX, 4). Lehet, hogy ez a régi eltérés a bolognai városi nyelvjárásban nem független a társadalmi különbségektől és így legalább részben a függőleges rétegződésbe is tartozik (sajnos később, ahol a bolognai nyelvről beszél — XV. fej. — Dante már nem emlékezik meg e különbségekről). De több tanulmányt szenteltek már kisebb helységek nyelvjárásában fellelhető különbségeknek, így francia nyelvterületen pl. *G a u c h a t* (L'unité phonétique dans le patois d'une commune, Festgabe Morf 175 kk.), nem említve *R o u s s e l o t* tanulmányát Cellefrouin nyelvjárásáról (ehhez nem tudtam hozzá férni), vagy Olaszországban *T e r r a c i n i* (La varietà nel parlare di Usseglio: Arch. Glott. Ital. XVIII, 105 kk.). Velencének négy különböző városrészében állapítottak meg eltérő jelensége-

ket, bemutatva ezeket ugyanakkor a szövegnek a változatain, sőt a helyi variációk kérdését szélesebb körben, nagyobb terület anyagán (17 egymástól távoleső ponton) is vizsgálták (G i a c o m e l l i, Atlante linguistico-etnografico dell'Italia e della Svizzera meridionale: Arch. Rom. XVIII, 3 kk.; vö. még J a b e r g, Aspect géographique du langage 21). Ezért a J a b e r g — J u d-féle Sprach- und Sachatlas Italiens und des Südschweiz egyes városokban (így Milánóban, Velencében) kettős bejegyzéseket nyújt. Sajnos, nem világlik ki kellőképpen, e kettősség nyelvszint szerinti, tehát társadalmi különbségnek megfelelő eltérést tükröztet-e vissza, vagy egyébre, pl. városnegyedenként eltérő változatokra hívja fel a figyelmet. Arról amit J a b e r g Firenze-ről mond, hol a gyűjtő három embertől kérdezte végig kérdőíveit és két tanult embertől egészen más eredményeket kapott, mint egy tanulatlan munkástól (ennek nyelve a Barberino di Mugelloban használatos nyelvjáráshoz volt közel), nem derül ki, hogy a szociális különbségen kívül vízszintes tagozódásban van-e eltérés a város különféle negyedeinek népnyelve között (i. m. 20); általában úgy látszik, a szerzők inkább a függőleges rétegződéssel törődtek (vö. i. m. 22). Ugyancsak főleg a szociális különbségeket domborítja ki az *Atlas of New England*, mely a különféle nyelvrétegeket állandóan elkülöníti (J a b e r g: Vox Romanica V, 52. jegyz.).

3. Az említett tanulmányokban egy-egy község nyelvjárásában észlelt — főleg hangtani — változatok sok esetben a beszélők nemével és korával vannak kétségbevonhatatlanul összefüggésben. Gyakran, főként Olaszországban, meglepően jelentékeny eltéréseket tapasztaltak pl. az ugyanazon helységben őslakos nők és férfiak kiejtése között. E tényező mellett sem szabad közömbösen elmenni, mert hiszen ez is igen lényeges a helyi nyelv pontos fölvételére, elhanyagolása pedig eltérő feljegyzéseknek és ebből eredő meddő vitáknak lehet szülőanyja (l. erre vonatkozólag a Sprach- und Sachatlas Italiens und der Südschweiz körül támadt igen tanulságos vitairodalmat); de meg a nyelv alakulása, fejlődése szempontjából is meglehet a maga nem lebecsülendő jelentősége: a férfiak nyelve is más körben érvényesül (műhely, kocsmá stb.), a nőké is másutt (gyermeknevelés, háztartás stb.), s az ily módon kialakuló nyelvváltozatok küzdelme fölötté bonyolult eredményekben nyilvánulhat.¹ Mégis, azt hiszem, minden szempontból fontosabbak és nagy figyelmet érdemelnek a különböző korú egyének nyelvében mutatkozó, olykor igen jelentős különbségek. Rendkívül tanulságos pl. erre vonatkozólag G a u c h a t említett tanulmánya, mely egy elszigetelt hegyi község, Charmey nyelv-

¹ Nálunk ilyenféle megfigyelést tett B e k e (Kemenesalja nyelve: NyF. XXXIII, 5), megállapítva, hogy, egyes kettőshangzókat a nők másképp ejtenek, mint a férfiak. Az észlelt különbség azonban nem nagy.

vére vonatkozik. Az egyes nemzedékek nyelve (G a u c h a t három csoportot különböztet meg: 90—60 évesek, 60—30 évesek és 30 évesnél fiatalabbak csoportját) oly meglepően válik el egymástól (i. m. 224), hogy e jelenségek figyelembevételére nemcsak elengedhetetlen a nyelvjárás tanulmányozásában és följegyzésében, de vizsgálatuk a legnagyobb mértékben gyümölcsöző a hangváltások lefolyásának megállapítására, a hangmódosulási tendenciák (az ú. n. hangtörvények) kérdésére is. Mindenesetre G a u c h a t adatai meglepően igazolják nem egy részletben S c h u c h a r d t nak ezekre a hangváltozási tendenciákra vonatkozó nézeteit (Über die Lautgesetze: Schuchardt-Breviar 66 kk.). A generációs különbségek fontosságát hangsúlyozza M i l l a r d e t is (Petit Atlas Linguistique d'une région des Landes XXXV).

Nálunk szintén történtek már ilyen irányú megfigyelések. Így V é g h J ó z s e f Biharugrán azt észlelte, hogy míg a gyermekek 10—15 éves korig kifogástalanul beszélnek a helyi nyelvjárást annak minden jellegzetességével, a falu polgárosulásra hajlamosabb részének serdülő korba lépő ifjúsága erősen és alkalmasint tudatosan közeledik a köznyelvhez, levette a helyi nyelvjárás legjellegzetesebb és legszembeötlőbb vonásait (pl. a köznyelvi *e*-nél jóval nyiltabb *ä* hangot). A nemzedéki elkülönülés azonban itt nem áll meg, mert ugyanazok, akik a nyelvjárástól eltávolodtak, 26—28 éves korba érve ismét visszatérnek hozzá (V é g h J ó z s e f szíves szóbeli közlése)].¹ Természetes azonban, hogy ez a több mint egy évtizedes kirándulás a köznyelv felé vezető úton az apák nyelvéhez visszatérő és a köznyelv világi hiúságáról immár lemondó nemzedék nyelvére aligha maradhatott hatástalan, úgyhogy itt is három, sőt, ha az öregeknek esetleg még archaikusabb a nyelve, négy generációs elkülönülésről is beszélhetünk. Mindenesetre érdekes, sőt fontos volna egyénenként megvizsgálni 10—15 év múlva azoknak a nyelvét, akikről most meg lehet állapítani, hogy nyelvjárásuktól eltérve a köznyelv felé közeledtek. (Hasonló, nemzedékek szerint megfigyelhető eltéréseket más magyar nyelvterületeken is észleltek.) Ez esetben tudatos vagy félig tudatos külső, köznyelvi hatásra történő nemzedéki rétegződésről van szó — a köznyelv hatása különben mindig rendkívül fontos tényező a nyelvjárások életében, és a nálunk eddig megfigyelt nemzedéki eltérések rendszeren erre vezethetők vissza —, de épúgy számot kell vetni oly változásokkal, melyek esetleg nem köthetők külső hatáshoz.

Hasonló vizsgálatoknak a népnyelvkutatás során sohasem volna szabad elmaradniuk. Minthogy ilyen, nemzedékek szerint megoszló eltérések mindenütt felbukkanhatnak, a nép-

¹ Ilyen generációs különbségeket állapít meg Csűry is (A népnyelvi bűvárlat módszere 24) a szamosháti népnyelvre vonatkozólag.

nyelvkutatónak mindig számot kell vetnie velük, sőt különös figyelmet kellene rájuk fordítania, nemcsak azért, mert a helyi nyelvjárás pontos visszatükrözésében ilyes eltéréseknek is okvetlen helyet kell juttatni, ha hamis képet nem akarunk adni, de azért is, mert efféle megfigyelések rendkívül fontos elvi kérdések tisztázását (aminő pl. a hangmódosulási tendenciák hatásmódjának, a hangváltozások lefolyásának, egyes jelenségek terjeszkedési módjának kérdése) hathatósan segíthetik elő. Kívánatos volna, hogy nagyobb számú, lehetőleg az ország egész területére kiterjedő felvétel alapján e kérdéseknek — egyrészt a nemek, másrészt a korok szerint elkülönülő nyelvvaltozatok problémájának — monografikus megvitatására is sor kerüljön. Az ehhez szükséges nyelvi anyagot persze előbb nyelvi gyűjtőinknek kellene körültekintő figyelemmel összeszedniük.

Mindezek a tényezők azonban nemcsak a városokban, de faluhelyen époly fontosak, sőt külön beható vizsgálat nélkül azt sem lehet eldönteni, vajjon a városokban pl. a nemzedékek nyelvi eltérése nagyobb-e vagy kisebb, mint a falusi lakosság körében. Nem lehet ugyanis eleve megmondani, mely ok milyen okozatot vált ki. Pl. a divat gyorsabb hullámmása a városban a divatnak jobban kitett fiatalság nyelvét gyorsabban és így nagyobb mértékben is módosíthatja, másrészt azonban a városi társadalomban nemcsak a 26—28 éves, de általában ennél jóval idősebb emberek sem húzódnak vissza a fiatalosabb életformáktól, ami viszont a generációs eltérések csökkenését vonja maga után; növeli ismét a városban észlelhető, nemzedékek szerint megoszló különbségeket a beköltöző elemek nyelvének gyakran igen gyors, néha már az első nemzedékben megfigyelhető gyökeres, de sokáig mégsem teljes megváltozása, a városi nyelvhez való többé-kevésbé hiányos idomulása (erről l. alább). Alkalmasint általános szabályt itt sem lehet felállítani.

4. Eltérések észlelhetők azonban nálunk is, másutt is, egy-egy város különböző részeinek, negyedeinek nyelvében is (vö. pl. az említett velencei nyelvjárási eltéréseket). Ez a jelenség szintén egyáltalában nem példátlan faluhelyen, és gyűjtőink jól tudják, hogy mindig figyelemmel kell lenniük pl. a lakosság vallási viszonyaira, s kétvallású faluban a különböző hitű, mondjuk katolikus és református lakosság nyelvét külön-külön kell megvizsgálniuk. Mégis ilyenféle tények a városokban jutnak nagyobb fontosságra, ahol nagyobb területen lakó nagyobb tömegek nyelvében hasonló területi változatok könnyebben és többféleképpen jöhetnek létre.

Ezeknek az eltéréseknek különféle oka lehet. A belgiumi Liège pl. egyike azoknak a ma már valóban kevésszámú francia nagyvárosoknak, ahol a nyelvjárást (a jelen esetben a vallont) nemcsak mindenki beszéli és érti, hanem a különben kétnyelvű

alsóbb néposztályoknak ez a tulajdonképpeni anyanyelvük, ezt használják a családban és bizalmasabb baráti körben úgyszólván kizárólag. E látszólag egységes városi vallonban azonban még az én idegen fülem számára is észlelhető változatok leptek meg. Mikor e felől megkérdeztem néhai F e l l e r G y u l a liège-i egyetemi tanárt, a vallon nyelvjárásoknak e legkitűnőbb szakemberét, nemcsak megerősítette habozó megfigyelésemet, de azonnal meg is magyarázta. A környék nyelvjárásainak egyes jelenségei ugyanis ékalakban behatolnak magába a városba is és a jelenséghatárok ott metszik egymást, vagy az egyes jelenségek területei ott olvadnak egymásba. Minden egyes városrész tehát nyelvi kapcsolatban van a mögötte közvetlenül elterülő vidék nyelvjárásával (a nélkül persze, hogy ez a kapcsolat akárcsak a megközelítő azonosságig menne). Ennélfogva egyes jelenségekben egy-egy városnegyed nyelve nem a szomszéd városnegyedhez, hanem a háta mögött elterülő vidékhez igazodik. Azt persze mondani sem kell, hogy e jelenségekben legkevésbé vesz részt a belváros, melynek különben is a vallon már nem anyanyelve, s hogy a külvárosok sem pontosan közigazgatási kerületekként válnak el egymástól, annál komolyabb választóvonal azonban a Meuse-folyó. A részletek bennünket most nem érdekelnek, csak maga a tény. — Hasonló jelenségeket másutt is megfigyeltek, így pl. Darmstadt nyelvjárását tárgyalva B o r n (Die Mundart in Darmstadt und in seinem Umland: Fränkische Forschungen 12) megállapítja, hogy magában a város nyelvjárásában területi eltérések vannak és ezért a megvizsgált négy különböző városnegyedre (Altstadt und Stadtmittel, Martinsviertel, Bessungen, Westen) jellemző formákat állandóan megkülönbözteti. Ezek az eltérések rendszeren a környező vidék nyelvjárásai eltéréseivel vannak kapcsolatban, mint ezt a könyvhöz csatolt nyelvjárás térképek egyikén-másikán is kétségtelenül meg lehet állapítani. Az eltérő formák többnyire a közvetlenül csatlakozó vidék nyelvjáráshoz igazodnak, de arra is sok eset van, hogy ma már területileg a jelenségek nem függnék össze (ami természetesen még sokkal érdekesebb és sokatmondóbb lehet történeti szempontból). B o r n felvételeiben esetleg hibaforrás lehet az a körülmény, hogy e területi különbségek megállapítására csak elemi iskolai tanulók nyelvét vizsgálta meg, tehát adatai voltaképpen csak a legfiatalabb nemzedék nyelvére vonatkoznak, és fel sem bukkan az a kérdés, hogy vajjon egyes esetekben nem nemzedéki különbségekről van-e szó.¹

¹ Természetesen ugyane munkában egyéb különbségekre is felhívja a szerző a figyelmet, így nemcsak a sokszor emlegetett, társadalmi rétegek szerint való eltérésekre, de a nemzedéki változatokra is. Külön hangsúlyozza (11), hogy amennyire egységes a falvak nyelvjárása, annyira egyenetlen Darmstadt város nyelvi képe e hármast — társadalmi, nemzedéki és területi — megoszlás folytán.

Nem tudom, Magyarországon előfordul-e ez a jelenség, t. i., hogy egy város különböző részeinek nyelvében észlelt eltérések a csatlakozó környék nyelvjárásában lelik magyarázatukat.¹ De ilyesminek megállapítása, azt hiszem, különösebben nem fogja próbára tenni gyűjtőink leleményességét. Mindenesetre szükségés, hogy a város környékének nyelvjárását is figyelemmel kísérjék. Ha ez nem egységes (mint pl. Miskolc vagy Kaposvár esetében), akkor okvetlenül meg kell vizsgálniuk az eltérő nyelvjárású területekhez csatlakozó városszelvényeket külön-külön, mert komoly lehetőség van arra, hogy e nyelvjárasi eltérések benyúlnak a városba is, vagy legalább ott is nyomuk lelhető. Általában alapvető szabályként kell szem előtt tartaniuk, hogy valahányszor a kérdéses város közelében húzódik valamely isoglossa határvonala, a város topográfiájának megfelelően a szóbakerülhető városrészeket (esetleg egyes utcákat) külön is meg kell vizsgálniuk, természetesen ügyelve arra, hogy elsősorban ott született és állandóan ott lakó egyének tájékoztatásait vegyék figyelembe. Az óvatosság és körültekintés szempontjából itt is ugyanazok a gyakorlati szabályok érvényesek, mint a népnyelvkutatásban mindenütt.

5. Lényegesen nehezebb a helyzet, ha az ilyen nyelvjárasi eltérések valamely tervszerű telepítésnek vagy éppen tervszerűtlen betelepülésnek következményei. Tudjuk pl., hogy Debrecenben a XVI. század második felében az özés, tehát egy, a debreceni nyelvjárástól merőben idegen jelenség, igen számottevő mértékben figyelhető meg egykorú hivatalos iratokban (Zoltai, Ö-ző nyelvjárás Debrecenben: Nyr. XXXV, 123 kk.). Ez nyilván főleg a Szegedről nagyobb tömegben beköltöző menekültek rovására írható, s csak jóval jelentéktlenebb mértékben tulajdonítható esetleg Méliusz Juhász Péter nagy hatásának, ki maga is somogyi öző nyelvjárású ember volt s Debrecenben kiadott könyveiben is ilyennek mutatkozik; legkevésbé képzelhető el azonban az, hogy a nagyszámú és változatos idevágó adat egy vagy két Szegedről menekült írástudó és tisztségviselő embernek tudandó be. Ma már ennek az özésnek aligha van nyoma Debrecenben, eltűnt, felmorzsolódott, s csak a tervbevett cívis-szótárból és a vele kapcsolatos munkálatokból fog kiderülni, vajjon legalább nyoma nem öröködött-e meg egy-két szóban, a város egy-egy pontján. De ha Debrecen nyelve nem bizonyulna egészen egységesnek, amint-hogy több jel mutat arra, hogy nem az, annak is túlnyomórészt az igen nagymértékű betelepülésekben rejlik a magyará-

¹ Úgy látszik ilyenfajta jelenséget figyelt meg Szabó Lajos (A nagykanizsai nyelvjárás: NyF. XLVIII, 5), amikor megállapítja, hogy a Magyar-, a Petőfi- meg a Rákóczi-utca lakói nyelvében erősebb az özés, mint a város többi részében. A kérdéses utcákban ugyanis fuvarosok lagnak, kik sokat szekerезnek Csurgó vidékén s másutt a dunántúli öző nyelvjárásterületen.

zata. Zoltai tanulmányt szentel az 1564—1640. években Debrecenbe való betelepüléseknek (Vidékiek beköltözése Debrecenbe 1564—1640 között) s ebben kimutatja, hogy nemcsak a közvetlen környékből származottak vannak jelentékeny tömeggel a beköltözöttek között, de nagy számmal távolabbi területekről jött, nem egyszer lényegesen eltérő nyelvjárású betelepülők is. (Így a közvetlen környezet számos községét nem véve figyelembe, a következők adtak Debrecennek ebben az időközben új lakosokat : Álmosd, Balsa, Báránd, Béltek, Beregszász, Bolcsa, Csabacsüd, Cséffa, Csege, Csokaj, Diósad, Diószeg, Egyek, Érselind, Fehértó, Fény, Földes, Gálospetri, Gyanta, Gyula, Hencida, Igar, Jára, Jászkisér, Kálló, Karcag, Károly, Kémer, Keresztúr, Kisvárd, Kocsord, Kolozsvár, Ködszállás, Körösszeg, Kunmadaras, Kügy, Makó, Mezőmegyer, Mezőpetri, Mezőterem, Nagymarja, Nagyrábé, Nagyvárad, Örvénd, Pázmány, Pécs, Piskolt, Püspökladány, Semjén, Szalacs, Szalonta, Szentmihály, Tarcal, Tárkány, Tedej, Tetétlen, Tiszafüred, Tiszaszállás, Türkeve, Váradolaszi, Vasad, Zsáka.) Természetesen e 118 nemes és 485 jobbágy betelepülése nem a tervszerű telepítések sorába, hanem a később tárgyalandó beszivárgás típusába tartozik, csakúgy, mint az 1715—1867 között Debrecenben letelepült és polgárjogot nyert, nagyszámú, idegenből jött család, melyeknek rendkívül becses jegyzékét megőrizte a *Matricula Civium* (Herpay, Debrecenbe beköltözött polgárok, *Matricula Civium*; vö. még Herpay, Nemes családok Debrecenben). Bár, ha ez nagyobb tömegekben történik és főleg homogénebb nyelvterületekről, hasonló eredményre vezethet, mint az egyszeri nagyobb tömegű betelepülés, ugyanis az azonos helyről származó beköltözöttek, különösen, ha vallási vagy egyéb, pl. vagyoni, társadalmi különbség is választja el őket az őslakóktól, szeretnek egymás közelébe húzódni és inkább egymással érintkeznek, egymás közt házasodnak stb. Debrecennek pl. „hóstitái” települése annyira eltér életformában a többi debreceni lakosságtól, (Csohány—Herpay, Debrecen sz. kir. város és Hajdú vármegye: Vármegyei szociográfiák XII, 183), hogy a nyelvi viszony is komoly vizsgálatot érdemel. Nem ritka azonban az egyszeri betelepüléssel kapcsolatos nyelvjárási különbözőség egyes községek területén. Halason pl. már Korda megállapította, hogy lakossága két nyelvjárásra oszlik, az egyiket a régebbi településű kálvinisták, a másikat a XVIII. század derekán a Jászságból beköltözött katolikusok beszélik (Nyr. XV, 25). E tény az újabb kutatók is megerősítik (sőt egy harmadik nyelvjárást is vélnek ugyanott megállapíthatni). Hasonló jelentéget azonban számos községből ismerünk (vö. Horger, A magyar nyelvjárások 16 stb.; Nyr. XXX, 583).

Természetesen, főleg nagyobb városban, ahol a letelepülők nyelvjárása esetleg csak egy-két utcára vagy egy kül-

városi telepre szorítkozik, nagyon könnyen meglehet, hogy a számára teljesen idegen városba becsöppenő kutató tudomást sem szerez ilyen nyelvjárási eltérésről. De még ha eleve gondol is arra a lehetőségre, hogy ugyanabban az agglomerációban több nyelvjárás is élhet egymás mellett területileg elkülönülve, úgy érzi magát, mint iránytű nélkül a hajós éjjel a tengeren. Minden utcát aligha járhat végig, olyan óriási és változatos anyagot, amelyből nyilvánvalóan kitessek az egyes városrészek nyelvi elkülönülése, nem gyűjthet, erre a legritkább esetben van ideje, s annyi mindenféle kell figyelmének kiterjednie, hogy ilyesmit bizony nem is igen lehet megkívánni tőle. Elkerülhetetlenül szükséges volna tehát, hogy mielőtt egy város vagy nagyobb község nyelvjárásának tanulmányozásába fog, megismerkedjék az illető hely településtörténetével. Sajnos olyan, egyes városokra vonatkozó településtörténeti monografiáink, melyek a letelepülés idején kívül tájékoztatnának a betelepülők származási helyéről és főként arról, hogy emezek a város mely részében helyezkedtek el, nemigen vannak. A meglévő településtörténeti irodalom, bár hiányos, tartalmazhat ugyan rendkívül értékes és felhasználható útbaigazításokat, ámde ez az irodalom sok helyütt van elszórva, és pedig többnyire olyan munkákban és folyóiratokban, amelyek egyébként a jobbra kizárólag nyelvészeti képzettségű nyelvjáráskutató érdeklődési területén kívül esnek, esetleg nem is ismeretesek előtte vagy legalább is nem könnyen hozzáférhetők számára. Tudjuk, hogy több, népnyelvkutatással foglalkozó tudományos intézetünk igen helyesen tervbevette, sőt meg is indította a népnyelvre vonatkozó bőséges irodalom könyvészetének összeállítását, ami elsőrendű munkaeszköznek fog bizonyulni. De époly kívánatos volna, sőt tekintve, hogy idegen tudományos terület eredményeiről van szó, elengedhetetlenül szükségesnek látszik, hogy az intézetek az egyes magyar városok, sőt a jelentősebb községek településtörténetére vonatkozó irodalom könyvészetét is összeállíttassák, úgyhogy a kutató, mielőtt kiszáll kutatási területére, az idevágó kérdések legalább eddig felderített részével tisztába jöhetne. Persze ez sem sok, mert hiszen a legtöbb esetben vagy egyáltalában nem, vagy csak nagy hézagokkal gyűjthetné így össze az illető hely településtörténetére vonatkozó szükséges ismereteket. Ezért távolabbi programmpontként fel kellene kutattatniuk és össze kellene gyűjtetniük az intézeteknek legalább a nagyobb városainkra vonatkozó történeti adatokat és ezek alapján megíratniuk az egyes városok településtörténeti monografiáját a megfelelő, a nyelvjáráskutató számára döntő fontosságú szempontok figyelembevételével. Ez azután a kiszálló kutatónak rendkívül hathatós segítségére lenne, felhívna a figyelmét bizonyos lehetőségekre, s a bizonytalan eredményekkel kecsegtető és a mellett túlságosan időrabló próbakutatások helyett érdeklődését azonnal a helyes

és kilátásokkal biztató útra terelné. Persze sok esetben a teljesen pontos és minden lényeges részletre kiterjedő településtörténet meg sem írható, mert esetleg nincsenek adatok kellő számban, vagy, ha vannak, nem tartalmazzák azokat a részleteket, melyek a nyelvjáráskutatót elsősorban érdeklik (pl. hol, milyen utcában telepedtek le a bevándorlók stb.), ámde még a lehetőséghez mért, bár hézagos, de megbízható ilyen tájékoztatásnak is rendkívül fontos, figyelemkeltő szerepe lehetne. Azonfelül egészen bizonyos, hogy nem lekicsinylendő eredményeket lehetne elérni, hiszen a nyelvjáráskutató számára éppen az újabb kor településtörténete fontos, amikor pedig adatok többnyire mégis csak szép számmal áshatók ki. Ezt a munkát főleg azok a tudományos kutatóintézetek tudnák nagyobb erőfeszítés nélkül gyümölcsözően végrehajtani, amelyeknek nem egyetlen programjuk a népnyelv bűvárlata, hanem pl. történelmi kutató osztályuk is van, mely efféle kérdéseket természet-szerűleg programjába illeszthet, csak arra kell ügyelni, hogy azok a fontos tényezők, melyek a nyelvészt munkájában határozottan segíthetik, tehát a mikor kérdésén kívül a honnan, hol (milyen városrészben, utcában stb.) és milyen társadalmi állásúak vagy foglalkozásúak stb. kérdései is a lehetőség szerint megvilágítást nyerjenek. Földművelő lakosságú városaink esetében e kérdések a néprajz bűvárait, a mélyműveltség minden kutatóját szinte épp annyira érdekelnék és épúgy segíthetnék munkájában, mint a nyelvészt, arról nem is beszélve, hogy ez elsősorban történelmi kérdések tisztázása a történettudomány-nak mennyire hasznára lehetne. A budapesti Magyarisztantudományi Intézet alkalmasint a településtörténetre is gondolt, amikor a régi magyar térképek könyvészetének összegyűjtését megkezdte. E kétségtelenül szép és hasznos feladaton kívül azonban magának a településtörténelmi könyvészetnek összegyűjtése és a településekre vonatkozó forrásoknak, adatoknak felkutatása szintén nem mulasztható el.

A legnehezebb feladat elé a nyelvészt azonban nem az egy nagyobb tömegben letelepülő jövevények állítják. Ezek ugyanis, mint említettem, főleg ha vallási, vagyoni stb. különbségek is választják el a beköltözötteket az őslakóktól, esetleg sokáig a maga teljességében megtarthatják külön nyelvjárásukat, s ha ez lényegesen eltérő, akkor talán a minden előzetes tájékoztatás nélkül munkába fogó kutató figyelmét is könnyen felkeltheti. Sokkal nehezebb azonban a lassú beszivárgás útján előálló idegen elemek kérdése. Ha e beszivárgás kisebbmértű, akkor az őslakosság könnyen felszívja és két-három nemzedék alatt magához hasonítja az új elemeket, ha azonban nagyobb mérvű, akkor esetleg számottévő nyelvi különbségeknek lehet az okozója. Városaink jelentékeny részében éppen az ilyen beszivárgás a leggyakoribb eset. Láttuk, hogy Debrecenben pl. már a XVI. században nagymérvű ilyen beköltözési áramlat állapít-

ható meg. Ez a helyzet azóta sem módosult, sőt a városok felé özönlés fokozódott. Így pl. 1715-ben Debrecenben egyetlen katolikus család lakott, az 1930-as népszámlálás viszont 23,360 (19.9%) róm. kat. és 4670 (4.0%) gör. kat. debreceni lakost talált. Ezek mind időközben telepedtek le és zömük a XIX. század második felétől került a városba, minthogy az 1869-i népszámláláskor a róm. katolikusok száma még csak 5887 (12.77%), a görög katolikusoké 416 (0.90%) volt (C s o b á n—H e r p a y, Debrecen sz. kir. város és Hajdú vármegye: Vármegyei szociográfiák XII, 72, 109). Az 1715. polgárjegyzéken kívül a Matricula Civium adatainak fontosságára fentebb rámutattam. De elég ékesen szól az a tény is, hogy az 1930-as népszámláláskor Debrecenben a nem helyi születésűek az egész lakosság 51.43%-át teszik szemben az 1869-ben talált 15.42%-kal (i. m. 104). E beköltözötték túlnyomó része ugyan a környékből került, de azért szép számmal akadnak más, eltérő nyelvjárás-területről való beköltözések is. Hogy ezek a debreceni nyelv szempontjából jelentenek-e valamit, azt csak gondos vizsgálat deríthetné föl. Bár Debrecen nyelvére vonatkozólag a részlettanulmányok nem hiányoznak, és a készülő civis-szótár szóadatai is állandóan szaporodnak, ebből a szempontból megfelelő vizsgálat még nem történt. Hogy azonban itt is alkalmasint vannak különbségek, azt az utcán, villamoson hallott eltérő kiejtések valószínűvé teszik, s alkalmasint ez a magyarázata L ü k ő G. kifogásainak, melyeket B a l a s s a I v á n, A debreceni civis földművelésének munkamenete és műszókincse c. művének hangtani megfigyelései ellen tett (Déri Múzeum évkönyve 1939—40. 157), ha ugyan azok a megfigyelések, amelyekre L ü k ő támaszkodik, helyesek és megbízhatók.

Még bonyolultabb a helyzet Budapesten. Ide az egész ország legtávolabbi vidékeiről állandóan özönlének a beköltözők, magukkal hozva a legeltérőbb nyelvjárásokat. Ezek a nagyváros kohójában rövidesen módosulnak, kérdés azonban, hogy ugyanazon mértékben és ugyanazon irányban-e. Erre vonatkozólag még semminemű vizsgálat nem történt. Pedig aligha volna igazolható az az elgondolás, hogy Budapest nyelvét rekesszük ki vizsgálatainkból. Hiszen mindaz, amit föntebb a városok magyar lakosságának számbeli fontosságáról, nyelvüknek messzesugárzó hatásáról, a megfigyelhető jelenségek sokrétűségéről és elvi súlyáról mondtam, fokozott mértékben áll Budapestre. A magyarság igen jelentős hányada él Budapesten. Ezeket nemlétezőknek tekinteni kétségtelenül súlyos hiba volna, s nélkülük a magyar nyelvről kapott képünk semmi esetre sem lehet teljes. A kérdés azonban rendkívül bonyolult és a gyakorlati eljárás nehéznek látszik, idegen analógiák pedig aligha segítenek. Némileg hasonló pl. a helyzet az amerikai városok esetében, de mégsem azonos, mert ott a népmozgalom még sokkal élénkebb, mint nálunk, a lakosság rövid idő alatt szinte

kicserélődik, és a gazdasági élet legkisebb hullámverése is komoly eltolódásokat idézhet elő a népességben és főleg annak összetételében; a vagyonosodás és elszegényedés üteme is gyorsabb és a nagyfokú társadalmi emelkedés és süllyedés példái is gyakoribbak, hogy egyéb lényeges különbségeket ne is említsek. Mindenesetre az ottan nyelvi téren szerzett tapasztalatok azért nálunk is gyümölcsöztethetők lehetnének. Sajnos, az e tekintetben rendkívül tanulságos K u r a t h-féle Atlas of New England és Handbook of the linguistic geography of New England tudomásom szerint Magyarországon nincs meg sehol, én legalább is nem bírtam rábukkanni. Teljesen párhuzamos példát találni másutt is lehetetlen, bár a városok újkori rohamos fejlődése Európában sem kivételes. Ilyen pl. Ludwigshafen példája. Ezt a várost 1843-ban hívták semmiből létre, s azóta dagadt a 147 lakossal alapított falucskából jóval több, mint 100,000 lakosú várossá. Ámde ott német nyelvjárású őslakosság (az első telepesek) olvasztotta magába a mindenfelől gyorsan fokozódó mértékben odaözönlő, ugyancsak németnyelvű jövevénylakosságot és alakította ki a városnak mai nyelvét, melyben az eredeti alnémet nyelvjárás ma is kétségtelenül felismerhető (vö. K r o l l: Die Stadtmundart von Ludwigshafen am Rhein: Beiträge zur Landeskunde der Rheinpfalz 5). S ha sok analógiát tüntet is fel pl. Berlin és Budapest fejlődése is, itt is lényegbevágóak a különbségek. Amott évszázadokkal ezelőtt indult meg egy alnémet nyelvjárásnak egy felnémet (felsőszász) nyelvjárással való kicserélődése, s ez a befogadott nyelvjárás aztán a német köznyelv állandó hatása alatt szakadatlanul módosult (L a s c h, i. m. 64 kk.), emitt egy nem magyaroké kisvárosba a vegyes származású magyar lakosság előbb lassú, majd rohamos beözönlése a csakhamar kisebbségbe kerülő idegen elemeket úgyszólván teljesen felszívja, átalakítja, s közben a vidékies kisvárosból nemcsak fővárost, de Európának egyik legjelentősebb nagyvárosát fejleszti ki. Bármily tanulságosak lehetnek is tehát az ilyen egybevetések, minden városnak más a helyzete, mások a problémái, mind-egyiket önállóan kell megvizsgálni a maga különleges helyzetének szem előtt tartásával, s nincsen olyan kaptafa, amelyet valamennyire, vagy akár egy részükre rá lehetne húzni.

Általában kettősirányú feladat volna itt megoldandó. Először a tényleges városi népnyelv feljegyzése. Előkészítésül a kutatónak kísérleti félévelekkel kellene próbálkoznia azokban a különféle városnegyedekben, amelyeknek lakossága, legalább zömében, az alsóbb, a népnyelv szempontjából számbaveendő néposztályokból kerül ki. Hogy egyes városrészek népnyelve között pl. Pesten is van különbség, azt eleve valószínűvé teszi az a körülmény, hogy a népnyelv argotikus szókincsében, a használt argotikus képzőkben stb. városrészenként határozott eltéréseket lehetett tapasztalni az első világháború utáni

években (vö. B á r c z i: A „pesti nyelv“: MNyTK. 29. sz. 30 l. 2. jegyz.). Nagy körültekintéssel kell azonban kiválasztani a megfelelő adatközlőt. Természetesen — a pesti példánál maradva — pesti születésűnek kell lennie, mégpedig lehetőleg olyannak, aki egész életét, vagy életének nagy részét, ha nem is ugyanabban az utcában, de legalább ugyanannak az utcának a környékén élte le és munkája sem küldi őt lakóhelyétől túlságosan messze. Ilyen embert azonban Pesten, ahol az élet körülményei gyakran vetik az embereket, még a külvárosiakat is, a város egyik végétől a másikig, nem könnyű találni. A legtöbb esetben meg kell a kutatónak elégednie avval, ha idősebb adatközlője pesti születésű és az utóbbi 20—30 évet ugyanabban a városrészben töltötte el; fiatalabbat, főként gyermeket, könnyebb olyat találni, aki más területet szinte alig ismer. A több adatközlő adatai közül persze csak a többszörösen egybehangzók lesznek megbízhatók. Célszerű azonfelül, ha a gyűjtő az adatközlő felmenőire vonatkozó tényeket is figyelemre méltatja: régebbi pesti család sarja-e, vagy szülei, nagyszülei költöztek-e csak Pestre és honnan? Milyen anyanyelvűek voltak eredetileg? stb. Meg kell azonban a gyűjtőnek küzdenie a városi ember nagyobb érzékenységgel (mert ez esetleg lebecsülést lát abban, hogy az ő nyelvét az általános magyar nyelvtől eltérőnek ítéli a kutató), de nagyobb bizalmatlanságával, szkepticizmusával, sőt misztifikációs hajlamaival is. El kell szánva lennie arra, hogy az adatok nagy tömegéből esetleg csak kevés használhatót fog kihalászni, jóval kevesebbet, mint faluhelyen gyűjtő kartársa. Ha azután egyes pontokat talált, amelyek nyelve egymástól eltér, meg kell próbálnia az érintkezési határok hozzávetőleges megállapítását, persze pontosan meghúzható vonalakat ne várjon, az ide-oda áramló nagyvárosi lakosság esetében ilyesmi még sokkal kevésbé lehetséges, mint a vidéken. Futó kiszállással értékes eredményt faluhelyen sem lehet elérni, itt azonban még fokozottabb türelemre van szükség és elfogadható eredményt csak hosszas tanulmányozás és rendkívül éber, szigorú kritika gyakorlásával lehet leszűrni. A hosszabb ideig tartó gyűjtés ugyan a városi nyelv gyorsabb módosulása miatt (főként a szókincsben) maga is jelentős hibaforrás, ezen azonban aligha lehet segíteni. Hogy a tanulmányozott város vagy városrész településtörténete, népmozgalmi statisztikája itt is fontos előtanulmányok tárgya és szakadatlanul igénybeveendő segédeszköz kell, hogy legyen, az természetes. Abban azonban szinte eleve biztos lehet a kutató, hogy pl. a Ferencváros és Angyalföld nyelve között érzékelhető eltéréseket fog találni szókincsben, szóhasználatban, mondatokban, sőt talán a kiejtésben is. Gyakran persze olyan területekre fog bukkanni, hol az ellentétes alakok tarka összevisszaságában élnek egymás mellett (pl. *tudhatja* és *tudhassa*), de ha ezt az ingadozó nyelvhasználatot megállapítja, egyes jelensé-

gekhez kapcsolja, vagy éppen elegendő adat alapján százalékos megoszlásuk tisztázására is kísérletet tehet, máris értékes vonásokkal járult hozzá a városi népnyelv rajzához.

A másik feladat voltaképpen nem a tulajdonképpeni népnyelvi gyűjtés föladata, de minthogy éppen a városokban nagyszámú példán megfigyelhető tényekre vonatkozik, szintén nem mellőzhető, mert igen érdekes jelenségekre hívhatja föl a figyelmet. A nyelvjáráscsere folyamatának megfigyelésére gondolok. Mint említettem, a nagyvárosokba, nálunk főképp Budapestre, az ország minden részéből özönlenek a betelepülők, magukkal hozva nem egyszer falujuk sokszor szüzi tiszta nyelvjárását. A tájszólás azonban rendesen hosszabb-rövidebb idő alatt megfakul ajkukon, nemcsak szókinésben és szólás-módokban telítődik pestiességekkel (ez következik be leggyorsabban), de nyelvtani szerkezetekben és kiejtésben is igyekszik a városi nyelvhez igazodni. Ritka esetben már az első beköltöző nemzedék nyelvében megvalósul a teljes nyelvjáráscsere, legtöbbször azonban csak a második, sőt esetleg a harmadik nemzedék nyelvében enyészik el teljesen a falu üde zamata. A különböző korú egyének más és másként reagálnak a környezet nyelvének hatására, de az egyéni eltérések egyes esetekben szintén nagyok lehetnek. Az öregek nyelve már jóformán semmiben sem idomul az új nyelvhez, a felnőtteknél, főleg a nőknél, legtöbb esetben megfigyelhető egy bizonyos fokú tudatos erőfeszítés, hogy a falusiasságot levetkőzzék, a gyermekek nyelvében sokszor talán már az első nemzedékben megállapítható a tökéletes nyelvcseré. Rendkívül érdekesek azonban az átmenetek, Legkönnyebben a városi szókinés hatol be a betelepülő falusi nyelvébe. Alig néhány hónapi pesti tartózkodás után a *srác*, *hóbelevanc*, *duma*, *randi* stb. féle szavak máris meghonosodnak pl. a Dunántúl távoli vidékéről jött falusi nyelvében is. Az átalakulás megindul persze egyéb téren is. Ámde a falu nyelvjárását többé-kevésbé tudatosan a városi nyelvhez igazító beköltözött saját maga sem érzi minden részletben a magával hozott tájszólás és új környezete nyelve között lévő különbséget. Egy-egy vonást módosít, másokat meghagy minden aggály nélkül. Pl. egy 1925-ben Kemenesmagasiból (Vas m.) Budapestre költözött család nyelvében a következő megfigyeléseket volt alkalmam tenni. A család legidősebb tagja, özv. Kovács Jánosné (most 76 éves) teljesen megtartotta eredeti nyelvjárását minden részletével. A következő nemzedéket képviselő özv. Mógor Jánosné (50 éves) már erősen hozzáidomította beszédét a városi környezet beszédéhez, de ez az idomítás csak részben sikerült, pl. a köznyelvi *ó*, *ő*, *é*-nek megfelelő *uő*, *üő*, *iē* kettőshangzók már csak itt-ott bukkannak föl beszédében és meglehetősen elmosódva, inkább olyankor, amikor mintegy megfélekedzik önmagáról, de pl. a szóvégi *-a*, *-e* helyett jobbjára ma is *-o*, *-ē*-t mond, mert ebben nem érzi a különbséget.

Maga beszélte el egyszer, hogy néha bizony még ő is falusiasan szól, lám a multkor is azt mondta az unokájának „nyjēvē“, ahelyett, hogy *nyelvē* (!). A harmadik nemzedék, Mógor Sándor (27 éves, iparos, katonaviselt) már teljesen úgy beszél, mint pesti környezete, legföljebb még meglehetősen jól tudja tréfából utánozni a nagyanyját. Még bonyolultabb eredmények állnak elő, mikor a pesti környezeten belül közeli kapcsolatba (pl. házasság) kerülnek eltérő nyelvjárásokhoz tartozó felköltözöttek. Másrészt az eltűnő nyelvjárás többé-kevésbé jelentős nyomokat hagy a győztes nyelvjárásban is (vö. pl. a berlini nyelvben található substratum-elemeket, L a s c h, i. m. 134). Ilyenféle jelenségek tanulmányozására sehol sem nyílik annyi alkalom, mint a nagyvárosokban, s e tanulmányokból kétség kívül igen fontos elvi eredmények is lennének leszűrhetők.

Végső elemzésben tehát a városok népnyelve egyáltalában nem rekeszthető ki a népnyelvkutatás köréből. Az adatgyűjtés folyamán számos oly tényezőre kell figyelemmel lenni, melyek a falusi nyelvbúvárlatban sem mellőzhetők: 1. a nyelv társadalmi rétegződésére, 2. a nemek és 3. a korok szerint való eltérésekre, 4. a telepítési mozgalmakkal kapcsolatos területi megoszlásokra, de különösen a városi népnyelvkutatás feladata a tömeges beszivárgás folytán előállott különleges nyelvi helyzetek tüzetes tanulmányozása.

Debrecen.

Bárczi Géza.

Kisbács helynevei.

A népművészetéről általánosan ismert Kalotaszeg legkeletibb fekvésű községe *Kisbács* Kolozsvártól mintegy nyolc kilométernyire, a Nádas-patak mentén fekszik. Az Erdély fővárosát Egeressel összekötő megyei út rajta halad keresztül. A község nevének alakváltozatai: 1263, 1497: *Baach*. 1374, 1450: *Bach*. 1420 körül, 1444: *Baacz* (Csánki V, 330).¹ 1608: *Bachy* (Erd. Múz. Bánffy I. Oklevelek). 1639: *Bacz* (i. h. Zentelki-cs.). 1695: *Bács* (i. h. Fasc. 63). 1733: *L(ocum) M(ixtum) Báts* (Togan, Rom. 26). 1808: *Bács cum Praedio Kardosfalva ~ r. Bacsu* (Lipszky). 1839: *Báts ~ Bátsu* (Lenk.). 1850: *Bács ~ r. Bacsu* (Erd. Múz. Mike, HelysNev.). 1873: *Báts* tart. Kardosfalva (Helységnévtár). 1913: *Kisbács* (Uo.). 1922: *Kisbács ~ r. Baciú* (Martinovici-Istrati). 1941: *Bács ~ r. Bač* (Hgy.). Ezekből az adatokból látszik, hogy a község neve az első okleveles említéstől a legújabb időkig *Bács* volt. Habár ma hivatalos neve *Kisbács*, az útjelzőtáblákon *Bács*, az állomás feliratain pedig felváltva *Bács* és *Kisbács* szerepel. A község neve valószínűleg török személynév (ÉtSz.).

Bács a középkorban a kolozsmonostori apátságé volt, 1371 után a Böbek- vagy Bebek-család birtoka. A XIV. század vége óta egyes részeit a szomszéd községek nemessége bitorolta. A XV. században *Nádastelek* és *Szentivány-pusztá* is hozzátartozott (Csánki i. h.). A község nevére és keletkezésére vonatkozólag a szájhagyomány is tud egyet-mást.²

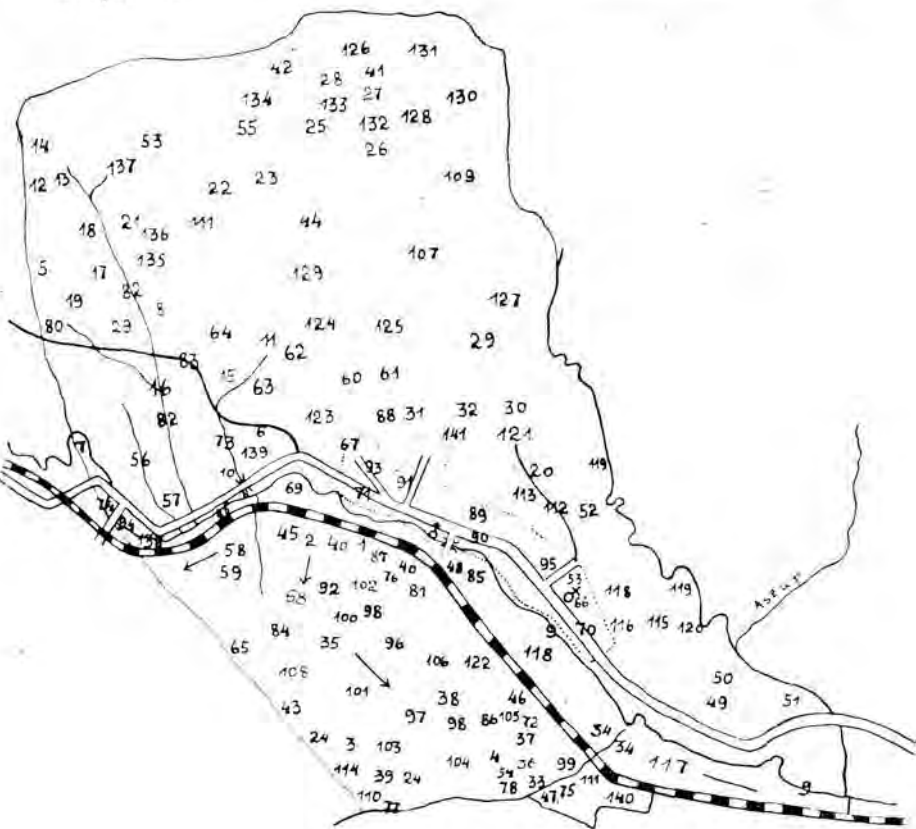
A község lakosainak száma ma kereken 1600. Ezek közül magyar hetven, rumén húsz és cigány tíz százalék. A magyarság római katolikus. Jegenyén kívül *Kisbács* az egyedüli kalotaszegi helység, melynek magyar lakossága katolikus. A rumének a görög katolikus vallás hívei. A határ terjedelme kb. 3000 hold.

A helynevekben a ruménségnek igen kevés nyoma látszik. A legtöbb rumén helynév a magyarnak hangtani változásokkal való átvétele, rumén megfelelője csak igen kevés helynévnek van. Ilyenek: *Horgas ~ Strîmbu, Kisrét ~ Rîtuts* stb. Rumén

¹ Csánki adatai közül egy-egy alakra nézve csak az első és az utolsó okleveles említés évszámát közlöm.

² Ezeket l. *Szentivány* és *Szent János kútja* címszó alatt.

eredetű helynévnek látszik a *Zöldi pojána* ~ *Pojana verde*; a rumenség azért nem juthatott helynévadó szerephez, mert amikor Kisbácson megjelent az egész határnak már megvoltak a maga magyar helynevei; ezeket átvette, ritkábban lefordította, de új területet a maga nyelvén elnevezni már nem állt módjában.

Kisbács.

Kisbács határának északi részében kaszálókkal tarkított erdőket találunk. A helynévadás szempontjából a kaszálók a fontosabbak; a törzshelynév ezt jelöli, míg ennek származéka az erdőre vonatkozik. Pl. *Karakó*, *Karakói erdő*, *Kígyóstó*, *Kígyóstói erdő* stb.

Az erdőtől délre az országútig terülnék el a szántók. A történeti adatok szerint a XVI—XVII. században a szántó kisebb terjedelmű volt és a lakosság elszaporodásával az erdő rovására terjeszkedett észak felé. Ezt bizonyítják a *Hágó alja*, *Hegy megett*, *Nagytelek* és *Szárhegy* helynevek. A Nádas mellett vegye-

sen találunk szántót és kaszálót, az ettől délre eső oldalt a szántó foglalja el. A szántók sávját néhol azonban már megszakítja a legelő. Ez foglalja el a kisbácsi határ többi részét a szucsági (déli) határszélig. Aránylag kis területen itt újból erdőt találunk (*Kőszegő*). A legelő itt is az erdő rovására terjeszkedett dél felé. A történeti adatokból ezt bizonyítja a *Farkasverem* helynév. A *Kiserdő* és *Tölgyfástető* is régebben kétségkívül erdőnek volt a neve.

Kisbácson aránylag kevés a személynevekkel alakult helynév (*Bakó tagja*, *Fileki malom*: *Illári malma*, *Gergelyirtovány*, *Pallérvágotja*, *Samu sikátorja*). Érdekes, hogy a község legnépesebb családjának, a Túrós-családnak a neve a helynevekben semmi nyomot nem hagyott.

E község élő helyneveit 1941 június végén gyűjtöttem össze, az anyag kiegészítése és ellenőrzése végett még kétszer jártam Kisbácson: 1941 októberében és legutóbb 1942 márciusában. A történeti anyag (a község nevére vonatkozó adatok is) *dr. Szabó T. Attila* egyetemi tanár úr gyűjtése. Az értékes anyag átengedését, útmutatásait és támogatását itt is hálásan köszönöm.

A helynevek betűrendben való tárgyalásakor a térkép-vázlat számát [ ]-be, a területen folyó gazdálkodásra vonatkozó megjegyzéseimet rövidített alakban ( )-be teszem.¹ Ha az irodalmi alak nem tér el a népnyelvitől, akkor ez utóbbit nem írtam le újból, hanem a kettőspont (:) után a magyar alakváltozatot, illetőleg a váltakozás jele (~) után a rumén alakot írtam. A helyszíni gyűjtésben vezetőm volt *Kovács Imre* 51 éves magyar és *Bojan Demeter* 31 éves rumén lakos.

Agyagdomb ~ *Lutărije* [II. 84] (I.). — A legelő egyik agyagos részének neve.

*Aláfel járó 1734: *Agri Allodiales in Inferiori Territorio In loco vulgo... Aláfel jároba*. Az „Inferiore Territorium“ a falutól keletre eső határrészt jelölte, tehát e helynév is a községtől keletre lehetett.

Alsóboltos sikátorja I. Alsósikátor.

Alsófaluvég *Alsófaluvég* ~ *Kapātu satuluĵ đin žos* [70]. — A falunak Kolozsvár felé eső része.

Alsófüzeságy *Alsófüzeságy*: *Füzeságy alsó* ~ *Fizešad* [17] (e.). — Az erdőben lévő egyik kaszáló. A ruménség a két Füzeságyat nem jelöli külön.

Alsójovánkó I. Nagyjoánka.

Alsósikátor *Alsósikátor*: *Āsóbótos sikátorja*: *Samu sikátorja*: *Rózsa-ucca* [95]. — A Márton Salamon boltjánál kezdődő utcácska neve. Márton Salamon üzlete az *āsóbót*, míg a tőle feljebb

¹ Rövidítések: *á.* = árok, *h.* = híd, *k.* = kaszáló, *p.* = patak, *r.* = rumén (népnév), *sz.* = szántó, *tn.* = terméketlen.

(nyugat felé) eső kereskedés a *felsőbót*. Márton (*Samu*) üzletével szemben van a *szövetkezetesbót*. A *Rózsa-utca* tréfás elnevezés, leginkább az ez utcában lakók használják állítólag azért, mert itt vannak a legszebb leányok a faluban.

Alsókigyóstó *Alsókigyóstó*: *Kigyóstó alsó*: *Keskenkigyóstó* ~ *Kidaštäu* [28] (k.). — Az erdőben lévő egyik kaszáló a községtől északra. A ruménség mindkét Kigyóstót ugyanazzal a névvel jelöli.

Alsótér *Alsótér* ~ *Šesu din žos* (118] (k.). — A Nádas mellett lévő egyik kaszáló. L. még Felsőtér.

*Aszúpataka 1775: az bátsi és k.-monostori határon *Aszszu pataka* nevű patakra épült hidak. — Ma a kolozsvári határban a Papfalvi árok [119] egyik mellékvölgye; Bácsón ezt ma **Hosszúpataknak** nevezik.

*Aszúpataki szőlők 1676: ...Karako alat megh keresztet fák, onnet fordul az Patak mellet ala az hatar Colosuar felé az *aszupataki szőlők* alliara. — E helynév az Aszúpatakban lévő egykori szőlőkre vonatkozhatott.

*Bácsi alájáró 1734: In loco vulgò *Baczi alájaro* dicto in conterminatione Territorii Possessionis Szucsák. — A szucsági határszélben lehetett, helyét közelebbről nem tudom meghatározni.

Bástorok ~ *Baštäräu* [33] (k., l.). 1734: In conterminatione Territoriorum Poss(ess)ionum Colos Monostor et Szasz Fenes, usque ad sylvas Poss(ess)ionis Szucsák, habent Incolae Poss(ess)ionis hujus sylvas vulgari nomine *Bacsi torok* nuncupatas. 1864: *Báts Torok*. — A kolozsvári határszélben húzódó völgy neve. A ruménség a magyar helynév szövégi *k*-ját a többszám jelének érezte; a **Baštoro*-ból így szabályszerűen **Baštöräu* > *Baštäräu* keletkezett.

Bástoroki árok l. Szucsági-patak.

Bakó tagja ~ *Tagu luĭ Bako* [89] (k., sz.). — Nagy része Bakó Béla jelenlegi községi bíróa. A benne lévő kaszálót **Csulikaszálónak** mondják, hogy miért, azt vezetőm nem tudta megmondani.

Bányabérce ~ *Birtsu băĭi* [54] (l.). 1864: *Bánya Bérce*. — A legelő egy része. Régebben itt követ bányásztak.

Bércalja: *Bircăjja* ~ *Subirts* [99] (l.). — A Bányabércénél [54] lévő legelő.

Béretető *Bireteto* [125] (sz.). — A községtől északra eső egyik magas tető az erdő szomszédságában.

Bikák rétje *Bikák rĭtĭje* ~ *Rĭtu taurilor* [140] (k.). — Kaszáló neve a vasút mellett.

Boci [58] (k., sz.). 1864: *Boczi*. — A szucsági határszélig terjedő szántó neve a vasúttól délre. Neve alighanem az elpusztult *Bóc* község nevét tartotta fenn, habár Csánki (V, 336) e községet ettől nyugatra, Magyarnádas és Szucság közé helyezi.

Borsóvölgy *Borsóvögy* : *Borsóvégy* [1] (sz.). 1864 : *Borso Völgy*. — Szántó a vasút és a legelő között.

Butahegy [113] (sz.). — Volt tulajdonosának, Fábrián Mihálynak a gúnynevét őrizte meg ez a helynév.

Büdöskút ~ *Bidiškut* [60] (sz.). 1734 : *Agri Allodiales in superiori Territorio* : ... *Büdös kutt*..., 1864 : *Büdös kut*. — Szántó és kút neve a községtől északra. A kút vize, legalább is ma már — nem бүдös.

Cigányok sikátorja : *Cigányköz* : *Cigányok uccája* ~ *Šikátoru Tsiġańilor* [91]. — A cigánylakta utca neve.

Csereerdő [134] (e.). — Vegyes erdő neve a kóródi határszélben.

Csinált út. A községen áthaladó megyei út neve. L. még Ország útja.

Csipkésödre *Csipkézsgödre* ~ *Gropa Čipkešuluj* [139] (sz.). — A Csipkéstetőről a Nádas felé lefutó árok neve.

Csipkéspataka. 1734 : *Infra locum vulgo* : *Nyires tető nuncupatum, usque ad rivulum vulgo* : *Csipkés pataka nuncupatum est pariter ex virgultis querceis constans* (e.). — A Csipkésödrén végigfolyó patakocska neve. A helyszíni gyűjtés után akadtam erre a történeti adatra. Újabb helyszíni gyűjtésem alkalmával sikerült megállapítanom, hogy ma is ismerik ezt az alakot, de már csak ritkán használják.

Csipkéstető ~ *Čipkešul* [6] (sz.). 1734 : *Agri Allodiales in superiori Territorio* : ... *Csipkes teteje*, ... 1864 : *Csipkés tető*. — Nevét valószínűleg a csipkebokorról (vadrózsa) kapta.

Csipkésút : *Csipkési út* [83]. — A Csipkéstetőn át a szomszédos Mérába vezető út neve.

Csokojárka ~ *Čokojarkä* [67] (k.). — Egyesek szerint a falu mellett egy kaszáló neve, mások szerint a legelőnek a Venicével [37] határos részén van. A térképen csak a kaszálót jelöltem; a térkép vázlat dúcának elkészülése után jutottam arra a megállapításra, hogy a legelő egy részét is így nevezik. Érdekes, hogy akiktől e helynév földrajzi fekvését megkérdeztem, a kettő közül csak az egyik területet jelölték e névvel és tagadták, hogy más területet is így neveznék.

Csorgó *Csörgő* ~ *Čorgău* [120] (k.). — A kolozsvári határban a Papfalvi árok mellett ezzel a kaszálóval szemben egy kis forrás található; a kaszáló nevét ezzel magyarázzák. A magyarból átvett rumén *čorgău* : *čurgău* köznevet Erdélyben nagyon gyakran használja a ruménség helynévként.¹

Csulikaszáló l. Bakó tagja.

Déllőoldal *Dillőódal* : *Déllőódal* ~ *Košta merezuluj* [103] (l.). — A marhák itt delelnek.

Egyházi hely *Etyházi hěj*. ~ *Loku ekleziej* [88] (sz.). — A kisajátítás előtt a *tátusé* (róm. kat. státusé) volt.

¹ Dr. Szabó T. Attila egyetemi tanár úr szíves szóbeli közlése.

Fahíd ~ *Pod de lem* [48]. 1864: *Fa hid.* — Az állomás felé vezető utcában lévő fából készült hid neve.

Faluközép ~ *Mižloku satuluĵ* [90]. — A község középső részének neve.

Farkasverem *Farkasverem* ~ *Forkožverem* [59] (sz., k.). 1676: hasittia az hatart... Korod felől az *Farkas verem* neuő erdő Berczen levő hatar domb (e.). 1864: *Farkas verem.* — Hegyoldaldban lévő szántó neve a vasúttól délre.

Felsőfüzeságy *Felsőfüzeságy: Fűzesáty felső* ~ *Fizešad* [18] (e.). — Az Alsőfüzeságytól [17] északra fekszik, magasabban. A ruménség a két Fűzeságyat nem különbözteti meg.

Felsőfaluvég *Felsőfaluvég* ~ *Kapātu satuluĵ đin sus* [71]. — A község nyugati része.

Felsőjovánkó l. Kisjoánka.

Felsőkigyóstó *Felsőkigyóstó: Kigyóstó felső: Kigyóstó* ~ *Kidašlāu* [27] (k.). 1864: *Kigyosto.* — Az Alsőkigyóstó [28] mellett, ettől keletre fekszik. A bácsiak egy része *Alső- és Felsőkigyóstó-t*, más része *Keskenykigyóstó-t*, illetőleg egyszerűen csak *Kigyóstó-t* különböztet meg. A történeti adat azonban a két Kigyóstó együttes neve lehetett.

Felsősikátor *Felsősikátor: Temető-ucca* ~ *Ulitsa đintre pāraĵe* [93]. — Két árok (r. *pārāu*) közti utca neve a temető mellett.

Felsőtér *Felsőtér* [45] (sz.). — Szántó a vasút mellett, az Alsótértől nyugatra.

Fileki malom: *Füleki malom: Illári malma* [138] (ma.). — A szucsági határszélben lévő malom. Első neve egy *Fileki* nevű tulajdonosa nevét őrizte meg; *Illári* a mostani tulajdonosnak, egy Pascu nevű rumén embernek a keresztnéve.

Fuszulykakaszáló: *Fuszűjkakaszáló* ~ *Kasālāu fasol'i* [42] (k.). — Az erdőben lévő egyik kaszáló. A rumén név előtagja a magyar kaszáló köznév átvétele.

Fűzeságy. 1864: Fűzeságy. — Az Alső- és Felsőfüzeságy együttes neve.

Gálhídoldal(a) *Gálhidodal* ~ *Galidodol* [50] (sz.). 1734: *Agri Allodiales in Inferiori Territorio In loco vulgo Gál hid oldala...* 1864: *Gál hid oldala.* — A faluban ma is több *Gál* nevű család lakik.

Gergelyirtvány: *Gèrgèjrtovány: Gèrgèjtava* ~ *Gergeteĵon* [64] (sz.). 1864: *Gergely Irtovány.* — Gergely nevű család ma már nincs a faluban, a helynév eredetét nem ismerik.

*Gyurka vápája 1734: *Agri Allodiales in Inferiori Territorio In loco vulgo Gyurka vápája...* — Ma már kihalt helynév. A falutól keletre lehetett. A *vápa* jelentése 'talajmélyedés' (Nyr. XL, 368).

Hágó ~ *Hagāu* [46] (sz.). 1864: *Hágo.* — Szántó a vasúttól délre. A Hágó aljával nincs térszíni összefüggése.

Hágó alatt l. Hágó alja.

Hágó alja : *Hágajja* : *Hágó alatt* ~ *Su Hagău* [61] (sz.). 1734 : In loco vulgò Kis Telek oldala dicto, usque ad locum vulgo *hago allya* nuncupatum ex virgultis querci constans. 1864 : *Hágó alatt*. — A Kistelektől [15] keletre fekszik.

Határpatak. 1433/1755 : Inde per ipsam viam eundo, et praefatam Possessionem Papfalva ad orientem reliquendo de fine ejusdem usq(ue) ad quenda(m) rivulum *hatharpathak* dictum pervenissent, penes quem rivulum a parte meridionali unum signum metale fecissent, Ibiq(ue) reambulationes metarum Praefactae Possessionis Baacz et Praedij Szent Ivan a parte dictae Possessionis Papfalva terminassent, ubi... ipsis Contradictionis velamine obviassent. — Valószínűleg a Papfalvi árok [119] neve volt.

Hegyeshegy ~ *Hidišhed* [55] (e.). 1734 : In loco vulgo *Hegyes hegy* nuncupato in conterminatione Territorii Possessionis Korod. 1864 : *Hegyes Hegy*. — Erdős magaslat neve a községtől északra.

Hegyi út [112]. — A Hegytetőre [121] vezető út.

Hegy megett ~ *După dal* [30] (sz.). 1588 : syluulae prohibitae : *Hedmege* erdű. 1864 : *Hegy mege*. — A Hegytetőn [121] túl lévő földek neve.

Hegytető *Hetytető* ~ *Vîrva dalului* [121] (sz.). — Magaslat neve a községtől keletre.

Hidegkút *Hidekkút* [24] (l.). — A legelő szucsági határszélében lévő egyik részének neve.

Hidegkúti árok *Hidekkúti árok* [114] (l.). — A szucsági határszélben lévő árok neve a Hidegkútnál [24].

***Hidnál**. 1734 : Agri Allodiales in Inferiori Territorio In loco vulgo *Hidnal* dicto vicinitatib(us) ab una rivuli vulgo Papfalvi patak nuncupati. — A Palfalvi ároknál [119] a kolozsvári határszélben lehetett.

Hintós : *Hintos* ~ *Hińt'ăuș* [21] (k.). — Mészöly Gedeon megállapítása szerint (Nép és Nyelv I, 225) ennek a helynévnek a jelentése 'lápos, ingoványos'. Megállapításának a helyességét bizonyítja, hogy ez a helynév vizenyős, ingoványos területet jelöl.

Horgas *Hörgas* ~ *Strimbu* [115] (sz.). — Szántó a községtől keletre ; a rumén név a magyarnak megfelelője.

Hosszúdomb [2] (l.) 1864 : *Hosszudomb*. — A legelő egyik hosszan elnyúló dombjának neve.

Hosszúkaszáló *Hosszukaszáló* ~ *Kasălău lung* [41] (k.). — Az erdőben lévő egyik kaszáló neve.

Irtás *Írtás* ~ *Iertaș* [29] (k.). 1864 : *Irtás*. — Az erdő és a Papfalvi árok [119] között lévő kaszáló neve.

Irtási kút : *Írtási kút* ~ *Fîntîna dela Iertaș* [127]. — Az Irtásban lévő kút.

Itató *Itatău* : *Adăpătore* [39] (l.). — A legelőnek az itatókút körüllevő része.

*Ivánka bérece. 1588: syluluae prohibitae: ... *Iuanka derca* (I).¹ 1864: *Ivánka bérece*. — Ebben az alakban ma már nem használják. L. Kis- és Nagyjoánka.

Kánya alatt: *Kányó alatt* ~ *Su Kaňä* [124] (sz.) — A Kányaerdő [129] alatt elterülő szántó neve.

Kányaerdő *Kányaèrdő* [129] (e.). — A 25-ezres katona térképen is jelölt erdő a községtől északra.

Káposztáskert *Káposztáskèrt* [96] (l.). — A legelő egy része. A legelő egyes részein régebben kertek lehettek. Vö. *Káposztáskert*, *Kertekdombja*, *Pusztakert*.

Kapuselő ~ *Käpušele* [19] (k.). 1734: In loco vulgo *Kapus elő* nuncupato, in conterminatione Territorium Possessionum Korod et Méra, usque ad sylvas Allodiales supra notatas; In locis vulgo *Kapus előtt* et Nyires tető vocatis ex quercubus constans. 1864: *Kapuselő*. — A Méra felé eső egyik kaszáló neve a Mérai szélnél [80].

Kapus előtt l. *Kapuselő*.

Kapusút ~ *Käpušut* [52] (sz.). 1864: *Kapus uttya*. — Szántó a falutól keletre; fekvése szerint nincs összefüggésben a *Kapuselő* nevű hellyel.

Karakó ~ *Karakäy* [26] (k.). 1676: hassittia az hatart az Pap falui felől *Karakó* alatt megh keresztezett fák. 1734: In loco vulgo *Karako* nuncupato in conterminatione Territoriorum Possessionum: Korod et Papfalva. — Valószínűleg szláv eredetű helynév. Melich Jánosnak a cseh helynévből való származtatása erre az esetre nem vonatkoztatható (MNY. II, 53, 57). E helynév Magyarország területén előfordul *Karakó* (Vas és Veszprém m.) és *Krakkó* (Alsófehér és Nógrád m.) alakban.

Karakói erdő *Karakóji erdő* ~ *Pädurja dela Karakäy* [132] (e.). — A Karakó erdejének neve.

Kenderföld *Kenderföd* ~ *Kíňepl'išti* [87] (sz.). — Kenderes neve a vasúttól délre.

*Kenderhely 1734: *Kender helyly* (k.). — Esetleg a Kenderföld [87] nevének egyik változata volt.

Keresztesút [102] (l.). — A kereszt mellett a legelőre vezető út neve.

Keresztfa ~ *Kruča* [81] (l.). — A kereszt mellett elterülő legelő neve.

Keresztfadomb ~ *Dímbu kruči* [76] (l.). — A legelő egyik dombjának neve; nevét a rajta lévő keresztről kaphatta.

Kertekdombja *Kertegdombja* [110] (l.). — A szucsági határszélben a legelő egy részének neve.

*Kert megett. 1734: *Agri Allodiales in superiori Territorio: ...Kert megett...* — A kertekkel szomszédos *Bakó tagjának* lehetett a régebbi neve.

¹ A *derca* nyílván elírás a *bérece* helyett.

Kert vége *Kert víge*. — A Bakó tagjának egy részét a falu mellett nevezik így.

Keskeny l. Szoros.

Keskenydűlő : *Keskenydüllő* [130] (k.). — A falutól északra lévő egyik kaszáló neve az erdő mellett.

Keskenykigyóstó l. Alsókigyóstó.

Kétárokköz ~ *Între pârâie* [8] (sz.). 1864 : *Két árok köze*. — Két árok között lévő szántó neve a falutól északnyugatra.

Kétárokközi út — A Kétárokközre [8] vezető út neve.

Kigyóstó l. Felsőkigyóstó.

Kigyóstó alsó l. Alsókigyóstó.

Kigyóstó felső l. Felsőkigyóstó.

Kigyóstói erdő *Kigyóstóji erdő* ~ *Păduria dela Kidaştău* [128] (e.). — Az Alsó- és Felsőkigyóstó mellett lévő erdő neve.

Kiserdő ~ *Pădurice* [35] (l.). — A legelő középső részének a neve.

Kisjoánka : *Kisjovánkó* : *Felsőjovánkó* ~ *Iqnka mjikă* [135] (k.). — E helynév előtagja a rumén *Ioan* keresztnév hatására alakulhatott át a régebbi magyar *Ivánka* személynévből. A fejlődés menete ez lehetett : *Ivánka* > *Iq,ka* > *Joánka* > *Jovánkó* : *Jovánkó*.

Kiskút [92] (l.). — Egy kút és a körülötte lévő legelő neve.

Kisláb [20] (sz.). — A Láb [31] egy részének neve.

Kismező : *Kisomező* : *Kisamező* [3] (l.). 1734 : In loco vulgo *Kise mező* nuncupato, in conterminatione Possessionum : Szasz Fenes et Szucsák, sunt pariter sylvae communi usui Incolarum applicatae. 1864 : *Kise mező*. — A legelő egy része. A *Kisomező* alak a *Kisó* (Anna) női becenév hatására keletkezhetett. A helynév *Kise*előtagját nem tudom megmagyarázni.

Kisrét ~ *Rituts* [34] (k.). — A Szucsági patak [77] mindkét oldalán a Nádas mellett lévő rét neve a Nagyrétől [117] nyugatra.

Kistelek [15] (sz.). — A falutól nyugatra eső szántó a Nagytelek mellett.

Kistelek oldala. 1734 : In loco vulgo : *Kis Telek oldala* dicto, usque ad locum vulgo hago allya nuncupatum ex virgultis quercinis constans. — A Kistelek [15] egy részének a neve. Ma már nem igen használják.

Kisteleknyak [63] (sz.). 1864 : *Kis Telek Nyak*. — A Kistelek [15] egy része. Az utótag jelentése 'hegyet és a farkát összekötő keskeny hát' (Nyr. XL, 301).

Kőmál. 1433/1755: primo incipissent (t. i. meta) in quodam loco Sub monte *Keūmal* dicto ubi cursus metarum Civitatis Clusvár ac Possessionum Baacz et Szent Ivan praedictarum, nec non Papfalva prope rivulum Papfalvapataka ā parte orientali ejusdem rivuli congerentur ubi penes viam publicam a parte occidentis unum signum metale fecissent. — Egy hetvenkét éves öregember még emlékezett erre a névre ; szerinte

a Bácsstorokban van. A történeti adat azonban nem vonatkozatható a Bácsstorok egy részére sem, mert a határleírás éppen a határ másik felében említi e helynevet. Ha tehát Bácon ma a Bácsstorokban van *Kőmál* nevezetű hely, az nem azonos a fennebb említett történeti alakokkal.

Kőszegő *Kűszegő* ~ *Kisegeu* [43] (e.). — A szucsági határszélben lévő erdő neve.

Kőszegő árka *Kűszegő árka* ~ *Gropa Kisegeuluj* [79]. 1734: In loco vulgo *Kőszegő arka* nuncupato in conterminatione Territorii Possessionis Szucsák pro usu pariter incolarum servatae. — A Kőszegőn kezdődő árok neve.

Láb ~ *Labu* [31] (sz.). — Nagy kiterjedésű szántó neve a községtől északra. Részei: *Kis-*, *Nagyláb* és *Láb vége*.

Láb vége *Lábvége* ~ *Kapu labuluj* [116] (sz.). — A község mellett lévő egyik szántó neve, a Láb [31] keleti végződése.

Lencségödre *Lencsészgödre* ~ *Gropa Lenčešuluj* [47] (sz.). 1864: *Lencsés Gödre*. — A Kolozsvárhoz tartozó erdő alatt elterülő vizenyős szántó.

Leveles [86] (l.). — A legelőnek egy részét nevezik így.

Libakút [38]. — A legelő egyik kútjának és a körülötte lévő területnek a neve.

Lapuskő [22] (k.). — Egy erdőben lévő kaszáló neve.

Macskásirtás *Macskásirtás* ~ *Iertašu lui Măcăș* [126] (k.). — Kaszáló a kőrödi határszélben. *Macskás* nevű család ma már nincs a faluban és nem emlékeznek rá, hogy ezelőtt lett volna. Lehetséges azonban, hogy e helynév a vadmacskáról kapta a nevét.

Malomtere ~ *Teritoriju mori* [7] (sz.). 1734: Agri Allogdiales in superiori territorio: ... *Malom teribe*, ... 1864: *Malom tere*. — A Fileki malomnál [138] lévő földek neve.

Magyarós ~ *L' aluniș* [51] (sz.). — A papfalvi árok [119] és az országút szegletében lévő szántó neve.

Magyarós alja. 1864: *Magyaros ajja*. — A Magyarósnak [51] egy része.

Mérai szél *Mérají szél* [80] (e.). — A mérai határszélben fekvő erdő neve.

Monostori oldal *Monostori ódal* ~ *Košta Mănașturuluj* [75] (sz.). — A kolozsmonostori, illetőleg kolozsvári határszélben lévő oldal.

Nádas: *Nádos* ~ *Nadáș* [9]. 1650: az Baczj hataron Colosvar megieben az *Nadas* vize mellett levo Malom hellijünket... adtuk eo kegiel(mene)k. 1734: Mollendinum ex parte superiori hujus Poss(ess)ionis super Fluvio vulgó: *Nádos* nuncupato, extractam habet Molendinum, unius desuper volventis rotae; Decurrit per Territorium hujus Poss(ess)ionis Fluvius vulgó: *Nádos* nuncupatus, in quo aluntur lucii aliiq(ue) diversi generis pisces, item caneri. 1864: Báts határának részei különféle nevezetekre oszlanak, amelyeket a *Nádos* vize hoszszába át

szél a falu mellett elfolyva. — A *Nádas* folyóvíz *Kalota*-, régebben *Oláhnádas* határából ered és *Kolozsváron* alól ömlik a *Kisszamosba*. E patak nevét a *Nádasmentén* úgy magyarázzák, hogy a forrásnál lévő község neve származott át a patakra. Sokkal valószínűbb azonban, hogy a még ma is sok helyt nádasok közt folyó patak ilyen vízrajzi okok miatt kapta a *Nádas* nevet.

Nádastelek: *Nádostelek* [57] (sz.). 1864: *Nádas telek*. — A községtől keletre, az országút mellett fekszik. A középkorban itt pusztá volt, amely a XV. században már *Bácshoz* tartozott (Csánki, V, 330). A szájhagyomány azonban nem tud erről.

Nádastere: *Nádostere* [85] (sz.). — A falunál a *Nádas* mellett elterülő szántó neve.

Nagyjoánka: *Nagyjovánkó*: *Alsójovánkó* ~ *Iõnka mare* [136] (k.). — A *Kisjoánka* mellett fekszik. L. még *Kisjoánka* alatt is.

Nagyláb ~ *Labu mare* [123] (sz.). — Szántó neve a község mellett, ettől nyugatra; a *Láb* [31] nyugati részének neve.

Nagyoldal *Nagyódal* [101] (l.). 1588: *Nad odala*. — A legelő egyik nagy oldalának neve.

Nagyrét ~ *Rítu mare* [117] (sz., k.). — A *Nádas* mellett elterülő szántó és kaszáló neve a *Bácstoroktól* [33] keletre.

Nagytelek *Natytelek* ~ *Notelek* [16] (sz.). 1864: *Nagy telek*. — Szántó neve a *Kistelek* [15] mellett, a községtől nyugatra.

Nagytelek árka *Natytelek árka* ~ *Pãriu Noteleкулuì* [82]. — A *Nagyteleken* végighaladó árok neve.

Nagytelek oldala. 1588: *syluulae prohibitae... Nag thelek-oldala*. — A *Nagytelek* [16] egy része. Ma már nem igen használják ezt az elnevezést.

Nyárástó: *Nyárostó* ~ *N'aroštãu* [23] (k.). 1864: *Nyáras to*. — A községtől északra, az erdőben lévő egyik kaszáló neve.

Nyíres. 1588: *syluulae prohibitae: ...Nires uult* (?). A *Nyírestető* nevének egyik változata lehetett. A *Nyírestető* ~ *N'irešu* román alakja is ezt bizonyítja.

Nyírestető ~ *N'irešu* [12] (e.). 1734: *In locis vulgò: Kãpus elõtt et Nyires tetõ vocatis ex quercubus constans*. 1864: *Nyires tetõ*. — Tölgy- és gyertyánerdő neve a mérái határszélben.

Nyomás ~ *N'imaš* [49] (sz.). 1864: *Nyomás*. — A fordulós gazdálkodás emlékét őrzi e helynév.¹

***Nyugovó irtvány**. 1676: *hassittia az hatart ... Szuczak felõl az nyughoua(1) irtouanion leuõ hatar domb*. — Esetleg a szucsági határban, a bácsi határszélétől nem messze fekvő *Nyugóhely* helynévvel kapcsolatos ez a név.

¹ Vö. Szabó T. Attila: *Zilah helynévtörténeti adatai a XIV—XX. században*, Torda, 1936. 31. l.

***Ókép** 1588: syluulae prohibitae: ... *Okep* erdü. 1734: In loco vulgo *Ó kép* dicto, usque ad sylvam ad ecclesiam spectantem ex virgultis quercis constans; existit quaedam sylvula in loco vulgo *Ó kép* nominato, quae in necessitatem Ecclesiae Catholicae servatur. — Valamelyik régi képről — valószínűleg szentképről — vagy szoborról kaphatta a nevét (NySz.).

Oláhnyárka *Olányárka* [105] (l.). — A legelő egy része.

Omlás alatt ~ *Omlás* [78] (sz.). — Ma már nem emlékeznek arra, hogy ezen a területen omlás lett volna.

Ország útja. 1676: hassittia az hatart... Mēra felől az Andras hazanal leuő *Orszagh uttya* mellett leuő hatar domb. — Kétségtelenül a Kolozsvárról Kisbácson és Egeresen át Bánffy-hunyad felé haladó megyei út neve. Jelölésére ma inkább a *Csinált út* nevet használják.

Pallér vágatja *Pallér vágottya* ~ *Tăjetura Palerului* [97] (l.). — A legelő egy része. Állítólag egy *Pallér* nevű emberé volt.

Papfalvi árok: *Papfalvi árok* ~ *Valia sakă* [119]. — A határszélben lévő és Papfalva, valamint Kolozsvár felé a határt képező árok neve. Az esős időszakokban megtelik vízzel (Papfalvi patak), nyáron azonban száraz. A rumén név ezzel magyarázható. Vö. r. *valea seacă* 'száraz völgy'. Papfalvát Bácsan általában **Papfalvának** mondják.

Papfalvi patak. 1433/1755: primo incipissent (t. i. meta) in quodam loco sub mont *Keūmal* dicto ubi cursus metarum Civitatis Clusvár ac Possessionum Baacz et Szent Ivan praedictarum, nec non Papfalva prope rivulum *Papfalvapataka* a parte orientali ejusdem rivuli congerentur ubi penes viam publicam a parte occidentis unum signum metale fecissent. 1676: Colosuar felől hassittia az hatart az *Pap falvi patak*. 1734: Agri Allodiales in Inferiori Territorio In loco vulgo: *Hidnal* dicto vicinitati(bus) ab una rivuli vulgo *Papfalvi patak* nuncupati. — Ez a név kétségkívül a Papfalvi árok [119] nevének egyik változata.

Papfalvi erdő *Papfalvi erdő*: *Papfalvi erdő* ~ *Păduria Popești* [109]. — A papfalvi határszélben lévő erdő neve.

Papmező [14] (k.). 1588: syluulae prohibitae: ... *Popmezeefeli* (l) usq(ue) ad metas pagi Mera. — A falusiak szerint a *katalikus státus* (= státus) tulajdona.

Patak. 1676: Tilalmas Viz az falun alol az *patak* az Colos monostori hatarigh tilalmasb(an) volt reghenten de az veszedelemtől foghva szabad mindennek halaszni. — A Nádas [9] patakot jelölhette ez a név.

Patak mellett. 1676: Karako alat megh keresztezet fák, onnet fordul az *Patak mellet* ala az hatar Colosuar felē az aszupataki szőlók alliara. — Valószínűleg a Papfalvi árok [119] mellékét jelölte ez a név. Ma a *Rét* nevének egyik változata.

Pityókatorony [53]. A gyerekek csúfolkodva nevezik így a rumén templom mögötti helyet.

Porondbánya *Porombányó* ~ *Baje d'e prund* [36] (sz.). — Homokos oldal alatti szántó neve. Vö. *porond*, *homok'*. Kalotaszeg helyneveiben többször fordul elő ez a szó. Régebben homokot bányásztak ezen a területen.

Pusztakert *Pusztakért* [40] (l.). — A legelő egy része. Ma már nem emlékeznek arra, hogy itt kert lett volna.

Pusztaszőlő hegy. 1734: *Pusztla Szőlő hegyj* felett... ex *virgultis solum modo quercinis*. — Ez a helynév is a szőlőtermelés emlékét őrzi. Vö. Szőlő és Szőlőfő. Ez utóbbi helynév alakváltozata lehetett.

*Réhen alól. 1734: *Agri Allodiales in Inferiori Territorio In loco vulgo: Rehen alól ... dicto*. — A révnek Szabó T. Attilától felsorolt alakváltozatai (MNY. XXXVI, 30)¹ kétségtelemné teszik, hogy ennek a helynévnek a jelentése 'réven alól'. A községtől keletre a Nádas egyik átkelőhelye mellett lévő területet jelölhetett ez a helynév.

Rét. 1676: Colosmonostor felől az *reten* (k.). 1864: *Rét*. — A Kis- és Nagyrét együttes neve.

Rókalyuk *Rókajuk* [106] (l.). — A legelőnek egy kis részét nevezik így.

Roszhíd: *Roszhid* [10]. — Az országúton lévő egyik híd neve. Ma már nincs rossz állapotban.

Rózsáskút ~ *Rožaš* [4]. — A legelő egy részének neve a Bácsoroknál [33].

Rózsás 1864: *Rozsás*. — A *Rózsáskút* nevének egyik változata. Ennek rumén *Rožaš* alakja is erre utal.

Rózsa-utca l. Alsósikátor.

Samu sikátorja l. Alsósikátor.

Sajtó *Sajtó* ~ *Šajtlau* [66]. — Kert a rumén templom mellett. Régen itt szőlő volt és ez a kert a *sajtóházról* kapta nevét.

Sásoskút: *Sásaskút* [100]. — Sásos helyen lévő kút és a körülötte fekvő legelő neve.

Sósárok [56] (e.). 1734: *Trans alveum vulgó Sosarok nuncupatum a conterminatione sylvarum Poss(ess)inonis Méra usque ad locum vulgo Nyires tető nuncupatum*. 1864: *Sos arok*. — A Sósoldalnál [5] kezdődő és a Nádas völgyébe torkolló árok neve.

Sósoldal *Sósodal* ~ *Šošodol* [5] (sz., e.). 1734: *Sos oldal* (sz.). 1864: *Sos oldal*. — A mérői határszélben lévő szántó.

Süllyedések alja: *Süjedések ajja* [98] (l.). — A legelő egyik süllyedésszerű, omlásos része.

Szakadás ~ *Sákadat* [107] (k.). 1734: *Szakadas ... ex virgultis solum modo quercinis constantes*. — A rumén név a

¹ Pl. Uzon, 1732/1816: Nagy Réhnél, a' Kitsi Réhre menőben. Má'nás, 1670:... a réhnél stb.

magyar régebbi alakját őrizte meg. A régebbi alak a *szakad* ige -at névszóképzős alakja.

Szárhegy [11] (sz.). 1676: Vagyon egy *szār hegy* neuō tilalmas erdő, nem mak termő, csak tűzre való fa terem rajta. — A községtől északnyugatra fekszik; a helynév előtagjának jelentése; „kopasz” (Oklsz., NySz.).

Szárhegy alja Szárhegyájja [62] (sz., k.). 1864: *Szárhegy ajja*. — A Szárhegy alatt fekvő föld neve.

Szárhegy árka ~ *Grōpa Sarheduluj* [73]. — A Szárhegyen kezdődő és a Nádas völgyébe torkolló árok neve.

Szárhegytető. 1864: *Szarhegy tető*. — A Szárhegy [11] egy részének a neve.

Szentivány ~ *Sint'ōn* [25] (e.). 1263, 1296/1580: Poss. *Szent Iwan*. 1420 körül, 1430 körül, 1433—1449, 1439, XV. század közepe: Pred. *Zenthywan* (Csánki V, 406). 1433/1755: *Inde per ipsam viam eundo, et praefatam Possessionem Papfalva ad orientem reliquendo de fine ejusdem usq(ue)ad quenda(m) rivulum hatharpathak dictum pervenissent, penes quem rivulum a parte meridionali unum signum metale fecissent, Ibiq(ue) reambulationes metarum Praefatae Possessionis Baacz et Praedij Szent Ivan a parte dictae Possessionis Papfalva terminassent, ubi . . . ipsis Contradictionis velamine obviassent; primo incipissent (t. i. meta) in quodam loco Sub monte Keūmal dicto ubi cursus metarum Civitatis Clusvár ac Possessionum Baacz et Szent Ivan praedictarum, nec non Papfalva prope rivulum Papfalvapataka a parte orientali ejusdem rivuli congerentur ubi penes viam publicam a parte occidentis unum signum metale fecissent.* — A Szentivány praedium létezését a középkorban a szájhagyomány is megerősíti. A falusiak azt tartják, hogy ezen a helyen falu volt a tatárjárás előtt. A tatárok elpusztították. A mai község helyén egy bács (juhász) telepedett le elsőnek és róla nevezték el a községet. — Csánki szerint (V, 406) az egész középkoron át csak pusztá volt. A XV. században már Bácshoz tartozott. A községtől északra fekszik.

Szentiványi kút ~ *Fintina dela Sîntōnă* [133]. — A Szentiványban lévő kút neve. Mivel a ruménség Szentiványt is *Sint'ōn*-nak vette át, amely eredetileg Szent Jánost jelent, ennek a kútnak a rumén neve nem különbözik lényegesen a Szent János-kútjától.

Szent János-kút *Szenytyánoskút* ~ *Fintina Sîntōnă* [44]. 1864: Ezen erdőbe (t. i. a kolozsmonostori uradalomban) vagyon az úgy nevezett Szent János kuttya, a hol valami régi telepítvények fundamentumjai kaphatok talán templom lehetett. — Az élő szájhagyomány szerint ebbe a kútba rejtették el a tatárjáráskor a Szentiványban elpusztult falu harangjait.

Szentpáli. 1676: . . .hassittia az hatart. . . Fenes felől *Szent Pali* neuō erdő alat leuō hatar domb. — Ma már nem

tartozik a bácsi határhoz ; a szucsági és kolozsvári határ érintkezésénél fekszik

Szilvás Szilvás ~ *Silvaš* [13] (e.). 1864 : *Szilvás*. — A mérai határszél felé eső erdő neve.

Szilvás árka Szilvás árka ~ *Päriü Silvašuluj* [137] (sz.). — A Szilváson [13] végighaladó és a Nagytelek árkába [82] torkolló völgy neve.

Szoros : *Keskeny* [131] (k.). — Kaszáló a kóródi határszélnél.

Szöllő ~ *La jje* [141] (sz.). — A szőlőtermelés emlékét a Sajtó [66] helynév is megőrizte ; a belterülettel határos egyik déli fekvésű oldal neve. Ma újból kísérleteznek szőlőtermeléssel, egyelőre azonban csak csekély mértékben.

Szöllőfő [122] (sz.). 1864 : *Szöllőfő*. — A községtől délre fekszik, a Szöllő [141] és a Szöllőtető [141] ettől északra. A *fő* jelentése itt valószínűleg 'hegy teteje'. (Vö. Nyr. XL, 167).

Szöllőtető ~ *Virvu jji* [32] (sz.). 1864 : *Szöllő tető*. — A Szöllő [141] emelkedésének neve.

Szucsági híd : *Szucsáki híd* ~ *Podu Sučaguluj* [74]. — A szucsági határszélben lévő híd neve az országúton.

Szucsági patak : *Szucsáki patak* ~ *Päriü Sučaguluj* [77]. — A szomszédos Szucság határából eredő és a Bácsstorokon [33] végigfolyó patak neve ; a Kisréten [34] ömlik a Nádasba. *Bácsstoroki árok* néven is ismerik.

Szucsági út : *Szucsáki út* ~ *Drumu Sučaguluj* [94]. — A szomszédos Szucságra vezető út neve ; az országútból ágazik ki a Fileki malomnál [138].

Temető-utca l. Felsősikátor.

Tér. 1864 : *Tér*. — Az *Alsó-* és *Felsőtér* együttes neve lehetett.

Tetőpont [68] (l.). — E helynév előtagja valószínűleg a *tető* alakváltozata. A *ponk* megfigyelésem szerint egy hegyoldalnak vagy hegytetőnek kisebb kiemelkedését jelöli. Kolozs és Szolnok-Doboka vármegye több helyén használják a *ponk* szót ebben az értelemben.¹ Hefty (Nyr. XL, 305) szerint a *ponk* jelentése 'dombnál kisebb földkiemelkedés, dombtető, hegycsúcs'.

Tölgyfástető Tölgyfástető [65] (l.). — A Kőszegővel határos legelő neve. A Kőszegő erdeje leginkább tölgyekből áll.

Tövises : *Tüvises* [104] (l.). — A legelő egyik bokros részének neve.

Venice ~ *Vinetsiije* [37] (sz.). 1864 : *Venitze*. — Lehetséges, hogy e helynév a *venic* 'szilfa' szót őrizte meg. A szóvégi *e* szóvegyüléssel magyarázható (*venic* × *venyige*). (OklSz., MNy. X, 19)

Zalányi árka ~ *Päriü Zalañe* [72] (l.). — A legelő egy része.

¹ Dr. Szabó T. Attila egyetemi tanár úr szíves szóbeli közlése.

Zerge Zèrge [111] (k.). — E helynévnek eredetileg valószínűleg *Erge* alakja volt. Szabó T. Attila megállapítása szerint a ma már kihaltnak tekinthető *erge* köznévi jelentése „patakocská, ér” (MNy. XXIX, 244). A mai alak az *erge* névelős alakból keletkezett a névelő z-jének a szóval való egybeesése révén. Ez a jelenség helynevekben igen gyakori. Valószínű, hogy a Szucsági pataknak [77] régebbi neve *Erge* volt és ezt őrizte meg a patak mellett a mai kaszáló neve. Ez természetesen csak akkor következhetett be, mikor az *erge* jelentése elhalványodott, illetőleg köznévi szerepe megszűnt.

Zöldi pojána ~ *Pojana verde* [108] (l.). — A legelő egy részének neve.¹

Kolozsvár.

Gergely Béla.

¹ A dolgozatban a megfelelő félhosszú hangokat *á, è, í, ó, ù* jellel jelöltem; a félhosszú *ö* és *ü* jelölésére nyomdatechnikai okokból az *ō* és az *ū* jelt kellett alkalmaznom.

A népnyelvi szótár és a modern nyelv kutatás.

A nagy szótári munkálatok jelenleg mondhatni jellegzetesek a mi nyelvtudományi munkálkodásunkra. Történeti okok miatt lett éppen a mai kor feladatává, hogy mind saját nyelvünk, mind pedig közelebbi és távolabbi rokonnyelveink tekintetében viszonylag intenzív figyelmet fordítsunk fontos, részben alapvető jelentőségű lexikális és más anyagkiadási feladatokra. Ami rokonnyelveinket illeti, az őket érintő tudományos munkálkodás megszakadt az után a csapás után, amely nemzeti tudományainkat érte, amikor az Oroszország uralma alá tartozó területekre vezető utak mind lezárultak kutatóink előtt. Mert hiszen a finn tudósnak mostanában könnyebb eljutni a Tűzföldre és Patagóniába, mint pl. az Äänis-tó partjaira, vagy a mordvinok közé. Ennek közvetlen, egyetlen örvendetes következménye az, hogy így egy tulajdonképpen még csak a jövőben történő kutatómunka eszközei és feltételei teremődnek meg.

A *finn népnyelvi szótár* előmunkálatainak meggyorsítása éppen ezekben az években halaszthatatlannak látszik. E feladat sürgős természetéből következik, hogy a késlekedés végzetessé válnék, mert a még számunkra elérhető anyag hamarosan elpusztulna. Nyelvjárási szótári munkánknek az utolsó pillanatban történt gyakorlati megvalósulását népünk állami önállóvá létele teremtette meg. Ez a körülmény ugyanis alkalmat adott neki arra, hogy a korábnál nagyobb mértékben irányítsa művelődési politikáját a népi gondolkodásmód és öntudat követelményei szerint.

Készséggel el kell ismerni, hogy a finn népnyelv szótárának gyűjtése jelenleg értéke és jelentősége arányában mind szellemi, mind pedig anyagi támogatást élvez az államtól és a közvéleménytől. Mi, a mai nemzedék képviselői, akiknek kötelező osztályrészünk, hogy cselekvőleg résztvegyünk ennek az évszázados gyűjtőmunkának befejezésében, ezt a szívünket lelkesítő és munkakedvünket növelő rokonszenvet többek között annak a mélyreható szellemi alapnak köszönhetjük, amelyet Setälä N. Emil és Ailio Gyula e téren Finnország jövőjének érdekében annakidején megvetettek.

De ha tehát, hogy úgy mondjam, történetileg meg is érthetjük a finn lexikográfia mostani virágzását, pl. a népnyelvi szótárunk iránt érzett általános rokonszenvet, viszont a kívülről szemlélő bírálónak joga van megkérdezni, hogy vajjon a szótári munkának ez a dédelgetése, amely az állami költségvetésben is mostanában igen szép módon nyert kifejezést, nem támaszkodhatik-e más okokra is mint történetiekre. Másképpen kifejezve: indokolt-e még az 1940-es években is a nyelvjárási lexikográfiának és általában az egész nyelvjáráskutatásnak ugyanaz az értékelése, mint az 1890-es években, amikor Setälä N. Emil férfikora delén felvázolta többek között a finn népnyelvi szótár tervezetét is.

Természetes, hogy az utóbbi három-négy évtized nem mult el a nyelvtudomány történetében sem nyomtalanul.

Még úgy negyven esztendővel ezelőtt az újdonságinger bizonyos vonzóerőt kölcsönzött az ú. n. újgrammatikus iskolának. Ez a rendszer, amely a nyelvtudomány módszerét újjászülte, a gyakorlatban egyre újabb és újabb fényes eredményekre vezetett. Még ma is jól megértjük azt a lelkesedést, amely e kutatási irány legkiválóbb képviselőinek lelkét eltöltötte, amikor felfogták, milyen döntő megerősödést jelentett az új elmélet hatalomrajutása a tudomány számára. Végre volt egy olyan szilárd alap, amelyre építve biztosan lehetett hinni abban, hogy maradandó eredményeket érnek el, volt a nyelvtudományi mértékrendszernek olyan nemzetközi, általános érvényű zsinórmértéke, amellyel az összes nyelvtudományi eredményeket meg lehetett mérni és ellenőrizni. A módszer pontossága olyan nagyfokú volt, hogy — miként a kitünő találmányok általában — viszonylag egyszerű eszközökkel a legérdekesebb eredményeket nyújtotta. Pl. csak egy maréknyi kritikailag megrostált, hangtanilag bizonyos germán-indiai szópárra volt szükség, hogy a nyelvtudomány röntgengépének segítségével át tudják világítani azt az évezredes sűrű sötétséget, amely mögött ott rejtett az indo-európai ősnép mitológiai fogalmi világa. Másként kifejezve: az exakt hangtörténeten alapuló etimológiai összehasonlítások lehetőséget nyújtottak széleskörű művelődéstörténeti következtetésekre.

De viszont, amikor az újgrammatikusok — az elnevezéstől függetlenül — nemsokára megszűntek újak lenni és tanrendszerük a természet kényszerűsége folytán mind újdonságának ingerét elvesztette, mind pedig — a gyakorlati élethez alkalmazva — kezdett lehetőség nyílani arra, hogy eredményei általános értékelés tárgyai legyenek, felütötte fejét a kritikai ellenzés, amely egyáltalán sohasem szűnt meg mindenütt. Különösen az 1900-as évek első évtizedében és aztán folytatólag a világháború utáni időig maguknak a nyelvészeknek a részéről, így tehát a nyelvtudomány érdekének nevében ismételtlen kifejezést nyertek, néha bizony ugyancsak hangsúlyozottan,

az utóbbi évtizedek uralkodó nyelvészeti irányának gyengéi. A legalaposabb vádakat ezek közül három csoportra oszthatnánk. Az újgrammatikus iránynak szemére vetették, hogy 1. túlságosan hangtani, 2. túlságosan történeti, 3. túlságosan analitikus jellegű.

Ami az első vádat illeti, könnyen érthető, hogy noha a tárgyalt kutatási irány elvben egyáltalán nem becsülte le a nyelvtudomány más területeit, mégis a gyakorlatban főleg a hangtan kutatásává vált. Hiszen tanának egész építménye legmélyebb gyökereinél fogva születési idejének abban a materialista-pozitívista életszemléletében gyökerezik, amely megkísérelte, hogy a szellemi tudományokban is a lehető legmesszebbmenően alkalmazza a természettudományi-mechanisztikus magyarázó módszert. Természetes, hogy a nyelvtudományban ily módon az érdeklődés főrésze a kutatási tárgy anyagibb mozzanataira irányult, a nyelv fonétikai, azaz „hangfiziológiai” részére. Másrészt viszont a csábítás is igen nagy volt a rokonnyelvek közti, könnyen elvégezhető és sokatígérő hangtani-etimológiai összehasonlításokkal való foglalkozásra. Egyáltalán nem szabad elfelednünk, hogy az ilyen letejfölözésben kétségkívül elérték sok maradandó eredményt, ezek pedig a részben még továbbra is e területen folytatandó minden későbbi kutatás összetartó csontvázát alkotják. Gondoljunk e tekintetben pl. különböző nyelvtörzsek kutatásában a primitív konkrét főnevekre, a végtagok elnevezéseire, stb. vonatkozó etimológiai megfelelésekre. Az újgrammatikus kincskeresők tudományuk e meghódított szűzi területein végzett kóborlásaik közben úgy jártak el, mint egykoron az újvilág felfedezői: az ő érdeklődésük legelőbb azokra a szembetűnő kincsekre irányult, amelyeket a kezükkel elérhettek. Nem is lehet kárhoztatni őket azért, hogy figyelmük az útfélen található ingerlő aranytömbök és drágakövek gyűjtésére összpontosult, s még nem irányult a talaj belseje, ki tudja, talán nagyobb, de elrejtettebb gazdagságainak rendszeres, elektromagnetikus kutatására. De bármennyire maguktól érthetődők és elfogadhatók is az okok, tény az, hogy a legutóbbi évtizedek nyelvtudománya a hangtan érdekében elhanyagolta a nyelv *belső részének* a kutatását. Ugyanazok a filológusok, akik a hangtan területén specializálódó kritikai álláspontot örvendetesen magas fokra fejlesztették, a szavak jelentéstani oldalát — korunk szemszögéből nézve — gyakran sajtáságosan felületesen tárgyalták. Az az etimológus, aki a kutatandó szó mai jelentésköréből csak azt ismerte, ami az ő saját irodalmi nyelvének általános tulajdona volt, s legjobb esetben még valamit ráadásul annak néhány népi nyelvjárásában szokásos használatából, bátran kivetítette ezt a homoktalajra épült mai felfogását évezredekkel ezelőtti viszonyokra és vakmerő következtetéseket vont le ilyen és olyan fogalmak létezéséről a történet előtti régiségben. Az a gondolat, hogy az emberi logika az év-

ezredek folyamán nemcsak fejlettségi fokát illetőleg, hanem természetében is lényegesen megváltozott, nemigen zavarta a kutatót. Ha a szó — hogy csak szinte képzelt példát vegyünk — a kutató anyanyelvében mostanában „éneklést“ jelentett, és ennek a szónak hangtani megfelelői a rokonnyelvekben „varázslást“ és a „házasság megáldását“ jelentették, akkor a kutató kikövetkeztethette, hogy a varázslás a régiségben énekléssel történt és hogy az „éneklés“ jelentésből fejlődött a „varázslás“ és abból tovább a „megáldás“ jelentés. Igazában mondva: a kutató a pillanatnyilag érzett mai egyszerű jelentést valami magától érthetődő alapjelentésnek tartotta és erről az alapról alkalmazta mai, művelt-emberi logikáját a régiek „sajátságos“ jelentéseinek megmagyarázására.

Az általunk másodikul említett gyöngé, amelyet a bírálók az újgrammatikus nyelvkutatásban hibáztatnak: annak túlzott „történetiessége“, szintén könnyen megérthető az előbb mondottak fényében. Annak az ingere, hogy a kitűnő hangtani elméletet éppen a történeti fejlődési sorok leleplezésére alkalmazzák, mindent elsöprő volt. Természetesen sokkal érdekesebb dolog volt pl. a német „Wand“, „fal“ szónak etimológiai rokonokat lelteni a rokonnyelvekből (mennél távolabbiakból, annál érdekesebb!), minthogy megpróbálják, hogy részletesen felderítsék ennek a szónak a használatát a német nyelv saját területén, hogy felkutassák azt a használati kört, amelynek a tekintetében elméleti szempontból nézve nem sok újat és ismeretlent lehetett várni a kutató számára. Így abba a helyzetbe jutottak, hogy bár az a hangtani-történeti nyelvtudomány mindig kész volt az élő nyelvek és nyelvjárások kutatása fontosságának a hangsúlyozására a könyvnyelvészkedés kiegészítésül, a gyakorlatban mégis lekicsinyelte a mai Európa művelt nyelvei nyelvjárásainak alapos átbúvárlását. Nem gondoskodtak róla, hogy pontos tudomást szerezzenek saját nyelvük szavainak elterjedési területeiről, még kevésbé, hogy részletes magyarázatokat kapjanak azoknak a különböző nyelvjárásokban betöltött ábrázoló feladatairól, noha — amint említettük — készek voltak e szavak számára etimológiai rokonokat keresni olyan nyelvekből, amelyek már évezredekken keresztül saját útjukon jártak. Az egyoldalú történetieskedés buzgalmában nem érkeztek arra, hogy legalább saját köznyelvük leíró jellegű megvilágításának elég figyelmet szenteljenek. Kutatták ugyan pl. ennek vagy annak a finn hangnak szamojéd megfelelőit — ami önmagában természetesen érdekes és hasznos volt —, de nem kutatták, még egy iskolai nyelvtan szükségleteit kielégítő módon sem, a mai finn köznyelv tárgyi, állítmányi vagy szófaji szabályait.

Végül az utóbbi évtizedek nyelvtudományának harmadik gyöngéjeként jellemezték e tudomány túlságosan analitikus voltát. Ez a nyelvtudomány abból a filozófiai alapszemléletről

indult ki, hogy a természeti jelenségek, a lélektaniak is, megmagyarázhatók a mechanikai elv alapján, és hogy a kutatásnak e célból csak az lehet az osztályrésze, hogy a jelenséget kezdeti tényezőire boncolja, ami után e tényezők végső eredménye, a szintézis egyszerűen a részdolgok összegének volt tekinthető. E nézet szerint fogott hozzá az újgrammatikus nyelvtudomány, hogy csökkentse és specializálja problémáit. Ismételten semmi okunk sincs tagadni, hogy ez az eljárás nagy módszerbeli haladást jelentett a régiebb korok nyelvkutatásához viszonyítva. Tudnivaló, hogy egy országon gyakran lehet uralkodni azzal, hogy az ország területét megosztják. De a tapasztalat csakhamar azt mutatta, hogy a túlságos és egyoldalú „megosztás“ két irányban is káros volt magára a nyelvtudományra. Először is, ez bizonyos téves felfogásra vezetett a kutatás tárgyának természetét illetőleg, arra a felfogásra, hogy az egész a nyelv életében tekintve is csak a részek összege és hogy egyes jelenségeit az egésztől elkülönítve is, hamisítatlanul meg lehet érteni és magyarázni. Másodszor az az analízis elv a gyakorlatban elidegenítette a nyelvtudományt egészen széles, közérdeklődést keltő problémásoroktól, többek közt a nyelvi értékítéletektől. Így pl. a stílus- és a gyakorlati nyelvművelés kérdései nem élveztek az újgrammatikus nyelvész kegyét. Ez a körülmény volt egyik oka annak, hogy a művelt nagyközönség érdeklődése a nyelvtudomány iránt nagy mértékben csökkent. A közönségben mindinkább olyasféle felfogás kapott lábra, hogy az a tudományág, amelynek kutatási tárgya mégis minden emberhez közelebb esik, mint bármi más, s amelynek teljén így mindenki számára érdekesítő mondanivalója kellene hogy legyen, neki köveket szolgáltat fel kenyér helyett.

Épöly gyorsan, ahogy az előbb megvilágított hibákat általánosan felismerték, támadtak természetesen a helyzet magjavítására irányuló kísérletek is. Pillanatnyilag lehetségesnek látszik annak a bizonyítása, hogy hatása alapján a nyelvtudomány vérszegénysége ellen a legtöbboldalú (ha nem az egyetlen) gyógymódnak a nyelvjárások kutatásának az előbbinél sokkal fontosabb szerepkörbe és új színvonalra történt emelkedése mutatkozik.

Igaz, hogy amint ismeretes, már végeztek nyelvjárásokutatást az újgrammatikus irányzat megbízásából is. De ez főleg helyi hangtani monográfiák elkészítésére szorítkozott, és a vele szemben megnyilvánult elismerés a nyelvtudomány vezető személyiségeinek részéről nem valami nagy volt. Bach Adolf erről így ír (*Deutsche Mundartforschung* c. művében Heidelberg, 1934. 117. l.): „A nyelvjárásokutatók fecsegését gyakran csak helyi érdeklődésre méltó dolognak tartották, amelyet úgy tekintettek az akadémiai tanszékek őrtornyából, mint oly teljesen közömbös dolgot, amelyet károsodás nélkül semmibe vehettek. Nem ismerték fel, hogy, bár a nyelvjárás-

kutatók anyaguknál fogva széles területeken csak helyi jelentékelenségeken dolgoztak, viszont az élő nyelvvel kapcsolatos fáradozásaik együttes eredményeként minden addigit megrendítő elvi felismerésekre jutottak, amelyeknek minden nyelvi életre vonatkozólag megvan az érvényük, bárhol és bármikor virágozott légyen is az."

A nyelvjáráskutatók ilyen „fecsegéseiből" eredő és az egész nyelvtudomány javára kifejlődő új elvtani ismeretet jelentett mindenekelőtt annak a körülménynek a megértése, hogy a szavak kutatásában az előbbinél sokkal nagyobb mértékben kell figyelembe venni azokat a *dolgokat*, amelyeket hangji jelekkel kifejezünk és hogy a mostani mind anyagi, mind pedig szellemi népi műveltség mindenütt, az ú. n. művelt országokban is még mindig megőrzött régebben nem is sejtett sokoldalú, de a köz- és irodalmi nyelv előtt teljesen ismeretlen anyagot, mely igen fontos a nyelvi és más műveltség, valamint a mostani közösség és e közösség kialakulásának megértésére is. Klasszikusan egyszerű és meggyőző példát adott e tekintetben az osztrák Meringer Rudolf 1896-ból származó magyarázata a német *Wand* „fal" szó eredetéről. Ezt a szót korábban megkísérelték kietimológizálni a legtalálékonyabb módokon a rokonnyelvek segítségével, de mindig rossz eredménnyel, mígcsak Meringer a mai német nyelv nyelvjárásainak alapján, valamint párhuzamba állítva a nevek és a dolgok kutatását, ellentmondást nem tűrően kimutatta, hogy a *Wand* a *winden* ige származéka és eredetileg vesszőkből font faléptményt jelent. Vajjon melyik etimológus jutott volna csupán hangtani oldalról és utólagos „jelentéstani" alapról kiindulva mégcsak a sejtelmére is annak, hogy a német *Wand* „fal" és a svéd nyelvjárások *vann* „borsószar" szava egymásnak igen közeli rokonai? Vagy — hogy a finn nyelvből vegyünk egy példát — a szavak nyelvjárási, tudományunk régebbi segédeszközeivel nagyrészt ismeretlen jelentésfadataiba való részletes behatolás nélkül értelmetlennek látszott volna az az állítás, hogy a finn *soittaa* (pl. ebben a szerkezetben „soittaa kannelta" = kantelén játszani) etimológiailag ugyanarról a gyökérről való, mint a *tulisoihto* „soihitu" = „fáklya" és az észti *sõita* „hajtani, üzni"? És mégis e szavak együvértartozása biztos, ezzel szemben a finn *soida* szó és ennek az ugor nyelvekben és a szamojédban található bizonyos, hangalakjuknál és jelentésüknél fogva valószínűnek látszó megfelelői (pl. a magyar *zaj* szó) közti hasonlóság igen könnyen lehet, hogy csak véletlen.

A nyelvtudományt imígyen a szavak jelentésrészének alapos figyelembevételére irányítva bizonyos intenzivitást hozott az előbbi extenzivitás segítségével, és ennek kapcsán a nyelvjárás-kutatás annak a figyelembevételére is felnyitotta a szemeket, hogy a szó „jelentéséről" alkotott korábban általános fogalom felülvizsgálatra szorul. Észrevették, hogy a szó jelentését

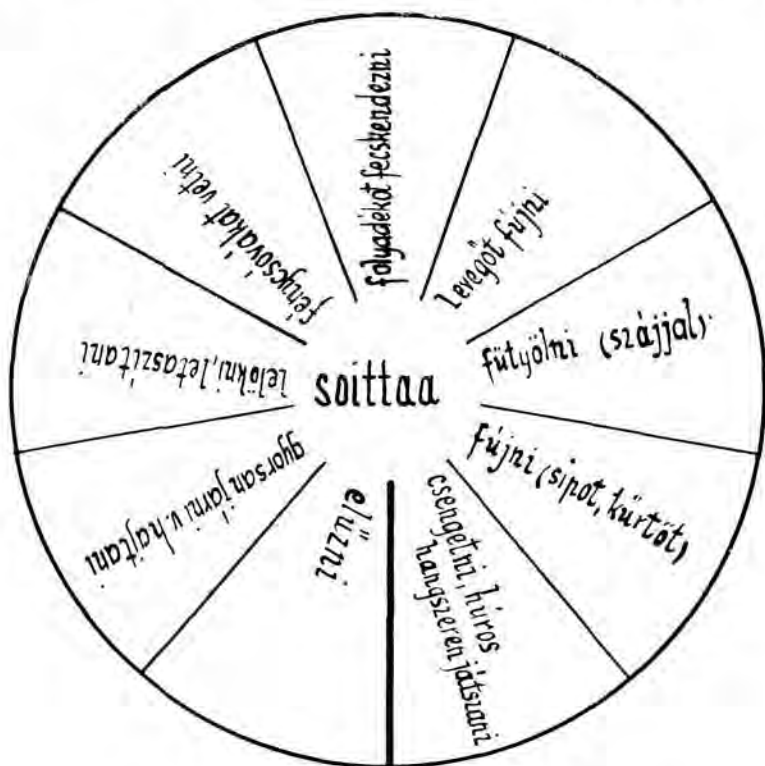
gyakran túlságosan is világosan elhatároltnak, túlságosan egyszerűnek, túlságosan a mai logika szerintinek látták, és — amint mondtuk — az ilyenfajta jelenséget aztán nagy merészséggel visszavetítették a távoli múltba is. A nyelvjárás-kutatók viszonylag elég későn jutottak el annak a behizonyítására, hogy ha áthatolunk azon a szellemileg fejlettebb, de a nyelv lényegéből mégis csak egy részt képviselő rétegen, amit a mai köz- és irodalmi nyelv jelent, még napjaink európai művelt nyelveinek népi nyelvjárásaiban is láthatunk meglepően ősrégi vonásokat, amelyek ugyancsak közeli rokonságban vannak azokkal a „praelogikus“ primitívségekkel, amelyeket a szociológusok az ú. n. természeti népek gondolkozásmódjában találtak. Tudjuk ugyan, hogy a nyelvtudomány kézikönyvében régóta emlegetnek különleges mutatványokként a nyelvfejlődés és az elvont gondolkozás kezdetleges fokáról olyanféle eseteket, mint pl., hogy valamely természeti nép nyelvéből hiányzik a „víz“ fogalma, vagy a „mosni“ fogalmára szolgáló megjelölés. De pl. a német nyelv-kutatóknak nem sikerült feljegyezni — amint erre a giesseni egyetem magántanára, Stroh Fritz a „Südhessisches Wörterbuch“ szerkesztője felhívta a figyelmet —, hogy az ő régi művelt nyelvük népi nyelvjárásaiban egyetlen egy eredeti, igazán népies elnevezés sincs az „állat“ és „növény“ fogalmakra, és hogy az illető német irodalmi nyelvű szavak nyelvjárási megfelelőinek mindenütt sokkal szűkebb, bizonyos állatokra és növényekre korlátozódó konkrét jelentései vannak. (Különben valószínűleg ugyanezt az esetet lehet megállapítani az összes finn nyelvjárásokra vonatkozólag is, noha ennek elvégzésére nálunk nem fordítottak figyelmet.)

Csak a legújabbkori nyelvjárás-kutatás készlet bennünket arra, hogy elgondolkozva álljunk meg amellett az igazában csak kevesektől felfogott forradalom mellett, amit az összes nyelvek életében az igazi *köznyelv* megszületése jelent a nyelvjárások fölött, amellett a forradalom mellett, amelyet aztán az egységes *irodalmi nyelv* véglegesen betetőz. Képzeljük el, milyen hatalmas *szellemi társalgást*, a gondolatcserének milyen sokezerszeres megnövekedését jelentette, különösen az irodalmi nyelv megszületése mindenfelé. Nagy embercsoportok életében ilymódon új tényező jelentkezik, amely szüntelenül kifejti egységesítő, kiegyenlítő és irányító nyomását a különböző nyelvjárásokat beszélők lelki életére és nyelvére. Egy egész nép köznyelvének megszületése a törzsiségnél szélesebb szociológiai közösségnek, az állami népiségnek meglétét tételezi fel. A köznyelvet nélkülözhetetlenné teszi a törzsi élet formáinál sokoldalúbb, sokrétűbb, a kifejezésbeli kétértelműségek és más bizonytalanságok iránt az előbbinél érzékenyebb emberi működések: törvényhasználat, állami gazdaság, különböző tudományok művelése. Viszonylag gyorsan történik a fejlődés a logikai-

ság és az elvont gondolkozás magasabb színvonalára. A köznyelv csak megválogatva fordíthatja a maga javára azt a barbár gazdagságot, amely ott virul a népi nyelvjárások vad szabadságában. Szándékosan mondok barbárt, mert az, amit a közönséges nemzetidealizáló beszédben a nyelvjárások „gazdagságának” nevezünk, nagyrészt éppen a gondolkozás primitívségéből következő, magasabb szempontból bírálva hiábavaló felesleg (v. ö. Bach A d o l f. i m. 146-tól). Épúgy, amint valamely természeti nép tagja még nem fejlődött arra a szintre, hogy pl. azt mondhatná, hogy *vizet* iszik, hanem megelégszik azzal, ha iszik a *forrásból*, *kútból*, *patakából*, *folyóból*, *tavacskából*, *tóból*, *esőből* stb., és ahogy a német vagy a finn egyszerű ember saját körülményei közt sohasem érzi olyan fogalomnak szükségét, mint „állat” (a szó irodalmi nyelvi jelentését véve), épúgy a primitív gondolkozás nyelve is általában elmerül a figyelemkeltőbb részletvonásokban, ugyanakkor, amikor a fejlettebb megfigyelő mellözi a lényegtelen részletjelenségek festését, és megelégszik azzal, hogy csupán a fontosabbat, a főfogalmat nevezi meg. Ezen igazsággal kell bizonyára kapcsolatba hozni pl. azt a tényállást, hogy saját nyelvünk délnyugati nyelvjárásai az ú. n. leíró megjelölések terén szemelláthatóan szegényebbek, mint például a savoí nyelvjárások.¹ Másrészt a népnyelvben, amely a valóságban számtalan falura tagolódva él, vagy talán családonként kisnyelvek formájában, nincsenek meg ugyanazok az okok, mint a köznyelvben, hogy védekezzenek pl. ugyanazon szó különféle jelentésfejlődéseinek párhuzamos használata ellen; a félreértések lehetősége összehasonlíthatatlanul kevesebb és az általuk okozott károk viszonylag csekélyek. Így pl. — hogy még visszatérjünk előbb említett *soittaa*-példákra — az irodalmi nyelvben bizonyára nehézség származnék abból, hogyha a *soittaminen*-ben benne lenne mindaz a számos, jóllehet ugyanabból a forrásból eredő jelentés, mint a népi nyelvjárásokban (*karkottaa* 'elűzni' ~ *kulkea t. ajaa rientäen* 'gyorsan járni vagy hajtani' ~ *syöstä, syöksähtää* 'lelökni, letaszítani' ~ *syöstä valokuovia* 'fénycsóvákat vetni' ~ *suihkutaa nestettä* 'folyadékot fecskendezni' ~ *puhaltaa ilmaa* 'levegőt fújni' ~ *viheltää (huulilla)* 'füttyölni (szájjal)' ~ *puhaltaa pilliä, torvea* 'fújni (sipot, kürtöt)' ~ *soittaa kelloa, kielisoitinta* 'csengetni, húros hangszeren játszani' stb.). De különös, hogy a tudományos kutatás álláspontjáról a legérdekesebb eljutni azokhoz a köznyelvi hatás mögötti nyelvi rétegekhez és pl. látni, hogy a finn *soittaa* szó különböző jelentései egymás mellé állítva hogyan alkotnak szinte a szivárványhoz hasonló

¹ V. ö. Lévy-Bruhl, Lucien Das Denken der Naturvölker (2. Aufl., 1926) 139—150. l. Bizonyos természeti népek nyelve, másrészt pedig a finn savoí nyelvjárások leíró megjelölései közt lévő közös vonások oly meglepően nagyok, hogy a legtöbb, Lévy-Bruhltól a néger nyelvekből vett példákat tökéletesen helyettesíteni lehetne savoí példákkal.

színsorozatot, amelynek minden egyes vonala pontosan kapcsolódik a mellette lévőhöz, de amelynek legszélső csíkjai egymással semmiféle közösséget sem mutatnak.¹ Alaposan csalódik az a kutató is, aki azt hiszi, hogy a finn irodalmi nyelv alapján meg tudja oldani pl. azt, hogy mi a *soittaa* „képes lenni, tudni“ ige „igazi“ jelentése, — de viszont az egész szó

A *soittaa* ige jelentései a finn nyelvjárásokban.

új megvilágításba kerül, ha ismerjük mindenekelőtt e szó bizonyos származékainak használatát a mai nyelvjárásokból.

Ugyanakkor, amikor a mai nyelvjáráskutatás ily módon csökkentette a hangtannak a nyelvtudományban elfoglalt egyoldalú uralmi helyzetét, természetesen már pusztán létezésével is elfordította a nyelvtudomány fejlődési irányát más, kifogásolt egyoldalúságtól is, nevezetesen a túlságos „történeties-

¹ Pontosabban *Studia Fennica* 1, 3—24 l. — Jó példákat említ különösen a mitológiai fogalmi körökbe tartozó népnyelvi szavak jelentéseinek elmosódó határaitól *Juvas Maija*, a *Virtittäjä*-ben, 1933. 27—35.

ségtől". Hiszen a nyelvjáráskutatás már önmagában is a *mai nyelv* alapos leíró megvilágítását jelenti. A tapasztalat a továbbiakban is azt bizonyítja, hogy ilymódon már önmagában is nélkülözhetetlen előmunkálatokat végeznek a történeti tudomány számára, megerősítik és kiszélesítik annak sokszorosan szűk- és nehézkes alapjait, és megakadályozzák, hogy elszietett összehasonlításokat tegyenek távoli korokkal és nyelvekkel, mielőtt a jelent és a saját nyelvük nyújtotta magyarázó lehetőségeket ismernék. A mai nyelv jelenségei teljes terjedelmének pontos és rendszeres leírása viszont számos esetben önmagától is ugyanezen jelenségek genétikus magyarázatának kulcsává válik: hiszen a mai nyelvjárási szótár szócikke gyakran önmagában is szinte kész etimológiát tartalmaz. De az újgrammatikusok kedvelt területén, a hangtanban is, hozzácsatolva a mai nyelv ismeretét, az újkori nyelvjáráskutatás igen elmélyítette elvi ismereteinket a nyelv életéről általában. Gondoljunk csak arra, milyen lényegesen új eredményeket köszönhet a nyelvtudomány az ú. n. nyelvjárásföldrajznak és az ennek alapján felépült kultúrföldrajznak. Különösen hangsúlyozzuk azt a bizonyára maradandó értékű adományt, amelyet a nyelvtudomány anyaggyűjtő technikája kapott a nyelvjárásföldrajztól. Ez a technikai újítás laikusokból álló levelezőszervezet alakítása nyelvi anyaggyűjtés céljából. Ez az eljárás, amint ismeretes, tulajdonképpen a német Wenker Györgynek a német néptanítókhöz 1876-ban kibocsátott körlevelével veszi kezdetét. Az ilyenfajta laikusokhoz fordulás évtizedeken keresztül elútasításra talált a hivatásos nyelvészek többségének részéről. Ők ugyanis ennek eredményeit már eleve megbízhatatlannak tartották. De azután, amikor a szakemberek által elvégzett részletes ellenőrző munka számos tekintetben vagy nagyon túlzottaknak, vagy teljesen alaptalannak minősítette a téves hiedelmeket, a körleveles eljárást bőségesen igénybevették mind Németországban, mind pedig Európa számos más országában. Ez az ú. n. közvetett anyaggyűjtő módszer lényegesen megnövelte a nyelvtudomány lehetőségeit, hogy úgy mondjuk a statisztikai módszer és a térképészet felhasználása révén és imígyen sokféle probléma megoldását megkönnyítette. A nagyszámú levelezőszervezetek a nyelvtudomány számára bizonyos mértékben a tájékozódás hasonló mértékű segédeszközét jelentették, mint a statisztika az államtudománynak, vagy a táviróhálózat a meteorológiának. Hiszen könnyen érthető, hogy pl. a térképészkészítés lehetőségeinek az előbbinél többszörösére növekedtével a kutató előtt szinte betű szerint véve új távlatok nyíltak a nyelv életébe, különösen a hang-, alak- és szótanba. A jelenleg számos európai országban folyamatosan lévő hatalmas nyelvatlasmunkák bizonyítják, mily nagy elismerésre tett szert a nyelvtudományi-etnológiai kartográfia a tudomány világában. De még az olyan nyelvtudományi feladatot is, mint a szó jelentéseinek minden

oldalról való felderítése, gyakran döntően megkönnyíti a postai úton való gyűjtés. Gondoljuk meg csak, hogy pl. ezerszámra válaszolnak a népnyelv közvetlen ismerői valamely feltett jelentéstani kérdésre, amint ez nálunk Finnországban jelenleg történik: ily módon már pusztán számtanilag is elvárható, hogy ebből a nagy embercsoportból valaki olyan fontos körülményre irányítja a kérdező figyelmét, amelyet pl. tíz szakember sem lett volna képes megadni akár hosszú ideig tartó kutatóút folyamán sem. Így csupán Finnország paraszt népessége már számos pótolhatatlan szolgálatot tett a nyelvünk megismerésére törekvő tudományos kutatásnak. Röviden szólva: a nyelvtudomány módszertani követelményeit bizonyos tekintetben még fokozni lehetett a laikusokból alakított segédszervezet igénybevételével.

Láttuk tehát, hogy a nyelvjáráskutatás egyrészt a nyelv tartalmi részének, másrészt a mai nyelvnek kutatásával résztvett a nyelvtudomány gyarapításában. De még egy harmadik előbb említett gyöngéjét is orvosolni lehetett az újgrammatikus nyelvészetnek a mai nyelvjáráskutatás segítségével, nevezetesen a túlságos analizálásra való hajlandóságot. A tartalmi, vagy tárgyi oldal kutatásának megerősödésével az alaki körülmények magyarázatán kívül a nyelvjárások szókincsanyagának gyűjtésében pl. minálunk Finnországban arra az eredményre jutottak, hogy mellőzik akorábban alkalmazott betűsor szerinti szókérdező eljárást és a helyére az *ideológiai dologra kérdező eljárást* teszik. Nem nehéz megérteni, hogy ez az eljárás lehetővé tette a kutató számára, hogy az előbbinél jobban szemmel tartsa a nagy egészeket, s hogy a részletdolgokat nem csupán egy nagyobb egységhez tartozóknak, hanem olyanoknak is tekintse, amelyek attól függenek és hatásokat kapnak. Az ú. n. *jelentésterületek* kutatása abban a formában, ahogy azt a kitűnő specialista, a német Trier Jost végezte, igazában könnyebben alkalmazható az irodalmi nyelvre, mint a nyelvjárásokra. De legalább is, mint a finn nyelvjárási anyaggyűjtő módszer, amely — ellentétben az általunk ismert külföldi nyelvjárási szótári kísérletekkel általában — nem szorul főleg az előbb említett levelezőhálózat segítségére, hanem ráadásul, de még talán inkább fontosabb részként, felhasznál különleges kiképzésben részesült, évekig a gyűjtőterületeken tartózkodó ösztöndíjasokat, különösen az ilyen gyűjtési eljárás biztosít a jelentésterület-kutatás számára is az élő nyelvből is a lehető legjobb anyagot. Hiszen az ideológiai elrendezésben kiváló lexikális kérdezésmód bőségesen eredményez éppen az ilyenfajta modern kutatás szempontjából fontosnak tartott rokonértelmű szógyűjteményt és a természetes egységekből nyert konnekszió-példatárát, amint a jelenleg éppen gyűjtési munkával foglalatoskodó N i r v i R. E. magiszter a nyilvánosság előtt is világosan bebizonyította (lásd Virittjää, 1936. 24—25. és 1937. 45—58. l.).

Ha most választ akarunk adni arra a már cikkünk elején említett kérdésre, hogy vajjon napjainkban indokolt-e még ugyanolyan nagyrabecsülés a nyelvjáráskutatás irányában, aminek az eredménye a Setälä által 40 évvel ezelőtt elkészített finn népnyelvi szótártervezet volt, hát a válasznak úgy kell hangzania: a finn nyelvjárások szótárának jelentősége és szükségessége a mai felfogás szerint még nagyobb, mint négy évtizeddel ezelőtt. Ez az értékelkedés egyrészt a nyelvjárás-kutatás helyzetének a nyelvtudomány körén belül történt megerősödéséből eredt; e fejlődési folyamat belső feltételeit a fentiekben megkíséreltük kifejteni. De emlékeztetnünk kell arra is, hogy szótárunk terve egyszersmind teljesen meg is újult az elmúlt két évtized folyamán. Az a „szótár“, amely ezen megújult terv alapján megszületik, és amelynek anyaga legnagyobbbrészt már együtt is van, nem lesz többé nagyrészt csupán alaki körülményeket szemmieltartó újgrammatikus nyelvészeti segédeszköz, hanem lesz egy egész szellemi és anyagi népi kulturánk gyökeréig lehatoló, mély genétikus egységeket feltáró, egyszersmind alapos és sokoldalú *Finn népéleti lexikon*, amelynek gyakorlati érvénye messze túl fog terjedni a nyelvtudománnyal foglalkozók szűk körén. A tapasztalat — mint már ismeretes — bebizonyította, hogy ez az egész óriási zsákmány, amely legalább is az utóbbi tíz év folyamán beáramlott a Szótáralapítvány tárházaiba, sohasem adható ki bármily nagy könyvben sem, hanem a helyzet kényszere miatt állandó nyilvános gyűjteményt kell belőle alakítani, amelynek a „Finn szellemi nemzeti múzeum“ egy részeként az a feladata, hogy gondoskodjék nagyértékű, elsőrangú gyűjteményeinek megővéséről az eljövendő századok tudományos kutatása számára is.

Éppúgy, ahogy Németországban Wenker György nyelvi térképei már megjelenésük előtt élénkitően hatottak az ottani nyelv kutatásra, éppúgy megállapíthatjuk, hogy a Szótáralapítvány révén megteremtett finn nyelvi gyűjtemény már a szótár megjelenésének kezdete előtt igen gyümölcsöző eredményekre vezetett legalább is az egyetem finn nyelvi tanításában. Nálunk éppen nyelvjárási szótári munkánk hatására kapott lábra az az „élethez közelebb álló nyelvtudományi irány“, amely elősegítette a tanulóknak a tanulmányi anyag iránt az előbbinél személyesebb érdeklődés megszületését. Ez éppen az az irány, amelyet Bach Adolf (i. m. 181) Németországban feltétlenül szükségesnek tart, ha meg akarják akadályozni a nyelvtudomány állandó háttérbeszorulását az egyetemeken és az egyetemi ifjúság állandóan növekedő elidegenedését a nyelvtudománnyal való foglalkozástól. És nem ok nélkül reméljük azt sem, hogy egykor majd hasonló változást tapasztalhatunk magának a kutatómunkának új tájékozódásában is.

Anyanyelvünk szókincskutatásának történelmi fejlődési útját három kimagasló mértföldkő jelzi, amelyekről messzire világítanak a feliratok : *Juslenius Dániel* 1745, *Renvall Gusztáv* 1826, *Lönnrot Illés* 1880. A finn nyelv kutatás eme kincses tárainak mindegyike egykor példátlan szellemi és anyagi erőfeszítést vett igénybe. Nemzeti önérzetünkre nem hízog, hogy köztük a középső és bizonyos tekintetben még mindig legjobb Renvall-féle „Suomalainen Sana-Kirja“ orosz pártfogó költségén készült. Ezzel szemben örvendetes, hogy most, 110 évvel később, a finn nép folytatja és maga akarja meghozni nyelve szókincsének és a benne tükröződő hagyomány-műveltségnek tudományos betakarításához szükséges áldozatokat, amelyek a feladat nagyságához vannak mérve. Bizonyos, hogy ezek az áldozatok már eddig is előnyösen hatottak a finn nemzet hírnevére a tudomány nemzetközi küzdőterén is, ahol nyelvtudósainknak már régebről is jó nevük van. Kétségünk sem lehet afelől, hogy az éppen a kérdés tárgyául szolgáló szellemi munkaterület ama területek közül való, amelyeken egy kis állam is eljuthat a legnagyobb eredményekre, sőt — amint Dánia és Svájc nyelvtudományának története mutatja — nemzetközi vezetőhelyre is tehet szert.

Helsinki.

Hakulinen Lőrinc.

Az *é* hangok állapota a felsőőri nép nyelvében.

Először Budenz József vette észre Heltai Gáspár és Erdősi Sylvester János munkáinak tanulmányozása közben, hogy a mai magyar nyelv *é* hangjait a régi írók különbözőképpen jelölték.¹ Megállapítja, hogy „a mai magyar köznyelvben még kétféle rövid *e* van ugyan, de csak egy hosszú *e*, mellyet *é*-vel írunk és egyaránt, minden különbség nélkül ejtünk p. o. ebben : fél, félni, félelem, és ebben : fél-nap, félre, félig... mégis úgy látszik, hogy a magyar nyelv hajdan gazdagabb lévén a' magánhangzók módosulátjaiban, kétféle hosszú *ē*-vel is bírt, melyek még a XVI. században divatosak valának“.² Budenz megállapította, hogy a mai *é* hangon kívül volt a magyarban *ē* hang is, és ebből az utóbbiból később szintén *é* lett. Budenz azonban a két hang közötti lényeges különbséget — mint már Bihari János is megjegyzi,³ — nem veszi észre, és a két hangot nem két különféle, egymástól teljesen független hangnak tekinti, hanem az *é*-t csak az *é* változatának tartja, s így folyton kétféle *é*-ről beszél.

Nyelvtörténeti kutatások alapján azonban ma már világosan áll előttünk, hogy nem kétféle *é* hang volt a régi magyar nyelvben, egy zártabb és egy nyiltabb, hanem a mai magyar hosszú *é* kétféle eredetű. Horger Antal szerint az a kifejezésmód, hogy régi magyar nyelvünkben kétféle *é* volt, teljesen helytelen. „Éz szerinte éppen olyan képtelenség, mintha például azt mondanók, hogy mai nyelvünkben kétféle *ű* hang van : egy zártabb, az *ű*, és egy nyiltabb, az *ő*. Helyesen csak azt mondhatjuk szerinte, hogy nyelvünk történetének egy, a XVI. század elejét megelőző korszakában a ma is meglévő *é* hangon kívül még az *ē* is közhasználatú volt, de ezen *ē* helyébe a XVI. század folyamán (egy kisebb palóc terület kivételével) mindenütt egy fokkal zártabb *é* lépett, úgyhogy mai köznyelvünk szavainak és suffixumainak *é* hangjai kétféle eredetűek : egy részük már a

¹ Budenz József, A magyar nyelvben hajdan megvolt kétféle hosszú *e*, azaz *é* és *ē*-ről. MNyset V, 389—401.

² I. h. V, 389.

³ Bihari János, A magyar *é* hangok történetéhez. Szeged, 1935.

XVI. század előtt is *é* volt, más részük pedig a XVI. század előtt egy fokkal nyitabb *é* volt.¹

A két hang közötti különbség elmosódása, illetőleg az *é* > *é* hangváltozás körülbelül a XVI. században történhetett meg. Így a mai köznyelvben nincs meg a kétféle eredetű *é* között a különbség, de nyelvjárásaink tekintélyes részében még mindig megtalálható.²

Észreveszik ezt már a *Debreceni Grammatika* szerzői is, s erre vonatkozólag így írnak: „Kétféle a hosszú vagy Húzásos *é* is:

a) Vagyon olyan tiszta Húzásos *é*, a melly soha, sem Húzatlaná nem változik, sem *í* formával fel nem tserélődik, p. o. *szék, kés, pép, vitéz, idéz, menyét, tér* s a t. Mitsoda szókbán, és miért vagyon ilyen *é*? meghatározni nem lehet.

b) Vagyon olyan Húzásos *é* . . . . . a melyet néhol mint *ie*-t, néhol mint Húzásos *i*-t szoktak kimondani, mint ezekben: *szép, vén, pénz, maradék, békesség* s a t, mellyeket ilyen formán is mondanak ki: *szíép, szíp, biékessíg, bikessíg* s a t . . . . . kivált ott, a hol a Magyar Nyelv leg tisztábban megmaradott, divatjában vagyon, hogy *é* helyett *í* forma mondódjön. Elégséges okát ennek ki nem találhatni, de . . . . . megtetszik, hogy ez a kimondás a Nyelvnek természetinn fundált ősi hagyomány; mert ha történetből vagy gondatlanságból származott volna, a Húzásos *é*-t minden válogatás nélkül tserélték volna fel *í* formával: de most tsak némelly szókkal bánnak így, mellyeket tsak szokásból lehet megtanulni.“³

Mint a legtöbb nyelvjárásban, úgy a felsőöri nép nyelvében is különböző hangokat találunk a köznyelvi *é* helyén.

¹ Fűr István, Az *i*-zés állapota a mai magyar nyelvjárásokban. Szeged, 1930. 5.

² Az *é* hangok történetével foglalkozó legkiválóbb munka Bi h a r i J á n o s már idézett tanulmánya. A kétféle eredetű *é*-t megkülönböztető kódexeket, elsősorban a Bécsi-, Müncheni-, Érdy- és Jordánszky-kódexeket veszi beható vizsgálat alá. Majd a XVI. századbeli nyomtatványok közül Komjáthy, Erdősi Sylvester és Heltai Gáspár munkáit vizsgálja; ismerteti régi nyelvitaníróink véleményét. Ezek alapján tekintélyes mennyiségű példát sorol fel mind a XVI. századbeli, mind a XVI. század előtti *é*-re. Felsorolása azonban természetesen távolról sem teljes.

Az élő nyelvben egy kisebb területen, a Szamosháton, Csűry Bálint vizsgálta az *e* ~ *é* hangok történetét „A szamosháti nyelvjárás *e* ~ *é*-féle hangjainak története“ című tanulmányában (MNnyv. II, 3—14). Az *e*, *ē*, *ē* *é*, *ē* hangokat tárgyalja bő népryelvi anyaggal.

Kovács István a palócságban vizsgálta ugyanezt a kérdést „A középső palócság *e* hangjai“ című tanulmányában (MNnyv. II, 15—28). Az *é* hangok szempontjából éppen egyik legérdekesebb nyelvjárásunkat veszi módszeres vizsgálat alá.

Csűry történeti alapon, Kovács leíró alapon tárgyalja ezt a kérdést. Mindketten bőséges és értékes adatokat sorolnak fel a kérdéses nyelvjárásból, s ezzel nagyban elősegítették és megkönnyítették az *e* ~ *é* hangok kérdésének majdani végleges tisztázását.

³ Magyar Grammatika, melyet készített Debreczenbenn egy magyar társaság. Bécs, 1795. 145.

1. e.

Néhány esetben olyan XVI. századbéli *é* helyén, melynek *é* az előzménye, a felsőöri nép nyelvében ma *e* hangot találunk. Ilyenek: *ehés*, *mégehül* (de *isig*, *ihen*), *eszrevész* (de *iész*, *iészt*, *iézbe*), *föhenny* (*föhennyel*, *föhennyes*), *helfén*, *hétfő*, *hétfön'* (de *hiét*, *hiétén*, *hiétrü-hiétre*), *keves* (*kevessel*, *kevessen*, *kevezsbü*), *keszkönyűő*, *keszkendűő*, *keszti* (de *kjéz*, *kjésztiűő*, *kéztülső* *tehen'*, *kjészfej*), *közzeűő* (de *közziép*, *közziépén*, *közziépre*), *nehez* (*nehezzet*, *nehezzek*, *nehezzé*, *nehezzebb*, *nehezzen*, *nehezzkédik*, *nehezzkijés*), *neni* (de *niéniém*, *niénnnyé*), *szemet* (*szemetét*, *szemeccsé*, *szemetés*, *szemetre*, *szemetén*), *szenny* (*szennyet*, *szennyé*, *szennyes*, *szenyre*, *szembü*) *szén'*, *tehen* (*tehent*, *tehenék*, *tehennyé*, *tehenés*, *tehennek*, *tehentjé*).

Ezekben az alakokban eredetibb, megőrzött hangállapotot találunk.¹

2. *é* > *ie*.

A felsőöri nyelvre nagyon jellemző a kettőshangzók sűrű használata. Nemcsak a középső nyelvállású hosszú magánhangzók, *ó*, *ő* helyén van *uó*, *üő* kettőshangzó a *u* tövű névszók kivételével, nemcsak az ugyanilyen nyelvállású *é* helyén van számos esetben *ie*, hanem *qā* ~ *uā*, sőt *ēē* ~ *iē* kettőshangzókat is találunk.

A kettőshangzóknek ez a nagyszámú kifejlődése valószínűleg a német nyelv hatására vezethető vissza, mert a környező németiség nyelve, az ú. n. hienz-nyelvjárás is bővelkedik különösen az utóbbi kettőshangzókban.

Hogy mely szavak *é*-je helyén találunk *ie* kettőshangzót, egész pontosan meg nem határozható, de bizonyos törvényszerűségek mégis megállapíthatók.

¹ Az eredeti rövid *e* megőrzését több más nyelvjárásban is megtaláljuk, mégpedig sokkal nagyobb mértékben, mint a felsőöri nyelvjárásban. Erre vonatkozólag Horger Antal a következőket írja: „Ellenben nem nyúlt meg az egytagú szavak *e*-je a nyugati nyelvjáróterületen, főleg Göcsejben, és az alföldinek ezzel szomszédos részén. Pl. *er*, *esz* (*eszrevesz*, *eszbetart*)... Ezeknek egy része a magyar nyelvterületnek más szélső vidékein, t. i. az az északnyugati és a székely nyelvterületen is így. És mint elhomályosult összetétel, az egész magyar nyelvterületen, *helfő* (~ *helfü*, *helfé* stb.)... És nem nyúlt meg Göcsej vidékén, (Mátyusföld és Nyitra megye kivételével) az északnyugati nyelvjáróterületen, az északkeleti nyelvjáróterületnek egyes vidékein (Mátészalka, Beregszász, Zemplén és Abaúj megye) és a keleti székelység nyelvjárásában a kéttagú szavak utolsó szótagjának rövid *e* hangja sem. Pl. *fédél*, *kötel*, *level*... *nehez*, *szemet*, *vereb*. (Azonszótagú l, r, előtt az északkeleti nyelvjáróterületen és a Székelyföldön persze újabbkori nyúlás történt, pl. *fédél*, *egér* stb.) (A Magyar Nyelvjárások. Budapest, 1934. 50—1).

A továbbiak során vizsgálom az $\acute{e} > \acute{i}\acute{e}$ változást tőszavakban a) hangsúlyos helyzetben, b) hangsúlytalan helyzetben, c) suffixumokban.

a) hangsúlyos helyzetben. *Biéciél* ,lassan, betűzgetve olvas', *Biécs*, *biéka* ,1. frosch, 2. a ló patája között kidomborodó izom', *Biéla*, *biéll* (*biélllet*, *biéllé*, *biéllén*, *biélbü*), *biéllés*, *biéllül* ,1. bélel, 2. hív, csalogat valahová', *biénna*, *biérmál*, *biérma-kérésztapa*, *ciédál*, *ciédula*, *ciékk* ,kullancs', *ciécuó*, *ciél* (de *ciloz*), *ciérna*, *diéd* (*diédőregapa*, *diédunoka*), *Diéfort* (helynév), *diézsén* ,zsirtartó edény', *iéğ* (*eget*, *iéğen*, *iéğre*), *iél* (*elē*, *elēs*) ,schärfe' (maga az *iél* alanyeset ritkán használt alak, inkább csak az *elē* 3. személyű birtokoszemélyragos alak, s ennek származékai élnek), *Elemiér*, *iér* (*eret*, *erek*, *eres*, *iéren*, *iérre*) ,ader', *iérce*, *jérce*', *iérdem*, *iérdemés*, *iérdemül*, *iérint*, *iériz*, *iérl*, *iés* (gyakori e mellett az *és* sőt *ēs* alak is), *iész* (*iészt*, *iézbe*, de *eszē*, *eszre*, pl. *eszrevész*), *iév* (ritkán használt alak az *esztendüő* mellett), *Iéva*, *Iévica*, *fié* ~ *fiél* (*felet*, *felē*, *feles*, *fiébe*, *fiére*) ,halb, hálfté', *fiéforcsogás* ,ferde', *fiéli*, *fiér*, *fiérc*, *fiércül*, *giége*, *giémbéredik*, *Giéza*, *dziéğ* (*dzseget*, *dzseges*, *dziéğen*, *dziéğre*), *dziémánt*, *hié* ,forró', *hiébiér* ,lopótök', *hiéstg* ,forróság', *hiét* (*hetet*, *hetek*, *heti*, *hetis*, *hiétén*, *hiétrü-hiétre*) ,sieben, woche', *hiézag*, *hiézli* ,hülye', *Jiézus* (gyakrabban használt a *Jézus* alak), *kiérd*, *kiérdéz*, *kiérget*, *kiérgē*, *kiérges* (de *kirég*), *kiés*, *kiét*, *kiéz* (*kezel*, *kezek*, *kezes*, *kezē*, *kezel*, *kiézbe*, *kiézre*, *kiézén*), *kiéztüsüő* ,kéztülső, a rúd jobb oldalára fogott tehen', *kriéta*, *lié* (*liét*, *levē*, *leves*, *liébe*, *liébü*), *liéc*, *Liéka* (helynév), *Miéci* (női név), *miéğ*, *miéğis*, *miész* (*meszel*, *meszes*, *miézbe*, *miészre*) ,kalk', *miészáros*, *niékün* ,nélkül', *niemma*, *niémelik*, *nyiénynyē* ,nénje' (de *neni*), *niév* (*nevet*, *nevek*, *nevē*, *nevenk*, *neves*, *nevez*, *niévén*, *niévrü*), *nyiél* (*nyelet*, *nyelek*, *nyelē*, *nyeles*, *nyiélén*, *nyiélre*), *piékk*, *piékkül* ,csórével csip vagy üt (tyúk, kakas)', *piélda*, *piéldáz* ,ábrázol, példalódzik', *piérnya* ,perje, rispengras', *Piétérés pál* ,Péter és Pál', *piétli* ,összekötött kis fa-, palánt- stb. csomó', *plié*, *pliébanos*, *piédikácijuó*, *piédikál*, *piédikátor*, *Piédikátorrit* (helynév) (használatos a *prédikácijuó*, *prédikál*, *prédikátor*, *Prédikátorrit* alak is), *priém*, *priémés*, *priépost* *priézsmítál*, trécselés közben tesz-vesz', *riéce*, *riémitüő*, *riépa*, *riéz* (*rezet*, *rezes*, *riézbü*, *riézén*), *riézmēr* ,vásott gyermek', *riézsuft* ,ferdén', *siér* ,sepulchrum', *siért*, *siéta*, *siétál*, *siérdzsē* ,sérve' (magát a *sérv* szót nem hallottam csak a *siérküő* összetételben), *siéredik* ,sérvet kap', *siéredis*, *srié* ~ *sriéğ* ,ferde, ferdén', *sziék* ,stuhl, dotter', *sziél* (*szelet*, *szelek*, *szelē*, *szeles*, *sziélbe*), *wind*, *bauchwind*', *sziéna*, *tiéğla*, *Tiéğlás* (gúnynév), *Tiédzsárvüődzs* (helynév), *tié* (*tejet*, *tejē*, *tejes*, *tejbe* ~ *tiébe*; használatos a *tej* alanyeset is, de inkább csak a fiatalabb nemzedéknél), *tiéföl* ,tejfel', *tiémförög* ,ténfereg', *tiénta*, *tiér* ,kerül, pl. kocsival', *tiér* (*teret*, *terek*, *terē*, *tiéren*, *tiérre*) ,raum', *tiérd*, *tiérdépül* ~ *tiérbetül* ,térdapel', *tiészta*, *Tiét* (községnév), *triécsül*, *triéfiészli* ,háromlábú, alacsony vasállvány, melyre a

sütőben a tepsit teszik, *vjercse*, *vjézna*, *zjéruó*, *zsjétér*, fa- vagy bádogedény, melybe fejnek'.

b) hangsúlytalan szótagban. *Ábiécjé*, *álié*, 1. erdőben mérnököktől kijelölt út, 2. két mérnöki út között lévő erdő-rész neve', *azjér*, *bábociékk* ,boletus scaber; érdes tinórú', *bandjérijom*, *biécjél* ,lassan, betűzgetve olvas', *bevagonjéroz*, *borbjéj*,¹ *cseliéd*, *cseriép* (*cserepet*, *cserepek*, *cserepes*, *cserepez*, *cseriépcsé*, *cseriépën*, *cseriépre*), *csöndjér*, *dérzjél*, ,reszel, pl. tormát', *dicsjéret* ,református templomi ének' (de *dicsir*, *dicsiret*, *dicsiris*), *egjér* (*egetet*, *egerek*, *egeré*, *egeres*, *egjérre*, *egjérnek*), *égzécjérosztat*, *égzécjérplóc* ~ *égzécjérplocc* ,katonai gyakorlótér', *édzsjébb* (*édzsebet*; de *édzsipkind*, *egyébként*'), *intjéz*, *ennyiém*, *estiélig*, *fejjiér*, *fejjiérnip* ,nőszemély', *feljé*, *fenjék* (*feneket*, *fenekellen*, *feneké*, *fenjékën*, *fenjékre*), *Fenjékk* (helynév), *filljér*, *födjél* (*födelet*, *födelek*, *födelé*, *födeles*, *födjélën*, *födjélre*), *galljér*, *gavalljér*, *gériébicül* ,böfög (jólakott ember)', *gériencsjér* ,kályhás-mester', *dzsikjér* ,nem mély', *dzsökjér* (*dzsökeret*, *dzsökerek*, *dzsökeré*, *dzsökeres*, *dzsökjérre*, *dzsökjérën*), *hjbjér* ,lopótök', *herkjél* ,késsel vagdos', *huóhijér*, *idjén*, *idjéz*, *imiénd* ,imént', *izjé*, *kájié*, *kávié*, *kényjér* (*kényeret*, *kényerek*, *kényeré*, *kényeres*, *kényjérën*, *kényjérbü*), *kerjék* (*kereket*, *kerekék*, *kereké*, *kerekes*, *kerjékre*, *kerjékën*, 1. rad, 2. kerékpár', *Kerjéktjös* (helynév), *kevercsjél*, *kondjér*, *kornabiékk* ,borókafenyő', *kötjél* (*kötelet*, *kötelek*, *kötélé*, *köteles*, *kötjélën*, *kötjélre*), *kövjér* (*köveret*, *köverek*, *köviérdzsé*, *köviéren*, *köviérre*), *közzjé*, *közzibiéjék* ,közéjük', *közzjép* (*közpeppé*, *közpepsjő*, *közzjépën*, *közzjépre*), *levjél* (*levelet*, *levelek*, *levelé*, *leves*, *levelez*, *levjélën*, *levjélbe*), *melljé*, *mennié* ,minél', *ményjétfasszony* ,menyét', *mericskjél* ,meregét', *mesztjélább*, *metjél* ,vagdos', *metjéft* ,metélt tészta', *mögjé*, *uóbjéogat*, *özvjér*, *palljér*, *parádjé*, *pástjéptom*, *périés* ,borsajtó', *périésül*, *bort sajtól*, *pintjér*, *pipitjér*, *piribiékk*, *pribék*, *pöcsjét*, *pöcsjéütül*, *pucjér*, *röndjér*, *Sebëscsjén*, *seregjéj*, *sérijél*, *sikjér*, *sintjér*, *szekjér* (*szekeret*, *szekerek*, *szekeré*, *szekeres*, *szekjérën*, *szekjérre*), *szemjérëm*, *Szibijérija*, *szintjén*, *tánnyjér*, *tenyjér* (*tenyeret*, *tenyerek*, *tenyeré*, *tenyeres*, *tenyjérën*, *tenyjérre*), *tjüöcsjér*, *tündjér*, *tüziér*, *verjéb* (*verebet*, *verebék*, *verebes*, *verjébnék*, *verjébbü*), *Veszprjém*, *vezjér*, 1. Führer; 2. a talyiga rúdjának állását szabályozó vaspálcika', *vigjéc*, *vitjéz* *Vitjéz* (kutyanév), *zölljér*.

c) suffixumokban. -él (-ál) ~ *ié*, *jél*; egyesszámú, 2. személyű igei személyragban: *vüttjé* ~ *vüttjél*, *ëttjé* ~ *ëttjél*, *kirtjé* ~ *kirtjél*, *vüdzsjé* ~ *vüdzsjél*, *édzsjé* ~ *édzsjél*, *kirdzsjé* ~ *kirdzsjél*.

A feltételes mód jelen idejének személyragjaiban: *vünnjék*, *vünnjé* ~ *vünnjél*, *vünnjénék*, *vünnjétek*, *vünnjének*; *kírnjék*, *kírnjé* ~ *kírnjél*, *kírnjénék*, *kírnjétek*, *kírnjének*; *vünnjém*, *vünnjéd*,

¹ Ritkán, inkább a fiatalabb nemzedék használta szó; gyakoribb helyette a *bëredväs*.

vünnié, vünniénk, vünniéték (de *vünnejik*); *kírniém, kírnied, kírníé, kírníénk, kírníéték* (de *kírnejik*).

Az *-ék ~ -iék* valamihez tartozást, összefoglalást jelentő képzőben: *papíék, anyámiék, muónáriék, Fülöpiék, Lajosíék* stb.

1. és 2. személyű egy és több birtokos, és harmadik személyű több birtokos mellett a birtok többesszámát kifejező *ék ~ iék* képzőben: *loāmiék, lovaim', dzserékēmiék, gyermekeim', loānkíék, lovaink', dzserékünkíék, gyermekeink', loādíék, lovaidd', dzserékēdíék, gyermekeid', loātokiék, lovaitok', dzserékētēkíék, gyermekeitek', loājokiék, lovaik', dzserékcsēkíék, gyermekeik'*.¹

A *né ~ nié* képzőben: *papnié, buódosnié, boltosné', mes-tērníé, Szabuóníé, Fülöpníé* stb.

A *-gél, -degél, -dögél, -kérez, -gerez ~ -giél, -dēgiél, -dōgiél, -kiéréz, -giéréz* gyakorító képzőkben: *kerezsgíél, nevedgiél, mēndēgiél, idēgiél, ūdōgiél, sūtkiéréz, nevedgiéréz* stb.

Az *-ért ~ -iért, -iér* ragban: *indzsiér, másiér, mijiér, píziér* stb.

A *-kés ~ -kiés* kicsinyítő képzőben: *idēskiés, neheszkiés*.

Az e csoportba tartozó szavakat vizsgálva azt látjuk, hogy nagy többségükben XVI. századbéli *é-t* találunk, tehát a mai *ié* e szavak nagy részében eredeti *é-re* megy vissza.

¹ A személyragos főneveken a birtok többségét a köznyelvben, s a nyelvjárások nagy többségében is az *-i* többesjel jelzi, s ez a személyragok előtt áll. Pl. *lovaim, lovaidd, lovai, lovaink, lovaitok, lovaikk*. A felsőőri népnelvben az *i* jellel képzett alak csak az egyszám harmadik személyben használatos, pl. *loāji, tehennyjeji, dzserēkeji, cipeji* (cipői), *fijaji* stb., a többi öt esetben a birtok többségét az *-iék* képző jelzi. Ez az érdekes, és a magyar nyelvterület egyéb részein ismeretlen képzésmód már *V a r g a I g n á c*nak, Felsőőrvidék első részletesebb kutatójának is feltűnt, s ezeket írja: „Ez (t. i. a birtokoszemélyragozás) annyira sajátosságos, hogy egyik megkülönböztető vonása a felső őrvideki nyelvjárásnak. A személyragozott szó többesszámát ugyanis nem *i*-vel képzik, hanem *-ék*-kel, néha-néha pedig főlösen *i*-vel és *-ék*-kel; ez azonban nagyon ritkán történik“ (Nyr. XXXII, 84). Ez utóbbi alakok ma sem terjedtek el jobban, mint *V a r g a I g n á c* gyűjtése idején (1900-as évek eleje), s ma is csak nagyon ritkán hallani ilyen alakokat, mint *teheneji-tēkíék, loājimíék*, mint ahogy már ő is megjegyzi, hogy „elvéve hallani“ (i. h.).

V a r g a I g n á c azt mondja, mint fentebb láttuk, hogy a személyragozott szó többesszámát *i* helyett *ék*-kel képezik. Ebből az következik, hogy az egyszámú, harmadik személyű alaknak is ez a képzésmódja, de felhozott ragozási példáiból kitűnik (loaji, teheneji), hogy az *ék*-kel képzett alak az egyes szám harmadik személyben akkor sem volt használatos.

Az *-iék* többesszámképző — mint már *V a r g a I g n á c* is megjegyzi — valószínűleg azonos az összefoglalást, valamihez tartozást jelentő *-iék* képzővel, ami szintén megtalálható a felsőőri népnelvben. A jelentés-tani különbség világosan látszik a következő két példán: *Ez íl liányomíék* (leányaim) *is jemēntek e bálba. E liányomíékkná* (a leányom családjánál) *beteg e disznó*.

A jelentésváltozás történetének megállapítása és pontos megrajzolása azonban még a jövő feladata.

3. é > í.

Köznyelvi é helyén a felsőöri népnyelv szavainak egy másik nagy csoportjában é > i > í fejlődéssel találkozunk. A hosszú í-t általában, kivéve néhány esetet, hangsúlyos helyzetben találjuk, nagyrítkán hangsúlytalan helyzetben vagy suffixumokban; a rövid i-t pedig inkább ez utóbbi helyzetekben, bár hangsúlyos helyzetben is előfordul, mégpedig több esetben hosszú í-vel váltakozva.

Az é > i fejlődést megtaláljuk a) hangsúlyos helyzetben, b) hangsúlytalan helyzetben, c) suffixumokban.

a) hangsúlyos helyzetben. *Bíke, bírés, bírlűő, bírül*, *bérel*, *csíp, csíplis*, a gabonának cséplőgéppel való kitisztítása, *csíplűő, csíplül, csíplülis*, a gabonaszemek cséppel való kiverése, *csívi, dí (dít, díbe, díre), dílelűött (de dilután),¹ íg „brennt”, íhen, ísig (de ehés, mēgehül), íccaka (~ íccaka), ífjél, íjje, éjjel, ík, íkel, íl „lebt”, íhetellen, ílelēm, íllemes, ílet, íllen, ídvádzs, ín (~ in), ínēk,² ínēkül,² ípít, ípül, íépít, ípület, ír (valamit), ír (valahová), írık, írēt, írellen, írítik, írítikēs, ítjē, fík, fíl (valamitól), ílelēm, írēg (de írget, írgek, írges), fíny, fínyēs (de fíllik), físzēk, físzkelűődik ~ físzkelűőszik „izeg-mozog ültében”, gíp, kik, kínyelēm, kínyelmes, kínyēs, kínyēsztet, kip, Kíp (hely-név), kípes „fahíg”, -kípp, kíbzel, kíbzelűődik, kíbvűselűő, kír, kírēg (de kírget, kírgē, kírges), kírűōddzik, kísik, kíśűő, kísz, kíszít, kíszül „öltözik”, kívi, lídzs „legyél”, lílēk, líletēzik „lelken-dezik”; valami ijedelem miatt levegő után kapkod, líp „milz, honigscheibe”, lílēgzik, lítēzik, mídzs ~ mísz „mégý”, mí ~ míl ~ míj „mély”, mír, mírnök, mírēg (de mírget, mírgē, mírgēs, mírgē-lűőszik ~ mírgēlűődik), míz, mízes, Mízesharaszt (hely-név), nídzs (nēdzsed, nídzsēl, nídzsēn, nídzsēs), nímēl, Nímētri (hely-név), níp, níz, nízēlűődik ~ nízēlűőszik, píz, rígi, rígēn, rísz, ríszēg, rít, -rít (híētrít, tízedrít), rí, rév (Föhennyēsrí, Doboguóri),³ szídēlēg, szídít, szídül, szígēll „szégyell”, szígēn „szégyen”, szíjje, Szík (pataknev és hely-név),³ szíp, szít, tígēd, tídzs „tegyél”,*

¹ A *dilután* alakban az *i* megrövidülését valószínűleg az összetétel elhomályosulása okozta. Hogy a *dilután* alak etimológiailag nem egészen világos a felsőöri nép előtt, bizonyítja az is, hogy a *dilután* ragos alak mellett mind gyakoribb a hibás etimológiával képzett *diluta* alanyeset is. Ilyeneket hallottam például: *Má egisz kíśűő diluta vűót*. Erre vonatkozólag l. NyF. XI, 15.

² Az *ínēk, ínēkül* szót a felsőöri nyelvben csak egyházi ének, egyházi éneket énekel jelentésben használják. Minden egyéb fajta ének illetőleg éneklés meghatározására a *danaj*, illetőleg *danul* szót használják. Pl. *Azjēr e pápistáknak ízs vannak á szíp ínēkesēkíék. E Lēvonyákk Léva neni, űāt tudott ojjar rígi danajokat. Mikor fíē tízēnēsēfíjē dzsültem haza, má nálunk (a református templomban) ís ínēkűtek. Jezēk hárman ez „Ísten áld még e madzsard” danuták, osztán e csōndjērēk jefokták űked, bezártág, de jezēk csek ott ís űžd danuták. Zámbugójjēkná ígēn nadzsba danul valaki.*

³ Vö. Imre Samu, Felsőör helynevei. MNyvv. II, 47—80.

típ, tíviē, tíviő, tíved, tívélészik ~ tívélődik, tébolyodik, tíveszt, víd, víg (endé értelemben alanyesetben nem nagyon használatos, csak egyesszámú, harmadik személyű birtokoszemélyragos, s ennek továbbképzett alakjaiban: *vígē, vígit, vígin* stb.; alanyesetben csak 'stüć' értelemben, pl.: *ē víg vászony*), *vígēt, vígbü* 'ért, miatt', *vígez, vígy, vegyél, víkony, viletlen, vín, vís, vísűő, vít, vír, víték, vítiē, víviē*.

b) hangsúlytalan helyzetben. *Eszmilet, tezsvir, törtínet* (de *törtinik, törtint*), *törvíny* (de *törvinkezik*)

c) suffixumokban. *-ség ~ -síg: beteksíg, egissíg, felesíg, kössíg, szípsíg, vínsíg*; egyetlen kivételt találtam: a *kössikháza* összetételben az *í* rövid.

Hogy a suffixumok közül egyedül a *-ség* képző *é*-je helyén találunk hosszú *í*-t, azt talán azzal magyarázhatjuk, hogy a számbajöhető suffixumok közül (l. alább) egyedül a *-ség* agglutinációs eredetű; vagyis az eredetileg 'Schattensee' jelentésű *-ség*, a fgr *š8r8 származéka, önállóságának, eredeti jelentésének elvesztése, képzővé válása, s az *é* zártabbá válása után is megtartotta eredeti hosszúságát.

4. *é > i*.

Az *é > i* fejlődést szintén a) hangsúlyos helyzetben, b) hangsúlytalan helyzetben, c) suffixumokban vizsgálom.

a) hangsúlyos helyzetben. *Billég, bélyeg, ciloz* (de *ciél*), *dílután* (de *dí, dílelűött*; bővebben l. 58. l. 1. sz. jegyzetet), *íbred, íbren, idēs, idēsanya, in* (~ *ín*), *iccaka* (~ *ícaka*), *ingēm, 'engem', ippég, 'éppen', ippēn, firges* (*firget, firgek, de firég*), *fillik, fénylik* (de *finy, finyēs*), *firfi, firho, férjhez, firná, férjnél, lip, treté, lipis, mihi, méhe, mirgēs, mirgēlűőszik ~ mirgēlűődik* (*mirget, de mirég*), *pinték, szillē* (alanyesetben nem nagyon használatos, csak egyesszám harmadik személyű birtokoszemélyragos alakja, s ennek továbbképzett alakjai, pl.: *szillē, szillit, szillin, szillire* stb.), *szilled, szillēs*.

A *firég ~ firget, firges, mirég ~ mirget, mirges, mirgēlűőszik, mirgēlűődik* alakokban nem *é > i > i* fejlődéssel van dolgunk. Eredetileg *méreg ~ mérges, féreg ~ fērges*, tehát *é ~ ē* hangváltozás volt ezekben a szavakban.¹ Itt egyszerű *é > i*, illetőleg *ē > i* zártabbá válás történt.

b) hangsúlytalan helyzetben. *Ádzsik, uállitt, alélt, árnyik, beszid, beszil, besziget, beszélget, buborik, budzsborikul, csiricsári, csukaládi, csűőcselik, dērik* (*dērigba, de dērēkam, dērēka*), *ebid, ebidül, edin, edény, egisz, egissíg, elig* (*ēliget, eligem, eligen*), *emlik, emlikszik, ercín, erszény, irtik, irtikēs, fazik* (*fazikat, fazika, fazigba*), *firisz, fűrész, fizetik, fizetés, gērind, gōrēny, hallántik, halánték, hērbati, husit, húsvét, igir, igiz, itil, iva-*

¹ Vö. Horger Antal, i. m. 109. §.

dik, kastí, kastély, kemin, kemény, kemin, kémény, kemimmuāg, kőménymag, kevi, kevény, kisir, kísér, kordi, kordély, kökin, környik, körti, körtély, kössikháza (de kössig), legin, leginkedik ~ leginkészik, mellik ~ mejjik, valaminek a melléke, környéke, mikibb, miképp, Ötlevin (falunév), penisz, peniszés, peniszül, penészesedik, partika, portéka, purdi, reminkedik ~ reminkészik, könyörög, segid, sölit, süppedik, szakadik, 1. földhasadék, 2. darázsfa, szegin, szeginedik, szekriny, szomszid, tájik, tájikozyódik, takarik, takarékpénztár, törtinik (de törtinet), törmelik, törvinkézik, (de törviny), tüstint, vendig, vendiglő, veritik, verejték, vűöfin, vőfély, vidik.

c) *suffixumokban. -ék ~ -ik; többes harmadik személyű igei személyrag, pl.: kirtik, vűttik, tettik, kirdzszik, kérjék, vűdzsik, vigyék, tēdzsik, tegyék.*

-ék ~ -ik; egyes harmadik személyű igei személyrag az ikes igék felszólító módjában, pl.: essik, bujjik (nagyon ritkán használatos, csupán ebben a két szólásban hallottam: e fene essig beljéd, és ez ördög bujjig beljéd; csak idős emberek szájából hallottam).

-étek ~ -iték; többes második személyű igei személyrag, pl.: éttiték, nisztiték, kirtiték, ēdzsiték, nizziték, kirdzsiték.

-és ~ -is deverbális névszóképző: dzsülis, kiris, ējis, evés, szökis, pattanás.

-ész ~ -isz főnévképző: gípisz, kertisz.

-ész ~ -isz igeképző: egeriszik, heveriszik, legeliszik, fűcsöriszik.

-mény ~ -min főnévképző: sütemin.

-ék ~ -ik főnévképző: föstik, játik, szakadik, takarik, fizetik.

-dék ~ -dik főnévképző: ajándik, gérábláladik, szándik, ivadik.

-lék ~ -lik főnévképző: apruólik, fűőzelik, moslik.

-ték ~ -tik főnévképző: hadzsatik, írtik.

-ény ~ -in főnévképző: kötín, lepín.

-énk ~ -ink melléknévképző: ilink, filink.

-ékeny ~ -ikény melléknévképző: filikény.

-ként ~ -kind rag: naponkind, uóránkind, ēddzsenkind, páronkind.

-képp ~ -kipp rag: máskipp, mindenkipp, semikipp, uázonkipp, úgy, azon módon.

-képpen ~ -kippen rag: máskippen, sēmikippen.

Az *é > i* zártabbá válás, vagyis az *í-zés* kezdete messzire, egész a XI—XIII. századba nyúlik vissza, s legteljesebb virágzását a XVI. században érte el. Az e korbeli írók közül különösen Sylvester János nyelvében tapasztalható erős *í-zés*. Bár az *í-zés* szabályai pontosan meg nem állapíthatók, s az *í-ző* vidékeket tekintve is erősen változó az *í-ző* szavak száma, bizonyos szabályszerűséget mégis találhatunk.

Már A r a n y J á n o s tiltakozik az ellen, mintha az *í-zés* tel-

jesen szabály nélkül történnék. Mint írja : „Nyelvészeti jártassággal bíró emberektől sem ritkaság hallani, hogy a tisztántúl *é* helyett rendesen *i*-t ejtenek mindig, minden szóban, vagy *i*-t vagy *é*-t ugyanazon szóban is, amint éppen nyelvükre jő. A dolog nem úgy áll. A tisztántúli ember nem minden *é*-t mond *i*-nek, nem is önkényesen változtatja a kiejtést majd *é*-re, majd *i*-re. Emberemlékezet óta, apáról-fiúra, az egész *i*-ző tájon bizonyos tőszók-, képzők-, ragokban mindig és mindenütt tiszta éles *é* halatszik; más tőszók, képzők és ragok pedig *é* helyén *i*-vel ejtetnek.“¹ Ugyancsak Arany János állapítja meg ugyanebben a munkájában, hogy bár az *i*-zés szabályait pontosan eldönteni nem lehet, csak azok a szavak változtatják az *é*-t *i*-vé, melyeknek teljes töve az *é*-t *e*-vé nem változtatja. Ez alól csak egy kivételt talált, a *díl* alakot, melynek teljes töve *dele*-.²

Arany Jánosnak ezt a megállapítását összekapcsolta a nyelvtudomány Budenz Józsefnek az *é* hangok kettős eredetére vonatkozólag tett, s már fentebb idézett megfigyelésével, s megállapították, hogy *é* > *i* változást általában csak azokban a szavakban találunk, ahol XVI. század előtti *é* van.

Hogy csak ezekben a szavakban ment végbe az *é* > *i* változás, erre vonatkozólag Horger a következő magyarázatot adja : „Már a XI. század óta észlelhető, hogy *é* helyébe lassanként egyre több szóban és suffixumban egy fokkal zártabb *i* lépett. Ezen *é* > *i* hangváltozásra való hajlam 1500 körül véget ért, de addigra egyes vidékeken, leginkább valószínűleg a felső Tisza vidékén, már minden, vagy a legtöbb korábbi *é* helyén *i*-t ejtettek, vagyis a nyelvjárás *i*-zővé vált. Miután az *é* > *i* változásra való hajlam megszűnt, az *é* helyébe kezdtek egy fokkal zártabb *é*-t ejteni; s ez a hangváltoztató hajlam olyan erős volt, hogy az *é* > *é* változás rendkívül gyorsan terjedt. A XVI. század vége felé már a magyar nyelvterület legnagyobb részén az *i*-ző nyelvjárásokban is, minden korábbi *é* helyén *é*-t ejtettek. (Csak egy kisebb palóc területen nem érvényesült az *é* > *é* változásra való hajlam máig sem.) Ez az oka annak a jelenségnek, hogy *i*-ző nyelvjárásokban pl. a *méz* szót,

¹ Arany János, Az *é*-t *i*-re váltó tájszólásról. Hátrahagyott iratai és levelezése. Budapest, 1889. II, 316.

² A nyelvtörténeti kutatások révén ma már azt is tudjuk, amit Arany János még nem tudhatott, hogy tulajdonképpen a *dél* sem kivétel. *Dél* szavunk ugyanis a régi nyelvben a többalakú, változatlan tövű névszók közé tartozott. A rövid váltóhangot csak a XVIII. század vége óta mutathatjuk ki, s valószínűleg a *bél* ~ *belet*, *jél* ~ *jelet*, *szél* ~ *szelet*, *tél* ~ *telet* alakpárok analógiájára keletkezett a *delet* alak, s lépett át így a *dél* a többalakú, változó tövek közé. Ha az *é* megrövidülése előbb történt volna, nem is *delet* volna a tárgyeset, hanem *délet*, mint *négy* ~ *négyed*, mert *é*-je zárt *é*-re, s nem *é*-re vezethető vissza, amit világosan bizonyít a Sylvesternél található *i*-ző alak. (TMNy. 298.; EtSz. I, 1303.)

A felsőöri népnyelvben azonban ez az analógiás kiegyenlítődéss nem történhet meg, s a *delet* alak még ma sem terjedt el. *Dí* 'dél' tárgyesete ma is *díl*, pl. *Díl harangoznak*.

melyben már a XVI. század előtt is *é*-t ejtettek, ma *miz*-nek ejtik, de pl. a *kéz* szót, melyben a XVI. század előtt (az *é* > *i* változás idején) még *é* hangot ejtettek, ma *kéz*-nek ejtik, vagyis éppen úgy, mint a köznyelvben.⁴¹

Az *é* > *i* változással újabban is találkozunk. Néhány nyelvújítási szavunk is előfordul *i*-zõ alakban, pl. *gíp*. A felsõöri népnyelvében azonban — tapasztalatom szerint — az *i*-zés folyamata már befejezõdött olyan értelemben, hogy újabb *é* > *i* változás már nem történik. Az újonnan átvett kölcsönszavakban már pl. sohasem találunk *é* > *i*, hanem mindig csak *é* > *ié* változást, sõt újabban ezekben a szavakban mind nagyobb tért hódít maga az *é* is. (Erre vonatkozólag l. az 5. pontot.)

Az *é* > *i* változás néhány esettõl pl. *mírég* ~ *mírgës*, *fi-rég* ~ *firges* eltekintve, csak újabbkori fejlõdés eredménye lehet, s *i* > *i* rövidüléssel van dolgunk. Valõszinûleg kezdetben csak hangsúlytalan helyzetben, suffixumokban történet meg ez a rövidülés, s csak innen terjedt át hangsúlyos helyzetre is. A fejlõdés e menete mellett szól az is, hogy még ma is — nem számítva aránylag kevés számú kivételt — rövid *i*-vel csak hangsúlytalan helyzetben találkozunk. Hosszú *i* pedig mindõssze néhány esetben található hangsúlytalan helyzetben, s a rövid *i*-s változat párhuzamosan ekkor is megtalálható.

5. é.

Megtalálhatjuk a köznyelvi *é* hangot is, bár csak igen kevés szóban; ezeknek nagy többsége is, melyekben előfordul, német kölcsönszó. Eddigi megfigyeléseim szerint a következõ szavakban találunk *é* hangot: *és* (használatos az *ies*, sõt *es* alak is), *Jézus* (van *Jiézus* változata is, pl. ebben a helynévben, *Jiézus hëdzsë*), *prédikáció*, *prédikál*, *prédikátor*, *Prédikátorrit* (előfordul *prïédikáció*, *prïédikál*, *prïédikátor*, *Prïédikátorrit* alakban is).

Csak *é*-vel hallottam a következõket: *bédër* ,zivatar, wetter', *békni* ,hosszúkás, pék sütötte kenyér', *khëgli* ,kugel, teke', *khëglizik* ,kuglizik, tekézik', *pré* ,cifrázkodás' *prëskëdik* ,cifrákodik', *prëzli* ,zsemlyemorzsa', *rëdli* ,a takaréktûzhely sütõje', *rëkli* ,vékony, nõi blúz', *Rëzi* ,Terézia beceneve', *sëkli* ,tarkaszõrû tehén neve, die schecke', *Stëfli* ,gúnynév', *stëzli* ,a szekér-

⁴¹ Fúr István, i. m. 5. Fúr István ebben a munkájában az eddig (1930-ig) végzett népnyelvi gyûjtés adatait felhasználva, összeállítja azokat a szavakat és suffixumokat, melyeknek *i*-zõ változata az ország valamelyik részén megtalálható. Kb. háromszáz szót és negyven suffixumot sorol fel. Ezek közül néhány nagyobb területen kb. száz-harminc hallható. Ez is elég nagy szám, de az egész magyar nyelvterület részletes megvizsgálásával ez a szám még bizonyára jóval növekszik; s az *i*-zés kérdésének végleges tisztázása csak a népnyelv sokkal részletesebb és alaposabb vizsgálata után válik lehetővé.

tengely végére erősített vaskupak, mely megakadályozza, hogy a tengelyről a kerék lecsússzék'.

A *tiéd, tiétek, miénk* alakban természetesen szintén megmaradt az *é*, de az *i+é* ejtése már kettőshangzószerű, a hangsúly nem az *i*-n, hanem az *é*-n van, tehát *tiéd, tiétek, miénk*.

Mint a felsorolt példákból is látszik, majdnem kivétel nélkül kölcsönszavakban találjuk meg az *é*-t, s ebből is következtethetjük, hogy újabb fejlődés eredménye. Keletkezését és terjedését minden valószínűség szerint az iskola, újság, rádió segítette elő. Ezt a feltevést igazolja az is, hogy az uraskodó, egy-két osztály polgári iskolát végzett, vagy hosszabb ideig városban — de német városban, ahol tehát nyelve a műveltebb réteg magyar nyelvi hatásának nem volt kitéve — élt fiatalság, főleg cseléd lányok nyelvében olyan esetekben is találunk néha *é*-t, ahol a felsőri nyelvben teljesen szokatlan.

Hogy kölcsönszavakban jelentkezik először az *é*, ez természetes, mert a nyelvérzék itt kevésbé érzi szokatlanak, feltűnőnek, mint a már megszokott, régi alakokban.

II.

Külön kell megemlékezni azokról a szavakról és suffixumokról, melyeknek alanyesetbeli *e* végződése helyén a ragos alakban a köznyelvben *é*-t találunk. Ennek a köznyelvi *é*-nek a helyén is részint rövid *i*-t, részint *ie* kettőshangzót találunk a felsőri nép nyelvében.

1. A köznyelvben *e* ~ *é*, a felsőri nép nyelvében *e* ~ *ie* váltakozás van a következő szavakban:

Berke ~ *Berkiét* (családnév), *büszke* ~ *büszkiét, büszkiék, büszkiébb, büszkién, cice* ~ *ciciét, ciciek, cicijé, cica* (gyermeknyelvi szó), *cize* ~ *ciziét, ciziek, cizijé, lo* (gyermeknyelvi szó) *cecse* ~ *csecsiét, csecsién, szép* (gyermeknyelvi szó), *cinége* ~ *cinégiét, cinégiék, cinke*, *cseré* ~ *cseriét, cseriél, cserebere* ~ *csereberiét, csereberiél, csereberiéget, cserésnye* ~ *cserésnyiét, cserésnyiéje, Cserésnyiés* (helynév), *csiésze* ~ *csiésziét, csiésziék, csiésziéje, csiésziébe, csibe* ~ *csibiét, csibiek, csibiéje, csicsere* ~ *csicsériét, csicsériéje, csicsériés, csicsériébü, borsó*, *csikke* ~ *csikkiét, csikkiz, csikkijé, csipke*, *csikkies*, 1. csipkés, 2. cikk-cakkos, *csörge* ~ *csörgiét, csörgijé, csörgies, csörgiébü, töpörtyü*, *dérze* ~ *derziét, derziéje, derziél, tésztareszelő*, *dinnye* ~ *dinnyiét, dinnyiéje, dinnyiés, emse* ~ *emsiét, emsiék, emsiéje, kisebb állatok nőténye, pl. kutya, disznó*, *epérnye* ~ *epérnyiét, epérnyiés, epérnyiéz, földi eper*, *este* ~ *estiét, estiek, estiére, estiénd, föscke* ~ *föcskiét, föcskiék, fecske*, *feketé* ~ *feketiét, feketiénd, feketiés, fene* ~ *feniét, feniébe, feniénd, füge* ~ *fügiét, gebe* ~ *gebiét, gebiek, gebijé, gebiénd, sovány, öreg lo*, *giége* ~ *giégiét, giégiéje, geszténye* ~ *gesztényiét, gesztényiés,*

gice ~ giciét, giciék, giciéjé, disznófajta⁴, görbe ~ görbiét, görbién, Görbiébe (helynév), dzsöngé ~ dzsöngiét, dzsöngiék, dzsöngiés, dzsöngién, gyenge⁴, hüle ~ hüljét, hüliek, hülén, hülve⁴, Imre ~ Imriét, Imriék, ierce ~ ierciét, ierciék, ierciéjé, jerce⁴, kecske ~ kecskiét, kecskiék, kecskiéjé, kecskiének, kemence ~ kemenciét, kemenciék, kemenciéjé, lecke ~ leckiét, leckiék, leckiéjé, leckiébü, lence ~ lenciét, lenciéjé, Lenciéskut (helynév), lepke ~ lepkiét, lepkiék, medve ~ medviét, medviék, médzse ~ médzsiét, médzsiék, médzsiébe, vármegye⁴, melence ~ melenciét, melenciék, melenciéjé, melenciébe, weitling⁴, menyecske ~ menyecskiét, menyecskiék, menyecskiéjé, menyecskiés, mese ~ mesjét, mesiek, mesiel, mesiévié, mise ~ misjét, misien, misiezik, mödzse ~ mödzsiét, mödzsiéjé, mödzsiébe, mödzsiés, mezsgye⁴, özlöke ~ özlökiét, özlökiéjé, özlökiévié, özlökiél, pecsenye ~ pecsenyét, pecsenyijé, pecsenyiebü, pecsenyies, petërzse ~ petërzsiét, petërzsiés (leves, hús, krumpli stb.), petërzszelyem⁴, petërence ~ petërenciét, petërenciék, petërenciéjé, petërenciél, pince ~ pinciét, pinciék, pinciéjé, pizse ~ pizsiét, pizsiék, pizsiéjé, 1. tyúk 2. fog (gyermeknyelvi szó)⁴, Pörge ~ Pörgiét (gúnynév), riéce ~ riéciét, riéciék, riéciéjé, repce ~ repciét, repciés, rüöke ~ rüökiét, rüökién, Pünkösdi hétfőn tartott kerti mulatság, búcsú⁴, szekiérce ~ szekiérciét, szekiérciék, szekiérciéjé, szekiérciévüé, szekerce, széleselü fejsze⁴, szelence ~ szelenciét, szelenciébü, orgonavirág⁴, Szüöke ~ Szüökiét, Szüökiék (gúnynév), szöske ~ szöszkiét, szöszkiék, szürke ~ szürkiét, szürkién, szürkiés, Szüske ~ Szüsziét, Szüsziék (gúnynév), leve ~ levjét, teviék, teviére, túske ~ tüsziét, tüsziébe, Tüsziés (helynév), viércse ~ viércsiét, viércsiék, vesé ~ vesjét, vesiéjé, vesien, zsömle ~ zsömljét, zsömlies, zsemlye⁴.

b) A suffixumok közül idetartozik a *-ke*, s a belöle képzett kicsinyítő képzök *-cske*, *-ike*, bár mindegyiket nagyon ritkán használják; a kicsinyítés kifejezése ugyanis a felsőöri nép nyelvében más módon történik.

Példák a kicsinyítő képzőre: *bürke* ~ *bürkiét*, *bürkiéjé*, *szalonna börke*⁴, *dzsürke* ~ *dzsürkiét*, *dzsürkiéjé*, a kenyér sarkos része⁴, *leginke* ~ *leginkjét*, *leginkiek*, *üözike* ~ *üözikiét*, *üözikiék*.

2. Az *e*-re végződő szavak egy másik csoportjában, amelyeknél a köznyelvben szintén *e* ~ *é* váltakozást találunk, a felsőöri népnyelvben bizonyos kiegyenlítődés történt, amennyiben ezek az eredetileg többalakú, változó, közelebbről hangzórövidítő tövek egyalakú, változatlan tövüekké váltak, vagyis ma az alanyesetben is rövid *i*-t találunk a következő szavakban:

csivi ~ *csivít*, *csivik*, *csivire*, *csivil*, *cséve*⁴, *eki* ~ *ekít*, *ekik*, *fiéli* ~ *fiélít*, *fiélinek*, *epi* ~ *epít*, *epijé*, *fejszi* ~ *fejszít*, *fejszik*, *fejszijé*, *fejszis*, *kefi* ~ *kefít*, *kefijé*, *kefivüé*, *kefil*, *kepi* ~ *kepít*, *kepiék*, *kepil*, *kepiébe*, *kevi* ~ *kevit*, *kevijek*, *kevijén*, *kevény*, *gögös*⁴, *kivi* ~ *kivít*, *kivik*, *kivibe*, *kordi* ~ *kordít*, *kordik*, *kordija*, *kordély*⁴, *kovárti* ~ *kovártít*, *kovártija*, *kvártély*⁴, *körti* ~ *körtít*,

körtijē, körtis, mihi ~ mihit, mihik, mihijē, méhe', neni ~ nenit, nenik, neniná (néninél) ,néne', Örszi ~ Örszit, teli, teri ~ terit, teribe, teriviē.

A *here* szó maga nem ismeretes, de *-l* képzős alakja, *herél* megvan *heril* alakban.

A *béke* alanyesete *bíke*, de ragos alakjaiban már megtörtént az *e > i* változás, pl. *bikil, bikit* (békét és békít), *bikibe, bikin*.

A suffixumok közül itt kell megemlíteni a harmadik személyű birtokos személyragot. Alanyesetben zárt *ē-t* találunk, pl. *kezē, fejē, kercsē, tüdejē, erdejē, leginnyē* stb. A továbbragozott alakokban azonban itt is rövid *i*-vel találkozunk, pl. *kezē ~ kezit, kezín, kezibe, keziviē, kezibü, fejē ~ fejít, fejín, fejibe, fejire, fejiho, kercsē ~ kercsit, kercsibe, kercsin, kercsibü, tüdejē ~ tüdejít, tüdejín, tüdejibe, tüdejiwiē, erdejē ~ erdejít, erdejín, erdejibe, erdejibü, erdejiná, leginnyē ~ leginnyit, leginnyinek, leginnyiná, leginnyiho.*

Itt is találunk azonban kivételt. A *hete* alanyeset helyett *heti* használatos.

Az *e* végű szavak *e* második csoportjában valószínűleg analógiás hatással van dolgunk. A suffixummal ellátott alakok *i*-je hatott az alanyeset *e*-jére, s ennek hatása alatt történt meg az *e > i* változás az alanyesetben is.

Felmerül itt most a kérdés, hogy mi okozza az *e* végű szavak *e* két csoportra válását. Erre vonatkozólag *Bihari* a következőket mondja: „Ezen szavak és járulékok *é* hangjait vizsgálva azt tapasztaljuk, hogy az *é* hangok. . . . kétfélesége itt is megtalálható. Az idetartozó szavak egy részében a suffixumos alak őrizte meg az eredetibb hangállapotot, és az ebben található *é* legtöbbször zárt eredetű, vagyis már a XVI. század előtt is *é* volt. A szó megnevező alakjának végén látható *e* tehát csak későbbi fejlemény, és *é > ē > e* hangváltozás eredménye.“¹ Ezek tehát a hangzörövidítő tövekhez tartoznak.²

Majd tovább így ír: „Az *e ~ é* váltakozást mutató szavak másik csoportjába tartoznak azok a szavak, melyekben a megnevező alak őrizte meg a szó eredeti hangalakját, és a suffixumos alakban látható *é* a későbbi fejlemény.“³

Ezekben a szavakban az *e* a suffixum hatására nyúlt meg, majd a XVI. században egy fokkal zártabbá vált. Az alanyesetben azonban ez a nyúlás nem következett be, s így *e* szavakban *e > é* hangváltozás van, vagyis ezek a tövek hangzónyújtó tövek.⁴

Bihari az *e* végű szavaknak csak egy egészen kis csoportját vizsgálta, úgyhogy ez a kérdés még bővebb vizsgálatra szorul.

3. Érdekes alakja található meg a felsőöri nép nyelvében az

¹ *Bihari*, i. m. 35.

³ I. h.

² II. 2. csoport

⁴ II. 1. csoport

-é birtokképzőnek, amennyiben -*ejj* alakban fordul elő, pl.: *kiejj* ,kié', *Sándorejj* ,Sándoré', *másokejj* ,másoké', *sēnkiejj* ,senkié'.

Az -*ejj* alakkal váltakozva használatos az -*ejjē* is, pl.: *üejjē* ,övé', *kiejjē* ,kié', *e szomszidejjē* ,a szomszédé'.

Az *innét* határozószó *innejd* alakban használatos, az *onnét*, *honnét* pedig a hangrendi kiegyenlítődés következtében *onnajd*, *honnajd* alakban. Ugyanígy az *elébe* ~ *elejbē*.

4. Az *é* > *ié* változásnak az *é* > *i* változással szemben való erős térhódítását mutatja az is, hogy — különösen kölcsön-szavak között — több esetben találunk ma *ié* kettőshangzót olyan szavakban, melyekben sohasem volt *é*. Ilyenek pl.: *fiérhang* ,vorhang, függöny', *fiérma* ,firma, cég', *krégl* ,krügel, korsó', *sién* ,sin', *smiérgl* ,schmirgel'.

* * *

Az *é* hangok mai állapotát vizsgálva a felsőöri népnyelvben, láttuk, hogy fejlődésük többirányú. Mai köznyelvi *é* helyén részint eredetibb hangállapotot feltüntető *e*-t találunk, részint újabb fejlődés eredményeképpen *i*, *i*, *ié*, illetőleg *é* megfeleléssel találkozunk.

Az *e* hangot mindössze néhány esetben találjuk meg, mindig XVI. századbeli *é* helyén; ugyanilyen *é*-nek a szavak nagy többségében azonban *ié* kettőshangzó felel meg. Újabb fejlődés eredményeképpen néhány esetben eredetibb *i*-re visszavezethető *ié* kettőshangzót is találunk, főképpen német kölcsön-szavakban.

Az *i*, *i* fejlődéssel leginkább a XVI. század előtti *é* helyén találkozunk, ahol az esetek túlnyomó többségében a hosszú *i* az eredetibb, s a rövid *i* csak másodlagos fejlődmény.

Az *é* hang, mint egészen új fejlődmény, leginkább német kölcsön-szavakban van meg.

Az *é* hangoknak a felsőöri nép nyelvében való ilyen különböző irányú fejlődése elsősorban kétségtelenül az *é* kétféle eredetire vezethető vissza. A kétféle eredetű *é* közötti határvonal azonban, a felsőöri nyelvben — mint szógyűjteményemnek *Bi h a r i* szójegyzékével való összevetése is bizonyítja — nagyon elmosódott, s a mai nyelvben az *ié* már meglehetősen elterjedt az *i* rovására. Ez valószínűleg azzal magyarázható, hogy az *i*-zés a felsőöri nép nyelvében már befejeződött jelenség, az *ié*-zés pedig a kölcsön-szavak tanúsága szerint még ma is él és hat, s így az *ié* számos esetben valószínűleg analógiás hatás eredménye.

E kérdés végleges eldöntéséhez azonban szükséges volna kódexeinknek az *é* jelölése szempontjából az eddiginél sokkal alaposabb és részletesebb megvizsgálása, hogy a nyelvtörténet s a népnyelv adatainak egybevetéséből világossá válják *é* hang-jaink története is.

Paasonen Henrik kutatóútjai.

1940 január 2-án telt el 75 esztendő elhalt nagy tudósunk, a helsinki egyetem finnugor nyelvészeti tanára, Paasonen Henrik születése óta. Az évforduló alkalmából — jóllehet már elmúlt — engedjék meg nekem, hogy a következő lapokat e minden idők legnagyobb finnugor nyelvtudósa életművének szenteljem.

*

Paasonen Henrik életútja egyszerű volt, mint a mi egyetemi tanárainké általában. 1865-ben Mikkeliben született, ahol atyja, Paasonen Anders a kereskedői pályán működött; ritka fiatal korban, 1881-ben lett egyetemi hallgató, 1888-ban végzi el a bölcsészetet s 1893-ban lesz bölcsészdoktor. Ez utóbbi esztendőben kinevezik a finnugor nyelvészet magántanárává, 1904-ben pedig ugyane tudományszak tanárává a helsinki egyetemen. Közben néhány esztendeig mint tanulmányi főfelügyelő a főigazgatóságban működött.

Ezen egyenesvonalú keretekbe ritka gazdag tartalmú és termékeny életmunka illeszkedett be, amely részben hosszú évekig tartó kutató- és gyűjtőutakon, részben pedig a tudós csendes dolgozószobájában forrott ki.

Azok a tanulmányok, amelyeket Paasonen a tanári fokozat eléréseért végzett, tulajdonképpen a klasszikus filológia terére vezetnek, mivel a finn nyelvben elért dícséretes jegy mellett a római és görög irodalomban egyaránt a legmagasabb osztályzatot kapta. Mikor azonban **D o n n e r O t t ó**, a Finnugor Társaság alapítója olyan tehetséges fiatalembert keresett, aki vállalkozik a társaság támogatásával a mordvin nyelvnek a helyszínen való tanulmányozására, e célra **P a a s o n e n H e n r i k** ajánlkozott; meg is bízták e feladattal. 1889 február 21-én indult el aztán első kutatóútjára, amely egészen a következő február első napjaiig tartott. 1890 június és július hónapjaiban újból meglátogatta a mordvinokat s ellenőrizte és kiegészítette az első alkalommal gyűjtött anyagát.

1893 nyarán tette Paasonen, mint frissen kinevezett magántanár, harmadik utazását, ezúttal Magyarországra, hogy legdélibb rokonaink nyelvét elsajátítsa. Ez az út számára más

módon is nagyjelentőségűvé vált: megismerkedett egy fiatal magyar leánnyal, p a l á s t h i P a s k a y M á r i a J o z e f i n a S a r o l t á v a l, akivel a következő évben házasságra is lépett.

Az 1898. évben Paasonen, akinek a helsinki egyetem utazási ösztöndíjat adományozott, új kutatóútra indult, amelynek négy teljes évig kellett volna tartania. A munka szeptember derekán kezdődött és kezdetben ezúttal is a mordvin nyelvre és néprajzra irányult. 1899 áprilisától kezdve Paasonen egy egész esztendeig a tatár nyelv miseri nyelvjárását és a csuvaszt kutatta, aztán két és fél hónapig a cseremiszi nyelvet; majd 1900 júliusában Szibériába ment, hogy az osztjaki nyelvet tanulmányozza. Ez a munka egészen a következő év májusáig eltartott. Kutatónk ekkor hazalátogatott szülőföldjére, azonban már 1901 októberének a derekán ismét ebben a munkában találjuk, ezúttal Kazánban, ahol aztán továbbra is, főleg mordvin kutatásaival elfoglalva, egész 1902 augusztusáig tevékenykedett.

Nem akarok itt beható tájékoztatást adni Paasonen útjainak külső lefolyásáról és ezek tudományos eredményeiről. Viszont bizonyos fokig szeretném elkísérni a kutatót vándorlásain, szeretném útját valamilyen személyesebb szemszögből megvilágítani, munkamódszereit megtárgyalni, megfigyeléseit és változó hangulatait nyomon követni, azokról a személyekről szerzett benyomásait, akikkel érintkezésbe jutott, és a viszonyokra vonatkozó megállapítását, amelyek közt élnie kellett, szeretném érzékeltetni.

Paasonen, amennyire tudomásunk van róla, nem vezetett útinaplót. De meglehetősen sok érdekes dolgot szedhetünk ki hivatalos útjelentéseiből, különösen pedig levelezéséből.

*

Bizonyára maradandó élményt jelentett Paasonen számára első megérkezése egy mordvin faluba, az eldugott Aljkinóba, ahol néhány hetes pétervári és moszkvai tartózkodás után letelepedett. A szállás, ahova vitték, egy csinos kis házikó volt. Az első, amit belépésekor megpillantott, egy tehén volt, amely csendesen és megelégedetten kérődzve feküdt a padlón, közelében mordvin asszonyok és gyermekek, akik sajátságos nemzeti viseletükben a kemencepadkán heverésztek. A házikó — a tehén ellenére — máskülönben viszonylag tiszta volt, tanúsítja Paasonen. Azonban hosszabb időre kutatómunka helyéül nem volt használható, s így a sztaroszta segítségével keresett megfelelőt magának a faluban. Ebédet és vacsorát Paasonen a pópánál kapott.

Az idegen úr megjelenése az eldugott faluban már ezen az első tartózkodási helyen, ahogy aztán később máshol is mindennütt, mindenféle találgatásokra adott alkalmat. „Mindenféle lehető áhírek voltak forgalomban — meséli Paasonen —:

azt mondták, azért jöttem, hogy a földeket újból felosszam, elvegyem tőlük az erdőt stb. Azt is hitték, hogy itt ki akarom kémlelni, maradt-e fent valami a régi hitből, s mindenkit, aki megfigyelésem szerint még kitart mellette, Szibériába fogok küldeni.“ „Aztán úgy vélték tudni, hogy én vagyok őfelsége, a trónörökös, és egy más faluból való leszerelt katonát, aki katonai szolgálata folyamán Pétervárott látta a trónörököst, személyesen elküldtek, hogy állapítsa meg, tényleg a cár fia vagyok-e.“ Ez aztán az öregembereknek is határozottan állította, hogy Paasonenben a császár egyik rokonát ismeri fel, akit ő pétervári tartózkodása alatt látott. „De hiszen biztosan magatok is látjátok — mondotta —, hogy az az ember nem valami közönséges hivatalnok, nem ordít és nem üt, mint az ilyenfélék; ilyen barátságosan csak a császárifajták bánnak a néppel!“

Legelterjedtebb volt mégis az a vélemény, hogy az idegen a megtestesült antikrisztus. Még tíz évvel későbbi mordvin útjáról, 1899-ből is azt írja Paasonen, hogy az antikrisztusról való mesével majdnem minden helyen találkozott, ahol csak megjelent. „Bizonyos ellensúlyt jelentett — mondja Paasonen — legutóbbi tartózkodási helyemen az a tény, hogy az elhalt pápa nővérénél, egy aggszűznél laktam, aki nekem leányszobáját engedte át. És aztán ott járkáltak az asszonyok ki s be, hogy meglessenek, ami könnyű is volt, mivel az előtérből csak egy ajtónélküli nyílás vezetett a szobámba. „Az ember nem tudja igazán, hogy ez ember vagy mi“ — hangzott az asszonyok végső ítélete személyemről.“

A kikémlelésre vonatkozó gyanú, épp úgy mint az antikrisztusról szóló hírek is érthetők, mivel Paasonen a szógyűjtés mellett buzgón kérdezősködött a régi népköltészet, többek között mitológiai énekek, könyörgések és varázsló mondások iránt és azokat feljegyezte, és a régi néphithez tartozó, már kihalóban lévő áldozati szokások és hasonlók felől is tájékoztatta magát. Ugyanez a gyanú terjedt át Paasonen írástudó kisegítőire is, akik az ő bevezetése után a törzsükhöz tartozók közt önállóan gyűjtöttek néprajzi anyagot; — nekik azonban meg kellett elégedniük az antikrisztus segédei címmel. A legsúlyosabb keresztet e szerencsétlen embereknek igen gyakran a falusi rendőrök, a sotnikok jelentették, akik éppen olyan babonások voltak, mint a nép többi része és irgalmatlanul utasították ki őket faluról falura.

Mégis általában igazi barátságos bánásmódban és teljes megértésben részesítették Paasonent. „*Proben der mordwinischen Volksliteratur*“ c. műve bevezetésében így számol be a mordvinokhoz tett első útairól: „Egy tekintélyes erzjafamiliánál tudtam kibérelni egy üresen álló szobát, névszerint *Artajeféknél*, melynek fejei, négy fitestvér, mindnyájan házasok, gyermekekkel és unokákkal pátriárkális módon,

a második legidősebb testvér jogára alatt rendesen együtt éltek. Így bevezetve, sikerült nekem nemsokára — ami egy idegen számára a mordvinok közt, ahogy én tapasztalatból tanúsíthatom, egyáltalán nem valami könnyű feladat —, a család bizalmát megnyernem, s ennek köszönhettem, hogy kívánságom, hogy a mordvin énekművészet egyes darabjait a házban hallhassam, készséges fogadtatásra talált. A családnak egy húszéves leánya, *A g a f i j a A r t e m e w n a* egy októberi estén összegyűjtötte az én szobámban az öt legjobb énekes leányt a szomszédságból, akik közt különösen *J e k a t e r i n a A n d r e j e w n a W d o w i n a* érdemel megemlítést. Ez aztán legalább néhány tucatszor megisméltődött, éspedig, mint látszott, kölcsönös meglepedésre. A mordvin leányok a hosszú téli estéket himzömunkákkal töltik el és könnyen megérthetjük, hogy az én viszonylag jól világított szobám, ahol zavartalanul ennek a munkának szentelhatték magukat és azt a barátnők körében nótaszóval élénkíthették, csakhamar kedvelt gyülekezőhellyé vált, mely alkalommal a pálinkásüveg, melynek tartalmát a mordvinoknál még a szebbik nem sem veti meg, ritkán hiányzott az asztalról. A lexikális gyűjtőmunka egyformaságában azok az esték, melyeket a természet ez egyszerű gyermekeinek a körében töltöttem el, kellemes változatosságban részesítettek s az előttünk lévő verses gyűjtemény nagyrészt nekik köszönheti létrejöttét.“

A szógyűjtés egyhangúságát illetőleg, amire itt Paasonen futólag utal, az összes nyelvkutatók tapasztalatai lényegében ugyanabban az irányban alakultak ki, mint az övéi. Különösen a nyelvmesternek az ilyen munka iránt tanúsított viselkedését világítja meg Paasonennek egy, 1899-ből való leveléből vett következő rész: „Ez az egyhangú munka még utólag is idegesít, és nem csoda, ha a nyelvmesterek is csak nagy kinnal s fáradsággal bírják ki. Az egyszerű paraszt számára egyáltalán nem szórakoztató, hogy már a második hete reggeltől estig itt üljön és számot adjon arról, hogy hívják ezt meg ezt a szót mordvinul, hogy van-e ilyen meg ilyen szó stb. Legjobb, ha az ember egy katonaviselt egyént tud kapni, aki tudja, hogy az embernek rendhez kell tartania magát. A többiek időről-időre felsóhajtának: *Hospodi pomilui*, Istenem, bocsáss meg (erre mindig egy sóhaj következik), *spina bolit*, fáj a hátam, *golova kružitsja*, szédülök stb. ugyanebben a kellemes hangnemben. Meg kell vallanom, ezekért a szerencsétlen emberekért. akiket áldozatul választottam, valóban fáj a szívem.“

Ilyesféle tapasztalatok nem voltak alkalmasak arra, hogy kutatónk kellemes közérzetét, ami az ottani viszonyok közt még különben is sok kívánnivalót hagyott hátra, fokozza. Jellemző a következő, amit Paasonen négyéves útja első karácsonyesti ünnepéről 1898-ban barátjához, Sirelius kamarás, biztosítóintézeti tisztviselőhöz írt: „A tegnapi napot,

a karácsonyestét meghülés következtében nagyrészt ágyamban töltöttem. Este egy öreg mordvin jósnő részesített társaságában, aki először sorsvetéssel (41 babszeggel) konstataálta, hogy betegségem „egy halott átkából ered”, és aztán elmondott egy végnélküli varázsmondást, miközben egy kenyérdarabbal összes tagjaimat végigkente. Azonkívül azt mondta, hogy „a föld haragja” van bennem: egyszer leestemben a „földanyát” megharagítottam, ezért pedig el kell menni gyógyulás céljából hét keresztútra, de heves hurutom és a mostani hideg miatt, sajnos, hagynunk kell a dolgot magára. — Na persze, kelleme-sebb lett volna most együttülni a családdal a karácsonyfa alatt.”

*

A család Budapesten volt.

Elindulva szülőhazájából hosszú- oroszországi kutató- útjára 1898 júliusának elején Paasonen átutazott Magyarországon, ahol kb. két hónapig tartózkodott. A család akkor Budapesten maradt. De már április végén az is követte őt Oroszországba: Paasonenné és két gyermek, köztük a fiatalabbik, aki Magyarországon született, csak négy hónapos volt. A fiatal anyának nem csekély bátorságra volt szüksége, hogy a középeurópai nagyvárosból megtegye a hosszú utat Európa legelmaradottabb országába, amelynek nyelvét nem ismerte, csupán tót dajkájának, mint egyetlen segítségnek társaságában. Az utazás mégis simán telt el. Az apa Szamárában várt, és most először végre megpillanthatta fiát. A család néhány hétre a számarai kormányzóságban lévő Sergievskija vody fürdőhelyen telepedett le. Paasonen ugyanis vízkúrával akarta gyógyítani reumáját. A gyógykezelést már az előző nyáron megkezdte Magyarországon, a trencsénteplici szanatóriumban, és most folytatni akarta. A sergievski fürdőhely a legnagyobb mértékben el volt hanyagolva, de a kénforrás vize megtette a magáét.

Azonban a fürdőkúra szerepe jelentéktelen a szorgos munka mellett. Paasonen mordvin szótárával foglalkozik és átírja a segítői által összeírt új népköltészeti gyűjteményeket. „A Finn-ugor Társaság” — jelenti Paasonen egy magánlevélben — „ezen a tavaszon bizonyos összeget utalt ki nekem, hogy született mordvinok közreműködésével folytatólagosan mordvin néprajzi anyagot gyűjtsek. Ehhez én korábbi adatszolgáltatóimat és egy, a pensai kormányzóságból való újdonsült néptanítót vettem igénybe. Kevéssel ezelőtt egy hétig itt volt nálam itteni korábbi nyelvmesterem és egy másik a saratovi kormányzóságból, és különösen az előbb említett sok értékes anyagot gyűjtött össze, többek között áldozati imákat, és varázsmondásokat versekben, amelyek a finn varázsdalok származási kérdésének megoldására nagyjelentőségűek. Igen,

ez az első úti esztendő nyomokat fog hagyni maga után — teszi hozzá Paasonen — csak az a kár, hogy az új anyaggazdag tömege miatt nem tudok megszabadulni mordvinjaimtól.“

Paasonenék szeptemberben a számarai kormányzóság Isakly nevű falujába költöznek, ahol a kereskedőnél igazán jó lakást tudnak bérelni. Most saját gazdaságuk van, sőt jószáguk is: egy malac, egy kotlós csirkékkel és néhány kacsa. Paasonenné már gyűjt télire is: almát és gombát tesz el. A gyermekek nőnek, fejlődnek és állandó öröm forrásai. „Hogy a háztartás ilyen vándorló népségnél, mint mi is vagyunk, nem valami mintaszerű, az magától érthető — írja P a a s o n e n —, de valahogy mégis jóra jövünk. A legrosszabban jár azonban az ember a cselédekkel; mi menthetetlenül el volnánk veszve, ha feleségem magával nem hozta volna Magyarországról a dajkát, aki minden tekintetben igen derék teremtés.“ Először egy ügyetlen és közönséges orosz nő volt a cseléd, később egy „félvad“ tatár nő jött a helyére, Paasonen nyelvmesterének a felesége. „Ő azonban valóságos gyöngyszem az orosz nőkhöz hasonlítva: megcsinálja és meg is akarja csinálni, amire képes; igaz ugyan, hogy rettenetesen büzlük, de aligha jobban, mint az orosz nők. Csak elővigyázattal tudom őket néhány lépésnyire távoltartani magamtól. — Ennek az orosz népnek az alkalmatlanságáról senki sem tud magának fogalmat alkotni, aki csak szerencsétlenségére magán nem tapasztalhatta. Már csak mint embernek is szégyelnie kell magát, hogy ilyen emberek egyáltalán vannak. Mi lehet végül is ebből a népből“¹

Mindenek ellenére még a karácsony is másképp alakult, mint egy évvel azelőtt. „Mi is megpróbáltuk megünnepelni a karácsonyt, ahogy tudtuk“ — írja P a a s o n e n. Karácsonyfának használt lúcfenyőről természetesen szó sem lehetett, mert ezt a fajta fát csak néhány tucat mérfölddel odább lehetett

¹ Az oroszokkal szemben ugyanez az elutasító magatartás fejeződik ki egy másik levélben, amelyet Paasonen ezidőtájt Sireliushoz írt: „Igen, az orosz nép egyenesen rettenetes, lustaság tekintetében talán csak a Csendes-óceán szigeteinek növényevőivel hasonlítható össze, de szemtelenség és az önérzet hiánya tekintetében más emberekkel aligha. Magam részéről majdnem kész lennék arra, hogy aláírjam a Moskovskija Vjedomosti nézetét, hogy a jobbbágyágot ismét vissza kellene állítani, ha ugyanis a felső rétegek nem volnának olyan fenekestől nyomorultak, amilyenek... Korábbi utazásaimon nem volt alkalmam, hogy a tulajdonképpen orosz viszonyokat közelebbről megismerjem, de most, mikor hosszabb ideig maradok egy helyen, és valódi oroszokkal kerülök érintkezésbe, lassanként felnyílnak a szemeim. Igazán megérttem az eredeti M e s c s e r s z k i j herceget, a Grasdanin kiadóját, amikor legutóbb lapjában ezt a kérdést vetette fel: „Művelt állam vagyunk mi, vagy pedig csak úgy képzeljük magunkról?“ Mindeme nyomorúság ellenében megmarad az a vigasztalás, hogy a veszély számunkra nem olyan nagy, ahogy az ember első megijedéskor hinné.“ — Lásd erre vonatkozólag a következő részt.

volna felkutatni. „Karácsonyfául két nagyobb ág szolgált, egyik egy vörösfenyő, másik meg borókaág. Amikor a „fa” tarka papírszalagokkal s hasonlókkal fel volt díszítve, úgy hatott, mintha tele lett volna. Szamárából tudtunk hozatni a gyermekeknek valami karácsonyi ajándékféléket.“

A tél tart tovább. A gyermekek meleg szőrméikben egész nap kint hancúroznak szánkóikkal. Az apa viszont, aki az elmúlt áprilisban mordvin tanulmányait egyelőre lezárta, most szorgalmasan foglalkozik a tatárral és csuvassal, mert azok az emberek, akik ezeket a nyelveket beszélik, Isakly közelében laknak. A munka nyugalma csak a hazuról jövő hírek zavarják meg: ez a legvadabb oroszosítás ideje. „Bárkinek a hangulatát és munkakedvét — írja Paasonen — megbénítanak a hazuról jövő állandó vész hírek. Ha az ember végigolvasta az újságot, az idegrendszere egyideig olyan, mintha szét volna ronc solva, és órákba kerül, hogy csak valamennyire is megnyugtathassa az ember magát.“

*

Kereken egy esztendeig tart ez alkalommal Paasonennek a külső körülmények ellenére is boldog együttléte családjával. A legutolsó lovas- és szánút lehetőségeket felhasználva, Isaklyból mindnyájan Szamárába utaznak, ahol a család szétválik. Április 6-án elindul Paasonenné a gyermekekkel Finnországba, a tót asszony meg Magyarországra. Maga Paasonen vasúton Ufába utazik, onnan pedig tovább Čurajeva csere-misz faluba.

Ezen a helyen folyó életéről és munkáiról Paasonen egy hónappal később (1900. V. 12.) így ír feleségének :

„Reggeltől estig egy kb. 50 éves cseremisszel együtt csere-misz szótáramon dolgozom. Frissítőül fát vágok, úgyhogy a két kezem ismét össze van hasogatva, csak az a kár, hogy a fejszék sem igen bírják. Hogy munkaképes maradjak, én is neki-fogtam, hogy minden második napon kilovagolok. Van egy kis poroszkáló lovam, amely az én borzalmas súlyom alatt rettene-tesen fujtat. Bár meglehetősen lassan lovagolok, rögtön meg-izzad. A lovaglás, úgy látom, használ nekem... Különben jól vagyok, csak este nem tudok elaludni — gyakran két óráig is álmatlanul hánykolódom — a favágás ellenére.“

Paasonen testgyakorlataival kapcsolatban megemlítem, hogy erről nekem annak idején O j a n s u u H e n r i k professzor elmondott egy érdekes történetet, amelyet ő magától Paasonentől hallott; ez alkalommal ki akarom ragadni a feledés ködéből. Paasonen a mordvinoknál reggeli testgyakorlatként súlyemelést is végzett. Ezt azonban egy mordvin az ablakon keresztül észrevétlenül meglátta és így mesélte el a faluban: „Csudálatos módon csinálja ez a mi urunk az istentiszteletet.“

Paasonen egyik, 1900 június 13-án Sireliushoz intézett levelében többek között így számol be: „Ebben a cseremiszi faluban összesen kb. három hónapig fogok dolgozni. Ez alatt az idő alatt nem valami sokra lehet jutni, ha az ember megérkezésekor csak egészen rudis járatos a tanulmányozandó nyelvben. Most azonban az összes, korábban nyomtatásban megjelent szótárakat átvettem, és mivel más oldalról is jöttek hozzá szavak, meglehetősen nagy szótáram van, cédulákra elrendezve. Genetz újból felhívott, hogy rögtön nyomassam ki, és meg is ígérte, hogy maga olvassa át a korrektúrát. Ilyen körülmények közt valószínűleg még ittlétem alatt nyomdára készen meg kell csinálnom.¹ — Az utóbbi időben néprajzi anyagot gyűjtöttem. A pogányság itt még gazdag virágjában van, s igen csinos lenne, ha össze lehetne szedni könyörgéseik teljes gyűjteményét. Ezek nagyon hosszúak, a tavaszi szántás kezdetekor elmondott ima 25 percig tartott. A falu főpapja diktálta nekem kevéssel ezelőtt a prédikációját. A vallás konzervatív természetére vonatkozólag itt is lehet kapni adalékokat. Még mindig könyörögnek, hogy az istenek adjanak zsákmanynul medvéket, rozsomákokat, hódokat és más állatokat, amelyek ezeken a vidékeken már régesrég kihaltak, és hogy ők vezessék célba a nyilat, jóllehet csak néhány öreg ember emlékszik, hogy valaha egy régi íjat látott. Az éppen most említett ünnep alkalmából 44 különböző istenhez könyörögtek, akik közt mindegyik meghatározott helyet foglalt el az istenek rangsorában. Néhány hét múlva megkezdődik a legnagyobb áldozóünnep — előtte van néhány kicsi —, amelyre kb. 20 faluból gyűlnek össze képviselők és ezen 12—14 napon egymásután lovakat, ökröket stb. áldoznak.“

Erről a nagy áldozóünnepéről Paasonen feleségéhez írt egyik levelében többek közt a következőket közli:

„A szép hosszú, prédikációnyi terjedelmű imát magában az áldozó ligetben jegyeztem fel, ahol egy pap diktálta és a többiek hallgatták és ellenőrizték. Nem tudom, hogy egy más pogány néptől, amelynek semmi irodalma sincs, ismeretes volna-e ilyen nagyszerű és szabályozott istentisztelet, mint itt ezektől a mi fajrokonainktól. — Reggel hat óra tájt még egyszer utoljára el kell mennem a papokhoz a ligetbe.“ Amint látszik, a cseremiszek egyáltalán nem félték az antikrisztustól.

A cseremiszek jelleméről és szokásairól Paasonen igazán előnyös képet nyújt: „A nép jószándékú; gonosztettek, gyilkosságok és lopás szinte egyáltalán nem fordulnak elő. Ebben a volosztban csak egy maréknyi orosz és tatár lakik, de bűnügyekben majdnem csupán ők szerepelnek. A cseremiszek közt általában az iszákosság is kevésbé gyakori, mint az oroszok körében. Kivételként kell mégis megemlítenem

¹ Ez a terv azonban mégsem valósult meg.

a halottakért tartott általános emlékünnepeket, amelyek évente kétszer vannak, mert akkor minden cseremisiz becsületbeli kötelességének tartja, hogy istenigazában leigya magát, és ez a szabadosság mindig három napig tart. A pálinkagőzben aztán elkövetnek néhány gonosztettet is. Legutóbb nálunk egy, az e tavaszi emlékünnepen elkövetett büncselekményt vizsgálták ki. A vád az volt, hogy egy szomszéd falubeli cseremisiz leharapta unokatestvére orrát. Én is jelen voltam. A panaszos a corpus delictivel kezében ott volt a helyszínen.“

Paasonennek ugyanebből a leveléből adom a következő szemelvényt, amely a cseremiszek vallási fogalmait élvezetes módon tükrözi vissza: „A cseremiszek szilárdan hiszik, hogy az elhaltak az emlékünnepeken előjönnek, mely alkalommal őket pálinkával, sörrel és nyalánkságokkal vendégelik meg. A legutóbbi emlékünnepek alkalmából ellátogattam a szomszéd faluba, hol többek közt egy nagy futtatóversenyt rendeztek. Közben a szobámat kitakarították és íróasztalomon felbukkant egy, akkor már elhalt művelt cseremisiz ismerősöm névjegye, amelyet ez nekem hosszú idővel azelőtt adott. Megjegyeztem tréfásan, miközben megmutattam a névjegyet írástudó nyelvmesteremnek: „Nézd csak, Pjotr Pavlovics volt itt látogatóban, ő hagyta itt a névjegyet az asztalomon — akár csak egy finom úr! Az ember csakugyan komolyan vette a dolgot, és igyekezett rögtön a konyhába, hogy a csodát elbeszélje!“

*

A magyar Munkácsi Bernáthoz Surgutból írt válaszában, aki Paasonentől Keleti Szemle című folyóirata számára cikket kért, bocsánatot kért, hogy még semmi ilyesmit nem küldött, és okul először „uralaltáji“ restségét hozta fel, másodszor azt a tényt, hogy neki útján semmiféle könyvtár nem áll rendelkezésére, harmadszor pedig: „Továbbá elkövettem azt az elővigyázatlanságot, hogy hároméves utamra ugyancsak részletes és pontosan meghatározott programot tűztem ki; ennek következtében egész idő alatt úgy érzem magam, mint egy hajtóvadászaton és semmi időm sincs másra, csak az örökös gyűjtésre.“

Az utolsó mondat igazán jellemző, mert Paasonen ösztöndíjas ideje igazán egyetlen állandó, szünetnélküli, lélegzetelállító vadászat volt a kutatási anyag után. Így igyekezett Paasonen, miután cseremisiz programját elintézte, rögtön 1900 július 15-én legtávolabbi munkaterületére, az osztjásokhoz Szibériába. Néhány nap multával, amit Tobolszkban töltött el, elutazott augusztus 1-én az Irtis mellett fekvő Demjanszkoje egyházközségébe, ahol megkezdte az osztják nyelvkon-dai nyelvjárásának tanulmányozását. Innen költözött át október elején az Ob melletti Surgut városába s magával vitte oda nyelvmesterét is, aki neki még február végéig e munka céljából

rendelkezésre állott. Aztán kerített magának egy új nyelvmestert, a Jugan melletti osztják vidékről — az Ob egy déli mellékfolyója — és most az ott beszélt nyelvjárás tanulmányozásába vetette magát.

Első helyén, Demjanszkojeban való tartózkodásáról azt írja Paasonen, hogy az „egyhangú munkában telt el, amelyet csak egyszer szakított meg hetenként egy kis vadászkirándulás. Közel félszáz kacsza élete terhelte lelkiismeretemet. A mi viszonyainkkal összevetve, persze sok volt ezekből a madarakból, bár Szibériának ez a vidéke mint mindenféle vadban szegény vidék számít. Itt jó alkalma lett volna az embernek pompás vadászatra, ha csak ideje lett volna. Van nagyobb vad is, medvék, vad rénszarvasok és jávorszarvasok. Ha az ember egy napig ide-oda cserkészik, biztosan kaphat egy rénszarvast puska elé.“

Surgutban kellemes meglepetés várta Paasonent. Így ír róla: „A fiatalember, Karjalainen magister, akit a Finnugor Társaság az osztják tanulmányozására kiküldött, megérkezésem előtt néhány nappal jött ide Surgutba a tomszki kormányzóságból és hasonlóképpen egész nyáron ittmarad. Természetesen örvendetes, ha az ember egy honfitársával összejöhet. Voltunk együtt vadászon is. Mindenesetre lenne itt munka, akár három ember számára is.“

Mivel itt kétszer egymásután említés történt a vadászátról, helyénvaló az a megjegyzés, hogy ez Paasonen kedvelt foglalatosságaihoz tartozott. Rövidlátása ellenére bámulatosan éles lövő is volt. Már kora ifjúságában megragadta az erdő Paasonen lelkét. Egyszer egyetemi hallgató korában ezt írja Helsinkiből szüleinek: „Most is igazi pompás vadászidő van, úgyhogy az otthoni nyulakra kell gondolnom.“ S ugyanennek a levélnek a végén még erre emlékeztet: „Ne felejtétek elmesélni, hogy voltatok-e a vadászon, hogy van Jekku és Lukki¹ stb.“

Kutatóutairól küldött leveleiben Paasonen gyakran említi vadászkirándulásait. Korábbi vadászpajtásának, Sireliusnak, a mordvinok földjéről néhányszor beható lelkes leírást ad egy-egy kirándulásáról, amelyen a zsákmány egyszer 18 nyúlra rúgott. S ezért megkéri: „Nagyon kellemes lenne, ha Mikkelibe utazásodról és vadkacsavadászataidról hallhatnék.“ Paasonen egyszer farkasvadászon is résztvett. Ez keleti szokás szerint úgy folyt le, hogy egy malacot betettek a szánkóba, egy szalmacsomót kötéllal hátul a szánra kötöttek és aztán a malacot vízittatva a falu körül hurcolták.

Paasonen egyik mordvinföldi vadásztársa egy nagybirtok főerdésze, egy német, névszerint Pfandt Albert volt,

¹ Apja vadászkutyaí.

akinek a szomszédságában Paasonen családjával együtt egyideig lakott. Egy kirándulás alkalmával a zsákmány 40 nyúlra és két rókára rúgott. A művelt német család természetesen máskülönben is rendkívül kellemes környezet volt Paasonének számára. Pfandt úr későbbi sorsáról említessék meg, hogy sikerült neki övéivel együtt Németországba menekülni a bolsevista zűrzavarból. És még ma is, nyolcvan éves korában, német hűséggel emlékezik meg újévi lapjain a Paasonen-családról.

Térjünk azonban vissza Paasonen kutatásaira. Hogy esett neki az osztják nyelv elsajátítása? Ez meglehetősen lassan akart kibontakozni, mert „majdnem kétszerannyi időt kívánt, mint egy hasonló munka véghezvitele a többi, nekem azelőtt ismeretlen nyelv esetében“ — vallja meg Paasonen. „Az ok többek között a nyelvmesterek elmaradottságában volt, ez olyan akadály, amellyel az osztják nyelv kutatója majdnem mindenütt szembetalálja magát, s mindenek előtt pedig a nyelvnek fonetikai tekintetben való rendkívül nagy nehézsége.“ „Az első heteket kiejtési gyakorlatokra fordítottam, mert lehetetlen volt elkezdeni a tulajdonképpeni munkát, amíg az ember a hangokat nem tudta megkülönböztetni egymástól“ — írja Paasonen Donner Ottónak.

Úgy látszik, Paasonen nem valami jól érezhette magát Surgutban. A sarki hideg és a sötétség a tél derekán nyilvánvalóan erősen próbára tették idegeit. Az orosz „intelligencia“ paradox szokásaival együtt számára minden más, csaknem vonzó. Az állandó honvágy még éjszakai alvását is elrabolja tőle. A honfitársa társaságában eltöltött karácsonyi ünnep jelent csak egy kis kellemes epizódot. Mindez visszatükröződik Paasonen leveleiben.

1901 január 7-én többek közt ezt írja feleségének: „Igen, most végkép elmúltak a karácsonyi ünnepek, — tegnap volt itt az orosz karácsony, buta látogatásokkal és borra való-kéregtőkkel. A mi karácsonyesténket mi, a két finn együtt ünnepeztük nálam, üldögéltünk és beszélgettünk reggeli három óráig (nátatok ez úgy kb $\frac{1}{2}$ lehetett) és gyakran gondoltunk szeretteinkre. Nagyobb karácsonyi készülődések nem voltak, csak közönséges „hideg asztal“ (természetesen vaj nélkül), ahogy itt már az ember ki tudja állítani. Bizonyos hazai hangulat mégis csak támadt oly módon, hogy az ember egész este saját nyelvén beszélhetett. Máskülönben a szilveszterestét Kargalainennél töltöttem el... Most megint rettenetesen kezdek unatkozni. Az a legrosszabb, hogy este egyáltalán nem tudok elaludni, csak későn, hajnal felé szundítok el. Gondolataim mindig haza vándorolnak és nem engednek álmodni a szememre, érzem, hogy a szívem is milyen nyugtalanul ver. Sajátságos módon nappal mégis meglehetősen friss és munkaképes vagyok. Csak ne volna az utazás olyan szörnyű hosszú és nehézkes,

akkor legalább néhány hétre hazamennék. Igen, egy ilyen útra volna szüksége az idegeimnek.“

„Hú, hogy elidegenít engem ez az orosz élet, annál jobban, minél közelebből megismerem. Az önérzet teljes hiánya az alsó, mindenféle általános és eszmei érdeklődés hiánya a felső rétegekben, ezek az ő ismertető jegyeik. Rang és tele erszény, eszerint ítélik meg az embert. Ha itt valaki általános, jó célokra áldozatot hoz, legnagyobbbízott biztosan azért teszi, hogy érte valamit, pl. kitüntetéset, címet vagy legalább egy köszönőiratot kapjon valami feljebbvalótól, amit aztán az ember a falra akaszthat, vagy pedig éppen kereskedhetik vele az Istennel.“

„A nyomorúság érzése még növekszik itt, ha az ember a bennszülöttek sorsát látja. Az orosz ‚kultúra‘ csak pusztulást hoz rájuk. Bevételeik nem növekednek, sokkal inkább kiadásai, természetesen mindenekelőtt szesz italokra. Majdnem mind örökre el vannak adósodva az orosz kereskedőknél. Szó sem lehet róla, hogy az adósságot valaha is megfizetnék, de a kereskedő ezzel jó fogást csinál, mert az eladósodott osztják magától érthetődően senki másnak nem adhatja el az áruit, csak neki és itt a kereskedő természetesen egyedül határozza meg az árat.“

„A naptár az utolsó postával megjött, hálás köszönet érte! A jövő vasárnap ismét jön a posta, és akkor biztosan hallok részletesebben is a Ti karácsonyi ünnepekről és részt is vehettek rajta, jöllehet ‚post festum‘.“

„Hát, édesem, el kell túrnunk az őszig, aztán már soha hosszabb ideig nem fogunk elválni, ugye?“

Január 21-én ezt írja Paasonen Sireliusnak: „Az ember nyáron és ősszel, különösen a vadász, itt jobban jár, de a mélységes télben kibírhatatlan. Legutóbb hétszámra 40—50 fokos hideget kaptunk, úgyhogy az ember alig mehetett ki az ajtó elé. — Olyan idegeim voltak, mint egy lónak, legalább is ami az alvást illeti, de az utóbbi hetekben majdnem mindig csak reggel felé aludtam el, úgy elfogja az embert a honvágy.“

„Az ünnepnapok miatt az utóbbi időben az élet elég nyugtalan volt. Gyakran fordultak elő meghívások, mindenestre én néhányat nem fogadtam el, s e hanyagság révén kiengesztelhetetlen gyűlöletet vontam magamra, bár hüléses gyöngékedéssel ki tudtam menteni magam. A kártyát mindenütt reggelig verik, mihelyt csak a ‚vacsorát‘ elköltötték; különösen a nők szenvedélyes kártyások. A mi mértékünk szerint itt csak egy finomabb műveltségű familia van, nevezetesen a lengyel születésű békebíróé, aki csak a múlt nyáron költözött idei. Már ebben az évben azzal fenyegetőzik, hogy cakompakkostól visszavándorol. A szerencsétlen asszony nem szenved a sургuti életet, mert itt nincs megfelelő társasága. A férfi azt pana-

szolta, hogy feleségének időközönként „rohamai” (pripadki) vannak. Igen, ez a puszta város úgylátszik, különösen alkalmas arra, hogy az embereket lehangolja. Ami a földi létet illeti, még csak hagyján; aki a keletoroszországi falvak vidéki idilljét megkóstolta, e tekintetben nem nagyon vet semmit Surgut szemére.“

Bizonyos „meghívások” azonban mégis rendkívül érdekesek voltak Paasonen és Karjalainen számára. Egy ottani kereskedő megtudta, hogy az egyik szomszéd falu osztjájai medveünnepet tartottak, s meghívta őket, tekintsék meg. Paasonen a következőkben tudósít erről az eseményről:

„Másképp héttel ezelőtt innen huszonöt versztnyi távolságra voltam a medveünnepen. Igen szórakoztató ünnep volt. Számátalan melodramaszerű jelenettel folyik az ünnepség (ezek a szertartások három napig tartottak, s ezalatt összesen 400 jelenetet játszottak le, de számuk ezerre is növekedhetik). Faháncs-álarccal az arcuk előtt és a legkülönbélebb módon öltözve, időről-időre bejönnek a játékosok az ünnepi szobába, amelyben a medve feje, rendkívül csinosan feldíszítve, egy nyugvóágyra van letéve; az egyik énekszó és élénk mozdulatok közben valamilyen jelenetet ad elő az osztjások életéből, ismét aztán valami komikus vadászatot, miközben a többiek némán követik őt mozgásaikkal, azonban vannak párbeszéddek is beiktatva. Az egyik sarokban *dombra*-(hárfa-)játékos ül, aki, mikor a játékosok táncolva fellépnek és ismét elvonulnak, valami indulófélét játszik. A nézők reggeltől estig némán ülnek, legtöbbször, mintha kővé váltak volna, csak néha éri el egy fellépő játékos tréfája, hogy szájuk nevetésre húzódik.“

Karjalainen ugyanezt az ünnepséget részletesebben leírta egyik érdekes levelében, amely a *Siperian matkoilta sata kirjettä* (Száz levél a szibériai utazásokról) című gyűjteményben (l. 174—179) jelent meg.

*

Kutatásai folyamán ismeri csak meg teljesen Paasonen az osztják munkaterület méretét és nehéz voltát. „Itt számításaim szerint akadna munka legalább 8 esztendőre (t. i. az egész osztják területen). De ezt az országos vásárt neisokára itthagynom, mihelyt a Finn-ugor Társaság egy saját emberét ideküldi.“ A Szibériában elvégzendő munkákra Paasonen csak az augusztusig való időt tartotta fenn. Ezért azt a gondolatot, hogy az északi osztjásokhoz is elmenjen, el kellett ejteni. De jellemző volt Paasonen kutatói buzgalmára, hogy ezzel szemben komolyan tervbevett egy kerülőt a vogulokhoz, hogy néhány hét alatt az ő nyelvükkel is *saját fülével* megismerkedjék. A hivatalos útitervhez tartozott a tobolszki tatárok nyelvének tanulmányozása is. Paasonen mégis mindenek

előtt tavasszal, rögtön a jégzajlás után, a Jugan mentén és az Ob közelében lakó osztjákokhoz akart vándorolni, hogy néprajzi anyagot gyűjtsön. „Kár — mondja —, hogy a Jugan szűnyogjai miatt igen rossz hírű; egy olasz, aki néhány évtizeddel ezelőtt ezen a vidéken volt néprajzi úton, azt írja, hogy Dante bizonyára alaposabban ábrázolhatta volna meg poklát, ha szűnyogos időben felkereste volna a Jugánt!”

Mindezek a tervek azonban semmivé lettek, amikor a következő postával május végén az a hír érkezett Helsinkiből, hogy az egyetemen nemsokára megőrül a finnugor nyelvészet tanári állása, mivel tulajdonosa, Genetz Arvid kineveztetett a szenátus tagjává. Hogy erre pályázhassék, haladéktalanul vissza kellett térnie Paasonennek hazájába. Május 30-án indult el Surgutból, Tomszkon keresztül, ahova június 5-én érkezett meg, utazott tovább és június 18-án érkezett meg Finnországba.

De már pontosan egy hónappal később ismét felkészült Paasonen az útra. Ősztöndíját, mindenek előtt mordvin kutatásai céljából, egy évre meghosszabbították. Ebből az időből csaknem három hónapot anyaggyűjtésre fordított, ráadásul még egy utolsó körutat is tett szeretett mordvinjai közt. A megmaradó időre Kazánban telepedett le. Előbb azonban Nizsnij-Novgorodba utazott, hogy elhozza feleségét, aki elhatározta, hogy gyermekeivel együtt ismét vállal minden kényelmetlenséget, amit egy idegen országban való tartózkodás jelentett. A család szép időben eltelt együttes utazása Kazánból a Volga vizén kellemes volt. „Itt az oroszok földjén nem sok dicsérnivaló van” — írja Paasonen —, „de a nagy volgai gőzösöknek igazságot kell szolgáltatni. A második osztály nagyon kedélyes és tiszta is; hogy fülkénkben néhány molylepke és egy poloskát találunk, az hozzátartozik a dologhoz”

безъ клоповъ нель (poloskák nélkül nem megy meg) — fűzi hozzá Paasonen, valószínűleg egyik irónikus útitársát idézve.

Kazáni tartózkodását Paasonen anyaggyűjteményei rendezésére, valamint összehasonlító kutatásokra fordította. E munkáiról mondja egyik levelében: „Főmunkám egy összehasonlító mordvin szótár és egy hangtan lesz. Ebben össze fogom állítani mindazokat a mordvin szavakat, amelyeknek egy vagy több rokon nyelvben megfelelőik vannak. Csak attól félek, hogy a mű oly óriási módon felduzzad, hogy az ember kellő időre nem tudja elkészíteni.”

A félelem tényleg indokoltnak nyilvánult: a mű sohasem készült el.

A kazáni időszokról ezt írja Paasonen: „Itt még mindig csendes, egyforma, házias életet élünk, azonban ez semmiesetre sem unalmas, mivel az embernek a munkából bőven kijut és a gyerekek kedvessé teszik az otthont.”

A következő év májusának a végén visszatért a család, végül augusztus utolján maga Paasonen is Finnországba.

*

Ezzel aztán lezárultak Paasonen vándorlásai. Csekély megszakításokkal összesen ötöt áldozott rájuk élete legszebb éveiből. Kutatásait részben nagyon nehéz külső körülmények és nagy személyes lemondások árán végezte. Nagyszerű módon osztotta meg ezeket a nélkülözéseket és enyhítette a nehézségeket a kutató önfeláldozó élettársa, fajrokonaink nemes leánya, aki ezért mély tiszteletünket és forró hálánkat érdemli.

Ha azonban a nehézségek nagyok is voltak kutatónk számára, az útjain szerzett zsákmány kitűnő volt. Csupán a szótári és nyelvtani anyag, amit Paasonen az általa megvizsgált sok nyelvből kibányászott, mind minőségénél, mind pedig terjedelménél fogva a legértékesebbekhez tartozik a maga területén. S még magasabbra kell értékelnünk érdemeit, amit a mordvinok és más népek sokoldalú néprajzának kutatójaként szerzett. Ezenkívül ennek az anyagnak a nagy része a legutolsó órában került tető alá. Erről Paasonen maga nyilatkozik a Finn-ugor Társasághoz intézett egyik útijelentésében: „A mordvin ének nemsokára teljesen elnémul; az ifjúság kizárólag orosz dalokat énekel. Több, általam feljegyzett áldozati ima csak egyetlenegy aggastyán emlékezetében maradt meg, aki azokat csakhamar sirba vitte volna magával.“ Ezeket a szavakat 41 évvel ezelőtt mondták ki. Ha elképzeljük, hogy utána megértük a világháborút, hogy az orosz forradalom gőzhengere a Paasonen által megvizsgált népek lakóhelyein is átvonult és az emberi élet összes területeit feldúlta, s hogy hosszú ideje egyetlenegy külföldi kutatót sem engedtek be ezekre a vidékekre, akkor fel tudjuk mérni, mekkora értékeket mentett meg Paasonen a mi tudományunknak.

Paasonen számára személy szerint az volt az utazások sajnálatos következménye, hogy nyilvánvalóan gyengítették erőit. Paasonen egészsége sohasem lehetett olyan erős, amint az ember legalább is külseje alapján férfikora idején gondolhatta. Már a diákkorából való levelezésében vannak erre vonatkozó utalások. 1886 áprilisában ezt írja szüleinek: „Bár nem vagyok éppen beteg, mégis mindig kínoz valami betegség és érzékenység. Milyen jó, hogy sikerült ilyen meleg szobát kapnom, mert a lábam bizony állandóan fázik. A testem nincs egészen rendben, vérszegénység és abból eredő gyengeség bágyasztja. Még bundában is hűvös van.“ Ugyanazon a tavaszon letett egy vizsgát és erre „többet olvasott, mint ahogy az ember ilyen gyengeség mellett hihette volna. Most, ahogy túlvan rajta az ember, olyan megviseltnek érzi magát, hogy alig bírja összpontosítani a gondolatait, ha egy könyvet vesz a kezébe. Nagyon jól megfigyeltem, most nem volnék képes rá, hogy

hosszabb ideig igazán megfeszített erővel tanuljak, ahogy a vizsgaidő alatt szükséges." Paasonen aztán nyáron el is utazik Norvégiába és gyógykezelésben részesül, amelynek meg is állapíthatja felfrissítő hatását.

A kutatóutakról, valamint a későbbi időből származó levelek is megemlítik egészségének ingadozását. 1903 januárjában ezt írja Paasonen Munkácsinak: „Mostani állásom nem sok időt igényel a maga számára, úgyhogy marad valami tudományos irodalmárkodásra is, de munkaerőm nem futja messze — bizonyára egyik következménye évekig tartó Odisszejám alatt végzett idegmarcangoló munkálkodásomnak.” Ugyanennek az évnek decemberében ezt írja: „A tavasszal különben egy ‘nagy fáradtság’ fogott el, amiből csak lassanként épültem fel.” Aztán 1911-ben: „Saját munkaerőm, sajnos, még mindig meglehetősen gyenge.” És 1913-ban: „Sajnos, közölnöm kell, hogy idegeim az utóbbi hetekben nem engedték meg, hogy dolgozzam. Egy hét múlva, remélem, ismét tollat foghatok.”

Tehát Paasonen is azoknak a sorába tartozik, akik egészségüket kutatóutakon áldozták fel, mint többek között Castrén, Reguly, Porkka, Pápay,¹ Karjalainen és Donner, hogy csak a már elhunytakat említsük.

*

Hogy Paasonen kutatóutairól adott képem ne maradjon hiányos, röviden meg kell emlékezniem útizsákmányának a sorsáról is. Ez alkalommal eltekintek Paasonen nyelvtörténeti és etnológiai kutatásaitól, jöllehet ezek is az útizsákmányhoz tartoznak annyiban, hogy jelentős részben az utazás alatt gyűjtött anyagon alapulnak, amely e munkákra gyakran ösztönzéseket, valamint termékenyítő gondolatokat is adott.

Anyaggyűjteményeiből igazán keveset tudott Paasonen kiadni: két kötetnyi mordvin népköltészeti anyagot, a „Proben der mordwinischen Volksliteratur“-t, egy tatár dalgyűjteményt „Tatarische Lieder“ címen, és egy csuvas szótárt „Csuvas szójegyzék“ címen. A többi anyag még mind kiadatlan volt, amikor a nagy kutató, tudományunk pótolhatatlan kárára, oly túlságosan korán elszólított az életről.

Most meg kellett kísérelni, hogy az elárvult gyűjteményeket idegen kéz által adassák ki. Köztük elsőnek Paasonen „Ostjakisches Wörterbuch“-ja jelent meg. Ezt 1926-ban az elhunyt tanítványa és hű barátja, Donner Kai adta ki,

¹ Egy, a cseremiszek földjéről, 1900 májusából származó levelében megemlíti Paasonen, hogy Pápay beszélte el neki, hogy ő egy szibériai útján szerzett reumában és szívrohamban szenved.

aki most szintén elköltözött körünkből. Donner előzőleg nem foglalkozott az osztjákkal, azonban, mint az északnyugati szibériai nyelvek kutatója és ismerője, bizonyos fokig hivatottabb volt erre a munkára, mint bárki, aki a helyszínen nem járt. Nagy hálával tartozunk neki munkájáért és azért a gyorsaságért, amellyel a még mindig ismeretlen finnugor nyelvre vonatkozó értékes forrásművet hozzáférhetővé tette a tudomány számára.

Paasonen mordvin anyagának szerkesztési munkájával a Finn-ugor Társaság az 1932. évben Ravila Pál professzort bízta meg. Szerencsésebb választást gondolni sem lehet. Paasonen után Ravila az egyetlen mifajunkbeli kutató, aki a mordvinok körében nyelvi kutatásokat végzett. Minthogy Paasonen szövegei teljesen fordítás nélkül maradtak, az élő nyelv ismerete elengedhetetlen feltétel volt a kiadó számára. „Mordwinische Volksdichtung“ címen már három kötet szöveg jelent meg, együttvéve több mint 1500 lap, a negyedik kötet nyomdára kész állapotban van, az ötödik és a hatodik kötet, amely Paasonen paraszt ösztöndíjasainak a gyűjteményeit fogja tartalmazni, hasonlóképpen a befejezéshez közeledik. Emellett már alaposan előrehaladtak egy hatalmasan feldagadt mordvin szótár előmunkálatai. Említtessék meg végül, hogy Ravila professzor, munkája mellett, két tehetséges tanítványát is kiképezte a mordvin nyelv szakértőjévé, akiknek hivatása lesz kiegészíteni nyelvészeinknek az utóbbi időben erősen ritkuló sorait.

Paasonen cseremisiz gyűjteményeinek a kiadása Siro Pál magisterre hármlott. Ő 1936 őszén fogott a munkához, és már 1939 elején nyomtatásban megjelent a „Tscheremissiche Texte“ című gyűjtemény. Ezután indult meg a cseremisiz szótár szerkesztése.

Paasonen csuvas és miseri-tatár szövegeinek a kiadását Karahka Eino magister kapta feladatul 1937 novemberében. Az előbbi gyűjtemény már készen van, kefelevonatban.

Mindazonáltal a szóban lévő munkák e pillanatban szünetelnek. Az összes szerkesztők: Ravila és mindkét munkatársa, valamint Siro és Karahka 1939—1940. évi téli háborunk idején a tűzvonalban harcoltak és a mostani háborúban ismét ott vannak, hogy a barbár ellenséget elűzzék határainkról. De reméljük, hogy a háború nemsokára be fog fejeződni és vitéz nyelvész-harcosaink visszatérhetnek folytatni félbenmaradt munkáikat.

Különös érdeklődés várta a mordvin mitológiának egy Paasonen kezétől származó feldolgozását. Erre a célra ő gazdag és értékes anyagot gyűjtött és nagy gonddal, többek között széleskörű irodalmi tanulmányokkal készült kiadására. Az ezirányú reményeket azonban megsemmisítette a halál.

Ma annál nagyobb meglepéssel közölhetjük, hogy a mű már kéziratban le van zárva. Társaságunk ösztönzésére Harva Uno professzor, Paasonen egykori tanítványa, legjobb különleges kutatónk a hiedelemtudomány terén, az elhunyt eredeti anyaggyűjteményei és a Paasonen egyetemi előadásairól készített jegyzetek alapján összeállított egy mordvin mitológiát.

Mindezek után már csak Paasonen osztják népköltészet gyűjtései maradnak kiadatlanul. Ehhez a munkához is hozzá lehet fogni, mielőtt az elhunyt Karjalainen K. F. osztják szótára — amely az 1919. év óta munkában van — a közel jövőben megjelenik.

A Paasonen összes anyaggyűjteményeinek kiadására vonatkozó terv tehát ily módon világos. Ennek a befejezése bizony még sok munkát és anyagi kiadást követel. De ezt nekünk a nehéz időkkel nem törődve meg kell valósítanunk. Erre kötelez bennünket tudományunk érdeke, valamint a tisztelet legnagyobb finnugristánk emléke iránt.

Helsinki.

Kannisto Artúr.

Tapasztalatok a nyelvjárási térképezés köréből.

Mivel a magyar nyelvátlasz elkészítése az előbbinél alaposabb népnyelvi gyűjtőtervezettel egyetemben az utóbbi időben napirendre került, talán bizonyos érdeklődést keltenek a következő sorok, amelyekben a finn nyelvjárások térképező munkája közben szerzett tapasztalataimat adom elő. Annak a kérdésnek, hogy e tapasztalataimról e helyt beszámoljak, szívesen engedek, mert hiszen lehetne-e e célra alkalmasabb keretet találni, mint a megboldogult barátom, a népnyelv nagy kutatója: Csüry Bálint emlékének szánt kiadványt?

Azok, akik itt az általam kiadott nyelvjárási térképgyűjteményt véletlenül megismerték, bizonyára észrevették, hogy az egyáltalán nem a szó igényesebb jelentésében veendő nyelvátlasz. Ez inkább a finn nyelvjárások hangtörténetének „képes ábrázolása“, amelyhez külön kiadványként csatlakozik egy „szóbeli ábrázolás“. A szemléltőt talán az is elidegeníti, hogy a főrészek Finn Nyelvjárások III. A és B. A bevezetésből aztán észreveszi, hogy az I. rész a nyelvi szemelvényeket tartalmazta (nagyobbrészt fonográffal és parlográffal felvéve) az összes finn nyelvjárásokból; a II. rész egy, a finn nyelvjárásterületekről szóló tanulmányt tartalmazott, valamint jegyzeteket azok kialakulásáról. Mindkét rész már több mint tíz évvel ezelőtt megjelent és ha annak idején biztos lett volna, hogy nyelvjárási térképgyűjteményem csakugyan kiadásra kerül, a sorrend szerint emez lett volna az első.

Nyelvjárástérképészeti tervemet még akkor készítettem, amikor a tartui egyetem szolgálatában állottam (1919—25.). A tulajdonképpeni gyűjtőmunkát pedig azután végeztem, mintegy 15 észten dőn át, elutazgatván (motorkerékpárral vagy gépkocsival) majdnem minden nyáron néhány hónapot vagy hetet, úgyhogy végül Finnországnak csaknem minden falujában megfordultam. Kezdetben jó eredménnyel vettem igénybe a foházakat is munkahelyemül.¹ Volt velem egy kb. ötszáz

¹ Jó munkahelyek Finnországban az ú. n. községi otthonok, szegény, munkára képtelenek házai, amelyenek minden faluban vannak. Ilyen helyeken ugyanazon alkalommal több személyt is lehet használni

különböző jelenséget ábrázoló térkép, amelynek lapjait minden egyes falura vonatkozólag kitöltöttem; ebben a munkában általában színes ceruzákat használtam; ugyanaz a szín tüntette fel egy-egy jelenség elterjedését. A pótmagyarázatok természetesen külön füzetbe írtam, kezdetben majdnem „jegyzőkönyvet“ vezetve mindegyik nyelvmesterem koráról, szüleiről, utazásairól stb. Bár kérdéseim közt a hangtani jelenségekkel kapcsolatosak voltak többségben, de egyúttal bőven előfordultak az alaktani, sőt nagyszámban tisztán lexikális jelenségekre vonatkozók is (jóllehet e térképek közül mindenestre csak egy rész jutott kiadásra alkalmas állapotba). Félig kész térképanyagomat is fel tudtam használni, amikor a helsinki egyetemen előadást tartottam a finn nyelvjárásokról és ekkor számos hallgatóban cselekvőbb érdeklődést tudtam kelteni az anyag iránt. Szabad legyen még azt hozzátennem, hogy a ténylegesen erre a munkára fordított időm nagyon csekély volt, szinte mintha más tennivalóktól loptam volna el, amelyek tulajdonképpen munkakötelezettségeim körébe tartoztak, és e munkához hozzá sem fogtam volna, ha kezdettől fogva tudom, hogy a helsinki egyetemen is majdan tágabb tárgykörrel kell foglalkoznom, nevezetesen valamennyi kelet-tengeri finn nyelvvel, amelyeknek a terén több ember számára is elég munka jutna. Az eközben gyűjtött ismereteimet azonban voltaképpen szintén felhasználhattam a nyelvjárás térkép-gyűjtemény „magyarázataiban“, mert arra törekedtem, hogy mindegyik, a térképen ábrázolt jelenséget a közeli rokonnyelvekben is kövessem, amikor gyökerei a helyi finn nyelvjárásoknál mélyebbre nyúlnak. Ilyen módon gyakran lehetséges volt, hogy nemcsak a jelenségek születési helyére és elterjedési irányaira, hanem általában a finn nyelvjárások születési folyamatára és egyúttal a településtörténetre is fényt vessék. A nyelvjárás térkép-gyűjtemény magyarázatok és következ-

nyelvmesterül, ha szükséges, és az öregek közül rendszeren jó kalauzt lehet választani. Általában azt a megfigyelést tettem, hogy a nők jobb nyelvmesterek, mint a férfiak; ők nem ingadoztak annyira, s nem keverték nyelvjárásukat, türelmesebbek voltak; nyelvhasználatuk más tekintetben is hübb, s úgy látszik, mintha még jobban megértenék a kérdéseket, mint a férfiak. Egy eldugott falu lakosai tudnivalóan jobbak, mint a nagy út mentén lakók, és mennél szegényebb a ház vagy kunyhó, amelybe a kutatónak be kell térnie, annál jobb. A szegény e többi tulajdonságok ráadásául ismeri a pénz értékét is (a munkáért mindig fizetni kell, mégha néhány óráról van is szó), és szigorúan alkalmazkodik a feladatához, bár esetleg annak a célját nem is érti meg igazán. Ezért őt kezdetben néhány igen egyszerű kérdés felvetésével bátorítani kell, hogy elég önbizalomra tegyen szert. A nép lelkének ismerete és az a képesség, hogy bármilyen egyszerű környezethez is tudjunk alkalmazkodni, azok a segédeszközök, amelyeknek nem szabad hiányozniuk a kutatóból. Jó nyelvmestert lelni, különben a kutató legnagyobb erényei közé tartozik, mert amikor a kutató egy meglehetősen új nyelvjárás-területen ilyen talál, ama egyszerű ember előtt úgy érzi magát, mint a hálás tanítvány a mester lábainál.

tetések nélkül csak képeskönyv, bár igazán értékes és érdekes képeskönyv, de annak a térképgyűjteménynek is alapvető célja minden esetben a történeti kutatás, végezze ezt a kutatást aztán akár a térképgyűjtemény készítője, vagy valaki más kutató, csinálják bár azt rögtön vagy akár száz esztendő elteltével, amikor ugyanannak a nyelvnek a nyelvjárási térképe esetleg már teljesen másképpen alakult.

Pótlólag még meg szeretném említeni, hogy munkámat meglehetősen megnehezítette az a tudat, hogy Finnországban ugyanabban az időben terveztek egy nagy, alapos nyelvjárási atlaszt, amelyet többtucat ember erejével és többmillió költséggel szándékoztak elkészíteni. Nekem nem volt egyáltalán segítségem, kivéve a végén a tisztázott térképek lerajzolóját, úgyhogy a munka nagyon kevés pénzkidadásba került. (Kis pénzsegélyek a nyári utak számára.) A kiadó térképeim számát 200-ra óhajtotta korlátozni, végül lett belőlük 213 drb. Valójában abból a nagy térképtervezetből (amiért különösen az elhunyt Kai Donner dolgozott) egyelőre nem lett semmi, de a finn nyelvjárások anyagának gyűjtőszervezete, a Szótár-alapítvány mégis elkészített egy nagy csapat nyelvjárási térképet is. A Szótár-alapítvány ösztöndíjasainak gyűjtőterülete mégsem olyan nagy, és az adatokat önkéntes „gyűjtőhálózat” segédkezésével nyerik, a tudakozódásokra kapott írásbeli válaszok formájában. Bizonyos esetekben az ilyen válaszok teljesen megbízhatók, de pl. hangtani jelenségeket illetőleg, nem is beszélve a fonétikai finomságokról, ezen az úton nem lehet semmi olyat kapni, amelyben meg lehetne bízni. Kiképzett gyűjtők is hallhatják és jelölhetik ugyanazt a jelenséget is különböző módon. E tekintetben valóságos *előny*, hogyha az anyagot csak egy ember gyűjtötte, s a nép egy közönséges gyermeke, vagy valami tanultabb „laikus” (általában e kettő közül valók a Szótár-alapítvány adatszolgáltatói) több rosszat csinálhat, mint jót, ha az ő adatszolgáltatásai alapján térképeket készítenek, kivéve, ha bizonyos egyszerű dolgokról van szó, pl. néprajzi adatokról, amelyeket a Szótár-alapítványban legnagyobb számban térképeztek, vagy a népköltészet körébe tartozó jelenségekről (mese- és daltípusok stb.). Finnországban tehát mindenestre *készülőfélben* van megmérhetetlen tömegű legkülönfélébb nyelvjárási térkép. A mostani közlekedési eszközök idején — erre jó emlékezni Magyarországon épúgy, mint másutt — a távolságok mintha nem is volnának, és így, hacsak néhány ember utazik is gépkocsival egypár nyáron, ki lehet egészíteni a térképtervezetben maradt hiányokat, el lehet végezni az elmaradhatatlan ellenőrző munkát, és még a korszerű, bármily sokoldalú nagy-nyelvatlasz is ezután már csak letisztázásra és kiadásra szorul.

A népnyelvi térképezés kérdésében véleményem a következő: Nem kell túlságosan megbízni semmiféle mintaképek

ben, mert a „munka vezeti mesterét“, és „ami jó az egyiknek, az nem jó a másiknak“. Az a fődolog, hogy a fonétikai, hangtani, alaktani, lexikális és — amennyire lehetséges — mondattani jelenségek is, amelyeknek tekintetében figyelemreméltó nyelvjárásbeli különbségek vannak, térképezésre kerüljenek, a lehető legszemléletesebb módon. Több színnek a használata jó lenne, de költséges. Két szín is elég, mert a másirányú (és vastagságú) vonalozás és más jelek eléggé szemléletesek. Mielőtt a gyűjtőmunkához hozzáfognánk, mindenről, aminek a tekintetében nyelvjárási különbségek létezéséről tudomása van az embernek, természetesen pontos jegyzéket kell készíteni, de jóelőre el kell készülnie arra, hogy ez a terv munka közben kiegészítésre és megváltoztatásra is kerülhet. Mindegyik jelenséget, legalább is a gyűjtés fokán külön térképre kell jelölni, s ekkor a színes ceruzák hasznosak a grafikus jeleken kívül; bizonyos esetekben az egész példaszót rá lehet írni a hovatartozás megjelölése céljából a térképre, de nem rendszeresen, s egyáltalán nem a térképek kiadásában, mert akkor nem lehet áttekintést adni a területekről, másrészt a térképek rajzolása is nehézkes lesz és drága, a térképek *egész* súlya pedig rendkívül nagy. Hiszen a térképeket nem csupán gyűjteményeknek szánták, hanem valamely kutató kézikönyvtárába is. A gyűjtésben nemcsak példaszó (vagy alak), hanem valamely gyűjtési pontról való másfajta, ugyanazon jelenségcsoporthoz tartozó példák is rendszeresen feljegyzendők a térképekhez csatolt jegyzetfüzetben, amely aztán igen hasznos mind a térképek nyomás alá történő rajzolásakor, mind pedig a térképekhez csatlakozó magyarázatok kiadásakor. A gyűjtőmunka befejeztével és a kiadás munkájának kezdetekor mindennek a lehető legvilágosabbnak kell lenni, bárha ettől függetlenül talán még a térképek nyomásra kész állapotba történő megrajzolása közben is kell tenni ellenőrző utakat. Természetesen magától értetődik, hogy mindegyik térképlap az *egész* magyar nyelvterületet ábrázolja, összes más nyelvek közé maradt nagyobb és kisebb szigeteivel egyetemben, mert csak ilyen módon lehet világos általános képet kapni a jelenség elterjedéséről és szükségtelen különleges kutatások nélkül elvégezni azokat az összefoglaló következtetéseket, amelyekre a térkép anyagot ad. A magyar nyelvterület belsejében maradó idegennyelvű területeket természetesen pontosan ábrázolni kell, lehetőleg külön színekkel is, mert ezeknek a szomszédságában olyan sajátságok fordulhatnak elő, pl. a magyar nyelvjárások fonétikájában, amelyeket máskülönben nem lehetne megérteni. Mégha az idegennyelvű kisebbség csak egy kis eltűnő pontocska is, annak sem szabad ábrázolatlanul maradnia a térképen.

Ami a fonétikai jelölést illeti, nálunk, Finnországban, e tekintetben, sajnos — amint erre igen helyesen emlékeztettek is — a kutatókat az elmúlt évtizedekben úgy nevelték, hogy

tűzásokba estek, azaz jobban mondva : a helyes fonétikai szemlélet *hiányában* estek tűzásokba. Ha két vagy három kutató ugyanazt a dolgot feljegyzi, bárha elvben ugyanazokat az együtt megtanult diakritikus finomságokat hasonló értelemben jelölik is, az annyira különböző módon történik, hogy aki kívülről szemléli, azt hihetné, hogy tényleges és ugyancsak lényeges hangzásbeli különbségről van szó ; ez esetben az eljárás tehát már letért a helyes útról, nem is említve azt, hogy az így kiélezett fonétikai átírás gyakran már önmagában is nehezen érthető. Magyarországon ebben a tekintetben nem kell félni a tűzástól, sokkal inkább az ellenkezőjétől. Természetesen fontos, hogy az írásmód a magyarnak megfelelő világos legyen, de úgy gondolom, hogy néhány fonétikai mellékjel segítségével nélkül egy ilyen kiadványban nem lehet célhoz érni ; pl. *a* hang tudnivalóan igen sokféle van a magyar nyelvjárásokban, épúgy, mint *e* is (tehát az *e* és az *ë* nem elégséges), a hosszú magánhangzók nyelvjárásonként alacsonyabbak lehetnek, mint a köznyelvben, a zárhangok hosszúsága különböző (*sēpen* és *sēpen* stb.) és így tovább. Hiszen arra is lehetne gondolni, hogy az ilyen, látszólag parányi dolgoknak nincs semmi jelentőségük, de lehet nekik — bárha mi talán nem is sejtjük — ugyancsak nagy jelentőségük a hangtörténet kutatása tekintetében is, hiszen minden hangzásbeli különbözőségnek van *valamiféle* oka, s ez aztán nincsen nyelvjárásföldrajzi jelentőség híján sem. Úgy gondolom továbbá, hogy a tisztán fonétikus írásmódot kellene — amennyire csak lehetőség van rá — alkalmazni a térképeken is, de a térképekhez csatolt magyarázatokban okvetlenül, mert ezek nélkül a gyakorlatban egyetlen térkép-gyűjtemény sem elég használható, bár a magyarázatoknak semmi mást nem szükséges tartalmazniuk, mint csupán leíró jellegű kiegészítéseket. Olyan jelenségeket, mint az *s*-hangok, a mássalhangzók palatalizációja, és a zárhangok zöngesszimilációi, amelyek a magyar olvasó számára maguktól érthetődők, talán mégis jelölni kellene a magyar nyelvet nem ismerők számára az általános hangtani írásmód szerint. A népi nyelvjárások mélyrehatóbb vizsgálata közben valószínűleg olyan fonétikai nehézségek is felmerülnek, amelyeket a fül nem képes kielégítő módon megoldani. Egy kis útifonográf e tekintetben — és másban is — hasznos segédeszköz. Pl. a mennyiségi viszonyokat, legalább is az olyanokat, amelyek a beszéd ütemének terjedelmétől függenek, még otthon is lehet ellenőrizni a fonográfáról, s el lehet ráktározni az utókor számára, továbbá a fonétikai intézetben a fonogramokat át lehet alakítani grafikai görbéké is. Az útikymográf is igen hasznos volna (ezt Finnországban Sovijärvi professzor mindenesetre jó eredménnyel alkalmazta), de viszont fel kell készülni arra, hogy az egyetemek fonétikai intézeteibe is bevisszük a kísérleti személyeket, akiknek szükséges volta valószínűleg csak a népnyelvi

kutatás megindulásakor tűnik ki. Már néhány gép, egy egyszerű kymográf (ez megvan az orvosi fiziológiai intézetben is), valamint egy oscillográf elegendő a felvetődő kérdések megoldására, de legalább is Finnországban kellemes tapasztalatokat szereztek a nyelvi mutatóanyagok kutatása és elraktározása tekintetében a hangosfilmgépek segítségével. Általában a nyelvjárás ellenőrzése — a tisztán lehallgató ellenőrzés is — különösen a kutatóintézetben újabb és újabb problémákat vet fel, s előreviszi a fonétikai tudományt, mégha annak eredményeit nem is lehetne felhasználni a nyelvjárás tanulmányok átírásában. Viszont a fonétikai intézet eszközeivel együtt olyan döntőbíró, aki gyakran tárgyilagosan old meg sok napirenden lévő vitás kérdést. A gyakorlati gyűjtőmunkában azonban a gyűjtő legfontosabb eszköze mégis csak a *fül*.

Magának a gyűjtőmunkának a nehéz voltát a nyelvjárási térképezés terén másképpen sem kell túlozni. Legalább is az én tapasztalataim szerint ez mind a gyűjtő, mind pedig az adatszolgáltató számára sokkal könnyebb és folyamatosabb, mint pl. a nyelvjárási szókincs gyűjtése, vagy valamely rendszeres nyelvjárási hangtörténet anyagának összehalmozása. A leggyakrabban igen kevés nehézséggel át lehet térni egyik térképről a másikra. Csupán két nyelvjárás érintkezési pontjai okoznak bizonyos nehézségeket, de azok aztán annál érdekeesebbek a kutató számára. A felvilágosodott nyelvmester (noha a „felvilágosodott“ nyelvmester gyakran már elvesztette egészséges nyelvérzékét és így az elméletieskedésre hajlamos lévén, az „igazinak“ a kipuhulásában veszélyessé válhatik), maga is érdeklődéssel követi a térképek színeit és jeleit, továbbá saját indíttatásából is értékes útbaigazításokat adhat a kutatónak a nyelvjárási különbségek tekintetében.

Bár, aki a térképezőmunkát végzi, jóelőre elkészített kérdéstervezet szerint halad, amelyet neki, mint már mondtuk, a munka folyamán kényszerűségből ki kell szélesítenie (bár az így pótlódó térképek, ha azokat a kiadvány tervezetéhez csatolják, megkövetelik a visszatérést a már bejárt helyekre), biztosan felbukkannak előtte más értékes nyelvjárási jelenségek is, amelyeket nem hagyhat feljegyzetlenül. Így a térképező egyszersmind azokat is segíti, akik tulajdonképpen szókincs-gyűjtőként vagy nyelvjáráskutatóként dolgoznak, kiki a maga vidékén. Utóbbiak viszont alaposan elmélyednek valamely vidék nyelvjárásába és segítségére lehetnek a térképező munkát végzőnek, továbbá ellenőrizhetik a térképeket is. Máskülönben a térképekre nem kerülnek hibák olyan mértékben, ahogy talán a kívülálló — a munka gyors előrehaladását tekintve — gondolhatná (mert hiszen a gyűjtő csak néhány napig, vagy talán fél napig, esetleg a legrosszabb esetben csak néhány óráig tartózkodik az illető helységben), ugyanis a térképek meg lehetős nagy mértékben maguk ellenőrzik önmagukat. A leg-

gyakrabban a kérdező látja már a felelethől, hogy annak helyesnek vagy helytelennek kell lennie.

Elvben a térképezőnek minden faluban meg kellene fordulnia, néha valamely magános házban is, de a gyakorlatban a munka kisebb területekre határolódik el, amelyeknek egyes helységei már teljességgel egyugyanazon nyelvjáráshoz tartoznak. Finnországban az ilyen terület leginkább valamely templomos falu, amely mind egyházközség, mind pedig helyi közigazgatási középpont, úgyhogy az ebbe tartozó lakosok mindig érintkezésbe jutottak egymással, és így közös nyelvjárást alkotnak (történeti szempontból nézve az ilyen falu eredetileg csak úgy, egyetlen családból szélesedett ki, s ennek ősapja nevére kaphatta a falu is nevét, bárha a lakosság száma már ezrekre emelkedhetik). Bizonyos vonatkozásban előny, ha a nyelvmester egyáltalán meg sem fordult saját faluja határára kívül, de ha feladatához mérten elég intelligens, határozottan az is előnyt jelenthet, ha szomszédainak beszédmódját szintén ismeri, még ha ő és szülei a kutatandó nyelvjárás területén születtek is. Természetesen az idősebb nemzedék erre a célra legjobban megfelel, de a nyolcvan-kilencven évesek általában nem értik meg a kérdéseket, noha az ő beszédjükben gyakran hallunk pótolhatatlanul fontos, veszni indult nyelvjárási jellegzetességeket.

Már szükségtelenül is sokat beszéltem, s olyan dolgokról, amelyek talán minden egyes gyűjtő előtt maguktól érthetődők. Befejezésül csak arra emlékeztetek, hogy a népi nyelvjárások minden oldalra kiterjedő, és sürgős átbúvárlása *minden* országban sokkal fontosabb, mint a régi írásbeli emlékek kutatása, mert a népi nyelvjárások mindig változnak, és mindig pótolhatatlan értékek vannak eltűnőben, de az írásos emlékek kutatását még a következő nemzedékek is elvégezhetik, s annál nagyobb eredménnyel, mennél jobban ismerik a népi nyelvjárásokat, hasonlóképpen természetesen a rokonnyelveket is, amelyeknek részletes, rendszeres kutatása még sajnálatosan hiányos. Való igaz, hogy a régi emlékek nálunk is, különösen pedig Magyarországon, egy ilyen régi kultúrájú országban, értékesek, de ezeknek az értékét a rokonnyelvek és nyelvjárások összehasonlító kutatásához viszonyítva, mindig túlzottnak láthatjuk. Mert bizony az összehasonlító kutatónak ki kell tudni következtetni azt — hogy csak egy példát vegyek a számtalan sok közül —, hogy valamely *házunk* alak a *házumuk* alakból fejlődött, még ha a Halotti Beszéd nem is léteznék. A kutatónak igazán nagy segítség és öröm az, hogy a nyelv fejlődését elméleti feltevések nélkül a lehető legmesszebbre követheti az írásbeli hagyomány segítségével is, de annak az értékéről az élőnyelv kutatásához viszonyítva beszélni sem érdemes, mindaddig, míg csak az élőnyelv összes kincseit nem ismerjük. Bár a nyelvjárási térképgyűjtemény igazában csak

egy rész ezek közül a felszínre hozandó kincsek közül, mindazonáltal igen fontos rész. Csak ennek a segítségével lehet megoldani számos nyelvtörténeti problémát, nem is említve azt a támogatást, amit ez a településtörténet számára nyújt. Úgy gondolom, hogy a nyelvjárási térképészet segítségével elérhető eredmények azok, amelyek a magyar nyelvtudománynak közkedveltségét is leginkább megőrzik, aminthogy valamely nemzeti tudománynak különben is népszerűnek kell lennie mindenütt, ahol a nép eléggé ismeri saját igazi értékét.

Helsinki.

Kettunen Lőrinc.

Igekötőink fejlődése és használata a medvesalji népnyelvben.

Ma már igen fejlett igekötőrendszerünk van. Minthogy igekötős igéink közül nem egy — akár véletlenségből, akár hibás, idegen hatás folytán hasonlóságot mutat szláv vagy német igekötős összetételekkel, felmerültek olyan elméletek, amelyek kétségbevonva igekötőink magyar eredetét, komolyabb, szélesebb alapon mozgó, a tárgyhoz illő, behatóbb kutatás nélkül teljesen idegen hatás eredményének tekintették őket. Nyelvészeink közül *Simonyi Zsigmond* (vö. *Ungarische Sprache*, 250—2) azt fejtegeti, hogy igekötőink szláv (szlovén) hatás alatt keletkeztek. Szerinte pl. a magyar *meg-* és *el-* és a szlovén *za-* és *pre-* használatában annyi szembetűnő hasonlóság van, hogy véletlen találkozásnak nem mondhatjuk. Egykét egyezés alapján tehát — figyelmen kívül hagyva a számos eltérést — igekötőinkben szlovén (esetleg tót) hatást vél megállapíthatni. Hogyan magyarázzuk aztán meg, hogy ez a délről, aránylag kis területről induló hatás elterjedt az egész magyar nyelvterületen, hogy az említett két igekötő a magyarban sokkal gyakoribb, életképesebb, használatuk összehasonlíthatatlanul egységesebb, mint akármelyik szláv nyelvben? *Simonyi* e megállapítása után többen kezdtek foglalkozni igekötőinkkel. A kérdést szakszerűen szigorú, tudományos vizsgálat alá veszi *Asbóth*. *Simonyi* nézetét elfogadhatatlannak és alaptalannak tartja (*Nytud.* II, 27—31; III, 208; IV, 260). Egyben felhívja a nyelvészek figyelmét a rokonyelvek igekötőivel való összehasonlítás szükségességére. E téren *Munkácsi* (*VNyj.* 28, *MNy.* V, 30, 288), *Gombocz* és *Fuchs David* (*KSz.* X, 304—312) végeznek mindjárt akkor értékes munkát. Majd lassan-lassan igekötőink eredetének kérdése veszít időszerűségéből és csak századunk huszas és harmincas éveiben merül fel újból. Hogy végleg tisztázódjék, az Akadémia 1923-ban jutalomtételt tűz ki a következő címmel: „A magyar igekötők fejlődése a XV. század végéig alaktani és jelentéstani szempontból“. Úgy látszik, a kérdés elintézését senki sem tekintette szívügyének. Évekig nem pályázott senki és így 1928-ban ki kellett hirdetni az eredménytelenséget. Ezzel majdnem egy-

idejűleg újabb meglepő fordulat következett be. Prágában megjelent B u j n á k P á l n a k, az egyetem tót származású finnugor előadójának egy terjedelmes munkája, amelyben megint csak igekötőink szláv eredetét próbálgatta bizonyítani, mint jóval előtte a cseh Zahourek. Bujnák művében hivatkozott a rokonyelvek igekötőinek hiányára és szegénységére. Mivel így mindkét elmélet hívei (azok is, akik magyar, illetve fgr. eredetűnek és azok is, akik idegen hatás eredményének tartották igekötőinket) találtak állításuk igazolására a rokonyelvekben is bizonyítékot, igen nagy szükség mutatkozott a finnugor nyelvek igekötős szerkezeteinek alapos megvizsgálására. E feladatot Z s i r a i M i k l ó s végezte el. Kutatásai eredményeit „Az obi ugor igekötők“ c. munkában adta ki 1933-ban (Ny-Ért. XXV, 3. sz.) Ő elősorban a hozzánk közelebb álló obi-ugor nyelvek igekötőállományát vizsgálta. A rendelkezésére álló anyag alapján a vogulban harmincegy, az osztjákban huszonhét igekötőt mutatott ki. Ami azonban még figyelemreméltóbb és igekötőink eredetének kérdésében igen fontos, az obi-ugor igekötők alaki sajátosságai sokszor megegyeznek a magyar igekötők sajátosságaival. Zsirai ezt a következőkben foglalja össze: „Nyelvtörténeti adatok bizonyítják, hogy a magyar igekötők többsége hova? kérdésre felelő helyhatározóból rövidült. Pl. a mai *meg* az ó-magyar *mige*, *mege*-ből fejlődött: *mige zocostia* (HB.), *mege lelf[he]sse*, [*m]egeturied* (KTSz.); a mai *el* igekötőnek *elé* a történeti előzménye: *ele menuen*, *ele mulhassa* (KTSz.), *elij amulas* „stupor“ (SermDom.); a mai *ki* a régiségben *kive* alakban használatos: *kywe zarmaznak* (JordK. 402), *kywe zol* (uo. 725), *kywe yeweenek* („kijövének“ ÉrdyK. 611) stb.

Ez a lativusi jelleg, mely a magyar igekötőkre csak a nyelvtörténeti adatokkal deríthető ki, a legszembetűnőbbben kidomborodó alaktani sajátossága az egész obi-ugor igekötőrendszernek. A vogul és az osztják igekötők zömén első pillanatra fölismerszik a hova? kérdésre felelő rag, s némi fáradsággal szinte kivétel nélkül a többire is meg tudjuk állapítani a korábbi lativusi formát.“

Hogy jobban párhuzamot tudjunk vonni az obi-ugor és a magyar igekötők között figyeljük meg az osztják és vogul igekötők jellemzőbb sajátosságait, amint azokat Zsirai összefoglalta. Ezek a következők:

1. nagyobbbrészüik megőrizte etimológiai jelentését, tehát konkrét irányjelölés a szerepük;

2. némelyik már átment kisebb-nagyobb változáson; egy-néhány igen gyakori kezdi elveszíteni eredeti jelentését és formális elemmé válik (vö. uo. 26. l.).

A magyar igekötők közül csak három-négynek van az obi-ugor igekötők között etimológiai megfelelője, tehát igekötőink nyelvünk különletében fejlődtek ki. A rokonyelvek igekötői-

nek rendszere ugyan hasonlóságot mutat a magyaréval terjedelmében és az igekötők természetében, de ez még nem elég ahhoz, hogy az egyes magyar igekötőket a közös alapnyelvre vezessük vissza (uo. 36. l.). A fejlődés megindulhatott az ő- vagy az élő-magyar korban, a teljesebb alaki és jelentésbeli kialakulás pedig az ó- és a közép magyarban történt meg. Érdeemes itt megjegyeznünk, hogy igekötőinknek a többi (indoeurópai) nyelvekhez viszonyítva ily kései kialakulását nem talán nyelvünk hátramaradottsága, fejletlensége okozta, hanem amint **B u d e n z** mondja, ennek magyarázatát abban kell keresnünk, hogy az indoeurópai nyelvekben kevesebb igető van. Mind az uráli, mind az altaji nyelvekben tőigékkel fejezték ki az irányjelölést, tehát nem volt szükség adverbialis összetételre. Csak mikor az idő elhalványította az igető irányjelentését, volt lehetőség és talán szükség arra, hogy elibük vagy hozzájuk irányhatározókat tegyenek. Ilyen határozós igék pedig szabadon fejlődhettek akármelyik nyelvben (NyK. II, 171). Nyelvemlékeink valóban azt mutatják, hogy igekötőink határozókból, igen gyakran személyragos határozókból, **B u d e n z** szerint „helybeli irányt jelölő prepozíciókból“ fejlődtek. Az efféle viszonzások leginkább az ige előtt állottak, és mint igehatározók szerepeltek. Legelőször olyan igéhez kapcsolták őket, amelyek mozgást vagy „mozgásra visszavezethető cselekvést“ fejeztek ki, vagyis az igék iránymeghatározására szolgáltak. Idők folyamán a nyelvhasználat szorosabban összekapcsolta őket, együvé tartozóknak érezte. Ennek következtében újabb változásokon mentek keresztül. Részben alakilag megrövidültek vagy elszigetelődtek. Így lett: *belé megy* ‚belsejébe megy‘ > *bele* ~ *beli megy* > *belmegy* > *bémegy* > *bemegy*; *kivé megy* > *kimegy*; *elé megy* > *elmegy*; *megé ad* > *megad* (uo. 23., s **H o r g e r**: Nyr. XXXIX, 295, EtSz. I, 340). Vagy eredeti konkrét, irányjelölő jelentésük elszíntelenedett, mindjobban távolabb esett alapszavától, annyira, hogy csak a szakember ismerhet rá. Pl. a *be* igekötőn még jól érezzük, hogy ‚befelé, valaminek a belsejébe való irányulást‘ jelöl, ha nem is gondolunk azonnal a *bél* szó -é ragos alakjára, melyből keletkezett. A *be* tehát máig megőrizte elsődleges, konkrét jelentését is. Ellenben a *meg* mai funkciójából aligha tudunk az eredetére következtetni. Ennél már csak nyelvtörténész állapíthatja meg, hogy tőszava az elavult *meg*, *mög* szó és kapcsolatban van a *mögé*, *mögül*, *mögött* viszonzásokkal. A *meg*-nek már másodlagos, absztrakt jelentése van. De másodlagos jelentésű pl. a *ki* is ezekben a példákban: *kielégít*, *kiolt*, *kitart* (vkit), *kibékül*, vagy a *föl* a következőkben: *fölpofoz*, *fölad* (postát, leckét), *felkér*, *fölszárad*, *fölvét* (kérdést) stb., bár emezeknek elsődleges jelentésével is gyakran találkozunk.

A *ki*, *fel* stb. igekötők jelentésárnyalatait aránylag nem is túlságosan nehéz meghatározni, de sokkal nagyobb feladat a *meg* és *el* mai értékváltozatait.

Lássuk előbb pl. a *meg* mai nyelvbeli funkcióváltozatait. Ezt már többen próbálták tisztázni. F á b i á n I s t v á n (Nyelvt. pályam. III, 216) a következőket állapítja meg róla:

a) „Szolgálhat az értelem megerősítésére, pl. *meghalni*, *meggondolni*; b) jelenti a cselekvésnek tárgyra nagyobb kiterjedését, pl. *látni*: *meglátni*; c) kifejezi a dolog végbemenetét, teljesültét (perfectionem), pl. *tanulni*: *megtanulni*, *melegedni*: *megmelegedni*. Fogarasinak (Művelt magy. nyelvtan. 193. l.) van róla egy érdekes megjegyzése. Azt mondja, hogy a „*legnehezebb idegenekere nézve*“. Szerinte határozott, teljes állapotot jelent, pl. *ért* (verstehen): *megért* (ganz verstehen), *állani* (stehen): *megállani* (feststehen, stehen bleiben); *fogni* (greifen, halten): *megfogni* (festhalten, ergreifen, begreifen) stb. R i e d l (Magyar. gr. 147) így jellemzi: „Das Präfix *meg* hat die mannigfaltigste Bedeutung, wird aber insbesondere gebraucht, um die Bezeichnung der Dauer, die in einer durch das Verb ausgedrückten Handlung liegt, in die der Vollendung umzuwandeln, z. B. *állani*, stehen; *megállani*, fest stehen, stehen bleiben; *ismerni*, kennen; *megismerni*, erkennen; *mondani*, sagen; *megmondani*, bestimmt, ausdrücklich sagen u. s. w.“ Ugyanő jövőidejűséget is tulajdonít neki. Szerinte pl. *megírom neki*, ich werde es ihm ausdrücklich schreiben. N á d a s k a y csak egy jelentését ismerte: a határozottságot, bevégeztséget. S c h o t t V. (Altaische studien, II. Abhandl. der Berliner Ak. d. Wiss.) is foglalkozott a *meg* igeekötővel (167—69). A jelentéséről szóló fejtegetéseit a következőkben foglalhatjuk össze: a) A *meg* azt jelenti, hogy az ige cselekvése vagy más cselekvésre vagy a maga kezdetére következett vagy még folyvást következik, p. o. környülmetszé, *megáldotta* s a földre visszatevé (dann segnete er es); *megállani* majd ‚stehen bleibennach einer fortbewegung stehen‘, majd ‚stehen bleiben‘ és ‚ausdauern‘; b) „Lehet, hogy csak a cselekvés negatívója képzeltek, mint annak alapja (amelyből kiindul): *látni*, *meglátni* (sehen, nachdem ein nichtsehen vorhergegangen), „ansichtig werden, erblicken“; *megtudni* ‚zum wissen gelangen, erfahren‘, c. *meg* gyakran, amennyiben egyik állapotnak a másik helyébe léptét jelenti, inkább nyomatékos (nachdrücklich), mintsem szükséges, pl. *menteni*: *megmenteni* ‚erretten‘, *meghalni* ‚ersterben‘, d) Valamely állapotnak lassankénti beállását, fejlődését fejezi ki: *megszeretni* ‚lieb gewinnen‘, *megismerni* ‚kennen lernen‘. e) A cselekvésnek nem soká vagy azonnal való történendőségét: *megolvasom* ‚ich werde es sofort lesen‘, *megverlek* ‚ich schlage dich ein‘. f) Sürgősbiti a parancsoló igealakot: *mond meg*. g) Valamely cselekvésnek tökéletes végbevételét vagy annak a tárgyán végig való elterjedését jelenti: *megolvasni* ‚durchlesen, bis zu ende lesen‘, *megjárni* ‚bereisen, durchwandern, durchdringen‘, *megégni* ‚verbrennen‘. Származását vizsgálva a *meg-ett* stb. tőhöz sorozza (NyK. II, 176—77).

Látjuk, hogy több oldalról történt kísérlet a *meg* jelentésének, eredetének megmagyarázására. Fejlődése menetére senki sem adott kielégítő magyarázatot. H u n f a l v y azt mondja, hogy a *meg* a *megett*, *megől*, *megé* viszonyszók azonos. Majd B u d e n z veszi beható vizsgálat alá. Nyelvemlékeinkből vett példák alapján megrajzolja a jelentésfejlődés irányát. Kísérjük most az ő magyarázatát, hogy jobban megérthessük a mai *meges* összetételek teljes jelentését és lássuk, hogy fejlődik egy névutóból, határozóból többjelentésű igekötő.

Először az „egyszerű valóságos mozgást“ jelentő igéket vizsgálja és figyelni, hogy van-e bennük a *meg*-nek bizonyos irányhatározója. A *térni*: *megettérni* „umkehren, zurückkehren, zurückkommen“ (Ball.), *megettérni* „zum rückzuge blasen“ (Heltai), *megettérek* „revertor“, *megettérés* „reditio, reditus, reversio“, *megettjutok* „redeo, revertor“ (MA.), *megettjövök* „revenio, revertor, redeo“ (MA.) példákban a latin igék re-vel vannak; ez pedig irányjelentést árul el; e szerint a *meg* eredeti jelentése (l. *re*, *n. zurück*) „vissza, hátra“. Ez egyúttal bizonyítja Schott és Hunfalvy ama nézetének a helyességét, hogy a *mög* (*mög*) a *mög-élt*, *mög-ölt* tőhöz tartozik. A *mige* (*mége*, *mégé*) valóban megvan a régi irodalomban „vissza“ jelentésben. Ezt a jelentését őrizi a ma is gyakori *megmarad* (übrig bleiben, zurückbleiben, vö. RME. III, 327) *megmaradéki* „reliquiae“; *megvonni* magát „sich zurückziehen (Margit-Leg. 25.“ ő magát megvonsza vala a dologtól); Jászay szerint a régi záloglevelekben *megereszteni* a jószágot = visszaereszteni (vö. MA. *megereszteni* „retendo, remitto, relaxo“; *meghívni* (meghívni) „revocare“; ugyanígy *megad* = visszaad (vö. MA. *megadom* „reddo, retribuo“), *megvisz* = visszavisz, *megettart* = visszatart (vö. Régi m. Passio, kiadja Toldy, 112. l.: mondjad meg nekem és semmiképen *meg* ne tartsad); *megkíván* = visszakíván (vö. Görög bölcs. jelesm., kiadja Toldy—Pesti Gábor meséivel együtt: hamar megkívánja az szerencse, az mellyeket adott; NyK. II, 179.).

Régi íróink szintén csak eredeti latin *re*-nek érezték a magyar *meg*-et. Ha ismétlést fejezett ki, akkor nem *meg*-gel, hanem *ismét*-tel fordították le (vö. MA.: *relego*: megolvasom *ismét*, *recognosco*: megismerem *ismét*. Amelyik szóban az igekötőnek másodlagos jelentése volt, azt másképp, legjobb nyelvérzékük szerint fordították le).

További fejtegetései során Budenz felveti a kérdést, hogy „miképp magyarázódnak meg a *meg*-nek eredeti *megé*-féle értékéből az egyes *meg*-es igék. Hogy egyszerűbb és világosabb választ adhasson, egy-egy csoportba osztja azokat az igéket, amelyek *meg*-jei „egyenlő hatást és jelentőséget“ mutatnak, és az egyes csoportokban meghatározza az értékét.

Legfőbb jelentőségének a „bevégeztséget — perfekciót“ — ismeri el (mint előtte Fábrián, Fogarasi, Riedl, Nádaskay, Schott). Szerinte legcélszerűbb ezt „egyszerű mozgásra vonat-

kozó igén figyelni“. Pl. *megjárni* (országot, utat, világot) a *megéjárni*-ból kell magyaráznunk. Az *meg* azt jelenti ‚az utat hátmegé járni, járással eszközölni, hogy az út hátmögött legyen‘. Tehát túlvagyunk az úton, befejeződött számunkra. Hasonlóan: *megettenni* (a munkát) annyi mint ‚tevéssel hátmegé tenni, helyezni, tevéssel megézni‘ stb. Legtöbb *meg*-es ige ebbe a csoportba tartozik. Ezeket az összetételeket majdnem mindig kitett tárgy v. tárgyszó mellett használjuk. Éppen e tárggyal szabjuk meg az igecselekvést, ez a határa neki, csak a megjelölt tárgy esik a cselekvés körébe. Ezért mondjuk: ‚megírom neki, írok neki‘, de nem beszélünk így: megírok neki. Ezzel van szoros összefüggésben az a jelenség is, hogy tárgyatlan igék *meg*-es összetételben tárgyasak lesznek. Budenz a következő példákat említi meg: *megcsalni* (vkit), *megszokni* (vmit), de *szokni* (vmihez), *megpökni*, *megnevetni*, *megkaczagni*, *megugatni* vkit (pök, nevet, ugat, kaczag — intrans. igék), azaz pökéssel stb.-vel vkit ‚megézni‘, azaz ‚pökést, nevetést stb. rajta, mint tárgyon véghez vinni.“

A *meg*-gel jelölt befejezettséghez gyakran még valami más is társul. Érezhetjük benne a cselekvés ‚határozottságát, nyomatékosságát, eredményességét“. Utaltak erre a fent említett nyelvészek. Így értelmezhetjük: a *megmondani*, *megverni*, *megölni*, *megtartani*, *meglátni*, *megígérni*, *megszegni*, *megfosztani* igéket. Ezek azonban csak az egyszerű perfekció alapértelméhez csatlakozó mellékértelmek, jegyzi meg B u d e n z (uo.).

Látjuk, hogy a *meg* lehet irányjelölő (megéség, mögség) és befejezettséget jelentő igekötő. Sokszor úgy tűnik fel, mintha ‚a cselekvés beállítására vagy annak megelőző különböző állapottól való ellentétes elválására“ vonatkozna. Ilyenek: *megszeretni* (liebge winnen, adamare MA.), *megkedvelleni*, *megszabadulni*, *megbetegedni*, *megnöni*, *megdühösödni*, *megharagudni*, *meggyógyulni*, *megakasztani*, *megszólalni*, *megkondulni* és hasonlók. A *haragudni* ige tartós cselekvést, állapotot fejez ki; ‚nyugvási fogalmú ige“. Ellenben *megharagudni* azt jelenti, hogy az alany más állapotba jutott, tehát ‚mozgási fogalmú“. Nyilvánvaló, hogy ez a szerep a *meg*-é. De ez nem új jelentés, ez a perfekciósító jelentéséből következik. Az állapotbajutás esetleg csak másodrendű, hozzáérthető a befejezettséghez. A többi felsorolt igét is még lehet így magyarázni (uo.).

B u d e n z kitér még arra a gyakran hangoztatott megállapításra, hogy ‚némely igekötők sokszor a jelenidejű igékbe jövő idő értelmét oltják.“ Pl. mondom ‚dico‘, megmondom ‚dicam‘, eljövök ‚veniam‘ (vö. A Magyar Nyelv Rendszere 1 20 és R i e d l, Magyar gr. 147). Helyesen rámutat, hogy ez nem az igekötő valóságos funkciója, mert nem is fejez ki mindig futurumot (pl. derék ember *megmondja*, úgy ahogy érzi) és viszont akár-melyik jelenidejű igealak is lehet futurum értelmű: ‚úgy a

födhöz *sujllak*, hogy apád sem tud felszedni; ma lepedőbe *visznek* haza“ (K r i z a, Vadrózsák 361).

Századok folyamán az igekötők sok változáson mentek keresztül. Láttuk, hogy alakjuk fokozatosan csonkult és annyira megrövidült, hogy az első pillantásra rá sem ismerünk a származékaira. Még szembetűnőbb ez a fejlődése azokban a nyelvekben, amelyek igekötői korábban keletkeztek, mint a magyarban. A német *bleiben, gleichen, glauben* (< *beleiben, geleichen, gelaubēn*) igéken egyáltalán nem érezzük, hogy igekötős összetételek, annál is inkább, mert ma új igekötők járulhatnak hozzájuk.

Alakjuk mellett sokat változott a funkciójuk. Az eredeti irányjelölőből, szélesebb, több jelentésű igekötő lett. Ilyenek a : *be, ki, el, föl, meg*. A *be* elsődleges jelentése van meg ezekben a példákban : *bemegy a házba, betör a házba*. Valóban belsőségre gondolunk (a ház belsejére). Ellenben *befödni, bemeszelni* igékben már nincs meg az eredeti jelentése. „A födésre, burkolásra, takarásra vonatkozó igék előtt a *be-* egyenes értéke azon belsőségre vonatkozik, melyet az illető födél, burok, takaró foglal magában“ (vö. NyÚSz.).

Az igekötős összetétel jelentését a tagok : az eredetileg irányhatározó és az igető együtt szabják meg. Sok mult századbeli nyelvtanunk az igekötők tárgyalásánál elsősorban ezek vonzatát vizsgálják és a szerint is csoportosítják. Megjelölték például, hogy a *rá* igekötős összetételnek *-ra, -re* ragos vonzata, határozója van. Tehát így mondjuk : *ráfizetni valamire*. Ilyen esetekben az igekötővel az ige vonzatát, az ige cselekvésének az irányát emeljük ki jobban. Hasonlóan : *fejére* esett és *rássett a fejére* ; *hozzákezdeni vmihez, hozzátenni vmihez* ; *neki* ered a futásnak, *nekiesik* vminek. Idetartoznak még : *ide, félre, fölibe, hátra, keresztül, előre, szét* stb. B u d e n z ezekhez sorolja az : *alá (alája), elé (elébe), külön, össze, egybe, vissza, túl, által, át, ellen, ellent, össze, vissza, utána* igekötőket.

Régi nyelvtanaink, akárcsak az igéket, főneveket, határozókat, az igekötőket is csoportosították. Mint említettük, vonzatuk (tárgyuk, határozójuk ragja) szerint is történt csoportosítás egyebek közt. A rendszerezésben több szempont is előtérbe nyomult. A Magyar Grammatika (I. Magyar Grammatika, mely főképpen a deák nyelv tanulására készülő magyar gyermekek számára íratott. Debrecen, 1820) értelmük szerint osztja fel őket. Vannak olyanok, amelyeknek magukban véve nincs mindegyiküknek értelmük. Ezek a *t i s z t a* vagy *g y ö k é r* „előlutóljárók“. Közülük igéhez járulhatnak a következők : *alá, be, benn, el, fel, hoz, ki, le, meg*. A második csoportba azok tartoznak, amelyeknek van értelmük és ezért nem is írjuk egybe az igével. Ezek a *n e m* egyesülő vagy összetett előlutóljárók. „Némelyek inkább határozók mint előlutóljárók.“ Ezek közül igéhez járulhatnak és egybeírhatók mint valóságos előlutóljárók : *alul* (ab, infra),

által (trans), *belől* (intus), *belülről*, *egybe*, *együtt*, *együvé*, *fel*, *felül*, *fenn innen*, *közel*, *keresztül*, *kívül*, *közel*, *külön*, *messze*, *oda*, *öszve*, *szélyel*, *távol*, *túl*, *vissza* (uo. 85—86. §.). A nevekhez (főnevek) járulókhöz (*alól*, *által*, *eleibe*, *elő*, *elől*, *ellen*, *közzé*, *után*) hozzáfűzi, hogy némelyek igéhez is járulhatnak és együvé tevődhetnek, mint: *aláírom*, *alóltésem*, *előmegyek* (proficio), *előlmégyek*."

Mások — mint Szvoren yi, származásuk alapján különböztetik meg az igekötőket (I. Kisebb Magyar Nyelvtan, II. r. Mondattan. 1865). Ő is két csoportra osztja őket. Vannak névragokból kölcsönzött igekötők (önmagukat vonzzák): *be*, *bele*, *ben*, *rá*, *hozzá*, *neki* és határozókból kölcsönzöttek (több ragot is vonzhatnak): *alá*, *át* v. *keresztül*, *egybe*, *együtt*, *össze*, *el*, *ellentellen*, *fel*, *ki*, *külön*, *le*, *rajta*, *vissza*. Mostani nyelvtanaink már nem tesznek ilyen különbséget igekötőink között. Tárgyalásukkal kapcsolatban ma inkább az a kérdés merülhet fel, hogy mikor érezzük ezt vagy azt az igekötőt és igekötőszerű határozót oly „tökéletes igekötőnek”, hogy egybe kelljen írni az igével.

Igekötőt találunk már az első összefüggő szövegű nyelvemlékünkben (*migé zocostia*, HB.). Lassan-lassan szaporodnak. A szójegyzékekben aránylag keveset találunk, mert kevés bennük az ige is. A kódexek korában és a XVI. század második felében már elég bőven akad. A XVII. század még jobban kedvez nekik. A hitvitázók gyakran használják. A XVIII. században számuk és használatuk növekszik. Faludi munkájában feltűnően sok az igekötős összetétel. Nem egyet maga képez. Simai Ödön épp azt tartja Faludi nyelv-művészetében merészségnek, hogy tömegesen használ konkrét jelentésű igekötős összetételeket átvitt értelemben. Felkapott e korban az: *el*, *fel*, *ki*, *össze*, *vissza* igekötő. Faluditól származnak a következők: *elhibáz*, *elmellöz*, *elmerevül*, *elmulaszt*, *elpártit*, *elparantsol*; *felbitangol*, *feltolázkodik*; *kibéllel*, *kifelejt*, *kiolvas*, *kitakarít* (*vét-kibül* H. 165, B. 23); *leaprit*, *leolvas*, *lefeszt*; *özvehabar*, *özvefutároz*, *özveszerződik*; *visszafejt*, *visszalágyít*, *visszatántzoltat* stb. (vö. Simai Ödön: Faludi hatása Sándor Istvánra. MNy. XI, 268). Rendtársai ebben követik. Dugonicsnál is van egész sereg új összetétel. Pl. *elczudarosodik*, *elfelesedik*, *elmeddül*, *eloroszosodik*, *elravásolódik*, *elfülel*, *eljajgat*, *felbugyeledik*, *feljózanodik*, *kiczigánkodik*, *kijózanodik*, *kipirul*, *kiismer*, *lezár*, *levasal*, *özvepásztit*, *özveegyeztet*, *özveleketol*, *visszatalpal*, *visszabukik*, *visszanyel* (uo.).

A XIX. században rohamosan megsaporodott az igekötős összetételek száma. A nyelvújítók újakat is képeztek, a régiek analógiájára is alkottak és idegen igekötős összetételeket is fordítottak le. Napjainkban is keletkeznek új igekötős összetételek.

Természetes, hogy tudósaink, nyelvtaníróink nem egyfor-

mán ítelték meg, mikor tekinthető pl. egy határozóragos szó igekötőnek. Sylvester János (Grammatica Hungaro-Latino) a következő igekötőkről (praepositiones) emlékezik meg: *el, meg, le, fel, alá*, et si quae sunt his similes stb. Molnárnál és P. Páriznál megtaláljuk már a legtöbb mai igekötőt. Ellenben csak kettő-háromnál jegyzik meg, hogy „praefixum verbalis (el, meg)”. Nem egy szóelem már évtizedek óta igekötőként szerepel és csak azután veszik be a többi „hagyományos” igekötő közé. Pl. a Tüzetes Magyar Nyelvtan az összetett igéről szóló fejezetben a hagyományos igekötők tárgyalása után ezt a megjegyzést olvassuk. „Egyes ragos szók is annyira egybeforrtak az igével, hogy valóságos összetett szó lett belőlük.” Ezeket a példákat sorolja fel: *agyonül, egybefoglal, félrebeszél, hátravet, széjjeltép*. Zolnai azt mondja, hogy ezeknek az igéknek az előtagjait „bízvást igekötőknek tekinthetjük”, hiszen igen sok összetételt alkotunk velük, amint Kelemen Béla Kézi Szótárának adatai is igazolják (Nyr. XXXVII, 12). Hasonló példákat az újabb szótárakból bőven lehetne idézni.

Mint láttuk, az igekötők sajátosságai közt meg szokták említeni, hogy egynéhány a tárgyatlan igéket tárgyassá alakítja. Pl. jár: *bejárja a földet, ül: megüli a lovat* (Kovács: Nyr. XXXIV, 708; Simonyi: MNy. II, 205). Molnár is közöl rá példákat (l. Molnár A.: Novae Grammaticae Hungaricae 1610. XVIII. f.). Így: *megszállja az várat: obsidet arcē; megfuttya: percurrit; megüli: incubat, insidet, obsidet; által járja: perambulat, penetrat etc.* Felhívta rá a figyelmet Kalmár György (Prodromus idomatis... Pozsony. 1770. 116—117. l.). Ő az igéket öt csoportba osztja. A másodikba tartoznak az ú. n. *neutro-activa*, amelyeket így határoz meg: „*quae natura sua, et frequentiore usu, qua neutra, nec actionem, nec passionem significant: aliquando tamen activam etiam admittunt fructuram, eamque frequenter ac significantissime, praesertim cum composita cum particillis inseparabilibus, meg, el, ki, öszve, aliis. Talia sunt: ül, áll, jár, sétál stb. Megültem Bécsset = diu haesi (tenui me) Viennae. Ugyan megüli (meg-tudja ülni) a lovat. Meg-állom fogadásomat. Mind hideget (mind) meleget el-állok = et frigus ferre possum, et calorem. Ki-sétálta magát. Meg-járta a házat, a mezőt. Által-járta a hideg szegényt. Ő á-dig járt, hodj ki-járulta a maga dolgát, vulgo, ki-járálta stb.* Harmadik csoportjába a *passivo-neutro-activa* igék tartoznak. Ezekről azt mondja, hogy „*eiusdem sunt naturae cum neutro-activis: hoc tamen discrimine, quod haec passivis in primis gaudeant terminationibus, activis rarissime. Fekszem, fekszőm, alszik, játszik. Megfeküdt az utazást, a n.unkát, a mi-napi vacsorát. Az atyjánál fekszi-ki a gyermek-ágyat.*

A felsorolt igéknek azonban igekötő nélkül is lehet tárgyuk. (Járja a földet, üli a lovat.) Nyelvjárásunkban ilyen még: *szolgál és visszaszolgál. Pl. Visszászolgálom (v. visszászógáлом)*

én ászk neki, mihén csak lehetem. Hogy jóut tét velem, visszászolgátám én ászk neki tüsszér is. Nē szolgádd ókót, há rosszó bännák veled ;

dolgozik : meg-, fel-, kidolgoz, pl. Mēddolgoszhattyák ók ászk az éty fērtā főüdet, mēm mēg is éhetnek belöülē. Kidolgoszta jóu á sárát, nincs rá pánászom. Mid dolgozik ápád? Dógozza á mágajét is mēb bērēlt is hozzā ;

eszik, iszik : megeszik, -szik (ki-). Azē szeretēm, mēr mēg-észik mindēt (1. nem válogat, 2. az elébe tett ételt mind elfogyasztja). Mēgészük mink pēntēkēn is á zsirosát. Ánnák sē lész vágyoná sohá, minygyā elisszá á pézit. Mēgihattyák á vizet, kápták nēty kosār szēcskāt (ókrók pl.). Úgy észk á kényēret, mind á járás. Isszá á tejet á mácská, tēgyētēk el !

Mászik : megmássza a fát például. Mēm māsztá á náty körtēfāt. Mindē á fāt māszzá ;

pihen : kipihen. Kipihented-ē mā az utát, vágy nem is vóutā fārált. Kipihenēm mágám, mos mikor lehet. Pihenēm mēg á tēnnapi fārácságot ;

ugrik : átugorja. Pl. Átugrottā á gātát, nem jókhattám mēg. Átugrottuk az árkot, nem vóut ot sēmmi báj ;

lép : állép. Pl. Álléptem á pátákot, ószk nem ákkor csúszttám mēg. Lēbd át mēg éccēr á főüdet, hogy mēv vān-ē ? (lépéseivel méri meg a föld szélességét) ;

nő : kinő vmit. Pl. Csák hát horgyā most észk á ruhāt, mēr jóut kinyőülyi. Mindēggyik cipőüjít kinyőüttē, nem is tudom, mit ádok á lábāra.

Ennél fontosabb az igekötőnek az a tulajdonsága, hogy befolyásolja az igetővel kifejezett történés minőségét. A tartós, folyamatos (kurzív-duratív) történést megszabott határúvá, punktuálissá teszi. Pl. *néz : megnéz, olvad : elolvad, fēhéredik : megfēhéredik ; megreped, meggyógyul, kihúz, kitép, elfogy, fölépít, bemeegy* (l. Csúry : Jelentéstan 49—50., egyetemi előadások 1936/37. tanévben).

A mult században és korábban is elterjedtebb volt az a felfogás, hogy a magyarban a jövő időt az igekötők segítségével fejezzük ki. Egyik XVIII. századvégi nyelvtanunkban valóban a *megy* ige futurumát így találjuk : *el-mégyek, el-mégy, el-mégyen* stb. (l. Kövesdi Pál : Grammatica Hungarica. Kassa, 1776). Simonyi is ezen a véleményen volt. Budenz már cáfolta ezt a felfogást. A mai nyelvtudomány más szempontból itéli meg jövőidejűséget (és általában az igealakok használatát). Két szempontot vesz figyelembe : az igetőben kifejezett történés minőségét és az igealakok mondatbeli szerepét. Az igealakok értelmét ma úgy határozzuk meg, hogy a történést időbeli álláspontunkhoz viszonyítva akkor (egyidejűleg), előbb vagy később történőnek, történtnek vesszük. Így válik aztán a beszédben az igealak jelen, mult, jövő értelművé (Csúry uo.) A második szempont szerint a lélektani alapon megkülönböztetett

háromféle használat fejezi ki az ige idejét. Alkalmi használatban az igealak értelmét csak egy bizonyos alkalomra tartjuk érvényesnek. Ebben a használatban az egyszerű igealakok lehetnek jelenidejűek és jövőidejűek. Pl. *Milyen rosszul ég most a lámpa* (jelen). *Ne bosszants, mert mingyárt mondok egy görbét* (jövő). *Holnap várom a sógoromékat a vonagnál* (jövő). *Én is megveszem magamnak azt a könyvet*. *Veszek magamnak könyvet* (jövő). Az általános használat nincs időhöz kötve, időnélküli. Az átképzeléses időhasználatban, amely éppen a finnugor nyelvekben a legkifejlettebb, lehet az igealaknak jelen, mult, jövő idő és általános értelme. Pl. „*Ég a napmelegtől a kopár szik sarja, Tikkadtt szöcskenyájak legelésznek rajta, Nincs egy árva fűszál a torzs közt kelőben, Nincs tenyérnyi zöld hely nagy határ mezőben stb. De felült Lackó a béresek nyakára. Elvonult a tábor, csillapul morajja* (jelen és mult). György ijedve hátrál, odavan egészen : E csapás utolsó szélütése *lészen*. Most jövevény utas *szedi majd fel* mindet (jövő). (L. A r a n y : TSz. IV, 91 : 5). Időtől független (hasonlatokban) használatúak : „Mint a himszarvas, kit vadász sérte nyállal, *Fut* sötét erdőbe sajtó fájdalmával“ (uo.).

S y l v e s t e r így jellemzi az igekötőket: „addunt enim verbis... intensionem et vehementiam“. Más helyen azt mondja, hogy az a szóbeszéd jelentését vagy betölti vagy elválasztja vagy megkisebbiti.

Érdekes volna behatóbban megfigyelni, mely igékhez járulhatnak igekötők és melyikhez milyen. Annyit előrebocsáthatunk, hogy pontosan, szabályszerűen ezt nem lehet megállapítani, mert az igekötők használata vidékenként is változik. A Szamosháton pl. van : *belegyőződik*, nálunk nincs ; ott a *gyűjt* igéhez *fel* is járulhat, nálunk nem. Viszont a *hajlít* igével csak egy igekötő képez összetételt a Szamosháton, nálunk hattal : *el-, be-, össze-, szét-, fél-, lēhajlít*. A *hal* igének a Szamosháton két igekötője lehet : *meg* és *bele*. Nálunk ezeken kívül használatos még a *ki* és *el* igekötővel. Magától értődő, hogy a köznyelvben, a műveltebb emberek beszédében sokkal több az átvitt értelmű, másodlagos jelentésű igekötő. A népnyelvben jobban megmaradtak az eredeti értelemben használt igekötők, régebbi igekötős összetételek. Ezek fennmaradásában, az újak keletkezésében és elterjedésében azonban annyi sok nyelvi és ezenkívül álló tényező közreműködött, hogy sorsukról teljesen tiszta képet nem nyerhetünk. Vannak igekötős összetételek, amelyek egy bizonyos időre teljesen kiestek a használatból. A *bejelent* szó például megvolt a kódexek korában. Azután kivész és csak a XIX. század elejétől kezdve lesz közhasznált (vö. NyÚSz.). Némelyek teljesen kihaltak. Nem él már az *elkeletkezik* ige (= elmegy, Kr.), *elálllok* (hideget, melegget, Kalmár György), *kidrágít* (Gyulai).

Sok összetétel ma csak új jelentésében ismeretes. A *beszerez* vkit vhová beszerez jelentéssel volt meg (NySz.). Mai

értelmében *Benyáknál* (1783) olvassuk (A jó gazda nem más végből szerez be rakásra mindent). A *kiképez* régen csak ,ábrázol, előtűntet' (Pázmány), a mai ,ausbilden' jelentését a nyelvújítás korában vette fel. A *megbizik* szó a régi irodalomban annyit jelent, mint ,elbízta magát, nekibátorodik'. Mai jelentésben Fogarasinál van először (1836). *Megró* régen ,adusto; conscribo', mai értelemben TSz. (1838).

Elhatároz Heltai krónikájában ,elválaszt, limito' (366): Morva vize, melly Magyarországot elhatározza Morvaországtól. Ilyen értelemmel közli Sándor István. Mai jelentését ,festsetzen, bestimmen' 1810-ben adják (Fejér György). (L. TSz.). *Kiszenved* Barótinál és Sándor Istvánnál még ,tolere, perpati'.

Fölkérni-t régen csak ,pénzt kérni fel, ferre ab aliquo argentum' volt. A palóc népnelvben ez a jelentése máig fennmaradt. Faludi is így használja, pl. könnyű *fölkérni*, de nehéz megfizetni (vö. NyÚSz.). SI. (1808) így idézi: *fölkérni* a várost ,urbem provocare ad deditionem'; Kresznerics (1827): *fölkér*, *petit sibi dare*, végül a TSz.-ban (1835) ,auffordern'.

Érdekességként kell még megemlítenünk, hogy kódexeinkben, régi szótárainkban az igekötős összetételeket gyakran páros (néha három) igekötővel tüntetik fel. Pl. *Eggyk rezeet kyldee yztragomy kappura. Az masodykat Wesprymee az harmadykat el ffeel Györre, az Negyedyketh el bee erdelben...* (ÉrdyK. 35.). *Es edes Iuch mondvan el ki menenek olay fanak hegere* (DöbrK.); *elöl — lészaggat, ky terieszetöm el, Fel Vizza vezöm* (C.); *be-el-ágyalni, le-megalázni, el-meg-avítottom, szaggatom, bé-el-szerzeni* (valahová), *meg-el-halni, le- v. meg-gyalázní, El. v. megitta* (magát, mindenét), *Meg-el-ki-híresedni, Meg- v. ki-ereszteni, meg-ki-katzagom, meg-fel-gerjedett* (a'tűz), *Fel-meg-le-rakodni* stb. (SzD.).

Ma kevés olyan ige van, amelyikhez nem járulhat igekötő. Ilyen pl. *félteni, kélleni*.

Némelyikhez csak egy járulhat, pl. *faszolni* (ki-), *fázní* (meg-); *igazodni* (el-), *ígérkezik* (el-, esetleg oda-), *ismerkedik*, (meg-), *kérődzik* (meg-), *penderít* (ki-) stb., másokhoz már kettő: *fecseg* (ki-, el-), *ijeszt* (el-, meg-), *indít* (el-, meg-), *rozsdásogyik* (be-, meg-) stb.; vannak olyanok, amelyekhez négy, hat, kilenc igekötő járulhat; a *tesz, vesz, megy, gyön, hajt, fog, vág, szúr* igékhez hozzátehetjük az *át, be, bele, fel, ki, le, meg, össze, szél, vissza* stb. igekötőket. Ezek közhasználatú összetételek. Természetes, hogy vidékenként, nyelvjárásonként lehet az igenek több vagy kevesebb igekötős összetétele.

Nézzük most közelebbről igekötőinket, figyeljük meg, hol és hogyan fordulnak elő, hogy változott fokozatosan az alakjuk és milyen funkciót töltenek be — különös tekintettel a Medvesalja népnyelvi használatára.

Abba abba.

Az névmás származéka. Megvan a XVIII. előtti irodalomban. Kevés igével képez összetételt. Két összetétele közhasználatú: *abbahagy* és *abbamarad*.

Azt jelenti, hogy a cselekvés nem megy végbe, hanem megszakad. Pl. *Ollyán kemény vóút a rög, hod nem birtuk szétvernyi, köntelen vóútóunk abbahágynyi a kápālást. Abbaháttuk a kászālást, hogy oszt csöpérgéll. Építkezéslek bijony ök, de nem vóút péz, oszt abbamarált. Mébbeszétük, hogy elménőünk a Szentkútho, készllőünk is, de épen begyóllt a nád dolog időü, oszt abbamarát mindén.*

Agyon ágyon.

Az *agy* főnév ragos alakja. Eredetileg csak annyit jelentett, hogy 'fejen, fejbe'. Mint igekötő előfordul a XVI. században. Mai értelmét 'zu Tode schlagen' a XVII. században veszi fel. Ekkor kap tágabb értelmet és általában olyan verést, szúrást fejez ki, amely halállal végződik. Ellenben első összetételei: *agyonlő*, *agyonszúr*, *agyonvág*, *agyonver* azt jelentették, hogy az ütés, verés, szúrás stb. az agyat érte. Így használja Molnár A.: Mintha *agyonütötléc* volna (Dict. 1621). *Agyon ütni*: Caput tundere (PP.). Az *agyonlőni* igét mai jelentésben Faludi használja először, az *agyonlőni*-t Sándor István. Mártonnál a következő *agyon*-os összetételek szerepelnek: *agyonhajl*, *agyonnyom*, *agyonlapod*, *agyonszúr*, *agyonbök*, *agyondőf* (vö. Nyr. XXX, 94). Ma még több összetételét ismerjük, pl. *agyonfáraszt*, *agyonhajszol*, *agyondolgozza* magát, *agyonhallgatla* a dolgot stb.

Vidékünkön eredeti jelentésben ritkábban használják. Ilyenkor inkább helyettesítik a 'fejbe, fejen' szókkal, hogy elkerüljék a kétértelműséget. Példák: *Jóü ágybáverték. Fejbe kóglintottám, oszt elmént. Úty főbe vāglák, hogy elszédész. Úty fején hágyítottá, hogy összeséll.* Mai, átvitt értelemben: *Mágá gyóllt házafelé a fizelésrőü, oszt az erdőübe ágyonütték. Ágyonütöm a kutyátokot, há idēgyön. Ágyonverté a báltájával a libāmot. Melláltá a kácsānkot a búzājābā, oszt nem ágyonhájjigātā. Hájzsd el innen az apróúsāgot, ágyontápessā a márhā. Mēgēnt ágyon-szúrták ēggy embērt a lāgzibā.*

Átvitt értelemben azt fejezi ki, hogy a cselekvés hosszabb ideig tartott, mint ahogy kellett volna, s ezért az alany vagy a tárgy kisebb vagy nagyobb méretű pusztulását, kárát idézi elő. Pl. *Ágyonfőüzöd eszl a dīsznóujét. Ágyonégētt a kālács a sülőübe. Rēllēnelēs üt vóút, ágyonrāzott a kocsi. Ágyonsült a tők, mé nem nēszlēték mēg.*

Alá, alája alá, alája.

Az *al* fn. hová? kérdésre felelő raggal ellátott alakjai. A fn. rendszerint birtokos raggal használatos (alja: hegy alja,

szoknya alja). Finnugor eredetű szó. Vö. vog. *jol* „ua.“, o. *yl* „ua.“, f. ala „ua.“ Adatunk van rá a XVI. században (SzófSz.). A régi irodalomban sokkal elterjedtebb volt mint ma. Molnárnál találjuk a következőket: *aláboczatom*: demitto, *aláczusamodom*: delebor, *aláfügöc*: dependeo, *aláfutoc*: decurro, *aláhagoc*: descendo, *aláhayloc*: devergo, inclino, *aláhengeritöm*: devolvo, *aláhivom*: devoco, *alá nő* mint az ökör farka; *alájövöc*: descendo stb. Pápai Páriznál: *alá-botsátom*: demitto, *alá-tsapni* a prédára, mint az ölyv „ex alto in praedam ruere“; *alá-esem*: delebor, *aláfutás*: decursio, decursus, *aláhajlok*: devergo, *aláhivom*: devoco“ stb. Ma kevés szerepe van. Legtöbb eredeti összetételében ma *el*-t használunk. Vidékünkön főleg akkor teszik ki ezt az igekötőt, ha a tárgyat, amely alá a cselekvés, történés irányul, már nem említik meg. *tám még én, alá esett. Gondold má még, aláesett a kereknek. Aláhús=Pl. A kerek hoty számolnyi akártam, de oszt tovább nem tudtam. Írd alá a nevem, nem látok szemüveg nekű.*

Birtokos raggal bővült alakja még határozottabban mutatja az irányt, ahová a cselekvés irányul. A régiségben ez is gyakoribb. Pl.: *Alain teritem, alá eszöm (esem), Ala veröm, wlögel m, Ala viszöm, Alá taszítom, Alaiá botsatom* stb. (C.), *Alája-jedzem*: subsigno (MA., PP.), *Alája-iroc*: subscribo (MA., PP.), *Alája-megyec*: subeo (MA., PP.), *Alája-tészem*: subpono (MA., PP.) stb.

Nyelvjárásunkban mindkettőnek erős még a határozói és névutói értelme. Valóságos irányhatározó az ige előtt.

Által, át át.

Az első tulajdonképpen az *át* teljesebb, eredetibb alakja. Újabban úgy magyarázzák, hogy egy tőnek (*ált-*) a származékai. Ugor eredetű szó (SzófSz.). Az *által*-nak van irodalmunkban csonkább *ált-* (*áti*) alakja. Hogy viszonylik aztán az *ált* > *át* az ugor nyelvi megfelelőkhöz, megmagyarázza *Simonyi*. Szerinte az őrségi *áti*-a fgr. szók megfelelője. A magyar *álti* (*át-i*) ugyanazt a lativusi ragot mutatja, mint a fgr. alakok: *ült-ä, ült-i*. *Beke* is így magyarázza a göcseji *áté* változatot (*áté*: *áti* = *messzé*: *messzi*, v. *fölé*: *feli* háromszéki). Az *ált* > *át* tehát megvolt már a magyar-vogul-osztják nyelv-közösség idejében. A göcseji és őrségi *áté*-, *éti*- egy *ált* + *-é*-, *-i* lativusi raggal ellátott régiség (Nyr. XXXIX, 362).

Az *ált-* alak megvan Gyöngyösinél: *álthat*. „Bécsinált ablakit házának ált-hattya (Marssal Társalgó Murányi Venus. I, 195)“; *áltkel*. „Kétes gondgyait elméje ált-kelte (uo. II, 170)“; *ált-ült*. „A falat mint lovat ált-ülte“ (uo. III, 296).

Példák a régi irodalomból: *atalmene, által ijette vona* (SermDom.), *által ir(ok)* (GyöngySzt.), *általesik*: hinüberfallen (1367, 1384), *általhoz*: herüberbringen (führen, 1545),

általjár: durchgehen, *általkisér*: hinübergeleiten (1544), *által-szed*: herüberpflücken, *általtördel*: durchbrechen, *általvisz*: hinüberüföhren, herüberbringen stb. (vö. OklSz.).

P.P.: *Által-adom*: transdo, *Által-ásom*: transfodio, *Által-botsátom*: transmittó, *Által-folyok*: transfluo, *Által-fúrom*: perforo, *Által-futok*: transcurro, *Által-gátolni*: transsepire, *Által-gázolom*: transvado, *Által-gyakom*: transfigo, *Által-hágok*: transcendo, *Által-hatok*: penetro, *Által-ölelem*: circumplector, *Által-olvasom*: perlego, *Által-szököm*: transilio.

M.A.: *Által-hordom*: transporto, *Által-költözöm*: transmigro, *Által-látok*: transpicio, *Által-lépek*: transgredior, *Által-hágok*: transcendo, *Által-boczátom*: transmittó, *Által-likasztom*: perforo stb.

A XVIII. század vége felé és a nyelvújítás idejében az *át* honosult meg helyette. Verseghy azt mondja, hogy csak ez alkalmas igekötő-szerepre (Lex. 123) már azért is, mert az *által*-kétértelműsége adhat okot, pl.: „az inas által küldötte a levelet (inassal)“ és „az inas által-küldötte a levelet“. A köznyelvben és egyes vidékeken ma is eléggé elterjedt az *által*-igekötő (l. pl. Csűry Szamosháti Szótárában).

A Medvesalján csak az *át* dívik.

1. Kifejez olyan cselekvést, történést, mely egyik pontról a másikra terjed, innen túlra vagy vissza történik, pl. *átmegy*, *átvisz*, *áthajít*, *átszökik*, *ágygön* (átgyön), *átszóú*, *átvág*, *átvész* stb. Példák: *Átmének Bázsbá, régén vóútám Gizinē. Ágygön ányám is* (t. i. egyik faluból a másikba), *kimosóunk hámar. Átvágom az utát, hoty folljék lē róulá a víz.*

2. Jelenti a cselekvés helyét, történést, amely valami körül megy végbe. Pl.: *Átvészem a dērekámon a kötelet, úgy viszēm az erdőüre. Átfogom jóú a zsákot, nem hágyom eldöllenyi. Á kivēt átköled a közepin. Átölelte az ányyát, mikor tánákoszták. Átkötöm én, nem vágyok biztos a kötésēdbe. Átērēm a dērekát* (a fáét), *nem olyan vástág a.*

3. Jelenti a cselekvés ismétlését, újból való történését. Példák: *Gyere, hát* (hadd) *kötöm át a kezed* (új kötésbe teszi, tágabban, vagy szorosabban köti meg mint volt.). *Átkapáalom, háthá, job lesz neki* (újból, rögtön egymásután megkapálja). *Átmosom még éccēr, hád légyék tisztá. Átmeszelēm, fóutos márát a fál.*

4. Jelenti továbbá azt, hogy a cselekvés kisebb területen, tárgyon stb. belül teljesen végbement; pl.: *Átnésztem az egész kertet, más sē tánátám. Átkerestőünk mindēnt, os sēhol sēmmi. Átszárád az a vėkony ruhá háma, nem muszáj vėlē sijetynyi.*

5. Jelenti azt, hogy a cselekvés valamely akadályon túljut, keresztülhat. Pl.: *Kicsiny ez a kerítés, átszál rájta a tyúk. Tis* (te is) *a kerítésēn gyóttē át, minthá nem tudnád a járást. Átmászol a gáton, csak a ruhádra vigyázz!*

Be, bele ~, *belē*.

A *bél* főnévből származnak. Ennek az eredete ismeretlen. A *belé* (vö. meg : megé, megi ; föl : fölé stb.) határozószóból lett először névutó, majd *-ba, -be* rag. Ha a hangsúly kivánta, a szó elé kerültek, amellyel aztán összeforrtak és lassan tökéletes igeekötőkkel váltak.

A ragvesztett alakot őrizte meg a SermDom. pl. *beldugija, belkelhwen* votokh (zemej), *bel alkolmazikh, belalkononsak* : adwesperarcit, *aŷthok bel theuen* : cum fores essent clausae, *bel tazŷtŷja* : in mortem praecipitat ; *be-t* találunk a Brassói szótártöredékben és a GyöngySzót.-ban. *Be jēdezem* (vel magamnak kethelezem) : *amicio, Bemeqiek* ; *ky auagy be bochatom, bekekeztem, bēdugom, Bēkerythóm* : *Bērekeszthóm* : *ambio* stb., *bē hoszok* (Nemy nemü keŷansagoth), *be Irattatnak*.

Molnárnál leginkább *bé-* és *be-* összetételek vannak : *be-cuszoc* : *irrepo, illabor* ; *Bēdugom* : *obstruo, Béeresztöm* : *immitto, Béestvededic* : *invesperascit, Bēfalom* : *devoro, Bēfedni* : *velo, advelo, Békeverem* : *illino, collino* ; *Beérni vele* : *sufficere, contentum esse, Befagyoc* : *congelio, Beiratom* : *inscribi curro, Bekapálás* : *infossio* stb.

Pápai Páriz : *Bé-adom* : *deferro, Bé-ajánlom* : *offerro, Bé-árólni* : *prodere, Bé-bóltozom* : *arcuo, Bé-égetem* : *inuro, Bé-eskünni* valami társaságba : *iuramento se adstringere alicui societati, Bé-gázolni* : *ingredi in aquam, Bé-járom* : *perambulo, Bé-hivom* : *introvoco, Bé-gátolom* : *circumsepio, aggere claudio, Bé-sövénlem* : *circumsepio, Bé-fonom* : *complici, Bé-árnyékozom* : *inumbro, Bé-ásom* : *infodio, Bé-födözöm* : *contego, Bé-foglalom* *complector, Bé-hajazom* : *tego, tectum domui impono, Bé-hímezni* : *colore obducere, Bé-ötlöm* : *injicio, invado* stb.

Baróti Szabó Dávid : *bé-szádlom* : *becsinálom a száját, bé-sommál* : *befejez, bé-tökedni* (= *beléőkledni*, pl. : *lábamba tökedett a fa*), *be-hegedett* stb.

Régi irodalmunkban sok helyen *meg*-et találunk ott, ahol ma *be* igeekötőt használunk. A *bebizonyít* szó Medgyesinél fordul elő először (1637) (vö. MNy. VI, 422). Azelőtt csak *megbizonyít* volt meg. A *bebizonyul* mellett is soká tartotta magát a *megbizonyul* ; a *bebizonyul* és *bebizonyít* analógiájára keletkeztek újabban ezek a *be* igeekötős szerkezetek : *be-igazol, be-igazul*. A *bé-jelent* szót a XVIII. századból ismerjük (II. Rákóczi Ferentől 1706, Torkos Andrástól). Előtte és még vele együtt is hosszú ideig a *meg-jelent* volt használatos.

Sokszor idegenkedtek ettől az igeekötőtől. Összetételeit támadták, magyartalannak tartották. Szolgai fordítással vádolták, pl. : a *betenni az ajtót* kifejezést, holott már a MünchK. (23), DebrK. 39-ben is megvan.

A *belé*-t is igen gyakran elhagyták. Helyes használatára Simonyi, Takács mutatott rá először (vö. MNy. IX, 209 ;

NytK. III, 213). Takács azt mondja a kérdéssel kapcsolatban : „A romlatlan magyar nyelvérzék mindannyiszor megbotránkoszik, valahányszor effélet kell hallania v. olvasnia : fultak sokan a vízbe? e. h. fultak belé sokan a vízbe? Nyúljunk az ételhez; e. h. nyúljunk hozzá az ételhez (mert nyúlni egészen más, mint hozzányúlni“). Vass József ellenben kétségbevonja, hogy különbség volna az igekötős és igekötőnélküli szerkezet között (vö. NytK. III, 431).

Újabbkeletű a *belát* szavunk is ebben a jelentésben ,odáig-lát, ellát'. Íróink közül Arany használja először : „Belátom az ösvényt, melyen ide jöttem“ (vö. MNy. I, 62).

A köznyelvben a *be* és a *bele* is használatos. A különbség közöttük az, hogy a *be* jobban csak irányt jelöl, míg a *bele* a helyet, anyagot is, amelybe az alanytárgy jut, amely ezt körülveszi (vö. Nyr. X, 399). A helyet tehát a birtokos raggal fejezzük ki. Világosan látjuk ezt ilyen példán, mint *ful*. Az ige magában is teljes elmerülést jelent. Nem is mondhatjuk *be*-igekötővel, csak így : *bele-ful*. Hasonlóképpen *belemerülhet* vki vmibe, de nem tud *be-merülni* (uo.). Ha ugyanazon igéhez járulhat mind a két igekötő, azonnal feltűnik a különbség köztük : *be-telik* (annyi mint tele lesz, egész lesz), *bele-telik* (időbe kerül).

Komáromy Lajos (Nyr. III, 123) megállapítja még, hogy a *belé* igekötőt csak eredeti értékében használjuk ; a vele összetett igék mindig hová? kérdésre felelnek s a tárgy közepébe való hatást, helyezést nyomatékosan jelölik, s szükségkép *be*-ragos tárgyszót vesznek maguk mellé. P. : *belenézek* (a könyvbe), *belemártom* (a tintába).

A *be*-vel összetett igék nem annyira a behatást, mint a befelé irányulást jelölik ; hová? kérdésre felelnek, de nem mindig van *be* ragos vonzatuk ; lehet más hova? irányt jelölő ragjuk. Ilyenek M.-nál : *beatom* : demeto, colligo, t. i. a csűrbe ; *beásom* (infodio), pl. a földbe ; *beavatom* (introduco), pl. társaságba, titokban.

A *be* eredeti jelentését őrizték meg a törvénykezés körébe tartozó igék. M.-nál még kevés van ilyen, annál több a CzF.-ban és a NyÚSz.-ban. Ez a szerepe legtöbb összetételében. Példák a Medvesaljáról : *Beesett a pincébe, húzd má ki. Bē sē gyött a házba, az udvarou szouđ be. Behajigalom a pátágbá a köveket innen a borozdá partyarou. Behituk, hogy mekkénallyuk ety kis etelvel, de nem fogadott el sēmmít. Bevittek az állomásra kocsin, mekkimētek a gyáloglástó. Dē felé hajcs be az ökröt, de jóy kötöz mēg.*

A *be* igekötő nem jelöl mindig tárgyra való hatást. Sok igenél inkább a cselekvés eredményére vonatkozik. Ilyenkor nincs *-be* határozó ragja. Az e csoportba tartozó igéket Komáromy a következőképpen csoportosítja.

Idetartoznak azok, amelyek a cselekvés által valaminek a belsővé tételét fejezik ki, pl. *beföd* : fődés által belsővé tesz ; *begátol* : gáttal körülvesz s ezáltal belsővé tesz ; *bepecsétel* : a

pecsét által belsővé tesz. Molnárnál: *beárnyékoz, befed, beborít, befejez, befest, bekerít, bemázol, beövedz* stb. CzF.-ban: *beáll* (pl. a Duna); vidékünkön gyakori ez a funkciója. Pl. *Beborítom ezzel a rozs zsággal a hordóút, né szíjjá szét a nap. Befestetem az ásztált, legyék écs csinos a házba. Beszántom a gánajt most, máj job lessz a búza gyövdőüre. Behányom eszt a güdröt, méj fél bollyik benné válaki. Közs be az újjod, há seb van rájta; beér*, pl. a ruha, éri, körülveszi a testet annyira, hogy belsőség áll elő; á. é. *beéri* a pénzével, t. i. a szükségét. Hasonlóan: *behorgol, bakaróz, bekorlátol, besóz* (sóval beföd).

Vannak igék, amelyek „bizonyos térnek vagy néha csak fölületnek valamivel teli tételét, betöltését jelezik, úgyhogy ezáltal az illető határok közt belsőség áll be. Molnárnál: *bedug* vmit vmivel: obstruo, „a dugás által üreget betölt”; *beestvéledik*: *invesperascit*, mintegy a láthatár az estvével telik meg; *befűt* = calefacere, pl. szobát = a fűtés eredményével, meleggel teli tesz; *bejár*: mindenütt összejár, tehát mintegy betölti a tért járásával; *betölt*: impleo, pl. a levegőt lármájával. Példák vidékünk népnyelvéből: *M ostőütyi be a huszágyik esztendőüt, a távászon méty sor alá. Beestvelédett, méhetőünk házá. Bějártá ő a főüdekét, de az ápját nem tánata. Befűtöttém, bemének meleggynyi. Bevārom a delet.*

CzF.: *beborsol, bebolyong, beborul, begyenget* (pl. az elhagyott temető sírhalmait), *befehérít, befelhősödik, befen, befüstöl, beheged, beillatoz, beködösödik, benépesít, benő, beszürkül, betelik, betrágyáz, beültet* (fával), *bevilágosít* (szobát).

Végül megkülönböztet még olyan csoportot, amelyekben a *be* a cselekvés bevégzését fejezi ki (időbeli belsőség jön létre); némelyikhez odagondolható a hová irány, ekkor térbeli belsőség áll elé. Ezek sem vonzanak *-be* ragos határozót. Ilyenek: *bearat*: demeto, colligo (MA.). Itt az a jelentése, hogy „minden aratnivalót bevégez, az aratásnak véget vet azzal, hogy minden gabonát behord a csürbe. Ebbe a csoportba tartoznak még: *bebordáz, bedagaszt, beszánt, beszür* (bevégti a szüretet), *becsinál* (szántóföldet, azaz megszántja, beveti, *beboronálja*) (l. MTSz. 158 és CzF.) A *be* e funkciója vidékünkön már olyan nagy, mint a köznyelvben is vagy a régiségben. Egyáltalán nincs meg a *bearat, beszür, becsinál, beszánt* (ebben az értelemben) ige. *Tisz koronāba kerűt, hogy bebordásztáltam a bordāt. Épen hogy bedágasztottam, elégett a fá is. Behortóünk mā mink mindēnt, máj kászálóünk oszt mā. Behúzogáltam a fāt a hēgyrőű, innen könynyebb elvinni kocsivál. Begyött a rossz időű, mihē fogjóünk?*

Egybe egybe.

Az egy számnév származéka. Megvan a BécsiK.-ben. A régiségben gyakori volt, mint határozó és igekötő is. *Egybe eskwzom*: coniuero (*Egybe eskivttek*: coniuurati), *Egybe foglalom*:

connecto, *egybe szed m, Egyben kötöm, Egybe gywytóm, egybe ragasztom, egyben készírtöm (öszue hiuom)* stb. (C.); *Egybe fogom*: adiungo, coniungo, *Egybe gombolygatny*: adglomare, *egibe tarsolkottatom, egjbe teszem, egibe hiuom*: arcio, *Egybe szaggatny, egybe thórny*: affurcillare, labefactare, *egybe wcbóm*: affurcillo stb. (GyöngySzt.); *egbe Jewenek, egbe geithuen*: congregans, *egbe ketezietek (keuebe, egbe nem zenuedenk uele*: si non compatiamur, *egbe kwczulth keweijh*: manus cancellatas, *egbe thakarodo nepet* (SermDom.). MA.: *Egybefoglalom*: conjuugo, *Egybegyüytöm*: aduno, congrego, *Egybehaytom*: compello, *Egybesákolom*: convaso, *Egybeverödöm*: concutior, collidor. stb.

P. Páriz: *Egybe-elegyttem*: admisceo, *Egybe-foglalom*: conjuugo, *Egybe-fonom*: contexo, *Egybe-forradok*: coaleo, *Egybegyülni*: congregari, *Egybe-gyüjtöm*: aduno, congrego, comulo, *Egybe-hívom*: convoco; *Egybe-rontom*: comminuo (ich zerbreche in Stücken), *Egybe-veszek*: contendo, rixor, *Egybe-takarítom*: convolvo, *Egybe-vetem*: confero, comparo, congero stb.

Ma sokkal kevesebb összetétele van. Kiszorította az összeigekötő.

Az *egybe* ma azt jelenti, hogy valami összetartozik, összerakul, egyesül, egészlet alkot.

El ~.

Az *elé* határozóból rövidült. Ez pedig egy feltehető *el* „elülső rész” (hat. és ikt.). Megvan a vog.-ban: *el-* „elülső rész” (hat. és igekötő), *o. il* „ua.“, *f.* „ua.“ (SzófSz.). Régi irodalmunkban megtaláljuk elég korán. Legtöbb *el-s* összetétel azonban újabb származású. A nyelvújítók ruházták fel szélesebb értelemmel és rengeteg új összetételt képeztek vele. Egyike a legrégibb és leghasználtabb igekötőinknek. Molnár és P. Pápai is megjegyzi már róla, hogy „prefixum verbis”.

A régiségből valók ezek az összetételek: *el boritom*: submergo, *el wzóm*, *El lopom*, *El metzem*, *El választom*, *El szaggatom*, *el szelesítöm*: dispalo, *El vonzom*: subtraho, *El zaladok*: subterlabor, *el lopom* (magamat alattomba): subterfugio, *el silliedek*: subsidio (C.); *el aggya*, *el kóly*: vendit, *el weszóm*, *el chontolom*: amputo, circumputo, *el esóm*: cado, *El wakarom*, *el vonzom*, *el kenem*, *el faragom*, *el szaggathom*: concello, concido, dilanio, crado, deles; *El idegenytem*: abaliens stb. (GyöngySzt.); *el adny*: venundare, *el allatni*: persuadere, *el azny*, *el olvadni*, *el asni*: *el rejteni*: premere, *el takarni* stb. (KolozsGl.); *El erkezem*, *El tawozom*, *Elfordetom*, *el vetem*, *El wagtha* stb. (BrassSzt.), *el menuen*, *el fordwlt* (is)téntwkl *el kyztet*: disuadeut, *el kezeleyth*: appropinquabit (SermDom.), A Molnárnál előforduló, érdekesebb jelentésű összetételek: *Elállóc*: absisto, *Elálmitom*: obstupefacio, externo, *Elbámulóc*: obstupefio, *Elbélyegezem*: obsigno, *Elbetegülni*: aegrotare, *El-*

beretvålom : attondeo, detondeo, *Elgazdagodom* : ditiesco, opulesco, *Elbövitem* : obundare facio, *Elburitom* : submergo, demergo; *Elbontom* : diffingo, dirruo, *Elbomlani* : corrumpi, confringi; P. Páriz : *Eladom* : vendo, *Elájálok* : obstupesio, *Elállani* az ebekkel a' leseket „stativa canum collocare“, *Elállás* : defectio, absistencia (elállás a fáradság miatt : de via defatigari, faticere de fatigatione); *Elapritom* : comminuo, consecro stb.

Sz.D. : *el-vélte* (vélte ritkán), *elábbalt* : *elillant*, *ellápanok* : *elrejtezem*, *el-alélt* : *elájult*, *elélem* : *elemészttem*, *töltöm* v. életben *elérem*, *elfajzom*, *elpártit*, *elszilaltam* : *elszórtam*, *elmállott* : *el-kopott*, *elfoszlott*; *el-virágzott*, *el-apadt*; *el-nyellett* : *el-fuladt*, *el-fojtott*, *el-tikadt*, *el-tsenni* : aprólékos jószágot, *el-lopni* stb. (Kisded Szótár, 1784).

A mult században keletkeztek : *elfogulni* (Széchenyi 1831, Vil. 261) és Fogarasi (1833); *elhangzani* (Márton 1823, Tzs. 1835), *elkülönözni* (Verseghy 1820, Lex. 4141), azelőtt csak *meg-* igekötővel kapcsolódott (vö. NyÚSz.), *elnézni*, régebben „versehen“, Sándor I.-nál „nachsicht haben“ (1808), *elodázni* (Jókai, Ball., CzF.. vö. NyÚSz.).

Nyelvjárásunkban is nagyon elterjedt igekötő. Leggyakrabban távolodást jelent : *elmegy*, *elkévānkozik*, *elkőütöszkögyik*, *elszáll*, *elugrik*, *elszálád*, *elkáp* stb. Pl. *Nem kévānkozik én innen el, úgy mészszoktám. Elkőütöszköttek két évvel ezelőütt. Mikor odáákártám csápnji, elugroft. Há mékkközeliitem, minygyā elszálátt.*

Jelenti továbbá azt, hogy valamit magamévá akarok tenni, mástól eltulajdonítok : *elszánt* „a szomszédéból a magáéhoz szánt egy-két fogatnyit“, *elárát*, *ellopdos*, *elészem*. Pl. *Eláráttyā á búzām, mé mikor mellettē vágyok is. Mégēnt elszántottā á főüdem. Ággyā á bornyúnák külön ēnnyi, tudod, hogy elēzi előülē á tehen.*

Kifejezi azt is, hogy a cselekvés huzamosabb ideig tart : *elbajlógyik*, *eljädzik*, *eláll*, *elfekszik*, *elván*, *elmarád*, *elárát*, *elszánt*, *elvár*, *elnéz*, *elhúzógyik* stb. Pl. *Únnyā mágāt, de azē elbajlógyik. Eljädzik á nápestyig is mágābā. Nincs nágyon meleg, eláll á kenyér hārom hētyig is. Nem muszāj az ökör előütt állányi, eláll mā az ott hóunāp estyig is, ēlēget mēnt māmā. Nē vigyētēk á gyerekēt mágātogvál, ellēsz ēnvelem. Ollyān szép vóut, hogy elnēsztem vóunā ēty hētyig. Jōy szāntāzsbā elszānt ő örömet. Elárátnēk illyen búzābā, nem tudom mēggyig.*

Jelenti, hogy a cselekvés a kellenél hosszabb ideig tart : *elērik* (tülērik) *gyümölcs*, *trágya*, *elfőüz*, *elāzik*. Pl. *El háttuk ērnyi á szilvāt, nincs is mā ollyān jōy ēzi. Nē hit tē āszt, hogy az ollyān jōy gánāj, elērt māj á, ki tuggyā, mióyutā gyül ott. Hāt tē mā mi csinász, hiszen elfőüszted á levit ennek á babnāk. Montām, hocs csāk, āggyik hādđ á vízbe, mi lēāzik róula á kovász, tē mēg el hágyod āznyi.*

Jelenti, hogy valami fokozatosan rosszabbodik, megromlik, pl.: *elfájzik eltánol. Minden esztendőjübe cserélék kompért, mér hámár elfájzik. Rosz fijád ván, öcsím! A gyárba jár, oszt ott eltánol á suháncoktõ.*

Elé, elő ~, előü.

Nincs teljesen tisztázva, miből származik. Lehet, hogy a kikövetkeztethető *el* fn. származéka, lehet, hogy az *elő* (eleje) fn. Ebben az esetben az *elő* az *eleve* változata lenne (SzófSz.). A régiségben gyakori használatú. Pl. *elő allok*, itt *allok*, *yeleon wagyok*, *elő hozzóm*: *abduco* (GyöngySzt.); *Ele iouók*, *Ele futamodom*, *elő állok* (C.). *eléadom*: *Promo*, *Profero*; *Eléállatom*: *Repraesento*, *Elé futamodom*: *Procurso*, *Eléédelgötöm*: *Prolecto*, *policio*, *Eléhozom*: *Profero*, *Produco*, *Commemoro*, *Repeto*, *Elétolyom*: *protrudo* stb. (MA.); *Elémondom*, *Elé-mászdogálok*, *Elészököllom* stb. (PP.); *elő-mutat* (szörin = szöréről meg-ír, világosan le-fest, (SzD.).

Ma még elterjedtebb. A múlt században felvetődött az a kérdés, hogy az *előáll*, *előad*, *elővesz-e*, vagy pedig az *eléáll*, *eléad*, *elővesz* stb. a helyesebb (Nyr. I, 153—59).

Nyelvemlékeinkben megvan mind a kettő. Egyikben ezt, a másikban amazt találjuk inkább. Némelyikben mind a kettő használatos (MA., P.). Ma is változik vidékenként. A háromszéki székely csak *elé-t* ismer: *előjönnek*, *előbúnak*, *elővett*, *előjött* (Nyr. I, 157). Tehát jelentésben nincs különbség köztük. Legfeljebb azért tűnhetnek fel két külön igekötőnek, mert az egyiket ezzel az igével, a társát pedig más igével összekötve szoktuk meg. E kettősség megvan minálunk is. Így: *előüfizet*, *előüáll*, *előülep*, *előüidéz*, *előütr*, *előükészít*; *elégyn*, *eléván*, *eléad*, *eléli* (-hív), *eléküd*, *eléaggyá magát*, *elékerít*, *elékerü*, *előhozakogyik*, *elővész* stb. Példamondatokban: *Eléhozakogyik, hogy bijony nem úgy ván á, ahogy beszélék. Ád élé á gyufát, há elvitted. Hidd élé á gyerékét, hát mégis páráncsolóunk tán neki. Nézem, hát elővész éty kést, oszt ávvál piszkallyá á kompér bukrát. Eléván á gomb, ne keresséték. Elékerüt nád nehezen, de mēnyit kellett utännájárnyi. Előüáll ő, hod neki ez is kellene még az is. Úgy irták előü, oszt úcs csinátuk.*

Az *elé-nek* 'haza' itthon jelentése is van. Így pl. *elégyn* 'hazagyön', *eléván* 'itthon van', *előjár* 'hazajár'. *Máj há elégyövöünk, adóunk mink á márhánák. Eléván-é ápád, bemének má hozzá. Küdd élé Juliskát, küdöm á boudba.*

Fel (föl) fél.

A *felé* (*fölé*) névutónak a kopottabb alakja. Ez pedig a *fel* főnév származéka, amely valószínűleg alakváltozata a *fej*, *fő*-n szónak (SzófSz.). A régiségben gyakran előforduló igekötő.

Már itt váltakozik a *fel* és a *föl*; egyik szerző ezt, a másik amazt használja. Pl.: *Fel repwlök*: subnulo, *Fel hőmpolgetem*, *Fel viddegelem*: subvectare, *fel vizem*: subveho, *Fel zököm*: subsilio, *Fel zök detselek*: subsulto, *fel forditom*, *Fel fordít dagaloml*: subverso, *Fel magasztalom*, *felírom*: subnoto, *Föl földöm*, *föl emelöm*, *Föl nõuók*, *Föl tamadok*, *F l háboritom*, *Föl inditom*, *Föl forralom* (C.); *Föl köttót*, *föl vot* (felvet), *föl fualkodasa* (SzikszF.); *Fel ekesythóm*, *Fel keszwlök*, *Fel ówechem*: adornare, preparare, accingere; *Fely gywtóm*, *fel jegyuerkettetyk*, *fel megjek*, *fel hagok*, *fel newelóm*, *felneweszóm* (felnevezöm): melleye neweszóm (annomino, GyöngySzt.); *Felakasztom*, *Fel-emelem*, *Felfoldom*, *Felfeszitem*, *Felfuvom*, *Föltallatom*: Erigo, *Fölálloc*, *Földagadoc*, *Fölborzasztom*: arrigo, *Földulom*, *Földuzmadni*, *Fölfogom*, *Fölgyüytóm*, *Fölgerjesztem*: inflammo, *Fölhúzakodom*: Assurgo, *Fölkontzolom*, *Fölkötöm*, *Fölösztonzóm*, *Fölolvadoc*, *Fölszantom* (MA.); *Feladom*: sursum porrigo, *Fel-aggatom*, *Fel-akasztom*, *Fel bomolni*, *Fel-bontom*, *Fel-boszszontom*, *Fel-duzzadni*, *Fel-ébredni*, *Fel-égetni*, *Fel-futni*, *Fel-hagyítom*, *Feligazítom*: expedio, *Felrúgok*, *Felragadom*, *Fel-riadni*, *Felpuffadok* (PP.).

Eredeti jelentésében kifejezi a cselekvés, történés irányát, „felség”-be való jutását. Jól érezhető ez a mozgást jelentő igéknél, pl. *felugrik*, *felmegy*, *felmászik*, *felhajt*, *felvet* (magasba-polcra), *felad* (felfelé ad).

Népnyelvünkben ebben a jelentésben szerepel legtöbbet. Pl. *Félákasztom a kabátod*, *itt hānyóugyik a lóucān*. *Kötelen húzogáltám fél a zsákokot* (tele zsákokat) *a pádra*, *més se hitám segítségét*. *Félakált a gerenda végi* (vágáskor), *lē kēl vāgnyi a másik fāt is*. *Nagyom mágos vóut a kázál*, *nehez vóut féladogátynyi a kivékēt*.

Kúnos (MNyr. IX.) ebbe a csoportba sorolja még a másodlagos jelentésű *fel*-lel képezett igéket, mint: *felfed*, *felszakít*, *felkutat*, *felmotoz*, *feltúr*, *felkopik*, *felkeres*. Ezeknél a felsőség, mint a cselekvés következménye — utólag jön létre. Ezekből a népnyelvben aránylag kevesebb van. Amelyiket használják, annak erős az elsődleges jelentése. Máskor szemléletüknek jobban megfelelő igekötővel fejezik ugyanazt ki. Így a *felkeres* mellett mondják: *megkeres*; *felmotoz*; *felkutat* helyett az *átmotoz*; *átkutat* igét használják.

A *fel*-es összetételekre jellemző tovább a bevégeztség, eredményesség, amellyel együttjár az eltűnés fogalma is. Ide számíthatjuk a következőket: *felszánt*, *feldarabol*, *felél*, *feleszik*, *feldözsöl*, *felseper*, *felmos*, *felkel*, *feldug* stb. (Kúnos uo.). Pl. *Mos sēprēm fél a hász főüggýt*, *mínyöünek csinātātok mā megēnt*. *Fēlszānytyuk a kendērjöüdet is*, *nem hágyuk úty palláqó*. *Fēlētē* (felélte) *ászt a kis főüdet*, *amit az ápjātó kápot*. *Fēlēbrettem*, *áhoty szóút a kákás*.

Félbe, fēbe.

Alapszava a *fél* főnév. Finnugor eredetű. Megfelelőjét megtaláljuk minden fgr. nyelvben. Vö. vog. *pal* „fél“, f. *pielus* „vminek a széle“ stb. (SzófSz.). Aránylag fiatal igekötő. Jelentése közel áll az *abba* igekötőjéhez. Nem azt jelenti, hogy a cselekvés éppen a felében szakad meg, hanem azt emeli ki, hogy megkezdődött, de nem fejeződött be. Több érzelmi tartalom kapcsolódik hozzá, mint az *abba* igekötőhöz. Nálunk olyan eseménnyel, jelenséggel kapcsolatban mondják, amelyről ép a megszakadása miatt sajnálattal beszélnek. Kevés összetélt képez.

Pl. *Fēbemáratt á kázal, māmē* (már még = és) *há essőü tánā gyönnyi, belēmegy á víz. Jáj, mēnek ēn, fēbeháttám á főüžest, id nem lészék kész vėlē. Nē hát* (hadd) *fēbe á iakārast, ki tuggyá minyőü időü lēssz.*

Há azt akarják kifejezni, hogy a történés a közepén szűnt meg, az eredményének éppen a fele van meg, akkor úgy mondják, hogy „*fēlēmáratt*“.

Félre fēre.

Szintén a *fél* szó származéka. Határozói értelme ma is erős. A régi irodalomban nem volt nagy szerepe. Eredeti jelentése „oldalt, félre helyre“. Ezt a jelentését őrizték meg a *félretesz, félrerak, félrever* (harangot), *félredáll, félredől* stb. igék. Pl. *Tēt fēre á kereket á kezedbőü, májd jobbán boldogolsz. Fērerük-tám á jážekát az utambőü. Fēretászítottám, osz szaláttám. Fērevezetēt, osz ot montá mēg, mi kellenē neki.*

Hátra hátrá.

A *hát* fn. származéka. Tiszta, eredeti irányjelölő jelentésében szerepel. Értelme: „vissza, arra, ami mögöttem van, amit elhagytam“. Nincs sok összetétele. Ezek is nagyobbrészt a XIX. század előtt keletkeztek. Pl. *hátra terny, hátra lepni* (GyöngySzt.). *Hátra fordúlok*: meg fordúlok (converto), *Hátra hiuom*: reuoco (vissza hiuom), *hátra kötöm*: Meg kötöm, *Hátra tazítom*: retrudo, *Hátra vonyom*: retraho, *Hátra esem, Hátra hozom*: visza vizem, *Hátra verdegelem, Hátra vrom*: resilio (visza zököm), *Hátra repwlök, Hátra mazom* stb. (SzikszF.). Molnár szótárában vannak már ezek: *Hátraállóc*: retrocedo, *Hátrahagyom*: praetermitto, relinquo a tergo, *Hátrahívom*: revoco, *Hátrahozom*: reduco, *Hátramamaradok*: remaneo retro-maneo, *Hátramászoc*: retrocedo, *Hátrataszítom*: retrudo, *Hátra-tekintec*: respicio stb.

Körülbelül ezek az összetételek vannak meg a mi népnyelvünkben is. Pl. *Hátramáratt á lúd, á kislibá mēn nem gyött az ányá nekü. Hátrahagyom á kendőümnek eszt á csücskit,*

csinosabb á. Hātrākötöm á fejem (t. i. a kendőjét köti meg hátul), *nincs mā olyan nagyon hideg. Mi vám méh hātrá, monygyátok mēm most* (á. é.). *Nem hagyott ő hātrá semmit, bātyá, nem tudom ēn, hová lettē, ámijē vóút. Hātrávám még á nád dolog : ki kēl hānni á gánájt az óulágbóu.*

Helyre herre.

A hely ragos alakja. A XVII. században fordul elő ige előtt. Különbén kevés összetétele van a régi irodalomban. Sem Molnár, sem Pápai Páriz nem veszi fel. Közhasználtabb összetételei a múlt századból valók. Ilyenek : *helyreáll, helyreállít, helyrehoz* (jövatesz), *helyreigazit, helyregyön, helyretesz* stb. Pl. *Herreviszēm á rocskājāt, ēn vőttem el. Állist herre á séprőüt, nē légyék údbū. Ákkor mēnny az ökör közē, há herreáll.*

A. é. : *helyregyön* : ,meggyógyul, egészséges lesz'. *Herregyön Pēstu bācsi is náty sokārā, pegyig mā ászt montám, hod nem bírjá ki á telet. Májjt herregyön ő mágátó is, nem kēl mé vėlē orvoshó szalágynyi ;*

helyrehoz ,meggyógyít'. *Herrehoznā engēm ēty kis pālyinkā. Hig moslékol áttám á dísnóúnák, hāthā herrehozzá á bēlyit.*

Hozzá hozzā.

Ugor eredetű. Vö. chosja ,hoz', pl. ma chos jajām = én hozzám (SzófSz.). Egy kiveszett *hoz* szónak lativusi raggal ellátott alakja. Tehát úgy keletkezett a *hoz* főnévből, mint a *mög*-ből : *mögé, mögött, mögül* stb. (l. MNy. VI, 434). Megvan a XVI. században. Gyakori mint határozó és igekötő. A régi irodalomban még számosabb összetételt képezett mint ma. Ma sok szóban az *össze* és *együtt* igekötőt találjuk a helyén. A régiségből valók a következő példák : *Hozza egyesyty, Hozzaya teszem, hozzaya af dom], hozzaya megyeök, hozzaya hasonlom, hozzaya illetem, hozzaya ragaszkodom, hozza lalok* (GyöngySzt.); *Hozza fogdom, Hozza fogom, Hozzászabom, Hozzá haylok, hozza iarulok, Hozzáteszöm, hozzá kaptsyolom, Hozzá választom* (C.); *hozzáczapom, hozzá kiáltoc, hozzáköltöm, hozzálovagloc, hozzáragadoc, hozzáhayloc* stb. (MA.).

Újabb összetételei : *hozzáér, hozzáférközik, hozzáfűz, hozzáhúz, hozzájut, hozzámegy* (feleségül), *hozzánő* (barát), *hozzászagol* stb. Igen erős az irányjelölő értelme. Általában azt jelenti, hogy a cselekvés, ennek a tárgya, eredménye stb. vmihez irányul, vmivel egyesül, társul. Nem fejlődött ki speciális értelme. Közte és az ige között nincs olyan szoros kapcsolat, mint pl. a *meg-*, *el-*, *fel-* összetételeiben. Ezért lehet sokszor olyan könnyen helyettesíteni más igekötővel, különösen az *össze-*, *egybe-*, *együtt*, *mellé*-vel. Használjuk eredeti és átvitt értelemben is. Pl. *Hozzávészēm ászt á vāty kēl szākendērt, úty kötöm*

be a márkot. Hozzátáltak vóná ott a lyánt, de a nem mēnt sēhoes csē. Rēggel korān kellyetēk, hozzāfogóunk hordányi. De nehezen lāc hozzā, ugyan mi bājod vān. Hā jóu teletted, hozzānyōū az a tinōu a māsikho. Vēsžēk ēn boronāt, mihincs csāk hozzāfērēk. Hozzāsžvōm az ānyāmēt is — āszl a kis fonālāt. A keritēshē is hozzākōfhedd az ōkrōt. Ōnycs hozzā ēty keves vizet, nem lēssz ānyyirā forróu.

Ide ide.

Az ez névmás *id* alakváltozatának származéka. Ritkábban használt igekötőink közé tartozik. A régiségben még kevés példát találunk rá. Előfordul a GyöngySzt.-ban. *Ideyōwōk. Az ideáll, ideérkezik, idegyōn, ideillik* stb. újabb összetételek.

A történés helyét, a cselekvés irányát jelöljük vele közelebről. Nyelvjárásunkban több árnyalati irányjelölő funkciója van. Először is jelöli a cselekvés irányát. Pl. *Idēgyōwōk hozzātok, hā beengettēk. Idēvisžēm ānygyonāk eszt a kis húst. Idēād, mēr nem tudom, mi csinālok veled. Idēādom nekēd az esernyōūt, enyīm ruhāmāk nem ārt ūgy az essōū.*

Kifejezi azt, hogy a cselekvés alanya, tárgya, eredménye messzebről egészen ide, hozzám hat, terjed el. Pl. *Mēnyyōūnk innen, idēlāt az udvārrōu, mēq utānnōuunk gyōn, hā gond ūlyi.* Ilyenkor az ige alanyi ragozásban van. De ha a fordított irányt akarják kifejezni, akkor az igét tárgyasan ragozzák. Pl. *Mēnyyē mā, idēlātom, hogy rosszō száptād ki az ingēl. Idēhāllom, mīnyōū szēpen beszēgettēk tyik ēgymāsfāl.*

Használják annak a kifejezésére, hogy valami a helyes, kívánt iránytól eltér, idébb, hozzám közelebb történik, mozog. Jól érezhető ez az ilyen kifejezésekben: *idējār a kocsi, idēāl a jóuszāg, idēhājlyik a kázāl* stb. (akkor mondják ezt, ha a hátulsó kerék nem az első vágásában, nyomában megy, hanem tőle balra, ha a jószág nem tér vissza pontosan a maga helyére, ha a kazal elhajlik). Pl. *A fordolāsna vīgyāzžā, hājcs jóu cselbūre, mēr idējār a kocsi, osz mē befordol a gūdörbe. Hogy mē nem mēgy a helyire ez a bilāng tehen, mindēg idēāl. Ūd lātom, hogy idēhājlyik a kázāl, keressē neki tāmāszl. Idēhājlott a boglyā, nem tāmāsztottuk mēg idejibe. Nāgyon idēāllottā a kocsiwāl, el sē tudōunk mellettē jārnyi. Idēhūz a szálmā* (t. i. a kazal), *nem tudom, nem dōll-ē el. Idēhūz a terhī* (megrakott szekéré), *innen tārcsād.*

Keresztül keresztül.

A kereszt főnévből származik. Megvan a XV. században (M.). Egyébként alig van rá példa a régiségben. Mai, újabb összetételeiben leginkább átvitt értelemben használják. Pl. *keresztülhūz* (lönkreteksi reményét, pl.) *keresztüllāt* (pl. terven), *keresztülmegy* (átél vmit, átesik vmin), *keresztülvāg* (bajon) stb. Eredeti

összetételeiben az irány jelentése ma is erősen kitűnik. Nyelv-
járásunkban sincs sok összetétele. Példák a használatára :
Keresztögyööl azon a puhá főjüdön, minyöü kár csinát az ábbá.
Tisztára keresztlőszúrlám a szívit ezzel a nátykésvel. Keresztlő-
méntöüink az erdőjün, ávval is rövidebb vóut az út. A rétén szálát-
lám keresztlő, úgy is álljig értem utóü. Mond mën nekik, hod nē
járjonák 'a velésémën keresztlő, mënnyének az ülön.

K i ~.

Ugor eredetű. Vö. vog. kün ,ua', o. kim ,ua' (SzófSz.).

A régiségben sokat szerepel, különösen a szótárakban. A szójegyzékekben kevesebb összetétele van, mert ezekben túlnyomó részt tárgynevek, főnevek vannak, ige azonban igen kevés. Ezekben az igekötők inkább deverbális névszók előtagjai. Pl. *Ki nilo* (kinyiló-aito), *ki veszik*, *kirakó* (SzikszF.); *ky adóm*, *kyfogom* (appello), *ky kwldy* (kiküldi), *ky menó*, *ky megyen*, *ky jelenteom*, *ky mutatom*, *ki futok* (procul fugio), *ki szaggalom*, *ki ualazlani*, *ky szarmaszny* (amanare, extra manare), *ky uyszem* (kiviszem) stb. (GyöngySzt.); *Ki teriesztöm*, *Ki ráczolom*, *Ki törölöm*, *Ki jeszögetöm*, *Ki hirdelöm*, *Ki okadom*, *Ki arradok* (restagno), *Ki ábrázolom*, *Ki formálom*, *Ki rontom*, *Ki kapálom*, *Ki botsátom*, *Ki költözöm*, *Ki szabadulok*, *Ki aggok*, *Ki bezeldegelem* (pronuntio) stb. (C.); *Kijatsarom* (exprimo), *Kifejem*, *Kifejtem*, *Kijiatallom*: egermino, *Kiforrok*: efferveo, *Kifőzöm*, *Ki-halok*, *Ki-halászom*, *Ki-hintem*, *Ki-hagyom*, *Ki-jelenem* stb. (PP.); *Kiadom*, *Kiállloc*: exsto, *Kiáradoc*, *Kiballagoc*, *Kicsöpögtelem*, *Kiemelem*, *Kieresztem*, *Kiesem*, *Kifaragom*, *Kiformálom*, *Kiinduloc*: progredior, *Kimondom*: pronuncio stb. (MA.).

Ellentéte a *be* igekötő. Azt mondjuk: *kihív* (pl. a szobából) és *behív* (a szobába), *kitakar* és *betakar*, *kiver* és *bever*. Gyakran egyik összetétel kiváltotta a másikat. Így pl. a *beborul*, *bereked* ellentétéként keletkezett a *kiderül*, *kireked* (torka); ugyanígy lett *kılanul* és *beletanul* (l. CzF.). Néha az igekötő *elmarad*, de az értelme megmarad az ige jelentésében. Így magyarázható meg a *bogoz* ellentétes értelmezése CzF. és Ballaginál. Az első szerint ,holmi szalag-, fonál-, kötélnemű testeken csomót köt', a másik szerint pedig ,fonál csomóit, bogait oldogatja'. Kisfaludy Sándor így írja: „A dalt e vers fejezi...” (Somlyó 1: 27). „S kegyvel adott feleletét mindig azzal fejezé...” (Gyula 2: 53); vagy „Már megszokták hallani szavamat, mikor bús énekkel fejezem bajomat (Ányos 48, Abafi kiad.).“

Jelentése a ,belsősegből való kijutás, a felszínre, napvilágra kerülés'. Legtöbb, legismertebb összetételeiben ezt fejezi ki. Ilyenek: *kihív* (szobából), *kilát* (ablakon keresztül), *kihúz*, *kiás*, *kivel*, *kiönt* (vizet), *kifejt* (mákot), *kinyír*, *kitakar*, *kirág*, *kitúr*, *kiszúr*, *kilisztít*, *kimeszel*, *kifényesít*. stb.,

Hít ki Julesül, ákarok velē beszényi. Kilátok az ablakon, máj

szólok, há gyönnek. Kihúzáttám a fogám, m̄ mē (meg) bānom. Loccsáncs ki ászt a kis vizet, nē foglállyá az edényt. Sok eger vān itt, mindēn zsākomot kirāgott. Kijé ez a disznó, hol túrjá ki a kompérom. Kimeszelēm a konyhāt, mégis csinosāb lēssz, akārki gyōn a hāszo.

Megjelöli azt, hogy valamit kiegészítünk, kipótolunk, teljessé tesszünk (egységet, egészet). Pl. *kicsinā* (kicsinál), *kilóud*. *Nād nehezen kicsinātam az ezēr pēngőjūt. Vóut ēty kis márādēkom, kitóutlām ávvāl, oszt elég lett ēgy ruhānak.*

Kifejezi a cselekvés befejezettségét. Ilyenek: *kiszānt*, *kimēr*, *kifogy*, *kikopik*, *kiöl*.

Szāntok, szāntok, hāt mire kiszāntoltām, gyōnnek a hírvel. Mink is mērőjünk māmānak (t. i. járadékot termésben), *de az idejīt m̄ kimértük neki. Nem is hīszed, hoty kifóttām mindēnbőjū : sē pēz nincs a hāznā, sē liszt. Tēgyē odā válāmit, mēr oszt aggyik kopik, mīt tellyesen ki nem kopik.*

Visszaható névmás kíséretében azt fejezi ki, hogy az alany már annyit végzett, tett, amennyit tőle éppen várhatunk, kívánhatunk; vagy ami után vágyódtunk, abban részt vehettünk addig, ameddig vágyunkat kielégítettük, ameddig csak tetszett. Pl. *Á válāmire váló ember tiz óurārā m̄ kidolgozzā mágāt. Régen vóut a gyērēkēk kōszt, ki is jādzzā m̄ mos mágāt. No, kísētātūd-ē m̄ mágād. M̄ csak kiālhattād mágād, nem hāborgātót sēnki. Nē hájdzs mēb be a bornyūt, hāty szālādozzā ki mágāt. Nem mondom, kimulāttām mágām jój.*

Kölesōn kőjccsōn.

Megtaláljuk a régiségben. Pl. *Kólchon adok* (GyöngySzt.), *Koltson adom, Koltson vezek* (veszek) (C., MA.). Igen kevés összetétele van. A főnévi és határozói használata ma is nagy, és ezért nem válhat könnyen igeikötővé. Példák rá: *Á jój mútkor is kőjccsōnkērt ēty szākājtlóu lisztēt, mēm most is gyōtt, hāt nincs nekēm annyi. Nem ad ō kőjccsōn pēszt, m̄ hogy gondolsz ollyāt. Éccēr is kērt kőjccsōn húsz forintot, oszt ēggy ēvre áttā mēg.*

Körül körő.

Alapszava valószínűleg a *kering*, *kerit*, *kerek* stb. alapszavával. Az pedig fgr. eredetű (SzófSz.).

Régi szótárainkban gyakori igeikötő. Rengeteg összetételt képeztek vele. Pl. *Kúrnywl alwan* (SzabV.), *Kórnywl Egethóm*, *kórnywl veszyk*, *kórnywl metelom* (GyöngySzt.), *Korwl ontom* (offundo), *korwl vezom* (praecingo, C.), *Kórnywl folyok*, *Kórnywl ásom*, *Kórnywl furdalom*: *cirenmfero*, *Kórnywl vakarom*, *Kórnywl fénlóm*: *circumfolgeo*, *Kórnywl tōltóm*, *Kórnywl nyōgōk*, *Kórnywl hordozom*, *Kórnywl fekszóm*, *Kórnywl veszēm*, *Kórnywl kötóm*, *Kórnywl mázolom*, *Kórnywl botsátom* stb. (SzikszF.);

Környül vágom (BrassSz.); *Körülfutok, Körül-járok, Körüllovaglok, Körül-sántolni* (PP.), *Környülállóc, Környülárkolom, Környülberetvállom, Környülboczatom, Környülépítöm, Környülnyalom, Környülnyirem, Környülültelem, Környülzörgöc* stb. (MA.).

Köröjártuk mink Szombátot (Rimaszombat), *kéccer is, de nem vótlóunk biztosák, hoty hol mennyőüing be. Köröállyalok mind az Isten csudájál. Nész körö, ol ván a kézed alatt. Köröcsávartám rájtá háromszor-néccer a kötelel, kifuttá ábbóu még úgy is.*

Közbe ~.

A köz fn. származéka. Kevés összetétele van. Régebben használtabb igekötő volt. Íme egynéhány érdekesebb, a régiségből való összetétele: *Elszakasztom* avagy *köszbe szakasztom, elszakoztas, köszbe szakasztas* (GyöngySzt.), *Közbe mwuelom* (interfacio), *Közbe folyok, Közbe tsatsagok, Közbe vetom, Közbe szollok, Közbe botsátom, Közbe vigyázok* (intervigilio (C.)), *Közbe-fekszem, Közbe-foglalom, Közbe-futok, Közbe-járok, Közbe-szakasztom, Közbe-vészem* (intercipio, PP.); *Közbenjároc, közbenhagyom* stb. (MA.). A példákból láthatjuk, hogy régebben elterjedtebb volt mint ma. Sokszor helyettesítette az *el* igekötőt például. Nyelvjárásunkban inkább a régebbi összetételei vannak meg. Pl. *Elmentem vóná a vásárrá, de közbegyött a temetés. Cívákottak ök elégé, de nem ákártám közbeszónyi. Közbeesett éggy ünnep, hál bijony mezzávart a minnyájóunkot a dologbá. Tē nē szóu közbe, hágy végezzék ök a mágokét. Éggyik óudárróu ván a temetőü, a másikróu még az iskolá, ez ő házok mēk közbe ván.*

Le lé.

Eredeti alakja *levé*. Ugyanúgy fejlődött belőle, mint *belé*-, *megé*-ből a *be*, *meg*. A *leve* alakot megőrizték kódexeink: *Es földre lewe eswén ymad ewlet* (Év. 199), *Es lewe zallottam* (Év. 206), *Veszetők lewe* (JordK. 833). A rövidebb, hosszú véghangzós *lé* alak is közönséges, pl. *Maria o keserősegeben földre lee esek* (PeerK. V, 129); *Kynek alatta écher lee esek* (PeerK. 123) (vö. Nyr. XI, 6).

Le fekszem, le metelóm, Le haythom (meg haytom), *Le kőnyóklóm, le veróm, le terythem, le wetóm* (GyöngySzt.); *Le wlok, Le erzedem, le lappadok, Le szakasztom, le wtóm* (leütöm), *le gyakom, le figesztóm, le haylok, Le főzóm* (C.); *Le apadok, Le aratom, Le-ásom, Le-fordítom, Le harapom, Lekötóm, Lejövök* (PP.); *Leczusoc, Leczusamodom, Lefosztom* (MA.); *le-mellyed, lekoppad* (haja el-húll, SzD.).

A *le* azt a pontot, irányt vagy helyet jelöli, amely másik helyhez viszonyítva alantabb van; tehát *alság*-ba, *lentség*-be irányuló mozgást fejez ki (vö. CzF.). Mint irányhatározónak, irányjelölőnek ellentéte a *fel* (*föl*), pl. *leakaszt*: *felakaszt*; *le-*

gyön : *felgyön* (hozzám a hegyre), *le*húz : *felhúz*, *levet* : *felvet* (polcra) stb. Nem egy összetétele éppen mint ellentét keletkezett. Vitkovics képezte így a *felderül*-höz a *lederül* szót. „A napnak *felderültével felkelnek keserveim, a napnak lederültével lecsordulnak könnyeim*” (Munkái 1 : 301). A *le* teszi ellentétes értelművé az *-z, -l* képzős denominális igéket : *szerel* : *leszerel*, *fegyverez* : *lefegyverez*, *lefejez* ; *lekantároz*, *legyeplőz*, *lezaboláz* stb.

Sok denominális igétől az *el* elmarad, de az ige jelentése továbbá is ellentétes marad. Így keletkeztek : *kacsol*, *hámoz*, *hüvelyez*, *fejez*, *nyakaz* stb. (a < *lekacsol*, *lehámoz*, *lehüvelyez*, *lefejez*, *lennyakaz*.) A CzF.-ban is *ítéltet fejezni* van. Mikszáthnál olvassuk : A szultán, ki most *fejzetti* rendre a szakácsokat... (Különös házasság 1901. 2 : 174).

Régebben elég gyakran *alá* igekötővel helyettesítették. Ma is mondják : *alábocsát*, *aláesik*, *aláhajt*. De árnyalati különbség van köztük. A *le* a felülről lefelé való irányt jelöli ; az *alá*-nál már határozottabban gondolunk a tárgyra, amely alá a cselekvés irányul (vö. Kúnos, Nyr. XI, 6). Legtöbb *le*-vel képezett összetételben az eredeti jelentés maradt meg. Ide kell sorolnunk a nem tiszta mozgást kifejező igéket is. Így : *leválik*, *lejön* (vminek a bőre), *leszakad*, *lefoslik*, *lefoszlik*, *lerongyolódik*, *lehámlik*, *leázik*, *lekopik* stb.

Jelenti, mint a legtöbb igekötő, a cselekvés befejezettségét. Ezenkívül velejárhat a cselekvés tárgyának, eredményének a változási iránya. Ilyenek : *lelepel*, *lekaszál*, *lefon*, *learat*, *legyilkol*, *leszolgál*, *lesérül*, *lejár*, *leenni*, *leég* (vö. Nyr. III, 281 ; IV, 90 ; XII, 6).

Népnyelvi példák : *Há lészöttük, még is ehetyük. Mit enné ott a márhá, régen lëlegelté má a füvet. Mikor má eszt lëfonod, lëfekhecc.*

Sok összetételében a lentség a cselekvés eredményeként, utólag keletkezik. Idetartoznak : *lezár*, *leláncol*, *lepecsétel*, *lehúny*, *leborít*, *letakar*, *leönt* (vmire önt).

Lëzärtám a tyúkot, későib maj engegyéték fël. Lëborítom, tãn a kosãrvãl, në fërjék úty hozzã sëmmi. Jóy hoty szóútã, mäs-këp lëöntöttetek vóúnã a lãbvízvel, nem lãtynyi ebbe a sëtëdbe. Há behosztuk (pl. takarmányt), lë is tãkaruk, në äzzék be.

Metaforikus használatban lekicsinyítő, lealacsonyító, lealázó értelmet kölcsönöz az igének. Ilyenek : *lepiszkol*, *legyaláz*, *legazol* (gaznak mond), *lepírongat*, *leránt*, *lemocskol*, *leszól*, *lemond* (vminek), *lehurít*, *letorkol*, *lekacag*, *lepipál*, *lenéz*, *ledicsér* stb. (l. Kúnos Nyr. XI, 6).

Lëmontã mindënnëk, igazán nem bírnék el ännyt. Lëszittã äpjãt, ännyt, vóút mit hãlgãtynyjã. De lëpiszkolom, csak äkãggyëk a szemëm elé.

Oda oda.

A távolra mutató az névmásból keletkezett. A régiségben nem volt nagyon használatos. Előfordul Molnárnál és Calepinusnál. *Oda vagyon, oda vezet, Oda megiek, oda mazkalok; oda adom, odatalálkozom* (supervenio). Ma többnyire újabb származású összetételeit ismerjük, mint *odaég, odaér, odagondol, odahal, odahúz, odanézek, odalátok, odateszem* stb. Erős határozói funkciója van. Irányjelölésre gyakran használják népnyelvünkben is ige mellett. Pl. *Odáván a kálápom, hol keressem? Odávóút két állóu napig, em még ágygít is gürcöltem. Odaáltám anyámnak a kendőüm, mā csak gonygyát viselyi. Úgy odáváktám* (pl. falhoz), *tudod-é, hogy nyögnyi is állgig bírt. Odájártám most Jesztén.*

Össze össze.

Ismeretlen eredetű szó. Egyike a leghasználtabb igekötőnek. Régebbi összetételei: *összwe egyesythóm, oszwe rakok, osswe gywtes: ósswerakas* (GyöngySzt.), *őzue zoritom őszue hiuom, őszue rekesztom, őszue rázom, őszue verom, őszue foglalom* stb. (C.), *Őszvealkotom, Őszvebékeltetom, Őszvebeszéllek* (colloquor, conspiro), *Őszveczatlom, Ősszedagasztom* (MA.), *Őszvehajtom, Őszverakom* stb. (PP.). A Birkk.-ben *össz* változata is van. 'Valamelly szoror *össz*szitkozódással... mást megsértend'. Gyakran használják ebben a korban 'együtt' jelentésben. Pl. a Peerkenben: *Légjén hála az Szíz Máriának velem őszve mind az bódogoknak. MargL.-ban:...* ez ev zent testevel *evzve...* stb. Újabb összetételei: *összeáll* (társulnak), *összeboronál* (két személyt), *összeborzol, összecuklik, összeér* (egymáshoz ér), *összekoccan, összetéveszt* stb. (NyÚSz.). Vidékünkön egyformán elterjedt eredeti és átvitt értelemben is. Pl. *Összhányod a fát, hoty kissep csomóuba légyék. Összekeresék érté mindént, oszt hol tánalom még. Összétúrod a lādām, nem tudod, hol vān. Ollyán rosszó vóút, hogy összēroskált. Kiseb rākās lēssz ā, há összēnyomóugyik. Hāgyom állanyi, hágy egyē összē egymāst* (keverék-szesz és víz stb.). *Összēkápnak azok mindēn nap. Szēdd összē a nāgygā kālāsz, csak nem hágyuk itt. Vēdd összē āsz, a pār szā kendērt, nē légyék belőülē mindēnfele.*

Mellé ~ .

A *mell* szó ragos alakja. Megtaláljuk a JókK.-ben. A régiségben igekötői funkciójában használtabb mint ma. Innen valók a következő példák: *Melléd fekszőm, mellé hozom, Mellé ragasztom, Mellé teszőm, Mellé nyuuztoztatom, Mellé kéuánom, Mellé szegezőm* (C.), *Mellé-áloc, Mellé-teszem, Mellé-esem, Mellé-ásom* stb. (MA.), *Mellé-épitom, Mellé-nyomom* stb. (PP.). Vannak egészen új összetételei is. De legtöbbet eredeti jelentésében sze-

repél. Olyan összetett igét képezünk vele, amellyel azt akarjuk kifejezni, hogy a történés, cselekvés valaminek a közelében, szomszédságában megy végbe, nem éri el célját vagy rossz irányba terelődik. Nyelvjárásunkban gyakoribb a határozói szerepe. Igeköetői funkciója van a következő példákban:

Melléfogom a csikóút, hát szokják a járāsho. Fogd mellé azt a pár szālāt, nē hát szél. Mellészúrtám, azē nem döglött mēm minygyā. Mellévāktám a fejszēvel, el is lōugott. Nézz oda, mi csināsz, mellēöntöd a tejet.

Neki ~.

Talán igr. eredetű. A régiségből is van rá adatunk. Pl. *Neky szóllt, Neky szolas* (GyöngySzt.), *nekieszem*: adorior, *neki megyec*: aggredior (MA.).

Élénk még a határozói jelentése. Ezért is nem fejlődött belőle többjelentésű igekötő. Ebben a szerepében elég gyéren használták és használják ma is.

Faludi még elhagyja: *Tűznek, vasnak mennek hirért, kis bérért* (SzE. 514). Mai nyelvérzékkel ide feltétlenül kitennénk.

Az összetételei kifejezik az irányt is (tárgyhoz, feléje), de még érezhetőbben a bevezettségét. Példák a medvesaljai népnyelvből: *Hā nekifogóunk korān rēggel, estēre kész lēszőünk. Nekifokhátnā mā, nincs mire vārnyi. De hā láttād vōunā, hod nekiállott a dolognāk. Nekifekszik oszt, hā lāttyā, hod nem mēgy māsķēp. Nekiáltám (más neki adtam), ēllyēk vēlē. Nekiszālāt a fālnāk, oszt osszētörtē mágāt. Nekivāktā a fejszēt, csak ūty szākāt osszē az a rēgi dēszkā.*

Reá, rá rā.

Az első tulajdonképpen a rá teljesebb alakja. Nyelvémlékeinkben és vidékenként még több változata van. Így: *rajá, rajájok, réja, riá*. Eredetileg hová kérdésre felelő határozó és névutó volt. Ez van meg a rajta határozószóban. Nem nehéz meglátni a rokonságot közte és a -ról (a rajról) között, amelyből keletkezett. Alapszavuk: ,re (raj-)' ; jelentése ,közel'. Talán azonos a *rokon* szó alapszavával. Ez pedig ugor eredetű. Vö. vog. *rāwi* ,közeledik', o. *rachtli* ,rokon' (SzófSz., MNy. VI, 434; VIII, 199; XIV, 259 stb.).

A régiségben *reá* a leghasználtabb. Pl.: *rea bochat[om]*: admitto, *rea-engedni*: assentisco, *rea fűúok*: affluo, *Rea fordythom*: Aduolno, *Rea erőltetny*, *rea Itylöm*: adiudicio, *rea Igekőszóm*: Attendo (GyöngySzt.); *Rea tazitom*, *Rea futok*, *Reá fekszóm*, *Reá ehezóm*, *Reá nyögők*, *Rea lehell k*, *Reá nyeritők* (C.); *Reabizom*, *Reáfuvoc*, *Reáhagyom*: approbo, consentio, *Rea-jövök*: supervenio, *Reámászoc*: adrepo, *Reamosolygoc*, *Reajaakadoc*: inhaereo, adhaereo stb. (MA.); *Rá-hajlok* (vide *reá-hajlok*), *Reáadom*, *Reá-ásítok*, *Reá-építem*, *Reá-ejtem*: superincidere facio, *Reáhallga-*

tok, reá állani, reá bökkeni, reá-hívom stb. (PP.). Újabb. összetételei is vannak. A medvesalji nép elég sűrűn használja ezt az igekötőt. Pl. : Rájogják, hogy ő vóút, osz mit téhet. Rágyöttek mā, mēre jarták csēmpēssznyi. Ollyát kiātott rām, hogy māj kēccsēgbe estem. Arrā az egy gyerekre kōjtyi rā mindēn pēzit. Nāgyon rāszeritottād ā csāvart, āllyig bīrom mēmmozdītányi. Ollyān kemēnyen rāütöd tē (a bitót, kendertöröt), hogy māj szēthásād ā nyelvi. Nem ütöd rā kemēnyen, āzē illyen puhā ā vāsznād (bordával a beverő szálat). Rāvārtām ēty hetet, mēs sē fordolt ā bājā. No, hogy mā rāgyössz. Jōu Borsā, hāllgāzsd mā, rāesēt ā lābārā ā māsār. Mēh hā rā vōunā szorolvā, mēssājnānā āz embēr. Á būzānk mārkon vóút, hāt rāgyōtt ā nāgy essōi.

Széjjel, szét szét.

A régiségben vannak még ilyen változatai : *széjlyel, széllel, szélt.* A szél (vminek a széle) főnévből származik. Ugor eredetű szó ; vö. vog. *sēl* ,ua.', o. *sihl* ,ua.' (SzófSz., NyH., NyK. XXV, 173).

Kevésbé használt igekötőink közé tartozik. Példák a régiségből : *Széjlyel-futok* : *diffugio*, *Széjlyel-járni* : *obambulare*, *Széjlyel-öntözöm* : *diffundo*, *Széjlyel-üzöm* : *dispello* (PP.) ; *Széjlyel futom* : *Discursa*, *Széjlyelöntözés* : *Diffusio*, *Széjlyelfutás* : *Diffugium* (MA.).

Példák nyelvjárásunkból : *Szēttöröm rájtād eszt ā botot, csāk nē úcs csinālyā, āhogy nekēm kēll. Ketten dolgozzāk ā főjüdet, ā szēmet (termést) mēs szēlmērik. Māj szētszākād ā fejem, ūty fāj. Fogd összē ā surcod, nē szóürt szēd belōülē āszt ā kis māgot. Ki nē hārāgudnā, mikor illyen hāmār szētvitted (szētszagattad) āz ingēd. Szēttörted āz ūvegēt, vidd is innen ā dārābjāit. Szēthásitom, hā othon nem lēssz. Szēthásātt ā teknōüm, vidd el ā kovācsō. Keves lojās vóút ā piācon, āmi mēv vóút, āszt mē szētkāptāk minygyā. Rāzogāzsd jōu szēt, nē lēgyēk vēle nekēm is bājom.*

Vissza vissza.

Valószínűleg fgr. eredetű. Töve azonos a *vizont* szóéval. Mint határozó, helyneveinkben is előfordul a XIV. században. Hamar elterjedt igekötő fejlődött belőle. A régiségből valók a következő példák : *vizza ranthatnak*, *Vizza szēgezōt kasza* (SzikszF.) ; *Vissza erteny* : *auagy*, *Felen erteny*, *dissentire*, *Vysza fordulth*, *Vyssza szwlettetōth* (labbal es nem fwwel, t. i. született. GyöngySzt.) ; *Vizza aiandekozom*, *Vizza vezem*, *Vizza rantom*, *Vizza feytōm* : *ki feytōm*, *Vizza hengeritōm*, *Vizza vizem* : *reueho*, *Vizzawzōm*, *vizza hiuom*, *Vizza szopom*, *Vizza adom* : *meg adom*, *Vizza tanulok* : *dedisco*, *elfeleyt stb. (C.)* ; *Vissza-beszēlleni* (Prov. *Dorice concinere*) ; *Viszsza-evezek*, *Viszszaafizetem*, *Viszsza-foglalom*, *Viszsza-kérem* : *repeto*, *Vissza-mérem* : *remetior*, *Vissza-*

lészem : repono, *Vissza-vésem* (PP.), *Vissza adas* : redditio, *Vissza adom*, *Visszaesem*, *Vissza foglalom* stb. (MA.).

Újabban keletkeztek : *visszacsinál* (rendet), *visszafojt* (könnyeit), *visszalép* (jelöltségtől), *visszasír* (sírva kíván vissza), *visszatart* (nem ad meg), *visszautasít* (nem fogad el) stb. Jelentése 'hátrafelé, kiindulási helyre, régi helyre'.

Példák a medvesalji népnyelvből : *Tutháttya, haly há jár, visszaadom neki, há mēn nem, akkor nē követelőüdžék. Visszahányom, nem jóu ráklám* (lát, szekeret). *Visszágyöök, ithom máratt á görbebotom. Terízsd vissza á libāt, nem hájtyák mé. Kūd vissza ászt á gyerekēt, há mellātod, nem kápott elék pészť. Beteg vóut az ökör, osz hát visszaverték* (perrel visszaadták) *neki. Nē mēnny utāná, visszágyön ő minygyā. A vāsárrá hájltottuk vóuná á sūdöüt, de visszászálatt. Ő elhosztá innen á töviskēl* (ideiglenes kerítésre használt bozót, tövises cserje), *ēm mēv visszahordom. Há el tuttád vinnyi, hozd vissza is.*

Ha a *visszá*-nak határozói funkciója van, akkor a cselekvés, történés irányát más igekötővel jelölik meg nyelvjárásunkban. Pl. : *Félállott, de vissza lēült, nem bírt állányi, olyan járād vóut. Vissza kiszálatt á malác, gyere mā, segiccsē. Visszá csak elmēnt á kutyá, nem akár it mēsszoknyi.*

Nem soroltuk fel az összes igekötőt vagy igekötőként szereplő határozót, esetleg névutót. Ugyanis nem lehet mindig eldönteni, hogy igekötő-e már vagy még határozó a szó. Sok az átmeneti jelenség. E kategóriába tartozók még megtartották viszonylagos függetlenségüket, alkalmilag elválhatnak, ige nélkül, magukban, raggal ellátva is állhatnak (*Lazicius*, Átmeneti kategóriák: NyK. LI, 25). De ezek alapján is nyerhettünk némi képet arról, hogyan fejlődtek ki igekötőink, hogyan szaporodtak az összetételei minden idegen hatás nélkül.

Debrecen.

Kovács István.

A nagymoni népnyelv igetövei és igealakjai.

I. BEVEZETÉS.

Szülőfalumnak, a szilágysági Nagymonnak népnyelvével 1937 nyara óta foglalkozom. E népnyelv iránti szeretetem a gyermekkor emlékeiből és elődeim iránti kegyeletből táplálkozik, az iránta való tudományos érdeklődés meg abban a kis népnyelvkutató közösségben ébredt fel, amelynek már a megszállás évei alatt tagja voltam. E közösség a határok ellenére is szoros szellemi kapcsolatot tartott fenn a debreceni népnyelvkutatókkal és főként mesterükkel, néhai dr. Csúry Bálint egyetemi tanár úrral. A változott viszonyok között a kolozsvári népnyelvkutatók közössége az Erdélyi Tudományos Intézet Magyar Nyelvészeti Osztályában külön hivatalos szervezetet és kedvező munkalehetőségeket kapott. Dolgozatom anyagát az előbbi időszakban gyűjtöttem, a feldolgozás elvégzése azonban a felszabadulás utáni, nyugodtabb munkalehetőségeket biztosító korszakra esik.

A tanulmányozást a helynevek összegyűjtésével kezdtem meg,¹ de a helynevek gyűjtésével párhuzamosan tanulmányozni kezdtem magát a népnyelvet is. Itt jegyzem meg, hogy gyűjtőmunkámat két tényező lényegesen megkönnyítette. Az egyik az, hogy Nagymonban születtem, és ott is nevelkedtem egészen tizenhároméves koromig. Szülőfalumba azután is gyakran ellátogattam. Így köztem és a falu lakossága közt a kapcsolat továbbra is fennmaradt. Most is a magukénak tekintenek. Zavartalanul beszélgetnek, tréfálkoznak előttem. Nyugodtan lejegyezhetek bármit. Nem lepődnek meg, hisz tudják, hogy az írás a foglalkozásomhoz tartozik. A másik kedvező körülmény a nagymoni népnyelv előzetes ismerete. Tizenhároméves koromban kerültem el a faluból. Ez idő alatt a falu nyelvjárása annyira a vérembe ment át, hogy beszéd-

¹ Nagymon helynevei. Magyar Irodalomtörténet. Emlékkönyv Kristóf György hatvanadik születésnapjára. Kolozsvár, 1939. 157—68.

módomat sem az iskola, sem a zilahi nyelvjárás hatása nem tudta teljesen megváltoztatni. A nagymoni népnyelvhez való ragaszkodásomat elősegítette az is, hogy szüleimnek is ez az anyanyelvjárása, s otthon a családban ma is ezt a nyelvjárást beszéljük. Így megfigyeléseimet minden nehézség nélkül jegyezhettem le, sőt magamon is ellenőrizhettem. Az anyag nagy részét Kulcsár József 70 éves gazda családi körében gyűjtöttem. Ugyanakkor sokat jegyeztem a falu többi lakójának beszédéből is, hiszen majdnem mindenkit meglátogattam. Kulcsáréknál is többen megfordultak. Természetesen arra mindig ügyeltem, hogy csak tősgyökeres nagymoni lakosok beszédét jegyezsem le. Ez nem okozott különösebb nehézséget, mert a faluban mindössze egy-két betelepedett család él. A falut hosszabb időre még a férfiak is rendszerint csak a katonáskodás éveire hagyják el, kivéve azt az egy-két fiatalabb embert, kik a megszállás éve alatt Bukarestben töltöttek munkásként néhány évet. Idegen faluból csak nagy ritkán házasodnak. A leányok a városi cselédkedésre nincsenek rászorulva.

Megfigyeléseim elsősorban a nagymoni népnyelv hangtani és alaktani sajátosságaira vonatkoztak. Az volt és az ma is a tervem, hogy többévi megfigyelés és gyűjtés alapján összeállítom anyanyelvjárásom hang- és alaktanát. Még a megszállás éve alatt és azután is közbejött akadályok (katonaság, többszöri összpontosítás, átképzés) miatt azonban népnyelvi megfigyeléseimet hosszabb időre félbe kellett szakítanom, és így kitűzött céloimat eddig csak részben valósíthattam meg. A hangtanból mindössze a magánhangzók állapotát¹, az alaktanból pedig az igeragozást tudtam feldolgozni. Remélem, hogy a jövőben több időt fordíthatok népnyelvi tanulmányaimra, s eredeti tervemet, a nagymoni népnyelv hang- és alaktanának teljes feldolgozását megvalósíthatom.

E helyen is hálás köszönetet mondok volt tanáromnak, dr. Szabó T. Attila egyetemi ny. rk. tanár úrnak; a feladat elvégzésére ő buzdított, és a gyűjtésben is, az anyag feldolgozásában is sok hasznos tanáccsal látott el. Itt említem meg azt is, hogy 1937 nyarán tett tanulmányutamat az *Erdélyi Múzeum-Egyesület* Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztálya, dolgozatom megjelenését pedig az *Erdélyi Tudományos Intézet* igazgatóságának megértő támogatása tette lehetővé. Mindkét intézmény vezetőségének erkölcsi és anyagi támogatásáért ez úton is hálás köszönetet mondok.

*

¹ A magánhangzók állapota a nagymoni népnyelvben. MNyvv. II, 195—203.

Nagymon a Szilágyság egyik legrégebb magyar települése.¹ Szűkebb értelemben Szilágyságon a Szilágypatak mentét és a László Gézától² zilahi nyelvjárásvidéknek nevezett területet értem. Határai délkeleten a Meszes-hegység, keleten a Szamos-folyó, északon a Szilágycsehet és Alsószoport összekötő képzelt vonal, nyugaton pedig a Kraszna. Ugyanezt a körülhatárolást találjuk László Gézánál is (i. m.). László felsorolja a tanulmányozott községeket is. Nagymont és még számos e területhez tartozó falut (Nagydoba, Kisdoba, Vervölgy, Szilágycsentkirály, Menyő, Szilágycszeg stb.) azonban egyáltalán nem említi. Itt jegyzem meg, hogy a László Gézától használt zilahi nyelvjárásvidék elnevezést nem tartom megfelelőnek. Zilah közvetlen környékén ugyanis, egy-két község kivételével, román lakosságú falvakat találunk. Zilahnak tehát nem is lehet nyelvjárásvidéke, mert maga Zilah is nyelvjárásziget. A László Gézától felsorolt falvak már nem tartoznak Zilah vidékéhez, hanem Szilágysomlyó, Kraszna és Szilágycseh vidékéhez. Ezeket a falvakat Zilahhoz még gazdasági szempontból is csak laza szálak fűzik. Mindez természetesen nem zárná ki ez elnevezés létjogosultságát, ha sikerülne kimutatnunk, hogy e vidék népnyelve egységes, s hogy a zilahi nyelvjárás egyezik ezzel a népnyelvvel. Ezt az összehasonlítást egyelőre a népnyelvi adatok hiányossága miatt nem végezhetjük el. Magam ilyen egységes zilahvidéki nyelvjárás létét eddigi ismereteim és tapasztalataim alapján kétségbevonom. Tehát, mivel egyelőre egységes zilahvidéki nyelvjárásról nem beszélhetünk, nem használhatjuk a zilahi nyelvjárásvidék elnevezést sem.

Nagymon a Szilágyság szélén fekszik, Zilahtól mintegy 24 km távolságra, a Szilágycseh felé vezető országút mellett. Horger Antal nyelvjárasi térképén (A magyar nyelvjárások. Budapest, 1934) Diósdától északkeletre helyezhetnők el a pontozással jelzett északkeleti nyelvjárássterület szélén. Nagymontól keletre a Szamosig egyetlen színmagyar település sincs.

E vidék népnyelvével eddig csak László Géza foglalkozott (i. m.). Pedig már Balassa József is megállapította, hogy e nyelvjárás bővebb vizsgálata s pontos leírása nagyon kívánatos volna.³ Szerinte e terület népnyelve az északkeleti nyelvjárássterülethez tartozik ugyan, de több palócos sajátságot is találunk benne. László Géza tanulmányán kívül e területről mindössze néhány népnyelvi és népköltési

¹ Vö. Petri Mór, Szilágy Vm. Mon. H. n., 1902. IV, 87 kk.

² A zilahvidéki nyelvjárás. Nyr. XXVII, 438—43, 489—97, 542—9 és XXVIII, 56—63, 112—5, 184, 231—9, 280—8, 330—3, 374—81, 418—21, 471—6 és kny.

³ L. Balassa József, A magyar nyelvjárások osztályozása és jellemzése. Bpest, 1891. 69.

közlemény jelent meg.¹ Ezekről azonban már ő is megállapította, hogy „a közlők lelkiismeretlensége vagy járatlansága miatt bosszantóan hibásak és fölszíneseek“ (Nyr. XXVII, 438). Más e területre vonatkozó tanulmányt H o r g e r sem említ (i. m.).

L á s z l ó G é z a tanulmányának hangtani részéhez már fűztem egy-két megjegyzést a nagymoni népnyelv magánhangzóiról szóló dolgozatomban (i. m.). Most tanulmányának alaktani, elsősorban az igeragozásra vonatkozó részével kapcsolatban szeretnék egyet s mást megjegyezni. Tanulmányának ezt a részét az igemódok és igeidők felsorolásával kezdi. Megállapítja, hogy a zilahvidéki népnyelv kevés igeidőt ismer: a jelent, a multat és a befejezett multat. Elvértve hallható még öregebb emberektől az elbeszélő mult is. Természetesen szeretnék tudni, hogy legalább is akkor ez az igeidő hol, a tanulmányozott terület melyik pontján élt még. Ezt azonban L á s z l ó nem határozta meg. Az adatoknak térbeli rögzítése pedig elengedhetetlen. Felületesen intézi el az egyes igealakok szerepét is. Erről mindössze ennyit tudunk meg: „A folyó jövő kifejezésére a folyó jelen használatos *májd*, vagy *ha v. májha* (majd ha) jövőre mutató szócskával: *májd ír*, vagy pedig csak magára: *ír*. A befejezett jövőt legtöbbször a befejezett jelen helyettesíti valami jövőre mutató szócskával: „*Haggyátok el a fenébe, csak akkó civakoggyatok ezen a rongy kis gugyoriⁿ, ha má^m meghóttam!*“ „*Idesapám! ugyi májha meg-nőttem, nekem is szabad lessz pipálni?*“ Sokszor a folyó jövő, illetőleg a folyó jelen fejezi ki: „*Na hadd é csak, májha bemenygyek Zilájra, néked is veszek kicsi piross ficsórt* (gyermekcsizma)!“ (Nyr. XXVII, 546).

Azután az alanyi és tárgyias ragozást ismerteti. Az ikes igék ragozásával is foglalkozik. A személyragokat is elég alaposan ismerteti. A tanulmányozott területen belül észlelhető eltéréseket azonban teljesen mellőzi. Az ember azt hinné, hogy e vidék igeragozása teljesen egységes. Ezt azonban kétségbe kell vonnunk. Hisz maga L á s z l ó G é z a említi, hogy ezen a területen három nyelvjárás keveredett: az északkeleti, a székely és a palóc. Nagyon csökkenti a dolgozat értékét az is, hogy egyetlen ige ragozását sem közli, egyetlen igetővet sem említ. Pedig erre különös gondot kellett volna fordítania. A Szilágyság több pontjáról kellett volna közölnie a fontosabb igetőveket és ragozásukat.

Dolgozatomban igyekszem hű képet nyújtani a nagymoni igeragozásról. Az első részben a nagymoni népnyelv igetőveit ismertetem, mintaszókbán pedig bemutatom a nagymoni igeragozás főbb típusait. Törekedtem minél több ige teljes ragozását összeállítani. Különös gondot fordítottam a változó tövű igék ragozására. Megfigyeltem az ikes igék viselkedését is.

¹ Felsorolásukat l. L á s z l ó G é z a, Nyr. XXVII, 439.

Dolgozatom második részében az egyes igealakok szerepével, funkciójával foglalkozom. Az egyes mintaszók után felsorolok néhány példamondatot is. Ezeknek közlését fontosnak tartom először azért, mert az igék pontos jelentését csakis ezekből lehet megállapítani, másodszor pedig azért, mert ez a példatár a nagymoni népnyelv többi sajátságára is fényt vet. Ugyanakkor az olvasó a mintaszókat összehasonlíthatja a példamondatokban előforduló igealakokkal. Hogy az összehasonlítást minél könnyebben megtehessek, a példamondatokat az igeidőknek megfelelően soroltam fel. Egy-két ige esetében, sajnos, egyetlen példamondatot sem közölhetek. Ezeket úgy látszik, csak nagyon ritkán használják, így ezekre nem volt alkalmam egyetlen példamondatot sem lejegyezni.

A mintaszókat rákérdező módszerrel gyűjtöttem össze. Ügyeltem azonban arra, hogy nyelvkalauzom mindig egész mondatban mondja ki a kérdéses igealakot. Pl. ha az *eszik* ige jelentő mód, jelen idő alanyi ragozását akartam megtudni, akkor elmondtam nyelvkalauzomnak a következő mondatot: „Én most valamit. . .“ Ugyanakkor számmal evő mozdulatokat tettem. Ő aztán természetesen utánam mondta a mondatot és kiegészítette a kívánt igealakokkal. Megtörtént néha az is, hogy jelekkel sem tudtam a kívánt igét a szájába adni. Ilyenkor körülírással igyekeztem rávezetni. Meg akartam tudni pl., hogy él-e a nagymoni népnyelvben a *piroslik* ige s hogyan ragozzák. A *piros* szóból indultam ki. Feltettem a kérdést: „Milyen színű az érett meggy?“ Erre csak azt felelhetette, hogy *piros*, illetőleg *veres*. Aztán így folytattam: „Hogyan mondja azt, mikor a piros (veres) meggy messzire látszik?“ Erre csak is azt felelhetette, hogy *piroslik* vagy *vereslik*. Miután így megállapítottam, hogy ez az ige csakugyan megvan a nagymoni népnyelvben, egy rövid mondatban elragoztattam. A példamondatokat kizárólag közvetlen megfigyelés útján jegyeztem le. Ha a paradigma és a példamondatban előforduló alak között némi eltérést tapasztaltam, bár mindig a példamondatbeli alakot tekintettem megbízhatóbbnak, közöltem a másik, rákérdező módszerrel szerzett vagy ritkábban hallható adatot is. Bár az ingadozás, úgy látszik, ezen a téren is állandó, ilyen különbséget mindössze egy-két esetben tapasztaltam. Ilyen pl. az *esik* ~ *és* esete. Nyelvkalauzom ezt az igét így ragozta: *esek, esē, esik*. A felsorolt példamondatokból azonban kitűnik, hogy az *és* alak is gyakori az egyes 3. személyben. Tehát mindkét alakot tekintetbe kell vennünk.

Az összegyűjtött anyag rendszerezését és feldolgozását több e kérdéssel foglalkozó tanulmány alapján végeztem.¹ Ezek közül

¹ Erdélyi Lajos, Időalakjaink és módjaink a háromszéki nyelvjárásban. Újabb kiadása Magyar Nyelvi Tanulmányok. Bp. I, 66—99 és II, 16—31. — Csűry Bálint, A moldvai csángó igealakok. MNy.

elsősorban Csűry Bálint, Szabó T. Attila és Végh József tanulmánya jöhet számításba. Léptenyomon forgattam Gombocz Zoltán és Csűry Bálint kéziratot történeti alaktanát is.¹ Dolgozatom első részét az ő rendszerük alapján állítottam össze. Nagy segítségemre volt még Horger Antal *A magyar nyelvjárások* című művének különösen az alaktani kérdésekre vonatkozó része is.

II. AZ IGETÖVEK.

Gombocz Zoltán (i. m.) a magyar ige-töveket két csoportba osztja: A) többalakú (változó) tövek; B) egyalakú (változatlan) tövek. Többalakú (változó) tövűek azok az ige-k, melyeknek más-más rag, jel vagy képző előtt más-más az alakjuk: ado-k, ád, adu-nk. Egyalakú (változatlan) tövűek azok az ige-k, melyeknek alakjai változatlanok, bármilyen jel, rag vagy képző járul is hozzájuk: ir-ok, ir-sz, ir-unk stb. Csűry Bálint (i. m.) elfogadja ugyan Gombocz rendszerét, de az egyes csoportok elnevezését nem helyesli. Szerinte „az ige-tövek között olyan egyalakú tő, mint *hajó, kocsí* stb. melyek mindenféle rag, képző előtt azonosak maradnak, nincs. Az ige-tövek mind *többalakú tövek*“ (i. m. 46) Csűry szerint a Gombocztól változatlanoknak nevezett ige-töveknek is két tő-alakjuk van: egy magánhangzóra végződő teljesebb tőalak (pl. *íro-k*) és egy mássalhangzóra végződő csonka tőalak (pl. *ír-sz*). Ezért a *többalakú változatlan* és a *többalakú változó* ige-tövek elnevezést ajánlja. Dolgozatomban a nagymoni népnyelvi igealakjait Gombocz rendszere alapján csoportosítom. Ami az egyes csoportok elnevezését illeti, Csűryhez igazodom.

A) Többalakú változó tövek.

1. Hangzónyújtó tövek.

Ebbe a csoportba azok az ige-k tartoznak, melyeknek jelenidejű egyes 3. személyében a tő magánhangzója megnyúlik. Gombocz szerint (i. m. 96—8) ezek az ige-k a következők: *adok-ád, hagyok-hágy, kelek-kél, veszek-vész, esek-és, fedek-féd, fejek-féj, kenek-kén, lelek-lél, lesek-lés, merék-mér, nyelek-nyél,*

XXVIII, 22—31, 148—54. — Szabó T. Attila, A bábonyi népnyelvi igealakjai. MNnyv. I, 48—64. — Végh József, A de-recskéi népnyelvi ige-tövei és igealakjai. MNnyv. II, 204—51.

¹ Gombocz Zoltán, M. Tört. Nyelvtan III. Alaktan. Budapest, 1925. 94—153. (Könyvnyomatás jegyzet). — Csűry Bálint, Magyar alaktan. Egyetemi előadások.

nyerek-nyér, szelek-szél, verek-vér, vetek-vét, szedek-széd. A *tész, lész, vész* és *észik* igék leginkább a harmadik és a második személyben (*tészen, lészen, téssz, léssz, tégy, légy* stb.) s néhány származékukban nyújtják meg tőhangzójukat.

A nagymoni népnyelvben ezek az igék a *szelek-szél* kivételével mind megtalálhatók.

a d o k - á d ,geben': *adok, acc ~ adó,ád, adunk, attok, adnak; adom, -od, aggya, -uk, -átok, -ák; attam, -á, adott, attunk, -atok, -ak; attam, -ad, -a, -uk, -átok, -ák; attam vóút stb.; aggyak, -gyá ~ aggy, -gyon, -gyunk, -gyatok, -gyanak; aggyam, -gyad ~ add, aggya, -gyuk, -gyátok, -gyák; adnék, -ná, -na, -nóunk, -nátok, -nának; adnám, -nád, -ná, -nóuk, -nátok, -nák; attam vóuna stb.; adni, adóú, adott, adva. — Éñ adok, ha mek tod rágni. Mínygyá áđ éves neked is. Magának adom a húsrészemel. Na gyere, aggyak égyy ojan karét, hoty tőrjön le a kezed. Ha fékél, van ot té a lábozsba, osztán aggyá neki. Hosztam, hogy aggyon é kis tejet az a vñ tehñ. Acce csak ide! Asz nem atta vóuna ē, ha évesanyám nem hóút vóuna meg. Ki vóúd dobóltatva, minden eladóú. Neked van adva, osztán csináj vele, amit akársz. Féltünk, mē ē vóút adva másnak.*

h a g y o k - h á g y ,lassen': *hagyok, -ó ~ hacc, hágy, hagyunk, hattok, hagynak; hagyom, -od, haggya, -gyuk, -gyátok, -gyák; hattam, -á, hagyott, hattunk, -atok, -ak; hattam, -ad, -a, -uk, -átok, -ák; hattam vóút stb.; haggyak, -gyá ~ hagggy, -gyon, -gyunk, -gyatok, -gyanak; hagggyam, -gyad ~ hadd, haggya, -gyuk, -gyátok, -gyák; hagynék, -ná, -na, -nunk, -nátok, -nának; hagy-nám, -nád, -ná, -nóuk, -nátok, -nák; hattam vóuna stb.; hagyni, hagyóú, hagyott, hagyva. — Ne óúbégass annyit, hagyok én neked is, ha mondom. Ha sokad bosszantod, meglátot, hogy otháty téged lějányostú. Mán tójt vóút e vaty kettőút, hármal, osztám félbehátlyta. Éccē, kéccē a faképné hagyot, mégis a babája vagyok. Hadd ē a szerecsijába! Vóút nállunk vaty tizenynyóúclitèr mek-hagyva.*

k e l e k - k é l ,aufstehen, entsprieszen': *kelek, kész, kél, kelünk, keltek, -nek; kőüttem, -é, kőütt, -ünk, -etek, -ek; kőüttem vóút stb.; kējek, -é ~ kēj, -en, -ünk, -etek, -enek; kèlnék, -né, -ne, -nünk, -nétek, -nének; kèltem vóuna stb. kèlni, kèlőü, kèlve. — Ha fékél, van ot té a lábozsba, osztán aggyá neki. Félek, hoty kikél a búza az asztagba. Láccik, ráfekütt az asszony a nadrágra, későün kelünk fē. Éñ is akkó kőüttem fē. Kijöttem kéccē is, fèkőütt a lěján, nésztem, hoty hazajötté mán. Ne kēj mék fē, Gyula! Tészem kosárba eszt a tészlát, hoty kējen. Mínygyá meg van kèlve.*

e l v é s z ,verlieren'. Inkább csak az egyes és többes 3. személyben használatos. (*Ē*)vész, (*ē*)vesznek; (*ē*)veszett, (*ē*)vesztek; vesszen, vesszenek; veszne, vesznének; veszni, veszőü, veszett, veszve. — Ha nem kapok, odavész a tiszjillér. Vigyász fiju, mē évész a pžed, osztám mivē veszē kalapot magadnak.

e s i k ,fallen': esek, esē, esik ~ és, esünk, estek, esnek; estem, esté, eselt, estünk, estetek, estek; estem vóút stb.; essek, -sé ~ ess, -sen, -sünk, -setek, -senek; esnék, -né, -ne, -nünk, -nétek, -nének; estem vóuna stb.; esni, esőü, esve. — És uggi Róuzsi? Esig biza. Mijen erőüss az a börnyu, nem is esik ē. Meg is tárt a még a hóu leés. Mikó a hóu leeselt, ēmullik. Fēsikkadna e hamár, csak ne essen. Ugyi te jártá vele, a fenessék (a fene essék) a beledbe! Ez az esőü vagy esne, vagy menne valamēre! Tegnap ijenkó neki-kezdett esni, azóuta fürt esik.

f e d e k - **f é d** ,bedecken': fedek, fedē ~ fecc, féd, fedünk, fettek, fednek; fedem, -ed, -i, feggyük, feditek, -ik; fettem, -é, fedett, feltünk, -etek, -ek; fettem, -ed, -e, -ük, -étek, -ék; fettem vóút stb.; feggyek, -gyé ~ feggy, -gyen, -gyünk, -gyetek, -gyenek; feggyem, -gyed ~ fedd, feggye, -gyük, -gyétek, -gyék; fednék, -né, -ne, -nünk, -nétek, -nének; fedném, -néd, -né, -nük, -nétek, -nék; fedni, fedőü, fedell, fedve. — Még maratt annyi kéve itt a főjüdön, hogy béfedek velle egy asztagot. Én az enyimed befettem, mē gondóltam, hogy lessz esőü. Ha tésis segitené ē kicsit, egy hopra béfednük. Na, bé vam mám fedve az az asztag?

f e j e k - **f é j** ,melken': fejek, fejē ~ fėjysz, fėj, fejünk, fėjtek, fėjnek; fejem, -ed, -i, fėjük, fejitek, -ik; fėjtem, -é, fėjt, -ünk, -etek, -ek; fėjtem, -ed, -e, -ük, -étek, -ék; fėjtem vóút stb.; fėjek, -é ~ fėj, -en, -ünk, -etek, -enek; fėjem, -ed ~ fėjd, fėje, -ük, -étek, -ék; fėjnék, -né, -ne, -nőünk, -nétek, -nének; fėjném, -néd, -né, -nőük, -nétek, -nék; fėjtem vóuna stb.; fėjni, fėjőü, fėjve, fėjés. — Mekfejet te a tehenet vagy mennyek én? Egész télen nem fėjtem én attü egy kalán tejet. Ó hadd ē, én annyil fėjtem ma reggel is, hogy Gyula megette. Gyere Róuzsi, fėjük meg a tehenet, osztán iszó téjlét. Jóuska te, hozd ide aszt a fejóüszéket, ot van a szembe a szekér alatt. Ha meg vam fėjve, hájthatod is ki a csördára.

k e n e k - **k é n** ,schmieren': kenek, kēs, kén, kenünk, kentek, kennek; kenem, -ed, -i, kennyük, kenitek, -ik; kentem, -é, kent, -ünk, -etek, -ek; kentem, -ed, -e, -ük, -étek, -ék; kentem vóút stb.; kennyek, -nyé ~ kenny, -nyen, -nyünk, -nyetek, -nyenek; kennyem, kennyed ~ kend, kenne, -nyük, -nyétek, -nyék; kennék, -né, -ne, -nünk, -nétek, -nének; kenném, -néd, -né, -nük, -nétek, -nék; kentem vóuna stb.; kenni, kenőü, kemve, kenés. — Mejeg, békenem ē kizs gánévā annak a fának a kērgit, mē valamég gazembēr megvagdosta. Ha megvárod még mekkenem a szekeret, akkó egygüt mejünk. Hadd ē kedves, nemsokára ēmejünk Sári nénihez, osztám mekkén, hogy ne fájon a kezed. Édesanyám, kennyen ē kizs szilvajizet ēre a kēnyerre! Én kennék szivesem fíjam, ha vóuna.

l e l e k - **l é l** ,finden': lelek, lelē ~ lėlsz, lėl, lelünk, lėltek, -nek; lelem, -ed, -i, lėjük, lelitek, -ik; lėltem, -é, lėl, -ünk, -etek, -ek; lėltem, -ed, -e, -ük, -étek, -ék; lėltem vóút stb.; lėjek, -é ~ lėj, -en, -ünk, -etek, -enek; lėjem, -ed ~ lėld, lėje, -ük, -étek, -ék; lėlnék, -né, -ne, -nőünk, -nétek, -nének; lėlném, -néd, -né, -nőük,

-nétek, -nék ; lèllem vóuna stb. ; lèlni, lelőü, lét, lèlve. — *Ha maga is lèl valamit Mari ánygyóü, asz màj nekem aggya. Eszt a két-lèjést a patagba lèltem vóüt, mikó vittem a tejed Bélának.*

l e s e k - l é s ,lauern, spähen‘ : lesek, lesè, les, lesünk, -tek, -nek ; lesem, -ed, -i, lessük, lesitek, -ik ; lestem, -é, lesett, lestünk, -etek, -ek ; lestem, -ed, -e, -ük, -étek, -ék ; lestem vóüt stb. ; lessek, -sé ~ less, -sen, -sünk, -setek, -senek ; lessem, -sed ~ lezsd, lesse, -sük, -sètek, -sék ; lesnék, -né, -ne, -nőüink, -nétek, -nének ; lesném, -néd, -né, -nőüik, -nétek, -nék ; lestem vóuna stb. ; lesni, lesőü, lesve. — *Mit lesz maga, Jánozs bácsi, minden este a kèrt alatt ? Mán èccè meglesem, hoty ki jár ère a szilvára. Lesse meg èccè, osztám páhója è, mè máskèp mind èhòrgyák aszt a kisz szöüölöüt.*

m e r e k - m é r ,wagen, schöpfen‘ : merek, mersz, mér, merünk, mértek, mérnek ; merem, -ed, -i, mérjük, meritek, merik ; mértem, -é, mèrt, mèrtünk, -etek, -ek ; mértem, -ed, -e, -ük, -étek, -ék ; mértem vóüt stb. ; mérjek, -é ~ mérj, -en, -ünk, -etek, -enek ; mérjem, -ed ~ mèrd, mérje, -ük, -étek, -ék ; mérnék, -né, -ne, -nőüink, -nétek, -nének ; mérném, -néd, -né, -nőüik, -nétek, -nék ; mértem vóuna stb. ; mérni, mérve. — *Èn is üllètnék èty-kèt szál-lad, de nem merek eltü az üdöütü. Jóuzsi is elég eröüis, azè nem mèrt kikölni vèlle. Èm megmérnék rá esküdni, hoty ü is hibás ebbe a dologba. Bátor ègy ember azè ez a Sándòr, èn nem mértem vóün annyira követelöüznü.*

n y e l e k - n y é l ,schlucken‘ : nyelek, nyész, nyél, nyelünk, nyèltek, nyèlnek ; nyelem, -ed, -i, nyèjük, nyelitek, -ik ; nyèltem, -é, nyèlt, -ünk, -etek, -ek ; nyèltem, -ed, -e, -ük, -étek, -ék ; nyèltem vóüt stb. ; nyèjek, -é, nyèj, -en, -ünk, -etek, -enek ; nyèjem, -ed ~ nyèld, nyèje, -ük, -étek, -ék ; nyèlnék, -né, -ne, -nőüink, -nétek, -nének ; nyèlném, -néd, -né, -nőüik, -nétek, -nék ; nyèltem vóuna stb. ; nyèlni, nyèlöü, nyèlt, nyèlve. — *Alig nyèltem le a falattomat, mán is futottam, hoty miné hamarább èvégezsem. Nyèjen èty-kèt kòrtyot ebbe a tejábü, meglássa, hoty meggyóüggyul a tòrka. Úty fáj a tòrkom, te Róuzsa, alik tudok nyèlnü.*

n y e r e k - n y é r ,gewinnen‘ : nyerek, nyèrsz, nyér, nyerünk, nyèrtek, nyèrnek ; nyerem, -ed, -i, nyèrjük, nyèritek, -ik ; nyèrtem, -é, nyèrt, -ünk, -etek, -ek ; nyèrtem, -ed, -e, -ük, -étek, -ék ; nyèrtem vóüt stb. ; nyèrjek, -é ~ nyèrj, -en, -ünk, -etek, -enek ; nyèrjem, -ed ~ nyèrd, nyèrje, -ük, -étek, -ék ; nyèrnék, -né, -ne, -nőüink, -nétek, -nének ; nyèrném, -néd, -né, -nőüik, -nétek, -nék ; nyèrtem vóuna stb. ; nyèrni, nyèröü, nyèrve. — *Ha most is ü nyér, akkó èn löbbet nem jáccok. Azon a bihajony, Gyula, ezèr lét (=lèjt) nyèrtem, csak amit készhesz kaptam, há még a munka. Nyèrtè te mám világeletedbe sòrsjegyem valamit ? Az mám mèkse járja, hoty mindik te nyèrjè !*

v e r e k - v é r ,hauen‘ : verek, vèrsz, vér, verünk, vèrtek, -nek ; verem, -ed, -i, vèrjük, vèritek, -ik ; vèrtem, -é, vèrt, -ünk, -etek, -ek ; vèrtem, -ed, -e, -ük, -étek, -ék ; vèrtem vóüt stb. ; vèr-

jek, -é ~ vèrj, -en, -ünk, -etek, -enek ; vèrjem, -ed ~ vèrd, vèrje, -ük, -ètek, -èk ; vèrnék, -né, -ne, -nőünk, -nétek, -nének ; vèrném, -néd, -né, -nőük, -nétek, -nék ; vèrtem vóuna stb. ; vèrni, verőü, vèrt, vèrve, verés. — Meg is verem én ütét, ne fèj, csak rosszálkoggyon. Nem szabad asz leszedni, mē apád megvér. Èvèrte ú is a pèzit, mē èccē èggyig dāmāvā fogott össze, máskó a másikkā. Tés megvèrted vóut, pedig neked igazán nem ártot semmit a világon. Èkütte az apja dijóuvèrni.

v e t e k - v é t ‚säen‘ : *vetek, -ē ~ vecc, vét, vetünk, vettek, vetnek ; vetem, -ed, -i, vettyük, vetitek, -ik ; vetettem, -é, vetett, -ünk, -etek, -ek ; vetettem, -ed, -e, -ük, -ètek, -èk ; vetettem vóut stb. ; vessek, vessé ~ vess, vessen, -sünk, -setek, -senek ; vessem, -sed ~ vezsd, vesse, -sük, -sètek, -sèk ; vetnék, -né, -ne, -nőünk, -nétek, -nének ; vetném, -néd, -né, -nőük, -nétek, -nék ; vetettem vóuna stb. ; vetni, vetőü, vetve. — Jövőüre ötszász tú ugòrkát vètek. Juliska nényje māj bé is vét, ha én addig nem jönnék haza. Ne hàjzsd annyira aszt a tehenet, mē megvél. Ú se vitte è, mē levetette vóut mán a bakkancsát. Tik èppen akkó vetettètek vóut a búzát, mikó én a málét szettem vóut. Csak ne este vesse vissza (csak ne este kerüljön haza)!*

s z e d e k - s z é d ‚pflücken‘ : *szedek, szedē ~ szecc, széd, szedünk, szettek, szednek ; szedem, -ed, -i, szeggyük, szeditek, -ik ; szettem, -é, szedett, szettünk, -etek, -ek ; szettem, -ed, -e, -ük, -ètek, -èk ; szettem vóut stb. ; szeggyek, -gyé ~ szeggy, -gyen, -gyünk, -gyetek, -gyenek ; szeggyem, szeggyed ~ szedd, szeggye, -gyük, -gyètek, -gyèk ; szednék, -né, -ne, -nőünk, -nétek, -nének ; szedném, -néd, -né, -nőük, -nétek, -nék ; szettem vóuna stb. ; szedni, szedőü, szedett, szedve. — Árú a kis fárú még nem szedem le, had èrjen. Aszonta, hogy ú isz széd èty kosárrā. Most is sok vam benne, pedig má szettem ki belőülle. Mijen jóu rembeszették azok aszt a vè házat. Ne szed le, mē megvèrlek. Mim montam nekik, hoty szeggyég gyòrsabban è kicsit, mē itt èr az este.*

m e g y e k ‚gehen‘ : *menyek ~ mejek ~ menygyek, mész, megy ~ mejen ~ menyen ~ menygyen, mejünk ~ menyünk ~ menygyünk, mentek, mennek ; mentem, -é, -ment, -ünk, -etek, -ek ; mentem vóut stb. ; mennyek, -nyé ~ menny, -nyen, -nyünk, -nyetek, -nyenek ; mennék, -né, -ne, -nőünk, -nétek, -nének ; mentem vóuna stb. ; menni, menőü, memve. — Èccakánkènt kikimenyek. Èmenygyek én is vèlled è kicsit, osztám minygyá hazajövök. Mejek mām, mekfüsülöm az öreget. Hogy mész a szerepre vèlle ? Te, ha bémész többet oda, fúbeütlek. Béla mejen úgyis māj minde szombaton. Nem megy bele a moslèk a dèzsába. Itt ègyenesem bémenyünk Jóuska tatáni. Mājnem egész nap èjöltemmentem, de nem vettem semmit. Nem tom, ot vóut, nem vóut, mikó mentünk. Èmentem vóut hozzá fè s kérdészem, hogy mennyibe kerül èty szèrzőüdes. Nem mindig van kedvem menni, mē sokszó as se tudom, hova mennyek. Menny el onnen az àjtóúbü! Mennyé,*

kérjé tés! Megmontam, mennyem fē, āra fē. Ęküttem a fíjut is, mennyem, vágassa le a haját.¹

Amint látjuk ez ígék tőbéli magánhangzója a jelentő mód jelen idő egyes 3. személyében a nagymoni népnelvben is megnyúlik: *adok-ád, hagyok-hágy, kelek-kél, veszek-vész, esek-és, fedek-féd, kenek-kén, lelek-lél, lesek-lés, merek-mér, nyelek-nyél, nyerek-nyér, verek-vér, velek-vél, szedek-széd*. Láttuk, hogy ingadozás ebből a szempontból csakis az *esek-esik* ~ és esetében tapasztalható. Az *és* alak mellett előfordul az *esik* alak is. Ez valószínűleg újítás, mivel inkább a fiatalok beszédében észlelhető.

Íde tartozik részben a *megyek* ~ *menyek-mész, mégy, legyenek-légy, leszek-léve, veszek-véve, vétél* és *eszek-éve, étet, étél* ige is. A *megy* ígének jelentő mód jelen idő egyes 2. személyében van meg a hangzónyújtás: *mész, mégy*; a *lesz* ígének a felszólító mód egyes 2. személyében: *légy*; a *tesz* ígének jelenidejű melléknévi igenevében: *tévőü* és a határozói igenévben: *téve*; a *vesz* ígének a határozói igenévben: *véve* és *vétél* (*adásvételi szerzőüdes*) származékában; az *eszik* ígének a határozói igenevében: *éve* és az *étet, étél* származékban.

2. Hangzótoldó és hangzóvesztő tövek.

Ebben a csoportban azokat az ígéket sorolom fel, melyeket Gombocz (i. m. 99—113) hangzótoldó és hangzóvesztő ígék néven említ.

1. *u g a r o l* ‚brachen‘: *ugarolok, ugarósz, ugaròl, ugarolunk, ugaròllok, -nak; ugarolom, -od, ugarója, ugarójuk, -átok, -ák; ugaròlтам, -á, ugaròll, -unk, -atok, -ak; ugaròlтам, -ad, -a, -uk, -átok, -ák; ugaròlтам vóüt stb.; ugarójak, -á ~ ugarój, -on, -unk, -atok, -anak; ugarójam, -ad ~ ugaròld, ugarója, -uk, -átok, -ák; ugaròlnék, -ná, -na, -nóünk, -nátok, -nának; ugaròlnám, -nád, -ná, -nóük, -nátok, -nák; ugaròlтам vóuna stb.; ugaròlni, ugarolóü, ugaròll, ugaròlva, ugarolás. — Ęn a jövőü héten ugarolok, ha ád az Isten ě kis esőü. Te ugaròllá má Sándor? Ugaròld meg máń ěgyüüta aszt a kis máléfőüdet is. Montam, hogy ugarójon akkó, mákó ěn ugaròlтам, de kikacagott.*

v á s á r o l ‚kaufen‘: *vásárolok, vásárorsz, vásárol, vásárolunk, vásárollok, -nak; vásárolom, -od, -ója, vásároljuk, -ójátok, -óják; vásárolтам, -á, vásárolл, -unk, -atok, -ak; vásárolтам, -ad, -a, -uk, -átok, -ák; vásárolтам vóüt stb.; vásároljak, vásároljá ~ vásárolj, vásároljon, vásároljunk, -atok, -anak; vásároljam, -ad ~ vásárolld, vásárolja, -uk, -átok, -ák; vásárolnék, -ná, -na, -nóünk, -nátok, -nának; vásárolnám, -nád, -ná, -nóük, -nátok, -nák; vásárolтам vóuna stb.; vásárolni, vásárolл, vásárolva, vásárlás.*

¹ A *tesz, vesz, lesz* és *eszik* ígék csak részben tartoznak ide! Ragozásukat l. a *v*-tövü ígéknél.

v a r á z s o l ,streuen': varázsolok, varázssósz, varázsol, varázsolunk, varázsoltok, -nak; varázsolom, -od, varázsolója, varázsolójuk, -átok, -ák; varázsoltam, -á, varázsoltt, -unk, -atok, -ak; varázsoltam, -ad, -a, -uk, -átok, -ák; varázsoltam vóút stb.; varázsoljak, -á ~ varázsolj, -unk, -atok, -anak; varázsolójam, -ad ~ varázsolóld, varázsolója, -uk, -átok, -ák; varázsolólnék, -ná, -na, -nóunk, -nátok, -nának; varázsolólnám, -nád, -ná, -nóuk, -nátok, -nák; varázsoltam vóuna stb.; varázsolni, varázsolóu, varázsoltt, varázsolva. — Varázsolóld el ě kicsit aszt a szenet, mē másképp nem gyúl meg az a nyērs fa. Mikó leégett a tűz, ě kē varázsolni a szenet (szét kell szórni), hoty fűjön a kemence.

v á d o l ,anklagen': vádolok, vádósz, vádól, vádolunk, vádóltok, -nak; vádoló, -od, vádója, vádójuk, -átok, -ák; vádóltam, -á, vádólt, -unk, -atok, -ak; vádóltam, -ad, -a, -uk, -átok, -ák; vádóltam vóút stb.; vádójak, vádójá ~ vádój, -on, -unk, -atok, -anak; vádójam, -ad ~ vádóld, vádója, -uk, -átok, -ák; vádólnék, -ná, -na, -nóunk, -nátok, -nának; vádólnám, -nád, -ná, -nóuk, -nátok, -nák; vádóltam vóuna stb.; vádólni, vádólóu, vádólva. — Mē vádósz te éngem, mikó jóu tudot, hogy ártatlan vagyok?

s z a g o l ,riechen': szagulok, szagúsz, szagül, szagulunk, szagúltok, -nak; szagulom, -od, szagúja, -újuk, -újátok, -úják; szagúltam, -á, szagúlt, -unk, -atok, -ak; szagúltam, -ad, -a, -uk, -átok, -ák; szagúltam vóút stb.; szagújak, -á ~ szagúj, -on, -unk, -atok, -anak; szagújam, -ad ~ szagúld, szagúja, -uk, -átok, -ák; szagúlnék, -ná, -na, -nóunk, -nátok, -nának; szagúlnám, -nád, -ná, -nóuk, -nátok, -nák; szagúltam vóuna stb.; szagúlni, szagulóu, szagúlt, szagúlva. — Várjon, eléb mekszagulom, mē félek, hogy ě van romólva az a paszúj. Édesanyám, szagúja meg maga is eszt az órgonát. Ojan jóu szaga van.

c s a t o l ,anschliessen': csattolok, csattósz, csattól, csattolunk, csattóltok, -nak; csattolom, -od, csattója, -uk, -átok, -ák; csattóltam, -á, csattólt, -unk, -atok, -ak; csattóltam, -ad, -a, -uk, -átok, -ák; csattóltam vóút stb.; csattójak, -á ~ csattój, csattójon, -unk, -atok, -anak; csattójam, -ad ~ csattóld, csattója, -uk, -átok, -ák; csattólnék, -ná, -na, -nóunk, -nátok, -nának; csattólnám, -nád, -ná, -nóuk, -nátok, -nák; csattóltam vóuna stb.; csattólni, csattólóu, csattólva.

g y á s z o l ,trauern': gyászolok, gyászósz, gyászól, gyászolunk, gyászóltok, -nak; gyászolom, -od, gyászója, gyászójuk, -átok, -ák; gyászóltam, -á, gyászólt, -unk, -atok, -ak; gyászóltam, -ad, -a, -uk, -átok, -ák; gyászóltam vóút stb.; gyászójak, -á ~ gyászój, -on, -unk, -atok, -anak; gyászójam, -ad ~ gyászóld, gyászója, -uk, -átok, -ák; gyászólnék, -ná, -na, -nóunk, -nátok, -nának; gyászólnám, -nád, -ná, -nóuk, -nátok, -nák; gyászólni, gyászólt, gyászólva. — Róuzsa, még mindig gyászójátok szegē Lajost? Gyászójug biza, Ilka néni, mē ű vóút nekünk mindenünk.

p a n a s z o l ,beklagen': panaszolok, panaszósz, panaszól, panaszolunk, panaszóltok, -nak; panaszolom, -od, panaszója, -uk, -átok, -ák; panaszóltam, -á, panaszólt, -unk, -atok, -ak; panaszóltam, -ad, -a, -uk, -átok, -ák; panaszóltam *vóult* stb.; panaszójak, -á ~ panaszój, panaszójon, -unk, -atok, -anak; panaszójam, -ad ~ panaszóld, panaszója, -uk, -átok, -ák; panaszólnék, -ná, -na, -nóunk, -nátok, -nának; panaszólnám, -nád, -ná -nóuk, -nátok, -nák; panaszóltam *vóuna* stb.; panaszólni, panaszólva. — Gyere *fijam*, panaszóld *ē*, mi bánt *léged*, *mē* látom a *szemedé*, *hogy* *vam* valami *bajod*.

p ó l o l ,ergänzen, nachtragen': póltolok, póltósz, póltól, póltelünk, póltóltok, -nak; póltolom, -od, póltója, -uk, -átok, -ák; póltóltam, -á, póltólt, -unk, -atok, -ak; póltóltam, -ad, -a, -uk, -átok, -ák; póltóltam *vóult* stb.; póltójak, -á ~ póltój, -on, -unk, -atok, -anak; póltójam, -ad ~ póltóld, póltója, -uk, -átok, -ák; póltólnék, -ná, -na, -nóunk, -nátok, -nának; póltólnám, -nád, -ná, -nóuk, -nátok, -nák; póltóltam *vóuna* stb.; póltólni, póltólva. — *Muszáj* lesz *vaty* *kélezér* *lējē* póltója, *máskép* *nem* tud *bihajat* *venni*. *Hadd ē* *Jóuska*, *máj* *nanóy* is póltója *valamivē*, *osztám* *veszē* *magadnak* *ēgy* *malacot*.

r a b o l ,rauben': rabolok, rabósz, raból, rabolunk, rabóltok, -nak; rabolom, -od, rabója, -uk, -átok, -ák; rabóltam, -á, rabólt, -unk, -atok, -ak; rabóltam, -ad, -a, -uk, -átok, -ák; rabóltam *vóult* stb.; rabójak, -á ~ rabój, -on, -unk, -atok, -anak; rabójam, *rabóld* ~ *rabójad*, -a, -uk, -átok, -ák; *rabólnék*, -ná, -na, -nóunk, -nátok, -nának; *rabólnám*, -nád, -ná, -nóuk, -nátok, -nák; *rabóltam vóuna* stb.; *rabólni*, *rablóy*, *rabólt* ~ *rabóltt*, *rabólva*. — *Tizenkilenzsbe* ezek a *büdös* *oláhok* *kirabóltag* *bennünkel*. *Még* a *párnánkat* is *ēvitték*. *Montam* *ém* *mindig*, *lálttyátok*, *hogy* *rablóy* *társaság* *ez*. *Megnyúznák* az *embért*, ha *tudnák*.

t ö r ö l ,wischen': törölök, törősz, töröl, törölünk, töröllök, -nek; törölöm, -öd, töröli, törőjük, törölitek, törölik, töröltem, -é, töröll, -ünk, -etek, -ek; töröltem, -ed, -e, -ük, -étek, -ék; töröltem *vóult* stb.; *törőjek*, -é ~ *törőj*, -ön, -ünk, -etek, -enek; *törőjem*, -ed ~ *töröld*, *törője*, -ük, -étek, -ék; *törölnék*, -né, -ne, -nóunk, -nétek, -nének; *törölném*, -néd, -né, -nőük, -nétek, -nék; *töröltem vóuna* stb.; *törólni*, *törölőy*, *töröll*, *törölve*. — *Várj*, *elēb* *mek-törölöm* a *kezem* *ē* *kicsit*, *mē* *mind* *összemázollak*. *Hálgas* *mám*, *mē* *úty* *képen* *töröllek*, *hogy* *attú* *kóudűsz*. *Édesanyám*, *én* *ebbe* a *hammaszba* *töröltem* a *lábom*. *Menny* *oda*, a *vaslak* *kendőibe* *töröld* a *kezedet*! *Apádnak* a *zsepkendőjűt* *vidd* *ē*, *mē* a *muzsikás* *megérkezik*, *neki* *jok* *táncólni*, *oszt* *nem* *lesz*, *mivē* *törője* a *homlokát*.

c é l o z ,zielen': célozok, -ó, céloz, -unk, céloztok, céloznak; célozom, -od, célozza, -zuk, -zátok, -zák; céloztam, -á, célozott, céloztunk, -atok, -ak; céloztam, -ad, -a, -uk, -átok, -ák; céloztam *vóult* stb.; *célozzak*, *célozzá* ~ *célozz*, -zon, -zunk, -zatok, -zanak; *célozzam*, -zad ~ *célozd*, *célozza*, -zuk, -zátok, -zák.

céloznék, -ná, -na, -nóunk, -nátok, -nának; céloznám, -nád, -ná, -nóuk, -nátok, -nák; céloztam vóuna stb.; célozni, célozott, célozva.

k í n o z ,quälen': kénözök, -ó, kénöz, -unk, -sztok, -nak; kénözöm, -od, kénözza, -zük, -zátok, -zák; kénosztam, -á, kénözött, kénosztunk, -atok, -ak; kénosztam, -ad, -a, -uk, -átok, -ák; kénosztam vóut stb.; kénözzak, -zá ~ kénöz, -zon, -zunk, -zátok, -zának; kénözöm, -zad ~ kénöz, kénözza, kénözük, -zátok, -zák; kénöznék, -ná, -na, -nóunk, -nátok, -nának; kénözöm, -nád, -ná, -nóuk, -nátok, -nák; kénosztam vóuna stb.; kénözni, kénözött, kénözva; kézás. — Az a Sándor nagyon ekénözta azokat a bihajokat. Egész nyárom fürt hájtotta úket. Ne kénöz mán annyit aszt a szerencséllem macskát.

e m e l ,heben': emelek, emész, emél, emelünk, eméltek, -nek; emelem, -ed, -i, emējük, emelitek, -ik; eméltem, -é, emélt, -ünk, -etek, -ek; eméltem, -ed, -e, -ük, -étek, -ék; eméltem vóut stb.; emējek, -é ~ emēj, -en, -ünk, -etek, -enek; emējem, -ed ~ emēld, emēje, -ük, -étek, -ék; emēlnék, -né, -ne, -nőünk, -nétek, -nének; emēlném, -néd, -né, -nőük, -nétek, -nék; eméltem vóuna stb.; emēlni, emelőü, emélt, emélve. — Tavasszá, ha béáll a jóü üdöü, megemelem ě kicsit eszt a házat, mē igen alacsony. Eméltem ém mán enné nagyobb zsákoft is. Sokat kē emējen szegēm, mē ú a zsákos a gépné. Emējétek mán az istembe tik is, mē összerogyok alatta!

e r e d ,entquellen': eredeck, erecc, ered, -ünk, erettek, erednek; erettem, -é, eredett ~ erett, erettünk, -etek, -ek; erettem vóut stb.; ereggyek, -gyé, -gyen, -gyünk, -gyetek, -gyenek; erednék, -né, -ne, -nőünk, -nétek, -nének; erettem vóuna stb.; eredöü, erett, eredve.

ü n n e p e l ,sfeiern': innepetek, innepész, innepél, innepelünk, innepéltek, -nek; innepelem, -ed, innepli, innepējük, innepelitek, -ik; innepéltem, -é, innepélt, -ünk, -etek, -ek; innepéltem, -ed, -e, -ük, -étek, -ék; innepéltem vóut stb.; innepējek, -é ~ innepēj, -en, -ünk, -etek, -enek; innepējem, -ed ~ innepēld, innepēje, -ük, -étek, -ék; innepēlnék, -né, -ne, -nőünk, -nétek, -nének; innepēlném, -néd, -né, -nőük, -nétek, -nék; innepéltem vóuna stb.; innepēlni, innepelőü, innepélve. — Ha jóü tudom, mik ěccere innepējük a húsvétol a románýokká.

t é r d e p e l ,knien': térgyelek, térgyész, térgyél, térgyelünk, térgyéltek, -nek; térgyéltem, -é, térgyélt, -ünk, -etek, -ek; térgyéltem vóut stb.; térgyējek, -é, ~ térgyēj, -en, -ünk, -etek, -enek; térgyēlnék, -né, -ne, -nőünk, -nétek, -nének; térgyéltem vóuna stb.; térgyēlni, térgyélve; térgyelés. — Várj, ém māj le-térgyelek, mē máskép nem tudom beszegezni. Térgyēj belé tésis fijam a sárba, mocsköl bé a ruhádat, ha lehet!

s z e r e p e l ,rolle spielen': szerepelek, szerepész, szerepél, szerepelünk, szerepéltek, -nek; szerepéltem, -é, szerepélt, -ünk,

-etek, -ek ; szerepéltem vóut stb. ; szerepéjek, szerepéjé ~ szerepěj, -en, -ünk, -etek, -enek ; szerepélnék, -né, -ne, -nőünk, -nétek, -nének ; szerepéltem vóuna stb. ; szerepélni, szereplőü ; szereplés. — Karácsonkó lesz szerep, ha a jóu Istem meksegít. Májnem húszan szerepelung benne.

c s é p e l ,dreschen' : csipelek, csipész, csipél, csipelünk, csipéltek, -nek ; csipelem, -ed, csipeli, csipējük, csipelitek, -ik ; csipéltem, -é, csipélt, -ünk, -etek, -ek ; csipéltem, -ed, -e, -ük, -étek, -ék ; csipéltem vóut stb. ; csipéjek, -é ~ csipěj, -en, -ünk, -etek, -enek ; csipéjem, -ed ~ csipéld, csipéje, -ük, -étek, -ék ; csipélnék, -né, -ne -nőünk, -nétek, -nének ; csipélném, -néd, -né, -nőük, -nétek, -nék ; csipéltem vóuna stb. ; csipélni, csiplőü (gép), csipélt, csipélve. — Ha az isten üdőüt ád, a jövőü héten csipelünk mik is. Écsipéltétek mán aszt a búzát, te Sándór ? Én amondóü vagyok, hoty csipējünk miné hamaráb, mē béáll az esőüs üdőü.

é n e k e l ,singen' : énekelek, énekész, énekél, énelünk, énekéltek, -nek ; énekelem, -ed, énekli, énekējük, énelitek, énelik ; énekéltem, -é, énekélt, -ünk, -etek, -ek ; énekéltem, -ed, -e, -ük, -étek, -ék ; énekéltem vóut stb. ; énekéjek, -é ~ énekěj, -en, -ünk, -etek, -enek ; énekéjem, -ed ~ énekéld, énekéje, -ük, -étek, -ék ; énekélnék, -né, -ne, -nőünk, -nétek, -nének ; énekélném, -néd, -né, -nőük, -nétek, -nék ; énekéltem vóuna stb. ; énekélni, éneklőü, énekélt, énekelve. — Dészázán ojan csunnyán énekélnek, úgy nyúttják, kacskaringóuzzák. — Énekěj mán ě kicsit neki, mē látol, hogy addig nem hálgat ē !

i r i g y e l ,beneiden' : irigyelek, irigyész, irigyél, irigyelünk, irigyéltek, -nek ; irigyelem, -ed, irigyeli, irigyējük, irigyelitek, irigyelik ; irigyéltem, -é, irigyélt, -ünk, -etek, -ek ; irigyéltem, -ed, -e, -ük, -étek, -ék ; irigyéltem vóut stb. ; irigyéjek, -é ~ irigyěj, -en, -ünk, -etek, -enek ; irigyéjem, -ed ~ irigyéld, irigyéje, -ük, -étek, -ék ; irigyélnék, -né, -ne, -nőünk, -nétek, -nének ; irigyélném, -néd, -né, -nőük, -nétek, -nék ; irigyéltem vóuna stb. ; irigyélni, irigyélt, irigyélve. — Látod, irigyeli aszt a kis főüdet túllem, pedik hidd ē Gyula, hoty sokat kélóuttam érte.

p e r e l ,anklagen' : perelek, perész, perél, perelünk, peréltek, -nek ; perelem, -ed, pereli, perējük, perelitek, perelik ; peréltem, -é, perélt, -ünk, -etek, -ek ; peréltem, -ed, -e, -ük, -étek, -ék ; peréltem vóut stb. ; peréjek, -é ~ perěj, -en, -ünk, -etek, -enek ; peréjem, -ed ~ peréld, peréje, -ük, -étek, -ék ; perélnék, -né, -ne, -nőünk, -nétek, -nének ; perélném, -néd, -né, -nőük, -nétek, -nék ; peréltem vóuna stb. ; perélni, perelőü, perélve. — Két éve mim perélneg, de még mindig nem elégélték meg. Hadd ē, hat peréjenek, had márják ěgymást, ne árs te magad a mázs dóugába !

b e c s ü l ,schätzen' : becsülök, becsüsz, becsül, becsülünk, becsültök, -nek ; becsülöm, -öd, becsüli, becsűjük, becsülitek, becsülik ; becsültem, -é, becsült, -ünk, -etek, -ek ; becsültem, -ed, -e, -ük, -étek, -ék ; becsültem vóut stb. ; becsűjek, -é ~ becsűj,

-ön, -ünk, -etek, -enek; *becsűjem, -ed ~ becsűld, becsűje, -ük, -étek, -ék; becsűlnék, -né, -ne, -nőünk, -nétek, -nének; becsűlném, -néd, -né, -nőük, -nétek, -nék; becsültem vőuna stb.; becsűlni, becsülőü, becsült, becsülve.* — *Semmi eggy ember az az Árpát, hogy nem becsüli meg aszt az asszont. Jóu járt szegé, hogy mekhóut, nem becsülte meg magát világ élelibe. Ément a bíróu is, hogy becsűje meg a kárt.*

f ü r d i k, 'baden': *feredek, ferecc, fered, -ünk, ferettek, ferednek; ferettem, -é, feredett, ferettünk, -etek, -ek; ferettem vóut stb.; fereggyek, -gyé ~ fereggy, -gyen, -gyünk, -gyetek, -gyenek; ferednék, -né, -e, -nőünk, -nétek, -nének; ferettem vőuna stb.; feredni, feredöü, feredett, feredve.* — *Mejek, feredek én is, csak árújam el eszt a kis pörtékámat a pijacon. Maga is feredik koma, vagy valami más ügybe meje Zilára? Ne igem fereggyetek tik abba a tóuba, mē teli van cövekkē.*

h e g g e z, 'spitzen': *hegyezek, hegyezē, hegyez, -ünk, hegyesztek, hegyeznek; hegyezem, -ed, hegyezi, -zük, -itek, -ik; hegyesztem, -é, hegyezett, hegyesztünk, -etek, -ek; hegyeszttem, -ed, -e, -ük, -étek, -ék; hegyeszttem vóut stb.; hegyezzek, -zé ~ hegyezz, -zen, -zünk, -zetek, -zenek; hegyezzem, -zed ~ hegyezd, hegyezze, -zük, -zétek, -zék; hegyeznék, -né, -ne, -nőünk, -nétek, -nének; hegyezném, -néd, -né, -nőük, -nétek, -nék; hegyeszttem vőuna stb.; hegyezni, hegyezőü, hegyezett, hegyezve.* — *Mejek én is minygyá, csak eléb még mekhegyezem eszt a karóut. Gyere csak ide, mekhegyezi neked edesapja, csak legyé jóu lēján.*

s z e m e l, 'auslesen', 'szemenként szed': *szemelek, szemész, szemel, szemelünk, szemeltek, -nek; szemelem, -ed, szemeli, szemējük, szemelitek, szemelik; szemeltem, -é, szemelt, -ünk, -etek, -ek; szemeltem, -ed, -e, -ük, -étek, -ék; szemeltem vóut stb.; szeméjek, -é ~ szemēj, -en, -ünk, -etek, -enek; szeméjem, -ed ~ személd, szeméje, -ük, -étek, -ék; személnék, -né, -ne, -nőünk, -nétek, -nének; személném, -néd, -né, -nőük, -nétek, -nék; szemeltem vőuna stb.; szemelni, szemelt, szemelve.* — *Erity fijam, hozzá le ē kis paszújt a hijubú, mē még meg is kē szemējük.*

2. é r d e m e l, 'verdienen': *érdemelek, érdemész, érdemel, érdemelünk, érdemeltek, -nek; érdemelem, -ed, érdemli, érdemējük, érdemelitek, érdemlik; érdemeltem, -é, érdemelt, -ünk, -etek, -ek; érdemeltem, -ed, -e, -ük, -étek, -ék; érdemeltem vőuna stb.; érdeméjek, -é ~ érdemēj, -en, -ünk, -etek, -enek; érdeméjem, -ed ~ érdeméld, érdeméje, -ük, -étek, -ék; érdemélnék, -né, -ne, -nőünk, -nétek, -nének; érdemélném, -néd, -né, -nőük, -nétek, -nék; érdemeltem vőuna stb.; érdemelni, érdemelt, érdemelve.* — *Nem érdemli ű meg aszt a drága jóu embert. Amit kapot, megérdemelte, ű kereste magának. Megérdemelte vőuna, hogy jóu enáspágóják, mē mindig jár a szája, ha kē, ha nem.*

s e p e r, 'kehren': *seprek, seprē ~ sepersz, seper, seprünk, sepertek, -nek; seprem, -ed, -i, seperjük, sepritek, seprük; seper-*

tem, -é, sepért, -ünk, -etek, -ek ; sepértem, -ed, -e, -ük, -étek, -ék ; se-
pértem vóút stb. ; sepèrjek, -é ~ sepèrj, -en, -ünk, -elek, -enek ;
sepèrjem, -ed ~ sepèrd, sepèrje, -ük, -étek, -ék ; sepèrnék, -né,
-ne, -nőünk, -nétek, -nének ; sepèrném, -néd, -né, -nőük, -nétek,
-nék ; sepèrtem vóuna stb. ; sepèrni, seprőü, sepért, sepèrve. —
Mid gondósz, hogy én seprek, te mek csak nézed ? Mejek, kiséprem
a házat, mē nemsokára jönnek, hogy mennyün kendèrnyüni.
Sepèr ki égyültā az udvārt is ! Hadd ē, ne bājlógy vele, úgyis
ki lessz a még ēccē sepèrve !

s o d o r ,drehen' : sodrok, sodórsz, sodór, sodorunk ~
sodrunk, sodórtok, -nak ; sodrom, -od, sodórja, -juk, -játok,
-ják ; sodórtam, -á, sodórt, -unk, -atok, -ak ; sodórtam, -ad, -a,
-uk, -átok, -ák ; sodórtam vóút stb. ; sodórjak, -á ~ sodórj, -on,
-unk, -atok, -anak ; sodórjam, -ad ~ sodórd, sodórja, -uk, -átok,
-ák ; sodórnek, -ná, -na, -nóünk, -nátok, -nának ; sodórnam,
-nál, -ná, -nóuk, -nátok, -nák ; sodórtam vóuna stb. ; sodórni, ~
sodrani, sodórt, sodórva. — Hallod Albert, sodórj nekem is éty
cigerettāt, mē othum feléttettem a dohányomat. Sodórnek szívesen,
koma, de nekem is alig van néhány szāl dohányom.

h a j o l ,sich beugen' : hajulok, hajúsz, hajül, hajulunk,
hajültok, hajülnak ; hajültam, -á, hajült, -unk, -atok, -ak ; hajül-
tam vóuna stb. ; hajújak, -á ~ hajúj, -on, -unk, -atok, -anak ;
hajülnék, -ná, -na, -nunk, -nátok, -nának ; hajültam vóuna stb. ;
hajülni, hájlott, hajülva. — Hadd ē, māj lehajulok én, nehogy
megerőüllezs magad. Meglātták, hoty kihajült. Lehajülna a, ne fėj
most is, és fészedegetné, de nem engedi a dèrēka.

s z e r e z ,erwerben' : szèrzek, szerezē, szerez, -ünk, szerez-
tek, szereznek ; szerezem, -ed, -i, -zük, -ítek, -ik ; szereztem, -é,
szerezett, szereztlünk, -etek, -ek ; szereztem, -ed, -e, -ük, -étek,
-ék ; szereztem vóút stb. ; szerezzek, -zé ~ szerez, -zen, -zünk,
-zelek, -zenek ; szerezsem, -zed ~ szerezd, szerezze, -zük, -zē-
tek, -zék ; szereznek, -né, -ne, -nőünk, -nétek, -nének ; szerezném,
-néd, -né, -nőük, -nétek, -nék ; szereztem vóuna stb. ; szerezni,
szèrzett, szerezve. — Eszl a kis házat se ü szerezte, a felesége után
kapta. Az is keveset tol (tudott) vilāgéletibe szerezni.

é r e z ,spüren' : érzek, érzē, érez, érzünk, éresztek, éreznek ;
érezem, -ed, érzi, érezzük, érezitek, érzik ; éresztem, -é, érzett,
éresztünk, -etek, -ek ; éresztem, -ed, -e, -ük, -étek, -ék ; éresztem vóút
stb. ; érezzek, -zé ~ érezz, -zen, -zünk, -zelek, -zenek ; érezsem,
-zed ~ érezd, -ze, -zük, -zētek, -zék ; éreznek, -né, -ne, -nünk,
-nétek, -nének ; érezném, -néd, -né, -nőük, -nétek, -nék ; éresztem
vóuna stb. ; érezni, érzőü. — Éccē üttem motoron, de löbbel nem
ülnék rá. Minden zökkenőünē a tórkomba éresztem a gyomromat.
Szinte éreszte szegény János, hoty soha nem jóm vissza a háborubü.

r o m l i k ,verderben' : romlok, romósz ~ romló, romól ~
romlik, romlunk, romóltok, romólnak ; romóltam ~ romólttam,
romóltā ~ romólttā, romóll ~ romóllt, romóltunk ~ romóltunk,

romóltatok ~ romlottatok, romóltak ~ romlottak; romóltam vóút ~ romlottam vóút stb.; romójak, -á ~ romój, -on, -unk, -atok, -anak; romlanék, -ná, -na, -nóunk, romólnátok, romólnának; romóltam vóna stb.; romólni ~ romlani, romlott, romólva. — Úty fél, aszonygya, megromlik az esze. Éromólt vóút a mán ezelőút két évvē. É van a romólva mán koma, avā nem mész te mámma az érdőüre.

s z e g e z ,nageln': szegezek, szegezē, szegez, -ünk, szegeszek, szegeznek; szegezem ~ szegzem, -ed, -i, szegezzük, szegezitek, szegezik; szegesztém, -é, szegezett, szegesztünk, -etek, -ek; szegesztém, -ed, -e, -ük, -étek, -ék; szegesztém vóút stb.; szegezzek, -zé ~ szegezz, -zen, -zünk, -zetek, -zenek; szegezzem, -zed ~ szegezd, szegezze, -zük, -zétek, -zék; szegeznék, -né, -ne, -nőünk, -nétek, -nének; szegezném, -néd, -né, -nőük, -nétek, -nék; szegesztém vóna stb.; szegezni, szegezett, szegezve. — Még eszt az égy lécet odaszegezem, osztám mejek én is enni.

v é g e z ,erledigen': végzek, végzē, végz, végzünk, végesztek, végeznek; végzem, -ed, -i, végezzük, végezitek, végpezik; végesztém, -é, végzett, végesztünk, -etek, -ek; végesztém, -ed, -e, -ük, -étek, -ék; végesztém vóút stb.; végezzek, végezzé ~ végezz, -zen, -zünk, -zetek, -zenek; végezzem, -zed ~ végezd, végezze, -zük, -zétek, -zék; végeznék, -né, -ne, -nőünk, -nétek, -nének; végezném, -néd, -né, -nőük, -nétek, -nék; végesztém vóna stb.; végezni, végzett, véggezve. — A télen rendre végeszték a baktérséget. Gyürjátok fijuk, hogy estére végezzük ē, ha lehet! Nem tom (tudom), hum végeshelle az órvási vizsgát, mē nem sokat ért a jóuszákhöz.

ő r i z ,hüten ,bewahren': őürzők, őürző, őüriz, őürizünk, őürisztek, őüriznek; őürzöm, őürzöd, őürzi, őürizzük, őürzitek, -ik; őürisztem, -é, őürizött, őürisztünk, -etek, -ek; őürisztem, -ed, -e, -ük, -étek, -ék; őürisztem vóút stb.; őürizzek, -zé ~ őürizz, -zen, -zünk, -zetek, -zenek; őürizzem, -zed ~ őürizd, őürizze, -zük, -zétek, -zék; őüriznék, -né, -ne, -nőünk, -nétek, -nének; őürizném, -néd, -né, -nőük, -nétek, -nék; őürisztem vóna stb.; őürizni, őürzöü, őürizett, őürizve. — Két hétig minden éccaka ott aluttam alatta és őürisztem, nehogy élopkoggyák. Őüriz-zétek mán tik is, mē ém meguntam a strázsálást. Megőürizné ű, ne fejjen, csak lenne mit.

3. b o t l i k ,stolpern': botlok, -ó, -ik, -unk, botóltok, botlanak; botlottam, -á, botlott, -unk, -atok, -ak; botlottam vóút stb.; botójak, -á ~ botój, -on, -unk, -atok, -anak; botlanék, -ná, -na, -nóunk, -nátok, -nának; botlottam vóna stb.; botlani, botlott. — Koromsütél van. Ojan könnyem megbotlik az embér, hogy észre se veszi. A fene gondóltta vóna, hogy belebotójak megin, hisz amijóuta történt az az eset, széniť se láttam. Éj, ha megbotlanék, jóú néznénk ki mind a ketten. Ez a Jóuska ojam merész vóút kicsi korába. Úty futkorászat, pedik ha megbotlot vóna, összetörte vóum magát.

s i k l i k ‚gleiten‘: síklok, síkló, síklik, -unk, síklatok, -anak; síklottam, -á, síklott, -unk, -atok, -ak; síklottam vóút stb.; síkójak, -á ~ síkój, -on, -unk, -atok, -anak; síklanék, -ná, -na, -nóunk, -nátok, -nának; síklottam vóuna stb.; síklani, síklóú, síklott. — Ne síjess úty, te Róúzza, mē én nagyon síklok ezen a jejen. Úty síklik az embèr, hogy màj kitõri kezít, lábát. Fēváktaam a jeget, hogy ne síkójon úgy az a biváj. Legalább ēgy bot lenne nállam. Mán akkó se síklanék ojan nagyon.

c s u k l i k ‚schluchzen‘: csuklok, csukló, csuklik, -unk, -atok, -anak; csuklottam, -á, csuklott, -unk, -atok, -ak; csuklottam vóút stb.; csukójak, -á ~ csukój, -on, -unk, -atok, -anak; csuklanék, -ná, -na, -nóunk, -nátok, -nának; csuklottam vóuna stb.; csuklani, csuklóú. — Vajon Istenem, ki emlegethet éngem? Egész nap csuklottam. Vessé ē kisz szenes vizet annak a gyèrmeknek, hogy ne csukójon ojan nagyon! Ha csuklottá vóun, tésis kaptá vóuna ē kisz szenes vizet.

p i r o s l i k ‚errõten‘: Csak a 3. személyben használják: piroslík, piroslanak; piroslott, piroslottak; piroslot vóút; piro-sújon, -anak; piroslana, -nának; piroslot vóuna. — Ennek a Jóúskának annyi veresszõlõúje van a Pogámváron! Mám megszírú piroslík, mikó közzeledík az embèr.

d õ g l i k ‚krepieren‘: dõglök, dõgló ~ dõglessz, dõglik, -ünk, dõgõltök, -nek ~ dõglenek; dõgõltem, -é, dõglött, -ünk, -etek, -ek; dõgõltem vóút stb.; dõgõjek, -é ~ dõgõj, -õn, -ünk, -etek, -enek; dõglenék, -né, -ne, -nõünk, -nétek, -nének; dõgõltem vóuna stb.; dõgleni, dõglött, dõgõlve. — Ha megdõglik ez a szerencsétlen kis malac, nem tom, mibú eszün kõlbászt a télen. Megdõglõt mán a Kárój bihája? Bár megdõglene mán, hogy ne kélõúgyyon szegény annyit! Há mikó mejek ki reggē, ott az én kutyám megdõgõlve.

u g r i k ‚springen‘: ugrok, ugórsz, ugrík, -unk, ugórtok, -nak ~ ugranak; ugrom, -od, ugórgya, -uk, -átok, -ák; ugrottam, -á, ugrott, -unk, -atok, -ak; ugrottam, -ad, -a, -uk, -álok, -ák; ugrottam vóút stb.; ugórgyak, -à ~ ugórgy, -on, -unk, -atok, -anak; ugórgyam, -ad ~ ugórd, ugórgya, -uk, -átok, -ák; ugranék, -ná, -na, -nóunk, -nátok, -nának; ugranám, -nád, -ná, -nóuk, -nátok, -nák; ugrottam vóuna stb.; ugrani, ugróú, ugórvá. — Na néz mán, mije jóú kedve van annak a bõrnyunak. Ojákat ugrík, mind ēgy bakkecske. Te Jóúzzi, ha átugrod eszt a sáncot, adok neked ēgy lét (lejt). Montam neki, hogy ugórgya át ú is, de félt, hoty kitõrik a lába.

d o n g ‚summen‘. Alanyi ragozása csak a 3. személyben használatos. Dong, -anak; dongom, -od, -ja, -júk, -játok, -ják; dongott, donktak; donktam, -ad, -a, -uk, -átok, -ák; donktam vóút stb.; dongjon, -anak; dongjam, dongd ~ dongjad, -ja, -júk, -játok, -ják; dongana, donganának; donganám, -nád, -ná, -nóuk, -nátok, -nák; dongot vóuna, donktak vóuna; donktam

vóuna stb. ; *dongani, dongôu*. — *Fűcsa ëty siju az a Pista. Mindig aszt a lëján dongja, egész nap ol ül nálla a legnagyobb dolog-üdübe is.*

k o n g ,schallen'. Csak a 3. személyben használatos. *Kong, konganak ; kongott, kongottak ; kongot vóut ; kongjon, kongjanak ; kongana, kongának ; kongot vóuna, konktak vóuna ; kongani*. — *Hallot te, hoty kong ez a hördóu, alig vam mám benne ëty-kél lítër bòr.*

4. *f ü l d o k l i k* ,schwer athmen, beinahe ersticken': *füldoktok, füldokló, -ik, -unk, füldoköltok, -nak ; füldoköltam, -á, füldokölt, -unk, -atok, -ak ; füldoköltam vóut stb. ; füldokójak, -á ~ füldokój, -on, -unk, -atok, -anak ; füldokólnék, -ná, -na, -nóunk, -nátok, -nának ; füldoköltam vóuna stb.*

m o z o g ,sich bewegen': *mozgok, mozgó ~ mozoksz, mozog, mozgunk, mozoktok, mozognak ; mozoktam, -á, mozgott, mozoktunk, -atok, -ak ; mozoktam vóut stb. ; mozogjak, mozogjá ~ mozogj, -on, -unk, -atok, -anak ; mozognék, -ná, -na, -nóunk, -nátok, -nának ; mozoktam vóuna stb. ; mozogni, mozgóu, mozogva*. — *Mit mind izeksz-mozoksz mám annyit? Nem tucc ëty hëjbe ülni? Mozogjatok fiju, mē kihül az étël!*

c s a v a r o g ,umherstreifen, streichen, vagabundieren': *csavargok, csavargó ~ csavaroksz, csavarog, csavargunk, csavaroktok, csavarognak ; csavaroktam, -á, csavargott, csavaroktunk, -atok, -ak ; csavaroktam vóut stb. ; csavarogjak, -á ~ csavarogj, -on, -unk, -atok, -anak ; csavarognék, -ná, -na, -nóunk, -nátok, -nának ; csavaroktam vóuna stb. ; csavarogni, csavargóu, csavargás*. — *Hun csavargó te egész nap, hē? Tik csak jóu ëcsavaroktátok az üdüüt, hájátok. Nem megmontam nekel szásszó, hogy ne csavarogj annyit, mē megvèlek? Nacs csavargóu vaty te, hallod. Egész nap az uccán tekereksz, ahëjet, hoty segitené valamit anyádnak.*

m o s o l y o g ,lächeln': *mosòjgok, mosòjgó ~ mosojoksz, mosojog, mosojunk, mosojoktok, mosojognak ; mosojoktam, -á, mosòjgott, mosojoktunk, -atok, -ak ; mosojoktam vóut stb. ; mosojogjak, -á ~ mosojogj, -on, -unk, -atok, -anak ; mosojognék, -ná, -na, -nóunk, -nátok, -nának ; mosojoktam vóuna stb. ; mosojogni, mosòjgóu, mosojogva*. — *Mit mim mosojoksz, te lëján?*

m o r o g ,brummen': *mòrgok, moroksz, morog, mòrgunk, moroktok, morognak ; moroktam, -á, mòrgott, moroktunk, -atok, -ak ; moroktam vóut stb. ; morogjak, -á ~ morogj, -on, -unk, -atok, -anak ; morognék, -ná, -na, -nóunk, -nátok, -nának ; moroktam vóuna stb. ; morogni, mòrgóu, morogva*. — *Ne menny oda, lèlkem gyèrmekek! Az a kutya ofány csunnyám morog, megijec tülle. Tés ismered az Álber szokását. Ha nem teccik neki valami, egész nap nem szóul semmit, csak magába morog.*

d ü b ö r ö g ,grollen'. Csak a 3. személyben használatos. *Dübörög, dübörögnek ; dübörgött, düböröktek ; dübörgöt vóut ;*

dübörögjön, dübörögjenek; dübörögne, dübörögnének; düböröktem
vóuna stb.; dübörögni, dübörögve. — A te hasad dübörög úty,
te Pista?

nyüzszög, wimmeln': nyüzsgök, nyüzsönksz, nyüzsöng,
nyüzsgünk, nyüzsönktök, nyüzsöngnek; nyüzsönktem, -é, nyüzsgött,
nyüzsönktünk, -etek, -ek; nyüzsönktem vóut stb.; nyüzsöng-
jek, -é ~ nyüzsöngj, -ön, -ünk, -etek, -enek; nyüzsöngnék, -né,
-ne, -nőünk, -nélek, -nének; nyüzsönktem vóuna stb.; nyüzsöngeni.

gyötör, quälen': gyötrök, gyötörsz, gyötör, gyötrünk,
gyötörtök, -nek; gyötöröm, -öd, -i, gyötörjük, gyötritek, gyötrik;
gyötörtem, -é, gyötört, -ünk, -etek, -ek; gyötörtem, -ed, -e, -ük,
-étek, -ék; gyötörtem vóut stb.; gyötörjek, -é ~ gyötörj, -ön,
-ünk, -etek, -enek; gyötörjem, -ed ~ gyötörd, gyötörje, -ük, -étek,
-ék; gyötrenék, -né, -ne, -nőünk, -nétek, -nének; gyötreném, -néd,
-né, -nőük, -nétek, -nék; gyötörtem vóuna stb.; gyötörni, gyötört,
gyötörve. — Ne gyötörj már annyit azé a pénzé, látot, hogy nem
tudom megadni.

szédleg, schwindeln': szédlegk, szédeleksz, szédeleg, szé-
délgünk, szédelektk, szédelegnek; szédelektem, -é, szédelt, széde-
lektünk, -etek, -ek; szédelektem vóut stb.; szédelegjek, -é ~ szé-
delegj, -en, -ünk, -etek, -enek; szédelegnék, -né, -ne, -nőünk,
-nétek, -nének; szédelektem vóuna stb.; szédelegni, szédeltgöü. —
Úty szédeleksz, hallod, mind a liba, mikó tököt evett.

omlik, stürzen'. Csak a 3. személyben használatos.
Omlik, omlanak; omlott, -ak; omlot vóut; omójon, -anak; omlana,
-nának; omlot vóuna; omlani, omólva. — Ha sokájik tart ez az
esőüzés, mim beomlanak azok a gödrök, osztán áshattyuk újbú.

ömlik, strömen'. Csak a 3. személyben használatos:
Ömlik, ömlenek; ömlött, -ek; ömlöt vóut; ömőjon, -enek; ömölne,
-nének; ömlöt vóuna; ömleni ~ ömölni, ömölve. — Ne lóybáld
aszt a vedret, mē kijömlik a víz belöülle! Jáccá csak, jáccá, hogy
ömőjon ki az a kis té, osztán nem tudom, mit eszē.

terem, tragen, gedeihen'. Csak a 3. személyben haszná-
latos. Terem, teremnek; tēmett, tēmettek; tēmet vóut; teremjen,
teremjenek; teremne, teremnének; tēmet vóuna; teremni, tē-
mőü. — Hajzsd ide aszt a sapkát, Téglás, mē a tetü mekterem
benne. Ez a kisz szilvafa szegény a tavaj is annyit tēmet, hogy
májd összetört az ága.

csepereg, tropfen'. Csak a 3. személyben használatos.
Csepereg, csepèrgett, csepèrget vóut, cseperegjen, cseperegne, cse-
pèrget vóuna, cseperegni, csepèrgöü. — Ha jóu látom, csepereg
az esőü. Hadd ē, hat cseperegjen, ránkfér ē kis álvás. Ha ez a
csepèrgöü eláll, ēmejünk a rētre, hozunk ē kis füvet.

émelyeg, es ist mir übel'. Csak a 3. személyben haszná-
latos. Émejeg, émèjgett, émèjget vóut, émèjegen, émèjegne, émèj-
get vóuna, émèjegni, émèjgöü. — Úgy émèjeg a gyomrom attú a
paszújtú.

szégyel ‚sich schämen‘: szégyellek, szégyész, szégyél, szégyellünk, szégyéltek, -nek; szégyellem, -ed, -i, szégyējük, szégyellitek, szégyellik; szégyéltem, -é, szégyélt, -ünk, -etek, -ek; szégyéltem, -ed, -e, -ük, -étek, -ék; szégyéltem vóut stb.; szégyējek, -é ~ szégyēj, -en, -ünk, -etek, -enek; szégyējem, -ed ~ szégyēld, szégyēje, -ük, -étek, -ék; szégyélnék, -né, -ne, -nőünk, -nétek, -nének; szégyéltem vóna stb.; szégyélni; szégyellőjs. — Nem szégyelled magad a kutyátú? Úty szégyéltem magam, hogy máj kisült a szemem. Szégyél magat, kis semmire való, nem fogac szóut anyádnak!

*

A hangzótoldó és hangzóvesztő igékre vonatkozó észrevételeimet összegezve, a következőket állapíthatom meg:

1. A nagymoni népnelvben az *ugaról, vásárol, varázsól, vádól, szagúl, csattól, gyászól, panaszól, póutól, raból, töröl, céloz, kénoz, emél, ered, ünnepél, térgyél, szerepél, csípél, énekel, irigyél, perél, becsül, fered, hegyez, személ* igék, amint láttuk, ragos alakjaikban elkerülik a hangtorlódást, azaz minden ragozott alakjukat a csonka tőből képezik. Pl. *törölök, feredek*. Kivételt képeznek a *vádló, varázsló, póutló, rabló, ünneplő, szereplő, csíplő, éneklő* melléknévi igenevek. Itt említem meg, hogy az *őríz, végez* és *szegez* igék, melyek a derecskei népnelvben (Végh, i. m. 210—8) a hangzótoldó és hangzóvesztő tövek első csoportjába tartoznak, a nagymoni népnelvben a második csoportba sorozandók. Ezek az igék ugyanis ragozott alakjaik közül többet a teljes tőből képeznek.

2. Az *érdemél, sepér, sodór, hajúl, szerez, érez, romól, szegez, végez* és *őríz* igék esetében a hangzóvesztő és hangzótoldó tövek vegyesen fordulnak elő. A nyelvhasználat ezen a téren ingadozik. Az egyes igealakokon belül sem egységes ez igetövek használata. Pl. az *érdemél* ige jelentő mód jelen idejének alanyi ragozásában a hangzótoldó tövet találjuk: *érdemelek, érdemész, érdemél* stb. A jelentő mód jelen idejének tárgyas ragozásában mindkét tő használatos: *érdemelem, -ed, érdemli, érdemjük, érdemlitek, érdemlik*. Még nagyobb az ingadozás a *romól* ~ *romlik* és *végez* ige esetében. *Romlok, romósz* ~ *romló, romól* ~ *romlik, romlunk, romóltok, romólnak; romlottam, -á* stb.; *romlanék, -ná, -na, -nőünk, romólnátok, romólnának*. *Végzek, végzē, végez, végzünk, végesztek, végesznek; végzem, -ed, végzi, végezzük* stb. Valószínű, hogy az analógia a nagymoni népnelvben is igyekszik ezeket a különbségeket eltüntetni. Ezt a folyamatot azonban lényegesen gátolja az a tény, hogy a *romól* igének *romlik* alakja is használatos. Az ikes alak megakadályozza a teljes tő kiküszöbölését és a hangtorlódás feloldását.

3. A *botlik, síklik, csuklik, piroslík, döglík, ugrík* stb. igék majdnem mindenik ragos alakjukat a teljes tőből képezik.

Szabály azonban ezeknek az igéknek az esetében sem állítható fel. Ha megfigyeljük ez igék ragozását, láthatjuk, hogy számos kivétel fordul elő. A felszólító mód minden egyes alakját a csonka tőből képezi: *botójak, -á, -on, -unk, -atok, -anak*. A *döglik* és *ugrik* ige jelen és mult idejének több alakjában ugyancsak a csonka tövet találjuk: *dögöltök, dögölnek, dögöltem, dögölté; ugórsz, ugórtok, ugórnak, ugörgya, ugörgyuk, ugörgyátok, ugörgyák*.

A *dong* és *kong* igék ragos alakjaikat a hangtorlódó teljes tőből képezik. A *donog, konog* alakok a nagymoni népnyelvben ismeretlenek.

4. *Füldoklik, morog, csavarog, mosojog, morog, nyüzsöng, gyötör, szédeleg, omlik, ömlik, terem, csepereg, émejeg* stb. A csonka és teljes tő váltakozása ebben a csoportban némi szabályosságot mutat. A mássalhangzóra végződő csonka tő szerepel a *a)* jelentő mód jelen idő többes 2. és 3. személyében: *füldoköltök, füldokólnak, mozoktok, mozognak, csavaroktok, csavarognak, mosojoktok, mosojognak, moroktok, morognak, nyüzsönktök, nyüzsöngnek, gyötörtök, gyötörnek*; a jelentő mód jelen idő egyes 2. és 3. személyében a *morog, nyüzsöng, gyötör* és *szédeleg* igékben.

b) A jelentő mód mult idejének egyes 1., 2. és többes 1., 2. és 3. személyében: *mozoktam, mozoktá, mozoktunk, mozoktatok és mozoktak*. Kivételt képez a *gyötör* ige, melynek csak többes 1. személyében találjuk meg e tövet. A *füldokól* ige mind a hat személyét ebből a tőből képezi;

c) a feltételes mód minden személyében: *füldokólnék, -ná, -na, -nóunk, -nátok, -nának*;

d) a felszólító mód minden személyében: *füldokójak, -á, -on, -unk, -atok, -anak*;

e) a főnévi igenévben: *füldokólni, mozogni*;

f) a határozói igenévben: *füldokólva*;

g) a *-hat, -het* és *-tat, -tet* képzős alakokban: *füldokólhat, mosojoktat*. A többi ragos és képzős alakban a magánhangzóra végződő teljes tövet találjuk: *füldoklok, mozgok, mozgó, csavárgok, csavárgó* stb.

3. A *v*-tövű igék.

Gombocz (i. m. 114—46) a *v*-tövű igéket három csoportba osztja:

a) tiszta *v*-tövű igék: *hívok, hívék, hívnek, hívni*;

b) *sz-szel* bővülő *v*-tövű igék: *teszek, tevék, tennék, tenni*;

c) *sz-szel* és *d*-vel bővülő *v*-tövű igék: *cselekszem, cselekvém, cselekedném, cselekedni*.

a) A tiszta v-töví igék.

1. *n ő - n ő v ő k* ‚wachsen‘ : nőivök, nőüsz, nőü, nőüvünk, nőüttök, nőünek ; nőüttem, -é, nőütl, -ünk, -etek, -ék ; nőüttem vóut stb. ; nőüjek , -é ~ nőüj, -ön, -ünk, -etek, -enek ; nőünek, -né, -ne, -nünk, -nétek, -nének ; nőüttem vóuna stb. ; nőüni, nőütl, nőüve ; nőüvés. — Hadd ē, ha megnőüsz, tés járhaéc a bálba, amennyit jóul esik. Hogy megnőütté, te Gyula, amijóuta nem láttalak. Egésszem megemberesetté. Ennek a lējánnak megin kinőütl ēty foga. Maracs csak az esőün, hogy nőüjél ē kicsit !

f ő - f ő v ő k ‚kochen‘ : főivök, főüsz, főü, főüvünk, főüttök, főünek ; főüttem, -é, főütl, -ünk, -etek, -ek ; főüttem vóut stb. ; főüjek, -é ~ főüj, -ön, -ünk, -etek, -enek ; főünek, -né, -ne, -nünk, -nétek, -nének ; főüttem vóuna stb. ; főüni, főütl, főüve. — Főü mán az a víz, te Álbért ? Ojam meleg vóut, hogy máj mekfőütlünk. Tegye ára a tűzre, hoty főüjöm mán az az ebéd !

j ő n ‚kommen‘ : jövök, jössz, jön, jövünk, jösztok, jönnek ; jöttem, -é, jött, -ünk, -etek, -ek ; jöttem vóut stb. ; jőjek, -é ~ jőj, jőjön, -ünk, -etek, -enek ; jönnék, -né, -ne, -nőünk, -nétek, -nének ; jöttem vóuna stb. ; jönni, jött, jőve. — Mos mejek ē kicsit, osztán jövök minygyá vissza, mē mejek a Cserére. Jöz délután kendèrnyüni ? Hóunap jövünk megin a hegyre. Jövök, hogy nézzem, jösztok ? Nem hiszem, az áljedzőüjék ē nem jönnek. Jötl a tengèr sok katona a csináltút felőül. Májnem egész nap ē jöttem-mentem, de nem vettem semmit. Kijöttem kéccē is, jēkőütl a lēján, nésztem, hoty hazajötté mán. Jöttem vóun ēty tepsijē, de látom, magának is kē. Nem vóut lejőve a mázza annak a fazéknak ?

r ó - r ó v ó k ‚einschneiden‘ : róuvök, róúsz, róú, róúvünk, róúttök, róúnak ; róúvom, -vod, -ja, -juk, -játok, -ják ; róúttam, -á, róútl, -unk, -atok, -ak ; róúttam, -ad, -a, -uk, -átok, -ák ; róúttam vóut stb. ; róújak, -á ~ róúj, róújon, -unk, -atok, -anak ; róújam, -ad ~ róúdd, róúja, -uk, -átok, -ák ; róúnék, -ná, -na, -nunk, -nátok, -nának ; róúnám, -nád, -ná, -nóuk, -nátok, -nák ; róúttam vóuna stb. ; róúni, róútl, róúva. — Eléb béróúvom ē kicsit, csak azután kezgyük fűrészelni. Ha jóú béróúttuk, ēty-kettőüre ki lehed dűteni. Vedd a báltát Árpád, róújat tésis, mē így nem leszünk meksoha !

2. *l ő - l ő v ő k* ‚schießen‘ : lüvök, lüsz, lü, lüvünk, lüttök, lünek ; lüvöm, lüvöd, lüvi, lüjük, lüvitek, lüvik ; lüttem, -é, lütl, -ünk, -etek, -ek ; lüttem, -ed, -e, -ük, -étek, -ék ; lüttem vóut stb. ; lüjek, -é ~ lüj, -ön, -ünk, -etek, -enek ; lüjem, -ed ~ lüdd, lüje, -ük, -étek, -ék ; lünék, -né, -ne, -nőünk, -nétek, -nének ; lüném, -néd, -né, -nőük, -nétek, -nék ; lüttem vóuna stb. ; lüni, lüve. — Este felé kimentem a Gyakrosra, lezsbé áltam, lüttem ēggy-ēgy nyúlat. Az ű tűzèrsègek is lütl. Megmonták, hogy ne lüjünk, csak akkó, ha űk is lünek.

s z ő - s z ő v ő k ‚weben‘ : szüvök, szüsz, szü, szüvünk, szüttök, szünek ; szüvöm, -vöd, -vi, szüjük, szüvitek, -vik ; szültem, -é,

szüttl, -ünk, -etek, -ek; szültem, -ed, -e, -ük, -étek, -ék; szültem vóvlt stb.; szűjek, -é ~ szűj, -ön, -ünk, -etek, -enek; szűjem, -ed ~ szűdd, szűje, -ük, -étek, -ék; szűnék, -né, -ne, -nőünk, -nétek, -nének; szűném, -néd, -né, -nőük, -nétek, -nék; szültem vóvna stb.; szűni, szűve. — Hadd ē Jóyska, szűvök én tavasszā neked ojan nadrágot, haly késsē se tudot szűvāgni. Róvzsa, én aszilttem, haly tēsis szűsz hűsvēt ulán. Űgy vóvlt, haly szű májuzsba. Egēs télen szűll az a szegēny asszom, mégis aszonggyák, haly nem csinál soha semmit. Ęm mekszűltem vóvlt még a télem mindem fonalamat. Ęn isz szűnék, ha valahaly tudnék szerezni ē kizs gyapollot.

n y ő - n y ö v ö k ‚simmeln‘: nyűvök, nyűsz, nyű, nyűvünk, nyűttök, nyűnek; nyűvöm, -vöd, -vi, nyűjük, nyűvitek, -vik; nyűltem, -é, nyűtt, -ünk, -etek, -ek; nyűltem, -ed, -e, -ük, -étek, -ék; nyűltem vóvlt stb.; nyűjek, -é ~ nyűj, -ön, -ünk, -etek, -enek; nyűjem, -ed ~ nyűdd, nyűje, -ük, -étek, -ék; nyűnék, -né, -ne, -nőünk, -nétek, -nének; nyűném, -néd, -né, -nőük, -nétek, -nék; nyűltem vóvna stb.; nyűni, nyűtt, nyűve. — Nyűvünk úgy öl, hal óra felējig, osztán hazamenyünk. Kinyűttétek a Juliska kenderit? Jöz dēlután kendernyűni?

h i - h i v o k ‚rufen‘: hívok, hívó ~ hisz, hí, hívunk, hitlok, hínak; hívom, -vod, híja, híjuk, híjátok, híják; hittam, -á, hitt, -unk, -atok, -ak; hittam, -ad, -a, -uk, -átok, -ák; híjak, híja ~ híj, -on, -unk, -atok, -anak; híjam, -ad ~ hidd, híja, -uk, -átok, -ák; hínék, -ná, -na, -nőünk, -nátok, -nának; hínam, -nád, -ná, -nőük, -nátok, -nák; hittam vóvna stb.; hini, híva. — Biz én nem hívok sēnkit. Ęhittam vóvna Jóyskájekat izs, de féltem, haly nem jönnek ē.

s z i - s z i v o k ‚saugen‘: szijok, szijó ~ szisz, szí, szijunk, szitlok, színak; szijom, szijod, szija, szijuk, szijátok, sziják; szittam, -á, szitt, -unk, -atok, -ak; szittam, -ad, -a, -uk, -átok, -ák; szittam vóvlt stb.; szíjak, -á ~ szíj, -on, -unk, -atok, -anak; szijam, -ad ~ szídd, szíja, -uk, -átok, -ák; színék, -ná, -na, -nőünk, -nátok, -nának; színám, -nád, -ná, -nőük, -nátok, -nák; szittam vóvna stb.; színi, szíva. — Ájunk meg ē kicsit, Jóyska! Ęszijunk ēly cigarettát, a bihajok is szusszannak ē kicsit, osztán szántunk tovābb. Lefutott a pincēbe, haly szíjon ē kizs bört.

b u j i k - b u j o k ‚verbergen‘: bujok, bűsz, bűjik, bujunk, bűjtök, -nak; bűjtam, -á, bűjt, -unk, -atok, -ak; bűjtam vóvlt stb.; bűjak, -á ~ bűj, -on, -unk, -atok, -anak; bűjnék, -ná, -na, -nőünk, -nátok, -nának; bűjtam vóvna stb.; bűjni, bűjt, bűjva. — Ęgy lejē (lejért) belēbujok a kecskedarás fészkiibe is. Ębűjtá, kis huncultya, de mekkaplak én tēged. Ę tudnék én úgy bűjni, haly nem kapnának mek soha.

f ú - f ú v o k ‚blasen‘: fujok, fűsz, fű, fujunk, fűttök, fűnak; fujom, fujod, fűja, fűjuk, fűjátok, fűják; fűttam, -á, fűtt, -unk, -atok, -ak; fűttam, -ad, -a, -uk, -átok, -ák; fűttuk vóvlt stb.; fűjak, -á ~ fűj, -on, -unk, -atok, -anak; fűjam, -ad ~ fűdd,

fúja, -uk, -átok, -ák; fújnék, -ná, -na, -nőünk, -nátok, -nának; fújnam, -nád, -ná, -nőük, -nátok, -nák; fújtam vőuna stb.; fújni, fújva. — Ha hozok neki éggý-éty cukórsipot, óurákig éfúja. Ojan szél fútt egész úton, hogy májd évid bennünkel. Intel, hoty fújam a gyülekezőüt.

*

A tiszta *v*-tövű igéket tőhangzójuk szerint három csoportba oszthatjuk:

1. Az első csoportba tartozó igék *v* előtti tőhangzója alacsony nyelvállású nyílt hang: *a, e*, tehát a csonka és teljes tőben a nagymoni népnyelvben *ó > óü ~ ov > óüv, ~ ö > öü ~ öv ~ öüv* váltakozik egymással. A csonka tő kettős hangzóra (*óü, öü*), a teljes tő pedig *v + mgh.*-ra végződik. A nagymoni népnyelvben ez igék a jelen idő egyes 1. személyét és többes 1. személyét a teljes tőből, a jelen idő többi személyét, a múlt idő, jövő idő, feltételes jelen és felszólító mód alakjait pedig a csonka tőből képezik.

2. A második csoportba tartozó igék *v* előtti tőhangzója az *ö*. A csonka tő tehát a nagymoni népnyelvben *ű-re*, a teljes tő pedig *v + mgh.*-ra végződik: *lű — lűvök, nyű — nyűvök, szű — szűvök*. Ezek az igék a teljes tőből képezik a jelentő mód jelen idejének alanyi egyes 1., többes 1. és jelen idejű tárgyas ragozásának egyes 1., 2. személyét: *lűvök, lűvünk, lűvöm, lűvöd*.

3. A harmadik csoportba tartozó *hí, szí, bujik* és *fú* igék tőhangzója magasnyelvállású hang: *ú, í*. Ez igék csonka töve magánhangzóra, *í-re* vagy *ú-ra*, teljes töve pedig *v + mgh.*-ra, illetőleg a *szív, bujik* és *fúj* esetében *j + mgh.*-ra végződik. A *hí, szí* és *fú* igék a teljes tőből képezik a következő alakokat: jelentő mód jelen idő egyes 1. többes 1. személyét és a jelen idő tárgyas ragozásának egyes 1. és 2. személyét. A *bujik* ige ugyanígy viselkedik.

b) Az *sz-szel* bővülő *v*-tövű igék.

Gombocz szerint (i. m. 126) ebbe a csoportba ma hét ige tartozik: *tesz, lesz, vesz, eszik, iszik, hisz, visz*. Ugyanezeket az igéket sorolja fel V é g h J ó z s e f i s (i. m. 232). A nagymoni népnyelvben ez igék ragozása a következő:

l e s z ,thun, legen': *teszek, -ē, -en, -ünk, -tek, -nek; teszem, -ed, -i, -szük, -itek, -ik; tettem, -é, tett, -ünk, -etek, -ek; tettem, -ed, -e, -ük, -étek, -ék; tettem vóut stb.; tegyek, -é ~ légy, tegyen, -ünk, -etek, -enek; tegyem, -ed ~ tedd, tegye, -ük, -étek, -ék; tennék, -né, -ne, -nünk, -nétek, -nének; tenném, -néd, -né, -nőük, -nétek, -nék; tettem vőuna stb.; lenni, lévőü, léve. — Teszem kosárba, hoty kéjen ez a lészta. Májd osztán teszē tésis rá éty-kéd darabol. Muszáj tegyek abbú a nyērs fábú. Tegyé rá é*

kisz szárazságot! Ne téty löbbit rá! Tegyétek le már aszt a fúruját az iste haragjába! Éty hère kellet vóuna tenni mind a négyet.

l e s z ,sein^t: leszek, -ē, lessz, leszünk, -tek, -nek; lettem, -é, lett, -ünk, -etek, -ek; legyenek, -é ~ légy, legyen, -ünk, -etek, -enek; lennék, -né, -ne, -nünk, -nétek, -nének; lettem vóuna stb.; lenni. — Én Jóuskának többet kezesse nem leszek. Ájszegi vajon othun lessz? Nem is lessz ott a szerepen (műkedvelő előadás) sénkí, meglássátok. Es se józ, hogy józ legyen (= jónak ez sem jó). Ot ne legyen józ út, hisz ott a kü hazája.

v e s z ,nehmen, kaufen^t: veszek, -ē, -en, -ünk, -tek, -nek; veszem, -ed, -i, -szük, -itek, -ik; vettem, -é, vett, -ünk, -etek, -ek; vettem, -ed, -e, -ük, -étek, -ék; vettem vóut stb.; vegyek, -é ~ vegy, vegyen, -ünk, -etek, -enek; vegyem, -ed ~ vedd, vegye, -ük, -étek, -ék; vennék, -né, -ne, -nünk, -nétek, -nének; venném, -néd, -né, -nőük, -nétek, -nék; vettem vóuna stb.; venni, vevőü, vett, vève. — Májnem egész nap éjöttem, mentem, de nem vettem semmit. Az öüsszē vették eszt a bórnyut is. Mik a taváj vettük vóut mind a keltőüt. Vedd onnan a tánygyérodát! Vegye ki a mézüt édesapám, ém májd megeszem. Valahogy vegyük rá Ilonát, nézze meg ű is. Asz kellet vóum megvegyük. Nem hiszem, megvette vóun.

e s z i k ,essen^t: eszek, -ē, eszik, -ünk, -tek, -nek; eszem, -ed, -i, -szük, -itek, -ik; ettem, -é, evett ~ ett, -ünk, -etek, -ek; ettem, -ed, -e, -ük, -étek, -ék; ettem vóut stb.; egyek, -é, -en, -ünk, -etek, -enek; egyem, -ed ~ edd, egye, -ük, -étek, -ék; ennék, -né, -ne, -nőünk, -nétek, -nének; enném, -néd, -né, -nőük, -nétek, -nék; ettem vóuna stb.; enni, éve; ehel, étél, étet. — Mos még nem eszek, megvárom Álbértet is. Keserü, mē a rothattyát eszed. Tuggya hun eszünk mogyoróut? Útyse csinálnak azok a muzsikások semmit. Ide fēhozóudik a vacsora, osz megeszik. Nem et semmit három napig. Addig egyé, még vam mit. A jen'egye (fene egye) meg a dóugodat kis csipássa! Há nincsen ott egyéb mit enni?

i s z i k ,trinken^t: iszok, -ó, iszik, -unk, -tok, -nak; iszom, -od, -sza, -szuk, -szátok, -szák; ittam, -á, ivott ~ itt, itlunk, -atok, -ak; ittam, -ad, -a, -uk, -átok, -ák; ittam vóut stb.; igyak, -á, -on, -unk, -atok, -anak; igyam, -ad ~ idd, igya, -uk, -átok, -ák; innék, -ná, -na, -nőünk, -nátok, -nának; innám, -nád, -ná, -nőük, -nátok, -nák; ittam vóuna stb.; inni, ivóü; ivás, iszogat, íhat, ital, ital. — Ki mit iszik, fizesse! Mekkeszte este, reggelig asz fúrt ivott. Itlak, mē megásztak, csupa víz vóutak. Ha itlá vóum vízet, nem lenné itlas! Accsak aszt a kórsóul, igyak ē kis vízet!

h i s z ,glauben^t: hiszek, -ē, -en, -ünk, -tek, -nek; hiszem, -ed, -i, -szük, -itek, -ik; hittem, -é, hitt, -ünk, -etek, -ek; hittem, -ed, -e, -ük, -étek, -ék; hittem vóut stb.; higgyek, -é ~ higgy, -en, -ünk, -etek, -enek; higgyem, -ed ~ hidd, higgye, -ük, -étek, -ék; hinnék, -né, -ne, -nőünk, -nétek, -nének; hinném, -néd, -né, -nőük, -nétek, -nék; hittem vóuna stb.; hinni, hívőü, hitt; hitel, híhet, hiszékeny. — Nem hiszem, az áljedzőüjék ē nem jönnek. Te

zhittet, hogy ű is velünk vóud Zsibóun? Istenem, hányszó montam, ne higgyen annak a cédának, mē mindę szava hazukság.

v i s z ,tragen': *vízsek, -ē, -en, -ünk, -tek, -nek; viszem, -ed, -i, -szük, -itek, -ik; vittem, -é, vitt, -ünk, -etek, -ek; vittem, -ed, -e, -ük, -étek, -ék; vittem vóut stb.; vigyek, -é, -en, -ünk, -etek, -enek; vigyem, -ed ~ vidd, vigye, -ük, -étek, -ék; vinnék, -né, -ne, -nőünk, -nétek, -nének; vinném, -néd, -né, -nőük, -nétek, -nék; vittem vóuna stb.; vinni; vihet, vitet, vitél. — Az ánygyot krumpliját is ēviszed Zsibóura? A tyúk elül mék kiviszi a vízet. Ū se vitte ē, mē levelette vóut mán a bakkancsát. Hazavittétek a tőköt? Azelőüt vitték aszt ē, mék tik hazajöttetek. Apádnak a zsepkendőüjit vidd ē, mē a muzsikás megērkezik, neki fok táncólni, oszt nem lesz, mivē törője a homlokát. Csak a róuka kellett ēvigye, vagy az űjü. Mē nem futottá bé és vitté vóuna.*

*

A *tesz, lesz, vesz, eszik, iszik, hisz* és *visz* igék ragos alakjaiban három tő váltakozik. A jelentő mód jelen idő alanyi és tárgyias alakjait az *sz-es* tőből képezik: *teszek, -ē, teszen, teszem, -ed, -i* stb. A jelentő mód mult idejében, a feltételes és felszólító módban és a mult idejű melléknévi igenévben magánhangzós tövet találunk: *tettem, -é, tett, tegyek, tegyé ~ tégy, tegyen, tennék, -né, -ne, tett* stb. A jelen idejű melléknévi igenévben: *tévőü, hívőü*, a határozói igenévben: *ēve, tēve, vēve* *v-s* tövet találunk. Az *eszik* és *iszik* ige mult idejű alanyi ragozásának egyes 3. személyében az *itt* és *ett* alak mellett gyakori a *v-tövű ivutt* és *evett* alak is.

c) Az *sz-szel* és *d-vel* bővülő *v-tövű* igék.

Az *sz-szel* és *d-vel* bővülő igéket három csoportba oszthatjuk:

1. alszik, fekszik, nyugszik, alkszik, esküszik;
2. a törekszik-féle visszaható igék (nevededik, verekedik).
3. denominális származékok: öregszik, haragszik stb.

1. *a l s z i k* ,schlafen': *āszok, āszó, āszik, āszunk, alusztok, -nak; aluttam, -á, aludott, aluttunk, -atok, -ak; aluttam vóut stb.; aluggyak, -á ~ aluggy, -on, -unk, -atok, -anak; aludnék, -ná, -na, -nóünk, -nátok, -nának; aluttam vóuna stb.; aludni, ālvóü, aluva; ālhat, āltat, ālvás. — Ne lár mázz! Nem látot, hogy āszok? Jóuska a dēl óuta mind ēggyet āszik. Ha esz hozzá fok, kialuggya a krumplit a főüdbü. Tennap egész nap aluttam. Alugy mán a fészkes fenébe! Te aszt akárnád, mind aluggyon. Megvam mán aluva ez a té, te Róuzsa?*

f e k s z i k ,liegen': *fekszek, -ē, -ik, -ünk, feküsztok, -nek; feküttem, -é, feküdütt ~ fekütt, -ünk, -etek, -ek; feküttem vóut stb.; feküggyek, -é ~ feküggy, -ön, -ünk, -etek, -enek; feküdnék, -né,*

-ne, -nőünk, -nétek, -nének; fekültem vóuna stb.; feküdni, fekvőü, fekve; feket, fektet, fekvés. — Mikó én lefekültem, emült vóút mán éfél is. Fekszē le, Róuzsa? Fekszeg biz én. Gyere Jóuzsi, feküggünk le, mē kúrta az éccaka.

nyugszik, 'ruhen': nyúkszik, -ō, -ik, -unk, nyugosztok, -nak; nyugottam, -á, nyugodott, nyugottunk, -atok, -ak; nyugottam vóút stb.; nyúgoggyak, -á ~ nyúgoggy, -on, -unk, -atok, -anak; nyúgodnék, -ná, -na, -nóünk, -nátok, -nának; nyugottam vóuna stb.; nyúgodni; nyúgodva, nyúktat. — Nyúgoggyá csak fijam, nyúgoggyá, két hétig úgy is oda leszē megint. Éj, ha élne szegēn Kafi mama, nyúgoggyom békévē!

alkuszik, 'handeln': álkudok, -ó, -ik ~ álkuszik, álkudunk, álkuttok, álkudnak; álkudom, -od, álkuggya, -uk, -átok, -ák; álkuttam, -á, álkudott, álkuttunk, -atok, -ak; álkuttam, -ad, -a, -uk, -átok, -ák; álkuttam vóút stb.; álkuggyak, -á ~ álkuggy, -on, -unk, -atok, -anak; álkuggyam, -ad, ~ álkudd, álkuggya, -uk, -átok, -ák; álkudnék, -ná, -na, -nóünk, -nátok, -nának; álkudnám, -nád, -ná, -nóük, -nátok, -nák; álkuttam vóuna stb.; álkudni, álkudva; álkúthat, álkudozás. — Megálkuttam egy malacot nētyszázötven lébe (lejbe), de mikó visszamentem, még ennyijē se akárta adni. Éjeléjttem neki megmondani, hogy álkuggyon ē kicsit, mē bécsapja az a gazembēr zsidóü.

esküszik, 'schwören': esküszök, -ő, esküszik ~ esküdik, esküszünk, esküttök, esküdnék; esküttem, -é, esküdött, esküttünk, -etek, -ek; esküttem vóuna stb.; esküggük, -é ~ esküggü, -ön, -ünk, -etek, -enek; esküdnék, -né, -ne, -nőünk, -nétek, -nének; esküttem vóuna stb.; esküdni, esküvőü, eskütt, esküdve; esket. — Mikó esküttök, te Märgit? Én is szerétnék emenni az esküvőüdre. Mik a menyéji pap előütt esküttünk, mē a mi papunk nem vóút ithun. Eskügy meg, mondom neki, hoty te nem tuc semmirü semmit.

2. tőrekszik, 'streben': törekszek, -ē, -ik, -ünk, törekettek, törekednek; törekettem, -é, törekedett, törekettünk, -etek, -ek; törekettem vóút stb.; törekeggük, -é ~ törekeggü, -en, -ünk, -etek, -enek; törekednék, -né, -ne, -nőünk, -nétek, -nének; törekettem vóuna stb.; törekedni, törekvőü. — Szegény úty törekszik, dóugozik éjjē-nappā, mékse halat semmire.

növekszik, 'wachsen': nevedek, nevedē ~ nevekszē, nevedik, -ünk, nevedettek, nevedednek; nevedettem, -é, nevededett, nevedettünk, -etek, -ek; nevedettem vóút stb.; nevekeggük, -é ~ nevekeggü, -en, -ünk, -etek, -enek; nevedednék, -né, -ne, -nőünk, -nétek, -nének; nevedettem vóuna stb.; nevededni, nevededve.

verekszik, 'raufen': verekedek, verekedē, verekedik, verekedünk, verekedettek, verekednek; verekettem, -é, verekedett, verekettünk, -etek, -ek; verekettem vóuna stb.; verekeggük, -é ~ verekeggü, -en, -ünk, -etek, -enek; verekednék, -né, -ne, -nőünk, -nétek, -nének; verekettem vóuna stb.; verekedni, verekedőü; verekedés. — Ez a Jóuska ojan jámbör fijú, nem verekedik e soha

sénkivé. *Hallom, a vérvőgygi bálba összeverekettek a fíjuk. Édesanyám, monygya Pistának, ne mim verekeggyen.*

3. *ö r e g s z i k* ,altern': *örekszek ~ öregedek, örekszē ~ öregedē, örekszik ~ öregedik, örekszünk ~ öregedünk, öregettek, öregednek; öregeltem, -é, öregedett, öregettünk, -etek, -ek; öregeltem vóút stb.; öregeggyek, -é ~ öregeggy, -en, -ünk, -etek, -enek; öregednék, -né, -ne, -nőünk, -nétek, -nének; öregeltem vóuna stb.; öregedni; öregedve. — Ha megöregedünk, ne fēj, útyse nēz rējánk a kutya se. Azē Pétér bátyám is megöregedett, amijóuta nem láttam. Meg vagyok öregedve fíjam, mos má hűszhaltya a muzsikás, nem ér a nekem semmit.*

h a r a g s z i k ,zürnen': *harakszok, -ó, -ik, -unk, haraguszlok, -nak; haragultam, -á, haragudott ~ haragult, -unk, -atok, -ak; haragultam vóút stb.; haraguggyak, -á ~ haraguggy, -on, -unk, -atok, -anak; haragudnék, -ná, -na, -nőünk, -nátok, -nának; haragultam vóuna stb.; haragudni, haragúva. — Te asz hiszet, hogy é harakszok, pedig Isten láttya lélkemet, hogy nem. Rējám is harakszó, te kizs buta? Ha harakszik, máj megbékél. Haragut Róuzsi nagyon, hogy ütlet nem vártuk meg. Rējám nincs mē haraguggyon, én nem vélettem neki semmit.*

m e l e g s z i k ,sich wärmen': *melekszek, -ē, -ik, -ünk, melegettek, melegednek; melegeltem, -é, melegedett, melegettünk, -etek, -ek; melegeltem vóút stb.; melegeggyek, -é ~ melegeggy, -en, -ünk, -etek, -enek; melegednék, -né, -ne, -nőünk, -nétek, -nének; melegeltem vóuna stb.; melegedni, melegedve. — Megmelekszek é kicsit, mē bolont hideg van. Ha nem esne éty-két napig, egész jóú jēmelegedne az üdőü. Ne igyá mék fíjam, mē nagyon kí vagy melegedve.*

*

G o m b o c z szerint (i. m. 137—40) az ide tartozó igéknek négyféle tövük van:

α) Mássalhangzós tő: *ál-, fek-, állk-* stb.

β) *v-s* tő: *aluv-, feküv-, esküv-* stb.

γ) *sz-es* tő: *alusz-, feksz-, nyuksz-* stb.

δ) *d-s* tő: *alud-, feküd-, esküd-* stb.

Ez a négy igető a nagymoni népnelvben is megvan.

α) A mássalhangzós tövet találjuk a műveltető származékokban (*áltat, fektet, esket*) és a ható igékben (*álthat, fekhet*). Az *esküszik* és *álkuszik* ige ható igealakját a hosszabb *d-s* töből képezi: *eskülhet, álkuhat*. A *nyugszik* ige már a rövidebb mássalhangzós töből: *nyúkuhat*.

β) A *v-s* tő a nagymoni népnelvben mindössze a jelenidejű melléknévi igenévben és az *-ás, -és* deverbális származékokban szerepel: *álvóú, esküvőü, nyugovóú, fekvőü, álvás, fekvés*. Kivételt képeznek a 3. csoportba tartozó denominális igék: *örekszik, harakszik, melekszik*. Ezek melléknévi igenévüket is, *-ás, -és* képzős deverbális származékukat is a *d-s* töből képezik: *öregedőü, melegedés*.

γ) Az *sz-es* tő a jelentő mód jelen idejében van meg: *ászok, fekszek, esküszök, nyukszok* stb.

δ) A *d-s* tő szerepel az *sz-szel* és *d-vel* bővülő igéknek jelentő mód mult idejében, óhajtó mód jelen idejében és a felszólító módban: *aluttam, aludnék, aluggyak, fekültem, feküdnék, feküggyc, nyugottam, nyugodnék, nyugoggyak, álkuttam, álkudnék, álkuggyak, eskültem, esküdnék, esküggyc, törekettem, törekednék, törekeggyc, nevettem, nevednék, nevekeggyc, verekettem, verekednék, verekeggyc, öregettem, öregednék, öregeggyc, haragultam, haragudnék, haraguggyak* stb.

A jelentő mód mult idejében a *d t-vé*, a felszólító módban pedig *gy-vé* hasonult.

A *d-s* tő szerepel ugyanakkor az *áلكuszik, növekszik, verekszik* és *örekszik* ige jelentő mód jelen idejének minden személyében (*áلكudok, -ó, -ik, -unk, áلكuttok, áلكudnak, nevedek, -ē, -ik, -ünk, nevetettek, nevednek, verekedek, -ē, -ik, -ünk, verekettek, verekednek, öregszer ~ öregedek, örekszē ~ öregedē, örekszik ~ öregedik, örekszünk ~ öregedünk, öregettek, öregednek*), az *esküszik* ige jelentő mód jelen idejének egyes 3., többes 2. és 3. személyében (*esküdik ~ esküszik, esküttök, esküdnék*) és a *törekszik* ige jelentő mód jelen idejének többesszámú 2., 3. személyében (*törekettek, törekednek*). Ugyancsak a *d-s* tő szerepel a 3. csoportba tartozó igék melléknévi igenevében és *-ás, -és* képzős deverbális származékában (*betegedés, betegedő, öregedés, öregedő* stb.) is.

4. A *van* ,sein' ige ragozása.

Vagyok, vagy, van, vagyunk, vatytok, vagynak; vóútam, -á, vóút, -unk, -atok, -ak; vóúnék, -ná, -na, vóúñánk, -nátok, -nának.— Szerencsés vaty, hogy nincs bajiccod, mē mekfogná. Ha az embernek van éty pár krájcárja, nem kell asz minygyá el is köüteni. Jóú dőugozik a málé, ha üdőü van. Fem vagyunk mindik tizen-égygy óurájig. Sőjmosom még most is ki vagynak a kereszték teregetbe. A bőudba vóútatok mámma?

B) Többalakú változatlan tövek.

ír ,schreiben': *írok, írsz, ír, -unk, -tok, -nak; írom, -od, -ja, -juk, -játok, -ják; irtam, -á, irtl, -unk, -atok, -ak; irtam, -ad, -a, -uk, -átok, -ák; irtam vóút* stb.; *írjak, -á ~ írj, -on, -unk, -atok, -anak; írjam, -ad ~ írđ, írja, -uk, -átok, -ák; írnék, -ná, -na, -nóunk, -nátok, -nának; írnam, -nád, -ná, -nóuk, -nátok, -nák; irtam vóúna* stb.; *írni, írva.*— Régen is ebbe irtad vóút? Írta vóút mán azelőüt, hogy jön ide. Írd meg nekem eszt a levelet, mē pápaszer nekü nem látok.

v a r r ,nähen^t : *vārok, vārsz, vār, -unk, -tok, -nak; vārom, -od, -ja, -juk, -játok, -jāk; vārtam, -á, vārt, -unk, -atok, -ak; vārtam vóút stb.; vārjak, -á ~ vārj, -on, -unk, -atok, -anak; vārjam, -ad ~ vārd, vārja, -uk, -átok, -ák; vārnék, -ná, -na, -nóunk, -nátok, -nának; vārnám, -nád, -ná, -nóuk, -nátok, -nák; vārtam vóuna stb.; vārni, vāróú, vārva; vārás.* — *Ma este vārok ě kicsit. Vārjá mán ě kicsit, mejek én is, csak megvārom a Pista újassát. Ęccaka vārt, nappā mosol, jāj de keservesen látott. Vārja fē mán ědesanyám eszl a gombol, mē minygyá jönnek a fijuk, hogy mennyünk Vērvőügygre.*

h a l l ,hören^t : *hallók, hālsz ~ hallasz, hall, -unk, hāltok, hallanak; hallom, -od, hāja, -uk, -átok, -ák; hallottam, -á, hallott, -unk, -atok, -ak; hallottam, -ad, -a, -uk, -átok, -ák; hallottam vóút stb.; hājak, -á, -on, -unk, -atok, -anak; hājam, -ad, -a, -uk, -átok, -ák; hallanék, -ná, -na, -nóunk, -nátok, -nának; hallanám, -nád, -ná, -nóuk, -nátok, -nák; hallottam vóuna stb.; hallani, hallóú.* — *Hallod-ě leján, dēlbe osztán itt ebēdēs? Úgy ěhālgatom sokszó eszl a Zóútil, hoty tud e beszēlni. Mikó mentem Zilāra, nem hallottam, hoty harangosztak vóuna Görcsömbe se, Keresztúron se. Ha ěly szép leján szóúllitana, az bezzeg mekhal-lanát tésis.*

s z á r a d ,trocknen^t : *szāradok, -ó ~ száracc, szārad, -unk, szāratlok, szāradnak; szāratlam, -á, szāratl, -unk, -atok, -ak; szāratlam vóút stb.; szāraggyak, -á ~ szāraggy, -on, -unk, -atok, -anak; szāradnék, -ná, -na, -nóunk, -nátok, -nának; szāratlam vóuna stb.; szāradni, szāradva.* — *Nehogy lelēpj a főüdre, még meg nem szārad a lábod, mē ráragad a porond. Mos mām meg lehet fōrdítani, hoty szāraggyon a másik fele is. Látod Róúzza, mos kēn kivetni aszl a kendērt, ebbe a melegbe hamār mekshāradna. Ędesanyám, kimosta az ingemet? Ki biza fijam, minygyá meg is lesz szāradva.*

l á t ,sehen^t : *látok, látó ~ lácc, lát, -unk, -tok, -nak; látom, -od, láttya, -uk, -átok, -ák; láttam, -á, látott, láttunk, -atok, -ak; láttam, -ad, -a, -ük, -átok, -ák; láttam vóút stb.; lássak, -á ~ láss, -on, -unk, -atok, -anak; lássam, -ad ~ lázsd, lássa, -uk, -átok, -ák; látnék, -ná, -na, -nóunk, -nátok, -nának; látnám, -nád, -ná, -nóuk, -nátok, -nák; láttam vóuna stb.; látni, látóú, látva.* — *Māj meglátom, hogy mejeg Zsibóúgra vagy nem. Lát (látod), hoty szeret lēged. Meglātták, hoty kihajült. Nem is lessz ott a szerepen sēnki, meglāssátok.*

ü t ,schlagen^t : *ütök, ücc, üt, -ünk, -tök, -nek; ütöm, -öd, -i, ütlyük, ütitek, -ik; ütöttem, -é, ütött, -ünk, -etek, -ek; ütöttem, -ed, -e, -ük, -étek, -ěk; ütöttem vóút stb.; üssek, üssé ~ üss, -ön, -ünk, -etek, -enek; üssem, -ed ~ üzsd, üsse, -ük, -étek, -ěk; üt-nék, -né, -ne, -nóünk, -nétek, -nének; üt-ném, -néd, -né, -nőük, -nétek, -nék; ütöttem vóuna stb.; ütni, ütőü, ütve.* — *Menny el onnen a kalácstú, mē a kezedre ütök, hogy ěkämpicsorodó. Te, ha bémész többel oda, fūbeüttek. Belēütöttem a vasvillát a tenygerem*

közzeépibe. Látod Albert, a mulkó, mikó vóutá a malomba, lehetet vóuna ütni ě kis olajat is.

h a j t ,biegen, beugen': ,treiben, hajtok, hajtassz, hajt, -unk, -atok, -anak; hajtom, -od, hajtya, -uk, -átok, -ák; hajtottam, -á, hajtott, -unk, -atok, -ak; hajtottam, -ad, -a, -uk, -átok, -ák; hajtottam vóut stb.; hajtcsak, -á ~ hajtcs, -on, -unk, -atok, -anak; hajtcsam, -ad ~ hajtcsd, hajtcsa, -uk, -átok, -ák; hajtlanék, -ná, -na, -nóunk, -nátok, -nának; hajtlanám, -nád, -ná, -nóuk, -nátok, -nák; hajtottam vóuna stb.; hajtani, hajtóu, hajtva. — Várjá, májd én is hajtok ěty-két tőükét, úty hamaráb megleszünk. Hajtottá te mán lovat világ életedbe? Mekhajtottátok mán a szöülőüt, te Jóuska? A mijénk mám meg va hajtva májnem az egész (t. i. a szőlő).

á r t ,schaden': ártok, ártassz, árt, -unk, -atok, -anak; ártottam, -á, ártott, -unk, -atok, -ak; ártottam vóut stb.; árcsak, -á ~ árcs, -on, -unk, -atok, -anak; ártanék, -ná, -na, -nóunk, -nátok, -nának; ártottam vóuna stb.; ártani. — Amit az embèr pusztitana, annak nem árt semmi. Mě ártya ű magát a mázs dóugába? Megártot neki a sog bór, azě led beteg.

o l t ,löschen, pfropfen': óutok, óutó ~ óucc, óut, -unk, óutlok, óutnak; óutom, -od, óuttya, -uk, -átok, -ák; óutottam, -á, óutott, -unk, -atok, -ak; óutottam, -ad, -a, -uk, -átok, -ák; óutottam vóut stb.; óuccsak, -á ~ óuccs, -on, -unk, -atok, -anak; óuccsam, -ad ~ óuccsd, óuccsa, -uk, -átok, -ák; óutanék, -ná, -na, -nóunk, -nátok, -nának; óutanám, -nád, -ná, -nóuk, -nátok, -nák; óutottam vóuna stb.; óutani, óutóu, óutott, óutva. — ěn elóutom eszt a tüzet, mē a szél min kifúja a füstöt. Óutottá te mán róuzsál izs biztoson. Gyere Pista, óuccsug bé azokat a csemetéket!

t ö l t ,füllen': tőütök, -ó, tőüt, -ünk, tőüttök, tőütnek; tőütöm, -öd, -i, tőüttyük, tőütítek, -ik; tőütöttem, -é, tőütött, -ünk, -etek, -ek; tőütöttem, -ed, -e, -ük, -étek, -ék; tőütöttem vóut stb.; tőücscek, -é ~ tőüccs, -ön, -ünk, -etek, -enek; tőüccsem, -ed ~ tőücsd, tőüccse, -ük, -étek, -ék; tőütenék, -né, -ne, -nénk, -nétek, -nének; tőüteném, -néd, -né, -nóük, -nétek, -nék; tőütöttem vóuna stb.; tőüteni, tőütőü, tőütött, tőütve; tőüthet; tőütēs. — Pénteken tőütöm bé a hatvanöt esztendőüt. ěppen a libát tőütöttem vóut az udvár közzeépim, mikó Lajosék jöttek. A majørságnak tőüccsön az a fiyu ě kis vizet. Tőüccse meg mán, ha mondom, hisz máj lesz nekem is, osz megadom.

m o n d ,sagen': mondok, mondassz, mond, -unk, -otok ~ montok, mondanak; mondom, -od, mongyya, -uk, -átok, -ák; montam, -á, mondott, montunk, -atok, -ak; montam, -ad, -a, -uk, -átok, -ák; montam vóut stb.; mongyyak, -á ~ mongyy, -on, -unk, -atok, -anak; mongyyam, -ad ~ mond, mongyya, -uk, -átok, -ák; mondanék, -ná, -na, -nóunk, -nátok, -nának; mondanám, -nád, -ná, -nóuk, -nátok, -nák; montam vóuna stb.; mondani, mondva. — Há, mondom, te hová készüsz? ěccē aszonygya nekem, hoty fáj a feje. Megmontam neki, hogy mennyem fē, āra fē. Mě

monta anyát, hogy kē egy murok mek petrezsejem? Monygya meg neki Pista bácsi, hogy ne legyen ojan roszmájú.

m e r í t ,schöpfen': meritek, -ē ~ mericc, merit, -ünk, -lek, -nek; meritem, -ed, -i, meritlyük, meritilek, -ik; meritettem, -é, meritett, -ünk, -etek, -ek; meritettem, -ed, -e, -ük, -élek, -ék; meritettem vóút stb.; mericcsek, -é ~ mericcs, -en, -ünk, -etek, -enek; mericcsem, -ed ~ merizsd, mericcse, -ük, -élek, -ék; meritnék, -né, -ne, -nőünk, -nétek, -nének; meritném, -néd, -né, -nőük, -nétek, -nék; meritettem vóuna stb.; meriteni, meritőü, meritve. — Tán nem meritetted belé aszt a pizkos vedret a kúdba? Erigy Róuzsa, merizs meg aszt a kórsóút, mē szomjos vagyok.

t e t s z i k ,gefallen': teccék, -ē, teccik, -ünk, -etek, -enek; teccettem, -é, teccett, -ünk, -etek, -ek; teccettem vóút stb.; teccék, -é, -en, -ünk, -etek, -enek; teccenek, -né, -ne, -nőünk, -nétek, -nének; teccettem vóuna stb.; tecceni. — Nekem úty teccik, hogy ez is ojan tekérgőü lesz mind az apja. Biz ém megmondom komané az igazat. Nekem a visélkedése nem teccik.

s z ö k i k ,entfliehen': szökök, -ő ~ szöksz, szökik, -ünk, -lök, -nek; szöktem, -é, szökött, szöktünk, -etek, -ek; szöktem vóút stb.; szökjek, -é ~ szökj, -ön, -ünk, -etek, -enek; szöknék, -né, -ne, -nőünk, -nétek, -nének; szöktem vóuna stb.; szökni, szökőü, szökve. — Te fiju, ha mégéccē észöksz hazúrú, összetöröm a csondatot. Mekszököl hazúrú, mē félt, hogy az asszony étángája (megveri), ha mektuggya, hogy ű is ot vóút a kórcsmába. Gyere — mondom neki — szökjünk meg, nem veszi észre még a kulya se.

*

Az igei mintaszók vizsgálatából kitűnik, hogy a nagymoni népnyelv igei névelői nem sokban különböznek a köznyelviéktől. E különbségek is hangtani változások következményei. A fontosabb eltérések a következők. Láttuk, hogy néhány igei névelői magánhangzója a nagymoni népnyelvben is megnyúlt: *adok-ád, hagyok-hágy, vetek-vél, kelek-kél, veszek-vész, esik-és, fedek-féd, fejek-féj, kenek-kén, lelek-lél, lesek-lés, merek-mér, nyelek-nyél, nyerek-nyér, verek-vér, szedek-széd, megyek-mész, mejen*. Néhány igei névelőt az azonszótagú *l* kiesése és az *ó > óu, ő > öü* változás változtatott meg. Így pl. *óud* (old), *tóud* (told), *óút* (olt), *tőút* (tölt), *őüriz* (öriz), *póútól* (pótol) stb. A *szív* és *hív* igei névelői a nagymoni népnyelvben *szí* és *hí* alakban él. Ragos alakjaik: *szíjok, szíltam* stb. Megtalálható az igei névelőkben az *é > ē* változás is. Ilyen igei névelők: *érdemél* (éremel), *émejeg* (émelyeg), *kénoz* (kinoz). A köznyelvitől eltérő hangképük van a *csípél* (csépel), *tered* (fürdik), *szagúl* (szagol), *hajül* (hajol), *lú* (lő), *szü* (sző) és *nyü* (nyő) igei névelőknek is.

Az igeragozással és személyragokkal kapcsolatban is több fontos sajátosság állapítható meg. Az 1. sz.-ű alanya mutató *-k* (pl. *várok, kérek*) és *-m* (pl. *vártam, kértem*) személyragot a nagymoni népnyelv változatlanul megőrizte. Az *ikes* igei jelen

idejű 1. sz.-ű *-m* ragja azonban teljesen hiányzik. Pl. *eszek, iszok, jáccok, egyek, igyak, jáccak, ennék, innék jáccanék* stb. Az ikes ragozás jelentő mód jelen idő egyesszámú 1. sz.-ű *-m* személyragjának emlékét mindössze az „*eszem-iszom, dínom-dánom*“ mondás őrzi. Az ikes igék *-m* személyragja nemcsak a nagymoni népnyelvből vészett ki. László Géza szerint (Nyr. XXVII, 546) az egész zilahvidéki nyelvjárásban *k-t* találunk az *m* helyén. Ugyanezt bizonyítja saját tapasztalatom is. A többes 1. sz.-ű alanyra mutató *-unk, -ünk* személyragokról tudnunk kell, hogy a *várnánk, kérnénk* alakokban a nagymoni népnyelv az *á* és *é* hangzó helyett *ou, öü* hangzót használ. Tehát: *várnóunk, kérnőünk, ennőünk* stb.

Az egyes 2. sz.-ű alanyra mutató *-sz* személyrag, ha magánhangzó előzi meg, a *t, d, gy* és a két vagy hosszú mássalhangzós tövű igékben megnyúlik. Pl. *mondassz, rontassz, bontassz* stb. Ez a nyúlás valószínűleg magánhangzó közti nyúlás, vagyis eredetileg olyan megnyilatkozásokban történt meg, melyekben magánhangzóval kezdődő szó következett az *-sz* után. (L. erről H o r g e r, i. m. 146) Az *-l* személyrag csak magánhangzóval kezdődő szó előtt maradt meg. Pl. *Íszól is te.* Mássalhangzóval kezdődő szó előtt az *-l* a megelőző rövid magánhangzó pótlónyújtásával kapcsolatban kiesett. Pl. *eszē, iszó, jáccó* stb. Tudjuk, hogy az *-l* személyrag eredetileg csak ikes igékhez járult. Egyes vidékeken ma is így van. A nagymoni népnyelvben az *-l* személyrag gyakran járul iktelen igékhez is. Pl. *szakicc ~ szakító, mericc ~ meritē, oucc ~ óutó, lácc ~ látó, pirongacc ~ pironगतó, meccē, fějsz ~ fejē, tőücc ~ tőütő, sepěrsz ~ seprē, hěsz ~ hijó, szěsz ~ szijó* stb. Ugyanez a helyzet az egyes 2. sz.-ű alanyra mutató felszólító módú igealakoknál is. Két alak él egymás mellett, egy hosszabb és egy rövidebb: *szakiccsá ~ szakiccs, lássá ~ láss, pirongassá ~ pirongass* stb. E két alak jelentése között alig van valami eltérés. A hosszabb alak inkább kedvesebb, kérőbb színezetű, a rövidebb parancsolóbb, szigorúbb. A 2. sz.-ű személyragok nemcsak Nagymonban viselkednek így. László Géza szerint (Nyr. XXVII, 546) az *-sz* személyrag megnyúlását, az *-l* személyragnak iktelen igékhez való járulását, az *-l* személyrag kiesését a megelőző magánhangzó megnyúlásával kapcsolatban az egész zilahvidéki nyelvjárásban megtaláljuk.

Az egyes 3. sz.-ű alanyra mutató személyrag nagyjában megegyezik a köznyelvivel. Némi eltérés azért itt is tapasztalható. Néhány igének jelentő mód jelen idejű alakja megőrizte a régi *n* személyragot: *teszen, veszen, viszen, hiszen, mejen ~ menyen ~ menygyen.* Ezeket az alakokat nemcsak Nagymonban találjuk meg, hanem az egész zilahvidéki nyelvjárásvidéken (Vö. László Géza, i. m. XXVII, 547). Az ikes igék ragozásában itt sem találjuk meg a régi szabályosságot. Az *-ik* csak a jelentő mód jelen idő egyes 3. személyében van meg:

eszik, iszik, ūszik stb. L á s z l ó G é z a ezen a téren három kivételt említ (Nyr. XXVII, 546): „*és az eső, megesz minden-félit*“ (megeszik) és „*Kinek szíve hova húz, kezé lába oda c s ú s z*“ (csúszik). Magam Nagymonban a három kivétel közül csak egyet, az *esik* ~ *és* alakot figyeltem meg. A felszólító mód és feltételes mód 3. személyének *-ék* ragja, illetőleg módjeles *-nék* ragja mondhatni teljesen kiveszett: *egyen, igyon, aluggyon, enne, inna, aludna* stb. Az *egyék, igyék, essék* hallhatók ugyan nagy ritkán, de ezek is inkább összetételekben, szólásokban. Ilyen pl. ez: „*Fen'essék a beledbe!*“ (A fene essék a beledbe.) L á s z l ó G é z a szerint (Nyr. XXVII, 546—7) a felszólító mód egyes 3. személyű *-ék* végződése az egész zilahvidéki nyelvjárásvidéken csak a diósad-sarmasági körben található meg. Zilah környékén teljesen hiányzik. A feltételes mód egyes 3. személyében minden ige iktelen az egész területen.

A tárgyias személyragok használata csak annyiban tér el a köznyelvtől, hogy a *várnók, kérnők* alakokban az *ó, ő* hangzó helyett a nagymoni népnyelv *óu, őü* hangzót használ: *várnóuk, kérnőük* stb. Ez kétségtelenül a kettőshangúsodás eredménye (Vö. M á r t o n, A magánhangzók állapota a nagymoni népnyelvben. MNnyv. II, 196—8)

III. AZ IGEALAKOK SZEREPE.

A nagymoni népnyelvben a következő igealakok élnek:

1. Be nem fejezett történésű alakok: vár, várjon, várna, várni fog; igeenevek: várni, várva, váró.
2. Befejezett történésű alakok: várt, várt volt, várt volna; igenév: várt.

1. Be nem fejezett történésű alakok.

Vár. Ennek az alaknak a használatával kapcsolatban a következőket kell megjegyeznünk:

1. Gyakran használják időre nem vonatkoztatott (achronisztikus) cselekvés kifejezésére. Pl. *Ęgy léjĕ* (lejért) *belĕbujik a kecske-darás fĕszkibe is. Nyáron szeretek kapálgatni. Jóu dőugozik a málé, ha űdőü van* (jól fejlődik). *Haggya ĕ nanám* (nagyanyám), *meĕbĕkĕlnĕk azok, mikó a bakatőr ĕrik* (közmondás). *Mijen áldot jóuszág ez a feĕjĕrmārha! Nem mindig van kedvem menni, mĕ sokszó asse tudom, hova mennyek. Mindenki a saját jóvára szered beszĕlni. Ęgy róukárú nem lehet csak ĕgy bürt lehúzni. Óu nem ĕrdemezs zőüden tenni. Ęccaka úgy ĕszóúllanak a bagjok. Tĕ eszed meg az ĕleĕemet. Jóu van dőuga mind a hálnak a fán. Ha az embĕrnek van ĕty pár krájcarja, nem kell asz minygyá ĕkőüteni. Szegĕny embĕr nem vágja ojan naty fába a fĕjszejit. Femvagjunk*

mindig tizenégy órájig. Nem érdemezs bé tüzet rakni, mē sok já
éprédálóudik.

2. Jelen idejű használat: Nē, foj a vēr a szádbú! Itt egye-
nesem bémejük Jóuska tatájekni. Bėjártatom (t. i. a falat), még
itt a segiccség. Szerencsés vaty, hogy nízis bajiccod, mē mekfogná.
Ese jóu, hogy jóu legyen (jónak ez sem jó). És az esőü. Há az
ajtóut nem tod béhúzni? Láccik ráfekütt az asszony a nadrágra,
későün kelünk jē. Fēlek, hoty kikél a búza az asztagba. Mejek mām,
mekfúsülöm az öreget. Úty fēl, aszonygya, megromlik az esze.
Mit jár Gyula (milyen ügyben jár)? Nem ojan naty kedvem van
nekem járkólni. Úgy látom, it fojik a natytakarítás. Mejek ē kizs
zabē a majórságnak. Hüvös van, nem hijába a zaptallóun keresztű
fúj a szél. Mos mejek ē kicsit, osztán jövök minygyá haza, mē
mejek a Cserére. Most is ot macerája (piszkálja). Hālgattya ott a
filivē az óudalát (t. i. az állatorvos a jószágnak). Nem is tuggya
tám mēre kē bémenni az iskolába. Mán nem hallik a szájok a
lējányoknak. Rakjátok a ruhát fē? Jövök, hogy nézzem, jösztok
(... hogy jösztok-é már?). Hogy ēdesanyám it vam, fēlnék ide-
jönni. Mekszürkálom, mē bé vam jöjtóudva (t. i. a tűz). Teszem
kosárba, hoty kējen (t. i. a tészta).

3. Jövő idejű cselekvést kifejező használat: Meg is tárt a,
még a hóu leés. Há prédikász vasárnap? Hallod-ē lēján, dēlbe
osztán itt ebédész! Hóunap mennek rostálni a vérvőügyijek is.
Ma este vārok ē kicsit. Hóunapután kapájuk az bé. Mikó maga
még jóvába āszík, ém mán a mezőün leszek. Hóunap akkó évárom.
Megmonygya apád este, nem vóütunk a hegyre (... hogy miért
nem voltunk a hegyen?). Émejek, osztán csinálók ē kis pészť.
Hozok én egy lādávā mán, csak nem érkezek menni. Számonkēri ja
mitüllünk, ne fēj, hogy mid dóugosztunk. Ha fēkél, van ot té a
lábozsba, osztán aggyá neki. Minygyá kijöntöm a moslégba. Még
nem mozsdoztam meg, de megmozsdok. Nem bánom, ha a ház
összedül, mire hazajövök. Én se halok meg Nagymomba. A télem
béfogot, (t. i. a kutyát) szánkázó. Gyútoq bé, csak mejek, ások ē
kis krumplit. Minygyá megvan kēlve. Mikó mejünk a Vészilvázsba?
Öüsszē kap ē kis pészť. Én is hozatok anyáddā szombathoz ēty
hétre. Dēlutám mejün kendērnyüni. Minygyá dēl van. Minygyá nyú-
tom el a tészťát. Még abbú tárt, úra nem jō haza. Ozsonnafelē mejek
le a kendērhez. Pēnteken töütöm bé a hatvanöt esztendőüt. Jövőüre
ötszáz tū ugórkát vetek. Hóunap jövüm megin a hegyre? Hóunap
estére ez is mejen, ha az isten időüt ad. Dēltajt mājđ émejek.
Későüre vasász te még. Máj, mikó még ēre járok, mekkénálok ēty
pohár bórrā. E mán ētojogat ēty hóunapig. A héten kērünk három-
nēty kilóut, a jövőü héten osztán öüörök. Mire hazajön, le lessz
ütve. Még a kēreg is visszajön.

4. Különösen elbeszélésben, az elbeszélés élénkebbé tétéle
céljából, gyakran használja a nagymoni népnelv a jelen idejű
alakot mult idő jelölésére. Pl. Há, mondom, te mit keresē ott?
Az öreg ēggyed gondól, hazaszalad, befogja s jön. Küdi a lējánt,

hogy jöjek hamar, mē frustokot kē annak az embereknek adni. Fēkőüttem az ēccaka, kijöttem, há nincs az ágyba. Há mikó reggē mejek ki, nincs az ény nyúlam sehun. Csak látom, püff, a nyakam közzé öntötte a vedēr vizet. Ha az nincsen, nem let vóyna soha semmi báj.

5. A vár gyakran előfordul alárendelt mondatban is. Pl. *Azé, ha így lesz, fokozatonként lehül a levegőü. Miksa tuggya, hoty hijába jön ide, még az engedéj ki nincs vátva. A kenderem, látom, ma mán nem mejen a tóyba.*

6. Itt emlékezem meg a lesz ige használatáról is. A lesz ígét a nagymoni népnelv kéféle értelemben használja :

a) befejezetlen, elkövetkezendő vagy várt cselekvés jelölésére. Pl. *Mos má lesz hiriba, ha lessz egy jóü esőü. Nem tom, mikó lesz jóü időü többet. Addig ére, addig ára, hogy lessz ē kis esőü. Meglessz a bosszuság, ha ēvitték ezek haza aszt a lámpáájat. Muszáj lessz ide békőütözni. Junijus esőüs lesz, mē január havas. Ojan lessz e, mind a vēm Péli Lajosné vóüt. Szegény gyóucs ing, es se lesz mán ojam mim vóüt.*

b) Előfordul a nagymoni népnelvben a lesz igének potentialis használata is. E használat azonban nagyon szűkkörű. Csak egyes sz. 3. személyben használják. Pl. *Elég lesz mán Ilonka. Még gondolok éggyet, hoty tojóus lessz. (= Azt hiszen, hogy még egy tojós.) E lessz a Juliska. Még Lajosnak igazza lessz. Vajon Ájszegi othun lessz ?*

Várjon. Ez az igealak felszólítást, tiltást, kívánságot, célzatosságot, felindulást, megengedést kifejező egyszerű vagy összetett (mellé- és alárendelt) mondatokban egyaránt előfordul. Jelölhet időre nem vonatkoztatott (achronisztikus) és határozott idejű cselekvést.

1. Időre nem vonatkoztatott (achronisztikus) használat. *Szegény ánygyom, nyúogogyom békévē, sokat küszködött. Nézze meg az embēr, há mī hijába beszélek én neked. Ami a másé, asz ne kívánd. Köpjē lapossat, újé magossat ! Ne vēr te mindig a szádat.*

2. Jelenre vagy közel jövőre vonatkozó használat : *Ha nincs pēzük, aggyanak belé tojást. Bészeggyem a kenderemet ? Tegyetek le aszt a fúruját ! Meglássátok, hogy ma esőü lessz. Fúrujáj étü szép nóútát nekem ! Menny ē, ne dūrögess itt ! Meny, hozzá ē kis fát a tűzre. Gyere Jóuzsi, hosz teli a vedret ! Menny ē ára le, nézzed, Mari ánygyóü emend Désházára ? Várjon csak, hozzam ki a harapóüt, vegyem ki a szeget. Valahogy vegyük rá Ilonát, nézze meg ű is. Tegye oda a lábát, hogy lépjek vissza rájta. Na Jóuzsi, aszt a csanakot (edényeket) le ne vērje a tyúk ! Te meg meny, hozz étü kórsóü vizet ! Fújá egy vígasztalóüt aval a fúrujává ! Accsak aszt a kórsóüt, igyak ē kis vizet ! Hadd él ütet, had dőugozzon ! Jőjöm, fogja a lējánt, hallám nem kapok vaty két paprikát magának. Ne dugd a zsebedbe a kezedet, nem vaty te űr ! Na gyere, aggyak éggý ojan karét, hoty törjön le a kezed ! Ne hájcsá nagyom, mē*

ez a roz gyomrom mind összerázóúdik! Csak ne este vesse vissza! Kēj fē fujam, mē rakom meg a tüzet, teszem oda a tejet, osztám mejek a Szilvásra. Aggyá ě kis paprikát! Mennyi főrmát hozzag bé? Igyekez, mē nekem kē tenni oda a húst! Tegyé most ojam vaslak főrgácsokat fejürü! Vigyünk ennek a szerencsétleneknek! Haggyál el éngem Jóuska, haggyál ě! Bár a házat tuggyam kimeszélni!

3. Alárendelt mondatokban: Nem láttam, könnyezzen a szemed érte. Meny na, öncsem ki a porondot. Tesszük oda fē, nehogy ěfeléjtőüggjön. Nem montam meg ezeknek, nézzék, nem kapnak-ě hiribát. Nem tom osztám, mi csinájunk vele. Ijet nem lehet ěty szegény embèr ěhajiccson. Ha az embèr valamit jóü csinálhat, mē csinája aszt rosszú. Csak mám mikó meggyútotta, ne mennyen hozzá közzē.

4. Gyakran használja a nagymoni népnyelv a várjon alakot a kell és muszáj mellett is. Ez ígék mellett gyakran előfordul a várni alak is. A két használat közt a különbség az, hogy a muszáj várni alak a személyt nem fejezi ki. Ha azt akarjuk, hogy a cselekvés vagy állapot határozott értelmű legyen, ki kell tennünk a mondat alanyát. Pl. Kē vaty háromszász karóút csinájak. (De: Muszáj ěmmenni! kinek?) ěccaka oda kē mennyen középre, mē nem lát semmit. A tanítóü kén így magyarázson nekik, akkó fēvenné az eszek. Annak mek kē legyen. Mejek, mek kē fűsülőüggyek. Csóúra, Nagymon ěccēre kē, hogy mennyen. Mos mán kē legyen evel az esőüvē (t. i. gomba). Muszáj lesz vaty kétezèr lējē pótója. Szombaton csak muszáj süssön. Muszáj tegyek abbú a nyèrs fábú. Muszáj hālgassuk, ha mán ěkeszte.

Várna. Erról az igealakról a következőket kell tudnunk:

1. Leggyakoribb az óhajtást, szerényebb vagy határozottabb kívánságot kifejező használata. Pl. Fē kén sipkázni eszt a hivőüket (szekta-tag) mind. Te aszt akárnád, mind aluggyon. Nekünk tavasszā kēne óutani néhány ringlóút. Kosztólni akárná az egész mindesēget. Az isten a széllē fuvatná ě. ěn ětudnák úgy bújni, hogy nem kapnának meg. Mos lenne jóü hizlálni libát is. Bár megellene mán ez a tehē. Legalább ojan széles főjna mind az ucca. Jóü lenne ě kis jóü körte. Halásznák¹ ěggy ugórkád, de esik vissza. Ez az esőü vagy esne, vagy menne valahova. Tuggya mi csinálnák vele? Nem visélnék én od bajusz, csak capszakált.

2. Feltételes cselekvést kifejező használat: Ha fészántóúdna, mektrágyázóúdna (t. i. a föld), jobban teremne. Ha kicsi lenne, akkó osztán látná meg. Ha kissebbet (kevesebbet) ěgetne, kissebbet kén kün lenni. Ha úty tudná (te)dóúgozni, mind enni, jóü lenne. ěn nem törőüdnék vele, csak ne lenne ijen nagy meleg. ěn nem bánám, ha százesztendejig ělne ěggy embèr.

¹ Egyéni ejtésben elvéve ilyen, a köznyelvitől eltérő -ná módjellel képzett alak is hallható a feltételes mód jelen idejének egyes 1. személyében.

3. Bizonytalan tartalmú kérdésekben: *Nem próbálja meg az a biváj, hogy felállana te Albert? Vajon eszt az ágyat nem tudnók kihozni? Nem kén hozzá egy liter petrólijomot is? Maga nem kén tán nézzen egy díjót?*

4. Felszólítást kifejező használat: *Éj, a nyavaja nem törne ki, darázza!?*

Várni fog. Láttuk, hogy a jövő idejű cselekvést a nagymoni népnyelv a jelen idejű alakokkal fejezi ki. Éppen ezért a *várni fog* alakot a nagymoni népnyelv meglehetősen ritkán használja. Ez az igealak kifejezhető:

1. Jövő cselekvést. Pl. *Mikó én kimejek, magának szép ajándékot fogok adni. Én nem fogog dőggozni semmit, csak fogom a gyermeket, mē te mész tekeregni. Mēk ha fájni fok, kihúzalom* (t. i. a fogát).

2. A *várni fog* alak kifejezheti a valószínűséget is. Pl. *Ezeg Zilajra fognak menni.* (= Azt hiszem, hogy Zilahra mennek.) *A templomba fog a menni, mē fē van űütözve.*

Várni. A főnévi igenév használata ugyanolyan, mint a köznyelvben. Pl. *Délután mejün kendérnyűni. Há az ájtóyt nem tod behúzni? Nem tuttat fere tenni a törnáclálp mellē? Délután ēmejek, mekpróbáalom a Kétárokköszť szántani. Semmit a világon nem lehed dőggozni. Űgy mekhűlt a beleji, hogy mēg maji napik se tuggyág győűgyítani az űrvasok. Mán ideje vacsorázni nyőűc-őűrakkó. Mán aszt a kis piszkol le nem tutta venni rulla. Há nincsen ott egyéb mit enni? Mēkfogni a hátűsűű lábát, az ēsűűt összekötűni. (A kell hiányzik). Ő kēm menni ē kis ágē. Asz muszáj meksinálnű. Muszáj vőűt asz kijereszteni az ēccaka, hijába nem akártuk. Csak muszáj valamit törleszteni. Muszáj vőűt lehozni a hijubű. Ővente legaláp tisz-tizenkēl szekēr fát muszáj szerezni. Ennek a kicsi lábűsnak főrűni kē. Ennek a ruhának mē kē itt állani? Nemcsak, hoty futni, de dőűggozni is kellett neki. Mēk kē neki győűgyűlnű. Nekem menni kē, mē várnak.*

Az utóbbi öt példamondatból láthatjuk, hogy a nagymoni népnyelv a *várnia* igealakot nem ismeri. Helyette a *várni* alakot használja.

A köznyelvtől eltérő használat: *Vajon hova tudol lenni az a fűruja?* (Vajon hol lehet...?)

Há ebbű mi a kār lenni? (Hát ez meg mi?)

Szegēn kismacska, vajon hova tudott a lenni? Mit tuggyak vele csinálni?

Várva. A határozói igenévnek állapothatározóként való használata a nagymoni népnyelvben egészen közönséges. Pl. *Megvany gyűrva. Nem vőűt lejűve a mázza* (t. i. az edénynek). *Sőjmosom mēg most is ki vagynak a keresztiek teregetve. Ez ide vam vágva, ez az aprűű fa. Ki va száradva. Ki vőűd dobóltatva, minden eladűű. Jűűl ē vőűt a tanálva. Fēllűnk, mē ē vőűt adva másnak. Mēg meg vagyok kēkűlve mán. Oda se nézek, űgy ē vagyog gondólközva. Nem hiszem, hogy Gyula bátyád szánytya a fűűgyűt,*

mē csak megvam barázdólva. Minygyá meg van kélve. Akkó nem vóút még ebürjadva (t. i. a szőlő hajtásai nem futottak szét). É van a romólva mán. Fē vóút téve a pince eresszibe. Mik a disznóvā vagyum megakadva. Móm meg anyádnak, ě kis melegvizet töüccsön a lábozsba, a tyúkoknag bé vam fagyva a vizek. Gyulának nincs ojan inge, akinek nincs kijégve az eleje. Na, bé vam mán ěggy asztak sedve. Ojan naty panasszā vóút a tennap a lějányának. Vóút nállunk vaty tizenynyóuc litér mekhagyva. Hadd ě, ki lessz e mégēccē sepérve. Ne búsújom, mē ě lessz adva a lühér. Ne tegyé sokat rējá, mē még nem lesz hamár fērakva.

A határozói igenévnek ilyen, a köznyelvitől eltérő használata egész Erdély területén megtalálható (E jelenség földrajzi elterjedéséről l. H o r g e r i. m. 168). Idegen, valószínűleg román nyelvi hatás eredménye. Az idegen nyelvű ember ugyanis a pillanatnyi történésű ú. n. perfectiv képzésű igék perfectumát (mint pl. megérkezett, beleegyezett stb.) mindig csupán mult történésűnek érzi, éppen úgy, mint a tartós történésű (igekötő nélküli) alakokat, a meglévő állapot beleértése nélkül. Az idegen anyanyelvű ember nem érzi, hogy ezek a perfectumok a meglévő állapotot is magukban foglalják (L. erről G y o m l a y G y u l a, A magyar igealakok rendszere. MNY. XIX, 135).

Váró. Ez alak használata nem igen tér el a köznyelvitől. Pl. *Én amondóú vagyok, te Álbért, csak ě kém menni a vásárra. Aszíttem, a te szállóú. Nem vóútam én sénkinek kártevőüje.*

2. Befejezett történésű alakok.

A nagymoni népnyelv a következő befejezett történésű igealakokat ismeri:

Várt. Ez az alak egyaránt jelölhet közelebbi és távolabbi befejezett cselekvést, vagy cselekvésből származó állapotot, éppen úgy, mint a köznyelvben.

1. A köznyelvvvel megegyező használat: *Kijöttem kéccē is, fēköütt a lěján, nésztem, hoty hazajötté mán. Azóúta se jött utánna se, mē biztoson nincs érte pēz. Ojan éhes vóútam, hogy megettem vóúna még az óútvarozs zsidóúgyermeket is. Hosztam, hogy aggyon ě kis tejel az a vĕn tehē. Lėjizent a kurátorrá, hogy mejünk fē. Béhoszták, osztán eszegették. Megindült csorogni a vĕr. Az ěskolába nem tanúttat, hoty kē fogni a gyermeket? Az örek fukárkodott. Azon álkudot velem, hogy ũ mit eszik hóúnap. Há beszéltetek ěggyütt? Tuttam én, hogy mektuggyák, hogy mik ot vóútunk a másikkā. Az ěccaka vajon ludott-ě aludni? Sütöttem ěty kĕnyeret, meg ěty cipóút. A mülkó két ládávā hozot ki. Megvettem ojam fĕtĕtelek mellett, hoty táblázzuk. Ennek a lějánnak ěgy nagy vagyont igirtünk, mikó mejen haza. Régem parasztosom vóút, nem mim most. Ément ezelőüjt két óúrávā. A mülkó ěgy beleakatt a*

tárkóumba. Jóul elültünk mik a hegyen (sokáig maradtunk). Dellig mindig ficsérgett (csepergett) az eső. A tavaj sok jój pész kaplunk. Kítü láttá te vastakfábú rakni tüzet. Vártag benneteket ot Viskini? Beleütöttem a vasvillát a terenyem közepibe. Úgy megéhesztem, mind ot váncsoroktam (állingáltam), vártam a szekeret. Éküttem a fíjot is, mennyem, vágassa le a haját. A télen rendre végeszték a baktérséget. Sokszó körülnézegettem eszt a kértet. Alik tuttuk kinyegőucólni (kihúzni) aszt az esztendőit. Ékütte az apja díjőgvérni. Semmi renygye nem vóut othagyni annyi esztendőit (annyi esztendeig). Még nem tőütöttünk a télbü semmit. Mindig jöttek, hoty kē mék, kē még. Mindig montuk, émejünk, megnézzük. Märgitékni ment. Halvan-, helven évbe vágóudott éccē az érdő. A kalabba fagyot le a filünk. Annyi vóut rájta (t. i. gyümölcs a fán), hogy rogyott össze.

2. Ugyanigy használják mellékmondatokban is. Pl. A biháj még jój se lakot, mány nyomta a gébbe. Azelőit vitték asz, mék tik hazajöttek. Ó, hadd ē, én annyit sėjtem ma reggē is, hogy Gyula megette. Meglálták, hoty kihajült. Nem tom, hum végeszte az órvasi vizsgát. Mindig dajkáltam a börnyuját, mékse vett ety kendő-fíjőukot se. Émentek napszámra, úty kerezsgettek ē kis pész.

3. Feltételes értelmű használat. Pl. Ha ezek etanáltak jönni, tegyé fē vaty három kéve zabot.

4. A várt alakot viszonyított használatban jövőben elvégzett cselekvés jelölésére is alkalmazzák. Pl. Mikó a hóu leesett, emullik. Jobban szóul, ha kivettüg belöülle.

5. A kell ige befejezett történésű alakja kifejezi a valószínűséget is. Pl. Szekérrē kellett mennyének (= Azt hiszem, hogy szekérral mentek).

Várt volt. Ez az igealak a várt alaktól abban különbözik, hogy régebbi multra vonatkozik. Pl. Mán tójt vóut e vaty kettőit, osztám jélbehatyta. Ű is kért vóud, de nem adot neki. Nem hoszta ē, pedig megigirte vóut. Ennek a koronáját lelörte vóut a szél, s azután nevelte esztet. Jancsi hamár megigirte vóut, osztán apát haragudot, hogy mē ártya mógát az ű dőugába. Mikó én hazajöttem vóut, akkó még nem jölt ē.

Vonatkozhatik ez az igealak közelmultra is. Tehát szabályt alkotni ez igealak használatáról nagyon nehéz. Valószínű, hogy eredetileg csak régmultat jelentett. Lassan-lassan azonban ez a funkciója kezdett elhomályosulni, s egyaránt kezdték használni régmultat vagy közelmultat cselekvés jelölésére is. Pl. Mik vettünk vóut kettőit a tavaj. Tavaj megnészte vóut Jóuska is eszt a kértet. Eszt a tennapelőit kaszáltam vóut. Felirta vóut a Bálványárkat is. Éggyet évit vóut Kárój.

Várt volna. Használata nem különbözik a köznyelvitől. Pl. Ha így nem csináltak vóun a gépeléssē (búzacsépléssel), rendbe lennőünk mind. Az isten hogy vérté vóum meg a lélkeket nekik, a tólvájoknak. Nem kellett vóun lesórász fíjam, mék krumplit nem ásó. Ha ittá vóum, vizet, nem lenné iftas. Nem hiszem, meg-

vette vóun. Na láttya, még űlhettünk vóuna tovább is. Aszt nem atta vóuna ē, ha ēdesanyám nem hóut vóuna meg. Ęty hēre kellett vóuna tenni mind a négyet. Ha vártam vóun csak tízpercet, megin szálna kellett vóun. Szerettem vóun az este, ha tésis kin lettē vóun. Róuzsa, főüszhettē vóun ě kis málét. Ha mekpèrmetesztük vóun, csak let vóun ě kis termés. Ha ojan tél let vóum, min taváj, azóyla kijöt vóun az a nacs csutkóú (akkor kivettük volna már). Nem hiszem, mektójt vóuna. Németesen kellett vóum vetni, akkó let vóuna ěcs csomóú málé.

3. A tárgyias igeragozás használata.

A tárgyias igeragozás használata a nagymoni népnyelvben nagyjából megegyezik a köznyelvvél. Határozott tárgy mellett e népnyelv is tárgyias személyraggal ellátott igealakot használ. Ez igealakok használata a következő esetekben figyelhető meg :

1. Ha a tárgy határozott névelővel ellátott főnév. Pl.¹ *Hálgattya ott a filivē az óudalát. Minygyá nyútom el a tésztát. Kēj jē fijam, mē rakom meg a tüzet, tesztem oda a tejet, osztám mejek a Szilvástra. Bészeggyem a kenderemet? A télen rendre végeszték a baktèrséget. Az isten hogy vèrte vóum meg a lèlkeket nekik, a tólvajoknak.*

2. Ha a tárgy személyragos főnév. Pl. *Mejeg, dèlután kinyüvöm a kenderemet. A hòrgosinát vèrte a hosszú kënyerek.*

3. Ha a tárgy birtokos jelzős szó. Pl. *Kinyüttétek a Juliska kenderit is? Az ánygyot krumpliját is ēviszezs Zsibóura? Az ēdesapám szöülőüjit is mekköttük, ha a jóú Istem meksegít.*

4. Ha a tárgy jelzett vagy jeltelen 3. személyű névmás. Pl. *Ki akártam kèrgetni innét (t. i. őt). Ękütte az apja dijóúvèrni. Vártag benneteket ot Viskiní? Megverem én útet, csak rosszálkogyon.*

5. Ha a tárgy visszaható névmás. Pl. *Hóunap akkó ēmejeg Zsibóura, megvizsgáltatom magam azzal az órvassā. Ne min nēz mám magad abba a tükörbe! Most is úgy bírja a magát, mintha húszéves vóuna.*

6. Ha a tárgy mutató névmás: *Asz nem atia vóuna ē, ha ēdesanyám nem hóut vóuna meg. Asz kellett vóum megvegyük. Esz tennapelőüt kaszáltam vóut. Azelőüt vitték asz mék tik hazajöttetek. Sokszó körülnézegettem eszt a kèrtet. Hóunapután kapájuk az bé.*

7. Ha a tárgy tulajdonnév vagy tulajdonnév helyett álló szó. Pl. *Valahogy vegyük rá Ilonát, nēzze meg ű is. Sokszó úgy ēnēzem eszt a Gyulát. Ánygyomat is mekhitták vóut*

8. Ha a tárgyat mellékmondat fejezi ki: *Nem bánom, ha a ház összedül, mire hazajövök. Mindig montuk, ēmejünk, meg-*

¹ Itt mindössze csak néhány példamondatot említek, mivel nagyrészükkel az előző fejezetben is találkoztunk.

nézzük. Az *iskolába nem tanultat, hogy k  fogni a gyermeket?* *Megl tt k, hogy kihajult. Nem hiszem, mekt jt v una.*

9. Ha a tárgy f nevi igenév : *D lut n  mejek, mekpr ub lom a K t rokk sz szántani. S jn ll k a kap s fizetni.*

10. Ha a tárgy -ik v g  számnév : *M  nem hozt cs csak  ggyiket?*

*

A nagymoni népnyelv igealak rendszere, amiut látjuk, meglehetősen szeg ny. A jelentő módnak n gy alakja (*v r, v rt, v rt volt és várni fog*), a feltételes módnak k t alakja (*várna és várt volna*), a felszólító módnak pedig egy alakja (*v rj*) használatos e népnyelvben. Ez a megállapítás valószínűleg az **egész Szil gys gra** vonatkozik. Erre enged ko vetkeztetni **L   s z l   G   z** a megfigyelésének eredménye is.   többek között emli (Nyr. XXVII, 546), hogy a zilahvidéki nyelv-járás csak a ko vetkez  igeidőket ismeri : jelen idő (* r*), befejezett jelen (* rt*), befejezett mult (* rt volt*), feltételes jelen (* rna*), feltételes mult (* rt volna*), felszólító jelen (* rjon*). Megemli m g az * r k* alakot is, de megjegyzi, hogy ezt az alakot csak az  regekt l hallhatjuk ritkán,  l nk elbeszélésben. Nagymonban azonban ezt egyáltalán nem használják. Ugyanakkor azonban meg kell  llapitanom azt is, hogy az egyes igealakok szerepe meglehetősen gazdag. E kevés igealak segítségével b rmiyen idejű cselekvést kifejez e népnyelv. Láttuk, hogy a *v r* alak, nem beszélve más szerepéről, nemcsak jelen idejű cselekvést fejezhet ki, hanem mult idej t (elbeszélő mult !)  s j v  idej t is. Az igealakok k z l a *várva és várni fog* alak használatáról kell m g megemlekezn nk. A *várva* igealak mult időt helyettesitő használata **egész Erdélyben**  ltal nos. Gyakran előfordul a nagymoni népnyelvben is mult idő helyett. **L   s z l   G   z** a nem emli ugyan, de valószínű, hogy ebből a szempontból a Szilágyság többi része sem kivétel. Alighanem a rumén lakosság nyelvének hatása alatt került az erdélyi népnyelvbe ez a magyartalanság. Érdekes a *v rni fog* alaknak val szer s get kifejező használata is. A befejezett történésű alakok k z l a *v rt* alaknak végzett j v k nt való alkalmazs t, a *kellott* alaknak val szer s get kifejező használatát és a *v rt volt* igealaknak r gmult és közelmult cselekvést egyaránt jelölő használatát emliem meg.¹

Kolozsvár.

Márton Gyula.

¹ A dolgozatban a megfelelő félhosszú hangokat  ,  ,  ,  ,   jellel jelöltem ; a félhosszú   és   jelölésére nyomdatechnikai okokból az   és az   jelt kellett alkalmaznom.

Tarjó.

In memoriam cari amici V. Csúry.

Sándor István „Toldalék a' magyar-deák szókönyvhöz“ (Bécs, 1808) c. művében a többi közt ez van :

„*Tarjó*. Szarvas marhának betegsége, másként *Sarjazás*.“
„*Sarjazás*. Szarvas marhának betegsége.“

Sándor szótárából a szót *Kresznerics* így közli : „*Tarju*. Szarvas marhának betegsége, másként : *Sarjazás*. S. I.“ *Kresznerics* nyomán közlik a szót : Tzs. 1838 : „*Tarju* : eine hornviehkrankheit“ ; *Ball. Telj. Sz.* : „*Tarju* : szarvasmarhák betegsége.“

Az első adat, amelyet a „szarvasmarha betegsége“ jelentésű *tarjó*-ra ismerek, *Grossinger* „*Universa historia physica r. Hungariae*“ című művében van. A betegség az I. köt. (megj. 1793-ban) 158., és az V. köt. (megjelent 1797-ben) 201. lapján van. Az I. 158. lapon lévő rész magyar fordításban így hangzik :

„Ártalmasabb a szarvasmarha belső betegsége, amelyet hazánkban *Tarjó*-nak hívnak : amikor az epe hólyagja a marhában megdagad, az epe (sárvíz) kiömlik és a bélfodorerek kifeszülnek. Ha ehhez a betegséghez, amint történni szokott, hasmenés is hozzájárul, a marha három napon belül elpusztul, s a legerősebb tiszamenti szarvasmarha is alig bírja ki tovább e betegséget. Az e betegségben szenvedő marhák nehéz lélekezés közt nyögnek s léleketvételnél mint az asthmaticusok nagy nehézségekkel küzdenek. A beteg marhát galóca-gombával gyógyítják. Ennek sóval kevert porával a beteg állat nyelvét bekenik s a porból be is adnak neki. Ezen felül annak az edénynek a fenekére, amelyből az állat iszik, a galóca-gomba egy darabját odaszegezik. Ezzel a gyógyszerrel a beteg állat rút búzzal telt belső-részei (bele) a gennyes nedvektől megtisztúlnak, s lassan a szarvasmarha meggyógyul. Emlékszem rá, hogy kétszáz szarvasmarha, amelyet istállómban hízlaltak,

e betegségben hirtelen megbetegedett, de ezen idejében alkalmazott gyógyszerrel ismét egészséges lett.“¹

Az V. 201. lapon lévő rész magyar fordításban így hangzik :

„Agaricus, vagy agaricum, magyarul *fehér Tseh-tapló*... Idejében alkalmazva a barmok betegségét elhárítja és megzabolázza, mikor a szarvasmarha abban a betegségben szenved, melyet a magyarok *Tarjó* néven neveznek; a gombát annak az edénynek a fenekére szegezik, amelyből a barmok isznak...“²

Grossinger nyelvi adata nyelvtudományi irodalmunkban nem ismert, de leírása a betegségről a névvel együtt az állattani irodalomban sem ismert. Érdeklődtem szakembereknél az iránt, miféle betegség a leírt betegség. Hogy járványszerű, az kétségtelen. Az volt a nézetük, hogy *Grossinger tarjó*-ja nyilván a ma keleti marhavész néven ismert járványos betegség. Hogy lépfene volna, azt egyik sem mondta.

A továbbiakban engem persze a *tarjó* nyelvi eredete érdekelt és érdekel. Fentebb idéztem *tarju* alakváltozatát és *Sándor István*nak azt az értesítését, hogy e szarvasmarha-betegség más magyar neve *sarjazás*. Az orvostudományban *sarjazás* = „proliferatio, granulatio, szaporodás, növekedés (bimbózás útján), eredeti felszínét túlhaladó sebszövet szaporodás“ (l. *Maninger—Bakay*, Onom. med. 131, 275; *Csösz*, Állatorv. műszótár). Lehet, hogy *Grossinger tarjó*-ja olyan állati belső betegség, mely foltokban ütődik ki a bőrre: sarjadzik (v. ö. *tálló*, *tárgyag* MTsz. II. 642, 645 és alább is).

Grossinger, illetőleg *Sándor István tarjó* szavát későbbi szótáraink *tarju* alakban közlik, nyilván *Kr.* alapján. *Sándor I.*-nál a betegség neve *tarjó*, de: „*Tarjú mogyoró*“ nála a „*Radix scrofulariae(!)*“ = a görvélyfű gyökere. A *tarju* alak is csak *Bloch* 1846, *CzF.* és *Ball.* Telj.Sz.-ban van, utánuk a szótárak-

¹ „Nocentior est internus boum morbus, qui in Patria *Tarjó* nominatur: quum vesica fellis in bove tumescit, bilis diffunditur, ac venae mesenterii distenduntur: quod si huic malo, ut fieri assolet, diarrhaea accedet, boves intra triduum intereunt, vixque robustissimus bos Tibiscanus diutius durat: hoc morbo correpti boves gravi anhelitu gemunt, ac velut asthmatici difficultate respirii premuntur: medetur aegris agaricum, cujus pulvere sale mixto bovis lingua perfricatur; pulvis quoque sumendus illi porrigitur; frustum hujus fungi vasis fundo acclavatur, ex quo boves aquam hauriunt; hoc medio pecoris viscera tetro cum odore a purulento humore purgantur, sensimque boves consanantur; meminisse ducentos boves in stabulo saginatos hoc malo repente correptos fuisse; at hoc remedio tempestive adhibito in integrum restitutos.“

² „Agaricus, sive agaricum Hungaris *Tseh-tapló* albus... Pecorum luem tempestive adhibitus praeventit et domat, quum Boves morbo, quem Hungari *Tarjó* appellant, laborant; fungus vasis fundo acclavatur, ex quo pecora bibunt...“

ból a szó eltűnik. *Bloch* a *tarjut* ‚kelevény‘-nek értelmezi, *CzF.* a *tarjag*-gal azonosítja s ‚kelevény‘-nek értelmezi, s mindkettlen idevonják a *taragy* ‚kelevény‘ szót; v. ö.:

Bloch 1846: „*Tarju* l. *Taragy*“; „*Taragy*, das Geschwür“ [*CzF.*: „*Tarju*, tarjut. l. *Tarjag* l.“; „*Tarjag*, tarjagot. 1. Mérges fakadék, vagy bibiresó, vagy csomó az állati testen, különösen a szarvasmarhákön. Szegedi tájszólással: *taragy* v. *táragy* (*Nátlly József*)“.

A *tarju*, *tarjú* szó, mint említettem, újabb szótárainkból hiányzik, nincs meg a NySz.-ban sem, ellenben a *táragy* a MTsz.-ban megvan.

A MTsz. a *táragy* szót a *tályog* alakváltozatának tartja, ugyanígy *Csösz*: „Állatorvosi műszótára.“ Hogy ezeknek a szavaknak a *tarjó* ~ *tarjú*, *tarjag*, *tálygú*, amely szintén ‚fekély, tályog‘ jelentésű, szavakhoz való viszonyát némileg is megállapíthassam, előbb közlöm az idevonatkozó szavakat csoportosítva valamennyi általam ismert alakváltozatukkal. A *tályog* ~ *tár* szóval legutoljára *Beke Ödön* foglalkozott (v. ö. Régi és ritka szavak Dunántúl. Dunántúli Szemle könyvei: 186. 1941—42.). Cikkét „*Beke*“ rövidítéssel idézem.

A tekintetbe jövő szavak a következők:

1. **tálygú** [NySz., SzD², MTsz. Alakv.: *tálygu* Nyr. LX, 151. A NySz.-ban közölt *talé*, *thalo* olv. *taló* v. *táló* alakv.-okat l. *tálló* a. lejjebb], 1. ‚vomica, fekély, tályog‘; 2. ‚struma, golyva‘ NySz., *Csösz*.

2. **tálló** [MTsz. *Csösz*. — Alakv.: *tályó*, esetleg: *talyó* (egy adat a XVII. 2. feléből, írva *talio* Nyr. XXIX. 259 és innen *Beke*; *Beke Ö.*; Nyr. LX, 151 ez adatot *táljó*-nak olvassa s a *tálygú*-t ebből származtatja. Mint-hogy *l+j*-ből nyelvünkben válhat *-ll*: *gondulla*; *-jj*: *ajja*; *-j*: *szójon*, s válhat *-l'* s ebből *-gy*: *Strigy*, *l+gy*-re azonban alig van példa, azért *tálygú*-ról való származtatása, úgyszintén *táljó* olvasása elfogadhatatlan); *tálu* *Beke*; *táló*, esetleg *taló* is (v. ö. NySz. *tálygú* a. *thalo*, 1551-ből, l. *Beke*; *M. Kossa* II, 311, 374.); *tállu* *Beke* és v. ö. *tállugyökér*, *viértállu* *Beke*; *talé* NySz. *tálygú* a., *Csösz*, *Beke*; *talé* MTsz. és v. ö. *vértalé* MTsz., ebből: *vértál* MTsz., *Beke*, *vértán* MTsz., *vértár* *Beke*]. 1. ‚vomica, fekély, tályog‘ NySz., MTsz., *MKossa* i. h.; 2. ‚marhabetegség neve‘ MTsz.; ‚lépfene‘ *Csösz*.

3. **tályog** [NySz., SzD², *Simai*, Végt. I. 49., *Márt.* 1800 stb. stb. — Alakv.: *tályag* ~ *tájag* SzD², MTsz., *Csösz*; *tájog* MTsz., *Csösz*, SzamSz. és v. ö. *vértályog* ~ *vértájog* MTsz., SzamSz.), ‚kelevény, daganat, fekély, seb, ein grosses geschwür, geschwür‘.

4. **táragy** [MTsz. *tályog* a., CzF., MNy. XXII, 346. — Első adat 1825-ből: „*táragy* — kelevény, vértorlása“ Nátly. — Alakv.: *tárigy* MTsz. i. h.; *taragy* Bloch 1846, CzF.] 1. „kelevény, daganat“; 2. „egy bizonyos lóbetegség neve“ l. MNy. XXII, 346, M. Kossa, MORv. Eml. II, 311; — *mejtáragyoz* [beteg lovat l. MNy. XXII, 346.] „táragygyökérrel gyógyít“; — *táragygyökér* [MTsz.; *táragyökér* MNy. I, 63] „a *Helleborus purpurascens* gyökere“ MNy. i. h.

5. + **tárgy** [egy adat 1516—18-ból: „*Contra Tharghij Equorum*“ Mészöly G.: MNy. XIII, 272; szerinte a *tályog* szó; M. Kossa: MNy. XXII, 345, XXIII, 190, MORv. Eml. II. 311 szerint a *táragy* változata] ugyanaz a lóbetegség, ami a *táragy* 2. (l. azt fentebb).

6. **tarjag** [NySz., Wagner, Phras, *ulcus* a., SzD.² 226, 227, Sokféle VII. 235, Simai, Végt. I. 37, Márt. 1807, MTsz. *tályog* a., Csősz stb. stb. — Alakv.: *torjag* Csősz (Tseh Márton XVII. sz.-i művéből); *tarjág* Wagner, Phras. *vomica* a.; *tarjék* Benkő S.: Mértéklet 409; *tárjog* MTsz. i. h., Csősz; *tárgyag* MTsz. i. h. és uo. *farkastárgyag*] 1. „*vomica*, *ulcus*, kelevény, fekély, seb“; 2. „mérges belső kelés, vérfene“; 3. „kékes vörös érduzzadás“; 4. „sömör“; 5. „sömörforma folt a bőrön, bőrmoh“; 6. „bibireső“; „szemöles“ (l. MNy. II, 215 szerint „*verruca* jelentésben MA.-ban; a 3. kiadásban e jelentésben nem találok).

7. **Tár** Kiss G. szerint az Ormányságban „lassan gyűlő, nagy kelevény nagyon sok gennyel“ (l. Beke); v. ö. *tárkelevény* „nagyobb kelés, nagy fekély, tályog“ MTsz., Beke. Ez a *tár* lehet a *tárgy* (l. fentebb) változata.

Az 1—7. alatt felsorolt szavak eredete, valamint egymáshoz való viszonya nincsen tisztázva. Munkácsi Bernát: KSz. IX, 292, Fokos Dávid: Nyr. XXXVIII, 250 s utalásaiból következően a MTsz. is a *tályog* alakváltozatait látja bennük (így Bárczi is), a *tályog*-ot meg Munkácsi is, Fokos is török jövevényszónak magyarázza, amit Gombocz Zoltán, BTLw. c. művében jelentéstani okok miatt nem fogad el (így Bárczi is). — Szláv eredetű szónak mondja a *tályog*-ot Gyarm. Voc., Leschka, El., Mikl. Étwb., Slav. El. (innen Ásbóth O., Nėsokol’ko 281), Beke Ö.: Nyr. LX, 151. Minthogy cikkemnek csupán a *tarjő* ~ *tarjű* eredete és hovatarozásának a megállapítása a célja, azért ezúttal a *tályog*-ról részletesebben nem írok. Szerintem a *tályog* a szláv nyelvekből nem fejthető meg. Én a *tályog*-ot elválasztom a *tarjag*-tól (így Dank. Lex. is). A *tályog* (változatok: *tálé*, *tálgyű*, *tálló*, l. fentebb 1., 2., 3.) és a *tarjag* két külön szó. A *tarjag*-gal egy és ugyanabból az alapszóból származik Grossinger és Sándor István *tarjő* ~ *tarjű*-ja, azonban nem egymás

változatai, jöllehet olyan megfelelés, amilyen az *Imrek* ~ *Imreg* ~ *Imrő* keresztnév-helynév (v. ö. *Varga*, Bec. keresztnévek 55, Helységn. 1873), s egy-két más hasonló szó, név, így maga a *tályog* ~ *táló* ~ *tállú* támogatná ezt a feltevést. Szerintem a *tarjag* (vált. : *torjag*, *tarjék*, *tarjág*, *tárjog*, *tárgyag*) és a *tarjó* ~ *tarjú* közt alaktani szempontból olyan viszony van, amilyen van a *gömbölyeg* (l. NySz., Gyöngy. Tör., *Simai*, Vég. I. 47, TMNy. 528 stb.) és *gömbölyű* (l. NySz. stb.), *Homorog* ~ *Homrok* (hely, Bihar m. I. Csánki I. 619, *Jakó*, Bihar m., Helységn. 1873 stb.) és *homorú* (l. *Pais D.* : MNy. XIV, 67—70 stb.) között. Ezek igei származékok, az egyik *-g* (*-k*), a másik *-ó*, *-ő* képzővel. Ez van a *tarjag*- és *tarjó*-ban is. A *tarj* — igei alapszó, a *-j* képző benne. A szó összefügg a *túr* ,ulcus, blutgeschwür'-ral, amelyet eddig szláv eredetűnek tartottunk, s nyilván a *torlik* (v. ö. *mehtorlik* ,accumulari, sich auf häufen') igével is (így magyarázva a *táragy* Nátly-nál: vértorlás). A *torlik* igével való kapcsolat érthetővé tenné a *tarjú* betegségnév *sarjazás* elnevezését is. A *tárgy* > *táragy* is ide tartozik; képzője *-gy*.

Budapest.

Melich János.

A kolozsvári Hóstát emberi erővel végzett teherhordási módjai és eszközei.

I.

Bevezetés.

Kolozsvár szélein szerényen meghúzódva él egy értelmes, dolgozó gazdálkodónép, a hóstáti.¹ A Hídelvén,² a Kétvízközön,³ a Magyar- és Honvéd-utcai részen, meg a Kövespadon⁴ szét-szórva, a hóstátiak ma már déltől északkeletig teljesen körül-ölelik a várost. Kolozsvár külvárosaiban járva, hajdani falura emlékeztető kép tárul szemünk elé, ha megpillantjuk templom mögül, vagy egy-egy utcafordulóból előbukkanó településüket,

¹ A *hóstát* szót az OklSz. a következőképpen magyarázza: hóstát, hófstát, hóstác: suburbium; vorstád NySz.; (curia, sessio; hofstatt). A NySz. többek között közöl H e l t a i Chronica-jából egy Kolozsvárra vonatkozó adatot: Koezel Colosuárhoz, czac nem a hofistatba (Helt.: Krón. 6.).

² Hídelvének ma a Kalandos-utca, Kővári László-utca és a Kandó Kálmán-út környékét nevezik a hóstátiak. Ma már a többi városrészekhez viszonyítva, aránylag itt laknak a legkevesebben, de ezek az elszórtan fennmaradt hóstáti házak, a mai Horthy Miklós-út végének közvetítésével egy régi, széles és összefüggő településnek emlékét őrzik. A ma élő öreg gazdák apjuk elbeszélésére visszaemlékezve azt mondják, hogy a múlt században a városnak hóstátiaktól lakott külvárosi tizedei között a Hídelve volt a legnépesebb. E mellett szól az a tény is, hogy sok multszázadi gazda legénykorában még hídelvi leányhoz járt és feleséget is onnan hozott magának.

Ma megváltozott a helyzet. Ha mostanában Hóstátról szó esik, a kolozsvári ember majdnem kivétel nélkül a Szent Péterről elnevezett templom mögötti részekre gondol, ahol ma legnagyobb tömegben él ez a derék földműves nép.

³ Így nevezik nagyjában azt a területet, mely a Magyar-utcától északra, a Malomárok és a Szamos folyása között elterül. A kétvízközi hóstátiak települése dél felé szorosan összenőtt a Magyar-utcával, viszont északnyugatra tartva egyre gyéribben találkozunk velük, de eléri a Szamos jobbpartját és ezzel kapcsolatot teremtenek a folyó balpartján élő hídelvei hóstátiakkal is.

⁴ A kövespadi hóstátiak nagyjában a Kövespad-utcától keletre eső városrészben laknak. Keleti irányban legtávolabbi településük a Méhes-utca vége, közvetlen a szántóföldek mellett. A Hóstát ma erre terjeszkedik, a fiatalabbak itt építenek házat, kiszakítva egy-egy tábla

jellegzetes háromablakos házaikkal. Benn pedig, a magas, faragott kapuk mögött s a körülöttük szélesen elterjedő határban, bennük a magyar faj erős hajtásával találkozunk. Ha a város tarka, szétfolyó tömegét tekintjük, a hóstátiak oly egységes, összeforrott arculatot mutatnak még ma is, mikor számtalan lehetősége van az elpolgáriasodásnak, hogy csodálattal vehetjük fel a kérdést: vajjon honnan szakadt ide ez a keményakaratú nép, mely paraszti jellegét a nagyváros tövében évszázadokon át meg tudta őrizni.

Multjukat sűrű homály takarja. A közvélemény a hóstátiak körében élő hagyományra támaszkodik: a viharos multú hajdúnemzetség késői utódait látják bennük, akiket állítólag Bocskai István, Erdély fejedelme, telepített volna le Kolozsvár falai alá. Sajnos, erről a telepítésről nem maradt fenn írott emlékünck, így tudományosan nem tudjuk igazolni a hagyomány hitelességét.¹

Ha Bocskai, vagy az utána következő fejedelmek esetleges nagyméretű hajdútelepítése be is bizonyosodnék, ez nem azt jelentené, hogy a mai hóstátiaktól lakott külvárosi részek élete a hajdúk bejövetelével kezdődött, mert Kolozsvárnak azelőtt, Bocskai fejedelemsége előtt is, dúsan lakott külvárosai voltak, melyeket már akkoriban *hostatok*nak neveztek. E külvárosi tizedekben 1587 és 1613 között megalakulnak a Kalandos-társulatok.³ Ez, a középkor mély közösségi érzéséből fakadó szervezet, évszázadokon keresztül fennmaradt és hagyományai-ban változatlanul ma is tovább él a hóstátiak között. A kalandosoknak ebből az időből fennmaradt rendszabályai azt bizonyítják, hogy a Kétvízközön, a Hidelvén, a Külközép- és Külmagyar-utcában, a várostól elszigetelten, már ekkor kialakult közösségben, a hóstátiakhoz hasonló berendezettséggű állattenyésztő-földművelő nép lakott. Ezeknek pedig jóval korábban itt kellett lenniök, hogy a XVI. század végén, társadal-

földet az egykori kövespadi fordulóból. Valószínű, hogy ha a hóstátiak továbbra is megőrzik földész mivoltukat és az eddigiekhez hasonló mértékben szaporodnak továbbra is, akkor a Borhánosi-úttól a Méhes-utcaig terjedő részben, majd tovább a Györgyfalvi-úton át a Békás alatt egy új, gazdag életet árasztó hóstáti városrész fejlődik ki.

¹ K e l e m e n L a j o s levéltári főigazgató úr véleménye szerint, valószínűleg a buzgó református I. Rákóczi György telepíthetett ide hajdúkat.

² L i n d n e r G u s z t á v: A kolozsvári Kalandos-társulatok. Erdélyi Múzeum 1896: 141. lapján a kétvízközi Kalandos cikkei 1587-ben végbement megújításának indító okát fejtegetve, közli a városatyák 1586 július 6-án hozott határozatát: „Továbbá látván, hogy az nyolc temető és sírásó emberek nem győznek az hostatokbeli halottakra is vigyázni; annak okáért bíró uram ő kegyelme, Magyar utzának, Közép utzának, Farkas utzának is négy embert kerestessen ugyan a felső fizetésre.”

³ L i n d n e r G u s z t á v i. m. 143. — A hóstátiak Kalandos-társulatairól újabban dr. K o v á c s L á s z l ó készülő munkája (A hóstátiak története) fog tájékoztatni.

munk széles rétegeit egybefogó szervezetet alkossanak és ezzel némi tekintélyt szerezzenek a város céhekbe tömörült iparospolgársága előtt. A hóstátiak őseit tehát e városon kívüli részek földműves lakóiban kell keresnünk. Ennek az ősi magyar magnak és az utánuk következő méltó utódoknak köszönhető, hogy a város magyar arculatát minden időben meg tudta őrizni.

Egyenes leszármazást, vérszerinti kapcsolatot az ősi réteg és a mai hóstátiak között már nem tudunk kimutatni. A XVII. század elején kialakult békés külvárosi lakosságra az 1650. évtől kezdődően, majdnem egy teljes század csapásainak özöne hullott. Ellenséges hadinépek és a három ízben megismétlődő borzalmas tűzvész egymással versenyezve igyekeztek elpusztítani azt a virágzó életet, mely a középkor alkonyán itt kialakult. Különösen Nagyvárad eleste után (1660) szenvedett sokat a külvárosok hóstáti lakossága. Török és tatár rabló seregek előtt most már szabad volt az út Erdély szíve felé. Kolozsvár határában egyre sűrűbben feltűnő ellenség pedig, mielőtt megrohanta volna a vár meredek falait, először kirabolta és felégette a falakon kívüli külvárosi tizedeket, s népét, mely idejében nem tudott bemenekülni a várba, kegyetlenül leöldöste.

A törökök támadásai az ostromló pasáktól követelt hadisarc megfizetésével értek véget. S amit ők, kemény harcok után fegyverrel csikartak ki, azt a pogányok ellen induló német fogláló seregeknek szépszerével, támogatásképpen kellett megadnia a kifosztott városnak. A sok hadisarc és segítség, amit pénzben, terményben és állatban fizettek, teljesen leszegényítette, földönfutókká tette a városban lakó polgárság mellett legfőképpen a künn élő hóstátiakat. A nagy nyomorúságról, melyben a polgárság sínylődött, a város egykorú annalesi feljegyzése is tanúskodik, miszerint „az inség árja összeesapódott felette, sokan mindenöket elhagyva kibujdostak“.¹

Ezt a csapásokkal teli viharos századot nem sokan élték át a védetlen külvárosi földműves nép közül. A meglepetészerű támadásokban leöldösték őket, odaégték felgyújtott házukba s a várba menekültek közül a harcokban estek el sokan. Az életben maradtak pedig bujdosókká lettek, vagyonukat prédául bocsátva németnek, tatárnak, töröknek.

A hóstáti részek így a XVIII. század elejére meglehetősen elnéptelenedtek. Gyér lakossága a XVIII. század folyamán azonban ismét megszorodott s a régiek helyébe, főkép a kuruc háborúk után, a bevándorlók újabb s újabb tömege lépett. Sokan jöttek a Székelyföldről, különösen szőlőművesek,² de Erdély többi tájairól mások is szívesen megtelepednek itt. A tűnedező őslakosság helyébe új családok bukkannak fel, jobb jövőt, szerencsésebb boldogulást keresve a még mindig

¹ Békésy Károly: Kolozsvár. Kolozsvár, 1903. 46—47.

² Ezt az oklevélieg is igazolható adatot Kelemen Lajos főigazgató úr szíves szóbeli közléséből tudom.

kincses hirében álló város tövében. Az elpusztult külvárosokba lassanként visszaszivárgott az élet, képe ismét megélnékvült. Azóta napjainkig két századon keresztül állandóan tart a lassú bevándorlás s ennek következményeképpen a nép teljesen kicserélődött. De az elődök alatt, az újkor hajnalán kialakult szellem és életforma átöröklődött és az újonnan jötteket is átalakította jellegzetes hóstátiakká.

A mai Hóstát lakossága tehát Erdély különböző vidékeiről ideszakadt magyar elemek keveréke. Ez alkalommal nem feladatam a hóstátiak néprajzi összetételét részletesen ismertetni. Csupán nagy vonalakban szeretnék rámutatni a ma élő népe-
sebb hóstáti családok származási helyére. Ez sem okleveles kutatás eredményének rendszeres felsorolása, hanem azoknak az elbeszéléseknek rögzítése, melyeket anyagom gyűjtése közben az öreg gazdáktól hallottam. Amint ők mondják, a székely vármegyék különböző faluiból az 1800-as évek elején kerültek ide a mai három legerterjedtebb hóstáti család, a Csikiak, Zágoni Szabók és Butykák ősei. E távoli vidékeken kívül valószínűleg Kolozsvár keleti és nyugati szomszédságában elterülő Mezőségről és Kalotaszegről, különösen e két magyar néptömb egymáshoz közeleső széleiről is történtek bevándorlások a Hóstátba. Többek között a Katona-család őse a múlt század közepe táján Mérába született. Bevándorlás szempontjából legnagyobb szerepe mégis Kolozsvár közvetlen környezetében élő magyar faluknak van. A Jakab-család Lónáról, a Gáspárok pedig Szászfenesről kerültek ide. A környező falukból ez az átszivárgás napjainkban is megfigyelhető. Néhány évvel ezelőtt szemtanúja voltam egy györgyfalvi család betelepülésének. A jómódú gazda eladta falusi birtokát, Kolozsvár határában földet vásárolt és két hóstáti család mellett szerényen meghúzódva, egy polgári házban új életet kezdett. Egy év sem telt el, a betelepültek falusi viseletüket levetették, hóstátiasan öltöztek, beléptek az egyik Kalandos-társaságba és nemsokára rá a házat is átalakították a hóstáti ízlés követelményei szerint. Ezzel együtt életmódjuk is megváltozott, a környezet teljesen magához hasonította az új jövevényeket.

Amint a fentebb felsorolt hiányos adatok is mutatják, Kolozsvár külvárosai idők folyamán a közeli és távoli vidékekről egybeverődött magyar népelemek állandó települő helyei voltak. A Kolozsvárra sodródó magyar falusi nép nem ment be elpolgárosodni a hosszú ideig szászoktól lakott városba, hanem meghúzódott itt a széleken, ahol tovább folytathatta az egyéniségének megfelelő paraszti életformát. A közös sors, a közös érdekek és a Kalandos-társaságoktól középkori szigorral meghatározott közösségi szellem megteremtette a folytonosságot az egyes bevándorlók között és egységes renddé kovácsolta őket. Ezeknek együttéléséből, a négy komor bástya feszes vigyázásában, új, termékeny magyar élet fakadt.

A hóstátiak néprajzi összetételéről majd csak akkor alkothatunk pontos képet, ha az őket jelentő teljes nyelvi anyag, tárgyi és szellemi műveltségállomány egybegyűl és azt történeti alakulásában áttekinthetjük. Dolgozatomat e cél érdekében írtam. A kutatómunkát ezzel is igyekszem előrevinni akkor, midőn az alábbiakban bemutatom a hóstátiak emberi erővel végzett teherhordását. Az itt felsorolt apró fejezetek együttesen első részét alkotják egy készülő, szélesebb terjedelmű tanulmánynak, mely a hóstátiak összes szállítóeszközeit és változatos teherhordási módjait foglalja majd magába. Ahol most elhagyom, folytatni fogom. Ezért az állati erő felhasználásával végzett kezdetlegesebb és fejlettebb szállítómunkákat ezúttal nem tárgyalom.

Dolgozotomban a mai helyzet ismertetése mellett igyekeztem a régi idők teherhordását is feleleveníteni, hisz a jelen egy gazdag multnak töredékes maradványa. Az idő a hajdani Hóstátot erősen átformálta, az egykori falu hagyományaiból sokat elmosott, átalakított. Nehéz volt visszapillantanom a távoli multba: hogyan volt régen? Csupán egy-két elfakult fénykép és az öregek homályos emlékezete segített felidézni a régi idők régi életét. A multban máskép volt, a jövőben ismét megváltozik a helyzet. Talán lassanként eltűnik Hóstát, a város magába szívja fiait és velük együtt elsüllyed — szinte minden emlék nélkül — egy ősi magyar hajtás nyelve, műveltsége.¹

II.

Teherhordás emberi erővel.

A szállítás legkezdetlegesebb módja az, mikor az ember maga cipel mindent, egyszerű eszközök segítségével alkalmassá teszi a terhet arra, hogy saját testén hordozhassa. A Hóstátban is megtaláljuk a cipekedésnek ezt az egyszerű módját. Különösen a hajdani élethől maradt fenn emléke akkor, mikor a lőszekeret még nem használták és csak a nagyméretű ökörszekér volt az egyetlen állati erővel vont szállítóeszköz. Ez pedig nehezen járt és lassan mozgott, így a könnyebb szállítómunka elvégzésére nem maradt más hátra, mint az ember maga. Az adott körülményekhez mérten a hóstátiak leleményessége mindig

¹ Itt mondok hálás köszönetet tanárúrnak, dr. Szabó T. Attila, egyetemi tanár úrnak támogatásáért, hasznos tanácsaiért, mellyel az anyag összejúttetésében és dolgozatom megírásában segítségemre volt. Hasonlóképpen köszönettel tartozom dr. Kovács László, intézeti tanár, egyetemi előadó és dr. Balassa Iván, múzeumőr úrnak azért, hogy a néprajzi, illetőleg népnyelvi gyűjtésbe bevezettek és jóindulatú ag irányítottak. Végül sok szeretettel emlékezem meg a hóstáti Albert-, Butyka-, Gyulai-, Haltházi-, Nagy-, Szalma-, Szupiár-, Tóth- és Zágoni Szabó-csa ádok tagjairól, akikről anyagom jórésztét gyűjtöttem.

megteremtette a legalkalmasabb eszközt és munkamódot az emberi teherhordás könnyű lebonyolítására. Ma, a gyors haladás századában, mikor a fejlett szállítóeszközök egész sora áll a hóstáti gazda rendelkezésére, a gazdasági életben ma sem nélkülözhetők ezek a kezdetleges szállítási módok.

E cipekedések rendkívül sokfélék s legtöbbször esetenként adódnak, változnak. Valamennyit nem foglalhatjuk rendszerbe, hanem csak azokat tárgyalhatjuk, melyek a gyakori ismétlődés folytán belőlük kifejlődtek és állandósultak. A feldolgozásban Gyórfy István felosztását követem¹ s magam is abból a szempontból kísérlem meg az áttekintést, hogy munka közben melyik testrész játszik legnagyobb szerepet.

1. Fejenhordás.

A kolozsvári Hóstátnak kétségen kívül legérdekesebb szállítási módja az egykori fejenhordás volt. A fejenhordás abban az időben fejlődött ki, mikor még a Hóstát gazdaságilag nem volt úgy összeforrvá a várossal, mint azt a mai helyzet mutatja. Még a külső kapcsolat sem volt meg és a ma már Kolozsvár közvetlen külvárosának tekintett Hóstát régebben külön élte a maga falu-életét.

A városi lakosság élelmezésében még a mult század közepén élt hóstátiaknak, napjainkhoz viszonyítva, jelentéktelenebb szerep jutott. Annak a függő viszonyoknak, mely ma a város és a Hóstát között, Kolozsvár zöldségellátását tekintve, észlelhető, ezelőtt száz évvel még kezdetét sem fedezhetjük fel. Az öreg emberektől tudom, hogy abban az időben a hóstátiak nem a városba szállított tejből és zöldségből pénzeltek. Az állattenyésztés és az ezzel kapcsolatos fuvarozás, valamint gabonatermelés biztosította megélhetésüket. A város közelsége csupán szerencse volt számukra a többi közeli faluk lakóival szemben, akiknek Kolozsvár szintén gazdasági központot jelentett. A széles kiterjedésű legelőkön nevelt marháját, szántóföldjén termett gabonáját a hóstáti embernek nem kellett messzire cipelnie, hanem nagyvásárok alkalmával könnyen eladhatta itt, a messze vidékekről egybegyűlt vevőknek. Fuvarozni való terület is a városból kaptak és ez jó jövedelmet hozott számukra. Amint elbeszélük, dohányossal megrakott nagyméretű ökörszekerükkel Gyulafehérvárig is elmentek s visszafelé jövet Enyeden borral megrakodva tértek haza. Közben a kolozsvári vásáron, ha valamelyik marha nem jól húzott, kieserélték. A fölösleges rozst is eladták, hogy a következő vásárig a hozzágyűjtött pénzzel együtt árából egy pár tinót vehessenek. Majd ismét útrakeltek s lementek a déli részekre, egész Vizaknáig, hogy Kolozsváron át sőt szállíthassanak Erdély északi részén fekvő

¹ A magyarság néprajza. Budapest. II, 247.

bortermő Szilágyságba. Hasonlóképpen más vidékekre is eljártak, bebarangolták egész Erdélyt, s ma itt, holnap ott, a közeli járásban, vagy más messzi tájakon, mindenütt feltűnt a hóstáti fuvaros alakja. Mindez addig tartott, míg az első gőzös begördült Kolozsvárra. 1870 után, a vasút behozatalával a hóstátiak fuvarozása letűnt. Fuvarozásuk sirjának megadásában maguk segédkeztek: a vasúti talpfákat még a hóstáti gazdák szállították el egész a Medgyes melletti Kiskapus községig.

Hogy az eddigi fuvarozást pótolhassák, más kereset után kellett nézniök. Az ökrök számát (12 darabról) minden gazda lepassztotta, lassanként eladogattak belőlük, helyüket tejelő marhákkal cserélték fel. A kapott tejet pedig széthordták a városba, a *kávésok* és *zsemlesek* (kávéházak és pékek) között; ezek voltak a hóstátiak legelső vevői. Majd a kertben termett fölösleges zöldségből is bevettek néhány kosárral a hetivásárookra. Elkelt ez is, és a siker újabb meg újabb vitelre buzdította őket. Kis mértékben így majdnem minden családnál állandósult a tej és zöldség eladása, s ez némileg pótolta azt a keresetet, amelyet a megszűnt fuvarozással elvesztettek.

Eleinte a városba vitt holmi olyan kevés volt, hogy ügyesen alkalmazva, maguk is elbírták. Dehogy fogta volna be ökreit a gazda azért a hitvány terüért. Sajnálta marháját, hogy a városba vezető köves úton rontsa a lábát. A hosszú úton az aránylag kevés teher cipelésére legalkalmasabbnak a fejenhordás bizonyult. Könnyebb volt ez, mintha két karon, vagy ölbe vitték volna az árut. A tej, melyet eddig kézben lógatva, fakancsóokban vittek, nem locsogott ki, a fiatal, zsenge zöldség pedig fejenhordva nem törődött össze.

A kedvező körülmények így megadták a lehetőséget arra, hogy ez a szállítási mód szokássá fejlődjék ki. Míg a környező faluk lakói vállukon átvetett iszákban hordták be az árut, addig a multszázadi hóstátiakat a fejenhordás jellemezte. E szállító műveletben nagy rész jutott, amint legtöbb helyen így van, az asszony népnek és ezek között is különösen a család fiatal leányainak.

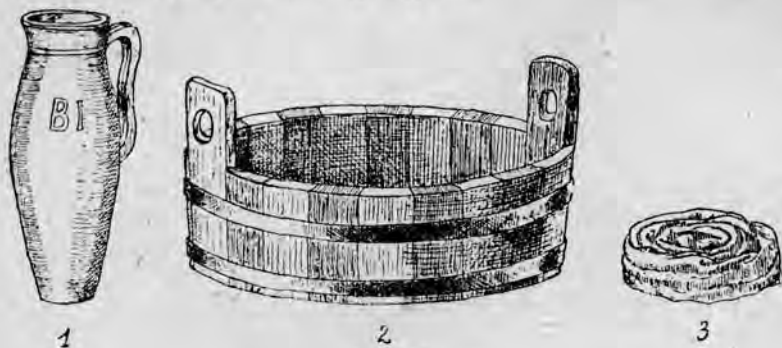
Tehát a hóstátiak fejenhordásában nem idegen hatásokat kell keresnünk, hanem gazdálkodásuk és környezetük meghatározta sajátosan hóstáti műveletet; ez sokban örzi még azt a kezdetleges műveltségi állapotot, mikor a férfinéptől megvetett, lenézett cipekedési munka elvégzésében a nőnek nagy szerepe volt. A nő fejenhordása mellett itt már bekapcsolódik a férfi is, de csak utolsó esetben, helyettesítésképpen, ha a családban erre alkalmas női személy nincs.

Idővel a hóstátiak életében a fejenhordás fontos szerephez jutott. A teherhordás terén kiterjeszkedett s mind szélesebb rétegeket hódított magához. A hóstátiak a terhet már nemcsak a városba vitték fejen, hanem házuk körül és a mezőre is később

fejen egyensúlyozva vitték azt, amit eddig kézbe fogva vagy ölbeszorítva szállítottak. Lassanként kialakultak a fejenhordás eszközei is a szerint, hogy fejükön mit cipeltek.

A tej szállítása. A szájhagyomány a régi tejszállításnak őrzi leggazdagabb emlékét. A hóstátiak szarvasmarha tenyésztésével, különösen a fuvarozás letűnése után, együtt járt a tejtermelés is. A tejet ők maguk nem használták fel rendszeresen egyéb tejtermékek készítésére, hanem úgy nyersen, amint fejték, a városba széthordták.

A tej szállítása kupáscsuprokban a tejhordócseberrel történt. A *téhördócseber* kezdetben egész egyszerű kivitelű volt. Kerekalakú, átmérője 50—60 cm, magassága pedig egy jó férfi-arasnyit is elért. Ezért *araszascseber*-nek is hívták. Vékony dongáit két párhuzamosan kereken futó *faabroncs* tartotta össze. A dongák közül kettő, mely egymással szemben állott, a többinél magasabban kiemelkedett; fejretevéskor rajtuk átfúrt lyuk könnyítette meg fogását.

1. kép.

A tej fejenhordásának eszközei.

1. kupáscsupór, 2. rezescseber, araszascseber, téhördócseber, 3. tekercs.

Később, amikor a tej fejen való hordása szokássá fejlődött, az eddig *mokányoktól*¹ készített csebert városi használatra csúfnak találták. A jobbmódú gazdák leányai igyekeztek szépíteni a durva cseberben. A faabroncs lekerült róla s a kováccsal fémbroncsot tettek helyébe. A kolozsvári vásárokon megjelenő szászrégeni szász kádárok jó üzletet látva az új ízlésben, e célra készített díszes facebreikkel nemsokára megnyerték a hóstáti leányok tetszését. A cseber méretei nagyjában ugyanazok maradtak, de minden második donga sötétebb szilvafából készült s ezeket fényes *sárgarézabroncs* tartotta össze. Némelykor, hogy még cifrább legyen a cseber, minden dongába, az abroncs mellett, egy-egy sárga gombos szeget is vertek. A csebernek ezt a változatát *rezescseber*-nek hívták (1. kép 2.).

¹ Havasi rumén.

A *tél* (tejet) a *kupáscsuprok*-ba töltötték. E csuporfajta nevét onnan kapta, hogy úrtartalma kb. másfél liter (egy kupa) volt. Az 1870-es években ezek a csuprok még feketeszínű cserépből készültek. Alakja hengerhez hasonlított, közepe táján kissé kiszélesedett, teteje pedig enyhén szétnyílott. Magassága 30 cm körül lehetett. Felül két *rác* (ráma, karima) futott kereken. Az alsónak mértékjelző szerepe volt: eddig kellett megtölteni tejjel, hogy a kupa kilegyen. A fölötte kiszélesedő rész az ide-oda löcsögő tejet fogta fel. A csuprot oldalán lévő meggörbített *filinél* fogva ragadták meg. A kupáscsupor érdekességei közé tartozott az is, hogy a fazekas színes festékekkel oldalára pingálta a tulajdonos-gazda nevének kezdőbetűit (1. kép 1.).

Egy tejhordócséberbe 12 kupáscsuprot tettek. Ebből kereken tízet raktak, fülükkel kifelé, belül pedig kettő jutott, egymással szembefordítva. Az így elhelyezett csuprokat, mivel nem volt fede-

2. kép.
Tejszállítás fejen.

3. kép.
Régi fénykép a tej fejenszállításáról.

lük, piros asztalkendővel letakarták, hogy útközben por és piszok ne lepje be.

A reggeli misére hívó harangszó (hat óra tájt) jelezte indulásukat. A gazda leánya hamar felkapott egy asztalkendőt, vagy törölőruhát és *tekércs*-et csavart belőle. Egyik sarkától megkezdve apróra összehajtogatta s kinyújtott kezefején kereken megtekerte. Az így formált rongykarikát (1. kép 3.)

mindjárt fejének a homlokot követő lapos részén helyezte el és a két hüvelykujjával ráemelte az elkészített csebret (2. kép). A tekercsnek kettős szerepe van. Egyrészt kényelmesebbé teszi a kemény teher hordozását, másrészt az érintkező felületet kiszélesíti és megakadályozza a cseber ide-oda billenését. Rossz érzés volt, ha a tej egy ügyetlen lépés következtében mégis kilocsant a csuporból, mert a kiszáradt cseber nyílásain keresztül lengedte a tejet és szállítójának nyakába csurgott. Még ez volt a kisebb baj. Nagy szégyennek tartották, ha valaki az egész dézsa tejet kiborította, mert a tejjel együtt a csuprok is odalettek. Pedig nem volt nap, hogy valakit ne ért volna ez a szégyen. Az egész utca megtudta s aznap ez volt a legérdekesebb újság, amit a jószomszédok egymásnak mondhattak. A kárvallott pedig napokig nem mozdult ki, hogy a megbélyegző pillantásokat elkerülje. Nagy keletjük volt a fazekasoknak, különösen ónos esők után. A mások keserves bánata dús hasznot hozott nekik.

Talán ezektől a fölösleges kiadásoktól s a minduntalan megisméltlődő szégyentől akartak menekülni a hóstátiak, amikor az 1890-es években cserép kupáscsupraikat *plécsupor*-ral cserélték fel. Törekvésüket a pléhedény gyors elszaporodása is segítette. A pléhcsupor sokkal könnyebb volt, s ami a fontos, több ideig eltartott, mint elődje. Űrtartalma megmaradt egy kupának, csupán alakja változott meg annyiban, hogy oldalai szabályos hengerré egyenesedtek ki. Most ezeket a fedeletlen pléhcsuprokat hordozták a tejhordócseberben ugyanolyan piros asztalkendővel letakarva.

A tejszállításnak ezek a régi eszközei ma már kihaltak. Tejhordócsebernek, kupáscsupornak ma híre-pora sincs. A hóstátiak lassanként kezdték megúnni azt, hogy hetenként kétszer, szerdán és szombaton egy-egy délutánt töltsenek el a faedények, köztük a cseber hosszadalmas és fáradságos tisztításával. A csebret egy jó félmaroknyi oltottmésszel kenték be kereken. Ha ez valamennyire rászáradt, *kípör*-ba (kőpor) mártott vizes ruhával dörzsölni kezdték oldalait, abroncsát. Végül esővízzel jól lemosták az így *elsúró*t (megsúrolt) facsebret. A jobbmódúak külön *puccappant* (tisztító szappan) vettek az abroncs tisztítására.

Ez a tisztítási mód sok utánajárást kívánt. Kőport keresni, mérszért szaladgálni sok időbe telt. Ha nem volt esővíz, a munka még hosszadalmasabb volt, mert akkor a közeli folyóra vitték az edényeket megsúrolni. Nem csodálkozhatunk, hogy a hóstátiak a zöldségtermelés fellendülésével járó lényegesen megszaporodott munka mellett ilyen szépítőműveletre nem szívesen szakítottak időt. Így a rézabroncsos cseber alkalmatlanná vált. Egy napon megszokott helyén, leborítva, a kamrában felejtették. Néhány hónap múlva kiszáradt, dongái széthulltak és a rézabroncs messzire elgurult. A rezescseber mind ritkábban

tűnt fel Kolozsvár utcáin. Lassanként kiment divatból, teljesen elfelejtették.

Utóda, a fehér vesszőből készült *fonat téhördókosár* rövidéletű volt. Alakja, nagysága a csebet utánozta, oldalán két fonott füllel. Érdekes, hogy a tejhordócsebet ékesítő rézabroncs díszítő szerepe, annak módja szerint, a kosáron is kifejezésre jutott. Ugyanis az abroncsoknak megfelelő helyen kétujjni széles lilaszínre festett vesszőfonadékot fonattak kereken a fehér vesszők közé, hogy ezzel is szépítsék mindennapi szállítóeszközüket. Idő multával, amint az egykori rezescseberről megfeledkeztek, ez is elmaradozott és már csak a felső perem alatt húzódott meg szerényen egy keskeny lila csík. De ez sem díszelgett itt sokáig. A kosár bepiszkolódott, tisztítani kellett. Rendszeres súrolásával a csík színe elfakult, majd teljesen lekopott róla. A tejhördókosárba nem kupáscsuprok jártak, hanem helyüket, nagyság szerint, *mázos plékandér* követte. Litereskondérból tíz is belefért, a kupásokból csak hét darab ment bele, a nagyobb fajtából pedig két-három darabbal is megtelt a kosár fenéke. A tizenkét kupa tejet most a kondérokban osztották el. A kondéroknek fedelük volt, így a piros asztalkendő-terítő is fölöslegessé vált. Ezt is tekerésre tették és így hordták szét a város polgárai között (20. kép).

Ritkán megtörtént az is, hogy a tej nem kelt el mind. Ilyenkor hazavitték és megaltatták. Miután eléggé megkeményedett, fölét leszedték és az *alut*-tejet *mekfütötték* tehéntúrónak. Ha a savója kicsurgott, a ruhába visszamaradt túrót egy tálba elegygették és *zapszemre* (rombusz alakúra) felvágták. A *téfelt* csészékbe szűrték le. Mindezt a tejhördókosárban helyezték el. Középre tették a tálát s ezt kereken rakták tejeles csuprokkal, majd az egészet egy piros asztalkendővel fedték be. Ezt is tekerésre téve fejen vitték a piacra eladni.

A tej fejen való szállításának szokása az 1912-öt követő években eszközeivel együtt kipusztult, s ma már a szájról-szájra hagyományozott emlékén kívül nyomait nem őrzi semmi sem.

Ma a tejet kondérokban lószekérrel hordják szét a városba s rendszerint együtt viszik a piacra szállítandó zöldséggel. Kevés az olyan gazda, akinek annyi teje van, hogy külön fuvarral indul elhordására, miután a piacra már kivitte az árut. Gyakrabban találkozunk azzal a jelenséggel, hogy hóstáti leányok egy-egy kezükben 3—4 kondért csokrosan összefogva (21. kép), gyalogosan viszik el a tejet különösen azokra a helyekre, melyek a piacra induló szekérnek nem esnek útjába, vagy éppen ellenkező irányban vannak. Népesebb családoknál, ha kevés a tehen, csak így kézbefogva hordják el a gazda gyermekei a tejet.

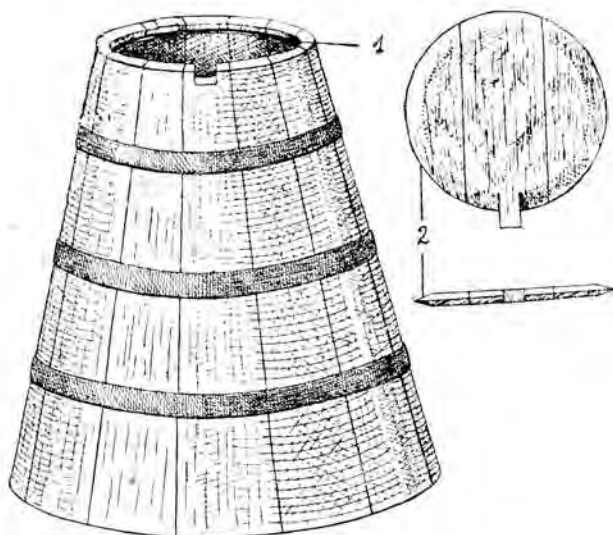
Az ebéd vitele. Meg kell emlékeznünk a sárgarézabroncsos cseber másfajta alkalmazásáról is. A tejhordó eszközként használt csebet ételhordásra is felhasználták. Ebédre

levest vittek benne künn a határban dolgozó munkásoknak. A levest cserépfazékba öntötték és ezt a cseber közepén helyezték el. Itt a fazekat fehér kendővel kerítették körül és a kendőt a fazék tetején gombostűvel megakasztották. Mellé annyi fakanalat tettek, ahány személynek szánták a levest. Mindezt tekerésre téve, fejükön vitték.

A cseber eltűnésével ez a szállítási mód is megszűnt.

Aratáskor, kaszáláskor, mikor sokan dolgoztak künn a határban, a levest az *ebédvika*-ba, vagy más néven *deberké*-be szállították. Nagy súlya miatt csak akkor került fejre, ha csupán ezt kellett kivinni (23. kép). Máskor egyéb holmival az

4. kép.

Ebédvika vagy *deberké*.

1. *vájalt* vagy *ontora*, 2. *hörnyolás* a fedő szélén.

ökörszekeren szállították. Az ebédvéka alakja csonkakúphoz hasonlított: száját kis kör alakú nyílás alkotta, feneke pedig ennél sokkal nagyobb körre szélesedett (4. kép). Oldala dongákból készült, melyeket három fa- vagy vasabroncs tartott össze. Tetejére kerek, *hörnyölt* szélű fedő járt (3. kép 2.). A hörnyölést egy helyen keskeny, kiálló fül szakította meg. Az ebédvékát egy *vidérnyi* (tíz liter) levessel megtöltötték és azután fedelét rányomták. A fedő hörnyölt része a deberké szájának belső felén kerekén kifaragott nyílásba, a *vájalt*-ba vagy *ontorába* (3. kép 1.) került, a *file* pedig az egyik dongán bemélyített lyukba süllyedt. (Kifedéskor a fül elütésével a fedő helyéből kipattant.) Miután ezzel elkészültek, lisztből és vízből sűrű

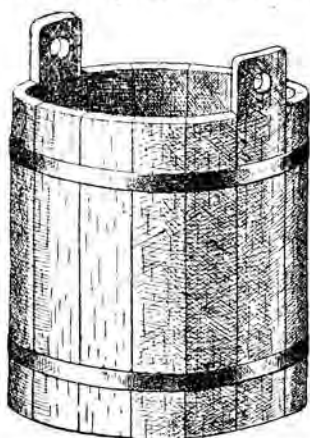
csirizet kavartak. Ezzel odácsirizelték a fedő szélét a véka pereméhez, hogy a tekerccsel fejükön vitt leves mozgás közben ne locsogjon ki és a leves mozgása a fedelet ne tudja fel-feszíteni. Ha az idő erősen délfelé járt, nem volt idő csirizet kavarni. Ilyenkor friss kenyérbéllel nyomkodták kereken a fedelet.

Az ebédvékát ma már nem használják. A fonottkosár és a kondérok elszaporodásával ezek vették át szerepét. Eleinte a tejhordókosárban, később a mélyebb paradicsomoskosárban történt az étel szállítása. A levessel megtöltött kondért a kosár egyik felébe állították, a másik felébe pedig egy egész kenyeret tettek. Kétoldról két tálal borították a kondér oldalainak, közéjük pedig fehér fakanalakat szűrtak a munkások részére (22. kép). Ha szép magasra nőtt kenyere volt a hóstáti asszonynak és habfehérre sűrölt fakanalait virították a tisztaságtól, azon volt, hogy minél jobban kiemelje a kosár mélységéből. Gyanús volt, ha valaki kendőt borított a kosarára. Az úton társai azt suttozták róla, hogy ennek *lapas* a kenyere, vagy *mucskos* a *fakalanya* és azt igyekeznek rejtegetni a terítő alatt. Legtöbbször eltalálták: valóban ez adott okot a dugdosásra.

A rossz gazdasszonyoknak nem kellett sokáig szégyenkezniök. A kosár csakhamar lekerült a fejről s már a háború után-tól lőszekérrel viszik az ebédet, kosarakban megosztva kondért, kenyeret, tálakat. Azóta nem lehet megállapítani, hogy lapos-é a kenyér, vagy piszkosan viszik-é a fakanalakat, mert a szekér tovarobog a kíváncsi szemek elől.

Az ivóvíz szállítása. A régi hóstátiaknak külön gondot jelentett az ivóvíz szállítása, mert kútjuk salétromos vizét csak főzésre és állatok számára lehetett felhasználni. Ezelőtt nyolcvan évvel az ivóvizet a Szamosból, meg a Malom-árok-ból merítették. A Szamos vize az öregek elbeszélése szerint akkor még kristálytisza volt, mint a hegyi pataké. Ha pedig valahol zavaros volt a víz, lejjebb mentek edényüket megtölteni, mert azt tartották, hogy a piszkos víz is megtisztul, ha túl megy kilenc kövön.

Vízért a sárgarézes tejhordó-cseberhez hasonló *vízhördőcsebér*-rel jártak (5. kép). Dongáit ennek is egy pár sárgaréz abroncs fogta körül. Alakja szakasztott mása volt a litervékásnak, magassága (kb. 50 cm) jóval meghaladta szélességét (kb. 20 cm). Ürtartalma is, mint a vékaé, két veder (20 l) körül mozgott. Tetejét a cseber füleinél megfelelően kivágott *déckából* összeütött fedő borította.

5. kép.

Fejenhordáshoz használt
vízhördőcsebér.

Vízért a sárgarézes tejhordó-cseberhez hasonló *vízhördőcsebér*-rel jártak (5. kép). Dongáit ennek is egy pár sárgaréz abroncs fogta körül. Alakja szakasztott mása volt a litervékásnak, magassága (kb. 50 cm) jóval meghaladta szélességét (kb. 20 cm). Ürtartalma is, mint a vékaé, két veder (20 l) körül mozgott. Tetejét a cseber füleinél megfelelően kivágott *déckából* összeütött fedő borította.

Ivóvizért menni a nagyobb leányok dolga volt. Különösen azok a leányok vállalkoztak szívesen erre a feladatra, akik után már legény is járogatott. Téli időben ugyanis ekkor volt a találka. Alig várták a délutáni öt órát, hogy indulhassanak a *szempéteri malomhoz* csebrüket megmeríteni. Indulásuk siettetésére minden turpisságot felhasználtak. Elborították „véletlenül“ a csebrét, vagy lopkodva az utolsó csep vizet is kimerték belőle. Végre elmehettek, a fejükre csavart tekerésre tették a facebrét, kezükben pedig egy cserépcsuprot lógattak, mely a cseber megtöltésére szolgált. A hazajövetel bezzeg nem volt olyan sietős, mint az elindulás. Csak vacsora tájt (fél hét körül) kerültek haza. Nem szidták meg őket, mert télen volt az idő a találkára. Ez volt a szokás s a nagyanyjuk is így csinálta, mikor még olyan fiatal volt.

Ahogy tavaszodni kezdett s a mezei munka megindult, a vízfordásnál szokásos találkák is elmaradoztak. A melegebb idő miatt most nem délután mentek vízért, mikor már lágy a víz, hanem jókor reggel, öt óra tájban hozták a leányok. Ezt is sietve végezték, mert utána a tej széthordása miatt a városba kellett indulniuk.

Hóstátban az ivóvíz fejen való szállítását a vízvezetékek létesítése szüntette meg.

Zöldségfordás. A zöldségnemű fejenhordása a tej fejen való szállításánál valamivel hamarabb fejlődött ki.

Amíg az idők emlékezetével nyomon követhetjük a mult lepergett éveit, a hóstátiak mindig foglalkoztak zöldségtermeléssel. A régebbi időben csak kertjükben természetek korai holmikat, nagyrészt saját részükre, s csak a fölösleget vitték a városba eladni. Amint már említettük, a fuvarozás megszűntével válik állandóvá a zöldségféle rendszeres értékesítése, de az eladott áru még mindig a ház körüli kertből kerül ki. A tavaszi szántásból fáradtan hazatért gazda ekkor még szigorúan meghagyta feleségének: „Aztán ne murkozd be az én helyemet.“ Szinte restelte azt, hogy a kukoricafordulóban, ahol tavaly zsendülni látta a búzakalászt s az idénre törökbúza-vetést tervezett, most törpe vetemény éktelenkedjék. Pedig gazdálkodásuk új irányának, melynek kezdetei már most jelentkeztek, nem lehetett ellenállani. A vasút behozatalával rohamos fejlődésnek indult város szükségletei megnövekedtek. A hóstátiak kertjükben természet csekély holmiukkal már nem tudták kielégíteni a nagy keresletet. Így lassanként a zöldségtermeléssel kiterjeszkedtek településükhöz legközelebb eső földjükre is. A határon legelsőbben Szilágyi György kezdte meg a veteményezést. Példáját mások is követték s nemsokára a Magyar-utca végéhez közeleső Berek nevű határrészt együttesen zöldségeskertté változtatták.

A zöldség szállítását e kezdeti időben tekerccsel fejre tett *alacsany vívásu* kerek vesszőkosarakban bonyolították le.

E kosarak nagyságát készítői, rendszerint rendelkezésre, a benne szállítandó zöldség neme szerint szabták meg. Magassága a legnagyobbiknak is alig ért el egy *bakkarasz*-nyit (a hüvelyk- és mutatóujjal mért arasz), viszont a legkisebb csak négy ujj magas volt (24. kép). Az előbbiben káposztafelét, murkot, petrezselymet, az utóbbiban pedig ugorkát, paradicsomot vittek.

A zöldség piacrahordása talán a legnehezebb szállító-munkákhoz tartozott, amelyet az asszonynépség végezhetett. A fiatalság mégis örömmel csinálta, s amint a mostani öreg-asszonyok elbeszélnek, leánykorukban szórakozás volt számukra, ha mezei munka helyett a zöldség felhordását végezhették. Pedig azért a csekély szórakozásért, mely útközben a többi leányokkal való *eltiricselés*-ben állott, nagyon meg kellett dolgozniuk. Aki a zöldségcipelés megkülönböztetett feladatát másnapra kiérdemelte, melegebb időben nem aludt benn a házban, hanem csak úgy ruhástól ráfeküdt a pince fedelére s párnaképpen feje alá tette az elkészített tekereset. Így készakarva kényelmetlenné tették fekvőhelyüket, hogy ne alhassanak el mélyen és meghallják az ébredést jelző éjjeli *kokasszollást*. Sebtében felkeltek és a pince *gátörjá*-ból előhozták a megrakott kosarakat. Hármasával, négyesével összerakták úgy, hogy a nehezebbik alul kerüljön s a kényesebb holmit emennek tetejébe tehessék. Összerakáskor mindenik kosárra egy-egy *mérőkosárt* borítottak. Ez kisebb-nagyobb tányérnagyságú lapos, fonott kosár volt, szélein kétujjnyi rárával (26. kép; az élére állított kosár). Piacon az áru kimérésére szolgáló kosár cipeléskor a zöldséget védte a ráhelyezett kosarak közvetlen nyomásától.

Éjjel egy óra körül indultak, fejükön a megrakott kosarakkal (25. kép). Az úton összetalálkoztak s négyen-ötön összeverődve, csoportosan igyekeztek a Szent Mihály-templom felé. A tarka leánysereg között itt-ott egy-egy fiatal legény is feltűnt, mert ahol nem volt leány a családban, ott a fiúk dolga volt a piaci árut felhordani. A Főtérre felérve, kiválasztották a templom körüli forgalmasabb helyeket s kosaraikat lerakták. Aki éjjélkor elaludt, ilyenkor megbánta: az élelmesebbek elfoglalták a jó piaci helyeket s a hosszanalvóknak csak egy-egy félreeső, eldugott zug maradt. Itt rövid ideig elbeszélgettek egymással a különböző utcabeli leányok, legények, meghányták-vetették a tegnapi történeteket, aztán sietve visszaindultak a többi terüért. Sokszor versenyre keltek a Kül-Közép-utcaiak a Kül-Farkas-utcai fiatalsággal: ki tér vissza közülük másodsor hamarabb? Rendszerint a Kül-Farkas-utcai fiatalság volt a győztes. Valamivel közelebb is estek a Főtérhez s a Trencsintéren (a mai Hunyadi-tér) keresztülúlvá, megrövidítették útjukat. Ahogy kiértek a Bel-Közép-utcára, ujjongva intettek a mögöttük száz-kétszáz lépéssel elmaradt Közép-utcai leányok felé. Így egymást buzdítva végezték a nehéz cipekedő munkát, nem jutott eszükbe panaszkodni, s a verseny nagy izgalmaiban

még azt is elfelejtették, hogy immár negyedszer térnek vissza a megrakott kosarakért. Mire hasadt a hajnal, készen voltak a szállító munkával s egymás mellett szépen felsorakozva, ott állottak a piacon a zöldséges kosarak.

Népeesebb családoknál egymásközt felváltva végezték a zöldség szállítását. Eleinte csak hetenként kétszer, hétfőn és csütörtökön mentek a piacra árulni, de később, amint a zöldségtermelés a határra is kiterjedt, a tejhordással egyetemben e cipekedés is mindennapivá vált.

A kosarak hazahozatala már sokkal hamarabb ment. Délfelc mind egy szálíg kiürültek, s az üres kosarakat egymásba rakva, a 10—15 darabból álló kosártornyot bámulatos ügyességgel egyensúlyozva vitték fejükön (27 kép).¹ A városi polgárok elhűlve fordultak meg egy-egy hóstáti után: három méternél magasabbra felrakott kosártoronnyal, a kéz segítsége nélkül, könnyedén, hetyke testtartással lépkedtek tova az utca macskakövein.

A hóstátiak zöldségtermelése a századfordulón annyira fellendült, hogy gazdasági életük megváltoztatását vonta maga után. Ez abban állott, hogy az állattenyésztés és gabonatermelés háttérbe szorult s helyét a fáradtságosabb, de jobb jövedelmet hozó zöldségtermelés foglalta el.

A lényegesen megszorodott termények elszállítására az eddigi lapos vesszőkosarak kicsiknek bizonyultak, helyettük mély és öblös kosarakat köttettek. Az egyes zöldségfélékhez mértén ekkor kialakultak a hóstátiaktól ma is használt kosárfajták.

Legkisebb közöttük az öt-tízliteres fehér vesszőből készült *ugorkáskosár*. Peremét némelykor sötétebb vesszőből fonott ráma díszíti (26. kép; az alsó kosár). Nevét onnan kapta, hogy legtöbbször ugorkával töltötték meg. Régebben ezzel a kosárral tanultak a 8—10 éves gyermekek fejenhordani. A kis kosarat szép harmatos ugorkával kirakták s tekerccsel a fejükre tették. Így mentek idősebb nénjük mellett, aki a nehezebb kosarakat vitte. Az első héten nehéz volt megszokni az ide-oda billenő kosár tartását. Megfogták két kézzel is, hogy a drága holmi ki ne boruljon belőle. Később már csak egy kézzel kellett tartaniok, majd lassanként teljesen elengedték. Idősebb testvérüknek oktatása s az előttük haladó többi hóstáti leányok jó példája megtanította ezeket a *nevendék* gyermekeket is, hogyan kell a mozgó kosarakat ügyesen egyensúlyozni. Az ügyesebbek már tízéves korukban két kosár vitelére is vállalkoztak. Ritka volt az olyan idétlen gyermek, aki még ekkor sem tudta megtanulni a társaiba oly könnyen beidegződött fejenhordást. Pedig ez

¹ Aki ezt elbeszélte, megkértem, hogy mutassa be az üres kosarak régi szállítását. Megpróbálta, de már nem ment olyan könnyen s félkezével kellett tartania, hogy el ne dőljenek (27. kép).

nagy baj volt, mert ha most nem szokta meg, később hiába próbálta megtanulni.

Nagyság szerint ezután következik a 15 liter körüli *paradicsamas* és a 20 literes *litèrvikás* kosár. Salátát, paréjt, paradicsomot, murkot, petrezselymet vittek és visznek ki ma is benne a piacra.

A hóstátiak legnagyobb kosara a *nagyvikás* kosár (30 literes). Régebben ezt is fejen vitték. Ma is használják s különösen őszi vásárkor sok van belőle a piacon. Mint régen, most is káposztafélék és céklát osztanak el bennük. Ez is fehér vesszőből készül, de van zöld vesszőből font testvér-párja is. A zöld vesszőjű nagyvikás kosárral *készíteni* mennek, azaz a földekről ezzel hordják be még ma is a megtakarítatlan zöldséget, hogy ezzel a fehér kosarakat a sártól és piszoktól megkíméljék. Készíteni nyáron olyan tájt indulnak el, hogy mire kiérnek, hanyatlóban legyen a nap, mert a leszedett zöldség, ha az éles nap rátűz, hamar megfonnyad. Hajdanában, visszafelé jövet, a cipekedésben azok is segítettek, akik kapálni voltak oda. Alkonyatkor egy-két jól megrakott kosárral fejükön, dalolva jött meg a legények és leányok hazatérő hosszú sora.

Azóta megfordult a világ *sörja*. Az 1912. évi tagosítás egyenes, megmásíthatatlan irányt szabott a hóstáti gazdálkodás fejlődésének. Az egykori „külvárosi marhas emberek“ az ugarrendszer megszüntetésével beállott legelőhiány miatt az állattenyésztést csaknem teljesen abbahagyták. Az egytagban kiosztott birtok gabonatermelésre sem volt olyan alkalmas, mint elődjük három fordulóban megosztott földje. Az ezután következő szabadgazdálkodás mindenképpen a zöldségtermelésnek kedvezett. Az ugrásszerűen fejlődő város hatalmassá nőtt szükséglete pedig szép reményekkel kecsegtette a hóstátiakat.

A tagosítás után megszűnt a zöldség fejenhordása is. Az egyes gazdák, messze fekvő birtokukról, a sok zöldséget nem tudták behozni fejen, s a piacra sem szállíthatták már így a több hold földből kikerült terményeket. Szükségessé vált egy gyorsabb és erősebb szállítóeszköz, mely a fejenhordást felválthatta. Így a mezei munkát végző nehézkes ökorszeker mellett tömegesen megjelennek a könnyűmozgású, egyes lószekerek is; ezeknek használata a század elején Hóstátban még ritkaságszámba ment. Nagy gazda volt, aki lószekeret is tarthattott. A fejenhordásnál segédeszközként használt vesszőkosarak, nagyságukban változatlanul, a lószeker derekába kerültek. Most a szekér szállítja, gyorsabban és könnyebben, mint a bakon ülő hóstáti legény nagyanyja, aki még fejen cipelte a holmit. Ez hozza haza a nagy, zöldhajú vesszőből font kosarakat, tele a holnapai zöldségpiac zsenge remekeivel. Innen megtisztítva átrakják a tetszetős fehér kosarakba. Ugorkát, paradicsomot, újkrumplit, mindent a maga helyére. A tornácon sorbaállítva itt várják a holnap korareggeli elindulást.

Mostanában, különösen téli időben, a szegényebb hóstáti rétegek között még fel-feltűnik a régi fejenhordás szokása. Ha reggel — egyéb munka híján — még lószekérrel viszik ki a veteményt, délbe, mikor már jórésze elkelt, a megmaradt zöldséget és az üres kosarakat fejen viszi haza az idősebb hóstáti asszony. A mostani menyecskék közül kevesen tudják fejükön hordani a kosarat,¹ de az idősebb asszonyok is megfogják félkezükkel, hogy az elborítással járó szégyennek elejét vegyék.

A hóstátiak életében egykor oly nagy szerepet játszó fejenhordásból csak csonka, szakadozott foszlányok maradtak meg. Nehéz ma ezekből teljes képet alkotni. Egy emberöltő távlatából ki tudná felsorolni a már akkor haldokló fejenhordás valamennyi válfaját, s azokat a szép régi szokásokat, amelyek ezzel kapcsolatban kifejlődtek. Amit erre nézve összegyűjthettem, a fentiekben immár bemutattam. Még csak néhány apróbb töredéket szeretnék ismertetni.

Homályos emlékként él a kis gyermek hajdani fejenhordása. Szegényebb családokban, ahol nyáron kicsi és nagy egyformán elment a mezőre dolgozni, nem lehetett kivétel a szoptatós anya sem. Az öt-hathónapos gyermeket egy párnával kibélelt nagyvékás kosárba ültette és a gyermek derekát egy hosszában kettéhajtott hosszú törülközővel kétszer kereken csavarta úgy, hogy végül a törülköző két vége, ellentétes irányban, a hátánál találkozzék. A törülköző fennmaradt végeit rákötötte a kosár két fonott fülére. Így a gyermek bárhogy rugkapálózott, a gúzs erősen tartotta és nem engedte kiesni a kosárból. A szoptatós anya csak reggeli után indult, legtöbbször gyalogosan, mert a család jóval hamarabb kiment az ökörszekérrel. A gyermekhordókosarat tekerccsel a fejére tette s vállára vette a kapát vagy gereblyét, ami éppen kellett. Mire kiért, az alkalmi bölcső egyenletes mozgása következtében, el is aludt a gyermek. Künn sem volt sok baj vele. Letette a föld szélén, két-három kukoricaszárát összeborított felette és kötényét ráterítve árnyékos sátrat varázsolt a kosár fölé. Délbe megszoptatta, s a kötényt megigazította a nap járása szerint. Aztán tovább dolgozott. Mire alkonyatra járt az idő, felkerekedett a család s szekéren hazaindultak. Az anyának most már nem kellett fejen cipelnie a kosárbölcsőt, mert az ökörszekeren ölébe vihette haza gyermekét.

Miután a város fejlődésével a Hóstátban betiltották a házi sütökemencék használatát, a kenyértésztát is fejen hordták a pékekhez megsütni. A litervékás vagy nagyvékás kosarat egy fehér abrosszal kibélelték, majd jól belisztezve, a dagasztóteknőből beleborították a megkelt tésztát. Az abrossz fennmaradt

¹ Még ha akarnáksem tudnák, mert azóta megváltozott a hajviselet. Régebben hátul viselték a kontyot, ma pedig a fejük tetejére csavarják, ahova a tekercs kerülne.

négy csücskéjét pedig ráterítették a tészta tetejére. A kosarat tekerccsel fejre téve indultak a sütődék felé. A megsült kenyeret pedig, a kosárba élére rakva, szintén a fejükön szállították haza.

Ma, nyaranként, mikor sok napszámot fogadnak s több kenyérről kell gondoskodnia a hóstáti asszonynak, lószekérrel viszik és hozzák a kenyértésztát, illetőleg a kisült kenyeret. De télen, mikor a családok csak maguk számára sütnek, nem tartják érdemesnek a szekérbe befogni, hanem éppen úgy mint régen, fején viszi el akár az asszony, akár az ember.

Végül meg kell említenem a *vikástarisnya* fejenhordását is. Ezt férfi és nő vegyesen végezte. Szegényebb sorsúak, akik egyszerre csak egy vékával öröltettek a malomba búzát, árpát vagy kukoricát, nem cipelték zsákba ezt a kevés terményt, hanem egy vékástarisnyába töltötték. Majd apróra összeszedték, összehajtogatták a tarisnya száját és madzaggal bekötötték. Az így elkészített tarisnyát cipelője két oldalt megragadta és csak úgy tekeres nélkül a fejére tette, szájával oldalt, előre vagy felfelé fordítva, a szerint, hogy ki miként szokta meg. Aki nem volt biztos abban, hogy a tarisnyát jól bekötötte, az felfelé állította, a másik viszont jobban tudta vinni, ha előre buktatta a tarisnya száját. Hátrafelé azonban sohasem fordították a tarisnya bekötött felét, nehogy a kötő észrevétlenül meglazuljon s útközben kifolyják a gabona jórésze. Órlás után a liszttel megtöltött tarisnyát szintén így fejen hozták haza.

A fejenhordást, nagy vonalakban, ezzel áttekintettük. A fentebbiekből látható, hogy e művelet milyen széles területet foglalt el a hóstátiak teherhordásában. Természetesen addig, míg ez az érdekes szállítási mód olyan fejlettséget ért el, hogy a hóstátiak jellemző sajátságává válhatott, hosszú idő telt el. Eleinte elszórtan jelentkezett, amint a nyomok mutatják a zöldség-hordás területén, majd a tej fejen szállításának fokán túljutva kiterjeszkedett a teherhordás mindazon területeire, melynél a szállítandó anyag és mennyiség fejenhordásra valamennyire is alkalmas volt. Egészen érthető a hóstátiaknak azon törekvése, hogy az egyszerűbb teherhordás-szükségletekből minél többet igyekeztek fejenhordással elvégezni. Így volt legkönnyebb a teher cipelése, s a biztos egyensúlyozás beidegződésével, valóságos élvezetet jelentett számukra.

A kialakult szállító segédeszközök nem öröztek meg, hanem a fejenhordás élettartama alatt, a kor haladásával lépést tartva, állandóan változtak, fejlődtek. Rövid hatvan év alatt a mokányoktól készített tejhordócsebret — a díszes réz-abroncsos csebren keresztül — a tejhordókosár váltja fel, s a benne hordott feketeszínű cserépből készült kúpáscsuprok helyébe bádogkondérok kerülnek. A gyors haladást nem lehetett feltartóztatni. A mély vesszőkosarak megjelenése után

szélesen kiteljesedett fejenhordás szinte máról-holnapra megszűnt.

A hóstátiak fejenhordása rövidéletű volt: az első nyomok az 1850. év után mutatkoznak s egy jó félszázad múlva, az 1912-t követő években majdnem teljesen eltűnik. Korai halálát az ugarrendszert követő szabadgazdálkodással nélkülözhetetlenné vált lószekér elszaporodása okozta. A fejről — szállító segédeszközeivel együtt — a szekérbe vándorolt a holmi, de a könnyebb teher cipelésében a két kéz veszi át szerepét.

2. Teherhordás nyakbavetve.¹

Az *őzbúza* és a tavaszi *sőriárpa* elvetésekor a hóstáti ember nyakába vetett abroszban cipeli a *magat*. A *vetőabrosz* majdnem kivétel nélkül minden családnál fehérszínű, esetleg színes csík tarkítja. Oldalai rendszerint másfélméteresek. Jobbmódú házaknál erre a célra külön abroszt tartanak, de megfelel a célnak, ha asztalterítésre is használják. Fontos az, hogy vetés előtt ki legyen mosva, mert azt tartják, hogy a lisztes abroszból vetett búza üszkös lesz.

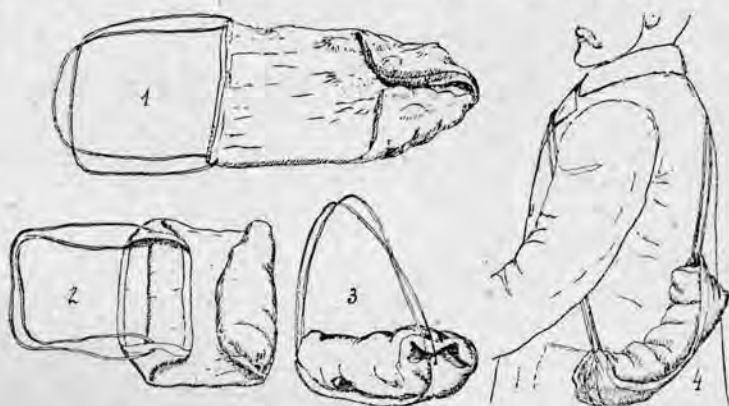
Vetéskor az összehajtogatott abroszt a zsákokat vivő ökörszekér *sorogjaládájába* viszik magukkal. A szekérrel a föld jobbsarkán állnak meg, mert innen indulnak a vetéssel. A vetőember előveszi az abroszt s két sarkát kettősbogra összeköti. A keletkezett nyílásba befűzi jobbkarját egész a hónaljig, majd fejét is átdugja rajta. Az abrosz két lelógó csücskét pedig halkézben szorosán összefogja s így a beöntött mag tartásában a nyaknak a balkéz is segít (29. kép). Aztán megtölti az abroszt a hátulsó zsákok egyikéből egy litervéka maggal, majd a föld jobbfelén megáll és *elén-t* vagy *elő-t* (irányt) *veszem maga elejé* és úgy megy a *főt hosszába*. Lépésről-lépésre haladva egyenletesen tele szórja maggal a *borozdaajt* és a *borozdatetőt*. Sokszor a hosszú földnek közepére sem ér s abroszából már is kiürül a mag. A vetőember nem mozdulhat ki lépéséből, hogy újabb vetőmagot vegyen, mert visszatértekor könnyen eltévesztheti azt a helyet, ahol abbahagyta a vetést. Ezért magával viszi 8—10 éves fiát is, hogy a litervékással, vagy újabban a vederrel, utána hordja a magot. Ő a *makhördő*, amint Hóstátban nevezik.

A húsz méter széles földet három *pásmá*-ból szokták bevetni s közben nincs megállás, pihenő. Bizony eláll nyaka, válla

¹ A fejenhordás teljesen elszigetelten áll e fejezet többi teherhordási módja között, mert itt az egész terhet egyedül a fej viseli. A most következő részeknél már nem tudunk a munkát végző testrészek szerint éles határvonalat vonni, mert a cipekedésben az egyes testrészek nem különülnek el világosan, hanem egyik a másiknak segítségére van. Így a további felosztásunk némiképpen erőszakolt.

és balkarja annak, aki egyszerre 3—4 zsák magot vet el. Bár több testrészt osztozik a teher viselésében, a vetni való mag cipelése mégis a legkimerítőbb teherhordó műveletek közé tartozik.

A régebbi időben, mikor még három fordulóra oszlott fel Kolozsvár határa, a hóstáti gazdák marhájukat az ugarnak hagyott földjükön legeltették. A jószág őrizetére minden háztól indult valaki: szegényebb ember legkisebb gyermekét, fiát vagy leányát küldte velük, akire már rábízhatta félvagyonát jelentő marháit, gazdagabb családoknál pedig a béres dolga volt legeltetni jární. Mivel naphosszat ott maradtak, tarisznyába élelmet is vittek magukkal. Hóstátban az ugarra járó gazdaggyermek vagy béreslegény ételes tarisznyáját másképp kötötte meg és másképp is viselte, mint ahogy azt egyéb alkalmakkor szokták hordozni. A kendőbe kötött kenyeret, szalonját és hagymát miután besüllyesztették a tarisznya fenekére,

6. kép.

A nyakbavetett tarisznya kötési fokozatai.

két *csúp*-ját háromszög alakban visszahajtották és óvatosan, hogy a hajtás megmaradjon, a tarisznyát felgöngyölítették (6. kép 1., 2.). Majd a felcsavart részt behúzták a tarisznya szétnyitott szájába (6. kép 3.) és itt elegyengették, jól benyomkodták különösen a szélein, ahonnan a *tarisnyakötő* indult. Útra készen volt a tarisznya, csupán fel kellett venni. A tarisnyakötőt fejükbe vetve, balkarjukat átfűzték rajta. A tarisznya így gazdája *balhúnya* alá került, a csípő tájékára (6. kép 4.).

Aki legeltetett, nyakába vetett tarisznyáját egész nap oldalán lógatta. Nem is tehette le, hisz az ugaron legelő marhákat követnie kellett, vigyázott reájuk. Csupán délben pihent meg rövid két órára. Ilyenkor valamennyien a közeli patakhöz

terelték az állatokat. Itt itattak s amíg *deléltették* őket, addig egyszerű ebédjüket ők is elfogyasztották. Csoportokba verődve : gazdaggyermek jó pajtásaival, béreslegény a szomszéd béresével, tüzet raktak és szalonnájukat megsütötték. Ha nem volt szűkmarkú a háziasszony, jóllakhattak a tarisznya tartalmából, sőt az ebédnek szánt kenyérből, szalonnából még a béreseknek is maradt *ozsonnyára*. Úgy két óra felé felszedelőzködtek. Tarisznyájukat az előbbi módon felcsavarták s nyakukba vetették. Szürkületig tovább legettettek.

3. Vállonhordás.

Régebben a hóstátiak kétvékás tarisznyát is használtak s ezt, mint az iszákot a környező faluk lakói, vállukon átvette cipelték. Lisztet, gabonát, paszulyt vagy lucernamagot szállítottak benne, ha a fejen vitt egyvékás tarisznya erre kicsinek bizonyult, de a szállítandó termény mégsem volt olyan sok, hogy nagyobb zsákot kelljen elővenni érte. A tarisznyát lazán, nem egészen színültig megtöltötték s szája bekötése után tartalmát derekánál elfelezték, megcsavarták, majd jobbválukra fellendítették. Így a terhet válluk igazságosan megosztotta: előre és hátulra is egy-egy vékával jutott. A kétvékás tarisznya használata kiment divatból s mostanában csak ritkán találkozunk vele.

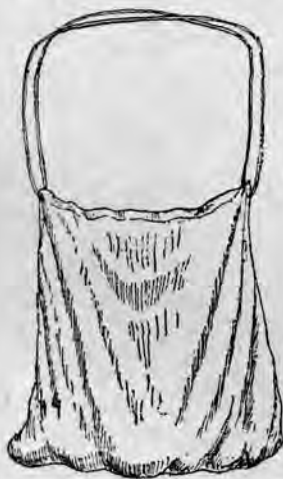
A zsákot szintén jobbvállon hordják Hóstátban. Vállraemelésének módját a zsák nagysága és tartalma határozza meg. A háromvékás *csohán*-zsákot jóerőben lévő ember maga teszi fel vállára. Az előtte szájával felfelé álló zsákot balkezelével félbaloldalt, jobbjaival pedig féljobbaldalt derékon ragadja és a levegőben tengelye körül átfordítva, egyetlen mozdulattal jobbvállára emeli. Súlyos búzaszemmel teli zsákoknál, ha tartalmuk a négy-öt vékát is meghaladja, a vállratevéskor más is segédkezik. Ilyenkor a vállra vevő balkezelével marokra fogja a zsák összekötött száját s térdében kissé meghajolva jobbjaival átkarolja a zsák derekát. Aki a feltevésben segít, az megragadja a zsák földön lévő csúpjait (sarkait) és *hop!*-ra fellendíti a zsák alját, míg a felvevő ember jobbkarja emelésével igyekszik segíteni. A balkéznek csupán az a szerepe, hogy emelés közben az előrebukástól visszatartsa a zsákot.

Cipelés közben a jobbvállra tett zsákot előlről a jobbkézzel szokták tartani, hogy egyensúlyi helyzetét ezáltal megszilárdítsák, a felemelt felsőkarral pedig, nagyobb érintkezőfelület létrehozásával, biztosabbá tegyék a zsák vállon maradását. Ilyenkor balkezük helye rendszerint a csípőn van (30. kép). Hosszabb út alkalmával, ha elfáradtak, karjuk szerepét felcserélik: balkézrel átnyúlnak a zsák száját tartani, jobbkarjukat viszont — a tartó váll kiszélesítéséért — csípőre támaszt-

ják (31. kép). Ezt az utóbbi fogást alkalmazzák akkor is, ha a zsákot le akarják tenni. A jobbkar ilyenkor elhagyja a csipőt, felnyúl és derékon karolja a zsákot. Ha a zsák kisebb fajta, akkor a cipelő ember derékban előrehajol és a zuhanástól jobbkarjával óvatosan visszatartva, karján át lassan fenekére buktatja. Letevéskor nagyobb zsákokat nem buktatnak előre, mert a jobbkar a ránehezedő súlyos terhet nem tudja visszatartani s ha zsák vállukról hirtelen leesik, feneké több helyen kihasad. Ezért a négy-ötvékás zsákokat jobbkarral derékon átölelik s oldalt, a kar állandó lejjebb engedésével, a térd fokozatos behajtásával, csendesén a földre bocsátják. Mindkét esetben a zsák száján lévő balkéznek segítő szerepe van; a leeresztési műveletben a zsák elejét a balkéz kormányozza.

Ötvékásnál nagyobb zsákot ritkán használnak a Hóstátban. A hatvékás zsáknak, mivel cipelni károsan lehet, *embèrhóhér* a neve.

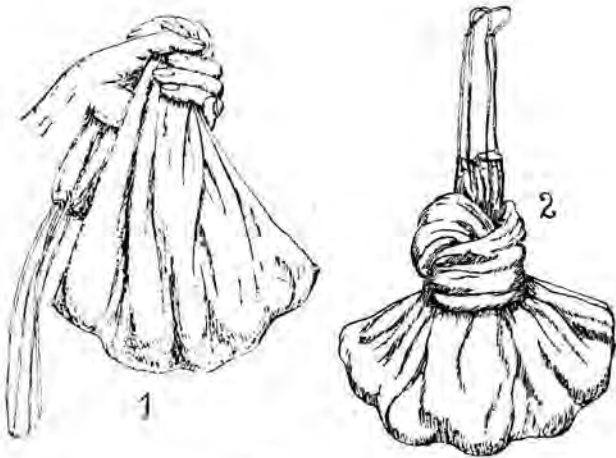
A zsákhordást a férfinem fiatalabbja végzi. Leginkább a malomba búzát visznek és onnan lisztet hoznak benne. E cipekedési munkában mind kevesebb állandóságot figyelhetünk meg, mert a zsák hordását az első világháború utántól nagyrészt a könnyű lószekérrel végzik s ma csak a szegényebb gazdák körében találkozunk a zsáknak vállon való cipelésével.

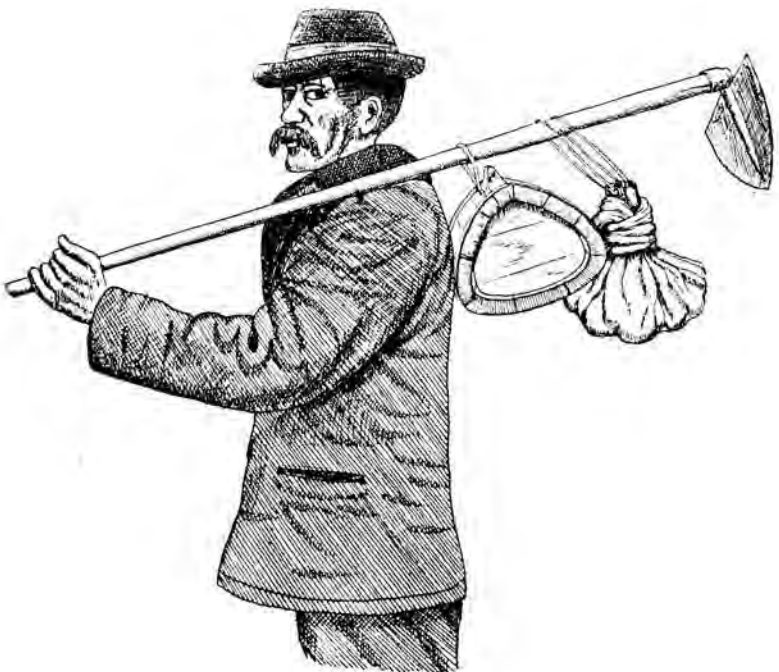
7a. kép.

Vikástarisnya.

Nem közvetlenül a vállon, hanem kapa-, kasa- vagy gereblyenyélbe húzva viszik magukkal mezei munka alkalmával a *frustukostarisnyát*. (9. kép). Amint a neve is mutatja, a mezőn dolgozó hóstáti ember hajnalban, amikor munkába indul, ebbe a tarisznyába köti be reggeliét: egy jó karéj kenyeret és egy darab szalonnát. Tulajdonképpen ugyanaz a vékástarisznya ez, amit másképp megkötve nyakba vetve is viselnek (7a. kép.) Kötése a következő képpen történik: balkézrel megmarkolják mindjárt a tartalma fölött s a kézfej mögött lecsüngő részt jobbkézzel a kar alatt áthozva egyszer kétszer — amint kitelik belőle — a tarisznya testére csavarják, majd a fennmaradt tarisznyakötőt a kihúzott balkéz helyén támadt nyíláson átfűzik (8. kép 1., 2.). A keletkezett bogot megszorítják, elegyengetik. Azt tartják, hogy a megkötött tarisznyát annál könnyebb vinni, minél rövidebb az áthúzott kötőrész. Ügyesebb emberek, akik nem restellik a fáradságot, úgy ráfacsarják a tarisznya-

8. kép.
A tarisznya bograkötése.

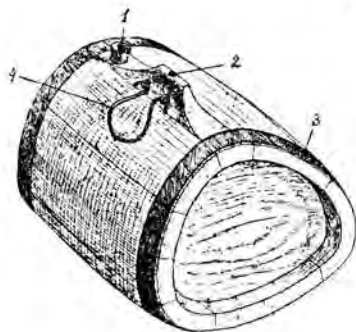
9. kép.
Kapanyélbe húzott légøj és frustukostarisnya szállítása.

kötöt, hogy a kihúzott rész alig ér be egy vastagabb kapanyelet.¹

A tarisznya eddig ismertetett viselés módjai között a Hóstátban leggyakrabban az utóbbi fordul elő. Az így kötött tarisznyába nemcsak reggelit szállítanak, hanem kaszáláskor benne viszik ki a kaszát élesítő szerszámokat is. Régebben, ha a hóstáti ember vidékre indult, holmiját bograkötött tarisznyába, botjára akasztva vitte magával.

A tarisznya cipelésekor emelőként működő botot vagy szerszámnyelet a szerint, hogy ki mikép szokta meg, jobb- vagy balvállon hordozzák. A tarisznyának ezt a fajtáját a nők nem viselik.

A szerszámnyelen függő tarisznya mellé legtöbbször ráhúzzák a víz hordó *légéj-t*² (10. kép) is; ennek vállon való szállítására régebben pipaszár formájú *légéjtartórúdot* használtak. Ma a vízzel teli légelyt úgy helyezik el a kapa vagy a kasza nyelén, hogy oldala cipelőjének hátára támaszkodjék s a tarisznya mögötte foglaljon helyet (9. kép).

10. kép.

Légéj.

1. *ivójuk* (benné egy átlukasztott tetejű sárgarézből készült gyűszű), 2. *szelelőjuk*, 3. *abroncs*, 4. *file*.

áramló levegő nyomása könnyíti meg tartalmának az ivólyukon való kicsurgását. Mezei munka közben a légely körben jár: aki megszomjazik előveszi a fa vagy bokor tövéből és iszik belőle.

¹ A könnyebb szemléltetés kedvéért az idevágó ábrák készítettésében erre nem voltam tekintettel.

² A légely lekerekített csúcsokban végződő háromszög alapú, hengerhez hasonló hordócska, melynek palástját szélesebb, puhafából készült dongák képezik. Alap- és fedőlapja hornyolt, melyeket készítője kákaival a dongákba faragott ontorába (keskeny csatorna) erősített, hogy a víz ne szivároghasson keresztül. A dongákat széleinél egy-egy kétujnyi széles abroncs tartja össze. A legelső donga aránylag keskeny és keményfából készült. Egyik szélén van a tágasabb ivólyuk. A dongát közepe fele csúcszerűen kifaragta mestere s ennek tetejébe találjuk a szűkebb méretű szelelőlyukat. Ez alatt, a csúcsos rész tövéhez, két karikászerűen legörbített szeggel fogják oda a légely fülét.

A légely nagysága változó : ma általában négy-ötlitereseket használnak, de régebben nem volt ritka a tizennégy-tizenhatliteres légely sem. Ezt a nagyobb fajtát már nem a vállukon vitték, hanem kezükben lógatták, vagy pedig ha ökörszekérrel mentek, akkor a lajtorja felső állára akasztották a légely számára felszerelt horogba. Vannak olyan légelyek is, melyeknek alsó dongájából négy apró lábat faragott készítője, a szász kádár, s díszítésképpen különböző szélességű sötétszínű faesikokat ékelt dongái közé. Némelyiknek abroncsa rézből készült, különösen abban az időben, mikor a rezescseber divott a Hóstátban.

4. Csípő és derék szerepe a teherhordásban.

Mikor a hóstáti leány vagy asszony a boltba megy egyszerre több mindent beszerezni, egy nagyobb fajta ugorkáskosarat visz magával. A vásárolt holmit ebbe a kosárba elhelyezi, majd jobbsípőjére támasztja, hátulról átkarolja és fülét megragadva magához öleli (32. kép). Ha az úton elfárad, hasonlóképpen balcsípőjére teszi át kosarát. Sok hoznivaló esetén a terhet két kosárban, két csípője között megosztja.

Kisebb kosarakat csípőre támasztva a zöldségnemű fejenhordása idején is használtak. Ha egy-két kisebb kosár az utolsó menet alkalmával a fejről lemaradt, csípőjükön vitték ki a piacra. A teherhordásnak ezt a módját otthon a házkörüli gazdasági munkában a nők ma is alkalmazzák.

A csípőre támasztott ugorkáskosárral a füleskosár, de még inkább a szotyor használatát teszik fölöslegessé ; ezzel a Hóstátban még elvétve sem találkozunk. A karra fűzhető füleskosár ellenben — amit ők *karóskosár*-nak neveznek — kezd elterjedni és kiszorítja a csípőnhordás régi szokását.

A derékra kötött női és férfi félkötény teherhordó szerepéről is meg kell emlékeznünk.

A hóstáti nők kötényüket, a *ruhát*, felkötött állapotban, zöldség-hordásra is használják. Két alsó sarkát a ruha felső széleinél a pánt és a kötő mögé jól begyömöszölik (33. kép) s szedés közben zöldpaszulyt, paradicsomot vagy más apróbb zöldségfélét a ruha visszahajtásával keletkezett zsákszerű részbe süllyesztenek. Mikor félig megtelt, a ruha elejét balkézrel felfogják, hogy a zöldség súlya alatt begyűrt sarkai ne csúszszenak ki. Ha súlyosabb zöldséget szednek, nem elég kézzel visszatartani a kötényben lévő terményt ; ilyenkor a ruha egyik sarkát

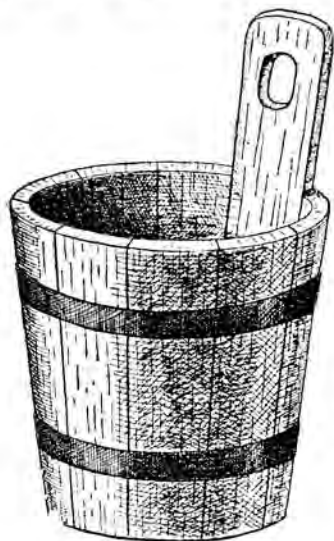
¹ A női *ruha* másfél méter széles és kb. egy méter hosszú, leginkább kék csíkos vászonból készült félkötény. Felül olyan sűrű ráncba van szedve, hogy szélessége itt harmadára (40—50 cm) zsugorodik. A ráncolt részt háromujnyi széles pánt tartja, mely mindkét oldalon egészen a gerincig hátranyúlik. Ennek végeit megtoldják a ruha kötőjével, melyet olyan hosszúra készítettettek, hogy hátulról ismét előre érjen és végeiből csokrot lehessen kötni. A ruha alsórészét szélességében három egymás-mellett sorakozó rövid hajtás díszíti.

átfűzik a kötő *máslija* alatt és az áthúzott végét a másik csücskével bograkötik (34. kép).

Lépésről-lépésre járva a ruha lassanként színültig megtelik. Ilyenkor óvatosan kilépkednek a veteményesföld szélére s tartalmát kosarakba ürítik. Az ugorka- és paszulymag elvetésekor is a ruhának ezt az utóbbi felkötését alkalmazzák.

A férfiak félköténye, a *sürce*, szintén szerepet játszik az emberi erővel történő teherhordásban. Szélessége megegyezik a női ruháéval, hosszúsága ellenben csak 70 cm, s élénk kékszínű anyagból készül. Felül nincs ráncha szedve, hanem *kórca* van; ebbe kötöként akkora *galandat* húznak, hogy derékon kétszer átérje gazdáját és elől a *ködök* táján csokrot lehessen kötni végeiből. Alul széltibe párosával két-két keskeny visszahajtás díszíti (35. kép).

Régebben általánosan viselték, dologidőben szélesre kihúзва, sőt vasárnap is ünneplőruhájuk fölé tiszta surcot kötöttek, melyet e pihenőnapon elől keskenyre összehúztak. Ma ezt a régi alakú surcot kevesen viselik. A gazda legfeljebb tavasszal szól oda feleségének, mikor a mezőre készül: „*Hocc ide a sürcot, mēr a törőbúzáat abból vetem!*” Künn a határban a felkötött *sürce* két csücskét balkézben összefogja, megtölti maggal és jobbkezelével *elcsabdassa* belőle. A kukoricán kívül a répa és a *döblec magat* is ebből vetik el. Szükség esetén, ha sürgős a zöldség leszedése, a férfiak is segítenek. Ilyenkor *surcukat* teljesen úgy használják, mint ahogy a nők köténytéherhordásával kapcsolatban fentebb láttuk.

11. kép.
Tejessajtár.

5. Teherhordás kézben.

Az emberi erővel végzett szállításokat tekintve, legszélesebb köre a kézbenhordásnak van. Szállítómunkája sokféleségében valamennyi testrészt felülmúlja. A szállítandó anyag minőségéből és aállítás körülményeiből adódó kézbenhordás mellett, más testrészek végezte cipekedésben a kéz mint segítő tényező működik. Így a kéz szerepét a teherhordómunkában, teljes pontossággal, nehéz megállapítani. E fejezet anyaga is csupán adatokat szolgáltat ehhez.

Félkézben, jobb- és balkéz között felváltva, hordják a *tejessajtár*-t. Régebben ez is keményfából

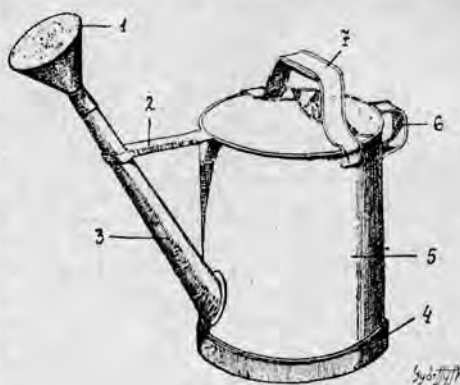
készült s a szászrégeni kádárok árulták a kolozsvári vásáron

(11. kép). Alig negyedméteres átmérőjű kerek alapját 30 cm magas dongák fogták körül, melyek felfelé kissé kiszélesedtek. Közülük egy majdnem félméter magasra kiemelkedett és ennek felső felén nagyobb ovális lyuk tátongott. A sajtár fel-emelésekor jobb- vagy balkezüik három közbelső ujját belülről átdugták e széles nyíláson és így kezükre függesztve cipelték a belefejt tejet. Ma valamivel kisebb, de teljesen azonos formájú pléhsajtárt használnak. Az istállótól a konyháig most ezzel hordják a tejet. A sajtár, régebben éppen úgy mint ma, ha kiöregedett tejhordó szerepéből és *megócskült*, nem dobják el, hanem más beosztást kap: az istállóból *ganélet* meritenek vele.

Mint félkézben hordozható szállítóeszközt, régebben a litervékást is használták. A házkörül egyik helyről a másikra leginkább magot és lisztet szállítottak vele. Ha kevés volt benne, akkor a litervékás dongájából kiálló, kerekre faragott rövid nyelét megragadták s kezükben lógatták, ha pedig csordultig tele volt, akkor mellükre emelték és másik karjukkal átölelve magukhoz szorították.

Az öntözőt, vagy amint a fiatalabb nemzedék nevezi, a *locsolót* (12. kép), szintén félkézben viszik. Cipelés közben *fésőfilit* balkezüikbe fogják, de ha *melegágyat* vagy *hidekfödöt* akarnak megöntözni *kannája* tartalmával, akkor *ódálfilinél* fogva átveszik jobbkezüikbe, hogy ezáltal ferde állásba kerüljön.¹ Öntözni rendszerint jobbkézzel szoktak, s csak ha jórésze kiürült, akkor veszik át balkezüikbe.

12. kép.

Öntöző vagy locsoló.

1. rózsája, 2. összekötője, 3. csüve,
4. abranca, 5. kannája, 6. ódálfile,
7. fésőfile.

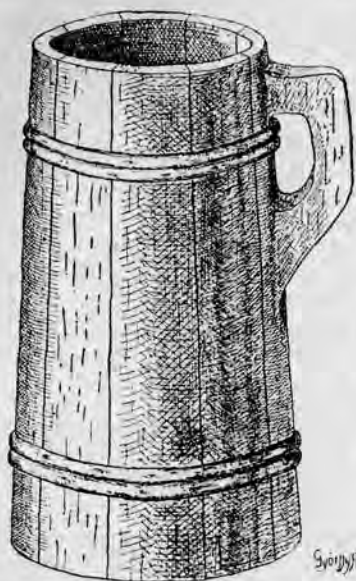
Amint már láttuk, a nagyobb légelyeket is nem vállra téve, hanem fülüknel fogva félkézben szállították.

Régebben a Hóstátban általános volt a *kártya* használata is (13. kép). Egyszerre kettőt vittek belőle két kezükben megosztva. A kártya 60—70 cm magas volt. Fenekét 20 cm-es átmérőjű kör alakú falemez alkotta, oldala viszont puhafa-dongából készült, melyet alul és felül egy-egy hasított mogyorófavesszőből készült faabroncs tartott össze. Az egyik dongáját úgy választotta meg készítője, a havasi mokány, hogy hosszába

¹ Az öntöző többi részének nevét l. a 12. képen.

kiálló, széles fület faraghasson belőle a kéz számára.¹ Alakja nagyjában, a csonkakúphoz közeledő hengerhez hasonlított. Űrtartalma 7—8 liter között mozgott.

Amíg új volt, a kártyával vizet hoztak a Szamosról. Különösen a férfiak munkája volt a víz kártyával való szállítása, mert a leánynépség fejre tett cseberrel végezte az ivóvizhordást.

13. kép.

Kártya.

A régiiek azt állítják, hogy a Hóstátban a kártyus használata megelőzte a fejre tett vízfordócsebert, mely a tejfordócseber mintájára fejlődött ki, de teljesen nem tudta kiszorítani s ezért a vízvezeték lerakásáig párhuzamosan találkozzunk mindkét szállítási móddal.

Ha valaki nem ért rá, vagy restelte a cipekedést, a vízárustól is beszerezhetette szükségletét; ez vízhordókkal megrakott lovaszekerével naphosszat járta Hóstát utcáit. „Friss Szamos vizet, akinek kell hamaar!” — hangzott fel érkezését jelentő kiáltása. Sokan vettek tőle, hiszen olcsón adta: kártyájával egy krajcárért mérte, de ötért egy nagyobb csebert is megtöltött.

A kártya nem volt hosszú életű. Abroncsa meglazult, vékony feneke hamar behasadt. Állandó otthoni javítgatásokkal, tatarozásával sikerült életét rövid időre meghosszabbítani. De ezután többé nem használták vízfordósra, hanem *beszpürkáták* és *muslékat* (moslékot) merítették vele ki és be abból a hordóból, amelyet erre a célra készített kicsi fatengelyű, rúdnélküli szekér vitt a közeli szeszgyárba és onnan haza.²

A kártya már rég eltűnt a hóstátiak háza tájáról. A veder

¹ Itt említem meg, hogy a hóstátiak faedényüket két forrásból szerezték be: a finomabb kivitelű rezescsebert, légelyt, fasajtárt nagyvásárok alkalmával a szász kádároktól vették, viszont a kártyust, csebert és általában a kezdetlegesebben elkészített hasonló szállító segédeszközöket a havasi ruménektől vásárolták, akik gyakran keresték fel faedénnyel megrakott apró lovaikkal a hóstáti részeket.

² A kolozsvári hóstátiak állattenyésztésében ennek a Magyar-utcai szeszgyárnak nagyon fontos szerepe volt. Régebben a széna mellett a marháknak rendszeres táplálékul szolgált az innen kapott moslék. Mindennap érte mentek s a moslékhordás idővel annyira állandósult, hogy erre a célra kisméretű lajtorjásszekér fejlődött ki, melyre csak egy-két hordó fért fel. Rúdjai nem voltak s így a lovat csak hámfával

és a vizeskanna feltűnésével, amelyeket eddig helyettesített, teljesen elvesztette jelentőségét.

A tejhordás tárgyalásakor már említett csokrosan összefogott kondérok hordása is e fejezetbe tartozik. Ezeket is, arányosan megosztva, fülüknél fogva két kézben szállítják (19. kép). A tej szétosztásáért magukkal vitt félliterest ilyenkor hüvelykujjal fogják oda a kondérok oldalához. Ez a szállítási mód igen jellemző a hóstátiakra, mert a környező falukból iszákba sülyesztett kondérokban hordják szét a tejet.

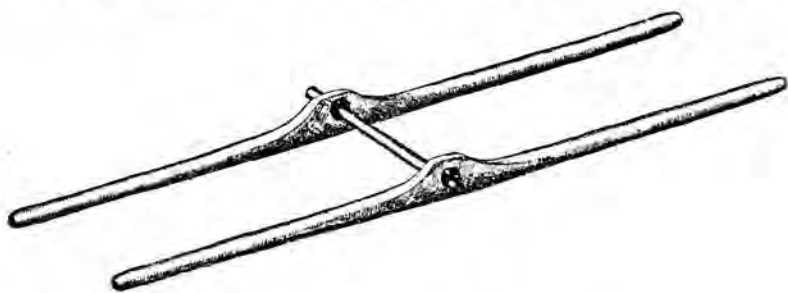
A vállon való zsákhordás mellett Hóstátban találkozunk karon, illetőleg kézben való szállítással is. E fajta cipelését leginkább csépléskor alkalmazzák, mikor a kicsévelt búzaszemmel megtöltött zsákokat ökörszekeren szállítják haza s míg a szekérhez érnek, egy rövid úton gyalog kell cipelniök. Ezt a szállítómunkát már két ember végzi. Az álló zsákot közrefogják és egymással szembefordulnak. Két egyoldalón lévő kezüket összefogják és kissé meghajolva a zsák összekötött szája alatti felső felét karjukra fektetik. A másik két szabadon lévő kezükkel megragadják a zsák földön lévő csúpjait és felemelik arra a magasságra, amilyen magasan a karjukra buktatott eleje is nyugszik. Ilyenformán a nagyjában vízszintesbe hozott nehéz zsákot félig-meddig oldallépésekben az ökörszekérhez cipelik. Oldalánál megállnak, arccal a lajtorja felé fordulva. Néhány lendítő mozdulattal, melyben a csúpokot fogó kezeknek is nagy szerepük van, a zsák karra támaszkodó szája felőli részét magasba emelik és ráfektetik a lajtorja felső állára, majd a felszabadult kézzel segítve, a fenekét is felnyomják annyira, hogy a szekérben álló ember egyetlen mozdulattal behúzhassa a zsákot. Ily módon a szekérbe szájával lefelé került a zsák, oldalával nekitámaszkodva a lajtorját befedő oldaldeszának. Ezt akarattal teszik így, mert ezáltal megakadályozzák a szem esetleges kifolyását. Ugyanis, ha a *zsákolók* gyengén kötötték be a zsák száját s ez a szekérben felfelé állva útközben kihajlik, akkor az idetóduló szem feszítése következtében a gyenge kötés hamar megenged, s a búza észrevétlenül kifolyik. Ezzel szemben a lefelé fordított zsák száján ha ki is *ódozik* (oldódik) a kötő, a búza jórésze a szekér derekában marad s csak kevés hull el a betömetlenül maradt deszkanyílásokon.

A hóstátiak régi, szénát szállító eszköze volt a *fijokhordórúd* is. Ma már csak emlékét őrzik, mivel használata a múlt század végefelé megszűnt. Régebben a gyűjtésre kész szénát 2—2½ mázsás csomókba *fëfijokóták* s ezeket két párhuzamosan aládugott fiókhordórúd segítségével két szénagyűjtő felemelte és elszállította az előre kiszemelt magasabban fekvő lapályos

fogták a szekérbe. Miután kártyánként megtöltötték a hordókat, felhasított zsákból készült terítővel lefedték tetejét és egy fakarika ráhúzásával oldalához szorították lelógó széleit, hogy útközben megakadályozzák a moslék kilocsogását.

helyre; itt boglyát raktak belőlük. A három méter hosszú és karvastagságú, gömbölyű fiókhordórudak végei menedékesen elhegyesedtek, egyrészt azért, hogy könnyebben csússzanak a szállítandó fiók alá, másrészt pedig cipelés közben a kéznek is könnyebb volt a rudak fogása. Hossza és vastagsága miatt könnyű fából, rendszerint fenyőből vagy nyárfából készítették, hogy az amúgy is nehéz fiók cipelését a rudak ne súlyosbítsák. A fiókhordórudaknak való vastagabb, egyenes faágat, minden gazda maga vágta a közeli erdőből.

Újabban a fiókhordórudak használatát a szénagyűjtéskor alkalmazott állati erő teszi fölöslegessé. Ma már nem csinálnak mázsás fiókokat, hanem apróbb csomókba húzzák össze a megszáradt szénát. A gyűjtés módja is megváltozott. Nem a fióko-

14. kép.

Kettenhordórúdok és köszpálc.

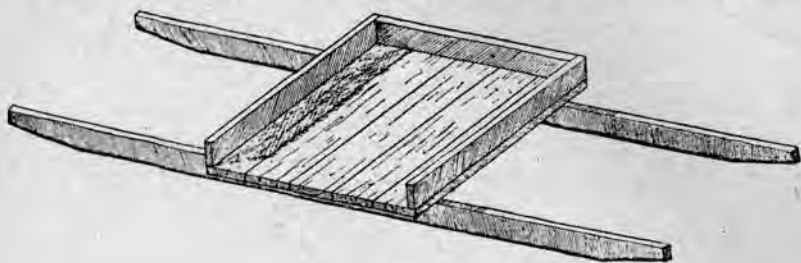
kat hordják egybe a készülő boglya köré, hanem a megkezdett boglyafenék vándorol, marhával húzott vontatófán csomóról-csomóra, míg betetejezik.

A cseber szállításakor a fiókhordórúddhoz hasonló szerepet tölt be a *kettenhordórúd*. Régi alakja, melynek használatára a Hóstátban is emlékeznek, a fiókhordórúd kicsinyített mása volt. Az egyenes és gömbölyűszélű rudak hossza, akárcsak a ma használatban lévőké, két méter lehetett, vastagságuk pedig a szállítandó teherhez viszonylott. A cseber felemeléséhez egy harmadik, rövidebb rúdra is szükség volt, ezt *köszpálcá*-nak nevezték. Ezt keresztülhúzták a cseber két átlukasztott fülén, majd ketten a hosszabb rudak faragott végeit megfogva, a csebert közrefogták és a füleknél két oldalt kiálló közpálcá alá támasztották. A felemelést és a szállítást óvatosan kellett végezniök, mert a közpálcá állását a kettenhordórúdon, a felemelés következtében ránehezedő terhen kívül, nem rögzítette semmi sa cseber egy ballépés következtében a cipelő rúdpárból könnyen kiakadhatott, lezuhant és tartalma elfolyt. Az újabban használatos rudak az e fajta kellemetlenségeket kiküszöbölik. Ugyanis a mai kettenhordórudak közepén tenyérnyire kiszélesednek és

itt egy-egy átfúrt lyukba illesztik be a közpálca kiálló végeit (14. kép).

A közpálca rendszerint elhasznált seprűnyélből kerül ki, a kettenhordórudat viszont vásárokon szerzik be.

A kettenhordórúddal vitt 2—4 vedres cseberben régebben

15. kép.

Ganéhordósaragja.

ivóvizet vagy moslékot szállítottak a marháknak, ma pedig vizet hordanak a házuk mögött messze kinyúló kertjük öntözésére (36. kép). Öntözéskor az egyik rúdra akasztva magukkal viszik az öntözőt is. Ha a gazda növedék gyermekével végzi a vízfordást, beljebb fogja a rudakat, hogy a megosztott tehernek több, mint felét ő cipelje.

Még egy eszközzel kell megismerkednünk, mellyel a szállítást olyanformán végzik, mint a kettenhordórúddal. Ez az eszköz a *ganéhordósaragja*. Két 170 cm hosszú lapos rúd közepén alacsony, négyzet alakú (75 × 75 cm) háromoldalas ládikóból áll. Ezt a ládikót úgy erősítik a rúdra, hogy a ráma nélküli fele oldalra nézzen (15. kép). A ganéhordósaragjának határozott szerepe van a hóstátiak kertgazdálkodásában. Kora tavasszal, mikor a melegágyakat készítik, a *porganét* (földdel kevert porszerű trágya) ezzel szállítják. A saragja ládáját lapáttal magasra megrakják porganéval és ketten a rudak végeit megfogva elszállítják a készülő melegágyhoz. Itt a melegágy hosszába úgy helyezkednek el, hogy a ganéhordósaragja ládájának rámanélküli oldala a melegágy felé nézzen. A saragját a melegágy rámájára emelve, tartalmát így egyszerű megdőlés-

16. kép.

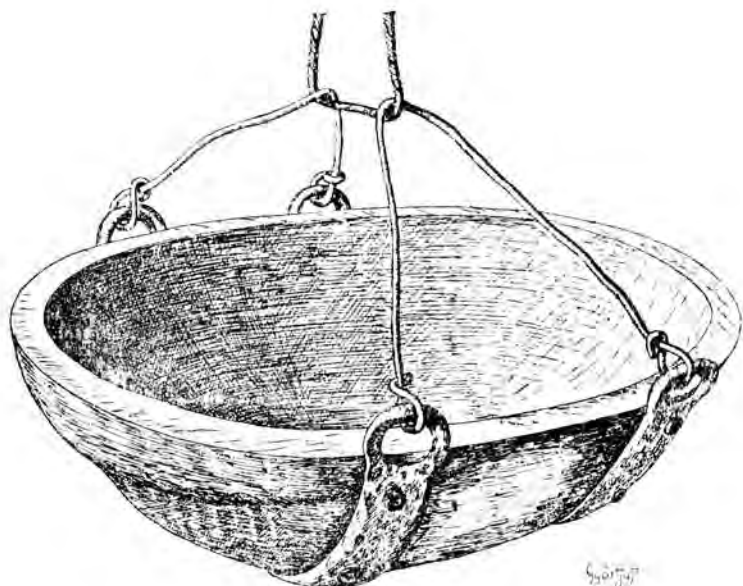
Ganéhordósaragja használat közben.

ezzel szállítják. A saragja ládáját lapáttal magasra megrakják porganéval és ketten a rudak végeit megfogva elszállítják a készülő melegágyhoz. Itt a melegágy hosszába úgy helyezkednek el, hogy a ganéhordósaragja ládájának rámanélküli oldala a melegágy felé nézzen. A saragját a melegágy rámájára emelve, tartalmát így egyszerű megdőlés-

sel a deszkakeretek közé ömlesztethetik. Üresen szintén ketten viszik vissza megtölteni a kert sarkába felhalmozott porganécsomóhoz. A ganéhordósaragját használják még föld- és gazhordásra is (35. kép).

Végül meg kell emlékezni a Kalandos-társaságok két halottas szállítóeszközéről.

Az egyiket, a *medencé-t* (17. kép), mindjárt a sir készítésekor használták. Régebben ugyanis, kétnapi fáradságos mun-

17. kép.

Medence.

kával 4 m mély sírokat ástak. Ahogy az ásásban mélyebbre jutottak, a feltört földet már nem tudták egyszerűen ásójukkal a sir száján át kidobni; ilyenkor a föld kiemelésére használták a medencét. Ez fából készült, vastagfalú, félméteres átmérőjű, félgömbalakú eszköz volt, alján két párhuzamosan rászegzett, durván kovácsolt vasabroncesal. A vasabroncsok mindkét oldalon a medence peremén felül emelkedtek s végeik karikászerűen kidudorodtak. Két egymáshoz közeleső karikába, vastagabb drótból készült, háromszögalakú fület akasztottak. A föld kiemelésékor kötelet húztak a medence fülein keresztül s a sir fenekére eresztették. Lenn, a mélyben álló sírásó ember földdel megtöltötte, kettő pedig a sir két oldalán egymással szembefordulva megragadta a kötéel végeit, és óvatosan, hogy tartalma vissza ne ömöljék, a földdel halmozott medencét kihúzta. Fenn, a medence egyszerű felborításával felváltva üri-

19. kép. Tekercskészítés.

20. kép. Tejszállítás *fonat téhördőkosár*-ban.

21. kép. Tejszállítás csokrosan összefogott kondérokban.

22. kép. Fejen mezőre szállítandó ebéddel megrakott kosár.

23. kép. Fejen vitt *debërke*.

24. kép. *Alacsany vívásu* régi zöldségeskosarak.

25. kép. Zöldség-hordás fejen régi vesszőkosarakban.

26. kép. Ugorkáskosár tetején mérőkosár-ral.

27. kép. Üres zöldségeskosarak fejenhordása.

28. kép. Veteménnyel megrakott vesszőkosarak a kolozsvári őszi-vásáron.

29. kép. Felkötött *vetőabrazs*.

30. kép. Zsákhordás.

31. kép. Zsákhordás.

32. kép. Szállítás csipőre támasztott kosárban.

33. kép. Cipelésre felkötött női ruha.

34. kép. Cipelésre felkötött női ruha.

35. kép. Férfi sűrű.

36. kép. Vízhordás a kettenhordórúddal.

tették ki tartalmát. Jó másfél napig tartott ez a szállítómunka, míg az utolsó medence földet is kihúzták az elkészült sír fenekéről. Munkájuk végeztével, a többi sírásó szerszámmal együtt, a medencét kapa- vagy ásónyelbe húzva, vállukon vitték vissza a *kalandasapá*-hoz.

Újabban csak 2 m mély sírokat ásnak és ezért főlegessé vált a medence használata.

A hóstátiak házuktól temetkeznek. Régebben, mikor még gyászkoocsit nem használtak, a koporsót *tesfogópácák*-on (18. kép) szállították a temetőbe. Rendszeren három testfogópálcát alkal-

18. kép.
Tesfogópácák.

maztak, de ha könnyű volt a holttest, kettőn is elvitték. E rudak keményfából készültek, szélein gömbölyűre lekerekítve, közepén pedig, ahol a koporsó ránehezedett, laposra faragták készítői. A három testfogópálcát hosszúságban különbözött egymástól. A legkisebb 210 cm, a legnagyobb pedig 250 cm hosszú volt. A harmadik hosszúságban a kettő között állott.

A koporsót a *dékán* kirendelte legények vitték. A testfogópálcákat nagyság szerint, a koporsó menedékesen változó szélességének megfelelően, két végén és közepén aládugták, majd haton a kiálló gömbölyű végei mögé állva, két marokkal megragadták, felemelték és lassú lépésekkel megindultak vele. A holttestet vivő legények mellett még hat más legény ment. Ők váltották fel a hosszú úton elfáradt társaikat. Ha a halott nem volt *derék* (testes) ember, akkor két testfogópálcával négy legény vitte utolsó útjára. Ebben az esetben összesen nyolc legényt rendelt ki a *dékán*.

A testfogópálcák használata a gyászkoocsik rendszeresítésével sem vált teljesen főlegessé. Ugyanis a *kalandasbéli halattal* a kocsit csak a temetőkapuig szállítja; itt áteszik testfogópálcákra és ősi szokás szerint gyalogosan viszik ki sírjához a kirendelt hóstáti legények.¹

Kolozsvár.

Sándor Gábor.

¹ A dolgozatban a megfelelő félhosszú hangokat *à, è, i, ó, ù* jellel jelöltem; a félhosszú *ö* és *ü* jelölésére nyomdatechnikai okokból az *õ* és *ű* jelt kellett alkalmaznom.

Az í-zés esetei a békési nép nyelvében.

Mint nyelvtudományunk megállapította, köznyelvünk *é* hangja két különböző, egy zártabb és egy nyiltabb *é* hang fejlődésének az egybeesése. Nyelvjárásaink nagy részében azonban vagy ma is van egy nyiltabb és egy zártabb *é* hang, pl. a szamosháti nyelvjárásban az *é* és az *ě* hang (*kéz* és *měz*), vagy él a nyilt *é* mellett a zárt eredetű *é*-ből fejlődött *í* is, pl. a Tiszántúl nagy részén (*kéz* és *míz*). Azt az *é* hangot, amelyből egyes nyelvjárásokban *ě*, másokban *í* fejlődött, Horger XVI. század előtti *é*-nek nevezi, a nyiltabb eredetű mai *é* őst pedig XVI. századbeli *é*-nek. (A magyar nyelvjárások, 54. l.)

Békés népnyelvében, mint a Tiszántúl több nyelvjárásában, a XVI. század előtti *é* annyira zártabbá vált, hogy akusztikailag teljesen összeesik az *í*-vel. Tehát a békési nyelv *í*-zű. Ebben a dolgozatban a békési népnyelv *í*-zű alakjait sorolom fel lehetőleg teljességgel, boldogult Csúry Bálint elgondolásához híven. Egy nyelvi jelenség vizsgálata ugyanis csak akkor hasznos és értékes, ha egy nyelvegységben belül az összes eseteit megvizsgáljuk. Így látjuk csak tisztán és világosan, hogy az illető nyelvi sajátság milyen mértékben él a megvizsgált nyelvegységben. Az *í*-zéssel ilyen szempontból még csak egyedül Arany János foglalkozott „Az *é*-t *í*-re váltó tájszólásról“ c. dolgozatában, melyben világosan és rendszeresen megállapítja az *í*-zés eseteit szótövekben, képzőkben és ragokban egyaránt. Nagy kár, hogy dolgozatát nem fejezte be; a képzők vizsgálatánál megszakad az értekezés, azonban az igeragozás és a névszóhajlítás vázlata már ismeretes. (Arany János Összes prózai művei, 977—988. l.) Az *í*-zést az egész magyar nyelvterületre vonatkozóan Fűr István dolgozta fel nyelvjárási irodalmunk alapján. („Az *í*-zés állapota a mai magyar nyelvjárásokban.“ Szeged, 1930.) E mellett a kitűnő összefoglaló munka mellett most már szükség volna a részletekkel foglalkozó dolgozatokra is, hiszen amint Fűr mondja: „igen-igen kevés lehet azon községek száma, amelyeknek *í*-zése teljesen egyforma mértékű... Ezért az *í*-zésre vonatkozó jelenségeket nem lehet egységes, minden *í*-zű területre egyformán érvényes szabályba foglalni“ (4. l.). Az *í*-zés mértékét tehát

sok nyelvegységről való sok tanulmány alapján tudjuk majd megállapítani.

Dolgozatomban összegyűjtöttem a békési népnyelv *i-ző* alakjait, külön csoportosítva a szótöveket, külön a suffixumokat. A szótövek közül először a névszó-, azután az ige-töveket tárgyalom, mindkét szófajnál külön az egytagú és a többtagú töveket. Ez utóbbi esetben a hangsúlyos és a hangsúlytalan helyzetet is figyelembe veszem. A tő belsejében mutatózó *i-zés* után megemlítem még a tő végén beálló *i-zést*, továbbá felsorolom az *i-zést*, az *i-zés* rövidülését is. A békési *i-ző* alak után közlöm a köznyelvi alakot, majd példamondatban mutatom be az illető szót.

A) *I-zés* névszókbán.

A névszókbán fellépő *i-zést* legcélszerűbb két csoportban tárgyalni: külön a minden esetben, tehát ragos és ragtalan helyzetben egyaránt megnyilatkozó, és külön a tő végén, a suffixumok felvétele alkalmával a tővéghangzóban bekövetkező *i-zést*.

I. A tő belsejében.

A szótövek belsejében az *i-zés* állandó jellegű, azaz azok a névszótövek, amelyek a ragtalan alakban (nominativus) *i-ző* jellegűek a képzett és ragozott alakban is, tehát minden esetben megtartják *i-ző* mivoltukat. Vizsgáljuk meg tehát a szótövek belsejében jelentkező *i-zést*, mégpedig először az egytagú, azután a többtagú névszókbán.

1. *I-zés* egytagú névszókbán.

Már nyelvünk nagy ismerője és művésze, A r a n y J á n o s megállapította fentebb említett tanulmányában, hogy az *i-ző* ember nem minden köznyelvi *é-t* ejt *i-nek*, mert mindazon egytagú szavakban, „melyekben az *é* ragozáskor nyílt, rövid *e-re* változik“, nincs *i-zés*. (I. h. 980. l.) Nem *i-zik* a békési ember sem a hangzónyújtó tövekhez tartozó egytagú névszókbán, pl. *dér* ~ *deret*, *tél* ~ *telet*, *szél* ~ *szelet*, *mész* ~ *meszet* stb. Tehát csak az egyalakú változatlan tövek között találunk *i-ző* szavakat. Ezek a szavak a következők:

bír (-*t*, -*ék*, -*ém*, -*éd*, -*e*, -*ünk*, -*étek*, -*ék*; *bírés*, -*kedik*; *bírél*) ~ *bér*. De *i-zés* nélkül is használatos ebben a származékban: *béllőj* (~ *bérlő*), csak *é*-vel a *Bérház* összetételben (községi szálló és színházi épület neve). *Mi a bírét fíjam? Szégim bírészgyerék! Nem nagy bír biz a. Nincs főüggye, de sokad bírél.*

cíl (-*t*, -*ok*, -*om*, -*od*, *cijja*; *ciloz*) ~ cél. Ez a német jövevényszavunk az eredeti *i* hangot őrizte meg nyelvjárásunkban. *Te, ciloz még az ablakot!*

csíp ~ csép. Ez a szó csak származékban él a békési nép nyelvében: *csípél* (-*ék*, -*sz*, -*ünk*, -*ték*, -*tem*, -*nek*, *csipéjkek*), továbbá: *csíplőügé*p.

díl 1. *díl-t*, -*nek*, -*enn*, *díre* (délre) ~ dél (világtáj); 2. *díl*, *dele*, -*t* -*k* ~ dél (idő); származékai: *dílel* (ebédel) és *delél* (délben pihen); összetételben: *dílebid* (étel, az ebéd), *dílelőjüt*, *dílutá*. *Díre mēntek a vadlibák. Harangozzák a delet. Díl van, égyünk. Ippen dílelnék odaát. Dílutám meginn elmēntünk az iskolába.* Ez a főnév kivétel a fentebb említett szabály alól, mert hangzónyújtó tövű léteére is *i-ző*. Első jelentésében azonban (irány, világtáj) nem hangzónyújtó, hanem egyalakú tövű.

fi ~ fej. Csak ebben az egy összetételben találjuk meg nyelvjárásunkban a *fej* szavunk zárt *é*-re visszamenő *i*-s alakját: *fikötőü* ~ fejkötő. *Rígi, naty fikötőü vóút a fejinn.*

fik ~ fék. Csak a *kötőüfik* (-*ét*, -*ék*) ~ kötőfék (lószerszám) összetételben van *i-ző* alakja. *Lédörzsöltte a fejrül a kötőüfikét a csikóü.*

fíny (*fínt*, *fíny-ék*; *fínyēs*, *fínylik* (nem orrhangú *i*!), de *fénykép* v. *fénykép*) ~ fény. *Kínt ülnek fínyēsék, várják szíppantóüjékat* (taknyos a gyerek orra). *Gállány gyerék vóút legín korába, míndík fínyēs csizmát hōrdott.*

fír ~ férj. Csak a *fírhē min* ~ férjhez megy kifejezésben, de: *férjes asszō. Na az a híres is fírhē mēnt má. Az is ínkáp fíre mēnt, mínt fírhē mēnt.* Összetételben:

fírfi és *fírji* (*t*, -*jak*, -*jas*) ~ férfi. Ritkán használatos szó, inkább *embēr-t* mond helyette a békési nép. *Nem asszonnak valóü a zsákolás, fírfi munka a!*

iccaka (-*át*, -*ák*, -*ás*, -*árül*, -*ára*, *icakázik*; néha röviden: *iccka*) ~ éjtszaka. *Ojam, mínt a sētül iccka* (buta). *Sokat iccakálltam mellelte* (virrasztottam). Köszönésben: *agyon Istē jóü iccakát*, vagy *jóü iccakát*.

ífél (-*t*, -*ék*, -*be*, -*ig*) ~ éjfé. *Ügy ífél vóút akkōr má. Nem mér az ífélkōr kimēnni. Ífélbe jōt haza a gyōnyōrū!*

ík (-*et*, -*ek*, -*em*, -*ed*, -*e* vagy -*je*; *iket*, *íkes*) ~ ék. Fosztóképzős alakban: *ékhetetlen* ~ éktelen. *Ne íkēld mán a félvígít* (ne bosszantsd)!

íp (-*et*, -*ek*, -*enn*; *ipebb* · *ípsíg*) ~ ép. A belőle származott határozószó azonban rövid *i*-vel és *ikei* idődőtt *p*-vel használatos: *ippē* ~ épen. *Az ímén mēnt el ippē. Ippē jóükōr jōttél. Asz hítem, nem írēk haza íb bürēl.* Az *íp* ~ ép töből származik az *ípít*, *ípül* (épít, épül) ige és az *ípület* (épület) főnév.

ív ~ év. Egyetlen kifejezésben *i-ző*: *harmadíve* ~ harmadik éve, de: *év* (-*et*, -*ek*, -*es*, -*em*, -*ed*, -*e*). *Vam mán annak tíz éve is. Hārmadíve jártam én úgy, míkor az ístállōút tapasztottuk.*

kik (-et, -ek, -es, -ebb; -ül, -ít, -sig, kiktőü) ~ kék. Sokáig megláccott a kikje (annyira megverték). De szíp kik szeméd van kishúgom.

kiny ~ kény. Csak birtokos személyraggal fordul elő: kinnye-kedve szérint, kinnye-kedvire. Tovább képezve: kinyēs (-t, -ék, -ënn és -enn, -sig; kinyēsebb, kinyēskedik) ~ kényes; kinyelēm (kinyēlm-ët, -ës, -etlē) ~ kényelem; kitelen ~ kénytelen. Kikszēmü kinyēs, sárgaszēmü szerēlmēs. Kitelē vagyok vele.

kíp (-et, -ek, -em, -ed, -e vagy -je; -es, -ël; kibzël) ~ kép. Összetételben: árckíp, de: fénykép vagy fénykép. A vele összefüggő -ként, -kép suffixumokban is í-zést találunk: -kípp, -ē, -est. Bedukhatnád a kipedet tőpször nagyanyádékho. Nē vagyok képes leülni a sog doloktól. Aho kippetst min gazdák vagyunk.

kisz (-t, -ék, -ënn; -ít, -ül, kissig, tanyakissig berendezés, felszerelés) ~ kész. Kisz az itél, hé? Ippem mos kiszíteltē jël. Na, kiszűjjeték fijam, mēgyünk. Szíp tanyakissige van, nem lehet rá mondani, hoty kōrhēj.

lik (-et, -ek, -em, -ed, -je vagy -e; líkël: léket vág) ~ lék. A ligbe esett. Líkejje mēg aszt a dinnyét! Hozog báltát, vágok líket kereket. (Nd.)

líp (-et, -ek, -em, -ed, -e, -es) ~ lép (,Milz'). Fáj a lípe. Lípes miz. Csikóglípet aggyanak neki kōhögtsrül, néném!

mí (-het, -hek, -hem, -hed, -he; míhes; míhész, -kēdik, et) ~ mēh. Gyere a míhezsbe, nízük mēg a dongóút. Nagy míhész vóút az öreg világitelibe, mégis összeszúrkálták a míhek.

mí, míj (míj-et, -ek, -ënn és -enn; -ebb; -ít, mísig: mélység) ~ mély. Míjē van ebbe a kúdba is a víz. Ot mán csak egy nagy mísig van, osz nindzs benne sēmmi (t. i. a világ végén).

mín ~ mén, csak az -s képzős alakban használatos a szó: minēs (-t, -ék, -ēm, -ēd, -se) ~ ménes, helyette az idegen eredetű csőüdüör él a békési népnyelvben. Jóú lovai vóút annak, a mí-nēzsbül hozatta.

míz (-et, -ek, -em, -ed, -e; -es) ~ méz. Mízes-mázos. Na, gyere, kennyél (kenj) mízes kényeret. Hijába pērgettün, nem sok mízüň lett. Ojan idēs, mint a míz.

nígy (-et, -es; -ël, niccēr, de: negyed, négyedik és négyed, négyedik öregek nyelvében) ~ négy. Tehát a -d sorszámnévképzős alakban nincs í-zés. Él nígyēl ~ megver. Nígy ökōrēl szánt, ojā jóú sora vā. Éhefi a putriká, ha mindēn nígy eszlen-dőübe terēm. Három a magyār, negyedik a ráadás.

níp (-et, -ek, -em, -ed, -e, -nek, -pël; -es, -sig) ~ nép. Annyí níp vóút, hogy alík fértün. Nagyō jóú nípek (emberek). Hijába, dóúgozik a pōrníp (a föld népe, a nép).

píz (písz, píz-ék, -ēm, -ed, -e, -ír, -ënn; -ës, -ël) ~ pénz. Sē pis, sē posztóú. Ot tártották a písz is. Van annak a kupecnek annyí píze, hoty tē nem láttál még annyit. Pízēli asz valaki.

ris (-t, -ék, -ëm, -öd, -se, -ënn) ~ rés. *Beszögélhetnéd aszt a rist a kerítéső, fijam, ne lássanag be rájta.*

risz (-t, -ék, -ëm, -öd, -e, -ünk, -ëték, -ék, -ënn; -ës, -ël, -ësül) ~ rész. *Sëmmi riszëm nem kívánnya mán a dóugot. A kísëb-bik riszt hatta a fijára. Szögí riszësék, eleget szëvednek a pórtúl.*

rit (-ët, -ék, -ënn, -ëm, -öd, ríttye; rit-i, -ës) ~ rét. *A ritre jártun kaszálni. A gyúri ritë van a főüggye. Gyúri rit (hn.).*

ri, riv (ri-t, -ënn, -nél; riv-et, -ënn; rivisz) ~ rév. *Fogott az öreg rivisz ëggy ojä halat, hogy ojat még nem láttam. Alig mërt az a számár átmënni a rivë.*

szik (-et, -ek, -es, -em, -ed, -je) ~ 1. szíksós föld, 2. a tojás sárgája, 3. szikfü ~ székfü. *A szikë laknak. Nem tërmett a szikë semmi. Legjobb a szikfü teja, én is aszt ittam köhögtsrül.*

szil (-t, -ék, -ëm, -öd, -e, -ënn; -ës, -ëssig; szilësödik) ~ szél. *Vásárszil, Vicaszil (hn.). Szile-hossza ëggy. Ètyszil kötöü (keskeny). A vizet kieresztëttik a Fekete-Kërëzsbül, de a jëk szile fëmmaratt. A Vásárszilbe laknak.*

szip (-et, -ek, -ënn, -nek; szëbb; szíp-síg, -ít, -ül) ~ szép. *Szipre jár a füst. Szipë legel a kisasszon gujája. (Nd.) Szipënn is tud azir beszilni. Szëbb a páva, mint a pújka.*

szit, szíjjel (hat. szó) ~ szét, széjjel. *Összetételben: szanaszit ~ szanaszét, szërte-szit, szërte szíjjël. Szitnizünk a disznó-pijacō, hátha látun valami jóü süldöüt. Szítvërte az esöü a vásárt.*

szívonóü (-t, -k, -m, -d, -ja, -jok) ~ szénvonó (pernyehúzó). *A szén szavunk ebben az összetételben kezd elhomályosulni, innen ered az í-zó alak a szénvonó-ban. A szén egyébként nyilt é-vel ismeretes nyelvjárásunkban és hangzónyujtó: szén, szene-t. Hoz be a szívonóüt még a piszkatát. Eliq mán az a jóü szívonóü, ne tãrtogazs benn ojä sokã.*

tí (határozószó), *títova* ~ tétova, *títovázik* ~ tétovázik (habozik). *Nem mënt as së tí, së tova (sehová).*

víg (-et, -ek, -em, -ed, -e, -ënn; -ës, vígzöüdik, vígez, víkhetellë) ~ vég. *Határozószóban: vígëtt, vígleg. A Végh (Víg) családnév teljes tövében zárt ë található: Víg-ët, -ék. Malövíg ~ Malomvég, városrész. A Natyhíd vígin kërësztlüment a motör. (Szójáték: nem a nagy Hidvigin, a magas Hidvégin (személy), hanem a Körös hídja, a Nagyhid végén.) Èlvígeszted mán a mosási? Víge-hossza në vóüt. Malövígési leginyék. Vignël (Végh papírkereskedönél) vëtem eszt a fãlvédöüt.*

vín (-t, vagy -et, -ek, -tül, -ënn; -ebb, -ít, -ül, vísig) ~ vén. *Öregembër në vín embër. Vínëbb az örszágútnál. Mëgvínültem, de ijët még nem láttam. Vísigire min el a kend esze is.*

vír (-t, -ék, -ëm, -öd, -e, -ünk, -ëték, -ék; -ës -zik; vírhóüjag, vírhas, vírëshúrka) ~ vér. *Összetételben: tesvír (testvér), öszvír. A vele egy tövü veres szó a békési nyelvben vërëss-nek hangzik. Csakúty pisitott a vír az újábül (ömlött, ütöeret sértett meg). De a vír nagyō főjt a fogábül. Vírës a szemëd! Szël lësz, vërëzsbe mí lë a nap.*

Ez a felsorolás világosan mutatja, hogy hangzónyújtó egytagú névszóinkban nincs *i*-zés, kivéve *dél* ~ *dele-t* (*díl* ~ *dele-t*) és a *négy* ~ *negye-d* (*nígy* ~ *negye-d*) szavunkat. A többi egytagú *i*-ző névszónk mind az egyalakú változatlan tövekhez tartozik. De nem minden egyalakú változatlan tövű névszónkban váltja *i*-re az *é*-t a békési nép, hanem csak azokban, melyekben a tárgy ragja vagy a nyílt *e*-re végződő teljes tőhöz, vagy pedig egyszerűen a csonka tőhöz járul. Nyílt *e*-re végződik a teljes töve a tárgy ragja előtt a fenti névszók közül ezeknek: *i*ke-*t*, *i*pe-*t*, *kike-t*, *kipe-t*, *like-t*, *lípe-t*, *mihe-t*, *míje-t*, *míze-t*, *nígye-t*, *nípe-t*, *ríve-t*, *szíke-t*, *szípe-t*, *víge-t* és *víne-t* (*éke-t*, *épe-t*, *kéke-t*, *képe-t*, *léke-t*, *lépe-t*, *méhe-t*, *mélye-t*, *méze-t*, *négye-t*, *népe-t*, *réve-t*, *széke-t* vagy *szike-t*, *szépe-t*, *vége-t* és *véne-t*), csupán két *i*-ző szavunknak végződik zárt *ë*-re a teljes töve a *t* rag előtt, a (kötő)-*fék* és a *rét* szavunknak: (kötő)-*fíké-t*, *ritë-t* (*féke-t*, *réte-t*). Csonka tőhöz járul a tárgy ragja a következő *i*-ző egytagú szavainkban: *bír-t*, *díl-t* (a déli irány neve), *fín-t* (fényt), *kín(y)-t*, *kísz-t*, *mín-t*, *písz-t*, *rís-t*, *rísz-t*, *szíl-t*, *vín-t* vagy *víne-t* és *vír-t* (bér-t, dél-t, fényt, kény-t, késze-t, mén-t, pénz-t, rés-t, rész-t, szél-t, vér-t). Ezek liquidára, nasalisra vagy spiransra végződő szavak.

Sohasem *i*-zők a békési nép nyelvében azok az egytagú névszók, melyeknél a tárgy ragja zárt *ë*-ben végződő teljes tőhöz járul: *székë-t*, *fércë-t*, *gémë-t*, *mécsë-t*, *pékë-t*, *rémë-t*, *tér-gyë-t* (térdet), *cégë-t*, *Bécsë-t*, *ércë-t*, *gépë-t*, *prémë-t*, *lécë-t* stb., aztán a már említett hangzónyújtó tövek és ez a két szó: *él*, *él-t*, *kés*, *kés-t*.

2. *Í*-zés többtagú névszókban.

A többtagú szavakban jelentkező *i*-zést legcélszerűbb külön vizsgálni az első szótagban és külön a többi szótagokban, tehát hangsúlyos és hangsúlytalan helyzetben. Ez az utóbbi csoport mintha több szabályszerűséget árulna el, mint a hangsúlyos helyzetben *i*-ző csoport.

a) Hangsúlyos helyzetben.

Első szótagban, tehát hangsúlyos helyzetben jelentkező *i*-zést találunk az alábbi többtagú (leginkább kéttagú) névszókban:

bíka (*biká-t*, *-k*, *-m*, *-d*, *-já*; *-s*) ~ béka. *Varanygyakozs bíka*. Szeretéd a pőuconn ülőü bíkát (a kenyeret)? *Ha!* Szóüll a leveli bíka!

bíke (*bikí-t*, *-k*, *-m*, *-d*, *-je*, *-jék*, *-be*; *-s*, *-l*, *bíkessíg*) ~ béke. Tulajdonnévi származéka: *Bíkís*, *-t*, *-ënn*, *-re* ~ Békés (község). *Kibíkílt a szomszíd a felesígivél*. *Szent a bíke*. *Nemes Bíkís várossa pécsetí*. (1717-ből való pecsét körirata.)

bíkóu vagy *békóu*, *békjóu*, *bíkjóu* ~ béklyó. Nem igen használatos szó, inkább *nyüg*-be teszik a lovat, hogy el ne kószáljon.

Dícséri kērt ~ Dícséri kert. A szó első tagjában *í*-zéssel van dolgunk, a múlt században még *Décsere kert* néven közli egy 1805-ből való adat.

Dítēr ~ Diter (hn.). A régi adatok szerint helyneveünk kb. 200 évvel ezelőtt még *Détér* volt. A *Dítērēny nyomtatnak* (csépelnek) *mán két napja*.

firēg (*firg-et*, *-ek*, *-em*, *-ed*, *-e*; *-es*, *-ēl*) ~ féreg. *Firges ez az ālma, athatná bātým ōucsóubban is! Jāj, de pizszogbatēlhettem, méktērmēt a gyērēke fejibe a firēg.*

fiszēk (*fiszk-et*, *-ek*, *-ēnn*, *-em*, *-ed*, *-e*, *-ētēk*, *-ēk*; *-es*, *-ēl*, *fiszkēlōūdik*) ~ fészek. *Fiszkes fenēt! Lēvērte a fecske fiszkit a lēkēlē. Ne fiszkēlōūgy mán annyit, me mégigazítalak!*

gyíkiny (*gyíkint*, *gyíkiny-ēk*, *ēm*, *-ēd*, *-nye*; *-ēs*) ~ gyékény. *Gyíkinykosár.*

ibēr (*-t*, *-ēk*, *-ēnn*; *-sīg*; *-ebb*, *ibrenn*) ~ éber. Származéka: *ibred* vagy *ibred*, éppenúgy lehet rövid, mint hosszú *í*-vel, mint a határozóragos alak: *ibrenn* és *ibrenn*. Nem *ibrednēk ē fēl*, *mēk ha muzsikálnának is a fejemnēl. Ibrenn ālszik, nagyon ibēr. Nem adnám ē sēmennyir aszt az ibēr kis kutyát.*

idēs (*-t*, *-ēk*, *-ēnn* vagy *-ēnn*; *ēm*, *-ēd*, *-se*; *-ebb*; *-sīg*, *-it*) ~ édes. De röviden: *idēsapám*, *idēsanyám*. *Sóutúl idēs (só hiján). Az én idēs szülémnek is vóut ojam párnája. Ém biz idēsē szerezēm a kávét.*

inēk (*-ēt*, *-ēk*, *-ēm*, *-ēd*, *-e*; *-ēs*, *-ēl*) ~ ének. *Mēkhālt a jóy inēkēs embēr. Inēkēs gyērēk. Hun inēkēlve, hū riva jártak hajóu-vāl. Úgy mīm (megy), mīnt a Sinka Māri inēke (szomorúan, vontatva, gyászosan).*

hinnye vagy *ínnye* ~ ejnye (ind. szó), de használatos *ēnnye* alakban is. *Hinnye feneteremítte! Ínnye, de kiszalatt a fejemből, pedig eszēmbē vóut.*

kímíny és *kémíny* (*-nt*, *-ēk*, *-ēm*, *-ēd*, *-nye*, *kémisēprōū*) ~ kémény. *Lēdūlt a kímí. Kifingott a vilák kémínnyin (meghalt). Jóul vam, mājť fēlírjuk a kémímbe korommāl (tréfás szólás).*

kínyēsōū (*-t*, *-k*, *-je*) ~ kénéső (higany).

kirēg (*kirg-et*, *-ek*, *-em*, *-ed*, *-e*; *-es*) ~ kéreg. *Fene a kirged! Fēretapostam a csizmām kirgit, annyit mēntem. Kírges a kezem.*

kive (*kivi-t*, *-k*, *-m*, *-je*) ~ kéve. *Kivevágóy. Ęty kive csutka.*

lilēk (*lēlk-ēt*, *-ēk*, *-ēm*, *-ēd*, *-e*; *-ēs*, *-ētlē*, *lilēgzik*) ~ lélek. Hangzónyújtó tövű főnév. (Vö. *lehel*, *lél*-, *lil-ēk*). *Nízd az a lēlkēlē, hoty sintērēli szēgí lovat! Ebbe is csak hālńi jár a lēlk (gyenge). Nincs hé lēlkēmnek hova lēnni (nem tudom mit tegyek, azt sem tudom, hányadán vagyok).* G o m b o c z szerint ez a szavunk a *lélki*-ből alakult, a tövégi magánhangzó lekopása után az *ē* megnyúlt: *lélk*, ill. *lélēk* (~ *lélkēm*). (Hangtört. 44.) A második szótag rövid *ē* hangja tehát ejtéskönnyítő hangzó.

mírég (*mírg-et, -ek, -ēm, -éd* és *-em, -ed; -es, -eskedik*) ~ *méreg*. *Mírégduda pikula* (csúfolódás). *Mírges pújka*. *Valami mirget* attak neki.

míszár ~ *mészár*. Csak a *míszárszék* ~ *mészárszék* összetételben fordul elő ilyen alakban. Származékai: *míszárol* ~ *mészárol*, többnyire igekötővel: *lémíszárol* ~ *lemészárol*, továbbá *míszáros* (*-t, -ok, -om, -od, -sa; -ság*) ~ *mészáros*. Családnévként is gyakori.

níha ~ *néha*. Gyakoribb és általánosabb használat: *néha*.

níma (*-át, -ák; nímül, nímít*) ~ *néma*. *A fejire esét szégingy, oszt egy darabig níma vóút.*

nímet vagy *nímēt* (*-ēt, -ēk, -ēm, -éd, -tye; -ēs, -ül, nímeccsig*) ~ *német*. *Síjessűn, me hozzáñ köti a lovát a nímet. Egy bérinyi nímet asszontúl vőttem a túróút.*

nímék (*-et, -nek*) ~ *némely, némelyik*. *Nímék embēr nem lát tovább az óuránál. Níméknek csizmája sē vóút.*

rígi (*-t, -jek; -bb vagy rígebb, rígisig*) ~ *régi*. *Félőjtöztek a jányok rígijesē. Rígi mán a! A rígi öregēk is tutták, mí a jóú.*

rípa (*-át, -ák, -ám, -ád; -ás, -ázik*) ~ *répa*. *Sárgarípa. Cúkōrípa.*

rízég (*-ēt, -ēk, -ēnn, -ebb; -ēs, rízēksig*) ~ *részeg*. *Rízég disznóú. Ēn nem láttam rízégē soha. Bōrzasztóú, hogy mindēnnap rízég ez a János.*

rítegēs (*-t, -ēk, -ēbb*) ~ *réteges*. Alapszava: *ríteg* ~ *réteg* nem igen használatos nyelvjárásunkban. *Jóúl sikerült a tiszta, szíp rítegēs.*

rítes (*-t, -ēk, -ēm, -éd, -se, -ünk, -ētēk, -sēk*) ~ *rétes*. *Ālmás rítes. Ēm mán csak jobbam mégēsēm a rítest, mint a szárasz-tisztát.*

simēj (*-t, -ēk, -ēm, -éd, -je*) ~ *simely*. A szekér felhágója.

szígyēn (*-t, -ēm, -éd, -e*) ~ *szégyen*. Ugyancsak *i-zést* talá-lunk származékában a *szígyēll* ~ *szégyell* igében is. *Szígyēmbe marattál, hé. As sē tuggya, hová légyē szígyēlletibe.*

szína (*színá-t, -k, -m, -d, -ja; -s, -zik*) ~ *széna*. *Szína, szálma, zabasztag... Rēndēnn a színája. Bújjunk el a színá-tártóba.*

tib-láb ~ *téb-láb* (ikerszó). *Naty tib-láb embēr* (nem sokat ér). Ragozva igeként is használatos: *Bizony egisz nap tībēk-lábok* (hiába fáradozom), *mēk sē sok értēlme vā.*

tiszta (*tisztá-t, -k, -m, -d, -ja; -s*) ~ *tészta*. *Húszta még a malac is a tisztát, mikōr nyútotta. Segítētem neki tiszta-csínálni. Naty tisztás az ē fíjam.*

víka (*víká-t, -k, -m, -d, -ja; -s*) ~ *véka*. *Félvíkás kas. Belefērne ebbe egy víka szílva?*

víkony, víkō (*víkōit, víkōny-ok, -ann és -onn* (mód- és helyhatározó, egyesén is használatos); *-abb, víkōság*) ~ *vékony*. *Víkompízú, víkōdongájú. De víkōnyā jön az a té* (tej)!

vircse (-ét, -ék, -ém, -d, -je) ~ vércse. Ez a név a *vér* ~ *veres* szavunk -cse kicsinyítőképzős származéka. A *vér* pedig, mint már láttuk, a békési népnyelvben *i*-zõ alakú, ezért hangzik *vircsé*-nek nyelvjárásunkban ez a madárnév.

Ha megfigyeljük a fenti *i*-zõ szavakat, azonnal szemünkbe tűnik, hogy a *Dicséri* és a *kinyösõ* szavak kivételével mind kéttagúak. A *Dicséri* helynév, amint a békési levéltár adatai alapján megállapítható, összetett szó, tagjai: a *Décse* tulajdonnév, az *ere*, ill. *ér* köznév és az *i* mn. képzõ. Tehát az összetétel elõttagja szintén kéttagú volt eredetileg. A higany népies nevében, a *kinyösõ* szóban az *i*-zés valószínűleg analógia hatása: a nép a *kiny* (*kinyés*) ~ *kény* (*kényes*) szóval hozta összefüggésbe, amelynek *i*-zõ voltát láttuk már az egytagúak között.

E csoport többi szava kéttagú. Ezek között vannak elhomályosult összetételek: *níha* (néha), *nímék* (némelyik) és *iccaka* (éjtszaka), melyeknek egytagú elõttagja *i*-zõ szó, vannak aztán továbbképzett névszók: *idés* (édes, vö. ézes ~ ízes), *rígi* (rég), *vircse* (vércse). Ezek az elhomályosult összetételek és képzett kéttagú névszók tehát egy-egy *i*-zõ egytagú névszóra vezethetõk vissza. Valószínű, hogy a többi kéttagúak közt is akadnak elhomályosult képzésû szók, melyekben egy ma már nehezen, vagy egyáltalában fel nem ismerhetõ tõ lappang (pl. *rites*, *ríteg* ~ rétes, réteg, vö. *kétrét* ~ kétszeresen).

Ha tótípusok szerint vizsgáljuk az elsõ szótágjukban *i*-zõ többtagú névszókat, korántsem találunk olyan egyöntetûséget, mint az egytagúaknál, melyek a *nigy* és a *díl* kivételével mind az egyalakú névszótõvekhez tartoznak. A többtagúak azonban többféle tótípusba sorozhatók. Egyalakú változatlan tõvüek a következõk: *bikóy*, *gyikiny*, *idés*, *inek*, *kinyösõ*, *miszár(-os, -õl)*, *nímet*, *nímék*, *ríszég*, *rites* *ríteg(-és)*, *szígyén*, *víkony* (béklyó, gyékény, édes, ének, kénesõ, mészáros, német, némelyik, részeg, rétes, réteg (-es), szégyen, vékony); hangzórõvidítõek: *bika*, *níma*, *rípa*, *szína*, *tízta*, *vika* (béka, néma, répa, széna, tészta, véka), a köznyelvben szintén hangzórõvidítõ a *béke* ~ *bekét* és a *kéve* ~ *kévét* szavunk, Békésen azonban teljes tõ végén -i, csonka tõ végén pedig nyílt -e hang áll: *bike* ~ *bikit*, *kíve* ~ *kívít*. Tehát igazi hangzórõvidítõ tõvüek csak a vegyeshangú szavak. A hangtoldó-hangzóvesztõ tõvekhez a következõk tartoznak: *fíreg* ~ *fírge-t*, *físzék* ~ *físzke-t*, *kíreg* ~ *kírge-t*, *míreg* ~ *mírge-t* (féreg ~ férge-t, fészék ~ fészke-t, kéreg ~ kérge-t, mérég ~ mérge-t), továbbá a *lílék* ~ *lélké-t* (lélek ~ lelke-t), mely egyben hangzónyújtó is a köznyelvben, végül némely esetben az *íber* ~ *ibre-nn* ~ *ibre-d* (éber ~ ébre-n, ébre-d), de *íber-t*, -ék. Érdekes megjegyezni, hogy az összes említett hangtoldó-hangzóvesztõ tõvek, továbbá néhány egyalakú magashangú szó, csonka tõben nemcsak elsõ tagjukban *i*-zõk, hanem második tagjuk is zártabb a köznyelvi alaknál, ugyanis *é-t* találunk a második szótágban. A hangtoldó-hangzó-

vesztő tövekben azonban a *lélek* kivételével nyílt *e* áll a teljes tő végén. Ezek a névszók: *firég* ~ *firge-t*, *-k*, *fiszék* ~ *fiszke-t*, *-k*, *kirég* ~ *kirge-t*, *-k*, *mirég* ~ *mirge-t*, *-k*, továbbá *lilék*, de *lélkē-t*, *-k*, egyalakúak: *idēs*, *nímēt*, *ríszég*, *ibēr*, *szígyēn*, *Dícsēri*, *Dítēr*.

b) Hangsúlytalan helyzetben.

A hangsúlytalan helyzetben, tehát nem az első szótagban *i*-zō névszók nagy többsége szintén kéttagú, éppenúgy, mint az előző csoportban. Az *i*-zés tehát ebben az esetben többnyire szóvégekben jelentkezik, ezért némi szabályszerűség is tapasztalható néha az ebben a helyzetben fellépő *i*-zés területén. Hangsúlytalan szótagokban a következő névszók mutatnak zárt eredetű *é*-ből fejlődött *i*-t.

acíl (*-t*, *-ok*, *-om*, *-od*; *-os*, *-oz*) ~ acél. *Kemím*, *mint az acil*. *Acil mēk kova kēllēt hozzá* (t. i. a csiholáshoz).

ágyík (*-ol*, *-ok*, *-om*, *-od*, *-a*; *-os*, *-i*) ~ ágyék. *Ágyikos* ~ sērves. *Úgy jársz hé, mint az ágyikos malac* (alig vonja az inát). Az EtSz. szerint az *-ék* dem. képző.

árnyík (*-ol*, *-ok*; *-os*, *-öl*) ~ árnyék. *Hács csak it vam mos jóy üdöj az árnyigba. Mēglátta a bōrz az árnyikát*. Az *árnyék* szó végződését az EtSz. valószínű denom. képzőnek mondja.

babír (*-t*, *-ok*, *-om*, *-od*, *-ja*) ~ babér, *Babillevel* ~ babérlevél.

beszid (*-ēt*, *-ék*, *-ēm*, *-ēd*, *besziggye*; *beszid-ēs*, *beszil*) ~ beszéd. *Mire valōy mán az ijen csūnya beszigy gyerek előjlt? Bizon, csak szib beszidēt mondot tēnnap Karácsonyi! Sog beszidnek sok az ajja. Beszijj Istōug, beszij, māj mēgunod*.

bōrbí (*-t*, *-k* vagy *-jok*, *-nál*, *-m*, *-d*, *-ja*) ~ borbély. *Csak jó a bōrbíknak! Szēgím Bōrbí Gabri beteg* (családnév).

csenevész (*-t*, *-ék*, *-ebb*) ~ csenevész.

csőücselik (*-ēt*) ~ csőcselék. *Nem mēgyék én a közzé a csőücselik közzé, van ot mindēféle embēr*.

1. *dērik* (*dērik-at*, *-ak*, *-am*, *-ad*, *-a*; *-as*, *dērikajj*: *derék-alj*) ~ derék fn., 2. *dērik* (*dērik-abb*) ~ derék mn. *A fogad dērigba ēltōrt. Dērig gyerek vōut a szēginy. Belefájult a dē: ekamba*.

ebíd (*-ēt*, *-ék*, *-ēm*, *-ēd*, *ebiggye*; *ebidēl*) ~ ebéd. *Dílebíd* ~ ebéd 1. déli étkezés, 2. a délre főzött étel.

egíssz (*-ēt*, *-ek*, *-enn* módhat., *-ēnn* helyhat.; *egíssig*, *-ēs*) ~ egész. *Nincs ki egísszē* (nem tökéletes). *Behallott egíz Borozgyámba* (egészen Borosgyánba, helynév). *Egíssz odájig vōut azir a vacak csōrgōjijr*.

elíg (*eleg-et*, *-ek*, *-em*, *-ed*, *-e*, *-enn*; *elíksigēs*) ~ elég. *Osztám mikor annyit tōjt, hogy mán elik, kivette a szájából* (a követ). *Elíg élēs vōuna pedig* (a balta). *Nē vagyok mindēre elíksigēs*.

emlík (*-ēt*, *-ék*, *-ēm*, *-ēd*, *-e*; *-ēzik*, *-szik*, *-ēzet*, *-ül*) ~ emlék. *Nem emlíkszék ém mán mindēre. Na hát ez igazá szíp emlík*,

mégemlégetéd rúlla bátyádat. Az emlék főnevünk nyelvújítási elvonás az emlékezik igéből (EtSz.) és ugyanabból a tőből ered, mint az *említ* ige (Bárczi: M. Szófejtő Szótár), mely *-ít* képzős ige. Tehát főnevünk *-ék* képzős származéknak vehető.

enyim és *enyim* vagy *enyém* ~ *enyém* (birt. névmás). *Isz, ha az enyí vóuna, odaadnám, de nem az enyím. Enyém a vár nem a tije.*

fehír (*-et, -ek, -ënn* és *-cnn, -je, -ebb; -es, -síg, -ít, -ëdik, fehílik*) ~ *fehér*. *Szíp naty fehír foga vóut. Fehír kendőit köt az a vinasszõ!*

fürisz (*-t, -ëk, -ëm, -ëd, -sze; -^l*) ~ *fűrés*. *Kérészfürisz* ~ keresztfűrés.

gácsír (*-t, -ok, -om, -od, -ja*) ~ *gácsér*, a him kacsza neve. *Göndörfárkú gácsír ruca, minnek kunkörgóús a fárka* (Nd.).

gëriný (*-ëk, -ëm, -ed, -nye, gërint*) ~ *görény*.

gërizd (*-ët, -ëk; -ës*) ~ *gerezd*. *Ugyi, megártott a kéd gëriz sárgadinnye!*

gombajig (*-ot, -ok, -om, -od, -ja; gombajít, gombajító*) ~ *gombolyag*. *Begurúlt a gombajig az ágy alá.*

gyömbír (*-t, -ëk, -ëm*) ~ *gyömbér*.

hājlik (*-ot, -ok, -om, -od, -a*) ~ *hajlék*. Az *é hājlikomba be ne jőjön, akki ojā*. Főnevünk Bárczi Géza szerint valószínűleg a *hajlik* ige származéka (M. Szófejtő Szótár). A tőszóval való rokonsága azonban ma már elhomályosult; így nem a képzők, hanem a névszótövek között említem.

halántik (*-ot, -om, -od, -a*) ~ *halánték*. A M. Szófejtő Szótár a *hal* ige származékának tekinti.

hërisz (*-t, -ëk, -ëm, -ed, -sze*) ~ *hërés* (násznép); származéka: *hëriszël* (*el* vagy *ki* igekötővel) ~ *megver, elpáhol*. *Bizony, úty kihëriszëlt ëngëm idësanyám, hogy máji napig is mégemlégetëm. Mos min a hërisz, fújják neki* (fúvós zenével fogadják).

kastí (*-t, -k, vagy -jok, -ba*) ~ *kastély*. *Egisz kastit ípitetëtt a szomszíd.*

kënyír (*-t* vagy *kënyeret, kënyír-nek, -ënn, kënyere-k, -em, -ed, -e; -es, -ezik*) ~ *kenyér*. *Kënyírnek valóú ~ búza. Ne kënyerezetëk mán annyit, minygyá mëkfőü az ítël. Kënyír-bagóújr dóúgozik* (igen olcsón, majdnem ingyen).

kolompír (*-t, -ok, -om, -od, -ja*) ~ (kolompér), krumpli. *Kolompír rakni. Na, de most azír óucsóúbb a kolompír.*

körtí és *körte* (*körtí-t, -k, -m, -d, -je; -s, -zik*) ~ *körte*. *Fëlmászott a körtifára. Szeretëd a körtit? Körtí László bátyám* (családnév).

mezítlább (*mezítlábos*) ~ *mezítláb*. *Jobb úgy, min mezítlább?* (Tréfás kérdés a mezítlábas gyerekekhez.) *Mezítlábos embër járt itt, asz mutattya a nyoma.* A szó a *mezít* és a *lább* (*mezítelen + láb*) összetétele. Előtagja a *mez* igető száрма-

zéka (M. Szófejtő Szótár), tehát az *i*-zés tulajdonképpen képzős helyzetben jelentkezik.

páncil (-*t*, -*ok*, -*om*, -*od*; -*os*, -*oz*) ~ páncél.

penisz (-*t*; -*és*, -*edik*) ~ penész. *Peniszés az a kenyír, ne égýél belőülle. Mëkpeniszédett a befőüttem. Peniszés kis jány (gyenge).*

pillis (-*t*, -*ék*, -*ëm*, -*éd*, -*se*) ~ pillis (pillés), a kenyér első illetőleg utolsó szelete. *Elíg lëssz a pillis is, ne vágjon többet. Mán csak a pillis vam belőülle.* A szó második tagjában feltétlenül zártabbá válás történt, Heltainál u. i. *pilés* alakban fordul elő. Bibl. I. HHh. 4. (NySz.).

pocsik (-*ot*, -*ok*, -*abb*, -*ül* (módhat.); -*öl*) ~ pocsek. *Jóul mëkpocsikólta a macska a sok szíp húst a kamorába* (sokat megévett belőle, megdézsmálta). *Mit keresett ott az a pocsik szerzet?* A melléknév a M. Szófejtő Szótár szerint a *pocs* hangutánzó szóból származik.

pörtika (-*át*, -*ák*) ~ portéka. *Sok szíp pörtika van a bóuttyába. Óucska pörtika, tűzre valóu e má.*

sétít (-*ét*, -*ék*, -*ënn*, -*ebb*; -*ít*, -*ül*, -*él*, -*ëll*, *séticcsig*) ~ sötét. *Koromsétít van odaki, az embër az óura hegyijik së lát. Sétít kis juk ez is. Ojam, mint a sétít íccaka.*

sígír (-*t*, -*ék*, -*ebb*): sovány (v. ö. sügér). *Á de sígír (a disznó)!*

szélid (-*ét*, -*ék*, -*ebb*, -*ënn*; -*ít*, *széliccsig*) ~ Szélid, mint a bárá. *Jóu, széligy gyerék.* A Ferenc legendában *szöléd* alakban fordul elő. Jók-k.: a farkas fordula nagy *szölédségre*.

szémírëm (*szémírm-ët*; -*és*, -*etlë*) ~ szemérem. *Úty fogy el a jánygyërmëk szemírme, mint a vadrípa közepe.*

szomszíd (-*ot*, -*ok*, -*om*, -*od*; -*os*, -*öl*, *szomsziccság*) ~ szomszéd. *Nincs nekëm kedvem szomszídölni. Mënnýik kend a szomszídba, of máj kap älmát.*

tájtik (-*ok*, -*ot*; -*os*, *tájtigzik*) ~ tajték. *Tájtikpípa.*

tányír (-*t*, -*ok*, -*om*, -*od*, -*ja*, -*ba*, -*búl*; -*os*) ~ tányér. *Fatányírbúl ëvët nagyapám mindíg. Pörçëllán tányírt vëgyenek!*

vendíg (-*ët*, -*ék*, -*ëm*, -*éd*, -*e*, -*ül*; -*lőü*, -*ël*, *vendíksig*) ~ vendég. *Viszket az óurom ajja, bajisszas vendíg jő.* A Magyar Szófejtő Szótár szerint a *vendég* főnévünk alkalmasint a *venni* ige származéka.

zsombik (-*ot*; -*os*) ~ zombék. Füzesgyarmaton családnévben él *Zsombok* változata is e főnévnek, mint ahogy a régi nyelvben megvolt a *hajlék*-nak a *hajlok*, az *ajándék*, *szándék* szavaknak az *ajándok*, *szándok* változata.

tőücsír (-*t*, -*ék*; -*és*) ~ tölesér. Ez a főnév a *tölt* ige -*ér* képzős származéka. Az -*ér* végződés azonban más főnévben nem *i*-zõ, azért itt sorolom fel a *tölesér* szót a tövek között.

A most felsorolt szavak, akárcsak az előző csoport névszói, kevés kivétellel kéttagúak. Tehát a hangsúlytalan helyzetben beállott *i*-zés szóvégekben található. Kivétel a háromtagú *pörtika* és a *szémírëm* (portéka, szemérem), ahol nem az utolsó

szótagban van az *i*-zés. A többi kéttagúnál hosszabb *i*-ző szavunk szintén szóvégen mutatnak zárt eredetű *é*-ből fejlődött *i*-t: *csöücselik*, *halántík*, *csenevész*, *gombajíg*, *kolompír* (csöcselék, halánték, csenevész, gombolyag, kolompér ~ krumpli). Bizonyos szóvégződés csaknem egyöntetűen *i*-zők, akárcsak egyes képzők (l. később). A r a n y J á n o s fentebb említett dolgozatában a kéttagú főnevek második tagjáról megjegyzi, hogy az „rendesen már képzőnek tekinthető“ (i. m. 981. l.). Valóban több kéttagú szó van ebben a csoportban, amelyeknek második tagjáról nyelvészeti irodalmunk megállapította (vagy feltételezte), hogy tulajdonképpen képző. Képző voltuk azonban a mai nyelvérek előtt elhomályosult, ezért az ilyen végű *i*-ző szavakat a tő belsejében *i*-ző szavak között sorolom fel. Ilyenek pl. *pocsík*, *ágyík*, *árnyík*, *hājlik*, *halántík*, *tājík*, *vendíg*, (pocsék, ágyék, árnyék, hajlék, halánték, tájék, vendég). Ezek a szavak az *-ék* kicsinyítő, ill. főnévképzővel képzett származékoknak tekinthetők. (EtSz.: *ágyék*, *-ék* dem. képzővel, v. ö. *lányék*, *mellék*; *árnyék* valószínűleg denom. *-ék* képzővel. SzSz.: *emlék*, u. a. tőből, mint az *említ*; *pocsék* a *pocs* tőből; *hajlék*, valószínűleg a *hajlik* ige származéka, stb.)

Az *-ék* képző a békési népnyelvben mindig *-ík*-nek hangzik (l. a képzőknél), ugyanígy *i*-ző változatban él nyelvjárásunkban az *-ék* szóvégződés is (azokban a szavakban, ahol a szóvégek képző volta nem világos). Ezek a szavak: *ágyík*, *árnyík*, *dērik*, *emlík*, *tājítik*, *pocsík*, *zsombík*, *hājlik*, *csöücselik*, *halántík* (ágyék, árnyék, derék, emlék, tajték, pocsék, zsombék, hajlék, csöcselék, halánték). *I*-ző szóvégek még az *-ék* ~ *-ík*-en kívül a következők:

-ég ~ *-íg*: *elíg*, *gombajíg*, *mindíg*, *vendíg* (elég, gombalyag ~ gombalyég, mindíg ~ mindég, vendég);

-éd ~ *-íd*: *ebíd*, *szélíd*, *szomszíd*, *beszíd* (ebéd, szelid ~ R. szeléd, szomszéd, beszéd), de: *segéd*, *cseléd*;

-ét ~ *-ít*: *sētít* (sötét);

-ér ~ *-ír*: *babír*, *fehír*, *gácsír*, *kényír*, *kolompír*, *tányír*, *gyömbír*, *sígír* (babér, fehér, gácsér, kenyér, kolompér ~ krumpli, tányér, gyömbér, sígér ~ sügér), de: *pēcér*, *tüzér*, *ledér*, *pučer*;

-és ~ *-ís*: *pillís* (R. pilés);

-ész ~ *-isz*: *csenevész*, *egíssz*, *fűrész*, *hérész*, *penisz* (csenevész, egész, fűrés, hérész = násznép, penész), de: *szanitész* (egészségügyi katona).

A köznyelvben *-ély*-re végződő főneveink Békésen *i*-re végződnek: *bőrbí*, *kastí*, *körtí* (borbély, kastély, R. körtvély).

II. A tő végén.

A szótő belsejében fellépő *i*-zés az illető névszónak minden alakjában jelentkezik, tehát a ragtalan, a ragos és a képzős alakokban, a teljes és a csonka tőben egyaránt megvan. Ellen-

ben a tő végén csak ragos és képzős alakokban, csak ragok és képzők előtt találunk *i*-zést. (Nem ebbe a csoportba tartoznak azok a köznyelvben *-ély* végű szavak, melyek Békésen *i*-re végződnek: *bőrbí, kastí*. L. előbb.) A szótő végén *i*-ző szavak a nominativusban *e*-re végződnek. Ezek a köznyelvben a hangzórövidítő tövekhez tartoznak (*apa* ~ *apát, gebe* ~ *gebét, kefe* ~ *kefét, csipke* ~ *csipkét*). Tővégén *i*-ző névszók nyelvjárásunkban az alábbiak.

bike (*biki-t, -k, -be, -vél, -nek, -m, -d, -je; -s, -l* vagy *bikül, Bikis hn., de bikesség*) ~ béke. (L. még: többtagú névszók *i*-zése hangsúlyos helyzetben.)

élme (*elmi-t, -k, -m, -d, -je, -vél, -nek; -s; -let*: fiatalok nyelvében) ~ elme. Gyöngye szegínnek az elmije. A jene az elmijit, akki kitanálta!

eke (*eki-t, -k, -m, -d, -je, -vél, -nek; -s, -zik*: ekekapával dolgozik) ~ eke. Élszalatt a két lú az ekivél. Befogott az ekibe.

epe (*epi-t, -k, -m, -d, -je, -vél, -nek; -s*) ~ epe. Ojā jóu aszszony a, hoty túm még az epije sē keserü.

eszme, csak ebben a két származékban él általánosan a szó: *eszmil, eszmület*. A fiatalok nyelvében már ismerős az alapszó (*eszme, eszmi-je*) is.

fējsze (*fējszi-t, -k, -m, -d, -je, -nek, -vél; -s*) ~ fejsze. Ēltört a fējszim nyele. Mājd esztet aval a fējszivél vāgom ēl.

fekete (*feketi-t, -k; -s, -llik, -bb; -vél, -m, -d, -je, de: jeketedik*) ~ fekete. Mindēnki jeketibe vōut. Fekete, fekete, mērt a cigām bekente. (Gyermekvers.)

here, csak a *heril* (vagy *herül*) ~ herél (emasculál) származékban.

ige (*igi-t, -vél*) ~ ige, három szál fonál neve a motólán. (A kendermunka műszavai közül való.)

kive (*kivi-t, -k, -m, -d, -je, -jék, -vél, -nek*) ~ kéve. Ēty kērezbe tizennyōuc kivit kēl tēnni. Jōu naty kivik, nyēlheti a gép.

körte vagy *körti* (*körti-t, -k, -m, -d, -je; -zik, -s, körtefa és körtifa*) ~ körte. R. *körtvély*. Az idősebbek ragtalanul is *körti* alakban használják, a fiatalok nyelvében azonban a *körte* köznyelvi változat is általános. Tēttem be az idēnn én is körtit, mēg ālmāt, lēz bejōittem a télē.

tē (második személy), de megszólításkor nyílt *-e*-vel: *te*. A tárgyesetben *i*-ző: *tī-gēd*. Ēngem nisz tīgēd lát. Nem tīgēd! (Így nyugtatják a félelmében vagy ijedtében síró gyermeket.)

vese (*vesi-t, -k, -m, -d, -je*) ~ vese. Elig baj a, ha má félvesije van az embērnek!

Ezek a szavak minden jel, rag és képző előtt *i*-re végződő tövet mutatnak, kivétel a *-sīg* (*-ség*) képző, amely előtt nem *i*-re, hanem *e*-re végződő tő áll: *bikesség, feketesīg*. A tő végén *i*-ző névszók ragtalanul nyílt *e*-re végződnek a békési nép nyelvében, de Miskolcon tanuló, palóc nyelvjárást beszélő diákok-

tól hallottam *feketē, fējszē* alakokat is (EtSz.-ban is). A békésiek nyelvében, úgy látszik, a ragtalan alakban nyiltabbá válás történt, a suffixumok előtt azonban a régi zárt eredetű magánhangzó nyoma van meg a fenti névszótövekben (zárt *é > i*). A többi *-e* végű névszó mind a hangzórövidítő tövekhez tartozik, és nem *í-zők* a suffixumok előtt: *kefe ~ kefét, ürge ~ ürgét, fecske ~ fecskét, görbe ~ görbét* stb.

B) Í-zés igékben.

A névszók mintájára az igékben jelentkező *í-zést* is két részben tárgyalom, először tő belsejében, azután tő végén. Az igékben fellépő *í-zés* mindig állandó, tehát ragos és képzős, továbbá ragtalan alakban, egyformán megvan ugyanabban az igében.

I. Tő belsejében.

Itt is, mint a névszóknál, külön veszem az egytagú, külön a többtagú igéket, ez utóbbiaknál pedig a hangsúlyos és a hangsúlytalan helyzetben való *í-zésre* is tekintettel vagyok.

1. Í-zés egytagú igékben.

A r a n y J á n o s idézett tanulmányában a következőket írja az egytagú ige-tövekben keletkezett *í-zésről*: „Az egytagú ige-tőnél is érvényesül a szabály, hogy ha annak *é-je* rövid nyílt *e*-vel váltakozik, a tiszántúli ajk éles *é-t* fog ejteni“ (i. h. 983. l.). Valóban nem jelentkezik *í-zés* a békési nép nyelvében sem azokban az egytagú igékben, melyeknek van a jelentőmódban a jelen idő egyesszámú harmadik személyében rövid és hosszú magánhangzós (*e ~ é*) változatuk. Ezek az igék a következők: *fěj ~ fėj* (tehenet fej), *kel ~ kél*, *ken ~ kén*, *lél ~ lél*, *mēr ~ mér* (haurit és audet), *nyěl ~ nyél*, *széd ~ széd*, *szél ~ szél*, *vēr ~ vér*, *vesz ~ vész* (perit), *vet ~ vét*. Ezek az igék azonban máskor sohasem mutatnak *é-t*, hanem *e* hang van a tövükben. *Í-zést* találunk a következő egytagú ige-tövekben.

fil (-*ék*, -*sz*, -*ünk*, -*tem*, -*nék*, *fíj*jek; *fil-őüs*, -*ni*, -*ink* és -*ink*, -*is*, -*elēm*) ~ *fél* (timet). *Nē filtem*, *hisz ot vóút a kis árva tőütyfabot*. *As sē tutta micsinájjó fílmibe*.

íg (-*ék*, *ik-sz*, -*tem*, *íg-nék*, -*jën*; -*ni*, -*ve*, -*őü*, -*is*, -*edelēm*, -*et*) ~ *ég* (ardet). *Mék kell eszt ígetni!* *Nagy igedelēm* (szenvedés, baj) *nekēm ez az embēr*.

íl (-*ék*, -*sz*, -*tem*, -*nék*, *ij*jek; *il-ni*, -*őü*, -*ve*, -*is*, -*et*, -*elēm*, -*hetellē*, -*ed*, -*tes*, *ílesztőü*, de: *elemőuzsia*) ~ *él* (vivit). *Úgy il, mint hal a vízbe*. *Íletir íletet!* *Ílesztőü nekül is lehet sütni*. *Ha il urának, ha vész kutyának* (mindegý).

ír (-*ék*, -*sz*, -*tem*, -*nék*, -*jek*; -*ni*, -*ve*, -*őü*, de : *értékös*) ~ 1. ér valamit (valet), 2. kiterjed (protendit), 3. jut, érkezik. *Mék íl lektöbbit? Nem ír a sémmit! Nem ír éty pipadohánt. Nem ír odájik, hijába húzom* (t. i. a kötél). *Kiírtem a düllőüütra. Ráír kend éty kicsit? Ír a fene!*

ír-ik (-*t*, -*ni*, -*ve*; -*ellē*, -*is*, -*ēl*) ~ érik (maturescit). *Az is affajta, csakhogy még írellē (szilva). Máj megírík a búzába* (a körte). *Szípēnn írēli ez a jóü meleg a gabonát.*

kír (-*ék*, -*sz*, -*tem*, -*nék*, -*jek*; -*őü*, -*ve*, -*ni*, -*is*, -*elēm*, -*éget*, -*eddzik*, de az újabban ismeretessé váló *kérvény* szó *kérvény* vagy *kérvíny* alakban használatos) ~ *kér*. A vele azonos tövű *kérdez* igében nincs *í-zés* nyelvjárásunkban (*kérd*, *kérdz*, *kérdis*). Zárt eredetű *é-ből* keletkezett *í* van azonban ebben az igében :

kírőüddzik ~ *kérődzik* (a tehén).

kís-ík (-*ék*, -*ēl*, -*ik*, -*tem*, -*nék*, -*sek*; -*ni*, -*őü*, -*ve*, -*is*, -*ēdelēm*) ~ *késik*. *Kísik az Isten, de nē felējt. Jop kísőüm, mint soha.*

líp (-*ék*, -*sz*, -*tem*, -*nék*, -*jek*; -*ni*, -*őü*, -*ve*, -*is*, -*csőü*, de : *lipkēd*) ~ *lép*. *Rosszúl lípēt, fáj a lába. Ballípís* (hibázás).

mír (-*ék*, -*sz*, -*tem*, -*nék*, -*jek*; -*ni*, -*őü*, -*ve*, -*is*, -*tík*, -*éget*, de : *mérnök*) ~ *mér*. *Gyere, miretkőüddzün még a malomba. Jóül megmírte, az Isten álgya még. Megmírkőüctünk* (megmérték bennünket).

níz (-*ék*, -*ēl*, -*ēm*, -*nék*, -*zek*, *níztem*; *níz-ni*, -*őü*, -*is*, -*éget*, -*gélőüdik*, -*dégél*, *nízkelődik*) ~ *néz*. *Nízük, tē hoty szalac neki! Szítnízēk a disznóüpijadzba. Még a nízise sē jóü!*

szídül (-*ök*, *sz*, -*tem*, -*nék*, -*ni*, -*ve*) ~ *szédül*. *Ne keringej mán annyit, me ēlszídülsz!* Vele azonos tőből származik a *szídít* ~ *szédít* ige is. A tő tehát egytagú.

típ (-*ék*, -*sz*, -*ēm*, -*ēd*, -*tem*, -*nék*, -*jek*; -*ni*, -*ve*, -*őü*, -*is*, -*et* nomen acti) ~ *tép*. *Hóünap mēktípjük mán a gúnárokat* (a ludakat). *Szítípte ez a büdöss ēb eszt a szíp vászont.*

vid (-*ék*, -*essz*, -*ēm*, -*ēd*, -*nék* vagy -*enék*, *víttem*, *víggyek*; *vid-eni* vagy -*ni*, -*őü*, -*is*, -*elēm*, -*ekēzik*, *ēlmēz*) ~ *véd*. Alakváltozata : *mēgvíttem* megvédtem. Nem *í-ző* a belőle származott *véd* (védő-ből) elvonással alkotott főnév ebben az összetételben : *hővéd* (honvéd), *üggyvéd*.

víl (-*ēm*, -*ēd*, -*i*, -*tem*, -*nék*; -*ekēdik*, -*emíny*, -*ellē*, *ēlvítte* elvétve, ritkán, véletlenül) ~ *vél*. *Víletlē vóüt az egisz komédija. Kend is úgy vílekēdik?*

vís (-*ék*, -*ēl*, -*ünk*, -*tem*, -*nék*, -*sek*; -*ni*, -*ve*, -*őü*, -*is*) ~ *vés*. A *véső* melléknévi igenév változata *vísü* (eszköz neve) ~ *véső* speciális jelentésben használatos. *Acs csak ide a vísüt!*

vít (-*ék*, -*essz* vagy *vicc*, *vít-enék*, -*ve*; -*kēzik*, -*ék*, *ēlvítte* olykor, néha, ritkán) ~ *vét*. *Aszt a ruhát még vítēk ēldobni. Nē víttem ē sēnkinek.*

A felsorolt *í-ző* egytövű igék mind magashangúak, nincs közöttük *ír* ~ *irok*, *rí* ~ *rívok*, *sír* ~ *sírok* stb. típusú vegyes-

hangú ige, mint ahogy köznyelvi *é-s* változatuk is mind magashangú.

Ha megfigyeljük ezeknél az igéknél a csonka tő végén álló mássalhangzókat, tehát amelyek előtt zárt eredetű *é-ből* fejlődött *í* áll, a következőket tapasztaljuk. *Í-zés* van:

1. liquidák, *l, r* előtt: *fil, il, vil* (fél, él, vél), *ír, irik, kír, mír* (ér, érik, kér, mér),
2. spiransok, *s, z* előtt: *kisik, vis, níz*, (késik, vés, néz),
3. dentalisok, *d, t* előtt: *szidít, szidül, vid, vit* (szédít, szédül, véd, vét),
4. a bilabialisok közül a *p* előtt: *típ, líp* (tép, lép), és
5. a velarisok közül a *g* előtt: *íg* (ég).

Ha megfigyeljük az egytagú *í-ző* névszókat, ott is megtaláljuk ezeket az eseteket: 1. liquidák, *l, r* előtt: *díl, szíl, bír, vir* (dél, szél, bér, vér); 2. spiransok, *s, z* előtt: *rís, miz, píz*, (rés, méz, pénz), továbbá az *sz* előtt: *risz, kisz* (rész, kész); 3. dentalisok közül a *t* előtt: *rít* (rét); 4. a bilabialisok közül a *p* előtt: *íp, kíp, líp, níp, szíp* (ép, kép, lép, nép, szép); 5. a velarisok közül a *k* előtt: *ík, kík, lík, szik-fű* (ék, kék, lék, szék-fű). A névszók között *í-zés* van még 6. a palatalisok közül a *gy, ny, j* előtt: *nígy, fíny, kíny, míj* (négy, fény, kény, mély) és 7. a nasalisok közül az *n* előtt: *mín(és), vín* (ménés, vén).

2. *Í-zés* többtagú igékben.

A többtagú igék között két csoportot vehetünk fel a tőben való *í-zés* szempontjából, az első csoportbeliek hangsúlyos, a második csoportbeliek pedig hangsúlytalan helyzetben mutatnak zárt eredetű *é-ből* fejlődött *í-t*.

a) Hangsúlyos helyzetben.

Hangsúlyos helyzetben, azaz első szótagjukban *í-zők* a következő többtagú igék.

dídēlget (-*ék, dídēlgecc, dídēlget-tem, -nék, -ni*) ~ *dédelget*.
Mineg dídēlgeti maga aszt a sohonnábúj jöttet?

imejēg (*imēj-gētt, -gōūs*) ~ *émelyeg*. *Ímejēg a gyomrom.*

ivēlōūd-ik (-*ök, -ōl* és *ivēlōūcc, ivēlōūd-nék, -ni*) ~ *évelődik* ~ *évődik*. *Ne ivēlōūgy mán ával a gyerēkkēl* (ne bosszantsd)! *Sokat ivēlōūttē vele* (tréfálkoztam). Az ige az *eszik* származéka. (EtSz.) Az alapszóval való rokonsága azonban nyelvjárásunkban már elhomályosodott.

kítēlkēd-ik (-*ék; -ni, -ve, -ōū, -ís*) ~ *kéteelkedik*. *Hitetlen Tamás, ne kítēlkēgy má.*

[*el*]sziled (-*nek, -ve, -ni*) ~ *elszéled*. *Ēlszilett a disznóy*.
A M. Szófejtő Sz. szerint a *szél* (B. *szíl*) főnév származéka.

tíbojod-ik (-ok, -nak, -ott, -ni, -va) ~ tébolyodik. *Tíbojda* ~ tébolyda. *Máj méktíbojodik, annyi a baja. Mэгzavarodott, oz bevittik a tíbojdába.*

tíkozöl (-ok, -sz, -tam, -nék; -ni, -va, tíkozlóú) ~ tékozol. *Léengette a tórkán a vagyonát az a tíkozlóú. Éltíkozolta mindénit.*

tíved (-ék, -ecc, tívettem, tíved, -nék; -ni, -is, tívejég) ~ téved. *Éltívedne kem Pestén néném! Tívec, tesvír, nem akkór vóút* (a szomszéd lakodalma).

Ehhez a csoporthoz meg kell jegyezni, hogy a *kítélkédik* ~ kételkedik ige (rokonsága a *kétség*, Békésen *kiccsíg* főnév, aztán a *kétes* melléknév, továbbá a *kétkedik* ige) alapszava, a *két* (kettő) számnevünk a békési népnelvben nem *i-ző*. Ebben az igében már nem érzi a nép nyelvérzéke a számnévvel való kapcsolatot.

A fenti igék között több származék fordul elő. A *didélget*, *kítélkédik*, *szíled*, *tíkozol*, *tíved* (dédelget, kételkedik, széled, tékozol, téved) igék egytagú tövekből képzett származékoknak látszanak. Alapszavuk azonban nem világos a nyelvérzék előtt, eredetük sincs tisztázva, ezért a többtagú igékhez soroltam őket. A hangsúlyos helyzetben *i-ző* igék nagy része is egytagú *i-ző* töre vezethető vissza, mint a hasonló helyzetben *i-ző* többtagú névszók többsége. (L. 2. *Í-zés* többtagú névszóknban. a) Hangsúlyos helyzetben.)

b) Hangsúlytalan helyzetben.

A hangsúlytalan helyzetben *i-ző* igék mind a második szótagjukban mutatják a zárt eredetű *é-ből* fejlődött *i-t*. Ezek az igék egy kivételével mind kéttagúak, tehát a végződésük *i-zik*.

beszíl (-ék, -sz, -tem, -nék; -ni, -ve, -őü, -get) ~ beszél. *Hijába beszílsz, nem híszém él.*

dörbizol (-ok, -sz, -tam, -nék; -ni, -óú) ~ dorbézel. *Éldörbtízolta bizom mán aszt a kis vant* (vagyont). Ez az egyetlen háromtagú szó a hangsúlytalan szótagokban *i-ző* igék közt.

emíszl (-ék, -él, vagy -essz, -éttem, -enék, emísszek; emíszl-eni; -őü: pocsolya, állatfürdő) ~ emészt. *Emíszliti szégínt a gond a hagy* (hat) *gyerékkél. Nem emíszlét még a híszóú ruca, jányom, ne tóm még estére.*

ítill és *ítíl* (-ék, -sz, -tem, -nék; -ni, -lőü, -let, utóúlsóú ítillet) ~ ítél. *Óútánn elítílltik* (Bódizsnét). *Máj mégítíl bennünket a jóú Atya* (Isten).

kímíl (-ék, -sz, -tem, -nék, kímíjyek; kímíl-ni, -et) ~ kimél. *Nem kímílem én a másét, ú sē kímíli az enyímet. Szégí. tíjam, nagyom mékkímíli aszt a kis ruháját.*

kísír (-ék, -ém, -sz, -éd, -tem, -nék, -jek; -ni, -ve, -őü, -et, -let) ~ kísér. *Éccēr osztám mégis csak élkísírteg bennünket. Kíkísírte az öreg János tíját. Akár éty kísírtet* (t. i. olyan) *abba a ruhába.*

tenyísz (-*ék*, -*essz*) ~ *tenyészt*. Újabban a nagyobb gazdák nyelvében kezd meghonosodni ez a gazdasági műszó. A békési ember általában nem „*tenyészti*“, hanem *tártya* az állatot.

törtín-ik (-*t*, -*ne*, -*nyën*; -*ni*, -*et*, -*elëm*) ~ *történik*. A *törtínet* szó a békési nyelvben elbeszélést jelent. *Méktörtínt rigē, hogy méktámatták az embért a farkasok, mikör Váradra mēntek. Szíp törtínetét mondott.*

Ez a néhány ige a *dörbízöl* kivételével utolsó szótagban, tehát szóvégződésben *i-ző*. Ilyen végződés az *-ísz* ~ *-észt* (*emísz*, *tenyísz* ~ *emészt*, *tenyészt*), aztán az *-il* ~ *-él* (*beszíl*, *ítíl*, *kímil* ~ *beszél*, *ítél*, *kímél*) szóvég. Van egy-egy példa az *-ír* ~ *-ér* (*kísír* ~ *kísér*) és az *-in* ~ *-én* (*törtínik* ~ *történik*) szóvégző szótagra is. (Az *-il* ~ *-él*, *-ír* ~ *-ér* szóvég a következő csoportban is előfordul.)

Az *-ísz* ~ *-észt* szóvégződés úgy viselkedik, mint az *-isz* ~ *-ész* képző, mely Békésen *i-ző*.

II. Tő végén.

A névszóknál tövégi helyzetben csak suffixumos helyzetben találoztunk *i-zéssel* (*fekete* ~ *feketi-t*, *epe* ~ *epi-t*), ragtalan alakban azonban mindig nyílt rövid *e*-re végződnek az ilyen névszók. Az igék is csak bizonyos végzések előtt változtatják *i*-re tövüket. Ragtalan alakban azonban nem fordul elő ezeknek az igéknek a teljes töve. Ez a néhány ige a következő.

dicsír (-*ék*, -*sz*, -*ëm*, -*tem*, -*nék*, -*jek*; -*ni*, -*ve*, -*öü*, -*et*) ~ *dicsér*. *Mindën cigány a maga lovád dicsíri. Dicsírëm az észed.* Az ige végén az *r* gyakorító képző (EtSz.), tehát előtte az *-i* ~ *-é* hang a tőhöz tartozik. A *dicsír* ~ *dicsér* ige tehát származékszó. Vele egy tőből ered a *dicsőség* főnevünk és ennek az alapszava, a *dicső* melléknevünk, mely *ő* képzős származék.

enyísz-ik (-*ëtt*; -*et*) ~ *enyészik*. *Enyíszet*: nyugat. Az EtSz. szerint ebben az igében az *sz* gyakorító képző, az előtte lévő *é* (Békésen *i*) pedig, mely eredetileg a tőhöz tartozik, *e*-ből nyúlt meg.

ígír (-*ék*, -*ëm*, -*sz*, -*tem*, -*nék*, -*jek*; -*ve*, -*öü*, -*et*) ~ *ígér*. *Ígírd mëg, ne ad mëg. Az ígíret szíp szóü, ha méktártják úgy jóü.* Ezt az ígét a Magyar Szófejtő Szótár az *ige* főnevünk valószínű származékának tartja. Az *r* minden biztonnyal képző, az *i* tehát a tőhöz tartozik. Ha valóban az *ige* származéka az *ígér* ~ *ígír*, akkor ez az *e* végű főnév, mely különben a hangzórövidítő tövekhez tartozik (*ige* ~ *igé-t*), ebben az egy származékban *i*-re váltja a tövégi *é*-t.

lökil és *lökíll* (-*ék*, -*ëm*, -*tem*, -*nék*; -*ni*, -*ve*, -*elës*, -*etlë*) ~ *tökél*. *Ëllökíll szándíka vóüt.* A Bárczi Géza a Magyar

Szófejtő Szótára bizonyosága szerint ez az ige a *tesz* ige *tev* tövének a származéka.

A fenti négy ige töve ma már nem világos a nyelvérzék előtt, csak a nyelvtudomány világít rá ezen igék képzett voltára, s mutat rá a képzőre és a valószínű töre. Míg a tövégi helyzetben *i-ző* névszók töve ragtalan alakban (*-e* végű) is használatos, addig a hasonló esetben *i-ző* igék töve önállóan, képző nélkül nem él (kivétel talán az *ígir* ~ *igér*).

Az eddig felsorolt igékben az *i-zés* az ige minden alakjában (mód, idő, szám, személy, származék) állandó, vagyis mindig *i*-re váltja a zárt eredetű *é*-t. A most felsorolandó igék a fentiekkel szemben csak bizonyos alakokban *i*-znek. Ezek a következők:

Í-zés van a *megy* ige jelentő módjában a jelen idő egyes számában (mindhárom személy): *mik* vagy *mégyék* és *ménygyék*, *missz*, *min* vagy *mégyen* és *ménygyen* ~ *megyek*, *mégy*, *megy* vagy *megyen*.

Származékaikban *i-zők* az alábbi igék.

ész-ik (*-ék*, *-él*, *-éttem*, *énnék*, *égyek*; *enni*, *evőü*) ~ *eszik*. *Í-zik* a töve a következő származékokban: *ítél* (*-ék*, *ítecc*, *ítet-ünk*, *-ték*, *-nek*, *-nék*, *ítessenek*, *ítet-ni*, *-őü*) vagy *étel* ~ *etet* (műveltető); *ítél* (*-t*, *-ék*, *-és*), *íték* (*ítk-él*, *-ék*), *ítkes* (melléknév), *ítkezik* vagy *étkezik* (újabbban használatos) ~ *étel*, *étek*, *étkes* (jóétvágyú, pl. malac), *étkezik*; továbbá ebben a kifejezésben: *itinn-itánn* és *ite-bire*: *itinn-itán tárgy* enni és inni ad neki, amiért dolgozik, *ite-bire megvan* (a cseléd) enni kap és megvan az elegendő keresete; a határozó igenév: *ive* (a köznyelvben nem használatos). *Még van ive a sok doloktúl* (megette a sok dolog).

lész (*lész-ék*, *-él*, *léttem*, *lënnék*, *lëgyen*, *lënni*) ~ *lesz*. *Í-ző* alakok: *lëgyél* és *lëgy* ~ *légy* (felszólító mód egyes 2. személy); *lít*, *lítél* ~ *lét*, *létel*, *ot valóü lít* (otlétel), de: *létézik*, *jóülét* vagy *jóülít*; *lëvőü* ritkán *livőü* ~ *levő*.

lész (*-ék*, *-él*, *lëttem*, *lënnék*, *lëgyek*, *lënni*) ~ *tesz*. De: *títel* (*-ék*, *-ecc*, *-tem*, *-nék*, *-ni*) vagy *létel* ~ *tétet*; *tít*, *lítél*, *liteminy* ~ *tét*, *tétel*, *tétemény*. *Jóütít líték* (jó lélek); *livőü* és *lëvőü* ~ *tevő*, *tíve* ~ *téve* (hat. igenév). *Mi livőü lëgyek? Jóül él van tíve, nem lëlëm*. Öregek nyelvében ritkán: *tígy* ~ *tégy*, általánosan: *tëgyél*.

vész (*-ék*, *-él*, *vëttem*, *vënnék*, *vëgy-ek*, *-él*, *vënni*, *vëvőü*) ~ *vesz*, de: *vígy* (felszólító mód egyes sz. 2. személy) ~ *vëgy*, csak játékban: *agy*, *vígy* ~ *adj*, *vëgy*, egyébként *vëgyél* ~ *vëgy*, *vëgyél*; *vítel* és *vëtlet* (*-ék*, *-ecc*, *vítellem*, *vítessenek*, *vítel-nék*, *-ni*) ~ *vetet* (műveltető ige); *vít*, *vítél*, *víteminy* ~ *vét*, *vétel*, *vétemény*. *Húsvitra hazajönnek. Jóü vitemi vóüt!* *Í-zést* találunk még a határozói igenévben is: *víve* ~ *vëve*. *Még vü víve*.

A fenti igék (a *megy* kivételével) az *sz-szel* bővülő *v* tövű igék csoportjába tartoznak, s amint a felsorolásból kitűnik, *i*-zést mutatnak a következő négy esetben:

1. a felszólító mód egyesszámú 2. személyében: *ligy, tigy, vígy* ~ légy, tégy, végy;

2. a műveltető ige *-tet* képzője előtt: *itet, titet, vitet* ~ etet, tétet, vetet;

3. a *-t* főnévképző előtt: *ít, lít, tít, vít* ~ ét, lét, tét, vét (és az ezekből való származékokban);

4. igenevekben a) a határozói igenév *-ve* képzője előtt: *íve, tíve, víve* ~ éve (köznyelvben nem használatos), téve, véve; b) a *lesz* és *tesz* jelenidejű melléknévi igenevében: *livőü, tivőü* ~ levő, tevő.

Dolgozatomban eddig azokat az eseteket soroltam fel, ahol az *i*-zés mind az igékben, mind a névszókban szótőben, tehát tő belsejében, vagy tő végén történik. De nemcsak szótővekben, hanem szóvégi toldalékokban (suffixum): ragokban és képzőkben is találkozunk *i*-zéssel. A következő részben közlöm azokat a suffixumokat, amelyekben zárt eredetű *é*-ből fejlődött *í* van a békési nép nyelvében.

C) *Í*-zés suffixumokban.

Nyelvünkben igen nagy jelentősége van a suffixumoknak, azaz a szóvégi toldalékoknak, hiszen szókinszünknek igen tekintélyes része képzőkkel alkotott származékszó, azután a mondatban a szavak szerepüknek megfelelően ragokat, értelmi módosulásuk szerint pedig jeleket kapnak. Ezért egy-egy hangtani sajátság területe sokkalta szélesebb, ha a szótövekről átnyúlik a suffixumok gazdag mezejére is. Így van ez az *i*-zéssel is a békési nép nyelvében. Mivel egyes gyakori használatú suffixumok *i*-ző alakúak, sokkal *i*-zőbb a békési ember beszéde, mint ahogy az eddig felsorolt példák alapján gondolnánk, hiszen egy-egy ilyen suffixum olyan szavakat is *i*-zővé tesz, amelyekben nyoma sincs ennek a hangtani jelenségnek (*százalík, hagyatík, aggyík, kērtisz, vērjíték, bélis* ~ százalék, hagyaték, adjon, kertész, verjétek, bélés). Ezek a suffixumok tehát tetelesen gyarapítják nyelvjárásunkban az *i*-zés területét.

Í-ző suffixumainkat két csoportban közlöm: először a szóképzésben, azután a szóragozásban előforduló *i*-ző szóvégi toldalékokat tárgyalom.

I. Í-zés képzőkben.

Az *i*-ző névszók felsorolásakor a hangsúlytalan helyzetben való *i*-zésnél láttunk olyan *i*-ző szóvégeket, melyek képzőknek tekinthetők, de képző voltak elhomályosodott, vagy alapszavuk nem világos. Az ilyen szóvégek között találtuk az *-ék* ~ *-ik* és az *-ész* ~ *-isz* végződést, melyek most a képzők között is előfordulnak *i*-ző változatban. A névszótöveknél említett *-ék* ~ *-ik*, *-ész* ~ *-isz* szóvégeket tehát a képzőkkel való azonos viselkedésük alapján képzőknek tekinthetjük, magukat az így végződő névszókat pedig elhomályosult származékoknak. A képzők között is találunk olyat, melynek képző jellege nem látszik tisztán, alapszava pedig nem világos. (L. *-iny* ~ *-ény*.) De mivel ebben a szóvégződésben mindig megvan az *i*-zés, itt sorolom fel, nem a szótövek között.

Í-ző képzők a békési népnyelvben a következők:

-ik ~ *-ék*, 1. kicsinyítő képző, pl. *lányik*, *ízik*, *tájik*, *környik* (lányék, ízék, tájék, környék), de: *mellék* (valószínűleg ilyen képző van az *árnyik*, *pocsik* ~ árnyék, pocsék szavunkban; l. ott);

2. deverbális névszóképző, pl. a következő származékokban: *maradik*, *borítik*, *bugyborik*, *habarik*, *hasítik*, *keverik*, *kaparik*, *sárjadik*, *pótylik*, *jálik*, *festik*, *vezetik*, *eresztik*, *takarik*, *hājlik*, *halladik* (maradék, boríték, buborék, habaré, hasíték, keverék, kaparé, sárjadék, pótlék, játék, festék, vezeték, ereszték, takaré, hajlék, haladék) stb.

-dik ~ *-dék*, deverbális főnévképző: *ajándik*, *növendik*, *jövedik*, *lövedik* (katonaviselték nyelvében), *szándik*, *ivadik*, *óvadik*, *hulladik*, *söpredik* (ajándék, növendék, jövedék, lövedék, szándék, ivadék, óvadék, hulladék, söpredék) stb.

-lik ~ *-lék*, főnévképző: *moslik*, *hátralik*, *osztalik*, *töltelik*, *főzvelik*, *kotyvalik*, *mörzsalik*, *ázalik*, *toldalik*, *hördalik*, *százalik*, *apróulik* (moslék, hátralék, osztalék, töltelék, főzelék, kotyvalék, morzsalék, ázalék, toldalék, hordalék, százalék, aprólék) stb.

-tik ~ *-ték*, deverbális főnévképző: *mírtik*, *hagyatík*, *nyomatík* (mérték, hagyaték, nyomaték) stb.

-iköl ~ *-ékol*, *-ikél* ~ *-ékel*, igeképző: *topörziköl*, *nyavíköl*, *kukoríköl*, *turbíköl*, *ficsérikél* (a fecske hangja), *(jāj-)veszíkél* (toporzékol, nyavékol, kukorékol, turbékol, ficsérékel, veszékel, stb.

-ikony ~ *-ékony*, *-ikény* ~ *-ékeny*, deverbális melléknévképző: *hājlikony*, *múlikony*, *tanúlikony*, *fogíkonny*, *mozgíkonny*, *fojítikonny*, *kártíkonny*, *feledíkeny*, *fíltíkeny*, *érzíkény*, *engedíkeny* (hajlékony, múlékony, tanulékony, fogékony, mozgékony, folyékony, feledékeny, féltékeny, érzékeny, törékeny, engedékeny) stb.

-iny ~ -ény, szóvégződés (névszóképző): *leginy, gyikiny, kökiny, keminy, kéminy, szeginy, ediny, lepiny, söriny, Bériny, epliny, ersziny, reminy, nyőüstiny* (legény, gyékény, kókény, kemény, kémény, szegény, edény, lepény, sörény, Berény : Mezőberény, eplény : a szekér része, erszény, remény, nőstény) stb. de: *mellény*. Ez a szóvégződés mindig *i-ző*. Képző volta nem világos ugyan, a felsorolt szavakat sem érezzük mindig származékoknak, de mivel az *-ény* végű főnevek a békési nyelvben mindig *-iny*-ben végződnek, itt a képzők között sorolom fel ezt a suffixum módján viselkedő szóvégződést.

-míny ~ -mény, deverbális főnévképző: *veteminy, viteminy, vitemény, keresmíny, süteminy, öjürmíny, öjülleminy, esemény, eredmíny, kedvezmíny* (vetemény, vétemény: vétel, vélemény, keresmény, sütemény, örvény, örlemény, esemény, eredmény, kedvezmény) stb., ugyanúgy: *körülmíny ~ körülmény*;

-viny ~ -vény deverbális főnévképző: *törviny, szökevény, jövevény, kötviny, szövevény* (törvény, szökevény, jövevény, kötvény szövevény), stb., ugyanúgy: *söviny, ösviny, fösvény, kösviny, keleviny* (sövény, ösvény, fösvény, kösvény, kelevény : betegség neve).

-is ~ -és, deverbális főnévképző: *kilis, bélis, hideglelis, lövis, kötís, csíplís, gyűlís, vetís, evís, főütís, fűrdís, kérdís, kerítís, könyörgís, jégverís, égzengís* (kelés, bélés, hideglelés, lövés, kötés, cséplés, gyűlés, vetés, evés, töltés, fürdés, kérdés, kerítés, könyörgés, jégverés, égzengés) stb.

-isz ~ -ész, 1. főnévképző: *fűrís, kértisz, merís, eprís, mihís, tehenís, rivís* (fűrés, kertész, merész, eprész, méhés, tehenész, révész) stb., ugyanúgy: *térmíszet ~ természet*; de az újabb eredetű és a köznyelvből még nem régen átvett szavakban nem *i-ző* ez a képző: *gépész, cipész, csibész, szemlész ~ szemlész, csérkész ~ cserkész*;

2. igeképző: *eprís-ik, egerís-ik, heverís, hevenyís-ik, verebís-ik, nyerís-kedik, legelís-ik* (eprészik, egerészik, heverész, hevenyészik, verebészik, nyerészkedik, legelészik) stb.

-síg ~ -ség, denominális főnévképző: *egíssíg, betekísíg, kösíg, szüksíg, zőjucsisíg, bikessíg, szípsíg, dicsőüssíg, nehéssíg, ríszéksíg, fínyéssíg, csekísíg, gyeréksíg* (egészség, betegség, község, szükség, zöldség, békesség, szépség, dicsőség, nehézség: nyavalyatörés, részegség, fényesség, csekélység, gyerekség) stb.

-ínk és -ink ~ -énk, deverbális melléknévképző, rövid és hosszú *i-s* változatban egyaránt megvan ebben a származékban: *filínk és filínk ~ félenk*.

Idesorozhatjuk még az *-ély* szóvégződést is, mely nyelvjárásunkban leginkább *-í* változatban él. A névszóknál előfordult már a *bőrbí, kőrtí* (borbély, kastély) főnév, ugyanúgy *i-ző* alakú a köznyelvi *-ély* végződés (képző) a következő névszóknál: *cseki, róustí, keví, feki, főrtí, kovártí* (csekély, rostély, kevély, fekély, fortély, kovártély), néha: *cseki, róustí, keví* stb. vál-

tozat is előfordul; de: *ünnepéj, eréjés, engedéj, szemézet* (ünnepelely, erélyes, engedély, személyzet).

Összefoglalva megállapíthatjuk, hogy *i*-zők a békési nép nyelvében azok a képzők, melyekben *-ik* ~ *-ék* hangcsoport van, tehát: *-ik, -dik, -lik, -tik, -iköl, -ikél, -ikony, -iköny, (-ék, -dék, -lék, -ték, -ékol, -ékel, -ékony, -ékeny)*, aztán amelyek *-ény*-ben végződnek: *-íny, -míny, -víny* (*-ény, -mény, -vény*), továbbá a spiransra végződő *-ís, -isz* (*-és, -ész*), valamint a *-síg* ~ *ség*-, az *-ink, -ink* ~ *-énk* képző és az *-i, -ij* ~ *-ély* végződés és képző. Érdekes, hogy az *i*-ző képzők egy-két kivétellel deverbális névszóképzők.

II. *Í*-zés ragokban.

Az *i*-ző képzők felsorolásából kiviláglott, hogy leghasználatosabb képzőink közt elég szép számmal vannak olyanok, melyek a zárt eredetű *é*-t *i*-re váltják. Ragjaink között azonban sokkal kevesebb *é* hangzós van, mint képzőink közt, ezért az *i*-ző ragok száma jóval kisebb *i*-ző képzőink számánál. A ragokban jelentkező *i*-zést külön mutatom be a névszókhöz járuló ragokban, külön az igeragozásban.

1. *Í*-zés névszóhoz járuló ragokban.

Névszóhoz járuló ragjaink közül két határozói ragban találunk zárt eredetű *é*-ből fejlődött *i* hangot. Ez a két rag az *-ír* ~ *-ért* és a *-kipp, -kippen (-kippē)* ~ *-kép, -képen*.

-ír ~ *-ért*, az ok- és célhatározó ragja: *írt-em, -ed, -e, -ünk, -etek, -ék, ezír, azír, mír, tojásír, pizír, kenyírír-bagóujír, asszonyír, embérír* (*ért-em, -ed, -e, -ünk, -etek, -ük, ezért, azért, miért, tojásért, pénzért, kenyérért-bagóért*: *olcsón, asszonyért, emberért*) stb. *Minygyá írte kütteg Bógdizsnéjír. A rosszáságájír kapta. Íletír ílet!*

-kipp, -kippen (-kippē) ~ *-kép, -képen*, módhatározói rag. *Máskipp is monthatnád. Mindējélekippem próubáltam mán, de sēhoty sē jóū. Bódog újévet! Köszönnyük, hasōlóukippē.*

2. *Í*-zés az igeragozásban.

Az igeragozásban is megtalálható az *i*-zés, mégpedig mind az alanyi, mind a tárgyias ragozásban, de csak a jelentő- és a felszólító módban, a feltételes módban nem.

a) Alanyi ragozásban.

Az alanyi ragozásban *i*-zést találunk a felszólító mód egyes számában a harmadik személy ragjában: *-ik* ~ *-ék* (nemcsak az ikes, hanem az iktelen igéknél is használatos ez a rag): *ēgyik,*

igyük, tessük, aggyük, hozzük, jöjjük, írjuk, aluggyük, mennyük, tamburájjuk, lássük, vagy : egyén, igyon, aggyon, hozzon, jöjjön, írjon, aluggyon, mennyén, tamburájjon (citerán játszik), lásson (egyék, igyék, tessék, adjon, hozzon, jöjjön, írjon, aludjék, menjen, tamburáljon, lásson) stb. Agyúk idésanyám ety kis kënyeret, éhës vagyok. Jöjjük ej Jancsi. Tessük elhinni. Igyõ vizet, ha nincs pize. Együk, ha jól esik (magázás). As së légyük üress.

b) Tárgyas ragozásban.

A tárgyas ragozásban már több esetben találkozunk az *í*-zéssel, mint az alanyi ragozásban. A magashangú igéknél ugyanis a jelentő mód mult idejében és a felszólító módban *í* jelzi az idő, illetve a mód jele után a tárgyas ragozást.

A jelentő mód mult idejében *í*-zést találunk a többesszám második és harmadik személyében : *kirt-íték, kirt-ík ~ kértétek, kérték, niszt-íték, niszt-ík ~ néztétek, nézték, vitt-íték, vitt-ík ~ vittétek, vitték, ért-íték, ért-ík ~ ettétek, ették, kért-íték, kért-ík ~ kérdeztétek, kérdezték, vett-íték, vett-ík ~ vettétek, vették, kevért-íték, kevért-ík ~ kevertétek, keverték stb. Mëgöltíték mán a disznóut? Mëkkirtük asz má sokban, de válogat (megkérték a kezét). Rátéttük a párnákat. De fëltörtíték a hász főüggyit!*

A felszólító módban szintén a többes második és harmadik személyben jelentkezik *í*-zés a tárgyas ragozás jeleként : *kirj-íték, kirj-ík ~ kérjétek, kérjék, nizz-íték, nizz-ík ~ nézzétek, nézzék, vigy-íték, vigy-ík ~ vigyétek, vigyék, egy-íték, egy-ík ~ egyétek, egyék, kérgy-íték, kérgy-ík ~ kérdezzétek, kérdezzék (kérdjétek, kérdjék), vëgy-íték, vëgy-ík ~ vegyétek, vegyék, kevërij-íték, kevërij-ík ~ keverjétek, keverjék stb. Nizzíték csak, mit hoztam! Mëgëgyüték, ha ëlkirtíték (t. i. azt a sok ételt). Kössük mëk sógorom aszt a büdös kutyát. Vigyecs csak, had õirjék mëg (a búzát).*

Az igeragozásban tehát csak két személyben, a másodikban és a harmadikban mutatkozik *í*-zés, mégpedig alanyi ragozás esetén (felszólító mód) az egyes harmadik, tárgyas ragozáskor (jelentő mód mult idő, felszólító mód) a többes második és harmadik személyben. Tehát :

alanyi ragozás, felszólító mód :

vëgyék, vëgyél, vëgyén vagy vëgyük, vëgyünk, vëgyeték, vëgyenek ;

tárgyas ragozás : jelentő mód, mult idő :

vëltem, vëtted, vëtte, vëttük, vëttíték, vëttük ;

felszólító mód :

*vëgyem, vëgyed vagy vëdd, vëgye,
vëgyük, vëgyíték, vëgyik.*

Az *i-zés*.

Az *i-zés* mellett meg kell említenünk az *i-zést* is. Ez a jelenség nem más, mint megrövidült *i-zés*, azaz az eredeti zárt *é* nemcsak zártabbá (*i-vé*) vált, hanem meg is rövidült. Az *i-zés* minőségi változás, az *i-zés* pedig minőségi és mennyiségi változás eredménye. Ez a folyamat jól szemléltethető a békési nyelv azon szavain, melyek *i-zők* is, *i-zők* is egyszerre, vagyis *i-ző* változatuk is, *i-ző* alakjuk is van. Ezek a szavak a következők.

enyém ~ enyim ~ enyim ~ enyém. Mind a köznyelvi, mind az *i-ző* és *i-ző* változat használatos. *Nem az enyém. Az enyémet is hitták. Enyim a vár, nem a tized. Tized a jenét, az enyim!*

ibred ~ ibred ~ ébred. Az *ibër ~ éber* származéka; mindkét változata él. *Íbrety hé, mégviratt. Muzsikálhatnak éntüllem, nem ibredék é fél. Félbrettem már négy órákkör.*

idës ~ idës (anyám, -apám) ~ édes. Ez a melléknév csak az *anyám* és az *apám* főnévvel összetéve mutat mennyiségi és minőségi változást, egyébkor nem. *Az én idész szülémnek is vóút ojam párnája. Széginy idësanyám sokat emlégette. Mindik kötőüdot vele idësapám.*

iccaka ~ iccaka ~ éjtszaka. Rövid *i*-vel csak ebben a köszönésben használatos: *jóú iccakát!* De: *ojam, mint a sëtif iccaka.*

íp ~ ippen (ippē) ~ ép, épen. A melléknév *i-ző*, de a belőle alkotott határozószó *i-ző*. *Ippē jóúkör jöttél. Az imén mēnt el ippē.* De: *asz hittem, nem írék haza íb bürél.*

ítill ~ itill ~ itél. Az ikerített *l* előtt leginkább röviden hangzik az *i*. *Óutánn elitíllik. Utóulsóú itillet.*

líp ~ lípkéd ~ lép, lépked. Az ige gyakorító képzős származékában megrövidül az *i*.

tökil ~ tökill ~ tökél. Az ikerítődött *l* előtt megrövidül az eredetileg hosszú, magas nyelvállású magánhangzó.

A felsorolt példák az átmenetet jelentik az *i-ző* és *i-ző* szavak között. Vannak ugyanis nyelvjárásunkban olyan szavak, melyek már nem viselkednek ilyen kettősen, hanem csak *i-ző* változatban élnek. Ilyen szavak az alábbiak.

bijag ~ bijog (-ot, -ok; -oz) ~ 1. jelzés (zsákon, állaton), 2. ütés, nyom. Ez az é zsákom, rájta a bijog. Hū vëttet hé aszt a bijagot a homlokodra?

cimēnt (-ēt) ~ cement. (Vö. latin: caementum.) *A kis jeddzőü cimēnt kútkávát vëtt.*

fazik (-at, -ak, -am, -ad, -a; -as) ~ *fazék*. *Mán csak ez a nagy vászōfazikam maradt nagyanyámról*. Főnevünk a köznyelvben a hangzónyújtó tövekhez tartozik (*fazék* ~ *fazekat*), a békési népnyelvben azonban egyalakú, változatlan tövű. — A *Fazekas* családnév is *Fazikasnak* hangzik nyelvjárásunkban.

imint ~ *imént* ~ *imént*. Mindkét változat ismeretes. *Az imént ment el ippē*. *Az imin még it láttam*. *Í*-zō alakban nem hallottam.

kilis (-t, -ék, -ēm, -ēd; -ēs) ~ *kelés*. *Vírkilis van a kezí*. A főnév a *kel* ~ *kél* ige származéka.

marik (*mark-ot*, -om, -od) ~ *marék*. *Éggy összemarikkāl vóút*.

mēginn ~ *mēgint* ~ *megint*, öregek beszédében: *mēgintellē*. *Mēgin nē férssz a bürödbe!*

pinték (-ēt, -ēnn, -re) ~ *péntek*. *Pinték pitvarába* (gyerekevers). *A pintēki pijac nem sokat ír*. *Az idēn natypinték szombatra esik*. (Tréfa: mert szökőév van.)

szúrdik ~ *szurdék* (szoros, szűk hely). *Éty szúrdigba laknak szēginyék*.

tengiri (-t, -k, -be; -s) ~ *tengeri* (kukorica). *Kél a tengiri, szípē láccik a sörja*. *Tengiriszēdiskōr vóút*. Alapszava *tengēr*, tehát itt is zártabbá válás történt.

vetillōū ~ *vetélő*. (A kendermunka egyik eszköze.) *Az l megnyúlása folytán megrövidült az i*. (Az ikerítődés miatt többször megrövidül az *i*, *ú*, *ű* az *l* előtt. Bővebben: Magyar Népnyelv I, 70—77. 1.)

Ilyen minőségi és mennyiségi változás van a *seregi* ~ *seregély* (a kistermetű galamb, tyúk: *seregi tyúk*, *seregi galamb*) főnevünk utolsó szótagjában is. Az előző részben láttuk, hogy a köznyelvi *-ély* szóvégződésnek Békésen *-i* felel meg. Ebben a szóban tehát rövidülés állott elő. Ugyanígy: *vōūfi* ~ *vőfély*. (Bár itt gondolhatunk a *fi* [fiú, férfi] főnévre is.)

I-zōvé vált nyelvjárásunkban a régi *-é* kérdőszócska is, melynek a köznyelvben *-e* felel meg. *Van-i kennek ijen kalapja? Nem tudom é, használ-i*. *Jön-i még víz az eregbe?* Ez a kérdőszócska mind a köz-, mind a békési nyelvben rövidülés a régi hosszú *-é*-ből, a békési nép nyelvében előbb azonban zártabbá válás is történt.

Az eddig felsorolt *i*-zō példák szótövekben mutatják az *i*-zést. De amint az *í*-zés nemcsak szótöben jelentkezik, hanem suffixumokban is, éppenúgy találkozunk *i*-zéssel szóvégi toldalékokban is. Megvan ez a hangtani sajátság a *-kint* ~ *ként* határozó ragban és a birtokos személyragozás egyes harmadik személyében.

-kint ~ *ként*, módhatározó rag: *éggyenkint*, *soronkint*, *óúránkint*, *apránkint*, *önkintēs* (egyenként, soronként, óránként, apránként, önkéntes). *Hóúldankint hatával atta* (6 mázsát adott).

A birtokos személyragozás egyes harmadik személyében (egy birtok esetén) a magashangú szó *-e* végződést kap, mint a köznyelvben. Ha azonban ragokkal látjuk el az ilyen birtokszót, a ragok előtt *i*, a köznyelvben *-é* hang mutatkozik. Tehát *i*-re váltja a köznyelvi *é*-t a békési népnyelv. Pl. *keze, kezi-t, -be, -vél, -re* ~ *keze, kezé-t, -be, -vel, -re, feje, feji-t, -be, -re, -nek* ~ *feje, fejé-t, -be, -re, -nek, píze* ~ *pízi-t, -vél, -túl* ~ *pénze, pénzé-t, -vel, -től, kesse, késsi-t, -vél, -nek* ~ *kése, kesé-t, -vel, -nek, ökre, ökri-t, -vél, -túl* ~ *ökre, ökré-t, -vel, -től, feketije, feketíji-t, -re, -hē* ~ *feketéje, feketéjé-t, -re, -hez* stb. *Elinná a Krisztusz szűrirül a csatot. Keze ügyibe került. Kilökte a szemit éty pár krājcárrál. Eszibe sē jut annak a tesvire. A viginél vóyt egy rokka. Szöürl-lábánn élvezett* (mindenestől).

Ezek a ragokkal ellátott birtokszók ragtalanul nyílt *e*-re végződnek. Miskolci palóc diákoktól azonban hallottam ilyen alakokat is: *kezē, fejē* (l. *epē, feketē*), tehát a köznyelvinél alanyesetben is zártabb végű alakokat. A birtokos személyragozásban megnyilvánuló *i*-zés párhuzamba állítható a névszótövek végén, ragok előtt mutatkozó *i*-zéssel: *vese, vesí-t, feketē, feketí-t* ~ *keze, kezi-t, feje, feji-t*. Mindkét esetben *ē* volt a ragtalan alak végződése (G o m b o c z: Alaktan III. 30. *vesē, epē* elhomályosult birtokos személyragos alakok, EtSz.: *feketē* deminutiv képzős származék, tehát a birt. sz. rag *ē* volt), ez azonban a békési népnyelvben, éppenúgy, mint a köznyelvben nyíltabbá vált, de a ragos alakokban megőrizték zártabb eredetű voltukat. A névszótövekben hosszú *i*-t találunk ragok előtt, a birtokos személyragos alakoknál pedig rövid *i*-t, nyilvánvaló tehát, hogy itt a zártabbá válás mellett rövidülés is történt. A r a n y J á n o s idézett tanulmányában nem *i*-zőnek, hanem *i*-zőnek tünteti fel a birtokos személyraggal ellátott szók tárgyesetét: *betűjít, szemít, jülit, testit, kertjít* stb., más ragok előtt azonban az ő feljegyzése szerint is *i* áll: *nyelve, -it, -ihez; tüze, -it, -iről; széke, -it, -iből* stb. (i. m. 987—988). A r a n y J á n o s megfigyelése tehát azt mutatja, hogy a birtokos személyragos alakok is úgy viselkedtek ragok előtt, mint a tövégi helyzetben *i*-ző névszók. Ez a párhuzam azonban a békési népnyelvben megbomlott. A *tő* végén ugyanis zárt *é* > *i*, a birtokos ragban pedig zárt *é* > *i* > *i* fejlődés tapasztalható.

Az *i*-zés egyike a békési népnyelv, s általában a tisztántúli nyelvjárások legjellemzőbb sajátságainak. Ha megfigyeljük ezt a hangtani jelenséget a felsorolt példákban, megállapíthatjuk, hogy csak olyan szavak *i*-zők, melyek régóta szervesen beletartoznak a nép szókincsébe. Ugyanezt mondhatjuk a suffixumokról is. Más *a* helyzet az újabban átvett idegen eredetű vagy a köznyelvből a nép nyelvébe még nem régen leszállt szavak és suffixumok esetében. Ezeket a nép mint újakat tanulta meg és

legtöbbször még nem alakította át őket a maga szájaíze szerint, mint ahogy a *fénykép*, *gépész*, *cipész*, *cséřkész*, *hővéd* (honvéd), *ügyvéd*, *engedéj*, *ünnepéj*, *szemézet*, *építész* szavak mutatják. Máskor meg — valószínű az analógia hatására, vagy összetett és származékszavakban az alapszó elhomályosulása esetén — ott is *i*-zést találunk, ahol nem várnánk, pl. *kítélkédik*, *hármadíve*.

Előfordul az az eset is, hogy olyan *i* hangot tartalmazó szavakban vagy képzőkben, melyek újabban kerültek a nép nyelvébe, az *i*-t *é*-re váltja a békési ember. Így pl. a német eredetű és németes alakú *-íroz* képzőt *-éroz* alakban használja nyelvjárásunk: *egrecéroz* és *egzecéroz*, *koméndéroz*, *reckéroz*, *zsanéroz*, *rezenéroz* (ekzecíroz: gyakorlatozik, komandíroz: vezényel, reszkiroz: kockáztat, zseníroz: ingerel, rezeníroz: csinyl követ el), de: *masírozik* ~ menetel.

Az *i*-zésről nyelvtudományunk megállapította, hogy zárt eredetű *é*-nek zártabbá válása. G o m b o c z Z o l t á n hangtörténeti előadásai alapján néhány ilyen zárt eredetű *é* hangnak az előzőjét is meg tudjuk állapítani. „Azokban az eredetileg kéttagú szavakban, amelyek a tővégi rövid magánhangzó lekopása után egytagúakká váltak, az *ë* tőhangzó megnyúlt: *négyi > *négy* (~ *negyed*), *vëri > *vér* (~ *vëres*), *lëlki > *lëlk*, ill. *lëlék* (~ *lëlkëm*). Ugyanilyen nyulás történt többtagú szavak zárt utolsó szótagjában is: *fazëk > *fazék* (~ *fazëkat*), *szándëk > *szándék* (vö. *szándok*), *hajlëk > *hajlék* (vö. *hajlok*), ősm. *kirën (> bolg. tör. *kürän) > *girën* ~ *gërën* > *gërën*.” (Hangtörténet 44.)

A G o m b o c z említette helyzetben az *ë*, tehát megnyúlt. A Magyar Nyelv XXXVIII. évfolyamában (1—11.) N é m e t h G y u l a bolgártörök jövevényszavainak zárt *e* hangjának kérdésével foglalkozva felsorolja azokat a szavakat, melyek első szótagjukban zárt *e*-re mutatnak az egyeztetések alapján. Ezek között szerepelnek *bér*, *ér* (ige), *gyékény*, *kép*, *késik* szavaink is. Ezekben tehát szintén *ë* hang volt az első szótagban, mely aztán megnyúlt. A nyulás eredménye nyilvánvalóan zárt *é* volt (a fenti szavak Békésen mind *i*-zők). Igen hasznos lenne megvizsgálni, vajjon hány szó zárt *é*-je keletkezett az *ë* megnyúlása által. Akár *ë* megnyúlása, akár nyílt *é* zártabbá válása folytán keletkezett szavaink zárt *é* hangja, belőle fejlődött ki az *i*-zés zártabbá válással. Ennek a hangváltozásnak H o r g e r szerint „már a XVI. század előtt kellett végbemenni”. A nyelvemlékek alapján „talán a XIII—XV. század közötti időre tehetjük az *é* > *i* változás korát” (M. Nyjársok 57. l.).

Ennek a zártabbá válásnak az okát, törvényszerűségét nem ismerjük. Leíró alapon pedig nem állapíthatunk meg egyebet, mint azt, hogy milyen helyzetben jelentkezik a zártabbá válás eredménye: az *i*-zés. Gyűjtésem alapján azt vettem észre, hogy

mind a szótövekben, mind a suffixumokban legtöbbször az *ék*, *ér*, *él*, *ész*, *ét*, igen gyakran az *ég*, *éd*, *és*, *ény*, *én* hangcsoportban lép fel az *i*-zés, van néhány példa az *éz*, *ép*, *éb* hangcsoportok *i*-zésére is.

Tehát az *é* leginkább a *k*, *r*, *l*, *sz*, *t*, majd a *g*, *d*, *s*, *ny*, *n* hangok előtt válik zártabbá (*ik*, *ir*, *il*, *isz*, *it*; *ig*, *id*, *is*, *iny*, *in*). Ez alapon fel lehetne tenni egy kérdést: nem voltak-e hatással a zárt eredetű *é* hang zártabbá válására (*é* > *i*) ezek a mássalhangzók, melyeknek képzésekor a nyelv elég magas helyzetben van? Nem tette-e ez a nyelvállás előre ható hasonítással még zártabbá a zárt eredetű *é*-t? Ezekre a külsőségeken alapuló kérdésekre csak akkor tudunk pontos feleletet adni, ha kísérleti úton megvizsgáljuk, van-e a fenti mássalhangzónak olyan hatása, mely képes ilyen hangváltozást előidézeni.

Végezetül meg kell állapítanunk, hogy a Békéssel szomszédos helységek népnyelvében körülbelül ugyanolyan mértékben van meg az *i*-zés, mint Békésen. F ü r I s t v á n idézett tanulmányában azt említi, hogy Hajdú megyéből 192 *i*-ző alakot közöl, Békés és Szilágy megye területéről pedig 89-et.

A dolgozatomban közölt *i*-ző alakok száma nagyjából megegyezik a hajdúmegyei adatok számával, ami arra vall, hogy a Tiszántúl *i*-zése meglehetősen egyöntetű. Erről egy-egy *i*-ző község vagy város területén való rövid időzés is hamar meggyőzhet bennünket. Ezt azonban csak akkor jelenthetjük ki határozottan, ha majd a Tiszántúl *i*-ző vidékeiről részletes nyelvjárástanulmányaink lesznek.

Debrecen.

Szabó István.

Az újabb erdélyi népnyelvkutató munka kezdete.

1.

A kolozsvári népnyelvkutatók eddig és különlegesen 1941-ben végzett munkája a maga szerénységében is érthetetlen teljesítménynek tűnnek fel akkor, ha valaki a népnyelvi gyűjtő és feldolgozó munka kezdetét az Erdélyi Tudományos Intézet megalapításától, illetőleg a kolozsvári egyetem visszatérésének idejétől számítaná. Kolozsvárt 1940 őszén a népnyelvi kutatásnak már olyan előzményei voltak, amelyeknek ismerete nélkül egyrészt szemfényvesztés volna e munka bármilyen kis eredményére is rámutatni, másrészt meg el kellene hallgatni olyan mozzanatokot, amelyek a másfél éve alapított Erdélyi Tudományos Intézet Magyar nyelvészeti osztályának, illetőleg az ugyanakkor visszatért kolozsvári egyetem Magyar nyelvtudományi intézetének a debreceni egyetem Magyar népnyelvkutató intézetével való régebbi alapokon épülő, újabb kapcsolatait már eleve is meghatározták. Bármennyire is igyekszem a személyes vonatkozásokat kerülni, e kérdésről lehetetlen személytelenül szólnom.

Ugyanis éppen abban az évben (1928), mikor magam az egyetemre kerültem, dr. György Lajosnak, a kolozsvári magyar egyetemi hallgatók akkori tanulmányi igazgatójának kezdeményezésére a rumén egyetemen tanuló magyar egyetemi hallgatók hiányos tudományos képzésének pótlása céljából különböző tanulmányi közösségeket szerveztek, illetőleg bizonyos irányú tudományos előadás-sorozatokot tartottak. Egyik ilyen közösségnek, a nyelvészetinek vezetését dr. Csűry Bálint, akkor kolozsvári református kollégiumi tanár vállalta el. E közösség keretében 1929—1930-ban Csűry magyar hangtani és hangtörténeti előadásokat tartott. Minthogy az ilyen előadások a rumén hatalom urai előtt vajmi kevéssé lehettek kedvesek, Csűry elvonulva, nem feltűnő helyen, a református kollégium vezetése alatt álló könyvtárának kicsiny szobájában,

egy rozoga táblára irkálva tartotta meg ezeket az előadásokat. Hallgatósága két, három, négy, néha meg éppen csak egy emberből állott. De ő e részvétlen lagymatagságon legalább is látszólag el nem kedvetlenedve, magyarázott nekünk. Az előadó szoba háttérében ott sorakoztak a Szamosháti Szótár cédu-láinak dobozai. Asztalán halomra gyűlt a sok könyv és folyó-irat, a munkába merült ember rendetlenségének : a munka rend-jének megannyi nyoma.

Ilyen személyes emlékeket kell elmondanom ahhoz, hogy érzékeltessem azokat a mozzanatokat, amelyek az újabb erdélyi népnyelvkutatás kezdetét jelentik. Mégis a dolgokat a történész józanul hideg szemével nézve, nem vagyok kegyeletsértő, csak tényt állapítok meg akkor, mikor megjegyzem, hogy ezek a Csűryvel eltöltött órák csaknem teljesen meddők maradtak hallgatói további munkája szempontjából. Magamnak sem ezek az órák terelték rá figyelmemet a népnyelv kérdéseire ; egyre növekvő érdeklődésem a Csűry Bálinttal való személyes kap-csolatból sarjadt ki.

Ez az érdeklődés akkor kezdődött, mikor 1930 nyarán Csűry magával vitt második moldvai csángó gyűjtőújtjára. Mindenképpen tanulságos tudományos kirándulás volt ez. Az a két-három hét, amelyet vele Moldvában a bákómegyei Bogdánfalván és környékén töltöttem, többet jelentett nekem, mint az a másfél év, amely alatt a kora délutáni órák bágyadt-ságában előadásait hallgattam. Emezekben az elméleti fejtege-tések szárazságában nem tudtam érzékeltetni azt, amire Csűry népnyelvkutatásának közvetlen szemléletében, sőt gyakorla-tában rájöttem : a népi élet és a népi műveltség nyelvi anyagá-nak nemzeti jelentőségét.

Sajnos, Csűry első kísérlete, amely az erdélyi népnyelv-kutatás megalapozását célozta, nem járt sikerrel. Minthogy magam is vidékre kerültem, nekem személyesen is csaknem tel-jesen megszakadt a vele való érintkezésem, és csak azután indult meg újra, mikor Csűry Debrecenben hozzáfogott a nép-nyelvi kutatás megszervezéséhez. Hat évig voltam távol Kolozsvártól. Mikor 1936 tavaszán az Erdélyi Múzeum levél-tárához, tehát ismét Kolozsvárra kerültem, dr. György Lajos biztatására magam igyekeztem híveket szerezni a népnyelvkutatás ügyének. Ilyen célból előadásokat, illetőleg gyakorlatokat tartottam külön a kolozsvári református teoló-gusok és külön az egyetemi hallgatók arra vállalkozó csoport-jának. Az érdeklődés itt is változó volt, az eredmény is nagyon csekély : a teológián csak egyetlen olyan hallgatóm akadt, aki ért el a helynévkutatás terén némi eredményt, az egyetemi hallgatók közül két nő-hallgató (Tolvaly Erzsébet, Vass Ilona) választott szakvizsgái tételül népnyelvi tárgyat és gyűjtött elég megbízható anyagot ; viszont két hallgató, G á l f f y M ó z e s

és Márton Gyula a népnyelv komoly kutatója lett.¹ A rumén megszállás utolsó évei a folytonos katonai behívások és zaklatások miatt őket is megakadályozták a munkában. Innen van aztán az, hogy mindkettőjük gyűjtő és feldolgozó munkája megtorpant, vagy legalább is nem lehetett olyan gazdag, mint ahogy az első megindulás után méltán várni lehetett volna.

Még a kisebbségi sorsban megindult a népiségtörténeti vonatkozásban oly jelentős helynévgyűjtő és feldolgozó munka is. Sajnos, a hatóságok gyanakvása miatt a helyszíni kutatás nagyon nehéz, az utóbbi időben egyáltalában lehetetlen volt. Így inkább a történeti gyűjtés terén kellett munkálkodni. E téren ha módszerében nem is kifogástalan, de úttörő munka a Sepsiszentgyörgyön élő *Bogáts Dénes* munkássága.² A monografikus helynévkutatásra magam tettem több kísérletet. Fábrián Béla, akkor a sepsiszentgyörgyi Székely—Mikó-kollégium tanára, Nagykend helyneveinek összegyűjtését végezte el,³ Márton Gyula pedig a Mezőségen⁴ és a Szilágyságban gyűjtött.⁵ Árvay József is hozzá kezdett még 1937-ben a brassómezei csángó Hétfalu helyneveinek összegyűjtéséhez; külső körülményeinek kedvezőtlen alakulása miatt gyűjtése eredményét csak mostanában rendezheti sajtó alá.⁶

Erdélynek immár nyolcvanhárom éves magyar tudományos intézménye, az Erdélyi Múzeum-Egyesület nemcsak azzal támogatta a népnyelvkutató munkát, hogy különösen a helynévtörténeti eredményeket közzétette, hanem azzal is, hogy fiatal erdélyi tudományművelőket jutalmakkal támogatta. 1938-ban⁷ pályá-

¹ Gálffy-nak *A magán- és mássalhangzók állapota a szindi népnyelvben* című tanulmánya is a MNnyv-ben jelent meg (II, 183—94). Mártonnak ugyanott két közlése is napvilágot látott (*Zártabbá és nyíltabbá válás az ördögösfüzesi nyelvjárásban*. MNnyv. I, 118—21. és *A magánhangzók állapota a nagymoni népnyelvben*. Uo. II, 195—203). Ez utóbbinak másutt is jelentek meg kisebb közlései (*A zilahi fazekasmesterség műszavai*. MNy. XXXVI, 346—8. — *-ba, -be ragos helynevek az ördögösfüzesi oláhság nyelvében*. Uo. XXXVII, 112. — *A szolnokdobokamegyei Ördögösfüzes nyelvéből*. Uo. 207—10).

² *Bogáts Dénes, Háromszéki helynevek*. Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 50 éves jubileumára (szerk. Csutak Vilmos). Sepsiszentgyörgy, 1929. 52—71. — U. a., *Adatok a régi Háromszék topográfájához helynévkutatás alapján*. Az Erdélyi Múzeum Egyesület XI. Vándorgyűlésének Emlékkönyve (szerk. György Lajos). Kolozsvár, 1933.

³ *Nagykend helynevei*. Erdélyi Tudományos Füzetek 106. sz.

⁴ A mezősegi Ördögösfüzesről való gyűjtésének térképezését akkor érthető okokból nem végezhetette el és így anyagát csak a közelebről való kiegészítés után adhatja ki.

⁵ V.ö. *tőle Nagyom helynevei*. Magyar Irodalomtörténet. 1939. Emlékkönyv Kristóf György hatvanadik születésnapjára. Kolozsvár, 1939. 157—68.

⁶ Anyaga egy részletének feldolgozását éppen e kötetben megjelent tanulmányában végezte el.

⁷ Vö. Erdélyi Múzeum 1938. évf. Melléklet.

díjat tűzött ki helynév-monográfiák írására is. Ez tudomásom szerint az első nyilvánosan meghirdetett magyar helynévgyűjtő pályázat. Erre három pályamunka érkezett be. Legkiemelkedőbb volt V i g h K á r o l y középiskolai tanárnak Marosvásárhely helyneveit feldolgozó és történeti adatokban is rendkívül gazdag helynév tanulmánya, de a szolnokdobokai Almásmálom és a szilágysági Nagymon helyneveit feldolgozó S z é k e l y P á l, akkor református teológus, illetőleg M á r t o n G y u l a is derekas gyűjtést végzett.¹

A kolozsvári népryelv kutatásnak a kisebbségi években viszonylag jelentős eseménye volt az első erdélyi munkatábor és a vele kapcsolatban szervezettnek tervezett falukutatás.² Mindkettőnek színhelye Bábony, Kalotaszegnek egyik északnyugaton eldugott kicsiny községe volt.³ Minthogy e vegyes magyar és rumén lakosságú faluban a magyarság az egész lakosságnak még egy harmadát sem teszi ki, az első évi, 1936-ban ílyt magyar népryelvi gyűjtés után, amelyet magam végeztem, a következő évben az ígérkező nyelvi kölcsönhatások érdekessége arra késztetett, hogy az akkor még egyetemi hallgató sorban lévő M á r t o n G y u l á t a község rumén népryelvének tanulmányozására biztassam. 1937 őszén vele és egy kisebb, másirányú tanulmányozást is végző csoporttal ismét két hetet töltöttem Bábonyban. Már mind Mártonnak, mind nekem szép anyagom gyűlt össze, mikor — bár miniszteri engedélyünk volt a kutatásra — a megye prefektusa (főispán-féle) letartóztatott, a gyűjtött anyag egy részét elkoboztatta, t. i. azt a részt, amelyet nem sikerült hirtelenében elrejtetnünk. Sajnos, a Márton gyűjtötte anyag, egyebek között az a néhány száz ruménbe átkerült magyar kölcsönszó, amelyet ő gondosan összegyűjtött, nem tartozott e szerencsésebb részhez. Államellenes tevékenykedés miatt katonai ügyészség elé idéztek; hadbírótság elé napnál világosabb ártatlanságunk miatt nem került a dolog, azonban a kihallgató csendőrszázados és a hadbíró ügyész ígérete ellenére sem az elkobzott jegyzeteket, néprajzi vázlatokat, sem fényképfelvételeinket, eszközeinket soha nem kaptuk vissza. Magamnak azonban összes népryelvi jegyzeteim elkerülték az elkobzás veszélyét.⁴ Remélem, a vál-

¹ V i g h tanulmányát terjedelme miatt csak mostanában lehet kiadni, S z é k e l y gyűjtése egyelőre kiadatlan, a M á r t o n anyaga már megjelent (L. előbb!).

² S z a b ó T. Attila, *Az első munkatábor*. Hítel, 1937: 50—65. M o l t e r P é t e r: Uo. 1940—41: 287—88.

³ Vö. tőlem *Bábony története és települése*. Erdélyi Múzeum 1939. 35. kk. és Erdélyi Tudományos Füzetek (mindkettőt szerk. György Lajos) 104. sz.

⁴ A jegyzetek egy részét már feldolgoztam, más részét ezután szándéksom közzétenni. Vö. tőlem *A bábonyi népryelv igealakjai*. MNyvv. I. 48—64. és kny.

tozott viszonyok között Márton is szeret éjtheti, hogy nagyon érdekes anyagát pótolhassa.

Csűry Bálinttal és a meginduló debreceni népnyelvkutatással való kapcsolataink az elválasztó országhatár ellenére is egyre szorosabbra fűződtek. Miután 1935—36-ban Csűry Szamosháti Szótára megjelent, a monografikus népnyelvi kutatásnak olyan példaképe állott az erdélyi és éppen kolozsvári népnyelvkutatók előtt, amely Csűry *személyes* erdélyi működésénél is jóval ösztönzőbb erejű volt. Különben is Csűry 1932-ben való távo-zása után csak egyszer, ha jól emlékszem 1937 nyarán volt Kolozsvárt. Rövid tartózkodása alatt módját találta annak is, hogy találkozzék a kolozsvári népnyelvkutatók kicsiny csoport-jával. Egészen véletlen volt, mégis valami jelképes jelentősége van annak, hogy e találkozás éppen abban a szobában folyt le, ahol Csűry annak idején előadásait tartotta. Csak ő volt kissé tervezőbb, lelkesültebb, bizakodóbb, felszabadultabb, csak a társaság volt más: ez már tudta kivel ül szemben, öntudatosan vallotta az erdélyi népnyelvkutatás nemzeti-népi jelentőségét, sőt két-három tagja a mostoha viszonyok között, a többségi rosszakarat és hatósági üldözés ellenére gyakorlatilag is tanú-jelét adta ilyen irányú öntudatának, érdeklődésének és meggyő-ződésének.

Az igazi szellemi kapocs Csűry és debreceni köre, meg az erdélyi-kolozsvári népnyelvkutatók között akkor teremtődött meg, mikor Csűry többszörös sürgetésére a vallás- és közokta-tásügyi minisztérium végre megteremtette Debrecenben az első magyar népnyelvkutató-intézetet és a rendelkezésre bocsá-tott szerény évi átalánnyal lehetővé tette, hogy Csűry a más úton szerzett anyagi támogatás felhasználásával is megindítsa az első magyar népnyelvi időszaki kiadványt, intézete év-könyvét, a Magyar Népnyelvet. E kiadvány első kötetében írt előszavában Csűry már nyíltan az intézet tagjainak vallotta az akkor még határokon *túl* élő kolozsvári népnyelvkutatókat és ekkor meg később is, örömmel tette lehetővé dolgozataik, közléseik megjelenését. A kolozsvári népnyelvkutatók Csűry Bálintnak immár porba visszatért alakjában példaképüket tisztelik. Remélhető, megtalálják a módját annak, hogy szel-lemét kegyeletesen megőrizték, és a tőle megindított népnyelv-kutató irányzatot a követelményekhez mérten új szempontok-kal, módszerekkel fejlesszék, bővítsék.

2.

Úgy látszik, a kisebbségi évek sok keserűségének, elnyo-mottságának és munkában való korlátozásának bőséges kár-pótlásaként az erdélyi kutatást a változott viszonyok nagy munkalehetőségekhez juttatják. A kolozsvári tudományegye-

temnek a száműzetésből való visszatérte, az Erdélyi Múzeum-Egyesület várható erőreakapása és főként az Erdélyi Tudományos Intézet (ETI) megalapítása döntőleg befolyásolja az erdélyi népnyelvkutatás munkáját is. Magam, mint a magyar nyelvészet tanára gondoskodhatom kutatók neveléséről; az Erdélyi Múzeum-Egyesület folyóiratában, az Erdélyi Múzeumban megjelenhetnek kisebb népnyelvi-néprajzi leíró dolgozatok. Az ETI Magyar nyelvészeti osztályának az igazgatóság különleges megértése folytán a gyűjtő és dolgozó munka költségei is rendelkezésére állanak, sőt az Intézet igazgatója, dr. Tamás Lajos egyetemi tanár és ügyvezető-igazgatója, dr. Kniezsa István egyetemi tanár előterjesztésére a vallás- és közoktatásügyi minisztérium a kutatásnak olyan személyi lehetőségeit is megteremtette, hogy a szellemi és anyagi erők tervszerű felhasználásával az Osztály távolabbi célokat is tűzhet ki maga elé.

Ilyen előzmények után az első év (1941) csak annyiban volt a próbálkozás éve, hogy az eddigi esetlegességekre alapított, egyéni munka helyett, a tervszerű és csoportosan végzett munkára kellett áttérnünk. A tervszerű munka még az 1940—41. tanév folyamán megkezdődött úgy, hogy az Osztály keretébe tartozók Kolozsvár egyik jellegzetesen magyar népi része, a Hóstát népnyelvének kutatásához fogtak hozzá. Dr. Balassa Iván, Gálffy Mózes és Sándor Gábor végzett itt megfigyeléseket. Balassa és Gálffy hangtani kérdésekkel foglalkozott, Sándor pedig a Hóstát gazdálkodására vonatkozó szókincset gyűjtötte. Természetesen az utóbbi gyűjtésben néprajzi szempontok is érvényesültek.¹

Az igazi tervszerű munka kezdetét az ETI nyári munkája jelentette. Az Intézet ugyanis már első munkaévében elhatározta, hogy 1941 nyarán összes tagjai a bevonandó külső szakemberekkel együtt egy Kolozsvár közelében lévő érdekes területet, a Borsa-völgy négy községét (Bádok, Csomafája, Kide, Kolozsborsa) tanulmányozzák különböző szempontokból. — A Magyar nyelvészeti osztályra természetesen a népnyelv vizsgálatának kérdése jutott.

A csoport egyes tagjaival, dr. Balassa Ivánnal, Gergely (Gertheisz) Bélával, Józsa Gerővel és Orbán Szilveszterrel még 1941 májusában többször voltam néhány napig a helyszínen, a munka derekas része azonban ugyanez év júliusában és augusztusában folyt. Mint-hogy a népnyelvi csoport tagjai többnyire gyakorlatlan kezdők voltak, rájuk csak puszta szógyűjtési feladatokat lehetett bízni. Így Sándor Gábor a népi növényneveket és a rájuk vonatkozó hiedelmeket meg babonákat, Nagy Rózsa és Orbán Gabriella a népi konyhamesterség, Persián

¹ Balassa és Sándor megfigyeléseiknek egy részét e kötetben közlik.

Mária pedig a kendermunka szókincsét gyűjtögette.¹ A szógyűjtéssel párhuzamosan nyelvi jelenségek megfigyelésére vonatkozó gyűjtőmunka is folyt: Gálffy Mózes az igealakokra és igeképzésre, dr. Balassa Iván a névszótövek viselkedésére és a névszóragozásra vonatkozó adatokat gyűjtötte össze. Magam a kérdéses népnyelvi terület hangtani jelenségeit vizsgáltam. Összegyűjtöttem a négy község élő helynévanyagát is; a történeti anyagot jórészen már régebben összegyűjtöttem és így ezt csak ki kellett egészítenem.

E gyűjtés anyagát most cédulázzák. A gyűjtés gazdagságára nézve megjegyzem, hogy az eddig cédulázott anyagból mintegy 5500 szó-adat került ki. Egyes gyűjtők anyaga még kicédulázatlan. Nagyon szűkmarkú számítással a többiek ezután kicédulázandó anyagával együtt a borsavölgyi gyűjtés eredménye a 10,000 szó-adaton felül lesz. Az ETI igazgatóságával egyetértve el is határoztuk, hogy e terület legérdekesebb községének, Kidének szókincsével ezután külön is foglalkozunk, illetőleg a szókincs teljes összegyűjtésére minden lehetőt megteszünk.

E munkával egyidőben folyt az Osztály egy másik jelentős feladata: Kalotaszeg jelenkori helyneveinek gyűjtése is. Velem együtt egy végzett tanítványom Józsa Gerő és egyik, hallgatóm, Gergely (Gertheisz) Béla járta be Kalotaszeget. Minthogy magam e terület történeti és részben jelenkori helynévanyagát már csaknem másfél évtizede gyűjtöm, a kutatók e felette gazdagnak mondható helynévanyag ismeretében indultak el. A tapasztalat szerint ez nagyon segít a munkában. Kalotaszeg déli határán két magyarlakta községet, talán éppen a két legérdekesebbet (Magyargyerőmonostor, Magyarvalkó) a bécsi döntés Romániához szakasztotta,² így e két falu élő helynévanyagát nem gyűjthettük össze. Csodálatos véletlenből egy máscélú kirándulásom alkalmával még a kisebbségi évek alatt, 1936-ban a helyszínen elmondattam és lejegyeztem éppen e két település helyneveit is. Természetesen akkor a rumén hatóságok miatt térképvázlat készítésére még gondolni sem lehetett. Így e két község helynévanyaga csak hiányosan és térképvázlat nélkül került bele a kalotaszegi helynevek gyűjteményébe; történeti anyaguk gazdagsága némiképpen kárpótol a hiányért.

A határ mentén fekvő kényesebb pontok (Deréte, Kalotaszentkirály, Zentelke, Magyarókeréke, Damos, Magyarkiskapus)

¹ A gyűjtők gyakorlatlanságának, felkészültségük különböző fokának és ilyen munkára való alkalmasságuk, illetőleg alkalmatlan voltuk természetes következménye az, hogy gyűjtött anyaguk nagyon különböző értékű: olyiké kifogástalan, a másiké szinte teljesen használhatatlan.

² Vö. Mny. XXXVII, 1 kk.

élő helynévanyagát magam gyűjtöttem össze.¹ Az említett községek határát járva, sokszor 50—100 méterre volt tőlem az „új” határ. A bécsi határvonalat olyan képtelenül vonták meg, hogy egyes községek határa kétharmadrészben ma Romániához tartozik. Kalotaszentkirály és Zentelke határának erdős részét például éppen ezért nem járhattam be, csak elmondatás útján jegyeztem le az arra a határrészre eső, ma élő helynévanyagot. Az *ide* szakadt, ma teljesen rumén Derétéről Jákótelke felé menve, csak láttam a szerencsétlenül *ott* maradt jelentős magyar lakosságú Magyargyerőmonostor és Magyarvalkó határát.

E több kutató együttes munkáját követelő kutatóterv keretein kívül az egyéni munka is hozott némi eredményt. Magam május folyamán néhány napot töltöttem a szolnok-dobokai Bálványosváránál, Józsa Gerő 1941 nyarán a Maros-Tordában lévő Bekecsalja kilenc községének helynévanyagát gyűjtötte össze, Árvay József Gyergyó történeti helynévanyagának kiegészítésével töltött el Gyergyószentmiklósra egy hónapot. Gergely (Gertheisz) Béla pedig a Kolozsvárral tőzsomszédos Fejérd helyneveit gyűjtötte össze. E kisebb gyűjtésekből mintegy kétezer helynév gyűlt össze.

Az 1941 nyarán végzett helynévgyűjtőmunka együttes eredménye, ideszámítva a Kalotaszegen gyűjtött anyagot összesen kb. nyolcezer helynevet tesz ki.

Remélhető tehát e kezdet után, hogy ha valami közbe nem jő, az erdélyi magyar népnyelvkutatás eddig eléggé elhanyagolt területén a rendszeres gyűjtő- és feldolgozó munka folytatódik. Bizonyos személyi megoldások lehetővé teszik azt, hogy 1942 folyamán nekikezdhessünk az erdélyi népnyelvi atlasz felvételezési munkájához is. Természetesen ezzel párhuzamosan folyik majd monografikus gyűjtőmunka is. Tudjuk, hogy a nyelvatlasz terén még sok kezdeti nehézséget kell legyőznünk, mert hiszen egy magyar népnyelvi atlasz gyűjtőmunkájával kapcsolatban felvetődő különleges kérdések és szempontok éppen a monografikus kutatás csekélysége miatt még nem állhatnak tisztán előttünk. Ha azonban meggondoljuk azt, hogy a legújabban készült rumén nyelvatlasz megindításakor a rumén népnyelvi kutatás szinte semmi megelőző gyűjtésre nem támaszkodhatott, mi mégis csak jobb helyzetben vagyunk, hiszen legalább azokat a legfontosabb sajátságokat ismerjük, amelyeknek földrajzi elterjedését, érvényesülésük fokát, illetőleg a még nem észlelt jelenségek megállapítását ilyen előzetes kutatásokra támaszkodva már sokkal könnyebb lesz elvégeznünk.

Azok a különleges észrevételek, melyeket az erdélyi magyar népnyelvkutatás kezdetéről el kellett mondanom, lehetetlenné

¹ Deréte helyneveinek összegyűjtését Józsa Gerővel együtt végeztem.

tették, hogy e beszámoló első és második részében kifejtettek előadásmódjában bizonyos ellentét ne legyen. Az első részben az erdélyi magyarság és benne az erdélyi magyar népnyelvvél foglalkozók élete egyik súlyos időszakának emlékeit elevenítettem fel, s így elengedhetetlenül belevegyült soraimba valami olyan is, ami szokatlannak látszik egy ilyen jelentésfélében. *Azokról* az időkről azonban most még nem tudok és úgy hiszem, nem is lehet másként írni. A személyesen átélt események emléke még olyan élénken él bennünk, hogy csak *így* számolhattam be róluk.

Ezért írtam évi jelentés helyett összefoglaló történeti megjegyzéseket az újabb erdélyi népnyelvi kutatómunka kezdetéről.

Kolozsvár.

Szabó T. Attila.

Társadalmi szempontok a népryelvkutatásban.

Adatok a népi udvarias beszédhez.

A népryelvkutatás módszere, elvei és szempontjai sokat fejlődtek, gazdagodtak az utolsó félévszázadban szerte a világon mindenütt, ahol a nép nyelvét behatóan búvárolják. A magyar népryelv búvárlása is sokat mélyült és gazdagodott azalatt, míg tájszóláskutatásból népryelvkutatássá lett. De míg ide eljutott, nagy utat tett meg, és ez az út nem volt mindig egyenes. Voltak zökkenők, kitérések. Sőt volt egy időszak, a XX. század eleje, amikor a népryelvkutatás lehanyaglott és az iránta való érdeklődés megcsappant. Pedig ugyanekkor a magyar nyelvtudomány a többi területeken kimagasló eredményeket ért el, különösen a szófejtés, a nyelvtörténet és az összehasonlító nyelvészet terén. Csúry Bálint érdeme, hogy a magyar népryelvbúvárlat ügyét a mélyből kiemelte és kutatásai, eredményei, szempontjai, módszere révén a korszerű magyar népryelvkutatást megalapította. Csúry Bálint működésének legnagyobb jelentősége, hogy a népryelvbúvárlatot öncélú tudománnyá, illetőleg kutatási ággá emelte. A *Szamosháti Szótárban* Csúry egy nyelvegység összes kifejezéseit teljes szó- és szóláskészletét igyekezett összegyűjteni, tekintet nélkül arra, hogy ezek közül egyesek megvannak-e a köznyelvben, vagy sem. A teljességre való törekvés Csúry Bálint és vele együtt a korszerű magyar népryelvbúvárlat jelszava, csak úgy, mint a finn észté vagy németé. Csúry Bálint másik fontos szempontja az volt, hogy a nyelvi jelenségek vizsgálatára legalkalmasabb a népryelv, mint a nyelv természetes alakja. Nem jelenti ez természetesen azt, hogy a nyelvtudomány vesse el vizsgálataiban az irodalmi és társalgási nyelvet. Hiszen az irodalmi nyelvnek is számos tisztázatlan kérdése van, amit a nyelvtudománynak kell megoldania. Csúry későbbi tanulmányaiban az egyes nyelvi jelenségek történetét is feltárta. És a korszerű magyar népryelvkutatás azt vallja, hogy népryelvi alapon nyelvtörténetet is kell művelni. Sőt továbbmenve, nem elég egyszerűen a népryelvi jelenségek lejegyzése és összegyűjtése,

hanem azokat értékesíteni kell a nyelvtudomány számára. Ez azt jelenti, hogy a népnyelvbűvár a nyelvészetnek nemcsak egy kis szűk területét műveli, nemcsak becses adatokat szolgáltat a nyelvtörténésznek vagy a szófejtőnek és a nyelvtudomány többi művelőinek, hanem anyaga összegyűjtése és rendezése után a legegységesebb nyelvészeti munkát végzi. — Csakhogy szélesebb alapokon lát hozzá a munkához, az élő nyelvi tényekből kiindulva, ezeket beállítja a történeti fejlődés keretébe, és mint a nyelv természetes alakjának vizsgálója a legközelebről tapasztalva és érezve a nyelvi jelenségek főrugóit, meglátva azokat az erőket, amelyek a nyelv életében hatnak és érvényesülnek, megállapíthatja a nyelvi törvényszerűségeket és meghatározhatja az egész nyelvi rendszert. Sajnos, a magyar népnyelvkutatás még nem jutott el idáig. Még az anyagösszehordás fáradságos munkájával kell sok esztendőt eltöltenie. De sohasem szabad felednie, hogy az anyag összegyűjtése csak eszköz a cél elérésére és már a gyűjtés közben kell látnia a széles távlatokat.

A népi tudomány, népiségtörténet, néprajz fellendülésével együtt számítani lehet a népnyelvkutatás megerősödésére és megizmosodására. De éppen ekkor vigyázni kell arra is, hogy az eddig végzett munka tanulságait levonjuk, módszerünket fejlesszük és tökéletesítsük, szempontjainkat gazdagítsuk. — A népnyelvkutatás főbb kérdéseit és a gyűjtés módszerét nagy vonalakban vázolta Csűry Bálint. (*A népnyelvbűvárlat módszere*. ATurul Szövetség népkutatási füzetei. 1. szám. Budapest, 1936.) Most egy olyan kérdéssel szeretnék foglalkozni, amelyek szempontjait Csűry Bálint a gyakorlatban érvényesítette, de módszertani füzetében ki nem fejtette és ami a nyelvészeti kutatásokban eddig kevésbé jelentős szerepet játszott és ami a magyar népnyelvkutatásnak még nem eléggé markáns vonása, ez a társadalmi szempont a népnyelvkutatásban. Amint a köznyelvet beszélők tábora is több társadalmi osztályra tagolódik és a köznyelv is különbözik születés, foglalkozási ágak és a műveltség különböző foka szerint, éppenúgy nem teljesen egységes nyelv a népnyelv sem, mert nem egységes a népi társadalom sem. A népi társadalom főbb típusai a nagygazdák, kiségazdák, törpebirtokosok, zsellérek, cselédek, napszamosok, pásztorok, kubicosok stb., sőt tágabb értelmezésben ideszámíthatjuk az ipari munkásságot és a kereskedelemmel foglalkozókat is. A meg lehetőségen tagolt népi társadalomnak a nyelvében is találunk kisebb-nagyobb eltéréseket. Eleve külön kell tárgyalnunk a nagyvárosba került és eredeti környezetüktől elszakadt, a polgárosodás útján lévő ipari (különösen gyáripari) és kereskedelmi munkásság, a nagyvárosi iparosok és kereskedők, meg a városi proletariátus nyelvét. Az ő nyelvük tanulmányozása is érdekes a nyelvtudomány számára. Ez az ú. n. városi népnyelvkutatás. (L. B á r c z i G é z a : *A pesti nyelv*. Magyar Nyelvtud. Társ.

kiadványai. 29. sz. Budapest, 1932, továbbá Bárczi: *A városi népnyelv kérdéseire*. Magyar Népnyelv III.) De a mezővárosok és a nagyközségek, főképpen pedig a falu iparos és kereskedő társadalmának nyelvi problémái már a népnyelvkutatás keretébe tartoznak. Magyar jellegű, tősgyökeres, régi népi hagyományokat ápoló nagy városnak, egy egész országrész művelődési középpontjának, Debrecennek nyelvi problémáira Csúry Bálint mutatott rá találóan „*A Debrecen-kutatás feladatai*” című dolgozatában (Pap Károly emlékkönyv. Debrecen, 1939). Mi jelen dolgozatunkban a falvak, nagyközségek, mezővárosok népének nyelvi problémáival akarunk foglalkozni a társadalmi kérdés szempontjából.

Amint más a nagygazda házatája, más a ruházkodása, más a táplálkozása, mások a szokásai, más a szórakozása, mint a törpebirtokosnak, vagy a zsellérnek, éppenúgy kell lenni valami eltérésnek a nyelvükben is. Ezért hibás módszerrel indul útjára a kutató, ha egy község nyelvének tanulmányozásában csak egy társadalmi réteg, a legjobban megközelíthető kis- és törpebirtokos osztály nyelvét tanulmányozza, vagy egyik községben csak a korcsmákba könnyen becsalt napszámosokkal, másikon pedig csak nagygazdákkal beszélget. Hogy mik az eltérések és különbségek, azt még most pontosan nem tudjuk, de e szempontokra tekintettel kell lennünk, és azért kívánjuk meg a gyűjtőtől, hogy a falu népének mindegyik társadalmi rétegével érintkezzék és hogy szócédulája alá ne csak az adatközlő nevét, hanem társadalmi állását is írja oda, mert ez az adat később sok mindent megvilágíthat. Félreértések elkerülése végett eleve ki kell jelentenünk, hogy az eltérések nem nagyon nagyok és nem érintik az egész nyelvi rendszert, úgyhogy a nép nyelve egy-egy egységen belül a lényegét illetőleg mégis egyöntetűnek mondható. Ilyen értelemben pl. sohasem beszélhetünk egységes köznyelvről. Az alábbiakban néhány tapasztalatomról szeretnék beszámolni. Adataimat leginkább Békés békésmegyei nagyközség népi nyelvének tanulmányozásából szereztem. Hivatkozom néhol még néhány biharmegyei községre, ahol több-kevesebb időt töltöttem. Adataim és tapasztalataim tehát csak a Tiszántúlról és annak is egy szűk területéről valók. Lehet, hogy a magyar nyelvterület többi részén más a helyzet. Általános, az egész magyar nyelvterületre, a magyar népnyelvre érvényes tételeket éppen azért nem mondhatok. Nem látjuk még, hogy a társadalmi tagolódás a magyar nyelvterület különböző részein milyen nyelvi eltéréseket idéz elő. Nem tudjuk ezt azért sem, mert népünk az ország különböző vidékén a társadalmi fejlődésnek különböző fokán áll. Vannak községek, ahol a falusi társadalom meglehetősen egységes. Ilyen helyeken nincs éles társadalmi tagolódás, és már eleve nem beszélhetünk jelentős nyelvi különbségekről. Vannak vidékek, ahol megvan a régi társadalmi rend, máshol ez már bomlófélben van. Egyes vidé-

kek a polgárosodás terén már elől járnak, máshol inkább megtaláljuk az ősi népi életformát. Ezeket a fejlődésbeli különbségeket a népkutatás minden ágának tekintetbe kell vennie. Éppen így a nyelvésznek, a népnyelvbúvárnak is. A társadalmi tagolódás okozta nyelvi eltérésekkel a jövő népnyelvkutatásának számolnia kell. Éppen azért tartjuk szükségesnek a kérdés felvetését. Ahhoz, hogy megnyugtató feleletet tudjunk adni, még sok részleteredményre van szükség. Megfigyeléseink közbebecsátásával csupán azt a célt szeretnénk szolgálni, hogy a népnyelvkutatók figyelmét erre rátereljük, és mások ilyen irányú megfigyeléseinek és tapasztalatának értékesítésével a népnyelvkutatás szempontjait gazdagítsuk, magát a kutatást elmélyítsük. Fejtegetéseink során előbb a zártabb népi társadalom nyelvéről szólok, azután pedig a polgárosodás nyelvi hatására, illetve a köznyelvnek a népnyelvre gyakorolt hatására, a fiatalok és öregek nyelvi különbségére, a nemzedékek nyelvi problémáira térek rá.

Legfeltűnőbb sajátása és legjellemzőbb tulajdonsága egy nyelvjárásnak a hangok kiejtése, a hangsúlyozás, a hanglejtés, szóval mindaz a nyelvi jelenség, ami a hangtanba tartozik. A hangtan nagy jelentőségére mutat az is, hogy a nyelvjárások felosztásának szempontjai leginkább hangtani természetűek. Fontos kérdés tehát, hogy egy nyelvi egységen belül hangtani szempontból találunk-e lényeges különbséget az egyes társadalmi osztályok nyelvében vagy sem. (Ki kell zárunk e kérdésből a települési különbségekből származó eltéréseket. Az ország jelentős része települési szempontból nem egységes, vannak községek, ahol 2—3 település él együtt, és így a települési különbségek a nép nyelvében is különbségeket idéznek elő. Bár azt lehet megfigyelni, hogy ahol közlekedési akadályok, nagy távolságok — pl. tanyai település — vagyoni helyzeti és felekezeti különbségek nem forognak fenn, ott a kiegyenlítő törekvés érvényesül a népelet minden síkján, így a nyelvben is. Vannak községek, ahol az e kiegyenlítő befefejeződött, máshol folyamatban van. Szülőfalum, Békés nyelvileg az *ē-ző* nyelvjáráshoz tartozik, mégis egyik negyedében, Ibrányban igen sokan *e-ző* nyelven beszélnek. Összeházasodás, elköltözködés révén bizonyos kicserélődés következik be. Talán ez az oka, hogy az *ē* zártsági foka Békésen különböző. Vannak családok, akiknek nyelvében az *ē* zártsági foka kevésbé van meg. Az Ibrány részben lakók nyelve a zárt *ē*, ill. nyílt *e* ejtési különbségétől eltekintve megegyezik a község nagy többségének nyelvével.) Társadalmi szempontból vizsgálva Békés népnyelvi kiejtését, azt tapasztaltam, lényeges különbség nincs az egyes társadalmi osztályok nyelvében. A hangtan szempontjából döntő tényezők: a nyílt *e* és zárt *ē* megkülönböztetése, az *i*-zés, a középső nyelvállású hosszú hangzók (*ú, ű, i*), az *-l, -r, -j* nyújtó hatása, a magánhangzók orrhangúsodása, mással-

hangzóhasonulás stb. egyaránt megvannak a nagygazdák, kisgazdák, törpebirtokosok, zsellérek, paraszti származású iparosok és kereskedők nyelvében. (Az iparosok és kereskedők nyelvi ingadozásáról lejjebb szólok.) Midőn a kiejtés egységéről beszélünk, természetesen csak a fent említett, döntő nyelvi tényeket, a nyelvi rendszer lényegét alkotó elemeket vesszük figyelembe, az apróbb eltérésekkel nem törődünk. Pl. előfordul, hogy az általánosan ejtett *kokas, magoss, lábom* alakok helyett *kakas, magass, lábam* alakokat ejtenek. Békésen azt tapasztaltam, hogy a polgárosodó, a középosztályhoz alkalmazkodni kívánczó nagy gazdaréteg is megőrzi nyelvjárása kiejtését. De az anyanyelvi kiejtéshez való ragaszkodást tapasztaljuk a középosztályhoz tartozó egyéneknél is. Aki pl. a zárt *ē* kiejtéséhez szokott hozzá, ha a köznyelvet beszéli is, az illető hangtani helyzetekben zárt *ē* hangot ejt. Teheti ezt annál inkább, mert a zárt *ē* ejtése csak bizonyos hangszinbeli különbséget jelent, tulajdonképpen nem ejt más hangot. (L. e. kérdésről Nagy J. Béla kitűnő tanulmányát: *Köznyelvi kiejtésünk*. MNy. XXXVII, 2. Az *ő-ző* nyelvjárásban felnőtt egyének közül sokan pedig *ő-ző* alakot használnak társalgás közben. Irodalmi nyelvünk is sok *ő-ző* alakot vett át. Pl. *sőr, sötét, fölkel* stb. A beszélő egyén nem tűnik fel műveletlennek, ha más esetekben is használ *ő-ző* alakokat. Az *ő-zés* valóságos divat, és sokan olyanok is használják ez alakokat, akiknek nyelvében nincs meg az *ő-zés*. — Palóc vidékről városba kerülő egyének továbbra is használják a palatális, illabiális *ā* és a mélyebb nyelvállással képzett *ā* hangokat. Pl. *ányám házá*. Az északkeleti nyelvterületről származó egyének a felső nyelvállású rövid magánhangzókat kedvelik, míg a duna-tiszai nyelvjáráshoz tartozók ugyanezen hangtani helyzetekben a hosszú hangokat ejtik. Tehát az északkeleti *út, buza* alakokat ejt, a duna-tiszai pedig *út, búza* alakokat stb. Aminthogy kevesen ejtik az *út* és *kút* szavunkat az akadémiai helyesírás és a palóc kiejtés szerint: *út ~ utat, kút ~ kutat*, hanem vagy *ut ~ utat, kul ~ kutat*, vagy pedig *út-útat, kút-kútat* alakokat mondanak.

Ha tehát a középosztály nyelvében is megvan az állandóság, és az irodalmi nyelv és az írás-olvasás sem szorítja ki az eredeti ejtémódot, még jobban megvan az anyanyelvi kiejtéshez való ragaszkodás a nép nyelvében. A békési parasztember annyival inkább megőrzi az eredeti kiejtést, mert környezete művelt társadalmi osztályának, legalább is az arra a vidékre való és gyökeres nagy részének kiejtésével sem jut ellentétbe. A köznyelv hatására legfeljebb az *i-zést* hagyná el, vagy pedig a köznyelvi hosszú *ó* és *ő* hangnak megfelelő *óu, őü* diftongust ejtené rövidebben. Békésen mégis azt tapasztaltam, hogy nemcsak a szegényebb népi társadalmi osztályok, de a módosabbak és vagyonosabbak is a népi kiejtéshez ragaszkodnak még az *i-zés* és a diftongusok kérdésében is. Természetesen ha maguk között,

eredeti környezetükben vannak és beszédmódjukat változtatni nem akarják. Nagyjából ezt tapasztaltam a biharmegyei Derecskén is. Nagyon jó volna, ha a népnyelvi tanulmányok e szempontra is kitérnének és a magyar nyelvterület többi részéről is volnának adataink erre vonatkozólag.

A névragozás, igeragozás, szóképzés és mondatfűzés, tehát az alak- és mondattan szempontjából vizsgálva a békési népnyelvet sem vettem észre — legalább is eddigi megfigyelésem szerint — lényeges és állandó különbségeket a népi nyelvben a különböző társadalmi osztályoknál. Lényeges eltérések tapasztalhatók azonban a szó-, szóláskincsben, a kifejezés módjában és a beszéd stílusában. A beszéd stílusához sorolom a beszédet élénkítő, fűszerező indulatszavakat, sóhajtozó, sopánkodó kifejezéseket, állandó fordulatokat, mint pl. *óu, hm-hm, jāj-jāj, hünnye, ějnye, né, ni, hé, isz, la*, a nyelv csettintésével képzett *ccc*-féle hangokat, *hujujúj, hotyháték, asszonygya* stb. alakokat. Ezeket inkább a szegényebb társadalmi rétegek, törpebirtokosok, zsellérek, napszámosok, cselédek, kisiparosok és különösen a nők nyelvében figyeltem meg és jegyeztem le többször. Ha tehát a hangtan, az alaktan és mondattan területein nem is talál lényeges eltéréseket a népnyelvkutató az egyes társadalmi osztályok nyelvében, a szókincs, a jelentéstan, a népi előadásmód és kifejezésmód, a népi stílus tekintetében már szembeötlő különbségekre bukkan. Ez érthető is. A nyelvnek ezen elemei változhatnak, cserélődhetnek leginkább a nélkül, hogy az egész nyelvi rendszert befolyásolják. Midőn a társadalmi osztályok nyelvi különbségéről beszélünk, itt találunk legtöbb biztos adatot. Vegyük sorra most e különbségeket!

Mindenekelőtt különbség van a szókincset és kifejezésmódot illetően a nők és férfiak beszéde között. Ez adódik a nemi különbségből és a nők foglalkozásából, társadalmi helyzetéből. A nők beszédében az érzelmi elemek, célzások, rövidítések, a festői, színes kifejezések, túlzások és nagyítások sokkal nagyobb szerepet játszanak, mint a férfiakéban. De a férfiak és nők eltérő foglalkozása, illetve a foglalkozás egy-egy részének megosztása is idéz elő különbségeket a szókincsben. Vannak bizonyos foglalkozások, mint pl. a szövés, fonás, hímzés stb., amelyek női munkák és az ehhez tartozó teljes szókincset nem ismerik a férfiak. Ezzel szemben a mezőgazdasági munkák egyes ágainak (pl. hordás, kaszálás, kazalrakás), továbbá népi építkezés, lóápolás stb. teljes műszókincset nem ismerik teljesen a nők. A kisgyermekkel való foglalkozás, a betegápolás inkább női munka. A népi gyógyításmódokat, a különböző babonákat is inkább a nők őrzik. De van ez eddig említetteknel egy sokkal fontosabb szempont. Tekintve, hogy a nők sokkal zártabb közösségekben élnek, mint a férfiak, beszédjük sokkal konzervatívabb, mint a férfiaké, akik a munkavállalás, katonáskodás (háború) következtében a falujokból elkerülnek, a közéletben is nagyobb

szerepet játszanak, a művelt társadalmi osztályokkal többen érintkeznek és így a legkülönbözőbb behatások alá kerülnek. A különböző élmények, az idegenben tanult kifejezések, szólások sok régi, honi kifejezést és nyelvi formát szorítanak ki nyelvükből. A nők sok régi kifejezést, szólást, közmondást őriznek, ápolnak, általában a nyelvi hagyományokhoz szívósabban ragaszkodnak. Különösen jelentős a nők szerepe tekintetben a nemzetiségekkel kevert területeken és idegen uralom alatt élő véreinknél. Csúry Bálint többször hivatkozott a csángókra, akiknél a férfiak megtanulták a román nyelvet és a kétnyelvűség sok minden változást idézett elő nyelvükben, elsősorban szókincsükben, még a nők őrizték régi beszédet, az anyanyelvet. S ugyanilyen megfigyeléseket tett a román uralom alatt Erdélyben Szabó T. Attila. Hasonlót észleltek német és francia nyelvészek saját hazájukban és más országokban. De megfigyelték ezt már az ókorban is. Hermann Hirt: *Etymologie der neuhochdeutschen Sprache* (2. München, 1921) c. munkájában idézi: Platot (Kratylos 418 B.): „Du weizt, dass unsere ältere Generation das Jota und Delta häufig anwandte, und nicht zum wenigsten die Frauen, die überhaupt am meisten die alte Aussprache erhalten“ (280. l.). Schmidt József: *A nyelv és a nyelvek* (Budapest, 1923) című munkájában hivatkozik Cicero megfigyelésére. „A római nők Cicero szerint másképpen beszéltek, mert nem vettek részt a nyilvános életben, amely természetesen más kifejezéseket kíván, mint a mindennapi otthoni élet“ (171). Schmidt (idézett helyen) utal továbbá arra, hogy Törökországban a nők nyelve tisztább, mint a férfiaké, akik sokkal több arab és perzsa kifejezést használnak. Hasonlóan áll a dolog Görögországban s általában a Balkán-félszigeten, ahol a férfiak sokféle megfordulnak és általában több nyelvet beszélnek.

Külön műszókincse van az egyes foglalkozásoknak, a különböző iparágaknak. Népnyelvi szempontból különösen érdekelnek bennünket a régi magyar iparágak, mint a hentes, varga, tímár, szűrszabó, gubacsapó mesterségek, a malomipar (szárazmalom, szélmalom, vízimalom) a kovács, kerékgyártó, az ács, kőművesmesterség stb., továbbá azok az iparágak, amelyek nemrégén még háziiparok voltak, mint pl. a fazekas, talicskásipar, kosárfonómesterség stb. De nem közömbös a nyelvtudomány szempontjából a többi iparág műszókincse sem. Tehát azok az iparágak is feldolgozandók, amelyek idegenből kerültek át hozzánk, vagy ha magyar eredetűek is voltak, később erős, idegen hatás alá kerültek s így műszókincsük egy része meg nem honosodott idegen szó, pl. az asztalos, lakatosmesterség stb. Éppenígy nem hanyagolható el a kereskedelmi élet szókincse sem. Érdekes, pl. a vásári alkudozás és a kupeczek szó- és szóláskincse. Az iparosok nyelvének tanulmányozásában azonban nagyon kell vigyázni arra, hogy az ő kiejtésüket nagy-

ban befolyásolja a köznyelv és nagymérvű ingadozást lehet találni náluk a köznyelv és a népnyelv közt. Nagyon sok függ természetesen az illető egyéntől. Polgárosodni vágyó iparosok nyelvében sokkal több köznyelvi alak található. A köznyelvhez való közeledést lehet tapasztalni azoknál az iparosoknál és kereskedőknél is, akik más nyelvterületről valók és így nekik a köznyelvhez való közeledésüket nemcsak polgáriásodási vágyuk segíti elő, hanem az is, hogy környezetük nyelve idegen számukra. Paraszti családból származó iparosok, kereskedők különösen kisebb falvakban és községekben azonban legtöbbször megőrzik a népnyelvi kiejtést. (A polgárosodásról s a köznyelv hatásáról lásd lejjebb.) Az egyes mesterségek és foglalkozások nyelve nemcsak azért értékes, mert minden mesterség új szakkifejezéseket teremt, hanem azért is, mert a mester az egész világot és az életet a maga mesterségének szemüvegén keresztül nézi és szakkifejezéseit az élet más jelenségeire is átviszi. Nyelvünk művelődéstörténeti kapcsolatainak bűvárai kimutatták, hogy nyelvünkbe számos kifejezés került be a különböző mesterségek nyelvéből. Pl. cserbenhagy, elkallódik stb. Számos megfejtetlen szólásunk és kifejezésünk nyitjára tudnánk rábukkanni, ha a mesterségek szaknyelvét ismernők. Természetesen összegyűjtendő az összes háziiparok műkifejezései, továbbá a méhészkedés és a halászat szókincese is. — A halászok a maguk zárt közösségében külön társadalmi osztályt jelentenek. Sajátos életmódjuk külön nyelvet termel ki. A pásztorok életmódjával már többen foglalkoztak, nyelvüket is többen tanulmányozták, de még pontosabb ismeretekre volna szükség. Valószínű, hogy pásztoraink nyelve még sok régi nyelvi kincset őriz és sok titkot rejteget. Nemcsak szó- és szóláskincsük, de beszédjük stílusa, az egész kifejezésmódjuk elüt a gazdátársadalom nyelvétől. Népnyelvbűváraink nem foglalkoztak még a kubikosok nyelvével. Nemcsak a közös munka, a földmunka szabja meg e társadalmi réteg nyelvét, hanem közös sorsuk, hasonló életviszonyaik is. Futólagos megfigyelésem szerint ez a társadalmi réteg nyelvében kevésbé konzervatív. Már csak azért is, mivel a kubikos élete nagy részét szülőfalujától távol, idegen környezetben tölti. Több nyelvjárás és a köznyelv hatása éri. Számos köznyelvi szólást és kifejezést mutat a kocsisok, a földbirtokosok és középosztálybeli egyének mellett szolgálatot teljesítő inasok nyelve. Ezek hangtani szempontból is igazodnak a köznyelvi kiejtéshez. A cselédlányok szolgálásuk idején egy pár köznyelvi kifejezést megtanulnak s igyekeznek „urasan“ beszélni. De ha paraszt emberhez mennek feleségül, és így népi környezetükbe visszakerülnek, nyelvük megtisztul a felvett idegen elemektől.

A népnyelvkutatónak meg kell vizsgálni azt, hogy egy-egy szó és kifejezés melyik társadalmi réteg nyelvében van meg. Nagyon érdekes szempont továbbá a népnyelvi szótár készítője

számára az is, hogy egy-egy kifejezés milyen jelentésben él a különböző társadalmi osztályok és foglalkozások nyelvében, illetve, hogy egy-egy szó milyen jelentésben él a különböző foglalkozási ágak szókincsében. A békési népnyelvben pl. *herül*, *herül* azt jelenti, hogy heréjétől, nemzőképességétől megfoszt. A kaskötők nyelvében, tehát szűkebb körben azt jelenti, hogy a kas karóinak hegyét lemetszi: *Mán Gábor herüli, maga csak karóuzza* (t. i. a kast). A *vasäl* eredetileg kovács-műszó, jelentése: vas alkatrészekkel felszerel. Pl. *szekeret vasäl, lovat vasäl* 'patkol', *csizmát vasäl* 'csizmára patkót ver'. A nők nyelvében *vasäl* 'ruhát vasal, simít'. Bár természetesen a férfiak is ismerik a *vasäl* igének ezt a jelentését. *Vasäl, mēgvasäl* jelenti végre a bilincsbeverést.

Ha már most azt vizsgáljuk, hogy mi a különbség egyfelől a nagygazdák, másfelől a kisgazdák, törpebirtokosok, és napszamos zsellérek szó- és szóláskincse között, akkor azt mondhatjuk, hogy a nagygazdák vagyoni helyzetük és tanultságuk, olvasottságuk szerint sok köznyelvi kifejezést használnak, amit a szegényebbek nem ismernek, vagy legalább is nem élnek vele. Használnak nagyobb mértékben idegen szavakat, továbbá néhány idegenből átvett szólást és kifejezést is. Az elmondottak igazolására néhány példát idézek a legkülönbözőbb társadalmi rétegek nyelvéből a békési népnyelvből.

Napszamosok, részesmunkások: *Gyere te Jani csaplár, öntök a nyakadba, hogy mēgmosakodöl.* — *Na jányok lēmosni a tavaji pōrt, ami tavāj rátok hárült.* — *Vóút elik takaros esőü, āra kim Pēcē sík víz vóút.* — *A komisz ruhába nem ösmērszik, hoty ki kereskēdöü, ki főüdmives.* — *Nígy-öt napot nem bír ki a gyomor üressenn.* — *Van kēnyeretek? Neküñ nincsem mos sē a nagy munka árann* (Varga István tanyáján lejegyzett beszélgetésből).

Piaci kofa: *Ebbe kelendöüj cik vóút, azír asztat jop szereztem árúlni.* — *Inkáp kövér rucáväl szokok foglälközni.* — *Csak nē viszēt haza csúfnak aszt a kis csomóút? É ha valamit fēlhozok, oda szokom adni.* (Ferenzi Istvánné 46 éves.)

Napszambajáró, törpebirtokos asszony: *Rám szorült a liba, a jányom elmēnt kőübölni 'sétálni, szórakozni'.* — *A tekintetēs asszony? Nem sējtlettem rígecské, hoty kijöt vóuna.* *Inci kisasszon kijövöget, ütlet látom.* (Lukács Istvánné 33 éves.)

Törpebirtokos férfiak: *Eszt a kērtkaput mír tiltották él, kinek fáj rá a lélke? Vóút az valamikor ēccēr vaty kéccēr nyitva, ahogy jöttem az öüszön, de rájta vesztettem.* *A gazda asz monygya, hoty it másnak járóuja nincsen.* — *Ha asz monygya, hoty it ne járjék sēnki, hát az éngem rettenetēskippem bosszant.* — (Köpe István 68 éves és Kovács Sándor 62 éves.)

Kisgazda: *Sok szemēt leadott ez az ety csü tengiri.* *Ojā lusta vóút a napszamos, hogy jóúväl kevesep csüt hajított él, mint é.* (Varga Sándor 50 éves.) *Mán én elszóurtam a magot a jóüdbe,*

nem tudom ki kél-i? Hát az ű magjok elik hibás vóút, mēr nem kēlt ki. A lē magod mint kikēlt? (Varga István 51 éves.)

Kisgazda felesége: *Igyekézzél Róúza, hogy a csōrda előűt hazamēnny. Mēg a kollóút mēgnízzeđ, mēr mos kél a csírke. — Nem azír mondám én, csak sokszōr mēgvā, ha csinálnánk valamit, ojan cseléd jō, hogy nem akārjuk. — Na nízziük, hát mit tud? Élnyúlik ez úgy, mint a másik? Szípen kinyúlt, nem hijába hogy mēk tapickáltam. — A tepsit mēg vēhet ki, igēncsak. Alút mán piross, tetejül nem. (Varga Istvánné 50 éves.)*

Nagygazda felesége: *Sok gyümōűcsōt ēvett, ērontotta a gyomrát, azír fakúlt mēg, azelőűt mēg ojam piros vóút, mint a kinyíllot rōuzsa. — Azír, hogy nagyok vóútak, nem szigyēltek ējönni a téjir. — Ősmértem Vig Gábōrt, hogyne, de rigēnn ēhalt am má. (Ōzv. Kocsor Mátyásné 76 éves.)*

Nagygazda: *Úgy vā, ha az embēr másoccōr nőűsül, a legi-siggēl hējt kék álni, az időű mēg ējjár. (Minek pereskednek?) Azír, hogy az ügyvédnek is lēgyik. — Ad be búzát a kiállításra? Azír hōly kritizájjanak, b'aggyak. — Dicsōűssig, ahogy mēg-állotta a hējűt. Kirántotta a jóűdiűt. Hát ez a Kocsōrné fija is mi csinál? Kevés írlike van előűttem. Értesítētem az apját, hogy mi csinál a jóű fija. Nem tutá tudomānyát ērvényēsíteni. (Baji Imre 62 éves.)*

Eskűdtek a közsēgházán: *Nekēm az a mēg-gyōűzōűdisēm, hogy ēre nem kerül sōr. Az ém mēgítlisēm szērint, ētig lēssz a kēnyir újig. — Hát nem értēd, pēg észszērű. Kírlek alásan, csináj, amit akārsz, én nem hējjesēlēm. Aki valami oknál fogva nem tuggya ēlvetni a vetōűmagot, annak igazōlni kell.*

Polgárosodni vágyó iparos: *Mindēnnap ēty kiló hūs vóút dēre ebēdre. Ottan tanár úr, nagyon jól van. Valóságos ēldorádó. Addig nem is gondōltam, hogy ijen kōssig is létezzen, ahol ijē jó nép van. Eggy ēve, hogy a mēkszálló csapat bevonútt, azút eszt a divatot vēttik fēl. Ojjan hazafijas magyarok, tanár úr kērēm, hujujűj, azok osz magyarok. (Egeressi László 52 éves.)*

A felsorolt példák mutatják, hogy a módosabb gazdák nyelvében több köznyelvi kifejezés él, amit a szegényebbek nem használnak, így: *írlike, ērvényēsít, mēggyōűzōűdis, mēgítlis, észszērű, kírlek alásan, kritizál* stb. De a legfontosabb az, hogy a gazdák, ha köznyelvi kifejezéseket is használnak, igyekeznek azokat nyelvjárásuk hangtanához idomítani. Teszik ezt pedig tudatosan, büszkék lévén nyelvükre is. Általában nyelvi vonatkozásban is a hagyományokhoz való ragaszkodás dönt. A polgárosodó nagygazda nem akarja elhagyni környezetét, míg az iparos és kereskedő inkább a középosztályhoz akar közeledni. Náluk a polgárosodás rohamosabb, gyorsabb. A gazdaember házán, szóbája berendezésén és öltōzkōdésén is megtetszik a divat, az ú. n. úri divat hatása, de az elemek lassabban cserēlōdnek, a keretek nagyjában megmaradnak. A gazda sajátjává akarja tenni a felülrōl alászálló művelōdési tartalmat, magához

akarja idomítani azt, aminthogy tette azt évszázadokon keresztül. Az iparos, különösen pedig a kereskedő ember el akar szakadni környezetétől, mohóbban veszi át a felülről leszálló javakat, nem igyekszik azt áthasonlítani, hanem minél tökéletesebben átvenni, már amennyire módjában van, vagyis ha vagyoni helyzete és műveltsége megengedi. Éppen ezt látjuk a nyelvben is. Így értjük meg azt is, hogy a nagygazda beszéde — mégha köznyelvi elemekkel is kevert — népi marad, az iparos és kereskedő emberé pedig átmenet a népnyelv és a köznyelv között. A környezettől, helyi hagyományoktól és nyelvtől való elszakadási hajlamot iparosoknál és kereskedőknél azonban inkább csak nagyobb községekben és mezővárosokban lehet megfigyelni. Kisebb falvakban, mint már fentebb is említettem, ahol a társadalmi tagozódás nem olyan éles, a helyi hagyományokhoz és a nyelvhez való ragaszkodás is erősebb. Különösen a kettős foglalkozású iparosoknál és kereskedőknél, akik mesterségük folytatása mellett mezőgazdasági munkát is végeznek. A gazda azonban nagyközségekben, mezővárosokban is kitart a helyi hagyományok mellett.

De nemcsak a köznyelvi szó- és szóláskincsnek van hatása a népnyelvre és elsősorban a vagyonosabb népi társadalmi osztályok nyelvére, ami lassan-lassan lejjebb-lejjebb vonul; nemcsak a szó- és szóláskincs anyaga változik lassan és észrevétlenül, hanem változik a népnyelv minden eleme is. Fejlődik, alakul a nyelv hangtani, alaktani, mondattani vonatkozásban is. A fejlődés nem mindig a köznyelv hatására történik, van önálló nyelvi fejlődés is. A népnyelv a mellett, hogy régi alakokat őriz, a természetes nyelvi változásoknak jobban alá van vetve, és mivel írás, megkötöttség, konvenció nem gátolja a fejlődést, sokszor jóval megelőzi fejlődésben az irodalmi és társalgási nyelvet. Csak egy pár békési példát említek: Így pl. a *szivonó* orrhangúsodás útján keletkezett a *szénvonó*-ból. Míg a társalgási nyelv megmarad ezen a fokon: *szévonó*, a népnyelvben a fejlődés második foka is bekövetkezik, az *i* elveszti az orrhangú színezetét, így a szóból *szivonó* lesz. Hasonló fejlődés eredménye *piz* a *pénz*-ből. Néha a köznyelv is szentesíti és átveszi a népnyelvben megtörtént változásokat. Így elizió útján esett ki az *a* a következő szavakban: *konyhājltó*, *gazdasszony*. Ma a társalgási nyelv is így használja őket. Így szentesítette Békésen a népnyelvben végbement változást a *Dáfok* helynévben, ami a *Dámu fok*-ből származik, így vette át a köznyelv a *Dítér* helynevet is, ami *Détér*-ből keletkezett. Igen sokszor azonban a népnyelv természetes fejlődésének iránya megegyezik a köznyelv hatására bekövetkezett nyelvi változásokkal. Így pl. Békésen és Derecskén egymás mellett él a *humlok* és *homlok*, a *huva* és *hova*. A fejlődés iránya a nyiltabb tőhangzós alak. Ez esetben lehet önálló nyelvi fejlődésről beszélni, de lehet hogy a köznyelvi alak szorítja ki a régi nép-

nyelvi alakot. Békésen és Derecskén úgy tapasztaltam, hogy a nyelvi változások általánosak, nincsenek társadalmi osztályokhoz kötve, egy-egy régi alak elhagyására való törekvést megtalálunk nagygazdánál, törpebirtokosnál, zsellérnél egyaránt. Lehet azonban, hogy vannak olyan községek vagy városok, ahol élesebb társadalmi tagoltság mellett a módosabb társadalmi osztályok nyelve, tekintve, hogy az ő nyelvük van kitéve legjobban a különféle művelődési hatásoknak, gyorsabban változik, mint a szegényebbeké, nemcsak a szókincset, jelentést, népi előadásmódot és stílust illetőleg, hanem alaktani, sőt hangtani vonatkozásban is.

A nyelvi változások az öregek és fiatalok beszédje közti különbségben fejeződnek ki legvilágosabban. Legtöbb népryelvkutató megjegyzi, hogy eltérés van a fiatalok és öregek beszéde között. Csúry Bálint írja módszertani füzetében: „Magam tapasztaltam a Szamosháton, a magam falujában, hogy gyermekkoromban az öregek beszédében általános volt az *-ít* képzőnek *-ét* változata: *fördét, igazét, tanétou úr, burét, nyerét* stb. A mai nemzedéktől már csak elvétve hallja az ember (Csúry: i. m. 24. l.). A békési népryelvben megfigyeltem, hogy az öregek ezt mondják: *cúkōr, cūkōrt, cūkoros, tūkōr, tūkōrt*. A fiatalok ezt mondják: *cukōr, cukrot, cukros, tükōr, tükrot*. Az öregek: *pohár-pohárt*. A fiatalok: *pohár-poharat*. Az öregek: *fű, éty fű hagyma*, a fiatalok: *fěj, éty fěj hagyma*. Az öregek azt mondják: *té*, a fiatalok: *těj*. Öregek: *finom*, fiatalok: *finom*. A változások nemcsak hangtani természetűek, kiterjednek az alaktanra is. A derecskei népryelv igeragozásának tanulmányozása közben azt tapasztaltam, hogy a derecskei népryelvben az elbeszélő mult teljes gazdaságában megvan, nemcsak öregek, hanem a fiatalok is használják. Használják továbbá az összetett mult-idős alakokat is. Tehát: *láltam* mellett a *láték vala, láttā vala, láttā vóut* alakokat is. A *láték vala, láttā vala, láték vala* alakok azonban már inkább csak az öregek nyelvében vannak meg, és az elbeszélő mult is lassan kivész a derecskei népryelvből. Mikor először beszéltek velem, vagyis beszédjüket a köznyelvhez akarták idomítani, kerülték az elbeszélő multat is. Az elbeszélő és összetett mult alakok tudatos régiség nyelvükben. Ezt már szívesen elhagyják. (Végh J.: *A derecskei népryelv igetövei és igealakjai*. Magyar Népryelv. II.)

A régibb nyelvállapotot elsősorban az öregek beszéde őrzi. Ebből több népryelvkutató azt következteti, hogy csak az öregek nyelvét kell tanulmányozni. Pedig már Csúry Bálint figyelmeztetett módszertani füzetében arra, hogy az ifjabb nemzedék nyelvének megfigyelésére is gondot kell fordítani. Ez pedig már sok újszerű alakot tartalmaz. Hibás módszerrel dolgozik tehát a népryelvkutató, ha az újszerűnek, köznyelvinek vélt alakokat — elsősorban gondolunk itt a szó- és szóláskincsre — fel nem jegyzi. Általában feljegyzés közben

nem tanácsos válogatni. Az értéktelen vagy nem általános jellegű anyag kirostálása az íróasztalnál történhetik meg feldolgozás közben. A népnyelve észrevétlenül, lassan változik. Hogy hogyan változik, azt a kortárs csak néhány jegyében tudja megállapítani. Régi és új népnyelvi felvételek összehasonlításából lehet csak a változásokat pontosan megállapítani. Éppen ezért minden 50 vagy legalább is minden 100 évben fel kellene venni a tényleges állapotot. Roppant nehéz a kortársnak szinkronikus nyelvszemléleti alapon vizsgálva egy-egy vidék nyelvét a nagy, a nyelvi rendszert érintő változásokat megállapítani. A kortárs pl. a mai adatok alapján nehezen tudja megállapítani, hogy egy-egy területen az *ë*-zés, *ö*-zés vagy *i*-zés szűnőben van. — Ha megfigyeljük a változásokat, nem beszélhetünk fejlődésről, hanem legtöbbször átalakulásról. A fejlődés iránya az alaktan terén pl. a gazdag alakrendszer feladása. De az egész nyelvi rendszerben — mint már fentebb említettük — közeledést látunk a köznyelv felé. Iskola és templom, újságok, könyvek, rádió, színház, mozi, hivatalos tárgyalások, leventeintézmény és katonai szolgálat és így tovább, mindjobban terjesztik a köznyelvet. E változások elsősorban a szó- és szóláskineset érintik, de kiterjednek a nyelv többi elemére is. A köznyelvi kifejezések átvétele olykor szükséges is, mert a nép számára ismeretlen fogalmakat jelöl vele. Pl. *váltó*, *kamat*, *nyugta*, *hitel* stb. Az idézett kifejezések a nyelvújítás alkotásai. Ezek lassan leszivárognak a népnyelvbe és kiszorítják néha a régi, idegen kifejezéseket, C s ű r y B á l i n t idézi a *Szamosháti Szótár* bevezetésében, hogy a Szamosháton az emeletet régen *kontignáció*-nak hívták, a telket *sessió*-nak, a magtárt *grennáriom*-nak, a jegyzőkönyvet *protokollum*-nak, a szerződést *kontrektus*-nak. Viszont az is igaz, hogy ezek az idegen, főképp latin szavak a felsőbb társadalmi rétegek nyelvéből szivárogtak le egykor a nép nyelvébe. Amint általában véve az idegen szó és kifejezés felülről száll lefelé. Népnyelvünk még mindig sok olyan latin s német kifejezést őriz, ami nincsen már meg a köznyelvben, viszont az új idegennyelvi átvételek is lassanként lejutnak a nép nyelvébe is. Közlekedéstől, forgalomtól, távol- eső és szélen fekvő területek kevésbé vannak kitéve a köznyelv hatásának, de a központi területek annál inkább. A nyelvtudomány számára értékesebbek azok a nyelvjárások, amelyek régibb nyelvállapotot őriztek meg, a népnyelvkutatásnak mégis kötelessége, hogy felvegye a középső magyar területek nyelvi állapotát is, bár ez a feladat a kutatónak kevésbé hálás, mert nem talál annyi gyöngyszemet, mint a széli területeken. Másrészt a népnyelvkutatás, sőt az egyetemes nyelvtudomány szempontjából fontosak az előbb említett területek már csak azért is, mert a nyelv fejlődésének, alakulásának irányát mutatják.

A köznyelvnek a népnyelvre gyakorolt hatásával tekintélyes külföldi irodalom foglalkozik. A német nyelvészek közül

megemlítjük Oscar Weise: *Unsere Mundarten* (Berlin, 1919) c. munkája idevágó részzeit, de különösen ki kell emelnünk Hans Naumann nagy német filológus cikkét: *Über das sprachliche Verhältniss von Ober- zu Unterschicht* (Jahrbuch für Philologie. 1925. 54—69). „Man wird dazu neigen müssen, auf weite Strecken hin und zu einem starken Prozentsatz gesunkenes Kulturgut, gesunkenes Schriftidiom auch in den Dialekten zu erkennen, Niederschlag und Spiegelbild kulturell-politischer Vorgänge in der Oberschicht (62). Die Epochen der Bildungsgeschichte spiegeln sich im Wortschatz der Mundarten wider... Der Wortschatz der Mundarten bedarf eben durchaus einer geschichtlichen Betrachtung, die, ihm noch völlig fehlt. Er ist in der Neuzeit durch Schule und Amt einer fortwährenden Umstilisierung unterworfen; er war es durch andere Institutionen früherer Oberschichten seit je“ (56—57). Ilyen értelemben a német nyelvtörténeti és szóföldrajzi kutatásokra támaszkodva, sorra tárgyalja a nevezetesebb német művelődési események és intézmények, művelődési gócpontok nyelvi hatását, de nemcsak a szókincsre vonatkozólag, hanem alaktani, mondattani és stilisztikai szempontból is. Naumann eredményeit átveszi Adolf Bach: *Deutsche Mundartenforschung* (Heidelberg, 1934) c. munkájában. Naumann rendkívül tanulságos tanulmányában — ellentétben Eugen Lerch romanistával, aki azt állítja, hogy a valódi, magasabb nyelvi élet a felsőbb társadalmi rétegek nyelvében játszódik le, míg az alsó rétegben a nyelv csak elszegényedik — azt vallja, hogy: „Die Mundarten entwickeln sich vielfach schneller, vielmehr sie überhaupt sind die Lebensträger der sprachlichen Entwicklung, im Gegensatz zur Kultursprache, die an sich der lebendigen Entwicklung wesentlich entrückt ist, die nur ein indirektes Leben führt, indem sie widerwillig zuweilen dem Einfluss von unten preisgegeben ist“ (63). (Vö. e kérdéssel kapcsolatban Lerch cikkét hasonló címmel a Jahrbuch für Philologie 1925. évfolyamban 70—124. l., továbbá Emil Öhmann cikkét: *Sprachentwicklung und Milieux*. Neuphilologische Mitteilungen. 1927. 75—89.)

A köznyelvnek a népnyelvre gyakorolt hatásával kapcsolatban még egy szempontot szeretnék megemlíteni. Ismeretes, hogy a parasztember, amikor papjával, tanítójával, „úri emberekkel“ beszél, hivatalos dologban eljár, igyekszik beszédmódját a köznyelvhez idomítani. Ilyenkor igyekszik a kiejtését is átalakítani, persze több-kevesebb sikerrel. A zárt *ē* hangot nem változtatja meg, hanem *i*-ző nyelvjárásban az *i* helyett a köznyelvi *é*-s alakokat használja. Az *i*-zés neki feltűnő tulajdonság, azon tud változtatni. Tehát *élet*, *szép*, *kép* szavakat mond *ilét*, *szíp*, *kíp* helyett. Csakhogy néha az is előfordul, hogy arra gondolva, hogy *i* helyett *é*-t kell neki ejtenie, akkor is *é*-t ejt, ahol pedig a köznyelv is *i*-t mond: *viz* helyett pl. *túlbuzgóság*-

ban *véz-t* mond. Sz a b ó I s t v á n szóbeli közlése szerint a békési községházán egy számára készített hivatalos irat kiállításakor az egyik esküdt az ügyirat határa a következőket írta: „A túloldalon *leért* (leírt helyett) ház értéke 600 pengő.“ Hasonló hyperurbán alakokat idéz S c h m i d t J ó z s e f a latin és német nyelvből: „Miután pl. *au* a népies latinban *ō* lett (*ōrum* < *aurum* ‚arany‘) s a népies *o* a műveltek nyelvébe is behatolt (*sōdēs* < *si audēs* ‚ha úgy tetszik, tessék‘) a póriás kiejtéstől való félelem nem-népies, tehát ‚művelt‘ *ō* helyett is *au* hangot ejtett, vö. *plaudere* ‚ütni‘ e h. *plōdere*. Hogy az *au* ejtés ‚finom‘ volt, mutatja S u e t o n i u s anekdótája, amely szerint az előkelő Mestrius Florus egy napon figyelmeztette az alacsony származású Vespasianus császárt, hogy a tőle használt *plōstrum* ‚társzekér‘ szó így ejtendő: *plaustrum*, mire a császár másnap Florust így üdvözölte: *Flaurus*. A legjobb a dologban, hogy a Florus ajánlotta *plaustrum* hyperurbán alak. Épp így: mivel a lipcei szász a ‚művelt‘ *laufen* helyett ezt mondja: *lofen*, azért a már is elég ‚művelt‘ *Ofen* helyett ezt mondja: *Aufen*. Mivel a sváb a német irodalmi nyelv *ei* hangja helyett sokszor *i* hangot ejt (*schliche* e h. *schleichen*) azért a már is irodalmi *ich versichere Sie* helyett ezt mondja: *ich verseichere Sie*“ (Schmidt i. m. 180—81). Hyperurbán alakokkal nem találkozik sűrűn a népnyelvkutató, de gyakran előfordul, hogy a beszélő éppen ő előtte, az idegen előtt fordít beszédmódján, nagy buzgóságában köznyelvi alakokat használ és így kevert beszédet hall a gyűjtő. Neki az a kötelessége, hogy a beszélő egyed természetes beszédmódját figyelje meg és azt jegyezze fel. Tehát addig barátkozzék ismerősével, míg az nem beszél nyelvjárása kiejtésében, mert hisz neki egy település, egy nyelvi egység állandó alkotójegyeit kell megörökítenie, nem pedig a különbségeket. Mégis érdekes és tanulságos néha a beszélő kevert nyelvét megörökíteni. Legutóbb a békési községházán végeztem ilyen irányú megfigyelést. A községházán megfordulók közül többen igyekeztek köznyelven beszélni, de beszédjük közben átütött a megszokott népnyelvi kiejtés is: *Kérem szépen, kénytrjegyet kírnénk mi.* — (Mennyi búzájuk van?) *Nincs éty szem sē, énnénk, de nincs mit.* — *Igazólvánt kérnék én, ha lehetne.* — *Nekem tessék adni, az apjának, még a kisjánnak.* — *Úty tessik fēlvenni, hogy annak nagyobb lēgyen.* — *Mán it van egy része, a tanítou úr csinálta vout. Megjöttem tanítou ur, mán egy részit it halltam.* — *Hát most it van a régi cukōrjegy is. Csak árul mondom, hogy az újat mindik kikaptuk rá.* Tanulságos volna megfigyelni, hogy melyek azok az alakok, amelyek a legszívósabbak és a köznyelvi kiejtésre való törekvés közben is átütnek. Viszont azt is jó volna tudni, hogy a nyelv elemei közül mit ad fel legkönnyebben a nép? Ebben a vonatkozásban vidékenként és egyénekenként nagy eltérések lehetnek.

Mindenesetre tény, hogy a parasztember beszédét nagyban befolyásolja a művelt, tanult, tekintélyes ember jelenléte. Érdekes, amit egyes német és francia nyelvészek írnak e kérdéssel kapcsolatban. Nemcsak a köznyelvhez való igazodásról beszélnek, hanem arról is, hogy a lakosság nagy része megtanulja a köznyelvet, és köznyelv és népnyelv egymás mellett él. Ferdinand de Saussure: *Grundfragen der allgemeinen Sprachwissenschaft* (Übersetzt von Herman Lommel, Berlin und Leipzig, 1931) című munkájában így ír: „Wie dem auch sei, die Schriftsprache setzt sich nicht von heute auf morgen durch, und ein groszer Teil der Bevölkerung wird zweisprachig und gebraucht nebeneinander die Gemeinsprache und den Lokaldialekt. Man kann das in vielen Teilen Frankreichs beobachten, z. B. in Savoyen, wo das Französische eine importierte Sprache ist und den heimischen Dialekt noch nicht unterdrückt hat. In Deutschland und Italien ist es ganz allgemein so: da besteht überall der Dialekt neben der offiziellen Sprache fort. — Das gleiche hat sich zu Zeiten bei allen Völkern, die zu einem gewissen Grad der Zivilisation gelangt sind, zugetragen. Die Griechen hatten ihre koiné, die aus dem Attischen und Ionischen hervorgegangen war, und neben der die landschaftlichen Dialekte fortbestanden. Sogar im alten Babylonien glaubt man neben der offiziellen Sprache örtliche Dialekte nachweisen zu können“ (234). Nyelvi kettősségről ilyen értelemben magyar nyelvterületen nemigen beszélhetünk. Már csak azért sem, mert nálunk a köznyelv és népnyelv között nincs olyan nagy különbség, mint pl. a németben. Eddigi gyűjtőutaimon nem találtam még olyan embert, aki egyformán beszélt volna a művelt társadalmi osztályok társalgási nyelvét, a köznyelvet és a népnyelvet is. Inkább a már fentebb tárgyalt esetekre találtam példát, hogy t. i. a kiejtésében igyekezett a beszélő a köznyelvhez igazodni, továbbá néhány felöltő alakítani vagy mondattani régiesség elhagyására törekedett. — A parasztember életében tulajdonképpen csak kétszer lehet kettősnyelvű, de akkor sem a *De Saussuri-i* értelemben. Először az iskolában, ahol a leckét a tanórákon köznyelven kell neki elmondania, másodszer a katonáskodás idején. Katonai szolgálatban a parasztlegény köznyelven köteles beszélni, de falujaheliekkel egymás között már csak a honi nyelven társalog. A katonai szolgálat idején a parasztlegény a köznyelvből több kifejezést átvesz és beszédje erősen a köznyelv hatása alá kerül. De a köznyelvi alakok különösen a köznyelvi kiejtés leperegnek nyelvéről, ha megnősül és így visszakerül faluja azonos műveltségű és nyelvű társadalmi közösségébe. Kivételes esetek természetesen akadnak. De a nagy többségnél a Tiszántúlon, az általam bejárt békés- és biharmegyei községekben, főképpen pedig Békésen és Derecskén ezt tapasztaltam. Érdekes volna azonban megfigyelni, hogy olyan nyelvjárási területeken,

amelyek a köznyelvtől távolabb állanak, pl. a göcseji, palóc, mi a helyzet ?

*

A nyelv társadalmi kérdéseire tartozik az udvariasság nyelvi kifejezése is. Felületes megfigyelők és néha még a népből származó írók is azt állítják, hogy a népnyelv nem használja az udvariassági kifejezéseket. Azonban, ha közelebbről megfigyeljük a népi nyelvet, éppen azt látjuk, hogy a tiszteletet, kedvességet, szívességet, az udvariasságot a nép nyelvében is kifejezi, bár egészen más az udvariassági szó- és szóláskészlete, mint a művelt társadalmi osztályoké, helyesebben mondva, mint a mai felső- és középosztályé. Tüzetesebb vizsgálat megmutatja, hogy népünk ilyenemű szó- és szóláskincse — ahol még a polgárosodás a régi népi társadalmi rendet és életberendezést nem alakította át — nagy vonásokban az egy-két emberöltővel, olykor egy századdal ezelőtti nemesi társadalom ilyenemű szó- és szóláskincsét őrzi, természetesen kisebb-nagyobb módosításokkal. Kertész Manó az udvarias magyar beszéd történetéről írt könyvében (*Szállok az Úrnak. É. n. Révai kiadás*), nem tért ki néhány egészen futólagos utalástól eltekintve arra, hogy az udvarias kifejezések hogyan élnek a nép ajkán. Sőt mivel ezekből az utalásokból nem tudja meg az olvasó, hogy a régi udvariassági frazeológiának csak néhány csonkja él-e a nép nyelvében, vagy megvan, vagy legalább a közelmúltban megvolt az udvariasság nyelvi kifejezésének rendszere, szükségesnek tartom e kérdés felvetését is. Tudomásom szerint ezzel népnyelvkutatóink nem foglalkoztak. Irodalmi adatok híján a magam megfigyeléseire és feljegyzéseire támaszkodva bocsátok közre néhány adalékot erre az igen érdekes kérdésre vonatkozólag. Megállapításaim ismét nem az egész magyar nyelvterületre vonatkoznak, hanem csak a Tiszántúl egyik kis részére, főképpen Békés községre. Ha népi beszéd minden síkján eltéréseket idéznek elő a különböző társadalmi viszonyok, úgy ezen a téren e tényezőknek sokkal nagyobb szerepe van, és amint küzdenek egymással a régi és az új alakok a nyelvben, úgy különösen látjuk a nyelvi küzdelmet ezen a téren. S amint szállnak lefelé a korszerű művelődési javak a néphez, úgy szorítja ki az udvariasság új kifejezésmódja a régi népi megszólításokat, köszöntési módokat és a többi enemű kifejezéseket. Egyszerűség kedvéért az e kérdésre vonatkozó adataimat három csoportban tárgyalom: 1. megszólítások és köszöntések; 2. meghívási formák, ünnepélyes alkalmak idején elhangzó mondókák és rigmusok; 3. levelek.

1. **Megszólítások és köszöntések.** A népi társadalomban a társas érintkezésnek csakúgy megvannak az állandó formái, mint a műveltebb rétegekben. Sőt a népi udvariasság még szigorúbb és merevebb szabályokat és követel-

ményeket ismer, és ezekkel senki sem helyezkedhetik szembe. Csak mások a megnyilvánulási formák, mint a közép- és felsőosztályban. Bennünket most a nyelvi formák érdekelnek. Szülőknek, rokonoknak, idősebb embereknek, vagy rangban, módban feljebb állóknak a tiszteletet nyelvileg is meg kell adni. Az udvariasság kifejezése Békésen idősebbek felé mindig a magázás, lefelé tegezés.¹ Ha néhány évvel idősebb a megszólított, akkor azt már magázzák, nem úgy, mint a középosztályban, ahol 10—20 évvel fiatalabbak is tegeződnek az idősebbekkel. Magázás és tegezés kérdésében nem a vagyoni helyzet és társadalmi szerep, hanem az életkor a döntő. Ha azonban nagy vagyoni és társadalmi különbség van a beszélők között, azaz, ha a fiatal sokkal módosabb, vagyonosabb, akkor az idősebbik is magázza a fiatalabbat, így pl. az öreg szolga, béres, juhász, napszámos nem tegezi a gazdát. Bár előfordul az is, hogy ha az öreg cseléd már régen a családnál szolgál, azaz kisgyerek korától ismeri a gazdát, akkor tegezi. Rokoni köteléken kívül az idősebb férfi a fiatalabb nőt tegezi és viszont az idősebb nő a fiatalabb férfit tegezi. Egykorú férfiak és nők kölcsönösen tegeződnek. Ha azonban nem ismerik jól egymást, akkor az idősebb sem tegezi a fiatalabbat. A teljesen idegent, ismeretlent, más faluból valót magázzák. A férj a feleséget tegezi, de az asszony magázza az urát. Csak újabban kezd terjedni a kölcsönös tegeződés, de csak a fiatalabb és polgárosodott házastársak között. A vőlegény is tegezte és tegezi a menyasszonyát, a menyasszony viszont a legújabb időkig magázta, sőt sok helyt még ma is magázza vőlegényét. A testvérek tegezik egymást. Ha nagyobb korkülönbség van köztük, akkor a fiatalabb az idősebbet magázza és keresztnevének kívül *bátyámnak*, vagy *nénémnek* szólítja.

Az apát ma *idésapám*, az anyát *idésanyám* szóval szólítják meg, a nagyapát *nagyapámnak*, a nagyanyát *nagyanyámnak* szólítják meg. Pl. *Aggya ide aszt a kendőüt idésanyám. — Jőjjik márn be idésapám!* A szülőket régebben — s az öregebbek ma is — a nagyobb tisztelet jeléül *idésapámuramnak* és *idésanyám-asszony*nak szólították. Kovács Mihályné, Kun Zsófia 50 éves gazdaasszony pl. így szólította meg édesapját, Kun Istvánt:

Kovácsné: *Aggyon Isten jójn napot, idésapámuram.*

Kun I.: *Na hogy vattok jányom?*

Kovácsné: *Köszönöm, idésapámuram, nem jójn.*

Kun I.: *Na mi?*

Kovácsné: *Júlesa nagyō rosszúl lett.*

De nemcsak megszólításokai mondják: *idésapámuram*, *idésanyámasszony*, hanem ha róluk beszélnek is. Így pl. az

¹ A békési népi udvarias beszére vonatkozó megfigyeléseimet megerősítette és több ízben kiegészítette Szabó István barátom. Fogadja ez úton is hálás köszönetemet!

idézett Kovácsné Kun Zsófia így beszélte el álmát: *Az itccaka aszt álmostam, hogy idēsanyámasszony (régen meghalt édesanya) irtem jött és asz montam neki: Mēgyēk idēsanyámasszō, mán indūlni akarok, ūdba vaggok.* Ehhez hasonló példa: *Idēs-apámuram míg mēgvōūt, mennyivēj jobbā vōūt.* (Dohányos Gáborné 68 éves gazdaasszony.) Ezeket a szép megszólításokat csak az idősebb és módosabb gazdacsaládoknál lehet még hallani, ahol a régi patriarchális életforma még ma is él. Az *idēs-apámhoz* vagy *idēsanyámhoz* régen a *kend* is hozzájárult, ma már csak ritkán lehet hallani. *Hū vōūt kend idēsanyám? — Zszusa nénédnél. — Hād Zsōujit mīr nē vittē kend ēl?* (Anya és leánya.)

A férj a feleséget nemigen szólítja keresztnévén, hanem *hállott hé* vagy *hé* megszólítással kezdi beszédét. Az asszony az urát régebben *kendnek* hívta, néha még ma is így szólítja meg. Újabban a *kend* elmarad s az asszony *hājja hé* megszólítással kezdi a beszédét.

Jōjjik kem má, ēnni hé. — Jōjjik csak kend. — Hājja kem mām, mēkfōūt a vacsora, vacsorájjunk. — Jōulakot mán kend? (Varga Istvánné 52 éves gazdaasszony.) — A következő beszélgetésben már nem találjuk meg a *kend* titulálást. Egy törpebirtokos és felesége beszélgetnek:

Kiss A.: *Mi lēssz a vacsora, hé? Fōjzōl, vagy nem? Ém mán ēhetnék.*

Kissné: *Rípaleves.*

Kiss A.: *Nē fūtyōlhetném én. De ha jój idēs, mēgēsžēm.*

Kissné: *Az éhasnak nem kell inekszōj, csak tengiri kása mēg bōrsōj.*

Kiss A.: *Na, nē válogatok többet, akārmit fōjzōl.*

Kissné: *Hājja hé, māmma nē fázott nagyō, hogy a tűzre valōūt hozta?*

Kiss A.: *A kezem mēkfázott eliggé.*

Kiss A.: *Mīr nem hūszta fēl a kesztyūt?*

De ha a *kend* el is marad, az asszony a tisztelet jeléül az uráról — különösen annak jelenlétében — nem úgy beszél, hogy: *uram*, hanem úgy, hogy: *ūkēmi*. Mint ma a felsőbb társadalmi osztályban nem nevet vagy hivatali állást emlegetnek, hanem azt mondják: *ōméltósága, ōexcellenciája. Montam is ūkēminek, hogy ne hālğassik rá.* (Kiss Andrásné 64 éves.) Az *ūkēmi* nemcsak a férjre, hanem idősebb, tekintélyesebb személyekre is vonatkozhatik. Előfordul az is, hogy a férj a feleségét *annyok*-nak, a feleség pedig az urát *apjoknak* szólítja: *Hozzál annyok ēty kis tōköt a pijacrúl, māj mēkhalok irtē. — Na apjok, hoztam ēty kis tōköt.* Amely családokban ez a megszólítás el van terjedve, ott a férj feleségéről annak távollétében úgy beszél, hogy: az *annyok, annyokom*, a feleség pedig az uráról az *apjok, apjokom*.

A testvér feleségét *ánygyom*nak hívják. Az idősebb testvér feleségét, tehát a korban idősebbet régebben — és néhol ma is — *ánygyomasszony*nak hívták, ma inkább az *ánygyom* és *ánygyika* járja. Régibb állapotra mutat ez a beszélgetés Kocsis Gáborné 60 éves és Dohányos Gáborné 68 éves kiscigazdaasszonyok között.

Kocsisné : *Na hogy van anygyomasszō ? De rīg láttam kendet !*

Dohányosné : *Fonogatok.*

Kocsisné : *Hát osz mennyit jont kend ?*

Dohányosné : *Fontam vaty húsz pászmát.*

Kocsisné : *Jóul bírja ken durugjálni, hogy mán ijē sokat jont kend.*

A ma gyakoribb megszólításra példa : *Mit árúl anygyom ?*
Ēty kis pētrēsējmet.

Régebben az idősebb asszonyokat *nénémasszony*nak titulálták. Még lehet ritkán hallani. Középkorú asszonyok az öreg asszonyokat a nagyobb tisztelet jeléül hívják így.

Mészáros Gáborné 72 éves : *Segithetnél jonni.*

Kocsis Gáborné 60 éves : *Ha szereti nénémasszō, hogy mijet jonok, jonok ennyihám pászmát. — Na, jóul bírja magát nénémasszony.*

Mészáros Gáborné : *Hát szóugám, hálá Istennek még elīg jóul vagyok.*

Ehhez hasonló példa :

Kaszás Istvánné 50 éves : *Agyon Isten jóu napot nénémasszony ! Nem tudnak adni ēty litēr tejet ?*

Makra Mihályné 70 éves : *Nem nagyō hé, mē. nekünk is kell. De bátyámuram asz monta, aggyuk oda hé, mājđ észünk min mást.*

Hangsúlyoznom kell, hogy ezeket a régies alakokat ma már csak a középkorúak használják az idősek felé. Ma már csak ritkán lehet őket hallani Békésen, de egy emberöltővel ezelőtt, amint összes idősebb ismerőseim állítják, ez általánosan így volt.

A *nénémasszony*nak megfelelően az idősebb férfiakat *bátyámuram*nak szólították régen. A régebbi nyelvállapotra mutat ez a megszólítás : *Agyon Isten jóu napot, bátyámuram ! — Bátyámuram aggya ide a gerebjét, māj ha ēlgerebjélünk, visszahozom.* Ma az idősebb férfiakat *bátyámnak* titulálják a keresztnévvel együtt használva, ugyanígy az asszonyokat keresztnévvel megszólítva *nénémnek*.

Kiss A. 64 éves : *Hú vóut kē, Isvám bátyám ?*

Kiss I. 73 éves : *Ēn biz azír a kis petrólijomír vóutam.*

Kiss A. : *Kikapta kem mindet ?*

Kiss I. : *Nem tudom én.*

Kiss A. : *Hiszē jár mék kennek had deci.*

Kiss I. : *A mireg ész mēg.*

Kiss A. : *Hát mi baja kennek ?*

Kiss I. : *Mos megint ojat láttam, amit nem szereték. Nem állom mők szõu nekül, osz nem teccik a mēnyecskének.*

Kósa János 60 éves : *Na hogy van kend András bátyám?*

Kiss András 64 éves : *Mindēnnap jobban õrekszék.*

Kósa János : *Még mindig vész vesszõõt? Bizik kem még magáho, hoty tuggya kend a kast kõtni?*

Kiss A. : *Hát mit csinájjak, muszáj az embērnek dõugozni, amíg lehet. — Hát tē hogy vagy? Nē vagy még jobban?*

Kósa J. : *Hát én csak akkõr vagyok jobban, tuggya kend, ha körúj járom a várost. Tuggya kē, használok é valami tablettát, ha ãlmik a patikába, esz mán tuggyák. Ojankor osz valameddig jobbā vagyok. Jõjjik kem, mán kend is valamikor, amikor ráír kend.*

Kiss A. : *Māj rávészēm ãccēr magam, oszt ãlmik tēhozzád. Othõ lészēl?*

Kósa J. : *Na de mēgyék én, Isten álgya mők kendet András bátyám. Sokájig nem szereték ãty hējbe ũlni.*

Kaszinói beszélgetésbõl :

Hát Miháj bátyám, hozod dohánt? Aggyon ãty pipadohánt! Gyúccsá rá hé!

Ēnnye bátyám, de jóu kizs dohány ez. Hū szerēszte eszt a jóu dohánt?

Példák a nénémmel kapcsolatos megszólításokra :

Kiss A.-né 64 éves : *Hogy van kē Zsuzsa néném?*

Gyõrfi G.-né 72 éves : *Szeretnék mēkhālni.*

Kissné : *Mājd ãlhozza kennek is a jóu Isten. — Na mājd ãlvizsēm kendet a fãrdõjibe, ne búsújjik kend.*

Újabban a kend kezd lekopni a megszólítások mellõl :

Polgár I.-né 54 éves : *Jõu napot, Júlcsa néném. Hogy vā? Még mindig nincs jobban?*

Kiss A.-né 64 éves : *Hát hun ity, hun úgy, ãccēr jobbam, mászszor rosszabbul. Hát a tē fijat hogy vā, Sára?*

Polgárné : *Hát annyiba vā jobbā, hogy it mán tud ãnni. Hát má jobb egissigēt kívánok, ne betegeskēgygē Júlcsa néném.*

Égészen öreg, szegényebb férfiakat öreg bátyám, asszonyokat pedig öreg néném néven szólítanak, különösen, ha nem igen ismerik. Pl. *Nízze öreg bátyám, ãlhatta kend a pipáját.* Kisgyermekek újabban a férfiakat bácsinak, a nõket néninek szólítják. Pl. *Hogy van Domokozs bácsi? Hát lehetnék jobban is. — Aggya ide a kantát Júlcsa néni!* A bácsi és néni az iskolások közt terjed, a tanyai gyermekek nem mondják. Amint az õregebbeket a fiatalok bátyámnak és nénémnek szólítják, úgy az õregebbek a fiatal nemcsak keresztnevükön szólítják meg, hanem ãcsémnek és hūgomnak is hívják. Nagyobb tisztelet jeléül néha ãcsémuramnak, vagy hūgomasszonynak. Az idõsebbek úgy mondják, hogy régen az ãcsémasszony is divatban volt. Az idõsebbek az egészen fiatalokat fijamnak, vagy jányomnak is szólítják.

A sógort *sógorom*nak szólítják, vagy *kenddel* megtoldva, vagy anélkül. Pikó Sándor 56 éves napszámba is járó törpebirtokos és Kiss András 64 éves törpebirtokos beszélgetése:

Pikó: *Hát hājja kē sógorom, ha nem jóu a kas, hát Isten álgya mēk kendet.*

Kiss: *Rēndbe vā sógōr. Hoz vissza a búzát, oszt akkōr nem bánom, ha má ha ēlmissz.*

Pikó: *Hát hājja kend, de mán megōürettem a búzát.*

Kiss: *Az nem bāj, hoz vissza az árát.*

Pikó: *Hát hājja kē sógōr, harakszik kem még?*

Kiss: *Mos sē harakszok jobbam, mint tēnap.*

Pikó: *Hát akkōr nem hagyom it kendet, jobban igyekszēk kötni. — Vam még kentēknek sok vesszōüje? Mennyit kötöttek kentēk?*

A sógor elnevezés nemcsak a sógoroknak jár ki, hanem a távolabbi rokonoknak is.

A keresztkomát *komámuram*nak, a feleségét *komám-asszony*nak hívják és ezek a szülőket ugyanígy. Pl. Egeresi Lászlóné 50 éves: *Mikōr jönnek komámuramék hozzánk?* Orosz Pap János 52 éves: *Māj ha szūnik a dóguuņ, maj ēlmēgyūņ komámasszō.* — A komaság azonban nemcsak a keresztszülőkre terjed ki, hanem a fiatalkori jópajtásokra, cimborákra és azok feleségére is.

A komán kívül a *szomszíd* is gyakori megszólítás a békési népnyelvben, ugyanígy a *szomszídasszony* is. Szomszédon azonban nemcsak a közvetlen szomszédot értik, hanem a távolabbi szomszédokat is, vagy azokat, akikkel régen szomszédok voltak, vagy a földjük, kertjük szomszédos egymással: *Hova mēgy a szomszíd? Mēgyēk āra fēl szijjēl nízni.*

A béres a gazdáját *gazduram*nak szólítja, de még inkább keresztneven *bátyámmal* megtoldva. Napszámosok, részesmunkások bizalmasabb viszonyban keresztneven szólítják munkaadójukat, ha idősebb, akkor bátyám szóval is megtoldják.

Természetesen az udvariasság nyelvi kifejezésének is számtalan módja, lehetősége és árnyalata van. Ez a műveltség, társadalmi és vagyoni helyzet s a polgárosultság foka szerint változik. Békésen úgy tapasztaltam, hogy a nagyobb tisztelet jelző megszólítások, mint *idēsapámuram*, inkább a módosabb gazdáknál őrződtek meg, a szegényebeknél ezek hamarabb eltűntek. A *kend* megszólítás szülőkkel kapcsolatban egyre ritkább. Éppen így ritka a *néném*mel és *bátyámmal* kapcsolatban is. A családi és rokoni bizalmas megszólításokban a *kend* kezd kiveszni. Már a feleség sem igen kendezi az urát, de azért magázza. A *kend* csak az öregebbeknek jár már ki. Sőt azt is meg lehet figyelni, hogy nem jelent már mindig megtiszteltetést. Így a módosabb, vagyonosabb gazdát a szegényebb ember nemigen kendezi. Mindenesetre a beszélő hangsúlyozá-

sától, hanghordozásától függ, hogy a kend tiszteletet fejez-e ki, vagy pedig rideg, kimért megszólítás-e csupán. A kend helyére a *maga* lép.

Az eddigi idézetekből kitűnt, hogy a békési parasztember udvarias beszédben nem használ udvariassági segédigét, mint *tetszik, méltóztatik*. A tiszteletet, kedvességet, szívességet, óhajt, kérést, felszólítást a beszélő hangszínével, arcjátékával és főképpen kézmozdulataival fejezi ki. Érdekes, hogy míg a többi udvariassági nyelvi formula leszállt a néphez, a középosztály *tetszik* igéje csak újabban és most is nehezen kezd terjedni. Talán az ennek a magyarázata, hogy a megszólítások: *kend* (< *kegyelmed*), *édesapámuram*, *édesanyámasszony*, *bátyámuram*, *nénémasszony* stb. régi magyar kifejezések, a *tetszik* idegen hatásra terjedt el. Kertész Manó nem tisztázta ennek az eredetét. Érdekes volna tudni, hogy milyen idegen, talán latin vagy német kifejezés hatása alatt alakult ki a *tetszik* ige mai használata. Békésen az öregebb emberek művelt emberekkel való érintkezés közben sem használják még a *tetszik*-et. Pl. (Hogy van a felesége?) *Hát megvā hājja, de nagyō állājja, ahun kívēttik a nyōucadik ōudālbōrdājāt. — Így vagyuj mi ijē ramagyba, tuggya tanár ūr.* De a fiatalabbak és a művelt emberekkel gyakrabban érintkezők, a módosabb gazdák és feleségük, gyermekeik legalább is művelt emberekkel szemben használják már a *tetszik* igét: *Tessig bējjep kerūlni, tanár ūr. — Engēm meg mindīg megmocskōlnak a kōrbe, teccik tudni, mēr házgonnok vagyok.* A legújabb nemzedék nyelvében az iskola és egyéb művelődési tényezők hatására bevonult már a *tetszik*. Pl. *Idēsanyām tessik mán ide adni a kendōjūt.* (14 éves kislány.)

Polgárosodó iparosok, kereskedők használják a *kérem* szót is. Pl. *Nem akār fizetni, kērem, osz muszāj vōujt a járāzsbircūsākho ēlmēnni vele.* — A polgárosodás hatása alatt keletkezett a nagygazdánál és előljárosági, képviselőtestületi tagoknál a már fentebb idézett *kirlek alásan*. Újabban kezd elterjedni a *lēgyē szives* használata is. A *tessék, legyen szives, kérem* alakok első sorban a cselédség, továbbá az iparosok és kereskedők nyelvében terjednek.

A köszöntések a következők: *Agyon Isten jój rēggēlt (napot, estét)! Agyon Isten jóuccakát, vagy jóuccakát!* A felelet rá: *Agyon Isten! Elkōszōnésnél Isten ālgya meg!* — a legáltalánosabb. Használják továbbá a *jőnapot kívānok* és *mindē jōjt kívānok, jōj egissīgēt kívānok*-féle köszöntéseket is. A módos gazdák gyermekei szüleiknek most már *kezit csōkolomot* is kezdenek köszönni.

2. Névnapi köszöntők, szerencse- és részvét-kívánások, keresztelői és lakodalmi hivogatók és *rigmusok*. A névnapi jókívánások kifejezésének állandó nyelvi formája van. Békésen a kisgyermekek verssel fejezik ki a jókívánásot. Valamikor a verseket a felnőttek mondták el.

Ezek nem mind népi eredetűek, sokszor felülről leszálló művelődési javak, stílusuk elüt a népi stílustól, kifejezőképességük sem népi, nyelvi szempontból azonban csak érdekesek, mert köznyelvi és népnyelvi keverékalakok fordulnak elő bennük. Így pl. *i*-zés nem mindig érvényesül bennük, a békési nyelvjárásra jellemző *ou*, *öü* diftongusok helyén legtöbbször *ó*, *ő* hang van.

*Ma szent János napja
Hājnāl csillagára
Fēlderül gyönyörű tündöklő sugára
Soha szomorúság ne jőjjön egére
Sēm sēm̄mi változás kedves életére
A bánat siralom távozzom messzire
Inkább ehējjet öröm származzō szívre.*

(Hidvégi János 56 éves csősz.)

*Az ek sötéd gyászát immár lēvetette
Piros hājnāl magát szembe festēgette
Már kívánt hājnala ismét fēlderüle
Mējjē Sándornak is szíve mēgōrüle
Kívánom, hogy e nap légyen öröme
Éltesse az Isten sok számos évekre.*

(Dohányos Mihályné 35 éves napszámos.)

*Őrvenygy és őrvendēzz
Hangos énekszōvāl
Vigaggy e máji nap
A te pátrónoddāl
Tārcson mēg az Isten
Tēged szerencsésen
Sok szép József napját
Ért sok esztendōkkē
Tōūjjenek napjajid
Mék hosszú idejig
Mék számos évejig
Mestor esztendejig
Bóldogok átālho
Valamig élsz itten
Légy jó reménységben
Hōltod után mennybe
Őrvendetes. dix.*

(Apáti Mihályné 51 éves napszámos.)

*Szép ragyogó napnak
Tündöklő sugára
Derics ki fényedet*

Sándornak napjára
 Tündöklő fényeddel
 Borízs be az eget
 Soha ne hozzō rád
 Sēmmi bús jēllegel
 Végre midōn ēljön
 Életet hatóra
 Anygyali tábōr lēlkedet ot várja
 Ot légyē lēlkednek mēgdicsōult vára.

(Kertész Lajos 60 éves csōsz.)

A köszöntőkben előforduló idegen szavak: *pátrónod, mestor* (?) *esztendejig*, az elkorcsosult és értelmetlenné vált részek, pl. a fentebb idézett versben: *bóldogok átálho* mindjobban mutatják, hogy fűzfapoétáknak, verscsinálókknak a néphez leszállott verseivel van dolgunk. A sok bibliai vonatkozás (pl. egy általunk nem idézett versben: *Kolintuzsba jártam embērség tanulni a Vērēs tengerēm mēj csudákat láttam*) és a sok kenetes kifejezés, a versek és köszöntők vallásos hangulatú befejezése azt mutatja, hogy valószínűleg tanítók, rektorok, papok, debreceni legátusok, a debreceni Kollégium diákjaitól származnak e versek. És hogy nem népi eredetűek, mutatja ezt a többi bizonyítékon kívül a versek kevert nyelvűsége is. Módszeriani szempontból fontos megemlíteni, hogy a népnyelvkutató e verseket úgy jegyezze fel, ahogy hallotta. Kezdő kutató hajlamos arra, hogy a verseket az illető vidék nyelvjárásába átírja, gondolván arra, hogy egyéni változtatásokról, uraskodásról van szó, pedig e változtatással meghamisítja a verseket. Így azok sem nyelvi, sem folklórisztikai szempontból nem érnek semmit.

A felnőttek Békésen nem versben, hanem kis köszöntő formában fejezik ki jókívánságaikat. Pl. *Engeggye az Istē, hoty több András napot írnessünk erőüvel, egíssiggēl, bikessiggēl, szivembül kívánom.* — *Vagy: Engeggye az Istē, hoty töb nevenapját írnessēn erőüvel, egíssiggēl, eszt is lōüccse ēl bikessiggēl, párostúl, családostúl, úty kívánom.* — *En is asz kívánom, amit az előüttē valōy. Az Isten tārca mēk továbbra is családostúl eggyütt, tōpszōr írnessē a nevenapját.* Ugyanilyen köszöntőket jegyeztem fel a biharmegyei Vértesen és Nagylétán is. Nagylétán továbbá illet: *Engeggye meg az Istē, hoty több ijē jeles napokat írnessünk.* Felelet rá: *Ügy engeggye az Istē, hoty írjün minnyáján.* Koccintásnál: *Isten illessēm minnyájunkat. Illessē helyett néha éltesse alakot mondanak Békésen és másfelé is.* Ez a szó ugyanis még nem honosodott meg teljesen a népnyelvben.

A leányoknak férjhezmenetelük alkalmával szoktak ugyan szerencsét kívánni, de ennek nincsen még kialakult állandó nyelvi formulája, annyival is inkább, mert a vendégek helyett

legtöbbször a vőfély fejezi ki a jókívánságokat. Ez pedig beletartozik a lakodalom szokásaiba és szertartásaiba. Nem állandósult, nem kötött szerencsekívánatok közül illet jegyeztem le Békésen: *Hád Zsóúfi sok szeréncsét, bóldokságot aggyon az Isten!* Nagylétán illet hallottam: *Sok szeréncsét, bóldokságot kívánok az új pároknak.* Kisgyermek születésekor ezt mondják Békésen az anyáknak: *Aggyon az Isten elmént erőüt hëjjét több erőüt, egíssigét!* Nagylétán egy 60 éves asszony így fejezte ki kívánságát: *Élment tereh hëjjett aggyon az Isten ezerannyit!* Továbbá ilyen jókívánságokat jegyeztem fel még Nagylétán: *Aggyík az Isten a szabadulás után erőüt, egíssigét, hogy örömet tanájj a kizs gyermeqbe.* — Haláleset alkalmával Békésen, mikor elmennek *halot látni*, vagy virrasztani, kifejezik részvétüket, de ennek sincs állandó nyelvi formulája, a beszélő maga alakítja gondolatait, nem kap kész sémát, mint pl. a névnapi jókívánság kifejezésekor: *Hát szëgím mekpihent. Nyúqaggyíg bikibe.* Újabban Békésen ezt mondják: *Fogaggyátok részvétémet!* — Vagy: *Fogaggya ószinte részvétémet!* A középosztálynál használatos részvételő nyelvi konvenció így száll tehát le a néphez, de hogy még nem gyökeresedett meg teljesen, mutatja az, hogy a részvét szót nem *i-zó* alakban használják. A biharmegyei Nagylétán, Vértesen úgy tapasztaltam, hogy ott a haláleset alkalmával történő részvételő látogatáskor állandó nyelvi formula használatos: *Az Isten nyuktassa a mekhöltakat, az ilőüket vígasztájja.* Vagy: *Vígasztalóudást kívánunk.*

A disznótorra való meghívásnak nincs állandó nyelvi formája Békésen és nem találtam az idézett biharmegyei községekben sem. A közösen végzendő kaláka-munkára való meghívás közvetlen szavakkal történik. A lakodalomba vagy keresztelőbe való meghívásnak és általában a lakodalomban és a keresztelőn elhangzó minden mondókának azonban állandó formája van. Maga a leánykérés, a vendégek meghívása, a csigacsinálásra való meghívás stb. szertartásos pontossággal történik. A meghívást a vőfély végzi, ugyanő mondja a lakodalom majdnem minden mondókáját: Éppen ezért vőfélynek csak olyan embert hívnak, aki tud beszélni. A násznagyoknak már kevesebb szerepük van. Hosszú volna idézni a leánykérés és a lakodalom vagy a keresztelő összes rigmusait. De nem is szükséges, mert e rigmusok nagyobb részét nem népi eredetűek. Régi kézírásos, — újabban — nyomtatott vőfélykönyvekből tanulja meg a *vőúfi*, 'vőfély' a mondókákat. Ügyesebb, találékonyabb vőfély alakíthatja a hagyományozott szövegeket. Nyelvi szempontból ezek megint olyan jelentőségűek, mint az alkalmi költészet többi termékei, mint a fentebb tárgyalt névnapi köszöntők. Példa lakodalmi rigmusra Békésen. Menyasszony búcsúztatója, mondja a menyasszony vagy a vőfély:

Eggy őj napot értem
 Mějjet nem reméltem
 Kedves fíjokkal az ímént összekéltem.
 Istē színe elöt hitét mékkötöttem
 Hittél tett eskümet kinek köszönhetém ?
 A jó Teremtőmnek.
 Az diktálja lélkem
 Tartoznám én esz még másnak is köszönni
 Édes jó szülémnek, kik mekszüntek élni.
 De a végzés rendélt nékem más jó apát, anyát,
 Akigbe jéllelém az élhunyt szülém párját.
 Ím ez a jó anyám, ki pártomat fogja
 Ki hú szívu fíját nékem férjül atla,
 Húséges ayērmēke hōltomig maradok.
 Becseseb jutálmát ennél nem athatok
 Mer a húsíges szív drágább az aranynál
 E csalárd világnak mindē vagyonánál.
 Áldás és békesség, velünk hosszú élet
 Min ketten kívánnjuk szívrjéből ezeket.

(Elmondotta : Apáti Istvánné.)

Példa Békésről a keresztelő rígmusaira : Meghívás a keresztelőre. Mondja a bábaasszony : *Áttalam tisztélellél hívatlyta Kovádzs Gábor uram, Kovádzs Gáborné asszonyom Szabó Miháj uramat és Szabó Mihájné asszonyomat, mint kedves kérészkoma uramat és komaasszont, hogy az újszülött kislányukat csütörtökön a kérészvízre szíveskégyék jéltartani és a kérészkomaságot élfogadni. Azután éty kis ebédre szíveskégyenek méktisztlélni őket.* (Szabó Lászláné.) A lakodalmi és keresztelői mondókákban merev a nyelvi konvenció. Ezek szinte önállóan élnek, nem a népi nyelvben, nem hasonulnak hozzá. Írásban történő rögzítésük s a rendes népi beszédttől elütő stílusuk őrzí a nyelvi különbségeket is. Népnyelvi szempontból csak keverékjellegük miatt érdemelnek említést. Együttal példák arra is, hogy a felsőbb társadalmi rétegek művelődési javai hogyan szállnak le a néphez.

3. *Levelek.* A népi leveleknek is megvan a kötelező formája. Levelet nem tud mindenki írni. Az egyszerű ember számára a levélírás nagy gond. Többektől hallottam, hogy az 1914-es világháborúban sok katona a barátját kérte meg, hogy írja meg helyette a levelet, ha az írás-olvasást ismerte is. Volt a kezemben Békésen egy kéziratós könyv, amelyben névnapi köszöntők, lakodalmi rígmusok mellett levélminták is voltak. Bennünket a levelek nyelvi konvenciói érdekelnek. Népi leveleket Békésen és a biharmegyei Hosszúpályiban gyűjtöttem. Van egy-két levelem a gömörmegeyi Óbást községből, tehát palóc vidékről is¹.

¹ Az óbásti leveleket *Kovács István* barátomnak, a hosszúpályi eveleket meg *Papp László* tanítványomnak köszönhetem.

A következőkben ezek adatait használok fel. A címzés eredeti helyesírással közölve a következő : *Tisztelettel Gáll Sándor édesapámnak Bihar Megye Hosszúpályi. Vagy : Méj Tisztelettel Gáll Sándor édesapámnak stb. Vagy : T. czim Gáll Sándor édesapámnak stb. — T e Budai János részére Békés Megye Békés. V ker Zrinyi uca 31. Újabban már így is címezik a leveleket : Tek... Budai János részére stb. A levél keltezése után a megszólítás következik. Néha ez el is maradhat. Minden levél a jó egészség kívánással kezdődik : Kelt levelem 1916 VII 21. Kedves jó szüleim kívánom Istentől hogy ezen lapom találja mindnyájukat ojan fris jó egészségbe mint nekem van. Mer hálla Istennek én egészséges vagyok stb. Ugyanezen lap befejezése a következő : Tisztelem az egész rokonságot jó egészséget kívánok Isten velek velem is. Feladó Gáll Lajos II/3 Népfelk. zlj. 19. hegyi dandár 8. század. Tábori posta 254. E levelet Gáll Lajos küldte szüleinek Hosszúpályiba, a következőkben testvére, Gáll Sándor leveleiből idézek ; mégpedig a lap sorbeosztását is visszaadom :*

Kedves jó szüleim

*Kívánom a jó istentől hogy
Ezen pár sor írásom a legjobb
Egésébe találja mindnyájukat
Engemet még a leg job egészségbe
Hagyott it a mesze távolba*

.....
.....

*.....Egyebet most
Már nem írok jó egészséget kíván
ok minnyájuknak isten velek velem is
Szerelő fiok Sándor.*

A befejezések változatosabbak, csak ezeket idézem : *isten velek velem is. Maradok Szerelő fiok a hideg síromig Sándor Tisztelem Szántóékat és Nagyékat mind a két családot írják meg a címjét ha kapnak tőle levelet. — A szokásos záradékban néha ez is szerepel : maradok hű fiok a hideg sírig Sándor. — A fentebb idézett Hosszúpályiba való Gáll Lajos egyik levélzárása ez : Kívánok Fris jó egészséget Boldogh viszont láttást Maradok Hállás gyermekek. Lajos Isten velek. Továbbá tisztelem és köszöntöm az egész Rokonságot. Kívánok nekik is fris és jó Egéségett. Már nem bánom ha nem írnak is Mert nem hiszem, hogy itt Találl. Zárom soraim Isten velek velem is Lajos.*

A fent idézett Gáll Sándornak testvérehez, Gáll Lajoshoz küldött egyik lapját teljes terjedelmében közlöm, így legalább e levelek stílusából is tudok izelítőt adni : *Kelt Debreczen. 1917, XI/hó 9. Szerbusz kedves testvér Jó napot jó egészséget kívánok Én nekem legyen hálla a jó Istenek fris és jó egészségem van Mejhez neked is hasonlót kívánok. Továbbá Tudatom veled hogy a hozám*

intézett Soraidatt meg kaptam a mejbe kérdezed kedves testvér hogy itt Leszek e még Debreczenbe a mikor te haza számítol jöni Ha te ugy számítol mint én akor itt leszek mert én ebbe az évbe itt fogok leni egész Biztosan (A záradékra, mivel a lap betelt, nem került sor.)

Békésről egy újabb keletű levelet idézek Pankotai Jánostól: *Kelt levelem 1940 VIII hó 30-ik. Ezen lapom jris jó egészségben találja magokat ojanba mint engemet hagyot hála Istenek... Tisztelem magokat jó egészséget kívánok A mesze távolból Áldja meg az Isten levelem olvasóját és halgatoját Isten velek és velem.* Fel kell hívni itt a figyelmet e levél szép záró soraira, ami a békési népi levelekben gyakori. Ugyanezen levélíró másik befejező sora a következő: *Maradok tisztelettel hozzáok a távolból! Tisztelem Jani bátyámat és magokat Isten velek Pankotai János.*

Hogy e levelezési forma nemcsak a Tiszántúlon van meg, mutatják az Óbástról, palóc nyelvterületről való leveleim is. Ezek közül kettőből idézek: *Kedves gyermekeim pársor irásom küldöm hozátok, mely a legjobb egészségbe találjon mind a ketőtök* Egy másikban egy kisleány a bátyjának ír: *Kedves Pista! Tisztelettel küldöm hozzád ezt a pársorirásom mely a legjobb egészségben és életben találjon stb.*

E levelek legjellemzőbb tulajdonsága az, hogy majd mind-egyik jó egészség kívánással kezdi és némelyik azzal is végzi. A népi levelek kötött formái arra mutatnak, hogy itt szintén felülről alászálló művelődési termékkel van dolgunk. A nép a nemesi társadalomtól tanulta el e levelezés stílusát. Természetesen azonban átvétel közben alakított rajta. De az átvett formákat megőrizte, míg az átadó társadalmi réteg már újabb levélstílust termelt ki. A mai levélírásnak is épügy megvannak a kötelező formáságai, mint a réginek. A népi levélstílus a régi, néha évszázadokkal ezelőtti alakokat őrzi. A jó egészség kívánása nem szerepel most a levelek elején, de a *Magyar Levelestár* II. kötetében (*Magyar Hölgyek Levelei* 499 drb. 1515—1709. Közli: Deák Farkas. Budapest, 1877) lapozva, azt látjuk, hogy a bizalmas levelek majdnem mindegyike a jó egészség örvendetes tudomásulvételével és kívánásával kezdődik. Pl. 1551-ből Révay Sónia így ír Révay Mihálynak: „*Szolgálatomnak ajánlásának utána szerelmes uram öcsém az te Kd egészségét és az én szerelmes asszonyom és menyemet és Babka asszonyét, nagy szívem szerint kívánám hallani. Én is az Úr Istennek akaratiából jó egészségben vagyok*“ stb. (I. m. 8) — 1554-ből Paxy Anna Pestyén Andrásnak „*Köszönetemnek utánna jó fiam kívánám az Úr Istentől egészségedet és minden jódat.*“ (I. m. 18) — 1563-ből Batics Anna férjének: „*Szolgálatomnak utánna szerelmes én edes uram kívánom az Úr Istentől te Kdnek egészségét és hosszu életit mi es Istennek hála jó egészségbe vagyunk mind asszonyomékkal és mind gyermekekkel*“ stb. (I. m. 31) — 1668-ból Kamuti Kata Serédi Benedeknek: „*Adjon Isten minden jót fiam Serédy*

Benedek! Jó egészségedet kívánom Istentül. Ez levelem találjon jó egészségben“ stb. (I. m. 345) — 1707-ből Révay Erzsébet Radvánszky Jánosnak: „*Kívánván tudni, mint lévén ketek édes öcsémuram, ezen levelemet bocsátottam Kd. látogatására, kívánván jó egészségben, szerencsés órában találja Kdet*“ stb. (I. m. 422) — Az idézett két utolsó levél bevezetése nagyon közel áll a mai népi levelek kezdéséhez. Kifejezi azt a kívánságot, hogy a levél az olvasóját jó egészségben találja.

A népi levél a letűnt korok nyelvi és stílusi hagyományait őrzi, amint a népi udvariasság többi megnyilvánulása is a régi ünnepélyes, tiszteletteljes, kegyes formulákat őrzi és ápolja. Így ment meg a népi műveltség sokat a multból. De amint az életformák és életkörülmények megváltoznak, átalakul és lassanként kieserélődik a művelődési anyag is. Az átvevő tovább őrzi mint az átadó, de lassanként ez is feladja a régi és korszerűtlenné váló alakokat. Így változik a népi udvariasság nyelvi kifejezése is. És ami ma még újszerű, és szokatlan a népnyelvben, lehet, hogy egy-két emberöltő múlva talán már régies alak lesz.

Debrecen.

Végh József.

Az alább következő népnyelvi szövegeket földrajzi sorrendben közöljük. Így következnek Békéstől északra a Tiszántúl, a Felvidék, a Dunántúl és Szlavónia magyar nyelvjárásaiból való szövegmutatványok.

N É P N Y E L V I A D A T O K.

BÉKÉSI NÉPNYELVI SZÖVEGMUTATVÁNY.

A szegény ember és az óriások.

Hát *eccēr vóut*, hun *nē vóut*, az Óperencijás tengერén is túl *vóut*, *vóut* *ety szegíny embēr*. *Ēlszánta magát*, *hoty hoty fog meg-
ilni ezután*. Akkor *ēlmēnt ety faluba*, *bemēnt eggy asztalos mes-
tērhē*. *Kirt eggy darab dēszkát*, *hogy ráírhasa*, *hoty százat ěs
csapásra*. Akkōr *fēlkötötte a hátára*. *Elindúlt a kiráji lak jele*.
Ahogy mēnt a kiráj háza víginél, *a kiráj kinkönyököl és olvasta*,
hoty százat ěs csapásra. Akkor a kiráj *behítta*, *akkōr kérte túlle*,
hogy micsoda embēr maga, *hoty százat ěs csapásra*. Ekkor *ēl-
monta*, *hogy ű század bir ěs csapásra ütni*. A kiráj *asz monta*,
hogy van neki ety kápōlnája, *osz lakja asztat tizenkét ōrdög*,
nem tuggya kivērni. *Aszonta neki*, *hát ű ki fogja vērni*, *csak neki
háromheti űdōit aggyō*, *hogy ű jelerōüssōgyōm*, *mērt lē vany
gyēngűlve*. *Asz monta a kiráj*: *lēhet fíjam*, *szívesēn adok ěnnēd
és innod*. — Akkor *oszt tēltek az űdōiük takaroson*, *tehát lētōiütt
az űdōi*, *csak eggy nap vā hátra*. *Mēkhivatta a kiráj*, *hogy mi
kēl néki ott a maga vidēlmire*. *Asz monta az embēr*: *át fēsígēd
ety kārdot nekēm*. *Rēndbē van*, *aszonygya*, *de mēk hozzá a kārtho
viszēk ötven kila húst*, *két akōy bōrt*, *szinte oda a kápōlnába*.
Mikor ez mēktōrtint, *ējjōtt az este*, *jelentēttik*, *hoty kiszē vannak
a bōrāl mēg a hússāl*. Akkor *este osz kocsi*ra *ültette az embērt*,
és ēlvitette a kápōlna élēbe. *Bemēnt az embēr osztán a kápōlnába*,
szíjjēlnizētt, *osz nem látot sēnkit*, *fēlmēnt a katédrába*. *Lēült*,
lēkucōrgott, *hogy várja a tovābbit*. *Mājd eccēr űt az óura tizen-
eggyet*, *óurat adot neki a kiráj*, *oajat adott*, *ammejik űtōtt*. A tizen-
eggyet *ēlkoppantotta*. *Minygyár jōnnek nagy robājjal az ōrdōgōk*.
Kezdenek futkosni össze-vissza, *hogy idege szagot ěreznek*. *Mēk-
tanálták a húst ěs bōrt*. Akkor *asz monták egymásnak*, *hogy ez a
szag ěrzik*. Akkor *osz nē fitettek tovāp*, *hanem ēttek és ittak a húz-
búl ěs bōrbúl*. *Lassam beruktak*. Akkor az *embēr hālgatōuddzot*,
mērt mindig lassabban és lassabban vóutak. *Ahogy osztán ēl-
csēndēsēttek*, az *embēr lassō lēballagott a katédrárul*. Akkōr
szípēn kihúszta a kārgyát, *minnek egymásutá lēvákta a fejēket*

a törzsrül, élvákta a nyakát. Akkor osz visszamént a katédrába ; még akkōr nē virat mēg. Ol várta a réggēlt a katéarába, nem mērt azir lējōnni. Osztán ēccēr hājja, hogy dūbögnēk az ājtóunn, mērt az ājtóut az ōrdögög behúszták magok utānn, a kápōlna-ājtóut. Hát jōtt a kirāj kocsissa kocsival, és beült a hintóuba és vittē a kirāji lakra.

Akkor osz kērdi a kirāj, hoty hogy állunk szēginy embēr. Akkōr monta el az esetēl. Aszonta, tizenkettē vóutak, mind a tizenkettőünek hullaszagok van, élvákta a nyakát a törstül. Akkor osz aszonta a kirāj : vam mēg nekēm ēgy váram, három ōurijás foglalla ēl. Mēg asztat kēne kivērni, av vóuna a kiváságōm. Lēhet fēsīgēd, de nekēm, én ugyan kifárattam az ijjēl, mēk három hét pihenőü kell. Mēgadō fijam, aszonygya, a pihenőüt, három hetet. Na osz tōütl az üdōü lassan. Mājđ ēccēr az utóulsóy napol elirtik, kūd a kirāj ēggy embert, hogy mēnnye jēl. Mi hál a kivásága, mērt hóynap mām mēnni kell. Hát bemēnt a kirājho, asz monta, mi a kirēlmēd a magad vidēlmire, mi szērszám kēl nekēd. Aszonygya osz vēgyēn nekēm ēgy budlibicskát, ēgyēp szērszám nem kell. Mēg is vettē a kirāj a kiváságát. Akkor oz befogatott a kirāj, élvítellē a várkapuho. Odairtek a várkapuho. A kirāj kocsissa ēlmēnt haza, ū pedig rugdosta a vár kapuját. A nagy rugdosásra kijōtt az ōurijás. Kērtē az embertül, hogy mit akar. Erez be, mēr mos má szil akarok nīzni, de erēz be, mēr betōrōm a kaput. Nahát osz ū kinyitotta. Beeresztellē ; a kapu tōvinēl minygyār mēglátott ēty kis fīszket, hát ēty kis pacsīrta vóut a fīszēgbe. Asz hirtelem mēkfokta, zsebre dukta. Akkor asz monta az ōurijás, nem eresztelek, mit akārsz, mēk kell elēb mīrkōüznün nekünk. Szóvāl hogy mīrkōüzzün mēg, kērtē az embēr. Ammēkōün nagyobbad bír kijátani. Hát aszonygya, kijács tē elēp te ōurijás. Kijátott ojat az ōurijás, hogy a fāknak a gājjai tōredēsztēk lē a hangjátül. Akkōr mikor ez mēgvóut, hál mos mām aszonygya az ōurijás, tē jōsz. Hát az ēlmēnt ēty fīszfabokōrho. Mit akārsz, aszonygya az ōurijás, de mām akkōr tekērtē a gúst. Én evel a fejemet össze akarom kōlni, mērt ojat akarok kijátani, hogy a tē fejed is szijjēlhasad. Akkōr beszalatt az ōurijás a többieknek mondani a hirt, hogy mījen embēr van itt. — Kīszalatt ēgy másik ōurijás. Mit akārsz, aszonygya. Asztl akarom, hogy innem pakōjratok. — Elēb mām mēgmīrkōüznünk, addig innen nem pakolunk. Hogy ? aszonygya. — Hát úgy aszonygya, it van ez a buzgány, esz fēlhajitom a levēgōübe, ēggy ōuráig mēgy fēlfelē, ēggy ōuráig jō lēfelē, osz elēbetārtom a lábomat, osz kettēhājlik (— ū mēk csak mozgatni sē tutta a buzgánt, nemhogy fēlemēlni). Fēlhajitotta a buzgánt, ēggy ōuráig mēnt a fēl, ēggy ōuráig jōt lē, osz kettēhājlott a buzgány a lába élinn. Akkor aszonygya, na mos mām tē jōsz. Az embēr lēhājlott a buzgányir, alik tutta mozgatni, de mozgatás közbe fēleresztellē a pacsīrtát. Micsoda az, ammit eleresztēttél ? Az aszonygya : az ēcsēm. Kūdōm, aszonygya, az ēgbe, mērt a bātyám az ēgbe kovács, hogy van-i vasra szüksige.

Akkor jélkapta az óurijás a buzgánt, hogy ú asz nem aggya. Beszalatt a várba, oszt aszonygya a társainak, hogy micsoda embér van itt. Én ennek — a hārmadik — nem adok hitélt. — Mēgyék kifelé — kérdi a szēginy embērt: mit akarsz? Pakōjhatok ki! Az nem úgy vā, hoty pakōjju ki, elēb mēgmirkōjzünk. Hát osz hogy mirkōjzün mēg? — kérdi a szēginy embēr. Hát úgy mirkōjzün mēk, hogy akki nagyobbat tut szārni, azé a hatalom. Nahál szārjál tē elēbb — az óurijásnak. Az oszt lēoutta a nadrágot, gyūri a gatyát is lēfelé. Na osz nyomja is a ganét kifelé. Hát ú annyira nyomta a ganét kifelé, hogy átfokta az útat, a lába köszt nē fért mēg a szār, biztosan nem ēgy litēr paszujt ēvēt mēg. Aszonygya: na mos mán tē jössz, nincsen több, aszonygya az óurijás. Ez mēk sēmmit, aszonygya. Odamēnt ēty fáho, kezdi nyezsdelni. Mit akārsz, aszonygya: esz kivágom, oszt annak a tetejibe mēgyék, mērt én annyit szarok, hogy úszól hazáig benne. Jaj Istenem, asz ne tēdd — mēr fillt, hogy belefúlad — hanem gyere be. Bemēnt a szēginy embēr oszt utánna, mind a három összetette a kezit, könyörök, hocs csak az íletibe ne gázōjjon. Nem bántalak, aggyatok ēnnēm és innom. Attak neki kükēnyeret, fakést. Aszonygya: ez nekēm nem kell, nem ijennel ilék én. Akkor hoztak osz kēnyeret mēk szalonnát. Hát mos mām pakōjhatok, mērt jóulaktam — a szēginy ember. Akkor osztán ēlkütte az óurijásokat. Élmēntek könyörögve. Mēg akkōr nē virat mēg. Hát mēg-viratt osztán ēccēr, jōtt a kiráj kocsissa a kocsivāl. Kiját, hū vaty szēginy embēr — a kocsis kiját, szóull a szēginy embēr: it vagyok — a szēginy embēr. Hājdzs be! Behājtott a kocsis. Na aszonygya: van-i kedvet szijjēlnizni? Van, aszonygya. Bemēnt a kocsis is. Szijjēlniztek, akkōr kiindúlt mindakettōj a kocsiho. Fēlültek, ēroboktak haza a kiráji lakra. Akkor asz kérdi a kiráj, hoty hogy mēnt vígbe a munka. Ére a: könyörögve lávosztak el a gōulijátok. — Na ha ez így vā fijam, mi a kirisēd ezir a tēttēdir? Asz, hoty fēsīgēd mīg ilék, kikosztōjjon ēngēmet. Rēndbe vā fijam. Akkor oszt a kiráj ēlkütte az adjutánossait a várba, hogy mēg-gyōjzōjgygō, hogy úgy van-i, ahogy monta a szēginy embēr. Bátrā járhattak-kēlhettek a várba mindēm bántōyadás nélkül. — A kiráj osz mēgatta a kivásáját. Ha mēg nem atta vōyna, az ém mesēm is tovāp tārtof vōyna.

Elmondta Csapó János 74 é. fm., Bézés, 1938

Debrecen.

Végh József.

SÁRRÉTI NÉPNYELVI SZÖVEGEK.

Visszaemlékezések a régi gazdálkodásra, agarászatra, halászatra.

Abba az időjibe (1863-ban), mikör learattak, hát az összes kereszteket elvitte a vihár, útyhogy az összes öregemberek a mi óulungba tüzéltek. De azír nē vóút hatvāháromba szük esztendőjü, azír, hogy még marat hatvankettőürül. De hatvannigynek osztá, az újat míg elirtik, akkör vóút a nehiz esztendőjü. Útyhogy elindúltak vándorolni szekérél, úty kérdésztík egymást : „Mēre vóútál, pājtas, hunnat hoztad, amit vettél?”

Útyhogy az innét valóuk, konyárijak Sziplakról¹ hoztak búzát. Szekérél, mērt nē vóút vonat, még az ény gyērmekkoromba jis, Debrecembe ha bementünk, ot láttuj vonatot.

Még abba az időjibe meg luvál nyomtattak, meg szűrűn a lapáttál szóúrták, akinék elébb ot vóút a lapáttya, a szóúrt, meg a szárazmalomba kajszóltak.² Mégis szeb világ vóút, pedig nehiz időjü vóúttak.

Ha lejaratták szállóval a búzát, akkör kivibe kötösztík, akkor osztánn így az udvaronn ig? szípen jēlseprettík, lovat vezettek rá, oszt ot karisztóltunk.³ Ém mek csak mindíg ot rimánkottam, ereszenek rá, de csak nem hattak, a vizet kellett vinni. Akkor asztat mek kellett fōrdítü háromszōr, villávál jēlrázni, hogy ot maraggyík a szem a jōüdü. Körülkarimászták, kihánták rulla a szálmát. Akkör van az a rígi őtfogú vazsgerebje, avál kigerebjejni ja gaszt a búzárúl, a lehúsztá a naggyát. Akkor összetosztótták csomóúra, a szűrűnek a ety sárkába, a szekere ponyvát tettek, kivittík a kērt alá, várták, hoty jú a szél, osz jalapáttál góúrátták⁴ az Isten áldássát.

Ott is szűrű vóút nyesve, oszt azonn is szípenn ēltrendesztík ; az ērülvalóú (emberek) az ērüsü faluvigē, a másíkfelőjilli a túsóú faluvigē. Még akkör nagyob vóút Konyár, nagyob vóút Derecskénél is. Még mikör Rákóuci jit vóút, nagyob vóút Konyár. Ezērhétszáz hámba is, Istenem, de vóút Konyáron, a konyárdiakat, úgy monta, megdícsírte.

De mán osztán a hetvenes évegbe annyibúl könnyebedet meg, hogy mán akkör szóúróúrosta vóút, nem kellett lapáttál szóúrnü. Abba az időuszagba a jōüdbirtokos osztájnak minnek lova vóút. A mārhas embēr süvegēlte a lovas embērt : csak nyomtazsd el az ém búzámat ! Mos meg mán a mārhas embēr nagyobb úr, mint a lovas.

K u r u c n é : Teccik tudni, abba az időjibe é já vóútam. Oszt nekem is jēl kellett venni az ostórt, oszt hājtanü ja lovat. Ety

¹ Berettyószéplék, Bihar vm.

² Körben forog.

³ Ide-oda jár, mászkál.

⁴ Szór, dobál.

kosár búzát attak, oszt azír hajtottam. Ém meg má rittam, hogy vegyik el tüllem az ostört, mēr mán én nem hajtom.

Kuruc: De csak nē vettik, ugyi, hajtani kellett?

Attúl kezve, mitül kezve mekkesztik a hördást, két óurára haza kellett jönni. Ha ja fijatāl elalutt, osz kísőü jött, kitették a kapufélre a lámpást. Avāl csúfölták, hogy nem köüt fel idejire. A mek csak leütötte, mēr hát szigyélte, mi. Naty húzavona vóút. Ém még azóuta se alszok meg ety hájnāl se, megyek pedig este rádijóuzni mi.

Móst félkél, fröstökkör mety ki ja mezőüre, de abb' az üdöübe úgy mentek ki má hájnālba. A tengerit úgy vetették, kézzel, nehéz vóút asz kapálni. Ha abba az időübe valakinek szász keresztye vóút, mām mindenki gazdajembēr vóút, meg mék hármadévi búzája jis vóút a maktárba.

*

Abba az időübe mék szabat halászat, vadászat, agarászat vóút, még nekem is agaram vóút. Eccēr csak jön ez a Mándel Mārci, a bírta vóút eszt a nagy birtokot, monygya idesapámnak: „Kuruc pácsi, aszonygya, hoty a mi lējje ki, ére meg amāra, esz asz én naty akārom, esz a naty tedd-ide, tedd-oda kutya, e mek nē fokja ja nyúlat!”

Ez a Mándel Mārci meg úgy agarászott, hoty felült a lúra, avāl cılba fokta (a nyulat), oszt úzsgyé utánna, osz mikör mán közel írtek, a karikássāl élesapta ja nyúlat. Mērt a kutya ja ugyan meg nē fokta, csak ot szaladgált neki ja lába köszt, nem tudott odakapni neki (a nyúlnak).

„Jóü vam, monta jidesapám, akkor ém megyek, de hogy?”

Fēlnyergēttetel neki Mārci egy lovat, oszt avāl neki! Jött is a nyúl, ez a Mārci meg utánna! A lova addik jutott, amik csak az agár, a meg jutott a nyúl utám, mēr nem bírta mekfogni. A lú osztá vitte Mārcit neki ety kóuróukúpna,¹ a mek csak nízet, mēr nem tutta mekfogni ja lovat, a kutya meg a lú együt szalattak.

„Nem úgy a, monta idesapám, nem úgy agarászunk!”

Ha leszerēltek a lúrúl, elindúltak a határba gyalok, puskával, kettem, meg a két agár. Monygya jidesapám Mārcinak, hogy: „Erezd el az agarat, nizzük, mi esinál az agarad a nyúllāl?”

Eleresztette, osztán ot szaladgált a lába köszt (a nyúl az agárnak), nem tutta mekfogni, nē vóút kapása.²

Aszonygya jidesapám: „Nincs kapása az agaradnak!”

Akkor asz monygya Mārci: „Kuruc pácsi, eressze mán el az akarat!”

Az agarat eleresztette, osztán a félbuktatta az ú agara előüll (a nyulat), osz lenyomta, két ölet félvákta,³ ojā jóü agár vóút. Mikör meglátta Mārci eszt az agarat, hogy ot megnyomta:

¹ A levágott tengerikóró kévéi kúpba voltak rakva a tengeriföldön.

² Vadászkifejezés: nem tudta elkapni a nyulat.

³ Feldob.

„Hínnye, mi p... sza mek eszt asz akarát ! Kuruc pácsi, aggya nekem eszt asz akarát !“

„Nem athatom, mer a fijamé.“

Én kaptā vóút még a rektoromtól.¹ Reggél kimentē velle, félbukkant egy nyúl, odaszalatt, megnyomta. A nyúl csak monta : más, más !²

„Hínnye, fen' egyem mek, te vóútál — mondok — nem más !“
Arā világ vóút.

Még akkor oszt apámék elfogattak három nyúlat az agárrál, de akkor oszt aszonta jidesapám :

„Nem lehet, hé ! Eliq vóút, Mārci, ērugja ja kōrmít !“

Na, amikor ētköszöntek, aszonta Mārci : „Bemegyek aho a köjökhö, megveszem az agarát.“ Még akkor ezek a Mándelék nagyon gazdagok vóútak : rudazsba vóút a pizök. Aszonták, a csizmába, a lába alát vóút a bankóunyomóú, mindē lipisenn a nyomta a pizst. Be jis jött osztám minálluη Mārci, aszonta : „Na te köjök, hogy adod nékem az agarat ?“ Aszonygya : „Gyere, osztán amijen két örűt válaszlól, a vezérörümet neked adom.“ Ém meg aszontam neki, ha jaz összes nyáját nekem aggya, akkōr se adom az agarat. Abb' az üdöügbe úgy örültem neki, ha a szerkenn a nyúlat megláttam, szóúllottam neki : „Héjja, Lóúra, amott a nyúl, ni !“ Úty szalattam én is, mint az agar.

*

Szabat halászat vóút abba az üdöübe. Van ez a emelihálóú még ma jis. Avül halásztak oh a hidnál. Meg azutá jöt ez a húzóúhálóú, úgy monygyák, ot kötöttik előüsször a mi házuñnál. Osz ha kötöttik, hát jöt ez a Vaskabaji, oszt aszonygya : „Gyērték hé, ott a sok hāl !“ Kimentek, de bijon nem tutták vóún kihúzni, ety szekérēl vóút ott, annyi vóút. A vizet még akkōr nem szabájoszták, oszt amikōr megnöüft ez a fojóú, minden ājjat elöntött. It lenn, a jalu alát halásztunk. Két anyaliket vaktunk ot lenn a Búzástóún, osztán beleeresztettük a húszöles hálóút, egyik rúdat a más után alányomtuk, a másikom mek kihúsztuk, osz két szekér hāl jöt ki. Viltüg Debrecembe, de mám Mikepírcsenn az egyiket megvettik. Jöhetett a szekér üressē hazafele.

Akkor ezek a halász, vadász, madarász emberek — még akkōr sok vóút ijēfajta, ojā vóút ez a Vaskabaji is — jöttek, szo szóúllottak, ahū hálóú vóút, mim mám minállunk is. Ez is hogy meglátta a halat, — mēr mind asz kutatták-járták, hūm mi vā — hát meglátta a rengetek halat, mēr ahun a sok hāl vā, félnyājja a jeget. Úgy mentek osz ki.

Elmondta Kuruc Imre 79 é. fm. és felesége : Kuruc Imréné Kis Eszter 74 é., ht. Konyár, Bihar vm. 1941.

¹ Református kántortanító, igazgatótanító.

² Hangutánzó szó.

Kotlók, csirkék.

Panaszkodunk, hogy nincsen koraji kotlóunk. Asz monygya egy jó ismerőüsünk : „Kicsi az őrvassága !” Ha mán lőjt a tyúkja, hát aggyunk — aszonygya — neki őjjan tengerit, amit kenyír alá tesznek, mikor a kenyírt kiveszik a kemencébül. Asztat megítetni vele, a tyúk megbetekszik, oszt élkollik. Mőrsóykát íletnek meg vele, akkor is élkollik.

Ha el akārják vērni, megmártyák a kútnál vízbe, meg megverik, kikötik, oszt akkor elhaggya a züllist, meg nem kollik.

Bevārjuk a szemit, amejik, veszünk alá csirkét, oszt nem fogaggya el.

Kappant szokás megriszegíteni pajinkába mártot kenyírrél. De kollóuba is leszünk.

Ha a kollóu vertyog, akkōr harakszik, mēr nem szereti, hogy a tojásō vā ; vertyog, mek csip.

A tojást pár nappāl kelis előüt mek szokták lanygyos vízbe mosogatni, hogy gyengéb legyik a haja, könnyeben kikélhessik.

A kollóujjegyezis? A kollóut egyépkppen nem tudom megjegyezni, csak elvágom a fārkāt, vagy a szárnyāt, hogy ez az én kollóum.

*

A kicsírke, ha kikōültek, megjegyezzük ; elvāgjuk vagy a sārkat, vagy a kōrmít. Ez a jegyezis. Hamuba vaty kōrpāba mártjuk, hogy a vire el ne fōjjik.

Ēlsōü héten nem ijen tengeridarāt aduη neki, hanem kōleskāsāt. Jó erőüs tülle. Szokták neki a tūróut is adni. Asz kisōübb is aggyák.

A kicsírkét elsōübbet is melek kendōübe tesszük, sudba. Ott űk mekszāradnak.

Ha ja csírke tetves, az ājjāra, ahū hāl, oda hamut hintünk, előüsszōr az annyāt petróuvāl, petróusvizzel vaty hagymāzsírrāl mekkenik. Szokás sōus téjellel is kenni. Ha ettül nem mülík el, a kicsiket is mekkenni, de csakis nappāra, mēr ha iccakāra kenynyük meg, beriszegülnek a kicsírkék, oszt megdōgōlnek.

Szokott a kicsírke elgēmberedni. Asz mek pajinkāvāl, vagy ecettē mekkennyük neki, mēr aszonygyák, akkōr kōszvinyes a lába.

Mikōr mā szíp ölöüre írnek, a szíp jércéji mekhaggyuk tyúknak, a kokassājít, a szípít magnak, a föbbit kiherijjük kappannak. A kappā fēl lehet hasznāni csirkenevelisre, meg leöltsre.

Elmondta özv. Katona Sándorné Horváth Erzsébet 57 é. háztartásbeli, Konyár, Bihar vm. 1936.

Debrecen.

Bakó Elemér.

DEBRECENI NÉPNYELVI SZÖVEGMUTATVÁNY.

Emlékezés a régi tímárcéhre.

A cérentszérnek többek közt egyik elengethetellē szabája a vót, hogy minden évbe Viszkereszt napján tårtották a cégýűlist, ami a maji közgyűlist hējjettesítette. Erre a cégýűlisre nem hívogattak külō, hanem a cémestértől kiinduló tábla továbbításával értesítettik egymást. Ez a tábla egyik mestértől a másikho járt, ezē jelesztik az időpontot, miszerint a gyűlis mindig reggēl nyōc órakōr kezdōdött. Mivēl még abba az időjibe gyűlistērmük nē vót, de hogy mégis az ég alatt pusztán ne legyenek, a gyűlist ety padlástan nagy üress ipüledbe, az árúloszímbe tårtották meg, ahū juhāzbundágba, meg jól kibēlēt csizsmágba gyűltek össze. Mivel a cérentszēr szabájai szerint a gyűlist mindig nagyom pontosan kesztik meg, aki a nyōcōrás harankszótól csak ety pērcet kísett, azonnāl felírták. Eszt úgy vīgesztik, hogy a cēlōjjárónak, akit szōgáló mestérnek neveszték, jēl kēllet jegyezni az ēlkisetteket, osztán a néfsōrból a cémestēr pizbelileg megbīrságōlta a kisō jōvōket. Hosszú idejik tårtott a gyűlis, mēr az előjjáróság nemcsak az ēlműlt évről adot számot, hanem az eggyes tagoknak a sérēlmītpanasszát is mekhālgatták és elintésztik jó móddāl. Meg ótán a cēbe újonnam beállō fiatāl remekelő leginyek remegdarabjainak a bemutatása, ēlbīrálása is sok időt vett igénybe. Mēr hát nagyō szigorúam bírāllták el a remekműveket. Ha nem felēt meg valamēk remegdarab, bijō rövidesen odamonta a cémester az illetōnek, hogy „mennyen kend őcsēm mēk haza, osztán lanújja meg a mestērsīgīt jobban, kīszīcsem másikat!” Elōfōrdúlt, hoty kéccēr-háromszor is visszaatták a remeket, míg tōkīletesen mekfelelōt nem adot be. A tímárinas az inasi esztendōk után eggy évik kōteles vót Debrecembem, mint segéd dōgozni (novícijus leginy). Ótán a város pecsēttyīvel ēllátot vāndōrkōnyvet szereszte meg. Ebbe a vāndōrkōnybe mindenūt beleírták, hoty hōl dōgozott, mījen eredmīnyēl és visēlkedissēl. Ez a vāndōrlási idő három esztendōnél keveseb nem lehetett, osztán ezalal legalāb három kirāji vározsba dōgozni kēllett. Tovāb marathatot akārmennyivēl, de ha valaki három évre pontosā jōt meg, bijon a cémester űr odavākta a szót: „Tán a város alatt hālgatta kend, őcsēm, a harankszót?”

Hej, jó vōna, ha a cēszoekásokat rīzbe még ma is fentārtanāk, mer akkor a rend, a tisztelet az idősebbek irānt jobban meg vót, mint ma.

A cérentszēr mekszüntetise sok kontárnak módot nyűtott ārra, hoty csak bītorōlta, de meg nem tanūlla a mestērsīgīt. Így letteg zsidōgból is iparosok, akik nem dōgosztak eggy órāt sem a mestērsīgen, hanem űzletvezetō címīn fogattak fel ety szakembērt (keres-tény tímárt), aki vezette annak az űjdōsűlt iparosnak az űzemīt. Debrecembe ugyan a cérentszer idejīn zsidō, sőt rómaji katōlikus se vót a tímár cēben és más vározsból valók is csak

magassab belépési díjakkal juthatlag be. A tímár cé nagyom büszke vól a maga mestérsígre. Mēr hisz valóság is a, hogy egyyk leg-erőseb társulat vól létszámba is, vagyomba is. Hijába vótak a tímárok meg a csizmadiják egymásra ülálva, mēkse szívtéltik egymást. A tímárok mindig élválták a kijáró tiszteletet, mer a tímár mestérsígnak nem lehet kontárja. Még a báljaigban is nagyom megválogatták, hogy a tímárokon kívül kiket tisztélnek meg a mekhívóvāl. Az ifjúság tártotta ugyan a bált, de mindig a cé előjjáróinak tuttávāl, beleeggyezisivél. A bálók árra szógállak, hogy baráccságos, egymást megértő szórakozásbā részesíccsik a cé tagjait. A tímárlegínyek rendeztik a bált, akik mán októbērben, novemberbē szērveszkedni kesztek a bál mektartása ügyiben. Mer a bál naty-szabású vól a rigi világba. A bált január második felibe két este tártották. Mindik szerdám, mek csütörtökō. Ez a város legelőkelōb szalodájának a tánctērmiben, a rigi Fehér Lú-ban fōjt le, mēj a maji Megyehász hējin állott. A bált megelőzōleg kiválasztottak mindik kéd derik, ügyes fíjatalembērt, akiket táncmestereknek nevesztek. Ezek etyfōrmán ezüzdqombos magyār ruhába öltözve ezüssārkanlytús csizmában járták fel a cé tagjait és mindazokat, akiket méltónak találtak a város közōsígibūl, hogy megjelenisük-kēl, meg diszes mekhívójukkal előb szóbelileg, otán a mekhívó át-nyútásával a bálba való részvételre fēlkirjenek, mekhíjjanak. A bál rendezōsígibe vótak gazdák: öreg-gazdák, kizsgazdák. Ezek az előkiszūleteket mindig az atyamestēr házánūl tártották. Az öreggazdák bevásárōlták a szükséges dōgokat, mivél vacsorávāl vendígēltek meg mindenkit. A vacsorát a kizsgazdák kivārott, szípē himezett sejemkōtínyben szógálltak fēl. Ezenkívūl vótak még szógáló legínyek, akik az italokat szógálltak fēl. Maguk közzūl választották a ruhagazdákul is. A bor és sōr kiadásánál pedig vōd bor- és sōrgazda. Vacsorára pūjkát, kappant, sonkát altak ugōrkávāl, céklávāl, mek hófehēr kenyerel, nem ojal mint mámma. A bál este hét órakōr kezdōdött. A tánc terem közepire bevonūll a rendezōsíg, kōrbeállott és a zenekar éljácotta a Rákōciindulót. Akkor a két táncmester a terem közepin egymással szembe felállt és a zenekar rákeszte a magyār szōllót, éljácotta ety szakasszát, amire a táncmesterek a magyār vērbunkost táncōlták él. Akkōr mekkezdōdött az első oszlótánc. Elősszōr csak az asszonyokat hitták fel a táncmesterek, mékpedig sōrba: elébb a cēmestērnét, másod-mestērnét, pészlárnoknét, jeddzōnét és utánna az asszonyokat egyy-ety hozzáillō tímármestērhez kézrealták. Otán kezdōdött a másik strōfa. A táncmesterek újra felálltak, táncōltak és jōtt a másik oszlótánc a jányokkāl, akiket ety-két fōrdulō utā hozzáillō fíjatal-embēr kezire altak, úgyhogy mindenkit néfszerint szōllíoltak a táncosnōjihe. Ekkor a hārmadik strōfára járták el a táncot a tánc-mesterek, mājdlapsāl kikijátották, hōly szabad a tánc! Akkor osztám mindenki kedve szerin táncōlhatott. Csárdást, kōr magyārl, francijanigyest meg magyār keringōt táncōltak. Ífēlkōr vagy másfél-óra vacsoraszūnet vól, otám megin tánc reggelig, közbe narancsal,

almávál kínálták az asszonyokat, akik fűkötőbe jöttek a bába-
soknak vót sejemruhája, különösen a módosabbaknak. Na pērsze,
a jányokat is kínálgatták gyümöcsfélívél. Reggél hazamentek a
bálbúl, s még aznap este elűrül kesztik az egísszet, s a jányok
osztótáncánál a táncmesterek lektöbször ojanokat szólítottak fél,
akik rövidesē felesigül is vették a kézre adot virákszált.

Elmondta Ormós Gábor 81 é. tímármester,
Debrecen, Vígkedvű Mihály u. 34 sz. 1941.

Debrecen.

Pető József.

HAJDÚNÁNSI NÉPNYELVI SZÖVEGEK.

Az ajándék.

Két öreg bácsi kint vóút a Ritē, váktak nádat, és ebít közbe,
mikör mekfőütt a kécceres kása, leültek ebidēlni. Odaált elébek egy
nagy iszonyú zöüd bíka, osz szinte tátogott a szájávál, mintha kirt
vóyna enni. Hát osztán nagyapám asz monta, hogy ű ad neki ety
kanál kását. A másik embēr pedig asz monta: „Ne agy neki,
mērt felállok oszt agyonnütöm.“ De nagyapám asz monta: „Csak
én adok neki.“ Osz odalökött egy naty kanál kását és még egy
másik kanál kását is odalökött és két naty kanál kásád beett. És
mājd üdöü eltéltivel ēlment a nagyapá vásárra Miskóucra. Be-
ment ott ety fogadóuba, kirt ennivalóút és mikör fizetet vóyna, nē
fogatták el a pizst, söüt megajándíkoszták pizzel, ety szíp naty kövér
asszony. S nem akārta nagyapám ēlfogadni, hogy mir van ez,
mikor ű soha nem járt ott. És asz monta, hogy jut-i eszibe, mikor
a Ritenn egy nagy bikanak enni adott. Hát osztám monta: „Igenis
jut.“ „Hát oszt é vóútam az, öreg bácsi és avval az íletemet men-
tette meg, ém magának köszöhetem az íletemet.“ És asz kérdészte,
hát az a másig bácsi it van-i, aki velle vóút. Monta, hogy nincs.
Na akkor asz monygya: „Mājd annak is küdeni fogok eggy aján-
díkot, hogy aggya átal annak a másik embērneg, de csak saját-
kezüleg. De valaki feleszélte, hogy ne vegye magára, hanem lökjkik
rá ety kutyára a ruhát, és a kutyá langot lökött, amir agyonn akārta
ütni a bikat. Biztosan csak annyí az értélme. Na ennyibül ált.

Reszegi Lászlóné 70 é. fm. Hajdúnánás, 1941.

Az utolsó vívás.

Esztet is szegíny idesanyámtúl hāllottam, hoty kint a mezőü-
sigbe vóút. Akkōr mek tengeritōrni vóútak, tōrtik a tengerit. És
vóút annak a gazdának ety cseléggye, ety fijatal embēr s leültek
szalonnasütni fröstökre és a fijatal embēr nem akārta enni, csak

retlenetes szomorúkat s kérdésztik tülle az emberek, mir vagy oja szomorú, hát egyél, mér dóugozni kél. De a fiju nem akárt nyilatkozni, mir oja szomorú, mért asz monta, útyse tudnak rájta segíteni. De addik faggatták, hogy mégis monta, hogy : „Minggyá jön nekem az állésigem. Májd jön egy bárna félleg és mikor az ideir, lez belöülle egy naty füstözs bika. Ém pedig leszek egy naty szöüke bika. És nekünk mek kell egygüt vivni és amék így gyöüz, legyüri a másikat.“ Hát asz mongyya : „Nekem is ez lessz az ufóulsóu vivásom és fálek, hogy most élpusztúlok, mért az erőüssebb, mint én.“ Hát osztán addik kérdésztik az emberek, hogy nem tudnának-i segíteni. Hát oszt a monta, hoty tudnának, de csak annak a fekete bikának az élsöü körmit üssik a gagucs hátújjávál, de egyebüt ne üssik, se ütlet valahogy meg ne üssik.

És mikorra él lett a beszid vígezve, ott is lett a füstözs bika. A fiju feláll és az is let röktönn egy bika. És asztán összedültek és egymázs bírkoszták. Az emberek csak meretlen niszlik, hogy mit tegyenek, élgázöjja úked, de azir sikerült a körmit ütni. És eccer a szöüke bika mekseggéltette a bárnát és akkor éltünt. Nem is látták az emberek, hova lettek, csak egyyk a másik utá szalatt. És az emberek még él sem írkesztik vígezni a fröstököl, csak álmilkottak, na még íjel nem láttak. Akkorra ot lett a fiju és kérdésztik, meddig zavarta a másikat, s asz felélte a fiju : „Csak a grájnicig.“ Hát akkor osztán ot hatta ü, visszajött. Az emberek osz csak csudálkoszták rájta, ü meg rettenetes köszönte a szívecségeket, mért mozs biztos élpusztúlt vóuna, ha nem let vóuna a segícsig.

Reszegi Lászlóné 70 é. Im. Hajdúnánás, 1941.

Dávid.

Egy embérnek vóut annyi gyérmeke, mint a rostánn a juk, még egyél több is. Hát ety szeginy embér vóut ez is. És a szeginy embért élkivánták katonának, háborúba. Sok-sok idejig odavóud, de a csalággárúl nem tudot semmit. Eccer osztám mekszabadútt katonáéktúl, gyöt hazafele. De eccer egy nagy vízshe írt, és azon nem tudot keresztülmenni. Mindenkinék fizetet vóuna, hogy vigyik keresztül, de senki se vállálkozott. Eccer odaugrott ety sánta embér ; hát ety sánta ördög ! És asz monta : „Te szeginy ember, én átálviszlek, ha nekem adod aszt, amit én kérdezek tülled és nem tudot felírni, aszt ad nekem.“ Hát a szeginy embér gondölközött, hogy mit hagyott odahaza. Mindent felíratott, amit csag gondölt a házánál. „Na szeginy ember, én átálviszleg, de amit én kírtem, osz nem íratat fel, aszt nekem adod.“ A szeginy ember asz felélte : „Igen.“ Hát oszt által is vitte az ördök, haza is ment az embér. S asz monta, hogy máj hóunap írte megyek az ígíretír. De mikor az embér hazament, szíjjélnizett a csalággya köszt, hát látott egy gyönyörú szip kis fíjút s asz kérdészte a felesígítúl : „Ki ez a szib gyérmekek ?“ Hát osz monta az asszony : „A mi kis fíjünk, az időü

alat születet, mik te odavóutál.“ De az ember elfelējkezet, hogy állapotosom maratt a felesége. Hát az embēr nagyonn ęlszomorodott, akārmid beszıltek, nagyō szomorú vóut, a fél szeme mindig ríd, de a másik mindig nevetett. Hát oszt asz kérdészte túlle a felesége, hogy mir ojā szomorú. Hát oszt akkor ęlmona az embēr, hoty hogy járt az őrdōggēl. „Jāj akkōr mitívōük legyünk — tuspánkottak rájta, mērt — ezír a gyērmekír hóunap írte jön az őrdōg.“ Hát az asszony asz monta az urának : „Ne búsúj, mājđ ęlbánunk vélle. Mājđ keresünk egyy ijeny gyērmeket, min Dávid, oszt mājđ aszt aggyuk oda az őrdōgnek.“ ęs a gyērmek ety csūrhęzs bōjtár vóut. Asztat kerestek ęs mikor az őrdōg odajött ęs szóylod : „Dávit fijam gyere“ — kiment ęs asz kapta a hátára, osz szalat vélle. Mikor odairt, ahova ű akārta vinni, asz kérdészte túlle : „Mit látōl, Dávit fijam?“ A gyērmek asz felēlte : „Eget, főüdet, meg a sok malacot, hisz mindig itt őürisztē világületembe a csūrhét.“ Akkor az őrdōg ęlhajntotta : „Eriggy, et vóuna meg a fene, te nem az é fijā vagy.“ Ment rōktō, hogy megy Dávidír. Akkōrra meg egy bōrnyúcsōrdás fijút vetek, asztat vette a hátára. Attúl is kérdészte : „Mit látōl Dávit fijam?“ Az is asz felēlte : „Eget, főüdet, meg a sog bōrnyút, hisz mindig itt őürisztem a sog bōrnyúcsōrdát.“ Mán ekkor osz nagyō haragudott az őrdōgnek a felesége, monta : „Vím bűdös, ne mennyél Dávidír, ebből nem lesz jóy, többet tudnak, min te.“ ęs hārmaccor is csak írte men Dávidír. De mán akkōr nem tutták kicserélni, muszāj vóut a gyērmeknek az őrdōk hátára ülni. Hát osztám mikor odairt ārra a mezőüsigre, megint kérte túlle, hogy mit látōl Dávit fijam? „Eget, főüdet, meg a főüd alatt ety kis jukat.“ ęrre asz monta : „Te vagy az é fijam, eriggyél abba a kis jugba.“ ęs mikōr bementek a kis jugba, gyönyörű palota vóut, sütöttek, fősztek, terített asztāl vóut. Dávidot mektraktáltág, de az asztálnál űlt az őrdōgnek ety szíp jánya, Mārcibēllának hiták. De a kéd gyērmek abba a pillanadba egymázsba szeretett. ęs az öreg asszony minygyán észrevette, hogy a kéd gyērmek szerelmes egymázsba s figyelmesztette az urát, hogy Dávidot távoliccsa el a hásztúl, minek vitte oda.

El akārtag Dávidot pusztítani, ojan dōugokat követēltek túlle, ami lehetelēsig vóut. Asz követēltik túlle, hogy a lábonnállóy bűzábúl még melek kalácsot tegyik reggērre az asztārra. De Mārcibēlla többet tudot mām, mint az anyya. Mindig mekkérte, mikōr kimentek az evizsbűl, hogy mi dōugot hattak anyámék. Hát oszt a Dávid nagyō szomorú vóut, a jány asz monta : „Ne búsúj, lesz minden, csag gyere é hozzám.“ ęs ífélbe adot neki ety fűtyō állōüt, asz monta neki : „Ēbbe fűjjāl háromszōr.“ ęs reggērre ot lett a melek kalács az asztalon. Mikor eszt az öreg asszom meglátta, mīrgibe típte a haját, átkosztta az urát : „Megmontā vīn kutya, hogy ne hozd ide Dávidot, többet tud, min te, ęlviszi a jányodat.“ Másoccor is, asztat is atták neki, hogy ety kosár kása ot van, asztat szeggye fel ety szemig, mērt halál a fejín. Háromszōr belefűtt a síbba ęs az is fél let szedve ety szemig. Na de mán ekkor az öreg

asszon nagyom mίrges lett és asz monta, hogy befűtik a kemencét és Dávidod belökik. Eszt osztám, mikōr mektutta a jány, ezenn a jány is nagyom mekszomorkodot: „Mics csinájjak véllet, szivem szíp szerēlme. Hanem mēk tesztek ety próubát, mērt mán az anyám nagyom mίrges. Mielōjt mēg betennének a kemencébe, hát te māj mekhālsz. Mājđ rugdos apám, mek kipē vér, de mozdúlallanúl ájjad.“ És ekkor monta az anyja: „Na vīn kutya, mán nē viszi el a jányodat, megdōglōt, vit ki a szemēddombra.“ „Ne busűj, — asz monygya — mājđ ēlviszlek én onnan, — a jám monta — mire anyámék fēlkēlnék.“ Hát oszt úgy is led, de a jány ám, megviratt egisszenn és a jány mán akkōr szokod bemenni segíteni az anyjáho, de a jány mēg akkōr nem ment. Nem gyōűszte várni az anyja és kijátot neki: „Marcibēlla kēj fēl mán.“ És a jány akkōr kōpōlt egyget és a kōp kijátotta vissza neki: „Kelek.“ Másoccōr mikōr kijátott, asz monygya: „Mos mozsdok.“ De a jám mēg akkōr se ment és az anyja megint kijátotta, hogy mennyik mán. Akkor asz kijátotta: „Mos törűlkōűdzök.“ Akkōr leagrott az anyja az ágyrűl és asz monta: „Eriy csak, níz meg a szemēddombon Dávidot.“ De mán ekkōrra hűlt hējje vōjt a halotnak, ēlszōkōlt. Ekkor oszt az öreg asszony neki az embērnek: „Megmonlā vīn kutya, hogy ēlviszi a jányodat. Ūj rōktō seprűre és eriggy utānnok.“ De Marcibēlla eszt rōktōnn észrevette az út közbe, ahogy mentek és monta Dávidnak: „Na szivem szíp szerēlme, jōn az apám, mos mām mics csinájjunk. Tudod mit, — asz monygya — ē leszek egy nagy óucska templom, te meg leszēl benne ety kűmives, és kalapácsolod, ütōd, vīsed aszl a léglāt ot, mājđ mikor ideír az apám, kérdezi tűlled, hogy nem láttāl-i egy ijem pár cselēdet it menni. Te meg mondot, hoty száz esztendeje mījōuta reperālom eszt a rosz templomod, de senkit se láttam.“ Ekkor a vīn embēr mekfōrditotta a seprűt, szalat visszafele. Mikōr hazatrt, kērdi a felesige: „Nem hozod Dávidot te vīn kutya?“ „Nem, — asz monygya — nem láttam, csak egy rosz templomod, benne egy ronygyos kűmives.“ S a felesige asz monta: „Nem tudod, a templom a jányod vōjt, a kűmives meg Dávid vōjt. Eriy rōktō vīn kutya, osz hozzád, mēr kitaposom a bēled.“ Marcibēlla megint meglātta, hogy megyen az apja. Megint monta: „Jāj Dávīt, szivem szíp szerēlme, megint jōn az apám. Hanem mos mán — asz monygya — ē leszek ety szíp tábla búza, te mek fēlveszel ety kaszát, osz kaszālgatod. Māj kērdi az apám, nem láttāl-i egy ijem pár cselēdet.“ És ārra is asz monta, hoty száz esztendeje, hoty kaszālgattya eszt a tábla búzát és senkit se látott. Ekkor megint visszament a vīn embēr, de mikōr meglātta oszt a felesige, hogy mēk se viszi se a jánt, se a fījūt, hát osztán nagyō szitta: „Megāj vīn kutya, mos mán ém megyek, nem láttat, hogy a táblabúza a jányod vōjt, az az embēr meg Dávid vōjt, aki kaszālta.“ Ekkor az öreg asszon kapot seprűre, fēlvett ety kaskát a kārjára és asz monta az urának: „Nā megāj kutya, meglāzsd, ē visszahozom űket.“ Az embēr meg asz felēlte: „Visszahozod a sz. .t.“ Na de ekkor mán a Mārcibēlla is megijjet,

mikör meglátta az anyját, hogy megyen. „Na lēlkem Dávit, szívem szíp szerēlme, mos mit tegyünk? É leszek egy naty kerek tóu, te meg leszel a közepibe ety hāl. De ārra vigyász, hogy a közepitūl kijjeb ne gyere és ott is mindik csapkolóuggyál a közepibe. És mikor odairt az annya az nem kérdeszte, hoty ki vagy mi, hanem: „It vatytog gyönyörūk?“ És vóut nálla ety horog és avval a halat akārta kikapni a vizbūl. De sokáik killóudot velle, nem sikerūl, de eccēr mégis a félszemit kikapta, kicsapta a hālnak, észs belelőkte a kaskájába. Továb mekharagudot küzdeni és ot hatyta űket. De a jány észrevette, hogy a hālnak niņcs félszeme, hirtelē felugrott, utānna szalatt az anyjának. Tényleg a szemit kikapta a fijúnak o kaskábūl és egy darap sz. .t lōkött a hējjire észs Dávit szemit mek hējjire tette, osz látott. És mikor az asszony hazairt, monta neki az ura: „Na te gyönyörū, hozod űket?“ „Nem hozom űked, de leg-aláp hozom a félszemit.“ A vin ember meg monta: „Hozot te a sz. .t.“ És mikör vette vóuna ki a szemjtt a fijúnak, hát mán akkor egy darab gané lett ott. Hát ekkor az öreg asszony nagyom mekharagudott és nem is űszte űket tovābb. A két fijatal egymásé lett és még most is ilnek, ha meg nem hóuttak.

Reszegi Lászlóné 70 é. fm. Hajdúnánás, 1941.

Szilágyi László.

RÉTKÖZI NÉPNYELVI SZÖVEGMUTATVÁNYOK.

A próféta.

Vóut eccēr Demecsērbe is ety próufjéta, oja jövendőūmondóu. Szēles Tamás vóut a becsületes neve, Kēkrūl valóu, Amerikát megjárt embēr vóut. Magas nyövēsü, szép ety szāl embēr vóut. Fejēr lepedőūbe búrkōlta be magát, oszt ugy járt a faluba, sipka nélkül. Ugy nézet ki, mint valami zarándok. Mikör végigment a falun, a gyerekek utānnasereglettek, oszt késérték. De ojan nagy vóut a becsülete, hogy nem csufōlták, mint más ijēfélēt.

Ez a Szēles Tamás esténként összegyűjtōtte egy jóu cimborája házába a falu népēt, különösen a fejércselēdeket, mērhogy ezek mentek inkább. De későūbbet az emberek is hālgatták. Prédikált az összegyűlt embereknek a Biblijábóul. Mindenki, de leginkább a a reformátusok, hit neki, és nagyō szerették hālgatni. Mēr az igaz, hogy nem beszēlt az rosszat. Eggyik falubūl a másigba járt, oszt mindenütt ellátták ennivalóūvāl. Jóul is ment a sora. Vóutak ojanok is, akik a tűzbe is ēmentek vóuna érte, uty hittek neki, mēr sokat tártottak a tudományárul. Vóut ojan embēr is, aki aszt állította rulla, hogy anygyāl beszél belülle. Sokakat ēbolonditot,

különösen a fejércselédeket. Az egész faluba csak arrúl beszéltek az asszonyok, hogy mit mondott a próuféta tennap. A munka nē fogot senkit, mērhogy mind ezē rágóúttak.

Akkōr történt csak ety kis kételkedēs, mikor a próuféta megjōusōlla, hogy nemsokára vēge lessz a világnak. Még aszt is meg mērte mondani, hogy mikōr lessz. Aszt monta, hogy ezērkilencszáznēgybe, szeptembēr hārmadikā jön a világ vēge. A falu el is hitte neki.

Ebbe az esztendōübe igen naty szárazság vōút. Ez is segített a próufétának, mēr az emberek aszt hitték, hogy Isten így bünteti az embereket. Eggyik napon aszt monta, hogy mindenki késziccsē sok vizet a kudbúl. Amennyi edénye csak vā, hōrgya tele, mēr éjjel a víz vérré fog változni. Sokan tettek is ēl vizet, csak aszt nem tutták biztosā, hogy az edénybe nē fog-e vérré változni a víz, mēr errúl a próuféta nem beszēt.

Másszōr meg ety házba mend be, oszt meglátta, hogy ot kollōú ül a tojásō. Asz monygya a gazdasszonynak : „Egyēk meg, lēlkem, a tojást, mēr úgyis vēge lessz a világnak, nem lessz ideje kikēlni a csirkéknek. Neki is látott a háznēp a próufétával eggyütt, oszt meg-ették a tojásokat.

Mások meg a disztóút is leōlték, azut minden ehetoūt meg-ettek, meg minden ihatóút megittak ety pár nap alatt.

Eccēr meg aszt jōusōlla, hoty kēnkūves, tūzes essōü fog esni, mijelőütt ēlmúlna a világ. Aszt tanácsōlla hát mindenkīnek, hogy az erēs alā ájjék, mērhogy megēgeti az essōü. Igē sok embēr mindē hummiját ēpusztított, meget-megit mindent, még a dinnyét is félhuszták a dinnyefōüdrúl, mēr úgyis vēge lessz a világnak.

É sohase hittem és nem is hālgattam eszt a próufétát. De azēr másodikán este, mikōr kivittem a lovajimat a kanális-pārtra legēlni, féltem én is ety kicsit, de gondōltam, hotyha vēge lessz a világnak, itt is utolēr. Hát ahoty kijérek, a lovajim legelēszeni kesztek, ém meg nyugottā ledültem, hogy aluggyak eggyel. Aluttam is egy jōút, de osztám mikōr felébrettem, nagy világosságot látok. Naty hirte-lennyébe én is félni kesztem, mēr aszt tuttam, itt a világ vēge. Eccērcsak látom, hogy a Verezsbul gyōn a világosság. Kēt dohām-pājta gyullat meg a naty szárazságtúl. Nemsokára küldött a jōú Isten igē szép, csendes essōüt, oszt nem led bāj.

Reggēre azomban a próufétának hūt hēje vōút. Ēmenekült, mēr ū maga is látta, hogy nem akār vēge lenni a világnak. Jōú is vōút, hogy ēment, mēr agyonūtötték vōún az emberek. Azok meg, akik az ū szavára mindē jōuszágot, apróumārhat megettek, itālt megittak, igē szégyēllék magukat. Szitták a próufétát kegyellē. Kēsōübbet uty hallottuk, hogy megēntelen kiment Amerikába.

Aszt monygyák ezēr Demecserre, hogy ety próufétája vōút, az is mekszōkölt.

Az egyszeri gazda, meg a szolgálja.

Vóút eccer egy gazda, oszt vóút neki egyy igen derék kocsissa. Nagyon ety serény embēr vóút. Súrvedésig dóúgozot mindég. Ety télem, mikör mán a jányok a fonóuba jártak, alikhogy megvacsorált, minygyám ment a fonóuba, oszt vóút úty többekszēr, hocs csak reggél gyüt meg. Meksokálta a gazda a mulaccságot, mēr nem akárta, hogy annyit járjon a legény a fonóuba.

Eccer is, mikor a legény a fonóuba vóút, a gazda se feküt le, várta, hogy mikör jöm meg a legény. Várt, várt jóú darab idejig, mán a kokas is kukorékólt, oszt akkór gyüt meg a legény.

Megvárta, amég a legény lefekütt az istállóuba, oszt nem sok időü múlva kiment ű is az istállóuba. Mekkérdeszte a legényt :
„Álszō, szóúgám?”

„Má nem, gazduram” — monta a legény, mēr szégyēlte, hocs csak mos feküt le.

„No, akkór jóú vā! Kejjē csak jēl, oszt őürrjünk ety kicsit, mēr megyüñ májd a vágászba fájēr, messzi van nágyō, oszt elesēget is kēl vinni.”

Fēkel a legény. Őürröl egész nab, de mán este a vacsoránál sokat pōüszikét, mēr hogy nem alutt.

Kérdeszte a gazda tülle :

„Lefekszē, szóúgám?”

„Nem én, gazduram, mēr ēnēzek még a fonóuba.”

„Hács csak eriggy” — monta a gazda.

El is menygyen a legény.

A gazda is megēntelen nē feküt le, várta, mikör jön meg a legény.

Mikör hazagyütt a legény, úty tet, mint a másnap, oszt őürrōtek egész nap. Este a vacsoránál megēntelem mekkérdeszte a gazda :

„Lefekszē, szóúgám?”

„Le!” — monta a legény.

„Hát nem mēs a fonóuba? Eriggy, osz mulass ety kicsit, máma sokad dóúgosztunk.” Így ingērkedet vele a gazda, mēr hogy a legény hencegett a fonóuba, hogy nem alul mán két ēccaka. Mektutta eszl a gazda, azēr akárta ēküldenī hārmaccor is :

Mērges lett a legény, monta a gazdának :

„Nem menygyek én többet sose a fonóuba!”

„Tudom én asztat — így a gazda —, mēr láttam, hogy mikör jösz meg, oszt én nem hatyrtalak aludni.”

Hát ity tet ki az ecceri gazda a szóúgájávāl.

Elmondotta Luca János 82 éves fm., Demecser, 1941.

Debrecen.

Szerdahelyi István.

PALÓC NÉPNYELVI SZÖVEGEK.

A lólábú legény.

No hálgássatok ide jáonyok, máj mesélék nekték. Vóút eccēr eggy özvegyásszony, oszt esz fonóuházozát tártott. Hát jáo jáort odá fonni, ötnek vóút szeretőüje, a hátodiknak nē vóút. Ez vóút az özvegyásszō jáonya. Az isz szév vóud, de annak nē vóút, oszt igē sajnálta, hogy mindēggyiket kisíri a szeretőüje, osz neki nē vóút sēnki. Asz montá báonattyáobá, hogy őü máon nem báonáo, há lóulábú legény gyönne is, csak vóuna neki is.

Máos estve tréfáglás közbe, kilenc óura táojom bekopoktat esz szép fijátal fijú. Széf fekete göndör gubáobá. Igényes mēnt ához a jághoz leülni, ákinek nē vóút szeretőüje. A többi jáony irigyelte, hogy az őü szeretőüje ojan igē szép. Máos estve is elmēnt ojan táojbá hozzáójok. A jáonyoknak kétēs vóút, hogy az mindég ojan-
kor jáor, mēg az özvegyásszonnák is, ákinél fonták, hoty sosē láossá a láobáot.

Máos estvére mēkhámusztáok a háosz főüggyét, hogy mēg-láothássáok a nyomáot, há mēgyē házá. Lóunyomá vóút a fijúnak, osz sirt Kátiká, hogy őüneki lóulábú a szeretőüje. Tánakottak a hát jáony együt, hoty hoty kéné mēgnézni, hoty hol lakik. Máos estvére összebeszéltek, hoty eggyüve fom mind a hát jáony. Egy gombojágra tekerték, a hát jáo fonáláot. Mikor elmēnt hozzáójok a fijú, beléfűszték ety tőü végibe a fonálát, oszt a gubáojáobá szúr-táok. Elmēntek utáonná, hoty hová mēgyēn a fijú. Elmēnt a tēmp-lombá, ákkor oz behájintottáok a gombojágot utáonná, osz nézteg be utáonná az ájtóu, háot hóut embēr újáiggy gyútogáttá gyertyá hejjebe, ázok éktek. Ákkor a jáonyok mēgijettek, elszálátták a tēplomájtóuról házá a fonóuházoszhoz. Elmontáok az özvegy-ásszonnák, hoty Kátinák mijē legényē vān.

Máos estve máon a fijú úgy mēnt el mēgint, hogy ákkor máon Kátit is viszi magáoval, szēggye össze a ruháójáot. Összeszélte a ruhá-
jáot, oszt elmēnt a fijúval. Mikor mēntek a temetőü végig, mindég montá a jáonnák, hoty :

— „Félsz-ē, Kátikáom?”

A jáony ász montá neki :

— „Hoty félnék, mikor veled váogyok?”

Éccēr oszt ety sírhez értek, a sír mēgnyilt, a fijú ász montá :

— „It vān az é háozám, Kátikáom, it fogjunk lákni.”

A fijú bemēnt, a jáom behájintottá a bátut utáonná, hogy őü is mēgyēn, de ákkor máon a sír bezáorútt. A jáony onnét szálát vóuna házá a temetőürül, de sēhol nem láotot viláogocs, csak ety kis kunyhóuba égēt láompá. Odá szálád be. Hátq a rávátalon ety

hóut vóut kiterítve. Elbútt az ajtószögbe a sárogba. A göndör-
szőürú gubáos fijú utáonná szalátt, az áblakom beszóult, hóty :

— „Hóutt, át ki az élőüt !“

Akkor a hóut fëlemelte a terítöün az egyyik kezét, megí fël-
emelte a máosik kezét. Mikor áolni ákárt lë a terítöürül, a kákás
mëkszóulátt. Akkor a jáom megíjet, házászalátt, ijettëbe máosnap
mëkhált. Az ánya nem tudot velë mi csinálni, hogy në 'uggyá
mëk sënki, eltemette, beáostá a temetöüárogba. A göndörszőürú
gubáos fijú mindék csak mënt az ásszöhosz, hóty hová tette a jáo-
nyáot, ágyá előü. Mindég tágáttá, hogy öü nem tuggyá, hol vån.
Éccër ëty fejettlë jákánáol előüugrott a táolázbúl, mëkszóulátt,
hóty :

— „Küsözöb álóul vitték,
Temetöüáondzba tették.“

Ász montá a fijúnak. A fijú elmënt keresni, de nem tálaolta
sëhol së. Hånem oszt elgyött a távász, oszt igë szép viráog nyóütt
a temetöüáondzba, de ojját még nem láotot sënki së. Áora mënt
ëty kiráojfi a szougáojjával, igëm mëkteccët neki a viráog, még öü
ojját nem láotot sohäsë. Montá, hóty szakíjjá lë neki a cseléggye.
De nem tuttá, mer nem szakát lë sëhoccsë a viráog. Ászfáon elmënt
a kiráojfi lëszakítani : neki má lëszakátt. Házávitte, oszt a szo-
báojjába tette ëty puháorbá.

Éccër egy vendékség vóut a kiráoj udváráobá, pëcsënye, bor,
sütemé vóut az ásztálon. Vácsorá utáon a viráog egyy igë szép kis-
ásszon képibe lëgyüt vácsoráozni. A testöür mëgláotta, áki a kiráojfit
öüriszte, osz mëgmontá a kiráojfinak, hogy a viráogbúl egyy igë
szép kisásszö lëtt, osz vácsoráozott. Vácsorá utáo visszáment, osz
viráognak váoltozott. Máos álkalommal mëg nem hátták neki az
asztálo sëmmít, háot ákkor pánásszal montá, hogy itt ëttek is, mëg
itták is, neki mëg nem hátták.

Máos estve vácsorá utáom megí hátták neki az áasztálon ënni-
válóut, oszt a kiráojfinak a láobágra spáorgáot kötött a testöür,
ázzár ráontotta mëk, hogy a jáon në vëgye észre, há ébreszti a kiráoj-
fit. Mikor hozzáfogott a jáo vácsoráozni, mëkhúsztá a máddzá-
got, osz fëlëbrett a kiráojfi, osz mëkfoktá a jáont, az mëg ázonnál
kígyóúnak váoltozott. Ázutáon ász montá neki, hogy :

— „Ojjá légy, mint elëb vóutál !“

Akkor mëgim békáonak váoltozott. Hármáccorra mëg viráog-
nak váoltozott, ámiijë vóut a sifonon. Ázutáom mëgin kérte, hogy :

— „Ojja légy, mint ázelöüt vóutál !“

Akkor lëtt osztán ëty szép jáom belöüle. Akkor elkeszte a
siráos, hogy öü úccsë elhet velë, mer egyy eláotkozot legénnek vóut a
jegyëse. Több idöükig ot vóut öü a kiráoj udváráobá, de a kiráoj
fija mindék csak árrá készërilëtte, hogy esküggyöm mëg velë. De
nem ákárt a kiráojfi kérésének engedni, hótyhá öü mëgesküszik
ízs, de az öü vöülegényë öütet mëgöli. Ázzal bisztáttá a kiráojfi,

hogy az összes katonasággal öüriszteli, de neki nem lehet semmi bántódása.

Engedett oszt a kiráojfi kérésének, elméntek az esküvőire. A kiráojfi párolóqtúl a tēplomik két sort adott a katonaság, ak kösz mēntek el. Mikor mēgesküttek, kigyöttek a tēplombúl, a göndör-gubáos elsőü vőülegényē kívül váortá a tēplomajtóubá, oszt ot széjjelszakilottá a menyasszont. Ász montá, hoty :

— „Három év óutá kereslek, há az enyém nem létel, de mápsal sē foksz élni !“

Fóris D. Erzsébet, 44 é., Szuhogy, 1941.

A hétfejű sárkány.

Vóut éccēr egy özvegyasszony, ennek vóut három gyerēke : két fija, mēg egy jáonya. Egy réggel mēnt vóuná a két fiju száontáni, de nē vóut kēnyerēk. Ász montá az ányok, hogy máj sūt nekik láong előüt láongost, oszt elküdi Māriskáqvál. Rit Māriská, hogy őü nem tuggyá nekik elvinni, mer nem tánáojjá mēg őüket a hátáorbá. Ász montá a nágyobbig báottyá, hogy őü máj mēg-jegyēzi, hogy mére lésznek, egy ekefogáos tész, oszt ázom mēnyyē végig. De itt a kis jáony eltével, mer máozs báráozdá is vóut előütte, ász mēg a hétfejű sárkáo csináolta. Ám mēg bevezetelt egy nágy erdőübe, áhol a hétfejű sárkáo lakósa vóut. A jáont elvezette a hétfejű sárkáo, mer sok szobá vóut, mindē szobáobá sok arány, ezüs, mēg mindēféle sok élelmek vóutak. Ély szobáobá nem engette be, mer ábbá hóutlak vóutak. Mindég ritt a kis Māriská, hogy éccēr őüt is mēk fogja ölni, oszt odátēszi a többi hóutlakhoz. De őüt nem báontotta, há mēkháltá a háoznál, hogy ügyejjē fél mindēre.

Máoznap mēnt a báottyá keresni. Áz is odaért, áhol a kis Māriská el vóud záorvá. Bekopoktáott. Māriská magá vóut othon. Ász montá neki, hogy ide hijáobá gyöttel, mer innel sohá nem mész házá édesányáothoz. A tekenőü aláog rejtette, mer gyött a hétfejű sárkáo, oz zúgott az erdőü. Mikor bemēnt a lakáozsba, ász monygyá, hoty :

— „Hü, de idegēm büz ván !“

— Ákkor ász monygyá Māriská, hogy :

— „Á sóugroy gyütt.“

— „Ákkor hidd előü, hogy vácsoráozzunk együtt !“

Mikor előügyött, ákkor a hétfejű sárkáo az ásztárrá tēt két vásvakárouí, mēg begömbörgetēt két hordóü bort.

— „No mos, sóugor, az egy vakárou a tized, mēg az ély hordóü bor, oz mēnyüng birkozni.“

De őü mēk sē bírtá mozdítani a vakárout, nem hogy mēgētte vóuná. Ity háot ákkor nem mēnteg birkozni, hānem lēváoktá a fejét, oz beteltte a tizenkettedik szobáobá a testēt is, fejét is.

Áz édesányá máon nem győüszte váorni, mēgint elmēnt

a mások fíjú, annak is ugyanúgy lett a kimúlása. Nem marát háot neki egy gyeréke se. Elmént az erdőre fáot szédégetni. Kérte a jó Istent, hogy ágyyon neki egy gyermekét, há, csak ojját is, mint egy zöü levelke, áki vigásztalgátnáo. Akkor egy zöü levelke beugrott a gelebébe, öü ászt onnán kihajintotta. Mégim beléugrott, ász montá, hogy árrá kérte az Istent, hogy ágyyon égy ojjány gyermekét, mint egy zöü level, ákkor nē hájincsá el. Ázutáon öük othon égyzöü dóugoszták, ász montá, hogy öü elmégyem mékszábáditáni a hágróm testvért. Nem ákarta az ányá eresztani :

— „Nem ijjenék vóuták a tē báotyáojid, mék se szabáditotók még Máriskáocs csē, minek mennél tē ?“

De ázér öü kikövetelte magáonák az útráválóut, oszt elindúlt ugyanázon a báráozdáon, ámin a báottyáji. Beért ábbá a nágy erdőibe, tánaolt ánnák a közepén éty kútat, még égy öreg embért.

— „Jóu nápot ágy Istén, öreg báotyáom !“

— „Szóut hallog, de embért nem láotok !“

— „É vágyok egy zöü levelke, it vān kéd báotyáom, még egy jáontestvérem, öükegy gyöttem kiszábáditáni.“

Erre ász felette az öreg báocsi :

— „It vān ez a hét máozsáos ostor, há páttántáni tucc velē, bemēhecc.“

Félvette az ostort, mékháormásztáttá, ojjánokát páttántot velē. El is mént a hétfejű sáorkáonák a kástéjáához. Áz áblákon nézēt ki Máriská. Köszönt neki :

— „Jóu nápot ágyon Istén !“

— „Ágyon Istén ! Szóut hallog, de embért nem láotok.“

— „É vágyok egy zöü levelke, ákit az ányáom kérésére az Istén ádotl. Elgyöttem, hogy mékszábádiccsálák titēket.“

Máriská beeresztette, de nem sok időü múlva mégérkezēt a hétfejű sáorkáony.

— „Fü, de idegēm búz vān !“

Ász mongyá Máriská, hogy :

— „A testvérem a zöü levelke, az gyött ide vendékségbe.“

Háot ákkor az ásztálhoz ültette, odátelt egy nágy vásvákaróut magáonák is, még neki is, begömbörgetēt két hordóu bort. A zöü levelke mégette a vásvákaróut, behájtotta a hordóu bort :

— „No, mos máony gyerüng birkozni !“

A vás-szirőibe, áhol birkosztág, beváoktá úty, hoty csák a fejē marát ki a hétfejű sáorkáonák. A hát fejét léváoktá, ákkor kikérdézetle tőülle, hoty hol vān az öü báottyáji. Mégmágyaráosztá, hogy a tizenkettedik szobáobá vān. Vān éty kátuláobá zsír, a nyákáot mékkeni velē, a fejét ráotleszi, lehejjēn a száojáobá, oszt élni fog.

Bemént, mékkenégette a zsírral, ráotette a fejēket a testēkre, belélehel a száojogbá mind a kettőünek, oszt életre gyüttek. Ákkor kimént, léváoktá a hétfejű sáorkáonák a hetedik fejét is. Így összepakolták temérdék árányát, ezüstöt, ász méntek az ányyokhosz házá. Mégörült az ányyok a gyerékeknek, mékháozásodot mind a

két fijú éccerre, ojjá lakomáocs csáplák, hoty két hétik tártol, hét orszáogra szóvult a híre.

Özv. Hermán Istvánné, 64 é., Szuhogy, 1941.

Debrecen.

Varga Lajos.

Hogy járt L. ánygo Szombatban.

It történt a nátyháború alatt. Nem lehetéd bakáncsot kápnyi. L. ánygo járt-kelt, hol tudná bakáncsot szerézni. Szombádbá járt (Rimaszombatban), tudakolódzolt a kátonáktó, nem ádnának-é bakáncsot kényéré. Elsőü járóján kerút neki. Kápot bakáncsot éty fékényéré. A kátunák biszlátták, hocs csak vigyék mék kényeret, mire félmegy, gyűtönek mēt töb bakáncsot össze. Mēbbszēték, hogy a pátakpárton éty fērehelyēn (= félreeső helyen) éty szerdái nap délutān várja ökot. — Örölt ánygo, hoty kápot bakáncsot. Házahosztá nágy örömwel előüsször. Montá, mikor házagyöt L. ánygo : „Hálljátok-é, forgóús-kopogóús, májt hozok mā ém bakáncsot nekték. Há éty sütel kényeret elvisszék is, töbre mēnek, há bakáncsot vészék értē, osztān a bakáncsot mēg eládom pézē.“

Másszor is útnak indol L. ánygo. Fēlkötöt két náty kényeret, hogy májd éty-éty fékényéré káp éty-éty pár bakáncsot, hogy a két egész kényéré káp néty pár bakáncsot. Elindolt L. ánygo gyálok Szombádbá ; csak úty csáttogot, páttogot, suhogott a szoknyájá álljá a sártó-visztó a lábászārāho ; a bokájāt mēv verlē a szoknyájá szegéssi. Örömibe el sē fāratt a nágy úton magābā, hogy májd lész mā sok bakáncs. Útlyābā azon gondolkozot, májt keres mēm másütt is helyet, áhol káp kényéré bakáncsot. Mēgérkézett ánygo Szombádbá. Várja a mēbbszēt helyēn a kátunākot. Mēgygöltek a kátunák, mēg is álkutták a bakáncsrá. A kényerre ketten vóuták, a bakáncsot lē sē léttek, „hogy mutássá a kényeret“. Kibonytyá a bátuját L. ánygo. Éggyik kényeret éggyik kátuná fogjá, a másikot a másik kátuná fogjá. A két kátuná összēnzēt. Alóy márs ! Átugorták a pátakot, elszálátták. L. ánygo mēg a pátakpárton máratt. A pátakon nem tudott átmēnnyi. Nágyélten (= nagyijedten) összēkáptá az üres tárisznyájāt, lēs-fél szálatt a pátakpárton, hurigátfá-jáigátfá veri a tenyerit összē :

„Jájj, jájj, fogják mēg, elvitték a kényerem mēg a bakáncsot is.“

Nem vóut sēnki, mēr fērehelyēn vóut, mēg ő ot nem járt sohá. Nem is mert sokā hurigátynyi, fēt, hogy mēhhálljá (= meghallja) a rendőür, oszt őt fogják el. Gond úttē L. ánygot. Kőrőjárta a kászärnyāt, háthá kisül a két kátuná, mēr ő ászl mēgösmeri a többi

kösz. Ot vārt L. ānygyo nāpeštyig. Nem sült ki a kātunā sēhonnān. Kigyöt Pāfālābā hānyi (= hāl̄ni), hogy ott elbeszēlyi az esetēt. Mājd māsnap, vīgyāzā a kātunākot, hā rukkolnāk, mēr ō meg-
ösméri kösztök. De nem ösmertē mēg a kātunāt.

„Jāj̄j, jāj̄j, f̄orgóus-kopogóus, ūresen kēl házāmēnnyi; no a kályikā gyōjjön ārrā a kēt kātunārā!“

Hāzāgyöt L. ānygyo nāgybūsān, ūresen, f̄ārattān hārmād-nāprā. Mā az udvāron öszcēsāptā a kezit :

„Jāj̄j, jāj̄j, mēg ity sosē jār̄tām. Kēt kātunā becsāpott.“

Kērdēszték tōle, hocs csāptā be a kātunā.

„Mēs sē gondoltām, felfoktāk a kēnyeret, a bākāncs is nālok mārāt̄t, ātugrottāk a pātākot, elszālāttāk, ēm mēg a pātākpārton mārāt̄tām. Tuggyāl̄ok, oszt mēhhāgyom mēg a mārādālyomnāk is, kātunāvāl nē közōskōggyēk sohā sēnki. Mōs mā āsz monthāt̄om, hoty sē kēnyerem, sē bākāncsom.“

Ázutān a fālubā fēlkāpot szōu lēt, hogy : „nē mēnnyeték Szombād̄bā, mēr becsāpnāk a kātunāk, mind Bār̄nā L. ānygyot.“

Csirke Franciska, 46 é., háztartásbeli., Óbást, 1941.

Az Andris szigarillója.¹

Mikor Andris olyan sūdōū suhānc vōut, kezdett a fālu közē jār̄nyi, oszt mā cigārītāzott is. A nāgyob legēnyēk közōū mēg a N. elvettē tōle (t. i. a cigārettāt). Andris mēh házā szālāt nāgyrīvā, hogy :

„Anyām, gyōjjēk, elvettē tōlem a N. a cigārētāt!“

Az ānnya lēmēt a Bence házokho, āhol a legēnyēk öszcē vōutāk gyūve. Ászonygyā a N.-nek :

„Te, te, Csīmā te, ād visszā Andrisomnāk a csingilingōujāt!“

Andris mēg āszonygyā, hogy : „Nem csingilingōū az ānyām, hā szigārillōū.“

Akkor mēgēnt monygyā, hogy :

„Te, Csīmā te, ādd idē az Andrisom csingilingōujāt!“

Csīmā mēg āszt montā, hogy :

„Nincs ēnnālām a csingilingōujā.“

„A rosz nehessēk tör̄jön ki, ūgy-ē elszītād mā?“

*

Ēccēr, mikor a tōumēgēt kápātōunk, ārrā mēnt ēggy ōutōū. Nāty sār vōut, oszt elākāt̄t. Hāt segīcsēsēk kēllēt vōunā neki. Āki mēllāt̄tā, messzērōū is odāszālāt. Andris is mēnt vōunā a segīcsēsēgire, de az ānnya kijābāt utānnā, hoty :

„Te, Andris te, nē mēnny odā, mēr fēlír̄jāk a neved, oszt mēttōudod ēggy utvāl (t. i. hā idēzést kap).“

¹ Cigaretájā.

De Ándris, elmént, osz szeréncsēs lét, mēr a kolbāszt ki-hāntāk az óutóúböü (t. i. azzal volt megrakva), ők mēg összēszētték, mēj fēlőürā mé pēszt is kápták. Mikor visszāmēt, montā oszt Ándris, hogy :

„Úgy-ē, anyām, nem irtāk fēl a nevem?“

„Nem is azē montām ēn, csak azē, hoty kápālyóunk. Et tudvá (ezt tudván) mēg ēn is elmēntem vóunā.“

Csirke Franciska, 46 é., háztartásbeli, Óbást, 1941.

Sz. mamáról.

Sz. māmā szokja beszēnyi, hogy minyőü lyāny vóut ő. Pusztān láktāk. Mellettēk egy māsik úri csalād lakott ; ott is vóutāk lyānyok, de azokocs csak kisásszonyoknak hitāk, Sz.-éket mēg úri kisásszonyoknak. Hāt ēccēr mēkkērdēszték a lyānyok az āpjoktó, hogy mē nem híjjāk őköt is úri kisásszonyoknak.

„Hāt azē lyānyom, mēr Sz.-ék nemesek, de mink nem.“

Hogy minyőü szép lyāny vóut ő, őt ēlvētē vóunā ez mēg az is (t. i. így beszēlte mindenkinek), de az āpjā nem áttā, csak S. úrho, mēr ő nemes vóut, de a többi nem.

Éccēr ot vóutām nālok, hāt elkezugyi oz beszēnyi. Ászonygyā, hogy :

„Tudod-ē fijām, nem szoktām sēnkivel veszekēgynyi, de hā házāgyön N. fijā kátunājéktó, ānnāk lērākom jóü (megmondom neki jól, osszeszidom), hogy mit mondott ez ő āpjā Ázē, hogy nekik mālomjok vān, nem úgy lēs mindēn, āhogy ők ākárjāk. Mēr ez a hāz úré vóut, úr lakjā, úré is mārād. Enyim fijām, hā nem lakjā is, de mēs sē āggyā el sohā, mer ő eszt mēttārtýā mindē mágānāk.“

Kērdēzēm osz tōlē, hogy mé sziggyā összē ānnyirá.

Hāt monygyā, hogy N. bācsi beszētē mā, hotyhā Sz. māmā mēhhāl, a fijā májd elāggyā a hāzāt, ő mēm májd mēvvēszi. — Sz. māmānāk mēg ez a fūlibe mēnt, oszt ő ezē nāgyom mēhhārā-gudott.

„Hogy az nem lēs párásztē sohā, mēr az úré vóut, úr lakjā, úré is lēs.“

Most ő ārrā gyūt, hogy az āmbittyāt, konyhājāt lētēglāsz-táttýā, kivērrőü-belőürrőü (kivülről-belülről) kipucolláttýā, mārhadólát mēs szēnkēt csinātāt, mindēt rendbehozāt, mind vālāmikor vóut.

Vān Sz. māmānāk ēggy időüs lyānyszolgālójýā M. A nyāron ēccēr fōüsztték a szilvālēkvárt. Hāt sorbā kāvārgáttāk ők āszt : a māmā, a kisásszony mēm M. De M.-nek nehezire esēt a fāzēkhozalādoznyi. De mēnnyi kēllēt, mēr kūtlték.

„Mēgālyátok, gondoltā mágābā, kitēsžēk mos veletēk, tudom, hogy nem kūtltök oszt felējē sē tōbbet. Kāvārgātom szépen, āzutān

még az eggyik óudárrá is még a másik óudárrá is kitásztítottam és csomóú lékvárt.“

„Jájj, jájj, kijabā a kisasszony, csak ereggy innen M., mēr tē ákkor mind kitásztigālod.“

Mártsu még oszt eggy jóút nevetét rájtok.

Kovács Anna, 18 é., háztartásbeli, Óbást, 1941.

Beszélgetés a szövésről.

Anyām font nekēm tizēnhāt fēassóút. Ebbőü köt nyistēt : tizēnnēgyeset is ēty pārát mēk kilenceset is ēty pārt. Nyist kētfelē vān : vāk nyist mész szēmes nyist. Nem tudom, emlékszēl-ē rā, a vāk nyist olyan mind a nyóucās (az alakja, mintája), a szēmesnek még olyan kis kárikā, kis szēm vān a közepibe. A szēmes nyizsbe jop szōnyi mind a vágba, mēr a könnyebben még a fonálon.

„Monygyā csak, komāmásszony, mēnnyit vethetnék ábbóú a szásszābóú (száz szāl, egység a motollálásnál) mēllyēkit, úty hogy bēllyi is ábbóú lēnnē.“

„Körōbelőü nēgyven rōüfjót vethet belőüle, komāmásszony. Tizēnnēgyesbe májdnem ētyfurmān kel mēllyēkinek mēb bēllyinek. Tizēnkettezsbe tōp kēl mēllyēkibe, mēr a vāszoney keskēnyebb.“

„Hāt kilencezsbe hoty szoktāk mágok vetynyi?“

„Úty komāmásszony, hotyhā vān hārmincōt pászma, ábbóú mā kitelyik hārmincōt rōüf bēllyi, mēllyēki.“

„Hāt az apróuszōst hoty szoktāk?“

„Nyóucāzsbā vāty hetezsbe. Nyóucāzsbā csak úgy vetyik, hā a jává apróuszōst kiszēgyik ; külōmben, hā összēfonnyāk a rosszāl (=rosszal), könnyen kitōri a bordā fogāt. A rosszābbāt inkāb bēlēbēllyük. Ēm még úty szoktām, hogy a jává apróuszōszfel bebēllēm a másotkāt, hoty hosszāb lēgyēk a vāszoney. A rosszāt még hetes vāgy hālozs bordābā szōvük kompérozszsāknāk vāgy ronygyvāszoney. Igász, hoty mágāmnāk ronygypokróucot is mindē job bordābā szōvök, mēr úgy jobb a vāszoney, tōbb idejig eltárt. Hāllottām mā, hogy zsāknāk-vālóút fejibőü (finomabb fonálból) szōnek, hocs csinosāb lēgyēk.“

„Ēm még a fejibőü vālóú vāsznāt mindēg elraktām a lyānyoknāk. Ábbóú szāptām oszt nekik mindēnt, mikor fērhēmēntek. Bijony, hā most is úgy lēhetnē pāmmutot kápnyi, mind vālāmikor, sok szēp vāsznāt tudnēk szōnyi.“

Csirke Franciska, 46 é., háztartásbeli, Óbást, 1941.

SZÖVEGMUTATVÁNYOK A MOSONMEGYEI SZIGETKÖZI NYELVJÁRÁSBÓL.

Kisbodaki csali mese.

Éccer, ammikor ém még oja jó bajszos legē vótam, a jidis-ápám még oja lóli-futi gyerek vót, ēkūdött engēm négy ökörrē szántonyi. De ebbū ja négybū keitō nem vót a mijenk, a másik kettō még ippem másē vót. Ammind barázdágotok, szántogatok, ētörík a ustornyelem. Ejnye há, gondúkodok magamba, mics csinyájok? Mire visszamēntem, há a ustornyelembū ēgy nagy jegēnyefa lett, de oan nagy, hogy nem látok fő a tetejibe. Gondúko-dok, gondúkodok, lēssz-ē jezēn ustornyél? Annyira másztom, annyira másztom, mig benne jēgy likat talátom, abba a ligba még jegēnyefijak tányásztok. Továb gondúkodok magamba, hogy mos má mics csinyájok? Beleszurtam há a öklömöt, as se gyūt ki; beleszurtam a fejemēt, as se gyūt ki. Gondúkodok magamba, nō má most mics csinyájok? Hazajutottam, idisápám ippet ēkeszte a sirást. Ém még a fejszēvē kiváktom a fejemēt a ligbū, a jegēnye-fijakat a fogam közé szēttem, azok még ēberrentek velem. Annyira vittek, annyira vittek, hogy a Vöröstengēr közepibe ērtünk. Gondú-koltam magamba, hogy mos mics csinyájok? Báresak vōna nálom ēgy maddzag, de en nem vót. Hanem talátom a puruckám zsebibe ēty kis korpát, abbū hama-hama maddzagot csinyátom, lejerész-kēttem a tengērbe. Ére ja tengēr két ódala annyi halat öntöt ki, hogy a kösség valamennyi szekerj se birták ēszállittanyi, de olt futkározott ety cigánygyerek pōrēre őtözve, nos am mind a keblibe rōjtötte, hazavitte, mēksütötte, mēgētte. Eddig va, ippet így vót!

Elmondta Szúnyogh Márton 59 éves fm., Kisbodak, Moson vm. (Szigetközi nyj.) 1940.

Tréfa.

Hēdērvárott jártom águsztusba. Beūtem a kocs mábo ety frōcsre, nagy vót a foróság. Odaūt hozzám ēgyy atyafi, kapatos vót má, valami szōrzōdēst lett, āra jittak többekēnn. Kērdi tūlem, mi ujság a szigetēgbe? Mondok neki, árott a Duna, nagy viz vót, nos most osztá sok a jērēg, csipnek, mind a fene. Kērdi tūlem, mifēle jērgek, csak nem szunyogok? De jazok bizo, mondok neki, osztá rēmisztō nagyok mēk tetejibe! Tēsēm aszt: Bodakonn akad akkora szunyog is, mind jó magam. Aszonygya: ijent má nē monygyak nekije, ū eszt ē nem hiszi! Há fogaggyunk ēgyy átolag borba, hogy vam Bodakonn akkora Szunyog is, mind jó magam! Fogaggyunk, — aszonygya.

Tanukat hiftam, azog bizonyították, hogy ém vagyok a bodaki Szunyog. Mēkfizette a átolag bort, mēgittuk. Igēn nevelték az embē-

rék, ű mők folton csak aszt hajtogatta, hogy : éjnye, mennyire lűvű tētt engemet ez a Szunyog !

Elmondia Szűnyogh Márton 59 éves fm., Kisbodak, Moson vm. (Szigetközi nyj.) 1940.

A barátföldi kincsek.

A libēnyi feketebárátoknak, nem messze túllük, a Barátfőt-pusztánn is vót klastromuk, régēsrég, de ja törökök épusztították. Beszēllik, hogy a vót klastrom helin, a föld alatt, nāgy bótozatos pincék vannak, a pincégbe sok kád, mek hordó teli van arannyā mēg ezüsttē, de sēnki nem tudott hozzájuk férkőzni.

Eccer osztán, eggy juhásznak a kutyájō mēg akart kőkeznyi, nos gödröt kapart magánok a dombódāba. Éccerre csak a föld beszakatt, a kutya mēg leveszekēdēt a mēlségbe. Hajja ám a juhász, hogy az ēbe erőssenn ugat a föld alatt. Nosza előkapoti ety kötelet, nos lejeresztette rajta ja kizsbujtárját a ligba. A kisbujtár főnyalábúta ja kutyát, osztán ammind hőrtelen körűnēzēt, láttyo jām, a pince teli vā hordóvā, kádó, ezégbe mēk csillog-villog a tömērdék aram mēg ezüstpēz.

Másnap osztán, csákannyó, kapávó, ásóvā kimēntek a embērek a dombódāba, ástok, túrtag, de hējābo.

Esztendők művā ety pásztor felesége ebēdet vitt a uránok a mezzőre, vele mēnt a kislányo. Émegy ety kizsbujtár mellett, há láttyo, a domb ódalābo egy vasajtó van tárvo-nyitvā. Nagy óvatossann bemēnt a pincēbe, ēkápázott a szēme. Kádok, hordók, színig tele, csak ucs csilloktak a sok arany-, ezüstpēztű. A pászturné fölűtette ja kislányát az ēggyik hordó tetejire, letette ja földre ja ebēthordó kosarat, kivēd belülle ety szép piros ómát, odatta ja kislányánok, ēgye, maga mēk septibe teliszette ja kötēnyit az ēggyik kád aranyábū. Kiszalatt, kiborította ja földre ja kötēnyibūl a kincset, visszasijetēt ; mēgim mēgrakta ja kötēnyit arannyā, mēgin kiszalatt, kiborította. Tēhetellen lēt, harmaccor is vissza akart fordűnyi, há a vasajtó a őra előt becsapódott, a kislányo bentrekett. Dörömbűt, rácsirinkűlödött a kilincsre, rászto, hējābo, nem nyit ki a tōbbet.

Tördēte a kezefejít, szalatt a urāho, ēmondott nekije mindēt, ēggyūt szalattak vissza a dompho, há nincs vasajtó sēhunn, a naty kupac arampēz, akkit a kötēnyibe kihordott, csupa hitvān kővéccsé vátózott.

A szomorodott idēsanya sokszor kijárt a dompho, siratta ja kislányát ; má két esztendő is ētēt azűta, műte ja kincsespincēbe rekett a kislányo. Éccer mēgin ippen a domp körű bolgott, nagy bánatābo, há éccer csak mēkpillantya ja pince vasajtóját, nyitvā van. Befutol minnyā, mēktalāto elevenyēnn a kislányát. Ippen ott űt azonn a hordónn, ahová két éve űtette, harabdāto ja piros ómát, akkit a kezibe jadott. Nagy őrömibe főkapta ja kislányát,

szalat vele ki ja pincébü. Közbe oda sē nézett a kincség garmadájáro. Amind kilépett a pinceküsöbönn, há ott át az ajtóba ety fekete-kámzsás, szakállos barát, ety szót sē szót, csak mēkfenyégette ja ujjávó. A pince ajtaja mēg nagy-dördüvē becsapódott.

Azúta is sokszor keresték a pincét, meg a kincsekét, de nem tutták mēktalányi az ajtót sē!

Elmondotta Szabó Lőrinc 62 éves fm., Barátföld-pusztá. Moson vm. (Lébénykörnyéki tájszólás.) 1940.

Debrecen.

Szűts Ferenc.

FELSŐŐRI NÉPNYELVI SZÖVEGMUTATVÁNY.

Emlékezés az orosz fogságra.

Tizennídzsbe szabacságom vuótam ithon. Lakodalomba vuótam, ézs dzsüt, hodzs be kē rukkunyi. Ím mēg nēm mēntem rēggelig. Másnap rēggiē mēg má mindēmfeljē utasztak. Lēnd Madzsarországon csek úsz szállították e katonákat. No, ot má mindēhun danuták nadzsba, hodzs : „mēgáj kucsá Szerbija!“ No, akkor in is fitem á, hodzs baj lész, mert uáz eljött esztendjün ithom vuótam, és nēm mēntem vissza uáddigra, mire kelléd vuóna, mer e csöndjérék aszonták, hodzs in is mēkkapom e hosszabbítázd, de nēm sikerüt. Mikor bemēntem, gondutam, hocs szorulog, de nēm lét sēmi, mert e másikak csek ē híjtre dzsütteg be, údzs is juó vuót. Dzsütt e parancs, fē kē szedéljüöcköndyi és indulás! Vuót ē harmicöt nyúlank e századnak, hizluátok úket. Lēütöttök ez egisszet, mēk kē énnyi, mer it lész hadzsvuá. Másnap mēg bevagonjērosztag bennünket és mēntünk. Csekhodzs e finom nyúlpecsénye jebánd velenk. Mēkpurgáta mindēddzsit. Nem is tutlog bevárnyi éddzsik állomást e másikho. Kütartottok édzsmást, mer csek úm marhavagomba utasztunk.

E Balatom mellet má kaptunk sütemint, onnaj osztám bemēntünk Prēmiclibe. Ejsejibe kellēt mēnnyi batrikat ásnyi. Mí'zs zugolyóttunk, minek jez? Ha ez orosz idēdzsün, akkor má csunya világ van, de aziér cseg dúgosztunk. E katonaságunk mēg bend vuót mījjen Oroszországba. Éccēr csek hallottog, baj van, dzsün án ez orosz! Údzs is lét. Má pár nap mulvuá csek úz zörgöt mindēn, údzs ágyusztak, e miénkiék mēg menekütek. De e miénkiégbü sok jeveszett. Ekik mezdüököm, fűödekēn dzsüttek, uázok ráfizettek, mer mind ojjal lapájozs vuót, mēk süppedikēs. Uázok mind odvesztek.

De dzsütt ez orosz is, neki e városnak. É huszezēr embērē ot maratt. Láttá, jez nēm lész juó, akkor visszahuzuódott. Uáz alat, mēg visszamēnt, mí's erüösitēttünk. Mire jekiszülüöttung, dzsütt osztán ez orosz, ē kiét huónapra rá. Akkor támodott erüössen, asz hittē, mäs betör án könnyem, mer nadzs erüövjē dzsütt. Csekhocs

persze ez orosz hajtotta e népet. Eki visszamént, űaszt röktöl l -
 l ttik e h tus ok. Musz jm vu ot m nnyi. Akkor kesztek t modnyi
 benn nket.   h romf rt  u r j k harcud velenk, akkor is ot
 maratt   nedzsven tez r orosz.   m t r magazsba m  hevert e
 drotkeritisn , hodzs jemeti j jig, de mire m kkesztik m  f rugott.
 K sebben  dzsukje kesztek l d znyi. Akkor csekn m r fizett nk!
 Két nap l d benn nket, és n m tuttok f j d znyi, hocs hum van-
 n k. E kilencezs v r m  majn m tönkre m nt. Be n m tutta t rnyi,
 hen m azi r ig m m grong ta. Harmadnap r ggi  m gin. Csekhodzs
  t jehib szta! Kor n kesz , mikor v rratt, m g n m vu od világos,
 akkor kezd cs csirk znyi. Nekünk e f  hadnadsunknag vu ot
 m kf dzsel j  ez erd b . E j k tetejire csinátunk   kis luszth sz
 f elit, onn j l szu g t e t l jon. R ggi  kor m f m nt, ez orosz
 kezd t l nyi, jekkor m gl tta, hunn j dzs n k  e világosság.
 L mirt , dzsütt e parancs, jerre m g jerre, ijjem m g ijjem m sz-
 szire l nyi! No, mink is hama l arattok  ket. E harmadik l jisre
 m  betal tunk. Jesz t bbet n m l d, de mi fojtattok egiz délig.
 V rtung dilután és, de űasz t bbet n m l tt.  stefeli  e dzsalok-
 s k k m nd, de m  csek e porát látta. Másnap m gim, mer t p
 hel n és vu otag, de nacs károkat n m tudocs csinányi. T psz r
  ssz  kisz l j tleg, de m  m g lehetőt l tnyi m sszir , de od vu ot
 e harmic és feles! Jev i  odaer gett nk   kett j t ez utra, r kt m
 visszam ntek.  cc r és kisz l j tleg, akkor és láttok  ket, osztán
 e m enk i k m gin kesztek t zi nyei. Ipp k f j sztik ez ebid d, bele
 e k tl ba, sziddopta. K s t f j sztek. Jekfojt k  kedzs, dzsüttek
 ojjan k s ssan. Vu ot   nadzsop tizd vel k. Aszonta, n m b nnya,
 ha utánna adzsol l jik és, csek űaszt e nadzs  dzsut mutassák
 m g neki, mer   ojjant m g n m látott. Mellett  minden nap
 l d sztek  k és, de n m tuttak s mire s  m nnyi. Mi k sebben
 keszt nk kopl  nyei, n m vu ot  nnyi s mi, ipp k, hodzs e nev 
 m g vu ot. K tten   k nz rv t. K nyeret m k csek mind  három
 nabba   darabot. K sebben oszt l láttak, hodzs jen n m l sz ju ,
 k t risre k  m nnyi. Jez ot m rcijus elejim vu ot tiz n db , csek-
 hodzs n m siker t, mer ez orosz m  el j p tutta mit akarnunk,
 mind magunk. Sokan  tsz ktek jez k e pol kkok, és jemont k
 hodzsam van. Dzsütt e parancs,  ssz  k  sz d l j ck dnyi, kötő-
 risre k  m nnyi. Csekhodzs nekünk k t front t kell t k r szt 
 t rnyi, eki minket t modot, m g e másikat, eki Madzsarorsz k
 fel j  vu ot. Nekiindutunk. D b  m nt nk je, dilutam m  nadzsba
 f j sztek. Hát akkor uty j j ra f j szteg, vu ot  nnyi. De akkor és mi
 fizettünk r , mer sok e sok koplalás után ű nnyit  v t, hodzs m k-
 szakatt.  m magam és futottam   darabig jerre-  rra. Másnap
 kor r r ggi  odaértünk e harctérre, ehum m nnyi kell d vu ona ez
 oroszra. De ű zok m  v rtag benn nket. E j k tetejire m  mint
 f  vu otak szeri vi  e gippusk k. De csek űaszt tutt k, hodzs
 dzs n nk, hodzs mikor dzs n nk, ű sz n m tutt k.  ddzs ezret
 k r szt  m nt, mer akkor még n m v ttik eszre ez oroszok, mer ez
 egisz erd b teli vu ot oroszje, de e második front  jez ket és jekfojt-

ták. De mi má nem tuttunk átmenni. Ez ejs ő sorokat údzs, ehodzsam vuótak, lēkaszálák, vissza kellēt huzuódnyi. Nem mēsszi tüleny vuót ē vonatut, ojjam magas mind ē ház, uām mögje huzuótunk, mer ot mendvje vuótunk. De lütt ám mellettē egisz nap, oda-odaerēgetētt. E mjēnkjēk mēg látták, hocs hējjába van, ez ádzukat ot hattág, vissza kē mēnni.

Dibe dzsüttek e konyhák, hoszták ez ebidēt. Mēglátta űket ez orosz, kezdett án tūzjēnyi! E konyha mēg údzs uódalvást kezdēt szöknyi. E katonaság mēg utánna! Ez orosz mēg lüdd, de oda sē b...t neki sēnki. Ojjam fjszjas hel vuód, de nadzsog vuótak á, hocs kjēt embēr sē tutta vuóna átfognyi. Csek odabujtunk e juā melljē, osztán ot jūljētünk. Osztám mēgin erekk! utánna! Lassam beirték e konyhát, ēttünk ē juót, osztám mēgim visszahuzuóttunk oda. Egiz dilután od vuótunk. Kū nem dzsühettünk, mer ez orosz közzibjēnk porozod vuóna. No, azutá, hodzs besōtitūt, küatták e parancsot, hodzs mindēnki csōndbe lēdzsēn! Nem szabad beszinyi, sē cigarētāznyi, vacs tūzedzs dzsujtannyi. Akkor összōállottunk, jedzsüttung vissza. Hát ehodzsan kesztünk mēnni, sájmverfērēkje keresētt ám bennūnket mindzsá, de nem velt eszre. Mēgmōnták, mihánt keres, ēccerre mēk kē anyi, údzs nem vész ojjan könnyen eszre. Kisebbem mēgim világítod, de akkor má túl vuótunk, nem látot sēmit. Visszahuzuóttunk mint Prēmiclibe. Rēggjē feljē irtung vissza. Kū lētt advuā e parancs, mindēnki mēnnjēn oda vissza, ehunnaj dzsütt. Dilelūōt mindēnki küpihēheti magát. Dibe mēg dzsütt e parancs, vadzs is inkáb dilulá, hocs helet kē fogluānyi, mer dzsūn án ez orosz! Este feljē űes hat uóra tájba má egisz közziē vuótak. Hēj! Mi lēs mast űt! E mjēnkjēk e tiszték tutták, hodzs baj lēs mast. Ūāzok nem is marattak künd, bemēntek e vározsba. Kū lētt advuā e parancs, mindēnki ehodzsan csek tud lūjjōn, nem is kē ciloznyi. Lütték is osztán ez ēddzsik idzs, e másik údzs. Nem törjūōttek sēmivjē. Kērēsztū-kuāsu mēnt e gojuó. Csekhodzs ez orosz is tūzjēt nadzsba, csek iránt nem tudōt vēnni, mer sōtid vuót, mi mēk jōjlatok rēggjē űt uórájik szūnyet njēkūn. űt uórakkor dzsütt e parancs, hodzs e tūzed be kē szūntetnyi, mer ád van advuā e vár. Ez orosznek mēg lēt mondvuā, hodzs nem lēhet nyuóc uórájig neki bedzsūnyi. űsszō lēt törvjē mindēn. Emi állomi dolog vuót, mind e levēgūōbe mēnt. Emēt lēhetēt mindēt jepusztítottunk. Vuótak puskaporos magazinok, mēg mēk sē keszték, mer lūszēr uāv vuót, uām mēg ēdzs esztendejig is ēlig lēd vuóna, csek ēnni nem vuót. E huszárok tūzjērēk lūājit mim mēgētték, valami huszonōtezēr lūāt mēgēttünk, csekhodzs uāzok is jefottak. Má e huszárok is min dzsalog jártak.

No, akkor nyuóc uórakkor dzsütt ē nacsfejūō tiszt, mēg ē kozák, mēg valami altiszt, uāzok veltik át ehum mi vuót. Fē vuótunk állidvuā dzsaloksák, tūzjērsig, lovasság, mēg mindēmjēli fajta külön. Mikor dzsütték ez oroszok, szirū állott e dzsalokság. Jelēntētē, hodzs jennyi mēg jennyi e számok e parancsnok, akkor uāsz kjērdēsztik, hun állannak e tūzjērēk. Mutogatták, hodzs ot, mer

asz hittik, hodzs minkel mas mindzsa jepusztitannak. Mer miránk igē haraguttak. Jezék mim polákkog vuótak, osztá ha alárom vuót, jezék nem dzsüttek harcunyi, henēm csek lētiérdepütek imát-koznyi, mi mēg mikor ott e fojuósō jefutottunk mellettēk, juól valogba ruktok űket. Haraguttak is ránk, de tēnyi persze nem mertek sēmit.

Odakerüt osztán uāz ez orosz tiszt mihozzánk is. Nekünk e paracsnokunk ē jūōhadnadzs vuót. Mikor uāz e tiszt lēirta, hom mēnyijem vannunk, kezdēd beszinyi. Kezdēd dicsirnyi, hodzs e tūzjēr e legizjēp katona. Ű má sok helēm vuót hardzba, de ez ijje emi id vuót, ojjamba miēg nem vuót. Dirēkt mēgdicsirt, ojjā juó katonág vuótunk, hocs sēhodzsā sē, mēk sē tuttāk közzelitenyi e vārt, nem hodzs bedzsunyi.

Kisjūōb mēgindutag, dzsüttek ez orosz katonák. Ēdzsre huātag, de emi katona od vuót! Dzsüttek muzsikaszūviē, mēg ászlūviē. Mēg ekinek emije vuót, csek űsz szūorta közzibjēnk. Kinek kēnyerē, kinek cigarētájaja, de mind odaszūortla. Dí feljē attak ebidēt. Akkor osztám jē lēttünk ozdvuā, mondzsok ē pár ezēr embēr ē csapadba, osztán kellēt indunyi. Akkor ēdzsmás utá jeindutung be Oroszországba dzsalog. Mindēddzsivjē vuótak orosz katonák, kozákkok. Mēntünk űdzs estjēlig. Este osztám vuótak űcs jaluk, mire oda-irtünk mindēnki jemēhetēt, kereshetēt magának szállás csek hētre vissza kellēdzs dzsunyi. Nēm isz szōkōt mēg ēcs sē, mer haza uccsē tudod vuōna dzsunyi. Mēntünk tizēnēdzs nab dzsalog. Kisebbem má aszonta ez oroz danujjunk, eki ehodzsan tud. Nēm igēn danutag, de mi igē sokam vuótunk madzsarok, belefoktunk ojjam madzsar danajogba. Ojjan danajokad vāktunk, csek űh hajut e postaut. Három nap alatt irtünk Lemberēgbe. Od vuót ojjan nadzs bōrtō, hocs cseknēm ez egisz nípsig belefjērt. Másnap rēggjē ot jártunk jerre-ūārra, hát ēccēr cseg dzsütt e parancs, hot tovább. Ott osztám mint szanaszīt kerütünk. Ki jerre mēnt, ki űārra. Tizēnēdzs nap alatt irtünk állomásra. Ot mēgim bevagonjērosztag bennünkēd, vüttek kit Szibjērijába, kit Ázsijába, kit emērre tuttāk. Tizēnnyuóc napig utasztung vonatom, pejg mēntünk szūnyet njēküin. Emīt oskolába is tanutunk, uāzon e homok-sivatagon is kiēt ē jē nap mēntünk át, nem láttunk más, mi homokkōt. Mindēm jē napra vuótág baktērházok, ehun kerütek e vonatok. Csek tekōnyjūōzs bjēkákāt láttunk, más sēmit. Kisebben e harmadik nap láttunk ijjen girgicēket. Törökōg vuótág vacs tatárok. Kesztek ojjan kissep jaluk, vadzs inkáp sátorok lēnnyi. Ot láttok osztán e tevjēket, uāzoknak min tevjējēg van. No, montok, mas huā vūszneg bennūnket? Akkor vuót ez orosznek ez űnnepcsē. Akkor öt nap nem kaptunk sēmi itjēt sē. Od bent huāgattunk. Űānnyi vuót e tetjūō, majnēm jēemjētek. Mer kü sē tuttāk szēanyi űket. Lēirtünk Taskembe. Ē kozág baragba vacs kaszárnyába. Nahát e többit mēg vütlik. Kit lējjep, kit fējjep hattak. Ē darabig od vuótunk, csekhodzs ot mēg ojjan nadzs vuót e hējsig, nem igēm birtok. E koszt sē vuót juó, e viz mēg igēm meszezs vuócs, csek

forruād vizet ihattunk. Őt huónapig vuótunk od, de nadzs riszē ot maratt. Rēggiē jemēntünk e klozēdba ész vuót, eki egisz hiētēn ot kotut. Jebbe e virhazsba vuótunk. Igē sog bele is pusztut. Tudom mindēn nab vuót ē pár ijen. Ēnnyi kēllēt; juóüzjōm mēgētē ez ebiddzsit, osztán csek jēfordut utközbe, mēg má oda izz vuót, vigē vuót. Nēm is tuttok mi baja, mēg má mēg izz vuót huāvuā. Kisebbem minket osztán kuvūttek tiēglács csinányi. Ūdzs mind itt e Vörözsdombō, sárcs csinátunk, tiēglád vertünk, de nēm igettünk. Tudom ūázoknak e tatároknak mēg ūānnyi vattájog vuót, hocs sē szillit, sē hosszát nēm lēhetēl látnyi, mer ūāzon e vidikēn terēm e vatta. Mi mēg odajártunk szüksigre. Má ippēm virágzot jez e vatta; ūcs küterül, ojjan e virágzsa, mind e mákejj. Jesz hasznátok s., förülsre. De osztár rádzsütt e girgic, hoazs mics csinánunk mi e vattájávjē, osztá jetitották.

Dzsütt e parancs, ötszáz embēr kē vasuti munkára. Minket jevūttek. Csekhodzs vütteg visszafelijē. No, gondutog, bike van! Hazavüsznek! Mer e heleket má ūdzs ősmertēk. Beirtünk ē nadzs vározsba. Ott is küősmertēk má magunkat. De onnaj má másfeljē vüttek. Jevūttek Szibijérija határára. Ot mēk homogbányába kerütünk. Vuót ē nadzs viz, és ojjan nadzs öntisēkecs csinát. Onnaj szállitották e jöhennyet. Ott azjēr mēkszēttēk magunkat! Juó dúgung vuót. Njēmēlik öt rubēll is keresēt naponta. Mindēm vagony után kapunk ē rubēll. Ē darabik szoritottog, de kisebbem má ūānnyi pizung vuót, nēm tuttok micsinájjung velē. Pejg mēhetünk ám vēnnyi akármit. Kisebben gondolok, nēm raknunk mi sódērt, minek? Uccsē tudzsok jepazuānyi e pizst. Nēm raktok. E sódēr mēk kēllēd vuóna. Szittag bennünked, de nēm tuttak sēmire sē mēnnyi velenk. Hosztak oda ijjen cserkiész katonákat. Csekhodzs ēccēr osztám jēlázattunk, hodzs mi nēm mēnnünk munkára. Dzsüttek e cserkiészēk jedzsverje, mi mēg lapátje; montok, ha valaki mer lünyi, azonnal adzsomverdzsēk. Aszontok, ha e katonákat je nēm vüszik, ēcs sē mēdzs dúgoznyi. E katonákat jevūttek, osztán akkor mizs dúgoztunk magunktu.

Kisebben dzsütt ē mestēr, hodzs neki kēllēnē nidzs embēr munkásnak. Mi nidzszen tüziērēk jeketē kabádba vuótunk, monta, hodzs jez e nics jeketē kabátos juó lēssz. Ē csajtaji izz vuót velenk, nēm akart jemēnnyi. Aszonta, ū ez Istennek sē mēdzs jē! Montam neki, dzsere Pista, hátha job lēssz. Jemēntünk, osztán igē juól mēnt. Kisebbem má mi lēttünk ojjam palliērok ez oroszokon. E vasuti sjēnēket igazitottok. Ēccēr majnēm mēgjártok. Ippēg jemēnt e vonat. Ēddzsik sjēn is má igēn kü vuót nyomvuā. Vigik küszēttēk e szēgeket, kümirtēk e közsepim belevertünk ē szēget, mēg má látlok á, hodzs dzsün e dzsorzsvonat. Na, montam, mas csek hama án! Ē kijēt szēged bele vertünk, mēg má ott izz vuót. Ūk kērēsztü robogot rajta, csek ūf füstüt. No, gondutam, ha jem mas künyomdzsa, bisztozs gojuól kapnunk.

Elmondta Imre Sándor 49 év. felsőöri református magyar földműves 1939 július havában.

Debrecen—Kolozsvár.

Imre Samu.

SZOVEGMUTATVÁNYOK AZ ORMÁNYSÁGI NYELVJÁRÁSBÓL.

Lovászság.

Az ény gyerökkoromba még magunk örisztünk a lovajinkakat. Tavasztú őszig mindég. Kihálászsba vótunk. Csak an nem mönt kihálászsba, akinek sog vót a takarmánnya vagy lusta vód vagy jobban szeretött a felesége kizsbiklájjú háni. Este kilendz vaty tíz óra tájba kihajtottunk, osztán kinyügösztüng vagy kibékösztüng a lovakat. Mégis ēlopták a lovat, a békóru is a patáijak mög a mőványijak. Azog vótak ám nagy bētyárok! Vót, hoty két, három pár lovat is ēvilték ēccör.

Ēgy-ēgy csapadba tisz, tizönkét pár ló vót. Két-két embör két óra hosszájig istrázsáta. A többijek naty tüzel raktak, oszt körüfekütték a hívös őszī ēccakákon. Vótak szürgyejinkek, abba heve-röttüng belē, ha sog vót a szunnyog.

*

Vót ojan álomszuszó istrázsa, aki ha elalut, fő nem löhetöt köteni. Ihonni! má kócot is köttünk a lábaujja közibe. Möggyütöttünk, ozd vót mit rügni neki a csillagot.

*

Vagy mögbaronnátunk az ējen embört. Lábáná foktom (fogton, fogva) mökhúsztüng a földön, csakúty kotogott a feje a hupalagos legellön. Ēbujtüng, mök sē tutta, ki baronnáta mög.

*

Vaty ha fa alat feküttünk, lēhúsztüng a fa ágát, lábáná fokton kölőfékkē ráköttünk, a fa mök főrántotta. Oszta vót úty, hogy elengettüng, vót, hogy maga vákta el a kötőféköt, peig (pedig) az űje vót.

*

Mikor jó akartunk tartani a lovakat, evittünk lopatni az uraságéba. No szē (no hiszen) osztá ha gyütt az ör, tüstént széjjēlobbantunk.

*

Mikor naty tüzüng vót, loptunk a mezörü olasz-tököt, oszt möksüttünk. Sasē (sohasem) öttem azütā sē ojā jó tököt, mind akkor.

*

A sárga tögbü tūr' (tört) csinyátunk, oszt kivettünk cönögét fogni. A tököt keltévaktunk, kipucóttunk, a tetejéd vékő fāvā kitámasztottunk. Mikor a cönöge belēmönt, a tūr teteje lēcsattant.

*

Az időt a kakasok kukorékolásárú — odahallott a falubú — mög a hetevé járásárú tuttunk. Mikor kivératt, hajlottunk az ágyásra nyomtatni, vagy möntünk szántani.

Elmondta Keresztes József 70 é. fm., Kákics, Baranya vm. 1941.

Tyúkültetés.

A tikütlethő tojás kē. Legutób, mikor én tikot üttem, jó bēcsaptam a R.-nét. Láttam mējē szép tikjaji vannak, emöntem hozzá tojást kérni, mīha neköm tortába, mōk kaládzsba kéne a tojás. Hazunni kē, mer máskébb oda nem adi sönki sē, még maga nem ütet, mer aszondik, hogy akkor évösszék a tikjajikak hasznát. Ezök a бүdös tikjajim mast eggyet sē tojtak, pedig vam még ötfen is, ozd biza ēszorútam a R.-néhō tojásér. Am mög jó asszō, ad am mindönkinek, amiye csag vā szegénnek. De jót is tōd velem! Azér szeretök tēlön ütetni, mer akkor nyár elején má szép kirántani való csikéjinkeg vannak.

Oszta hát úty szoktunk tikot ütetni, hogy a kosarakat rögge a szómakazā tūjébe möktőccsünk szómávā, oszt a kotyost ēty tojásra rátögyünk naplēmöntik, hoty had essön neki jó a kotyolásnak. Azután tōgyünk alá a többi tojást. Jó mögválogassunk, amejikneg vā jó vámja, mer az a jó fijas.

Van ojan kotyos is, amejik mög nem üné a tojást. Azér mon-tam az uramnak: „Mög nē idd embör minnyá pälinkát, jusson a kotyosoknak izs belülle.“ Mer ha az embör mögitati pälinkávā, mire kijözāszik, mökszoki a tojást.

Kéthetes korába szoktunk mögnizni, hogy mögvetemödött-ē benne a csike. Amejik ápom (zápon) maratt, abba nincs, aszt ēszögyünk alulla. Amejik jó fijas, am má három hét művā kidú mind a kása, amejik rossz, az ēty hónapig is esēvedözik alatta, asz má mögöheti a fene.

Aszondik, hoty péntökön is jó tikot ütetni, mer akkor jó kakasossak lösznek a csikék.

Elmondta Vas R. Juliánna 39 é. fm., Kákics, Baranya vm. 1941.

Pókos Zsuzsa.

Ēfotyttak ezök a rablók. Möksuklottak.¹ A Pókos-nemzet is. Lá az is 'ojā fajvót. Kocsisz Kocsis vót, okorági mag. A Zsuzsát urárú hitták Pókosnak. Kezes asszō vót, fen' egye fene egye ott a temelőbe. Dógzolt acs, csak fölopta.

Ēccör kendör tört Bēnieknek. Azok évótak Söllére.²

¹ Utolsót csuklották, meghaltak, kipusztultak.

² Sellye.

Em mög ikább (inkább) sijetött  t rni, mire m ggy ttek, m k-sz d z tt. Mind gy v t annak, ha zsák, ha lepödő, ha ruha, csag vihesse.

S ll re is újért, m g m g nem fokt k, mikor  vesz tt az im g, galya m g az  ra.

Halála napj m m k K r szra v t, naty t be. Bord vitt a cse-l d knek, akik  smert k. Hozott  rte liszt t, szalonnát. P link t is kapod, de asz m  nem ihatta m g. M gitt k a tor ra. A ut  v tte m g Ist  hidegje. H t...

Elmondta Gergő József 45  . vak. Kákics, Baranya vm. 1941.

Tréfa.

Az  m P t r b ty  v t  m m k csak  ty tréfás emb r.  cc r aszondi a B. Julcsin k :

— H j, Juliskám  j  csodat sas   rt , mind  velem van : sz r s fogam nőtt. Ac  csak az  jjodat ! Tapogas csak m g !

— H j, P t r bátyám nem igaz !

— De Ist  Jézus  ccse¹ igaz, fok csak m g !

— H t m kfogom, de ha m kharapi k  az  jjomat, t bbet m g az udvarába s  l p g b .

Hanem osztám m kharapta az  jj t. Sik ntozott is a Julcsi, sas  felejtém  .

Elmondta Vas R. Juliánna 39  . fm., Kákics, Baranya vm. 1941.

Debrecen.

Keresztes Kálmán.

SZLAVÓNIAI NÉPNYELVI SZÖVEGEK.

A mit-mit csibe.

Az első feket  t luj  j rc nek az első tikmonya t aszt az emb r kik teti, de  gy a m, hogy   h n  alát k l neki t rt nija, és   k mince m g t of k l neki a l nd j n  lni, v ty fekünni ha rom hétig, m g csak   csibe ki nem k l. Mikor kikel,  bb l l ssz   mit-mit csibe.  s az örökké csak aszt mondi : „G zda ur m, mit, mit, mit?” és   g zda nak mind n k va nsa ga t t jjesíti,  mit k va m, mind nt m ksz r z.  s ut ja ra, h    g zda ma  nem t d neki mit p r ncs lni,  pusztíti   g zda t.  kkor  sz mondik, hogy  j t k l neki p r ncs lni, hogy r sta v l merj  ki   Dunából   vizet, akkor inka b  sz kik.

¹  gyse.

Péter Istvánka meg a szitamag.

Pétör Esvaónka lémént Kispálkóho, ászontá neki, hogy : „Ijjés bácsi, úty hálottám, hogy mágaónak vā jófájta szitamággja, és lenne oĵā szívēs, anná belöle ety keveset, hogy az embörnek baör¹ ázer nē keĵjöm pészť kianni, amijér épön nēm muszqój.“ Ez oĵán együgyű gyerökse vót, osztá ebolondítottqók, oszt jót neveltek rájta, hogy, egyöm, még eszt is ehitte.

Tóbi apó bölcselkedései.

Mindönt tudok a vëlaógon, keresztülméntem mind szitaóm, mind rëstaón. Aóprilizsbá ety hónapig fekültem, el vótám gyēngüllet. Mëk kël öregönni. Istenöm, haót mindön este eszt imaót-kozom : „Édös jó Istenöm, Jézus Krísztus, ágy csëndēs nyūgo-dálmát, há jónak laótod. Mást, Urám, lëjekszök, há kedvezöl életömnek, jënkelök.“ — Eĵ, de a fĵjátál örül a vëlaógnak, mer ászt montá böles Sálámon, jó a mi szömeinkel nekünk a nápot nézni. Mi nēm tēhessünk, sē nēm áthássunk sëmmit, hānem csak a jó Átyá, aki fëmelegitöt minket a mi anyaónk méhibe, én csak áho bízok, áho sóhájlozok. — A Náp és Hód nēm aólnak ety hëjbe, csak a Föd. Há forog a Föd, mine² nēm dülnek össze a haózák, aki ronygyos?³ A fődrengést mine vëgyök észre, a fōrdílaóst mēg nēm?

Késa apó tréfái.

Mikor ëccör Késá vët halát Szácskitúl, mēglaótá Vëraóg nanó, ászt kërdi tüle : „Te, Ijjés, hō foktád ászt a szép halát?“ — „Ámá, Vëraóg nanó, odá foktám a tápogatóval a Válkóba.“ Jütt osztá Vëraóg nanó Nagy Erzsével — am mēg oĵám pislogató ásszony — kërdi túlik Tóbi a Szálonya alát, huty hová mënnek a tápogatóvól, mikor nincs is vís, kiszqórátt. Ászondi Vëraóg nanó : „Nēm igaz, mēr Késá iqō szép halákát fogott a tápogátóval! épön tēnnáp. Éde értek a Válkóho, haót ees csev vís sē a Válkóba. Lëtt oszt ákkor náty szitkózaós, kaqōromkodaós, mikor mëktutta, huty így bécsáptá útet.

*

Éccör mēg vët Vëraóg nanó Eszékō szörmámuszt.⁴ Nagy vót a laóbaóra és kërdöszte Késáót, mi csinyaóĵō vele? Am mēg ász

¹ Legalább.

² Miért.

³ Rozzant.

⁴ Szörpapucsot.

montá neki, főze még, máj akkor összecsökik.¹ De a mámsz nem csökött össze, hanem széjelmént.

*

Eccör Késá bécsáltá Jaónozs bácsit még nagyápaómát a rédbe, huty hálaószának, mer igő sok hál van. Béméntek, foktaók a haólót, hideg vót a víz, még nagy vót. Késá mék fénőtözöl vásaórnáplósan. Mikör béméntek hálaószni, mind a hideg raószta űket, mer igē hideg vót. Késá mék csák a pártō jaórt, minthá ijögetlē vóná a gerebjehaólóval a hálakát a haólóbá, bögdöste a vizet. Akko ász mondi Jaónozs bácsi nagyápaómnák: „Pisti, ez a бүdös komá minket bécsápot, béhit hálaószni, osztá nincs ety hál sé. De mást még májd mi csápjok bé űtet. Ászondi Jaónozs bácsi: „Lēhijjok komáót ēde a vízshē, oszt ász monygyok neki: „Komá, od бүgdösse még ász a nagy zöhert (vízi gáz, ot nőv a víz szélin) a gerebjehaólóval, ot van nagy ponyty mék csuká.“ — Ej, akkor még ēkáptaók neki a laóbaóót. Űvőtözš Késá: „Komá, ēgyöm,² tönkre tészik a szép szēremet,³ ággyonűt othon az ásszony. Adok, ēgyöm, ēgy litēr bört, csak erisszēnek el!“

Nēm hálgátták raó, beléhúsztáok a vízbe, mind űp púszkolt,⁴ púszogott,⁵ ákkör jól megbugyogáttáók⁶ a vízbe, oszt ákkör kierisztölték, osztá rákták szenet a száncspárton, osztá száórogáttáók a szēreikeket. Ászondi Késá Jaónozs bácsinák: „No, komá, ēgyöm, én ákártám kietōket bécsápní, de kietōk jobbám bécsápták engōmet.

Lakodalmi mondókák.

Á mēnyásszony áram baóraóny,
áram betű van a vaólaón.
Á vōlegény elōlvási,
elōlvási, lēcsókoli.

*

Szép a laóny ideig,
tizennyōc esztendeig.
De a legény mindáddig,
míg még nēm háózásodik.

*

Piros rózsá borulóba,
mostā vágyunk indulóba.

¹ Összehúzódik.

² Hézagöltő szó.

³ Felszerelés, ruházat.

⁴ Prúszkolt.

⁵ Prúszögött.

⁶ Megbugyorekoltatták.

Mádaór szaól a játeföre,
mást mëgyünk az esküvöre.

*

Nápamásszony kicsi kërtyë,
piros rózsá nyílik benne,
Piros rózsáót lészákásztom,
mëgesküdüit a mënyásszony.

*

Mindöm mádaor paórák káp,
gyírók adot má a páp.

*

Étt az öröm, étt a háson,
mëgesküdüit a mënyásszony.

*

Sárga csikó, csëngő rájta,
házáfelé mëgyünk rájta.
Végig mëgyünk az uccaóba,
a mënyásszony hájlékaóba.

*

Aki minket mëggyaláz,
pokólbá lëgyön kánaósz.

*

Örömánya, gyúcs vëlaógot,
mëkhostuk a gyönygyvëraógot.

*

Levendulá mëgaógasútt,
Gyöke Maóri mëkpaórosútt.
Sok szép legény jáórt utaóná,
Piko Ijjés lét a paórá.

Népdal.

Hő haóttál az éjel, cinëge mádaór?
Áblakódba haóttám, kedves tubicaóm.
Mér nem jütlél hozáóm, cinëge mádaór?
Fëltem az uráttól, kedves tubicaóm.

Nincs ithon az urám, cinëge mádaór,
a háraszti rédbbe lovák utáó jáór.
Jó lová ván néki, hámár házájér,
jáj lész neköd, rózsáóm, hulyhá naólad ér.

MUTATVÁNY A KÉSZÜLŐ SZLAVÓNIAI SZÓTÁRBÓL.

A, Á.

a *a* (-t, -ja) fn. ,az a betű neve‘.

a *a* mutató névm. (msh. -n kezdődő szó előtt és mondat végén; nem ragozható) 1. ,der, die, das; jener, -e, -es‘. *Oja szerettem gyerök vót a, mer nē vót kevésj.* 2. határozott névelő msh.-n kezdődő szó előtt ,der, die, das‘. *Nem ojan a ménése neki, mint a Revizijó apóé.*

a *a* l. ah.

á *qó* (-t, -ja) fn. ,az á betű neve‘.

abban *abba* hsz. ,darin‘.

ablak *ablak* (-ot, -om, -a) fn. ,fenster‘. *Áblakodba hqóltám, kedves tubicqóm.* Nd. Nr. *Mikor a kicsi beteg, baönti a fraqosz, faótyólal kēl lehúzni az ablakot.*

ablakesa *ablakcsa* (-át, -nák, -ja) fn. ,ablakocska‘. *Kicsi haóz vót, két kis ablakcsa vót rajta.*

ablakfa *ablakfa* (-át, -ája) fn. ,az a ráma, melybe az ablak-szárnyak záródnak‘. *Az ablakfa fēfokta a laómpaósvēlaqógot, és szüle észrēvette, hogy ējutta a laómpaóst.*

ablakszem *ablakszöm* (-et, -e) fn. ,ablaküveg‘. *Nyúltám az újaóho, de nem birtám mēffogni, mēr az ég rajta vót, oja vékonyam, mint az ablakszöm.*

ábrázat *qóbraózat* (-ot, -tyá) fn. 1. ,arc‘. *Vót itt egy boszorqány qóbraózatu nanó.* 2. ,arckifejezés‘. *Kivaóncsi vót mindenki a szüle qóbraózattyaóra.*

abrones *abroncs* (-ot, -á) fn. ,reif‘. Nr. *Luca napjaón abroncsból étetik a tikokat, hogy jobban tőjanak.*

abrosz *abrosz* (-t, -á) fn. ,asztalterítő‘ (étkezéskor). Nr. *Karaócsonyeste nem szabád az abrozba kenni (törülni) a kezedet, mer kiszaólkaózik a köröm körül. Az abroszt az udvár felé kēl hajtáni, hogy a kerbe mēnyének az apró jószáqók, nē az ucaóra.*

ad *ad* (-ok, -ol, áltám) ts. i. 1. ,geben, schenken‘. *Ájitok* (adjatok). *Ájitok sótl Áji!* (= adj.) *Áji csal* (= adj csak). *Ágye* (adj, add). *Ágye a gyíszót! Ágyyék Istē jó délebédöt az étvaótyho.* 2. ,verkaufen‘. *Mēnyijér áttá a dinyaótl?* 3. ,rendel, akar‘. *És akkor mégis csak nēm lüttem, hanēm amit Isten qód, mellé mēk, és mēgnézöm, huty ki az, vágy mi az. Ágyyá Istē, huty ahum bément, od gyüjjön ki!* (Tréfás borköszöntő.)

adoma *adoma* (-át, -ája) fn. ,tréfa, tréfás történet‘. *Mind adomaóba lősznek, a terőfjaótl!*

ág *qóg* (-át, -á) fn. 1. ,zweig‘. 2. ,zacken‘. *Mikor jól megnyizöm, haót az epörnyefalevél, mēg az qóga, ahucsō raócsütött a hódvēlaqóg. Az qógát rőzsének montqók, mást mēk há bé vár köttel és csomóba, ugy mondik: fásing.*

ágas *qógás* (-t, -sá) mn. 1. ,ágakkal ellátott'. fn. 2. ,ágas edénytartó oszlop'. *Vót ot ety kizs baltá az qógásbá.*

ágánfa l. akácfa.

aggat *aggát* (-ok, -ol) tn. i. ,lábatlankodik, hátráltat'. *A mácská aggátot neki, oszt az asszom mékhqóborodot* (= megharagudott) *raó, oszt a mácskaót is félkaszabólta. Csak mennyetők mást maó, nē aggásatok étt.*

aggleány *aglëány* (-t, -a) fn. ,véngleány'. *Áglëány a, nēm méhetöt férhō.*

agguosztus l. augusztus.

ágy *qógy* (-át, -á, -ák) fn. ,bett'. *Ász mondik, igō rosz szörbe vān, uty tészik-vészik az qógyrúl lë-fën. Kocsirá qógyaóm* (igy!), *kocsirá laódaóm, mágām is félülök, Jāj édosányáóm, szerëlmezsdájkaóm, mágām is ëlmëgyök* (lakodalmas mondóka). *Sz. Ébontom az qógyát* (= előkészíti a lefekvéshez). *Vetōm az qógyát* (= fölveti). *Elōb fölebrettek, mint az qógy* (= korán felébrettek). *Qógybā mēn* (= lefekszik az ágyba).

ágyás *qógyqós* (-t, -sa) fn., az a hely, amit gabonanyomtatáskor a lovak letaposnak'.

ágydeszka *qógydeszká* (-át, -ája) fn. ,az ágy fenékeszkaja'. *Nr. Este-este mindég mékkentők fokhájmqóvāl az qógydeszkaót, még mágāmāt is mékkërésztltem én a fokhájmqóvāl, hogy odā nē jōjenek az őrdögök.* (A gyermekágyas asszony védekezik így az őrdögök ellen.)

ágyfő *qótyfű* (-t, -je) fn. ,az ágynak az a vége, ahol az ember feje pihen'. *A fejër ruvaóvāl az qótyfűt szokik léteríteni.*

agyonesap *aggyoncsáp* (-ok, -öl) ts. i. ,ütéssel halálrasebez'. *Mondok, kiednek mék heje sincs étt, aki aggyoncsáptá az ápjáót.*

agyonlő *aggyonlű* (-vők, -völ) ts. i. ,golyóval halálrasebez'. *Józsiká, egyōm, tē vágy? Nē lűj aggyon!* *Nr. Áz jutott eszōmbē, a régi öregők montqók, a kísértetöt há lüvi az embōr, mágáót lüvi aggyon.*

agyonüt *aggyonüt* (-öl, -ök, aggyonütte) ts. i. ,ütéssel halálrasebez'. *É há ojan erōs vónqóm, mind aggyonütnēm ászť a bāndaót!*

agyonver *aggyonver* (-öm, -öd) ts. i. 1. ,ua.' 2. ,tönkreteasz, megsemmisit'. *Aggyoverōm miqá* (= miatta) *a szōmōmet.*

ah *á* isz. ,ijedtség, csodálkozás, bosszankodás indulatszava'. *Á, sógor, az Uristenét, mi jáz?*

ahol *ahon, ahont* hsz. 1. ,ubi, wo'. *Nekōm is ú faój még, ahon tēnap belévetťe a mēv a kobaqnyaót* (= belevetette a méh a fulánkját). *Akkor kijed odatéttē lē, ahont nem lehetē mēqlaótni.* 2. ,ott, amott'. *Ahonnī a börtönājto* (Nb.).

ahogyan *ahucson* hsz. ,wie'. *Ki kël mondāni, ahucsō vān a nōtaqbā.*

ajak *ajak* (*ajkāt* v. *ajakot, ajakom, ajakā*) fn. ,lippe'. *Áhucsom békakucsolt a juko, haót az az embōr a szörös ajakaót odātéttē az őrcqójaóho.*

ajtó *ājto* (-t, -já) fn. ,tür'. *Ákärtām belépni az ajtójikon.*

ajtósarok *ajtósárok* fn. ,a sarokvas'. 2. ,a sarokvas beerősítésére szolgáló ajtófélfá és a fal által bezárt szög, ahová a seprút támasztják'. Nr. *Há az ajtósarokba felfaláltatik a seprút, akkor az ördög nem mehet ki* (t. i. ha a nyelére állítják a seprút).

akácafa *akácafa* (-át, -ja) fn. ,akazienbaum'. Nr. Fülfájás ellen "az akácafa" napkelet felőli három ágából főtt teával kell párolni.

akácfavirág *akácfavirág* fn. ,akazienblüte'. *Legjobb a méveknek az akácfavirág.*

akad *akad* (-ok, -ol) tn. i. 1. ,akaszodik'. *Beléakált az akácfa akáca* (Nd.). 2. ,lel, talál, bukkan'. *Osztá akált-é kied zsvagonyokra?* 3. ,kerül, találkozik'. *A hosszónakövmemet kinyitám, oszt az akát szömöm elé: „Ászt büntefi, kit szeret.”*

akar *akar* (-ok, -ol) ts. i. 1. ,wollen'. *Ki mit akárt, ászt kijaqált.* 2. ,készül, már-már megtesz valamit'. *Belé akárt fülni a Válkóbá.*

akár *akár* hsz. 1. ,bár, legalább'. *Ákár dé* (= körülbelül) *kettőt hoztak vóna.* 2. ,akárcsak, mintha'. *Ákkor akár e sē jüt vóna.*

akarát *akarát* (-ot, -tlyä) fn. ,wille'. *Laóm ász mondi az iraós, hugy ety hájszaólunk sē eshetik lē az Úr akaráttyá nélkül.*

akasztófárávaló *akasztófárávaló* mn. ,gazember, semmirekellő'. *Ne haój véle a bitángal, akasztófárávalóval* (Nb.).

aki *aki* ,vonatk. nm., der, die, das; welcher, -e, -es'.
a) személyre: *Ászt laóttá, aki a kalápjáót eltoltá* (eldugta, ellopta). b) dologra: *Áz ēromlott, az a dinnyä, ákit apókqóm hozott.*

akkora *akkora, akkoriká* n. ,olynagy'. *Mint egy légyecsipés, csak akkoriká vót, oszt vérmérgöt* (= vérmérgezést) *kápot.*

akkoriban *akkoraóba* hsz. ,abban az időben, akkortályt'. *Am még akkoraóba hált még.*

akna *akná* (-át, -ájá) fn. ,kémény'. *Haót, ász mondi, tizönkét órákkor megzuhánt aóm az akná. Ávväl nanó kimēnt, még* (megint) *visszá az aknaón.* Nr. A boszorkányok az aknán át jutnak be a házba s azon át mennek ki: *Éty fijatál menyecske laóttá, hogy mékkente mágaót a nápa válámi orvossal* (orvossággal, kenőccsel), *osztá kirepült az aknaón.*

aknaseprő *aknásöprő* (-t, -je) fn. ,kéményseprő'.

alá *aláqó* (-m, -d), *aláqó, -nk, -tok, -jok* n. u. 1. ,unter'. *Mindön egy páraózsnaól mondik: Süveg aláqó, konyty aláqó, hájfonyó aláqó.* 2. ,közelébe, melléje'. *Ákkor a kuckó aláqó ültették* (a menyasszonyt), *teritöttek lē ety tisztá ábroszt.*

alak *alak* (-ot, -ja) fn. ,ismeretlen, felismerhetetlen személy'. *A maósik öldálon ety haóz előtt ety fejér alakot laótot.*

alakítás *alakítáós* fn. ,változtatás'. *Még az a ruhaóm, akibe a temetéső vótám, még van, sēmi alakítáóst nem tettem rájta.*

alatt *alatt* (-ám, -ad, -á) n. u. 1. helyhat. ,unter'. *Étt a fejem alát bütyki van a kendőnek, osztá tör.* 2. ,közelében,

mellette'. *Áz őrđő alát vólták a bętyaórok.* 3. ,mögött, végében'. *Kertem alát sejöm rét* (Nd.). 4. időh. ,innerhalb, während'. *Egy nap alát kéccór is ęmén.*

áldomás *áoldomaós* (-t, -a) fn. ,ivás a vásár vagy szerződés megkötésének örömére'. *Ász mondi a vezér, igyuk még ráó az áoldomaóst.*

áldozó *áoldozó* fn. ,áldozócsütörtök'. *Táváj áoldozókor réggel jütt az öreg Börká a Válkóra a vőrsaóker.*

áldozócsütörtök *áoldozócsütörtök* fn. ,Krisztus mennybe-menetelének ünnepe'.

alj *áj* (-át, -á) fn. 1. ,valamely tárgy alsó része'. *Bé ván raóncóllal, az ájjá slingólt.* Nr. *Há a pöndőj ájjáóval törülik még az árcgól a kicsinek, ákkor nem górt neki az igézet.* 2. ,salakja, söpredéke valaminek'. *Ne vágyok én a legények legájja, Sēm a fője, sēm az ájjá é vagyok* (Nd.).

alkonyat *álkonyát* fn. ,napnyugta'. *Álkonyát lét, mire házá-jüttünk.*

áll *aól* (-ok, -ol) tn. i. 1. ,stehen'. *Haót ott aól ęgy laóny tisztá fejér szoknyaóba.* 2. ts. i. ,túr, kibír'. *Hideg a víz, nem aólháttya* (Nd.).

állandóan *áolándóján* hsz. ,mindíg'. *És a kemince mögött, ot kél neki aólandóján ülni vágy fekünni haórom hétig, míg csak a csibe ki nem kél.*

állat *áólat* (-ot, -tyá) fn. ,tier'. *Furcsá aólat a pocok* (Nd.). *Ej de nem raózutottám ęgyet a rút aólattyaóra.*

állál *áólaól* (-ok, -ol) tn. i. ,álldógál'. *Ódámént, ahol az őrszem aólaólt.*

álló l. olló.

álmodozik *áólmadozik* (-ok, -ol) tn. i. ,álmodik, ábrándozik'. Km. *A mácská is tējel aólmadozik.* (= Mindenki arról ábrándozik, ami után vágyik.)

alma *álmá* (-át, -ájá) fn. ,apfel'. Lásd: *sávájó, paóris, szentivaóny, jeges, cigáóny, arany, borizü álmá*).

álmodik *áólmádk* (-ok, -ol) ts. i. *Ászt aólmáttám, huy mékháltal.*

álmós *áólmás* (-sán) mn. ,schläfrig'. *Ákkor még én aólmás-sám, még ijettē fejér ruhaós laónynak laóttám.*

áalom *áólom* (*áólmát, aólmák, aólmá*) fn. 1. ,alvás, alvó állapot'. *Nēm jó neki az aólmá áziltáóttól fogva.* 2. ,álomkép'. *Hoján aólmát aód a Mindőhátó.* Nr. ,*Ász mondik, huy ákiknek náty tídejik van, nem tugaóók az aólmákát ęlmesélni.*

álnok *áólnok* mn. ,ravasz, nem igazmondó, hütlen'. *Áólnok szaódal csáltád még a szívemet* (Nd.).

alsóponyva *alsópōvá* (-át, -ájá) fn. ,ágylepedő'. *Réggel ákártám, huy májd lęjün az aógyrúl, tészók neki maósik álsó pōvqót, amá (= ime, lám) nem bírt lęjüni.*

alszik *álszik* (*álszok, álszo* v. *áluszol, áluttam, álutt, álugy-*

gyon) tn. i. „schlafen“. Akkor kérdészem: „Hogy alut Láci apóka az éjél?“ É sənki szaólaósaón nēm szeretők álunni.

általellenben aótátlellembe hsz. „szemben, átellenben“. Itt vān az embör aótátlellembe.

ám aóm hsz. l. „bizony“. É sē igön töröm aóm a fejömet a jövendökön. Māst nēm ige sűtik aóm a kalaócsol.

ama amā l. isz. mtsz. „ime, lám“. Amā, fēniri! (= felírja) Haót oda vān a többi, amā. Oja hērtelen amā mēkhált.

amit aómit (-ok, -ol) ts. i. „rászed, becsap“. Csāk a népet aómiti el, elég rosz az, hūgy ijöget (= ijesztget).

András Andris „férfi szn.“.

angyal anygyál (-t, -ok) fn. Saór kerék csillág ragyog, anygyálom, ásszonyom (Nd.). Nr. Valāmikor montóok az öregök, huty káraócsongeste, féljéjkelkor énekelnek az anygyálok: Jövel Szentlélök Uristen.

ángy aónygy (-ot, -á) fn. „sógornő“.

ángyoesa aónygyócsá (-át, -já) fn. „u. a. kicsinyítve“. Aónygyócsá attā?

ángyomasszony aónygyomásszony (-t, -a) fn. „sógorasszony“. Aónygyomásszony mēg laótá, mikor nyittá, mēk csuktá a taóblaót.

anya anyā (-át, annyā) fn. „mutter“. Nēm ijedök mēg, mēk kēl éccör hālni, aki anyaóttúl születött. Á mi örvosunk az az égyg, aki minket az anyaónk méhibe fēmmelegített, ábbā hiszek.

anyika anyikā (-át, -ájā) fn. „édesanya“. Montām anyikaóm-nāk, gyócsá mēg a gyērteót.

apa apā (-át, apjā) fn. „vater“. Ász mondom neki: éd mēg apaóddal esztet. Gút, csā nēm apaóod aóstá (Tr.). Áz apaóod bocskoraót!

apadt apátt mn. „összeszáradt, összeaszott“. Ami gáz vām benne, mēk hēzag, mēg apát szöm (a bah között), ászl kihúlattyá a rēsta.

apika apikā (-át, -ájā) fn. „édesapa“. Ejnye, ejnye gágáeszű (= ostoba) — ász mondi apikaóm — haót nēm a szaójóábā a pipā, osz szidi a gyērket.

apó apó, apő (Haraszti) (-t, -já) fn. 1. „nagyapa“. 2. „öreggebb férfi rokon, öreg ember“. Á jó réggelēt az apójaónak, haót mást minē (miért) nēm lötyögött (beszēlt)? Mesēld ēl, mikor fēhúsztóok apót a gērēndaóra. Poci apő nótáójā ez.

apóka apókā (-át, -ájā) fn. „nagyapa“. Apókaóm szoktá beszélni, hūgy egy családót mindön éjél mēgnyomkofták.

apolkózik apōlkōzik (-ok, -ol) ta. i. „csókolozik“. Haót tē, égyöm, mēg apōlkōzol is?

após após (-t, -a) fn. „schwiegervater“. Apósunknāk mēg-mēgnyilalott a dērēkā, osztā fekszik, mer igō faójlali.

április aóprilis fn. „az év negyedik hónapja“.

apró apró, aprő (Haraszti) mn. „kicsiny“. Apró fējcsék (= fejcsékék) máratták rájtā. (t. i. fűrtök a szőlön). Aprő Jaónozs baótyaóm (Gn.).

apróbojtorján *aprobūjtorjón* fn. ,Agrimonia Eupatoria'-Nr. Megfőzik és a levében fürösztik a gyengélkedőket : „*A nágyo. kát, még a kicsikéket fürösztik benne, hā betegők.*“

aprójóság *aprójószaóg* (-ot, -a) fn. ,a házi szárnyasok gyűjtőneve'. Az *aprójószaóg* összerondította a *törnaócot*.

aprószentek *aprószentők* fn. ,aprószentek ünnepe dec. 28-án'. Nr. *Aprószentőkör nem jó mosni. Aprószentőkör hoznág bé vesszót, mēk szokik vērni egymáost, oszt akkor nem lésznek bihicsőssek.*

arany *arány* (-at, -ok, -a) fn. 1. ,gold'. 2. ,aranyból készült'. *Adok négy mérő arányát* (Nb.). *A menyásshony árambóraóny, Áram betű vān a vāólaón* (lakodalmás mondóka).

arat *arát* (-ok, -ol) ts. i. ,kalászos növényt kaszával levág'. Km. *Ki hūgy vet, úgy arát.*

aratás *arátaós* fn. ,kalászos növények levágása és összetakarítása'. *Árátaós utáón érik az a körte.*

are *arc* (-ot, -a) fn. ,antlitz'. *Nēm repel ki az arcá, csak ojár gūgū (= daganat) vā rájta.*

árnyék *áornyék* (-ot, -a) fn. ,schatten'.

árok *áorok* (*áorokot, áorokok*) fn. ,graben'. *Náty saór vām, még nágy áorokok vānnák.*

árpa *áorpa* (-át, -ája) fn. ,gerste'. *Áorpa is vām, mégiz zábot kérnek* (Nd.).

arra *ará* hsz. 1. ,oda, abba az irányba'. 2. ,ott'. *Haót hogy élődnek ára?*

arsó l. orsó.

árva *áorva* (-át, -ája) fn. 1. ,weise'. 2. ,elhagyott, magános, gyámoltalan'. *Áorva az a cigáóny, kinek lovā nincsen, Én is áorva vágyok, mēr szeretóm nincsen* (Nd.).

árvika *áorvika* ,u. a. kicsinyítve'. *Ó, lelköm, haót áorvika?*

árvahagyó *áorvahagyó* mn. ,a halott, aki árván hagyta gyermekeit'. *...hijgóbā kereslek, uccse taláólak még, Szerelmes, édős áorvahagyó leónycsóm, Aki it háttád a fījajidat* (sirató).

ás *áj* (-ok, -ol) ts. i. ,graben'. *Mikor a naty kánólist áójtaók, kérdések lákták étt.*

asszony *ásszony* (-nt, -ok, -a) fn. ,férjes nő, feleség vagy özvegy'. *No ásszony, hosztám válámit, amit még soha nem éttél.*

asztal *asztál* (-t, -alok, -a) fn. ,tisch'.

asztalesa *asztálcsá* (-át, -ája) fn. ,asztalka'. *Tēd odá az ásztalcsáót, táónyércsáót hoz ki.*

átalmegy *átálmén* (*átálmegyök, -öl*) tn. i. 1. ,durch-übergehen'. *Ákkor átálmén a gázdá, még a kováócs, nyézik, mi a bájjá az öregásshonnák.* 2. ,átesik (viszontagságon)'. Sz. *Áátálméntem én mind szitaón, mind rēstaón* (átesett sok viszontagságon).

átkolódik *átókolódik* (-ok, -ol) tn. i. ,átkozódik'. *Ákkor nanó igōn csunyaón átókolódott, ákkor széjelszáltunk.*

átkózik *át*átkózik (-ok, -ol) tn. i. ,u. a.‘ *Ákkor utójaóra maó igöm bosszus lét, szitkózott, átkózott.*

átok *át*atok (*át*okot, *át*okok, *át*oká) fn. ,fluch‘. *Kápot is anyi átkot, huýy nincs talá (= talán) anyi hájaszólá á fejen.*

átrostál *át*róstálól (-ok, -ol) ts. i. ,a rostára öntött gabonából, babból stb. kirázogatja az apró gazokat v. silány szemeket‘. *Ákkor mēm-mēg (= ismét) átróstaójjok, ami gáz vám benne, mēk hézag, mēg ápat szöm, ászt kihúláttya á rēstá.*

atya *át*ya (-át, -tyá) fn. 1. ,Isten‘. *Náty fē van á jó Átyá, de nágy aláó láót.* 2. ,apa‘. *Á kérők vólták á gyerők áttya, mēg áz ánnya.*

Atyaisten *Át*yaisten fn. ,Isten neve indulatos beszédben‘. *Áz Át*yaisten tunnaó!

augusztus *át*ógúsztus fn. ,az esztendő 8-ik hónapja‘. *Májd élmul áógusztus, oszt ne vót esőcse (= eső kicsinyítve).*

avval *áv*val hsz. ,akkor, azután‘. *Á táórófódöm mēnt, ávval étúnt.*

azért *áz*ér hsz. 1. ,darum, daher‘. *Ázér, hogy én cudár legé vágyok, á kend láónya szeretője vágyok (Nd.). ksz. 2. ,mégis‘. *Setétnek ázér setét vám, mer nincs hódvēláóg.**

ázik *át*zik (-ok, -ol) tn. i. *Háóde gyeretők (= gyertek; éde, ét nem áósztok!*

aziltó l. azóta.

aziltátulfogva l. azótátólfogva.

azóta *áz*iltó hsz. ,seither‘ (Rétfalu). *Nēm láóttám áziltó, miltó ét vágyok.*

azótátólfogva *áz*illaótúlfogva hsz. ,azóta‘. *Miltá á csērēsnye éffogyott, ázillaótúlfogva mindég vám mit enni á szőlőbe.*

azután *áz*utaón, *áz*utá hsz. ,nachher‘. *Még májd ázutaón ákárok kérdőszkőnnyi (= kérdezősködni). Ázuta nyézöm, hogy ē van törrel á sívó (szívó = lopó).*

Debrecen.

Deák Györgyné Bartha Katalin.

SZÓKINCSGYŰJTÉS A BARANYAMEGYEI NAGYVÁTY NYELVÉBŐL.

ágyi ruha ~ (-át, -ák, -ájja, -ájjik) fn. ,ágynemű‘. *Levendulát szoktam ágyi ruha közé tőnni.*

almol *alam*ó ~ *alm*ó (*alam*ojj ~ *alm*ojj) ts. i. ,szalmát rak az állat alá‘.

alom *alam* (-ot ~ *alm*ot) fn. ,háziállatok fekvőhelyére szórt szalma‘. *A marháék alá alamot hortam.*

Alsóágad *Ás*óágad hn.

annyrán ~ hsz. ,annyira, oly nagyon‘. *Annyirám mögrákták ezők á nyullak á gyüműcsfáka.*

áta-bota ~ (-án) mn. ,rendetlen, tökéletlen'. *Hőj, de áta-botá rakták össze eszt a kazát. Nagy áta-bota gyerekek vót.*

átellenben *áttal* *ellembe* hsz. ,gegenüber'. *A pástorkuttal áttal ellembe vót az a gödör.*

azt tudnám *asz tunnám* ,úgy gondolom'. *Asz tunnám, kétszáz pöngőt kapott érte.*

bakhát ~ fn. ,a koesiútnak a két kerék nyom közé eső dombos része'.

baricskálgat *baricskágat* (-ok, -ó, *baricskágassunk*; -tam; -ni) ts. i. ,sekélyen, felületesen szánt'. *Csak úgy baricskágatott a gyerekek, mit ér az?*

benne ~ hsz. 1. ,valaminek a belsejében'. *Hidegül kő bele-tönni a föstégbe, hogy benne ájjon égyg éjjel.* 2. ,belőle'. *Juliskám főzöt ténnap káposztalevest, oja jó izüt tuttam benne önni.*

bíbor ~ (-t, -gya) fn. ,fátyol' **Nr.** A régi női ünnepi viselethez tartozott. — Szakadozott, ócska *bíborral* szokták rákötni a megfestendő húsvéti tojásra a lóhere vagy egérfarkú-fű levelét. A fátyolt ugyanis átjárja a festék, s csak a levél helye marad fehér.

bíboros ~ mn. ,fátyollal készült' (tojás). *Rajzúttat csinyátok vagy bíborosat?*

bikla ~ (-át, -ák, -ájja) fn. 1. ,ráncos, fehér szoknya'. *Tizőhat szé biklám van, abba löszök étemettel.* 2. ,alsószoknya'.

bír *bir* (-ok, -sz, -gyunk; -om, -od, -i, -gyunk, -itok, -ik; -tam; -ni) ts. i. ,tud, képes valamire'. *Bírsz éneköni? Szé é vagy rekeddē.*

bone ~ (-ot, -ok, -a, -ik) fn. ,comb'. *A tár hónajj alat kő (kel), mög boncon.*

böndörödik ~ (-ött) tn. i. ,perdül, penderedik'. *Úty kiforgattak, hogy a ruha csak úgy böndörödöt rajtam.*

börzsöny ~ (*börzsönt*) fn. ,tojásfestésre használt színes for-gács' **Nr.** Régen boltban árulták. Vízben megfőzték, s ezzel a lével festették meg a húsvéti tojást.

bubucs ~ (-ot, -csa) fn. ,bogyó, a növény gömbölyü termése'. *Kis fekete, apró bubuccsa van nekijje. Hogyam vam bubuccsa, ha nem virágzik?*

-**bugota** ~ (-át, -ájja) fn. ,kenyértésztából készült étel'.

büdös ~, *bidös* mn. 1. ,rosszszagú'. 2. ,gyalázatos, szemtelen'. *Bidös csibe, minygyá béggyün a kerbe.*

euka ~ (-át, -ák, -ájja) fn. ,zaeskó'.

esalád ~ (-ot, -ok, *csalággya, csalággyik*) fn. 1. ,familie'. 2. ,családtag'. *Éjen tébe még a fíjatal sē kívánt kimönni, nemhogy az örek család.*

Cser ~ hn.

eserfes ~ mn. ,bőbeszédű, nagyszájú'. *Cserfes vót annak az annya is.*

esirázik *csirzik* (*csirzött, csirözna*) tn. i. ,csirát hajt'. *Ki-*

csirzott a buza. Nem mergyük lérakni marokra (zabot), mer ha mēgázik, hozzá csirözna a főthöz.

esordás csardás (-t, -ok, -sa) fn. ,tehénpásztor'. *Écs csardást ismertem egész korosságomig. Ezök a csardások nem figyēnek rája, hogy a nagy iszō kirági a csöcsöt.*

esökött ~ mn. ,fejletlen, a fejlődésben megállt'. *Nem nyött mög jól, csököt maratt.*

esörrenés ~ fn. ,zaj, zörgés'. **Sz.** *Tányér, tál csörrenés nekü nincs* (= minden háznál van néha veszekedés).

esupor ~, **csopor** fn. ,csoport'. *Écs csuporba ,egy rakáson, egy tőből'. Ojan csuporba nyől ki, mind a gyopár.*

esurka ~ (-át, -ák, -ájja) fn. ,hurka'. *Mink csak kásáscsurkát tötöttünk ebbe a disznóöledbe. Hajdinkásás csurka* (= hajdina-kásás hurka).

esurkamadzag csurkamazzag (-ot) fn. ,a hurka két végét bekötő madzag'. **Nr.** *A menyasszonyt vivő koci rúdjára szokták kötni tréfából, mert azt tartják, hogy a ló megérzi a szagát, és nem indul el.*

esuta ~ (-át, -ák, -ájja) fn. 1. ,kukorica száraz szára'. *Tēnnap csutát vótam égetni. Csuta szönni vótunk.* 2. ,szemektől megfosztott kukoricacső'. *Raký ēty kis csutát a tüzre.*

dalol danó (danolok, danósz, danójjunk; danoli, danolik; danótam ~ danútam) ts. i. ,dalt énekel'. *Mögvacsorásztunk, danótunk, ēmöntünk haza.*

Derékszél Dérékszé hn.

disznóól ~, **disznókóla** (-át, -k) fn. ,sertésistálló'. *Ot löznek a disznókólak hátú.*

disznóölet ~ fn. ,disznóölés'.

dolgozónap dōgzónap fn. 1. ,wochentag'. — hsz. 2. wochentags, am wochentag'. *Mast is csak ējem pocskos vagyok, min dogzónap.*

durgat ~ (-ok, durgacc, durgassunk; -tam, -tá, -ott) ts. i. ,pattogat' (kukoricát, ostort). *Ergye ki tē lán, durgat a kanász.*

durgott kukorica durgot kukorica (-át) fn. ,pattogatott kukorica'.

döngör ~ (-e) fn. ,hepe-hupás, dombos rét'. *A lapissán nem oja szēna teröm, mind a döngörön. Ott a nagy döngöröm van öleg virág.*

döngörös ~ mn. ,hepe-hupás, dombos' (rét). *Ojan döngörös réton szokot lönni ējen.*

dülő ~, **dilő, düllő** (-t, -je) fn. ,szántóföldek sora'. *Az én uram natypéntökön szokott ēmōnni a Harmadozs dilōbe ostonyelér, mer a jáger akkor nincs ott.*

egyel-begyel egyel-bēgyel mn. 1. ,nem egyszínű, tarka'. *Égyel-bēgyel fajta tik* (= fehér-feketeszínű tyúk). 2. ,áta-bota, tökéletlen'. *Haj, de egyel-bēgyel munkája van ennek is!*

elebe elejbe (-m, -d, elejbünk, -tök, elejbik) nu. ,vor'. *Nem mégy el apád elejbe?*

éles élös (-sen) mn. ,scharf'. **Km.** *Két élös fejsze nem jár össze* (= két mérges embert nem tanácsos összeereszteni).

élesztő öllesztő (-t, -je) fn. 1. ,hefe', 2. ,sauerteig'. *Ténnap mögásztattam az öllesztőt.*

ellamol *ēlamol* ~ *ēlamó* (*ēlamolok*, -*ósz*, *ēlamójjunk*) ts. i. ,a kender lamját (lombos tetejét) leszedi'. *Jaj, hát még most elébb ēlamolom a kendőrt. Mikor főnyűjjünk a kendőrt, ē szoktunk lamóni.*

előbbekben *előbbegbe* hsz. ,régebben'. *Előbbegbe a köröszgyerököknek is szoktak vinni nyuszkát.*

előjáró ruha ~ (-át, -ák) fn. ,mindennapi használatra szánt ruhanemű'.

engedelmes engödelmes mn. 1. ,szófogadó'. 2. ,enyhe'. *Ha március jó engödelmes, jó ēvetni a cukorbabot.*

eszik *öszik* (-ök, -ő, *ögyünk*, -*tök*, -*nek*; -*öm*, -*öd*, -*i* ~ *össze*, *összünk* ~ *ögyünk*, -*itök*, -*ik* ~ *összék*, *önnék*; *öttem*, *ötté*, *övölt*; *öttem vóna*) ts. i. ,essen'. *Nem monygyunk, nem sokat öszik, de azér övögetik. Fele mindönkor sē tudok önni. Ösző kedvesöm bubucát? Km.* *Aki sok levest öszik, as sokáig él.*

észrevesz eszrevész (-ök, -ő, -*vögyünk*, -*tök*, -*nek*; -*vöttem*) ts. i. ,wahrnehmen, bemerken'. *Vasárnap vöttünk eszre, heljén egész nap nisztem, kedre vēradora mögdöglött. Nem vöttünk eszre, hogy a hasa alla dagatt.*

észtürelem esztürelöm fn. ,az ész megeröltetése'. *Hát azér nagy esztürelöm köll ennyi tanuláshó.*

favilla favella (-át, -ák, -*ája*, -*ájik*) fn. ,fából készült négyágú villa'. *Sértőjék magik csinyátak favellát. Nr.* Szénagyűjtésre használják.

fekélődik ~ (-ök, -ő, *fekélöggünk*) tn. i. ,feküdget'. *Ebbe a hébbe mék fekélöttem.*

Fekete hegy Fekete högy hn.

felálltogat fölátogat (-ok, -*átogacc*, -*átogassunk*; -*tam*) ts. i. ,föállít, fölrak'. *A kemönce tetére fölátogassunk az edént.*

félkészkosár fékészkosár (-*kosarat*, -*kosarak*, -*kosara*) fn. ,egyfülü kosár'.

Felsőágad Fösőágad hn.

févaj, févó, féva (-t) fn. ,ruhatekeres, melyet a kosárvivő asszonyok fejükre, a kosár alá tesznek'.

fogyta fotta (-át) fn. ,a hold fogyása'. *Hajmát csak fottával jó ütteni* (ültetni).

folyosó fojosó, folosó (-t, -*jja*, -*jjik*) fn. ,a bőrön elterjedő sok gennyes seb'. **Nr.** Egérfarkú-fű (*Achillea pannonica*) levélvel gyógyítják.

fököny ~ (*fökönt*, -*nye*) fn. ,szemölcszerű kiütés'. *Fökönnyökkel vót teli a mája.*

fölostököm ~ (-öt) fn. ,reggeli'.

füente fűjente, fijente hsz. ,fű-korában, zsegen, zölden'.

A gyim-gyomot mék sássasam, fijente kiszéggyünk, mer ényomi a buzát. A buza úgy zöd fujente.

gegehűtés *gegehűtés* (-t, -se) fn. ,torokfájás'. *Ténnap az ém fijam ojan gegehűtést kapott.*

gica ~ (-át, -ájja) fn. ,kis ágacska, melyen keresztül tollat, vagy cipőfűzővéget húznak'. A *Rézijé nem oja jó a gicájja*. **Nr.** Húsvéti tojás hímzésére használják. A tollat vagy cipőfűzővéget meleg viaszba mártják, s különféle mintát rajzolnak vele a tojásra.

göcs ~ (-öt, -cse) fn. ,fatuskó'. A *nagy göcsöt behentörítőték*. *Égy mél göcs ki vót likasztval, abba hupótunk a tányérvérágot.*

göröngyeg *görönggyeg* (-öt, -ök) fn. ,scholle, klumpen'. *Mögdobátág görönggyeggē.*

gudváncás ~ mn. ,beteges, rosszul fejlett' (disznó, malac). *Ojan gudváncás vót az a malac.*

Gyepszegés *Gyöpszegés* hn.

gyógyul *gyógyél* (-ok, *gyógyész*; *gyógyétam*; *gyógyénák*; *gyógyéna*; *gyógyéjjon*) tn. i. ,genesen'. *Gyógyéna mők szögény gyerök*. *Nem bir gyógyéni*; *ha varasodik, törík a seb.*

hajonfőn *hajomfén* hsz. ,fedetlen fővel'. *Vaty kalapossam, vaty hajomfén.*

Harmados ~ hn.

harmados ~ 1. fn. ,a termés harmadrészéért dolgozó földmunkás'. *Szántójék harmadossátú hallottam*. 2. mn. ,harmadrészért bérbe adott' (termés). *Harmados kukorica*.

hazul *hazu* hsz. ,hazulról'. *Észökik a gyerök onnét hazu*.

hegy *högy* (-et, -ek, -e ~ -i) fn. 1. ,berg'. 2. ,szőlőföld'. *Hun a natypapa? Émönt a högybe borér*. 3. ,valaminek a csúcsa, vége'. *A fának a högyi ē vam vágga. Ojam mind az ujjom högyi.*

Hernád *Hėrnád* hn.

hétlő *hetfe* (-én) fn. ,montag'. *Vasárnap vőtünk eszre, hetfén egész nap nisztem, kedre vėradóra mögdöglött.*

hímez *himöz* (*himzök*, *himző*; *himzöm*, *himzi*) ts. i. ,színesre fest' (húsvéti tojást). *Most nem himzök tojást. Hányat himző?*

himlik ~ (*himlött*) tn. i. ,omlik'. *Oja jó föld vót, hocs csakúgy himlött.*

himlős ~ mn. ,porhanyós, omlós' (tészta, föld). *Ha jó himlős a föld, gyorsam végig porlasztya a borona.*

hirtelen *hörtelen* 1. mn. ,indulatos'. *Nagyö hörtelen embör vót az uram*. 2. hsz. ,hirtelenül'.

hitvány *hitfány* mn. ,ócska, rossz'. *Hitfám fazégba parazsat mertem. Hitfán köténnyel bē szoktam tekerni a kezem, ha csollánt szödök.*

hóborkás ~ mn. ,hóbortos, bolondos'. *Az éty kicsit hóborkás az az öregasszon.*

hol *hon*, *hun* hsz. ,wo'. *Hát tē hon tanútađ eszt?*

hordat ~ fn. ,a gabona betakarítása'.

hosszú *hosszi* mn. ,lang'. *Mögün* az embör eszt a hosszú telet.
hová *há* hsz. ,wohin'. *Há mönnek* mast? *Mindönét* ol kel
hagyni; *há vigye*?

hupol ~, *hupó* (*hupolok*, *hupósz*, *hupójjunk*) 1. ,ver'.
 2. ,kendert tör'. *Hampasékná hupónak* mast *kendört*. L. meg-
 hupol alatt.

hurka l. *csurka*.

hurkamadzag l. *csurkamadzag*.

idén ~ hsz. 1. ,a folyó évben'. 2. ,évben'. *Ez a komló öleg*
lősz két idén is. *Mindön idém főzök* büeskeléqvártot. *Mindön idén*
nincs annyi egér, *taval sog vót*.

idő ~, *üdö* (-t, -k, *ideje* ~ *üdeje*) fn. 1. ,zeit'. *Szalat* az idő,
a fijatalok nyőnek. 2. ,wetter'. *Sok rossz üdö* mijatta *nem möhet-*
tünk ki. *Nagyon goromba idő van*. 3. ,jó idő'. *Jár rája idő* (= jó
 idő jár rá).

igénybe vesz igénybe vősz ts. i. ,rossz néven vesz, harag-
 szik'. *Nem is vőszöm igénybe*, *hogy szerü tördélék* lē a *mákom*.

ilyen *éjen* nm. ,solcher'. *Éjen tébe még a fijatal* sē *kivánt*
kimönni.

ing imög ~ *ümög* (*ingöt* ~ *üngöt*, *inge* ~ *ünge*) fn. ,hemd'.
Rét ümögbe (= egy szál ingben). *Van némöjik* asszon, *aki az urá-*
nak a haját és az ingét is éviszi a javóshó. **Sz.** *Nem vót rajt a szép*
ünge (= rossz kedve volt). *Éccör vótam a főjeddzöné*, *hogy jó*
imög vót rajta.

ír ir (-ok, -sz, -junk ~ *gyunk*; -om, -od, -i, -itok, -ik) ts. i.
 ,schreiben'. *Rá vót irral* (= írva) a *kocsira a neve*.

iszik ~ (-ok, -ó, *igyunk*, -tok, -nak; *ittam*, *ittá*, *ivott*; *innék*;
igyá, *igyatok*; *innya* ~ *inni*) ts. i. ,trinken'. *Jobban tudok rá*
innya, *mind a husra*. *Sömmit ű nem akar innya*. *Még elébbegbe*
ittam *ely fé kalázlira valót*.

isztorhéj ~ (-at ~ -jat) fn. ,eresz'. *Az a rémithetellen naly*
hó majnem éllen az isztorhéjat elérte.

iztelen *isztelen* mn. ,kedvetlen'. *Jaj fijam*, *de izztelem vagy*.
Sokszor mögvan az én nálam, *hogy ojan izztelem vagyok*.

javas *javós* (-t) fn. ,kuruzsló, boszorkány'. *Van oja* *javós*,
aki mökfeji a kendőt. **Nr.** *Ha ember*, *vagy állat megbetegszik*, *és*
nem tudják mi a baja, *elmennek a javóshoz*. *Az meg tudja*
mondani, *ki rontotta meg az illető embert vagy állatot*, *s az*
orvosságát is megmondja. — *Boszorkányos hatalma van*. *Azt*
tartják róla, *hogy Szent György-napján hajnalban abroszba*
vagy fejkendőbe gyűjti a növényeken lévő harmatot. *Ezzel a*
ruhával tudja aztán más tehenétől elvarázsolni a tejet.

jel gyel (-t, -e) fn. ,zeichen'. *Bétőttem a zsótárba gyelnek*.

jere gyere (tb. 2. sz.: *gyeretök*) tn. i. ,jőjj'. *Gyeretök önni*,
kész az ebéd.

jő gyü mn. ,jövő'. *A gyü télöm mögen kő vönni cipőt*.

jön gyün (*gyüvök*, *gyüössz*, *gyüjjünk*, *gyültök*, *gyünnék*;
gyüttem, *gyünnék*, *gyüjje*; *gyünni*) tn. i. ,kommen'. *Maj gyün-*

nek a mi embörinkek is. De még vót szorulás, ha gyütt a jölhő. Öj, de csunya ziher gyün erre.

kalázli ~ (-t) fn. ‚kis pohár‘. Még elébbegbe ittam ety fé kalázlira valót.

kapanyél ~, *kapanyel* (-et, -e) fn. ‚der stiel der haue‘. **Sz.** *Kapanyelbe viz van* (= a kapálás megizzasztja az embert).

kaszálat ~ fn. 1. ‚kaszálás‘. *Örekfi kaszalatkor.* 2. ‚rét‘. *Kétféle konkó van: eggyik buzába vam, másik kaszladba.*

kehe ~ (-ét, -éjje) fn. 1. ‚köhögés‘. 2. ‚köhögésben nyilvánuló lóbetegség‘. *A kehém mindő lónak körösztü kel mönni. A fara is kifakad a kehétü.* **Nr.** Köhögés ellen nagyon sokféle teát isznak. Hársfavirágból, bodzavirágból, ezerjófűből, zsályából, vöröshagyma héjból, zabszalmából, a dió kemény héjából szoktak teát főzni. A lótej fogyasztását is hatásos szernek tartják. A ló keheességét örömmel gyógyítják. Van, aki főtt árpával vagy tyúkganéval gőzöli a beteg állatot.

kehél *kehöl* ~ *kehő* (*kehölök, kehősz, kehölünk* ~ *kehőjjünk*; *kehőtem*; *kehőni*) tn. i. ‚köhög‘. *Mindaketten annyirán kehölünk. Ha valamejik kehőt, hányféle teját csinýátam, hogy birjam üket töngetni valahogy.*

kelevény ~ (*kelevént, -nye*) fn. ‚kelés; gennyes, meggyúlt seb‘.

kelletik *kölletik* (*köllötött*) ts. i. ‚kell‘. *Mikor Dinnyeberkibe mönt a gép, akkor is köllötött kísérni.*

kenyér *könyér* (*könyeret, könyere, könyerik*) fn. ‚brot‘. *Sukut forma ez a könyér, ojan nehéz.* **Nr.** A kenyérsütő asszonynak nem szabad aznap a vetés előkészítésében segédkeznie. — Ha valaki nagyon rosszul van s a hozzátartozói tudni szeretnék, életben marad-e vagy sem, beküldenek hozzá valakit, aki az egyik kezében eldugva egy darab kenyeret visz. Ha a beteg azt a kezét emeli fel, amelyikben a másik kenyeret hozott, nem hal meg.

Kenyeresdomb *Könyerezsomb* hn.

kepés ~ (-t, -ök, -se, -sik) fn. ‚részesarató‘. *Nem ük magik, hanem a kepekkik arat.* **Nr.** Minden tizedik gabonakeresztbe zöldágot szúrnak; az a kepeése.

kérődzik *kürüzzik* ~ *kürüzzik* (*kürüzött*) tn. i. ‚a felbőfögött takarmányt ismét megrágja‘ (a jószág). **Nr.** Ha a tehén nem tud kérődzni, szárított, megtört szerbtövist adnak be neki korpával. — Szoktak ilyenkor *birkakürüt* etetni a tehénnel.

késő ~ (-ébb, -én) hsz. ‚spät‘. *Késém vöttem eszre, hogy beteg a tik.*

keszte ~ (-ét, -éjje) fn. ‚keztü‘. **Sz.** *Télön kő keszte, nyáron nem kő keszte.*

kiborjazik *kiborgyazik* (-ott) tn. i. ‚kidudorodik, dűcöt ereszt‘ (kenyér). *Kiborgyazott a könyér.*

kidurgó ~ (-ja) fn. ‚a növény kipattanó termése‘. *Vad-jácint asz kéköt véréggik, sok kidurgója van.*

kidurog ~ (-durgott) tn. i. 1. ,kipattog' (kukorica). *Nem durgot jó ki ez a kukorica.* **Nr.** A kukoricapattogatáskor ki nem durgott szemet *polozsnának* hívják. 2. ,kisebesedik'. *Mikor valakinek a lábaszára kidurog, pattogzófíjet szöggyünk rá.*

kikarintgat *kikaréngat* (-ok, -karéngassunk) ts. i. ,kis kerek részt kikaszál'. *A fenyerbe (lóherébe) sok kosz (aranka) van, ki kő karéngatni.*

kiöl ~ (-öte, -öné) ts. i. ,kisebez'. *A lovak nyígérjét kiölte valami.*

kipusztul ~ (-pusztúnak; -pusztút; -pusztúna) tn. i. 1. ,kivész'. *Kipusztútak a mi mötyfájinkak,* 2. ,elromlik, tönkremegy'. *Vam benne három vas, hogy ne pusztujjon ki. Ha az embőr erősseny nyomi, a szögek kipusztúnak.*

kitér ~ (-ök, -sz, -gyünk, -tök; -tem, -nék) tn. i. 1. ,valakinek az útjából félreáll'. 2. ,kifér'. *Úgy mondik, ahogy a szájikon kitér, oja hangossan.*

koploz ~ (-ok, -ó, -zunk; -om, -od, -i, -zunk, -itok, -ik) ,koppaszt, szórt forrázással eltávolít'. *A pógárok a disznót mikor koplozik, vaskalánnal kapargyák.* **Nr.** Ha disznóöléskor szeles idő van, akkor nem *pörkölik*, hanem *koplozik* a disznót. Alaposan megforrázzák, aztán lekaparják a szórét.

korcan ~ (-t) tn. i. ,éles, sercegő hangot ad'. *Mök kő várni, hoty korcannyon, ha éharapi az embőr a szömöt.* **Nr.** A búza érettségének az az egyik jele, ha már korcan.

korosság ~ fn. ,öregség'. *Écs csardást ismertem egész korosságomig.*

kovász ~, *kohász* (-t, -sza) fn. ,sauerteig'. *Az este töttem kohászt.*

köldök, l. püdök alatt.

környület ~ fn. ,környék'. *Étt ebbe a környüledbe nem tudok ojamfélélt.*

Köveskút *Küjeskut* hn.

kúsza *kusza* (-át, -ájja) fn. ,az aratáskor elhullatott gabona, amit utólag gereblyéznek össze'.

kűrű ~, *kürü* (-t, -je) fn. 1. ,kérődzés'. *Nem vót a mi marhánknak kűrűje.* 2. ,a felbőfögött takarmány'. *Birkakürüt szoktak hozni, ha a tehén nem kűrűzzik.*

Laci ~ (-t) fn. ,a László név kicsinyített alakja'. **Sz.** *A Laci a nyakadba it mast (= lustán mozogsz).*

lam ~ (-ot, -ja) fn. ,kender, cirók lombos teteje'. *Ásztatás után lészöggyünk a lamját.*

lángol *langal* (*langāt, langajjon*) tn. i. ,ég'. *Mökésipte a csollány a kezemet, mikor vizet ér, langal.*

lapis ~ (-sa) fn. ,a rét alacsonyfekvésű, vizenyős része., *A lapissán nem oja széna teröm, mind a döngörön, ahun dombosabb.* *Vágászba, lapizsba szokott éje lönni.*

lát ~ (-ok, -ó ~ lácc, lássunk, -tok, -nak; -om, -od, -i,

lássunk, -itok, -ik; -tam; -tani) ts. i. „sehen‘. *Nem löhetöt körösztü láttani rajta.*

legelő *legyellő (-t, -k, -jje)* fn. „weide‘. *A kössék fáját kinn a legyellőbe akárki mökesapóhatta. Ez az igriceütösök nagygo szapora fajta; a legyellőbe sog van ejen.*

léha ~ *(-át)* fn. „a kukoricacsövet körülvevő száraz levél‘. **Nr.** Pemetet, széket, kis kosarat, lábbelit készítenek belőle.

lekutyorodik *lőkutyorodik (-ott)* tn. i. „lehajlik, összezsugorodik‘. **Nr.** Vöröshagymát nem szabad csütörtökön ültetni, mert *lőkutyorodik a szára.*

lekvár *lögvárt (-ot, lögvártya)* fn. „mus, lekwar‘. *Mindön idém fösztém bücskébü lögvártot.*

lepedő *lepödő (-t, -je, -jik)* fn. „leintuch, bettuch‘. **Km.** *Addig nyujtózz, meddig a lepödő ér.*

liba l. zsiba alatt.

lukma ~ *(-át)* fn. „a papnak járó, terményben fizetett adó‘. *Máma szödik a lukmát.*

lupáncás ~, *lipáncás* mn. „piszkos, rongyos, rendetlen‘ (ruha). *Nagy lipáncás kabát lógot rajta.*

mamá ~ hsz. „ma‘. *Nem vótak ét mamá.*

mátka ~ *(-át, -ák, -ája)* fn. „leánybarát‘. *A komámasszonnak máma is vam mátkája.* **Nr.** A fiatal lányok legkedvesebb barátnőjüket *mátkának* hívták.

mátkázó vasárnap ~ fn. „húsvét utáni vasárnap‘. **Nr.** Ilyenkor vittek egymásnak a mátkák mátkatálat, melyen hímes tojás, cukor s egyéb csemege volt.

megeszik *mögöszik* ts. i. „aufessen, verspeisen‘. *Nem összék mög még a tökmag olajját sē. Kaszilvát mögössze az állat. Had ögye mög a keserü portékát.* **Sz.** *Fene ögyöm mög. Ló sē öszi mög az abrakos tarisznyát (= csak nem eszem meg a töltöttkáposzta bundáját).*

meggyógyul *möggyógyél* tn. i. „genesen‘. *Hátát fájlata csak, miuta möggyogyét. A szívem, az nem gyógyél mök soha többet.* **Nr.** A nagy beteget cipőr (Tussilago farfara) levében fürösztik meg. Ha a fürdővíz zöld marad, *meggyógyul*, ha megsárgul, meghal a beteg. **Vö.** kenyér.

meghupol *mökhupol* ~ *mökhupó* tn. i. 1. „megver‘. *Az aszszony is úgy jó, ha mökhupójják.* 2. „a kendert megtöri‘.

megújít *mögújét (-ok; -om, -i, -ujéccsunk, -itok, -ik)* ts. i. „szőlőt megkapál‘. *Régön nem vót, hoty kéccör mögújéccsunk a szöllöt.* **Nr.** Tavasszal a tőkéről elhányják a földet. Ez az *uomrakapálás*. Az ezután következő kapálás az első *ujétás*. Kétszer vagy háromszor újítanak. Közvetlenül szüret előtt csak *sarabolnak*. **Vö.** urom, sarabol.

megy *mögy, mén (möggyök, mégy ~ mész, mönnyünk, möntök, mönnek; möntem, mönté, mönt; mönnék, mönné, mönne; mönny, mönnyetök)* tn. i. „gehen‘. *Jába mén az embör*

sohová, nem kap sömmit. Elevem virág nékü nem mönt el. Sz. Sorba mém, mind Bodán a bíróság.

megye ~ (-ét) fn. ,szántóföldek, háztelkek közti határ'.

Nr. Terméskövel jelölik meg.

miatt *mijatt, mihatt* nu. ,wegen'. *Azok mihat kellettől emönni.*

Sok rossz üdö mijatta.

mienk *mijenk, mihenk* lir. névm. ,unser'. *Kijé ezök a zсібák? A mihenkek (= mieink).*

mindes mindjárt *mindös minggyá* hsz. ,azonnal, rögtön'.

Csak éty kicsit várgyanak még, mindös minygyá mögvan.

Mogyorós Magyarós hn.

mostig ~ hsz. ,mosásig'. *Oja hiltány, egy mostig sē tart.*

nélkül *nékün, nékü* nu. ,ohne'. *Ha úgy marad víz nékün, összemelekszik. Elevem virág nékü nem mönt el szántani.*

nesz ~ (-t) fn. ,zaj, láрма'. *Akkora nesz vót abba az iskolába.*

neszel ~, *neszē (neszelök; neszejj, neszejjetök)*, lármát csap'.

nózzgat ~ (-ott) tn. i. ,noszogat'. *Mindég nózzgat valami, nem hágy békébe.*

nyuszká ~ (-át, -ája) fn. 1. nyúl, kis nyúl'. *Tány nyuszkák rákták el a högyít.* 2. ,csokoládényúl'. *Élébbegbe a köröszgyerököknek is szoktak vinni nyuszkát.*

olykor ókor hsz. 1. ,néha'. 2. ,ritkán'. *Háltha nagy ókor mönnek Pécsre, hoznak halat.*

orja *urgya* (-át) fn. ,a disznó hátgerince'. *Az urgyát kapisztával főzzünk mög.*

óta *úta, útal* ~ *uta, utal* nu. ,seit'. *Négy év útal.*

önt ~ (-ök, -ő, öncsünk) ,giessen, schütten'. *Öntöttek vijasszal az öntő asszonyok.* **Nr.** Ha a kis gyermek sokat sir, biztosan megverték szemmel. Ilyenkor hideg vízbe forró viaszt öntenek. Akihez hasonló formát vesz fel a viasz, az ártott a gyermeknek. **Vö.** szem.

öreg ~ mn. 1. ,alt'. *Éjen tébe még a fijatál sē kívánt kimönni, nemhogy az örek család.* 2. ,nagy, nagyszemű'. *Éjen öregöt nem szeretök üjegbe tönni.*

öregfű *örekfi* ~ *örekfü* (-jet, -je) fn. ,széna'. *Örekfi kaszálatkor.*

ősz *űsz, üsz* (-t,) fn. ,herbst'. *Mas kikapájjunk a szöllöt, üsszē betöccsünk.* *Az üsszē mökszántogatta a Józsika a földeket.* **Nr.** Ha a gyümölcsfa másodsor virágzik, bosszú ősz várható.

őszinte ~ mn. 1. ,aufrichtig'. — 2. hsz. ,őszintén'. *Őszinte mondom, hogy úgy vót.*

ösztövérés *ösztövérös* mn. ,sovány' (hús).

palal ~ (-ok, palajjunk; palátam) ts. i. ,kiszélel' (kukoricát). **Sz.** *A köröszturijak palalik a kukoricát, gyün a földhője* (Ezt szokták mondani, ha szemerkél a hó.).

papzsák *pabzsák* **Sz.** *Telhetetlem, mind a pabzsák.*

parlag *pārag* (-ot) fn. ,műveletlenül hagyott szántóföld'. *Talákozik még ollan embör, aki pāragon hagyí a földgyét.*

patics ~ (-ot, -csa) fn. 1. ,vörheny'. *Kiverte a patics.*
2. ,pípacs'.

pemet ~ (-öt) fn. ,egy rúd végére kötött léhacsomó'. **Nr.** Kenyérsütéskor a kenyér bevetése előtt, vízbe mártott pemet-tel tisztítják meg a kemence földjét.

pirhanyós ~ mn. ,pirosas'. *Vót ojam pirhanyós, laposz-szömü kávéborsó.*

pocskos ~ mn. ,piszkos, mocskos'. *Ojam pocskos az a gyerök, mindömbe belemén. Émöntek a pocskos malacok, nagyó hitfánnyak.*

polozsna ~ (-át, -ája) fn. 1. ,záptojás'. 2. ,a kukorica pattogatáskor ki nem pattant szem'. **Nr.** Apróra vágott záptojást fokhagymával, ecettel kevernek össze, s ha a jószágnak hasfájása van, megetetik vele.

pozdorja pazérgya, pazérgya (-át, -ája) fn. ,kenderszálnak a törőből szétszóródó szilánkja'.

pőcik ~ (-öt) fn. ,a vállfoltos ing két foltja közti kis ék-alakú, egyrétű rész'.

püdök ~ (-öt, -e) fn. ,köldök'. *A kacsótaji bába mökkent zsirral; valamit a püdökömre fött.*

rárabaszkodik ~ (-ott) in. i. ,ránehezedik, belekapaszkodik'. *Nē rabaszkogy íá!*

restel röstel (-lök, röstész, röstejjünk; röstetem; röstēnek) ts. i. ,átal, lusta valamit tenni'. *Ojam messzüre azér nem röstel čmönni. Még āra is röstēt, hogy vizet hozsom magának. Sz. Oja lusta, hogy röstel még röstēni is. Ęn is úgy ējárattam, hogy röstellök még röstēni is.*

rezula rēzula (-át, -ák) fn. 1. ,bozótos fiatal erdő'. 2. ,sarjú-erdő'. *Mennyi vērág van ott a rēzulába. Lētārószták az erdőt; szép rēzula nyótt belüle.*

ribál ~ (-ok, ribász, ribájjunk; ribátam) ts. i. ,gyalul' (tököt). *Mögribáloom a tököt.*

róna ~ (-át) fn. ,mély kerékvágás'. *Ha méj a róna, közōni kő a kocsinak.*

sajdít sajdét (-ok; -om, -od, -i, -ik; -ottam) ts. i. ,sajnál'. *Ha mögdöglöt vóna a lova, aszt nem sajdétotta vóna úgy.*

sarabol ~, sarabó (sarabolok, sarabósz) ts. i. ,kapával a gyeptől, giz-gasztól tisztára kapar' (kerti utat, szöllőt). *Három-szor újétanak, negyeccör csak sarabónak.*

segít segít (-ök, -ő, segéccsünk, -tök, -enek) ts. i. ,helfen'. *Ęjártunk segíteni a gép mellé.*

sehová sohová, sohá hsz. ,nirgendshin'. *Jába mén az embör sohová, nem kap sömmit. Nem möhetök én sohá sē.*

sikont ~ (-ok, -ó; -ottam, -ottá) tu. i. ,sikít, kiált'. *Akkorát sikontott, hogy mind odaszalattak.*

söder sódēr (-t, -a) fn. ,comb, sonka'. *A sódērát má mögötte a gyerök.*

sonkó ~ (-t) fn. ,wachsscheibe'. *Sitökemōncébe kiengette a mézet, ot lött a sonkó.*

sonkolos ~ (-ok) fn. ,sonkógyűjtő'. *Gyűttek a sonkolosok a Fölvidékrül bocskorba, szűrbe; ezér a sonkójér várótút attak.*
sorozat ~ fn. ,sorozás'. *Mazs vótak a gyerökök sorozatra.*
sörélesztő söröllesztő fn. ,hefe'. *Édös targonyába nem köll söröllesztő.*

sukutt ~, *sukott* mn. ,nehéz, keletlen'. *Sukut forma ez a könyér, ojan nehéz.*

susnyó ~ (-t) fn. ,letördelözött faágköteg'. *Ëty kéve susnyóval fittem el a kemöncét.*

suti ~ (-n) mn. ,balkezes, bal'. *Mas suti kezivel öszik.*

sűrű sűrű (-jen, -jebb) mn. 1. ,dicht'. *Miné sűrűjebb, anná könnyeb vágni.* 2. ,gyakori'. *Sűrűjen iszik ez az embör.*

sütös sitös mn. ,forró'. *Sitös meleg vízzel öntözöm két napig.*

szalma szóma (-át, -ája) fn. ,stroh'. *Úty hortunk bē a szómát a szürübü.*

szél ~, *szé* (szelet, szelek) fn. ,wind'. **Sz.** *Mökfog a büti szél.*
Nr. *Míg a kökény virágzik, szeles idő van.* — *Ha a vadnyárfa (Populus alba) levele kifordul, nem fog a szél.*

szél ~, *szé* (-t, szele) 1. ,rand, saum'. *Nem is vöszöm igénybe, hoty szerü tördeték lē a mákom.* 2. ,szövési szélesség'. *Tizőhat szé biklám van (= tizenhat szél vászonból varrt bikla).*
Az ujjá két és jé szé vót.

szem szöm (-öt, -ök, -e, -ik) fn. 1. ,auge'. 2. ,korn'. *Mök kö várni, hoty korcannyon, ha ēharapi az embör a szömöt.* **Sz.** *Naty szöme vam most a dohálevélnek (= ritka most a dohánylevél, t. i. nem szabad termelni).* *Szöm árt (= szemmel megver, megrount).* *Kőjjetek fő, mossa mög a János a szömét, mer az ű szöme ártott.* **Nr.** *Kis gyermeknek nagyon könnyen árt a szem. Ez ellen többféle orvosságot ismernek. A nagykapu forgóoszlopából vágnak egy darab fát, s tüzet raknak vele. Ezen a tűzön melegítik meg a kicsi mosdóvizét, melyet a kútról szórtalanul hoztak.* — *A mosdóvízbe tett madárköles (Lithospermum officinale) vagy igézöt máva (Malva silvestris) is jó orvosság.* — *A rontó személye kilétét öntéssel állapítják meg (vö. önt). Ha megtudták, ki a tettes, elmennek nozzá és megmosatják a szemét. Ezt a vizet itatják meg aztán a gyermekkel, s a rontás elmúlik.*

szemközt szömköst hsz. ,szembe, szemben'. *Szömközs doptam.*

szemöldök szömlödök (-öt, -e) fn. ,augenbraue'. **Nr.** *Akinek összenött a szemöldöke, annak a nézése árthat.*

szénamurva szénamujva, szénamojva (-át) fn. ,szénatörmelék'. **Nr.** *Teáját hülés ellen isszák.* — *A tejesfazekakat Szent György-nap előtt szénamurvával szokták kifőzni.*

Szentdénési-út Szenygyenizsi-ut hn.

szérvonó szemvinyó (-t) fn. ,szénhúzó lapát' (kemence-fűtésnél használt eszköz).

szérü szürü (-t, -je, -jik) fn. ,tenne'. *Ët van a szürübe a*

kolompér *lövájjal*. *Kinn a mezőny nyomtattak, ocs csinyáták a szűrül.*

sziaés szijács (-ot) fn. ,forgács'. *Szijácsa van a koporsó möktötte.*

szirogy ~ fn. ,jeges dara'. *Esik a szirogy.*

szivárvány ~ (szivárvánt) fn. ,regenbogen'. **Nr.** Ha a szivárványban a zöld sáv széles, jó búza-, ha a sárga, jó kukorica-, ha a piros, jó bortermés várható.

szívókés szijókés (-t, -se) fn. ,két végén a kés éle felé görbülő nyéllal ellátott faragó-szerszám'. *Szijókéssel fejtöttünk le a fa kérgit.*

szótalan víz szótalam víz fn. ,a kútról megszólalás nélkül behozott víz'. *Ék kis szótalam vizet hoztam a kutrú.* **Nr.** Szemvíz készítéskor szótalan vizet használnak.

szűk szík (-ön) mn. 1. ,eng, schmal'. 2. ,kevés, ki nem elégitő'. *Szüköm van a paradicsony.*

szűkölködik szikőködik (-ött) tn. i. ,szükséget lát'. *Csak né kellőggyő szikőködni.*

Táborhely Táborhel hn.

takaros ~ mn. 1. ,csinos, szép'. 2. ,takarékos'. *Az ém fijam sohasē lössz ojam mind én, ojan takaros.*

talál ~, *talá* (találok, talász, talájjunk; találok, találó; talátam) 1. ,finden'. 2. ,esetleg tesz valamit'. *Mök találó taláni nálam a fogót.*

találkozik talákozik (-ott, -na) tn. i. 1. ,mit jmdm zusammentreffen'. 2. ,akad, találtatik'. *Kevés talákozik ollan embör, aki szép kazāt tud rakni.*

talán talánd hsz. ,vielleicht'. *Talánd emögy apikám Lörinre.*

tanogat ~ (-ok, -ó) ts. i. ,tanítgat'. *Lēit közibük, tanogatta űket.*

taplós toplos, taplas mn. ,taplóval benőtt'. *Vágásba toplos fán láttam ejet.*

tár ~ (-t, -gya) fn. ,nagy kelés'. *A tár hónajj alat kő, mög boncon.* **Nr.** Tejbe főtt lenmaggal gyógyítják.

tengely tengő (-t) fn. ,achse'.

tokmány ~, *tokmán* (-t, -nya) ,kaszakő-tartó edény'.

Tormás Tormás hn.

torzs ~ (-ot, -a) fn. ,a káposzta vaskos szára'. *Kikarikétom a torzsot.*

tő tü (tüjet, tüjek, tüje, tüjibe) fn. 1. ,gyökérzet'. *Má Pétör-Pálkó mökszakad a buza tüje. Mozs vöttem a tüjérü.* 2. ,valaminek az alja'. *Kazā tüje.* **K.** *Mér nem ösző, hisz ot vagy a tüjibe?* (= az étel közvetlen közelében). **Nr.** Zöldségfélék szombaton kell ültetni, hogy *eggyes tüje lēgyön* (= ne ágazzék szét).

tőke tüke, tike (-ék, -ét) fn. ,szőlőző'. *Iresek a tükék.* **Nr.** Száraz kérgét régen pipában szívták.

tudalom ~ (tudalma, tudalmik) fn. ,tudás, tudomány'. *Nem köll a kaszáláshoz erő, csak tudalom, mög jó kasza.*

tudomány ~ (-a, -ik) fn. ,tudás'. A *mastani pásztoroknak nincs a jószákhó való tudományik.*

tusa ~ (-át, -ája) fn. ,gabonakéve alsó része, töve'.

urom ~ (urmot, urma) fn. ,a szőlőtőkék között futó dombhát'. *Főjebb vót az urma, jobban érte a hideg a tükél.* **Nr.** Tavasszal a tőkék körül eltávolítják a télire odakapált földet. Ezt a földet a tőkék közé húzzák, ahol dombhátat, ormot alkot. Ezt a műveletet *uromra kapálásnak* mondják.

üres ires (-sen) mn. ,leer'. *Iresek a tükék. Nekünk is még három hordónk van iressen.*

üsző isző (-t, -je) fn. ,fiatal, még nem borjazott tehén'. *Ezök a csardások nem figyelnek rája, hogy a nagy isző kirági a csöcsöt.*

üveg üjeg (-öt, -ök, -gye) fn. 1. ,glas'. 2. ,flasche'. *Paradicsom bőrével köttem lē az üjegöt.*

vádol *vádó* (*vádolok, vádász*) ts. i. ,elvállal, beismer'. *Sēnki sē vádóta el, hogy ű vót.*

vágás ~ (-t, -ok, -sa) fn. 1. ,schnitt'. 2. ,vágás okozta seb'. 3. ,kertet, dülőket elválasztó eleven kerítés; fával-bokorral henőtt erdőszél'. *Főnn a vágásba akkora hó vam, méterösnél nagyobb.* **Sz.** *Mögöszöd a vágásba döglöt tikit?* (Az 1. és 3. jelentés cseréjén alapuló tréfás kérdés.) **Nr.** Vágásra (vágás okozta sebre) nyers paradicsomot vagy útifű (*Plantago major*) levelét teszik.

Végszél Vékszé hn.

velembeli ~ mn. ,velem egyidős'. *A fíjatalok nyőnek, a velembelijek má nincsenek.*

vén ~ mn. ,alt'. **Km.** *Mindöm vém pap hótik tanul.*

verseng vörsöng (-ök, -ö) tn. i. ,veszekszik, perlekedik'. *Mindég émvelem vörsöngő?*

vet ~ (-ök, *vecc* ~ *vető, vessünk, -tők, -nek; -tem, -té, -ött, -tünk, -tetők, -tek; vessé, vessetők*) ts. i. ,sāen'. *A búcskepaprika akérmikor vessünk, mindig ojam, mind a tüzláng. Salátát, ha idő vam, még februárba vettem.* **Nr.** A *vető* embernek nem szabad tejet inni, mert tejesgaz (*Sonchus arvensis*) lesz a vetésében.

záp áp 1. fn. ,a szekéroldal két rúdját összekötő borda'. 2. mn. ,faul'. *Ápom maratt a tojás. Vö. polozsna.*

ziher ~ (-t) fn. ,zivatar'. *Őj, de csunya ziher gyün erre.*

zöldül zödül hsz. ,zölden, zöld állapotban'. *Zödül löhet mögönni, mind a fokhajmát. Zödül is jó az ürmöt összevagnéi.*

zsiba ~ (-át, -ák, -ája) fn. ,liba'.

zsurma ~ (-át, -ája) fn. ,morzsa'. *Égy zsurmát sē birtam mögönni.* **Nr.** A karácsonyi abroszról a zsurmát újévig nem rázzák le. Akkor gondosan összesöprik, s elteszik zacskóba. Ha a jószág beteg, megfüstölik vele.

A SZÉPKENYERŰSZENTMÁRTONI NÉPNYELV SZÓKINCSEBŐL.

I. Ház, telek, gazdasági épületek, eszközök.

ablak ~ ,fenster'.

ágas ágas ,az eketalyiga ágas része'. L. *eke* alatt.

ágy ádzs ,bett'.

ágydeszka ádzsdëcka ,az ágy fenékdeszkája'.

ágyfő ácsfeje ,az ágy vége, ahol az ember feje pihen'.

ágy láb ádzsláb (-a) ,bettfuss'.

agytlókarika acstúkarika ,a kerékfőre (szekérkerék) húzott szorító vaskarika'. Másik neve *kerékfőkarika*. L. ott.

ajtó ~ ,tür'.

akasztólánc ~ ,a szekér hátsó kerekének megkötésére szolgáló lánc'.

alfa ~ ,a járom alsó, összefoglaló része'.

általya általya ,heveder, a szekéroldal lajtorjait alul összekötő fapánt'.

asztal ~ ,tisch'.

asztalfia asztalfija ,az asztal fiókja'.

bak bakk ,fűrészelő állvány félkézfűrészhez'.

bakóca ~ ,alul szögletes, □-alakú faalkotmány, mely fahordáskor a szekénderéket helyettesíti'.

balta ~ ,fejsze'.

bársonyrózsa ~ ,rózsaféle'.

bazsarózsa ~ ,pünkösti rózsa, *Paeonia officinalis*'.

hélfa ~ ,a járomnak függőlegesen álló két lapos fája, mely a járom alsó és felső részét összeköti'.

borona ~ ,gazdasági eszköz, melyet szántás után a barázdák egyengetésére használnak, egge'. Tartozékai: *foglalólapocka*, *gerendely* és *vasfogak*. Ezeket l. ott.

borostyán boroscsány, *fliederblüte*'.

csatolás csatlás ,a két lajtorját a szekér elején és végén összekötő farúd neve'.

csávon ~ ,szapuló-üst'.

cseber ~ ,fából készített víztartó-edény'.

cseberrúd ~ ,a cseber hordására szolgáló rúd neve'.

cserény ~ ,a sütőkemence feletti füstfogó'.

cserénygerenda cseréngërenda ,a cserényt tartó két gerenda'.

csiga ~ ,a nyomtatórúd leszorítására szolgáló kötel végére erősített facsiga, mely megkönnyíti a nyomtatórúd leszorítását'.

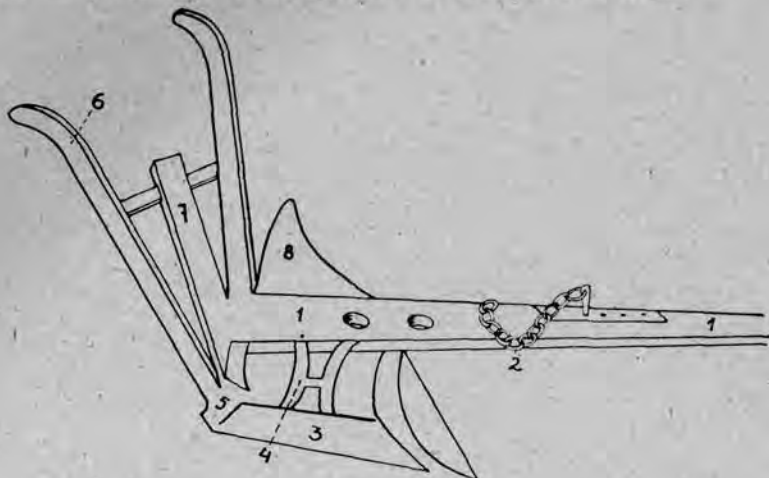
csupor csupar ,kisebb térfogatú cserépedény'.

derékszeg deríkszeg ,erős, vastag vasszeg a szekérben, mely az első sémelyt a fürgettyűvel, a nyujtót pedig az első tengellyel összeköti'.

dió dijó ,a lámpa rézkupakja'.

disznóól ~ ,sertésistálló‘.

drót ~ (*dróccsa*) 1. ,ablakrács‘. 2. ,lámpatartó drót‘.

I. ábra. Eke.

eke ~ (I. ábra) ,pflug‘. Tartozékai: *eketézsla*, *eketajga* (II. ábra), *sikoccsu* (II. 1.), *köszfa* (II. 2.), *vátószeg*, *ágas* (II. 3.), *símej* (II. 4.), *gerendej* (I. 1.), *kokas* (II. 5.), *pating*, *ekevas* (III. 1.), *ekepad* (III. 2.), *ekekormány* (III. 3. és I. 8.), *ekecsavar* v. *muttér*, *ekeködek* (I. 3.), *ekeláb* (I. 4.), *ekemacska* (I. 5.), *ekezarv*, *ekeköz* (I. 7.), *horag*, *kabala*. Ezeket l. I. ábra.

ekecsavar ~ ,az ekevasat az ekeköldökhöz erősítő csavar‘. Másik neve: *muttér*. L. ott.

ekekormány ~ ,görbe vaslap az eke hátulján, mely az ekevastól fölhasított földet fölfordítja‘.

ekeköldök ekeködek ,a gerendelyről a földig nyúló széles, lapos vas, melyen az eke csúszik a földben‘. Másik neve: *köldök*. L. ott is.

ekeköz ~ ,a két ekezarv közti erősítő fa‘.

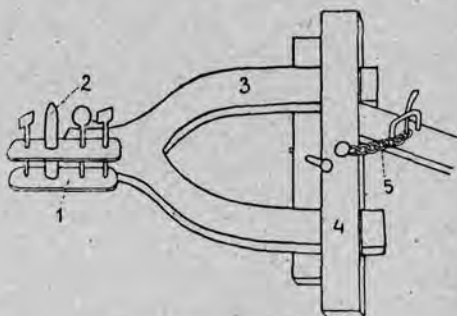
ekeláb ~ ,a gerendelyt és a köldököt összekötő)(alakú vas‘.

ekemacska ~ ,az ekezarvésköldök kapcsolása‘.

ekepad ~ ,az ekevasat és ekekormányt összekötő vas‘.

ekezarv ~ ,az eke végén hátrafelé ágazó két rúd, mellyel az ekét hátulról igazítják‘.

eketaliga eketajga, az a kétkerekű jármű, melyhez szántás közben az ekét csatolják‘. L. II. ábra.

II. ábra. Eketalyiga.

eketézsza ~ ,az eketaligához csatolt rúd'.

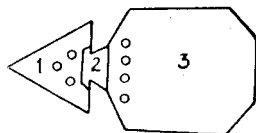
ekevas ~ ,alul az ekekormány elejére erősített éles vas, mely a földet vízszintes irányban hasítja'.

(L. III. ábra.)

előlánc ~ ,a nyomtatórúd első részét leszorító lánc'.

elsőház ~ ,utcafelőli szoba'.

fakanál fakalány ,fából készített evőkanál'.

III. ábra. Ekevas.

falfa ~ ,a kerék fala, kerülete, melyre a ráfot erősítik'.

fazék ~ ,topf'.

fejse ~ ,axt, beil'.

fénykép fénkép ,fotográfia'.

fergettyű fergeccsü ,a sémelyre helyezett forgatható fa, melynél fogva a szekér eleje ide s tova fordulhat'.

firhang ~ ,függöny, ablakfüggöny'.

fodormenta fodormënta ,mentha crispa'.

fogas ~ ,kancsók felaggatására szolgáló fogas'.

foglaló ~ 1. ,az asztal lábait összefogó pánt'. 2. a lapockákat keresztező s a gerendyekkel párhuzamosan haladó boronarész'.

fojtó ~ , a sémelyt és a tengelyt összekötő vaskarika a szekérben vagy az eketaligában'.

füstély fuscél ,a taligabölcső rúdjaira szerelt, oldaldeszkákat tartó fogak'.

fűrész fűrész ,säge'.

gabonás gabanás ,gabonatartó épület'.

galáta galjata ,juhfejeshez használt faedény'.

gém gim ,kútgém'.

gémeskút gimeskút ,brunnen'.

gémrúd gímrúd ,a gém hosszabbik karjának végére láncsal vagy gúzzsal kötött hosszú farúd, mely a vederrel lejár a kútba'.

gereblye gerebgye ,fafogakkal ellátott hosszúnyelű szerszám, mellyel a réten az elhullott szénát összekaparják'.

gerenda gërënda ,balken'.

gerendely gerendej 1. ,az eke rúdja, mely elöl a taligához van kapcsolva'. 2. ,a boronának két szélső gerendája, mely a lapockákat összetartja'.

gúzs guzs ,a löcsöt a szekér lajtorjájához erősítő vesszőből készült kötés'.

gyaka dzsaka ,két végén meghegyezett rögzítő karó ; búzahordáskor használják, hogy a kévék jobban álljanak a szekérben'.

gyakatartó dzsakatartó ,a lajtorja alsórészébe illesztett, gyakát tartó vaskarika'.

hambár ~ ,deszkából készült, fedeles gabonatartó szuszék'.

hasgúzs hazsgúzs ,a szekér két lajtorját alul összekötő lánc'.

ház ~ 1. ,haus'. 2. ,szoba'.

házföldje hászföggye ,földpadló' (a házban).

heveder ~ ,a deszkákat tartó ágy-rész'.

hidlás hidlás ,istállóinak, ólnak alul üreges deszkapadrólzata'.

hiju ~ ,padlás'.

horog horag 1. ,a szekér akasztóláncának végére erősített karika'. 2. ,az ekeközből az ekekormány egyik nyílásához vezető horogszerű vas'. 3. ,a gémeskút horgának végére szerelt vas-horog'.

hosszúkötel *hosszúkötel* ,a nyomtatórúd leszorítására szolgáló kötel'.

istráng istrang ,a jóság megkötésére szolgáló kötel'.

itatóvályu itatóváju ,wassertrog'.

járom ~ ,joch'. Tartozékai:

járompáca, *alfa*, *bélfa*, *szemző*. Ezeket l. o. (L. IV. ábra).

járompálca járompáca ,két erős pálcá, mely kétfelől a tulajdonképpeni jármon és az alfán átdugva, a jóság nyakát a járomba zárja'.

járomszeg ~ ,az a szeg, mely a jármot a szekérrúdhoz erősíti'.

jászol jászój ,krippe'.

kabola kabala ,kétágú fa, melyen útközben az ekét csúsztatják'.

kakas kokas ,az eketaligát és a gerendelyt összekötő láncból és szegből álló kapcsolás'.

kakasülő kokasülő ,a szarufákat keresztben összetartó gerenda neve; erre telepedik a majorság.

kalangya kalandzsa ,kévéből rakott csomó; kalangyába rakják a kinyött kendert is'.

kalap ~ ,lámpaernyő'.

kanál kalány ,löffel'. Fajai: *fakalány* és *plékalány*. Ezeket l. o.

kanalas kalányos ,fali kanáltartó'.

kanapé kanapéj ,padláda'. Részei: *kanapéj háta*, *kanapéj karja*. Ezeket l. o.

kanapé háta kanapéj háta ,a kanapé hátsó, támlás része'.

kanapé karja kanapéj karja ,a padláda támlája'.

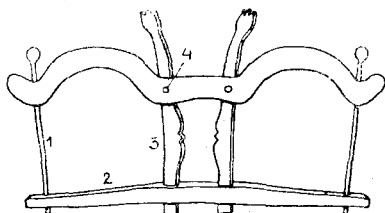
kancsó ~ ,krug'.

kapu ~ ,tor, pforte'.

karikakötés karikakötés ,a szekérrudat a két ágas közé szorító karikák neve'.

kártyus kárcsos ,félfülű hosszúkás, fölfelé szűkülő faedény, fakanna'.

kastély kastéj ,lécből készített tengeritartó'.

IV. ábra. Járom.

katlan katlany ,a sütőkemence oldalán lévő üsttel ellátott szapuló-tűzhely'.

kemence ~ ,cserépkályha'.

kép kíp ,bild'.

kerék ~ ,rad'. Tartozékai : *küllő*, *falja*, *ráf*, *kerékfű*. Ezeket l. o. (IV. ábra).

kerékfő kerékfű ,a kerék középső része, ahonnan a küllők szétágaznak'.

kerékfőkarika kerékfűkarika ,a kerékfőre húzott szorító vaskarika'. Másik neve *acstűkarika*. L. V. ábra.

kert ~ 1. ,garten'. 2. ,kerítés'.

kés ~ ,messer'.

késvilla ~ ,villa'.

köldök ködek. L. *ekeköldök* alatt.

közfa közfa ,a sikótyú alsó- és felsőrészét összekötő lapos faszeg'.

kút ~ ,brunnen'. Részei : *gím*, *káva*, *horag*. Ezeket l. o.

kútkáva kútkáva ,a kutat körülvevő fakorlát'.

küllő ~ ,radspeiche'.

kürtő ~ ,füstvezető bádogcső'.

küszöb küszeb ,schwelle'.

lábos lábas ,kasserolle, rein'.

láda láda ,truhe, lade'. Tartozékai : *ládafedele*, *ládafija*. Ezeket l. o.

ládafedele ládáfedele ,a láda teteje'.

ládafija ládáfija ,schublade'.

lajtorja ~ 1. ,létra'. 2. ,a szekér két oldalát képező oldal-szerű rész'.

lajtorjaszár ~ 1. ,a létra fogait összetartó két hosszú fa'.

2. ,az a két farúd, mely a szekéroltal zápjait összeköti'.

lámpa lámpa ,lampe'. Tartozékai : *kalap*, *dijó*, *sróf*, *drócса*. Ezeket l. o.

lapító lapító ,gyúródeszka'.

lapocka lapacka ,a borona gerendelyeit összekötő pántok neve'.

laskanyújtó laskanyútó ,tésztalapító hengeres fa'.

levendula ~ ,lavendel'.

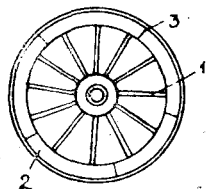
léc ~ ,latte, leiste'.

lőcs ~ ,a szekér lajtorjait tartó horgasfejű fa, mely a szekér négy szögletén a tengelyek végeire támaszkodik'. Tartozékai : *lőcsfűl*, *lőcskáva*. Ezeket l. o.

lőcsfűl lőcsfűl ,a lőcs vasnyúlványa, amelybe a lőcsgúzt akasztják'.

lőcskáva lőcskáva ,a lőcs alsó végére húzott vasalás, mely a szekértengelyre húzható karikában végződik'.

majoránna majaránna ,majoran'.

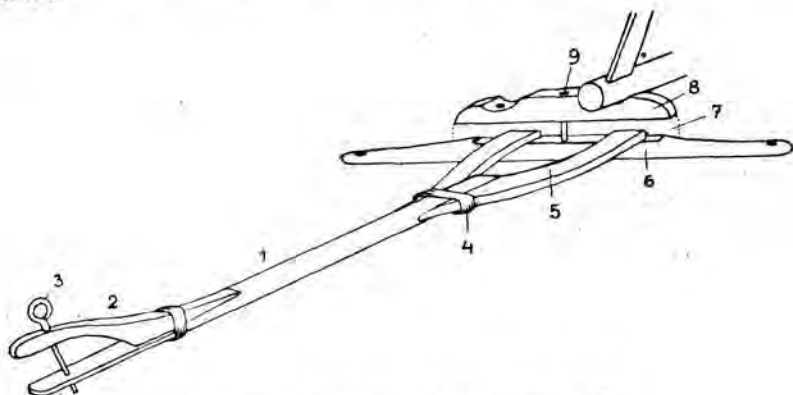
V. ábra. Kerék.

- marokvas marakvas*, a szekértengely két végére húzott rövid csőforma vas, mely a kerekeket szilárdan tartja a helyükön'.
- mestergerenda mestergērēnda*, a ház főgerendája, mely a keresztgerendákat tartja a közepükön'.
- mutter muttēr*. L. *ekecsavar* alatt.
- nyomtatórúd* ~, széna- v. búzahordás alkalmával használt hosszú rúd, mellyel a szénát leszorítják'.
- nyújtó, nyútó*, a szekér első és hátsó tengelyét összekötő, három ágban végződő erős rúd'.
- oldaldeszka ódaldēcka*, a szekér két lajtorjáját takaró széles deszka'.
- oldalrúd ódalrúd*, vendégoldal, vagyis a löcsökön kívül a szekérlajtorjájáról gúzsos csüngő két hosszú, vastag rúd, melyeket széna- v. búzahordáskor tesznek fel, hogy velök a szekeret kiszélesítsék'. Másik neve: *rugyica*. L. ott.
- őszirózsa úszirózsa*, herbstaster'.
- pajta* ~, istálló'.
- pajtahíju*, az istálló padlása; itttartják a szénát'.
- párkány* ~, a kemence párkánya'.
- párna párna*, vánkos'.
- párnacsúcs párnacsup*, a párnahaj kivarrt része'.
- pating* ~, erős szíjdarab, mely az eke gerendelyét az eketaligához köti'.
- persely persej*, a kerékfőbe erősített vascső, mely a tengely körüli forgásában a kereket a kopástól óvja'.
- pítvar pítar*, a ház közbülső helyisége, mely előszoba és nyáron konyha is egyúttal'.
- platten plattēn*, a tűzhelynek az a része, amelyen főznek'.
- pléhkanál plékalány*, fémkanál'.
- polc póc* ~, stellage'.
- porgaló* ~, öblös cserépfazék'.
- pünkösztirózsa pünkestirózsa*, pfinstrose'.
- ráf* ~, a kerék falára húzott erős vasabrones'.
- ráma ráma*, ablakkeret'.
- rekesztés rekesztis*, a kályha belsejében lévő fűtést könnyítő rekesztések neve'.
- retesz* ~ 1. ,zár'. 2. ,az a fordított U-alakú vas, amelyik az alsó lajtorja hátsórészét a tengelyhez kapcsolja'.
- reteszjő reteszjű*, a retesznek a sémelybe vert része'.
- rúd* ~, deichselstange' (II. ábra).
- rúdfő rútfű*, a szekérrúd elülső vége'.
- rugyica* ~ L. *oldalrúd* alatt.
- sajtár sétár*, fejéskor használt faveder'.
- sémely simej*, a szekér tengelyeihez párhuzamosan erősített vastag fa, mely a szekér lajtorjait tartja s a rúd és nyújtó ágait a tengelyhez szorítja; az eketaligának is van sémelye'.
- sikottyú sikoccsu*, az eketaligát az eketézlához kapcsoló faszerkezet neve'.

sorrekesz ~ ,a szekénderék első- és hátsórészét lezáró deszkaszerkezet’.

sótartó ~ ,fából készült fali sőtartó’.

sövényfal sűvinyfal ,az istálló vagy a szén ágakból font fala’.

VI. ábra. A szekér első része a rúddal.

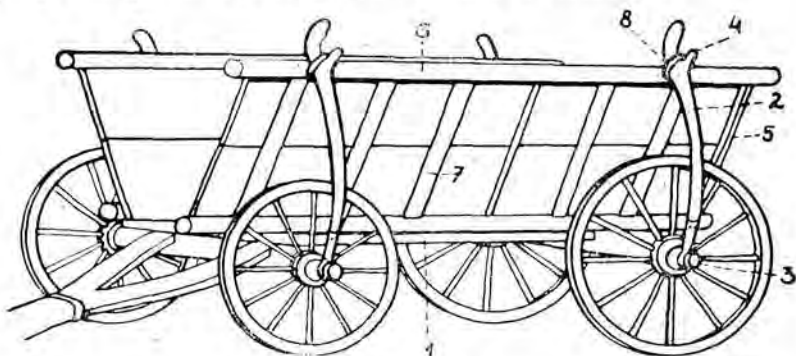
sróf ~ ,a lámpa becsavarható része’.

surgyé surdzséj ,szalmazsák’.

sütőkemence ~ ,kenyérsütő tűzhely’.

száj ~ ,a kemence szája, nyílása’.

szarufa ~ ,az épület tetővázának egy-egy $\wedge$ -alakú gerenda-párja, melyet a fedőlécek kötnek össze a többivel’.

VII. ábra. Szekér.

szekér ~ ,wagen’ (VII. ábra). Tartozékai: *járom* (IV. ábra) *járompáca* (IV. 1.), *alfa* (IV. 2.), *bélfa* (IV. 3.), *szemző* (IV. 4.), *rúd*, (VI. 1.), *rútfű* (VI. 2.), *járomszeg* (VI. 3.), *vonószeg* v. *vontatószeg*, *karikakötés* (VI. 4.), *ágas* (VI. 5.), *lézsla*, *tengej* (VI. 6.), *vikszeg*, *símej* (VI. 7.), *fergecsű* (VI. 8.), *fojtó*, *derékszég* (VI. 9.), *marakvas*, *acstúkarika* v. *kerékfűkarika*, *persej*, *tándzsérkarika*, *nyúló* (VII. 1.),

haszgúzs, kerék (V. ábra), küllő (V. 1.), *falfa* (V. 2.), *ráf* (V. 3.), *lőcs* (VII. 2.), *lőcskáva* (VII. 3.), *lőcsfil* (VII. 4.), *lajtorja* (VII. 5.), *csatlás*, *lajtorjaszár* (VII. 6.), *záp* (VII. 7.), *vaskötis*, *guzs* (VII. 8.), *horag*, *akasztlánc*, *átalja*, *dzsaka*, *dzsakatartó*, *sorrekesz*, *szekérderék*, *retesz*, *reteszfü*, *nyomtatórúd*, *előlánc*, *hosszúkötel*, *csiga*, *ódalrúd* v. *rugyica*, *tajgaböcső*.

szekérderék szekérderék, a szekér öble, belseje, a két lajtorja közötti térfogata'.

szekérfenék ~ ,a szekér aljába tett deszka'.

szekérkas ~ ,wagenkorb'.

székláb ~ ,a cseber állványa'.

szem ~ ,ablakszem'.

szemző ~ ,járomrész, a bélfát erősíti a tulajdonképpeni járomhoz'.

szín szín, szénatartó épület'.

sztungaljáta sztungaljáta, kis cserépcsupor, amelyet juhfejskor a *galjáta* madzagai közé helyeznek'.

szusziek szuszik, gabonatarató láda'.

szűrő szűrő, tejszűrő bádóg, vászon vagy cserép készülék'.

szűrőpálca szűrőpáca, a vászonszűrő két végéhez erősített pálca, mely a cseberre helyezett szűrőt fenntartja'.

tál ~ ,vízartó edény'.

tálás ~ ,fali táltartó'.

taligaböleső tajgaböcső főként, trágyahordáskor használt, a szekérderéket helyettesítő, kétkereken mozgó szekér-rész'.

tányér tándzsér, teller'.

tányérkarika tándzsérkarika, a kerékfő két végéhez tett s a tengelyen szabadon forgó lapos karika, mely megakadályozza, hogy a lőcs, illetőleg a tengely töve a kerékfőt koptassa'.

tekenő tekenő, fából készült mosó- v. dagasztó-tekenő'.

telek ~ ,belsőség, a faluban lévő udvar a hozzá tartozó kerttel együtt'.

tengely tengej, achse'.

tézsla ~ ,négyes fogathoz használt pótrúd neve'.

tükör tüker, spiegel'.

tűzhely túszej, a takaréktűzhelyet tartó és azt szélesen körülvevő töltés neve'.

tűzhely alatt túszej alatt, a tűzhely alatti üreg, melyben a fát tartják'.

tyúkház csukház, a majorság tartózkodási helye, tyúkól'.
Másik neve: *csukketrec*.

tyúkketrec csukketrec. L. *tyúkház*.

váltószeg vátószeg, a sikottyut az ágashoz erősítő vasszeg'.

vasfog ~ ,borona-rész, a lapockák és foglalók találkozási pontjába erősített nagy vasszeg'.

veder ~ ,eimer'.

végaszeg víkszeg, a tengely végébe tett szeg, mely megakadályozza a kerék kiesését'.

viola vijala ,viole‘.

vonószeg ~ ,az az erős szeg, mely a rudat a tézslához kapcsolja‘. Másik neve : *vontatószeg*. L. o.

vontatószeg ~. L. *vonószeg* alatt.

záp ~ ,a szekérlajtórja alsó- és felsőrúdját egymáshoz kötő bordafa‘.

II. Szövés-fonás, eszközei, ruhaneműek.

abrosz abrasz ,asztalterítő‘. Fajai : *szőrabrasz*, *szűttesabrasz*, *varattasabrasz*. Ezeket l. o.

acél ~ ,osztováta-rész, feszítő készülék‘.

akasztó ~ ,négy pántocska a radrágón ; ezeken át fűzik az övet‘.

bárta bárta ,a pendelynek az a része, amelybe a zsinórt fűzik‘. Másik neve *korc*. L. o.

bél ~ ,a nyüstpálca hosszanti fonala‘.

bogánccs ~ ,az a harminc-negyven pálca, mely a hasajóra tekert fonálrétegeket egymástól elválasztja‘.

bordahaj ~ ,a szövőszék azon alkatrésze, mely a bordát keretszerűen magába zárja‘.

bordahajlapocka bordahajlapacka ,a szövőszék karjáról lecsüngő két lécz, mely az egész bordaszerkezetet tartja‘.

borsózásos szálhúzás borsózásas szálhúzás ,az aszúrozás egyik neme‘. L. még *szálhúzás* alatt.

braszka ~ ,lábitótartó‘.

brinyélas ~ ,fonott keresztzemes öltésmód‘.

búzaszemes buzaszemes ,a ráncolás egyik faja az ingvállon‘.

csepű csepű ,a gerebenben maradt, alsóbbrendű szősz‘.

Fajai : *heccsepű*, *páccsepű* és *tűcsepű*. Ezeket l. o.

csipke ~ ,spitzen‘.

csíp vessző csíp vessző ,a hosszanti fonálrétegek közé keresztben fektetett lapos pálcák, melyek a két fonálréteget szép rendben összefogják és szétválasztva tartják‘.

csizma ~ ,stiefel‘.

cső csű ,csűröléskor használt bodzacső, melyre a fonalat tekerik‘.

csűrő ~ ,az az eszköz, melynek segítségével a megvetett kenderfonalat csövekre tekerik‘. Tartozékai : *orsó*, *kerék*, *ládá*. Ezeket l. o.

darab ~ ,tizenkét pászma összekötéséből keletkezett fonalcsomó‘.

derék derik ,az ing deréktáji része‘.

derékalj derekaj ,tollúval töltött, derék alá tett ágynemű‘.

ecset ~ ,a szősz-szálakat vékonyabbra hasító ecset‘. Használata nem általános.

ellenző ~ ,a nadrágnak az a része, mely a két övtáji nyílásnál fedi a fehéreműt‘.

- eresztőrúd* ~ ,a hátsó *hasajófüt* megakasztó hosszú rúd, mellyel néha-néha eresztenek a szövőszéken⁴.
- fersing* ~ ,női szoknya⁴.
- fésű füsü* ,a gyapjú fésülésére szolgáló eszköz⁴.
- feszítő feszítő* ,a szövőszék azon része, melynek segítségével a vásznat kifeszítik⁴.
- foglaló* ~ 1. ,a talpfákat összekötő szövőszék-rész⁴. 2. ,a vetőszeg orsóját a lapockákkal összekötő rész⁴ (X. 3.).
- fonál fonal* ,megfont kenderszál⁴.
- fő fű* ,a kinyött, esomóba kötött kender⁴.
- friskó* ~ ,ujjas vászon-kabátka⁴.
- frungyia frundzsia* ,guzsalykötő madzag⁴.
- fül fil* ,nadrág akasztó⁴. L. *akasztó* alatt.
- gallér* ~ 1. ,kragen⁴. 2. ruhán, kötényen : ,öv⁴.
- galya gacsa* ,lábravaló⁴.
- gatyafenék gacsafenék* ,a galya hátsórésze⁴.
- gatyamadzag gacsamadzag* ,szöttes madzag, melyet a korcha húznak s úgy kötik fel a gatyát⁴.
- gatyaszár gacsaszár* ,a gatyának az a része, melybe az ember a két lábát dugja⁴.
- gereben* ~ ,az eltilolt kenderanyag fésülésére szolgáló nagyfésű⁴.
- gomolyag gombajig* ,knäuel⁴.
- guzsaly guzsaj* ,spinnrocken⁴. Tartozékai : *talp* és *nyél*.
- guzsalynyél guzsajnyél* ,a guzsaly felnyúló rúdja, melyre a kendert felkötik⁴.
- guzsalytalp guzsajtalp* ,a guzsalynek az a része, melybe a guzsalynyél van erősítve⁴.
- gyapju dzsapju* ,wolle⁴.
- gyapot dzsapott* ,készen vásárolt pamut-fonál⁴.
- hamvas hammas* ,hamvas ; szapuláskor használt vászondarab, melyre hamut tesznek⁴.
- harisnya* ~ ,szűk posztónadrág⁴.
- háromlyukú szálhúzás háromjuku szálhúzás* ,a szálhúzásnak nevezett varrásmód egyik faja⁴. L. o.
- hasaló hasajó* ,a szövőszék két végén lévő henger, melyre elül a kész vásznat, hátul a fonalat tekerik⁴.
- hasalófő hasajófű* ,az első hasajó jobbfelén, a hátulsó bal-felén lévő végződés ; az elsőre van szerelve az *acél* és a *jukasfa*, a hátulsóra pedig az *eresztőrúd*⁴. Ezeket l. o.
- hegycsepű heccsepű* ,heheléskor a hegyszöszből kiváló kenderszál⁴.
- hegyszösz hecsszösz* ,a kenderszár hegyéről lekerülő, kevésbbé finom szösz⁴.
- hehel* ~ ,a hegy- és tőszösz fésülésére szolgáló eszköz⁴. L. még *kicsihehel*.
- ing* ~ ,hemd⁴.
- ingránc* ~ ,az ing válltáji ráncolása⁴.

ingváll ~ ,az ing vállrésze‘.

kájér ~ ,a guzsalyra feltett, megfonandó gyapju- v. kender- anyag‘.

kalap ~ ,hut‘.

kánur ~ ,a gyapjú meggerebenelésekor hátramaradt durva gyapjuanyag‘.

karöltő karatú ,az ing hónaljalatti része‘.

kender ~ ,hanf‘.

kerék ~ ,a csürlő orsóját forgató kerék‘.

kereszt szem kereszt szem, keresztöltés‘.

keszkenő keszkenyő ,fejre való kendő‘. L. még *kicsikeszkenyő* és *natykeszkenyő*.

kicsifolt kicsifót, a csípő körüli harisnya-bővítés‘. L. még *nagyfolt*.

kicsihehel ~ ,kisebb, a szösz másodszeri fésülésére alkalmas fésű‘.

kicsikeszkenő kicsikeszkenyő ,zsebkendő‘.

kicsitekerő ~ ,a gyapot feltekerésére szolgáló eszköz‘.

korc ~ ,a *bárta* újabb neve‘. L. o.

kolléc ~ ,a nyüstpálcára tekert fonál, mely a nyüstpálcákkal együtt a nyüstit alkotja‘.

láb ~ ,az a négy merőlegesen álló oszlopocska, melyen a szövőszék áll‘.

lábító lábító ,a szövőszék pedálja‘ (VIII. ábra.).

láda láda ,a csürlő ládája‘.

lajbi lajbi ,mellény‘.

lajbiköntös lajbigöntes ,egybevarrt, szoknyából és lajbiból álló női ruha‘.

lapocka lapacka ,a vetőszeg négy pántrésze, ezeket az orsó két végén keresztbetett foglalók tartják össze‘ (XI. 2.).

lékri ~ ,a felső testet borító női ruhadarab‘.

lepedő ~ ,leintuch, bettuch‘.

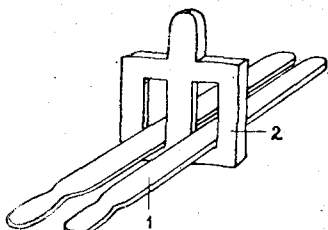
lyukasfa jukasfa ,az első *hasajófüre* szerelt szövőszék-rész, mely az acéllal együtt a verő feszesen tartására szolgál‘.

macskanyomos szálhúzás macskanyomos szálhúzás ,a szálhúzásos varrás egyik változata‘.

madzag ~ ,a pendelybe összehúzás céljából fűzött zsinor‘.

mákvirágos szálhúzás mákvirágos szálhúzás ,a szálhúzásos varrás egyik változata; ingujjat díszítenek vele‘.

mellrevaló mērevaló ,bundájával befele fordított, báránybőrből készült férfi vagy női mellény‘.

VIII. ábra. Lábító.

motóla motolla ,a megfont kender megmotolásához, feltekeréséhez és pászmákba osztásához használt eszköz' (IX. ábra).

nadrág ~ ,hose'. Részei: *ellenző*, *fil*, *nacsfót*, *kicsifót*, *talpaló*. Ezeket l. o.

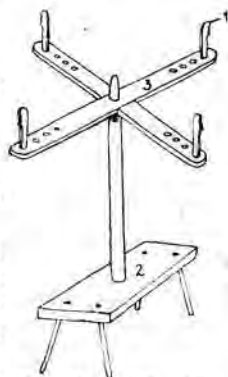
nagyfolt nacsfót ,csipőkörüli harisnya-bővítés'.

nagykeszkenő nacskeszkenő ,a fejjelegyütt az egész felső testet beburkoló kendő'.

nagytekerő nacstekerő ,fonalgombolyító szerkezet'.

nyújtó nyútó ,a szövőszékre felnyújtott, felcsavart fonál, a vászon hosszanti fonala'.

nyüst ~ , a szövőszék egyik alkatrésze: láncszem módjára egybekapcsolódó zsineteknek sűrűn egymást követő kettős sora, melyeknek egybekapcsolódó középvonalán vannak kereszt-tülhúzva a szövőszék hosszanti fonalai. Részei: *kolléc*, *nyüzsbot*, *nyüspáca*. Ezeket l. o.

IX. ábra. Motóla.

nyüstbot nyüzsbot ,a szövőszék pipájára (karfájára) keresztbe fektetett és a szkripcokat (csigákat) tartó fa'.

nyüstpálca nyüspáca ,a kollécot tartó nyüstrész'.

orsó ~ 1. ,spindel'. 2. ,a csürlő azon része, mely a csövet tartja'. 3. ,a vetőszeg központi része' (XI. 1.).

orsókarika ~ ,az orsó szárára húzott fakarika, mely az orsó forgását elősegíti'.

osztóváta isztovátá ,szövőszék'. (X. ábra.) Tartozékai: *talpfa* (X. 1.), *foglaló* (X. 2.), *pipa* (X. 3.), *láb* (X. 4.), *hasajó* (X. 5.), *hasajófű*, *bordahaj* (X. 6.), *bordahajlapacka*, *vetéllő*, *nyüst*, *nyüspáca*, *kolléc*, *bél*, *nyüzsbot* (X. 7.), *szkripc* (X. 8.), *ponkastaj*, *eresztőrúd* (X. 9.), *csíp vessző*, *juharfa*, *acél*, *lábító* (VIII. 1.), *braszka* (VIII. 2.), *boqáncs*, *feszítő*, *nyútó* (X. 10.), *verő*'.

paccsepű páccsepű ,másodszori heheléskor kikerülő finomabb csepű'.

pácszösz ~ ,másodszori heheléskor kikerülő finom szösz'.

pálha pálha ,háromszög alakú ingbővítés a hónaljban'.

pánt ~ 1. ,a férfiing kezelője'. 2. ,a láb bisköntes öve'.

párkány ~ ,a gatyá vagy a harisnya felső, visszahajtott része'.

pászma pászma ,megmotólalt kenderfonal köteg'.

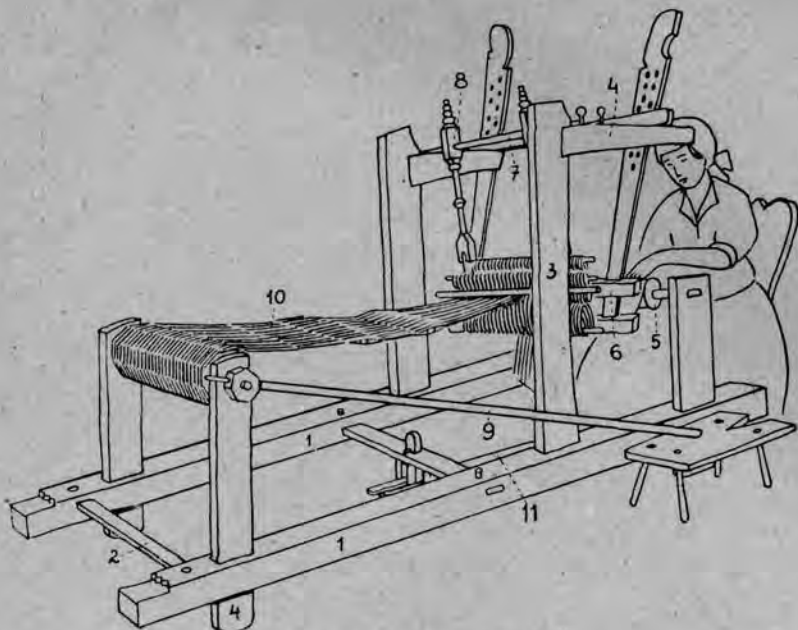
pecek picök ,inggallér alatti erősíték'.

pendely pendej ,női alsószoknya'.

petrezselymes petrezsejmes ,a ráncolás egyik faja az ingvállon'.

pipa ~ ,a nyüstbotot és a jármot tartó rész'.

pokróc ~ ,gyapjútakaró'.

X. ábra. Osztováta.

ponkostaj ponkastaj ,az osztováta azon része, melynek segítségével a hosszanti fonalakat a hátulsó hasajóhoz erősítik‘.

pozdorja ~ ,a tiloláskor félreeső kendertörmelék‘.

prámázás ~ ,a gatyaszár szegése‘.

prigli ~ ,téglaalakú foglалás az ing mellnyílásán‘.

ráza ráza ,a tekerőlevelek végére erősített négy szeg‘.

rojт ~ ,a gyapjúkötény rojtja‘.

ruha ~ ,kötény‘.

sapka ~ ,báránybórból készült süveg, kucsma‘.

suluvár ~ ,harisnyaszabású, szűk vászonnadrág‘.

sure ~ ,gyapjúkötény‘.

szaj ~ ,mellső ingnyílás‘.

szála szála 1. ,a kender szál‘ 2. ,gerebeneléskor a gerebenben maradó legfinomabb kender- vágy gyapjúszál‘.

szálhúzás szálhúzás ,azsúrozás‘. Fajai : *borsózásas szálhúzás*, *háromjúkú szálhúzás*, *macskanyomas szálhúzás* és *mákvirágas szálhúzás*. Ezeket l. o.

szegő ~ ,a vászon szélének beszegett része‘.

szkripc ~ ,a szövőszék karjáról lefüggő csiga, melyen a nyüstök felváltva le s fel mozognak‘.

szórabrosz szórabrasz ,gyapjúból szőtt asztalterítő‘.

szórruha szórruha ,gyapjúkötény‘.

szórszőnyeg szórszűnyeg ,gyapjúból készült ágytakaró‘.

szösz ~ ,a gerebeléskor kiváló másodrendű kenderanyag neve'. Fajai: *hecpszösz*, *páczszösz*, *tűszösz*. Ezeket l. o.

szűttesabrosz szűttesabrasz ,gyapotból vagy kenderből készített abrosz'.

táblás lepedő ~ ,táblás szövésű díszlepedő'.

takaróruha ~ ,az étel letakarására szolgáló, négyszögletes, néha kivarrt vászondarab'.

talpaló ~ ,a harisnyaszár szalagszerű végződése; a láb-szárra csavarják s úgy rögzítik a harisnyaszárát'.

talpja ~ ,az osztováta lábait és pipáit összekötő gerenda-szerű rész'.

tászli ~ ,inggallér, ruha vagy kötény aljának fodra'.

tekerőláb ~ , a tekerőlevél háromfele ágazó lába'.

tekerőlevél ~ ,a tekerőlábon forgó szerkezet, melyre a legombolyítandó fonalat kifeszítik'. Részei: *tekerőláb*, *ráza*. Ezeket l. o.

tiló ~ ,a kender összetörésére, megtisztítására szolgáló eszköz'.

tőcsepű tőcsepű ,heheléskor a tőszöszből kiváló kenderszál'.

tőszösz tűszösz ,elsőrendű szösz a kender-szár tövéről'.

ujjas ujas ,posztóból készült férfi vagy női kabát'.

vagdalás ~ ,vagdalt vászonra himzett varrás'.

varrottas abrosz varattasabrasz ,kivarrt gyapot vagy kender-abrosz'.

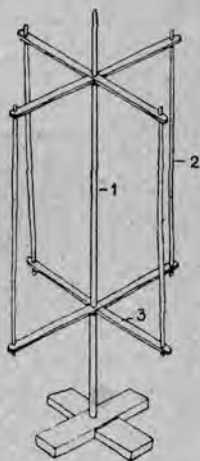
verő ~ ,az a fonál, melyet a vetelő segítségével a hosszanti fonalakba beleölttenek'.

vetelő vetéllő ,az a csővel ellátott szerkezet, melynek segítségével a verőt a hosszanti fonal-rétegen átöltik'.

vetőszeg ~ ,tengely körül forgó négy függőleges rúdból álló készülék, melyre fölrendezik, mérik a fonalat, hogy aztán a szövőszékre csavarhassák' (XI. ábra). Tartozékai: *orsó*, *lapacka*, *foglaló*. Ezeket l. o.

zabszemes zapszemes ,a ráncolás egyik faja az ingvállon'.

Kolozsvár.

XI. ábra. Vetőszeg.

Vass Ilona.

A DEBRECENI EGYETEMI MAGYAR NÉPNYELVKUTATÓ INTÉZET MŰKÖDÉSE AZ 1941. ÉVBEN.

Amikor intézetünk 1941. évi munkájáról szóló beszámolómat megkezdjük, legelső gondolatunkkal az a mérhetetlen nagy veszteség ötlük fel, amely bennünket és az egész magyar néprnyelvkutató munkát ebben az esztendőben Csúry Bálint elvesztésével ért. Még alig jelent meg intézetünk évkönyvének II. kötete, alig kezdtünk hozzá az első példányok szétküldéséhez, amikor intézetünk gyűjtő, kutató és kiadó munkásságának irányítója és példamutatója kidőlt a sorból. Ez a csapás olyan lesújtó hatással volt intézetünk tagjaira, hogy az első hónapokban intézetünk munkájának hosszabb időre történő megbénulásától lehetett tartani.

Volt azonban néhány olyan szilárd pont, amely körül lassan ismét kialakulhatott a rendszeres munka hálózata. Az egyik ilyen megszakítás nélkül tovább működő csoportot azok alkották, akik még Csúry Bálinttól néprnyelvi vonatkozású tanári szakdolgozati tételt kértek. Ezek közt Imre Samu a felsőöri földművelés műszókincsével s annak néprajzi vonatkozásaival, Pelsöczy Zoltán a debreceni szíjgyártó-mesterség, Bagdy László a debreceni szappanosok és gyertyamártók, Debreczeny Gizella a debreceni szabók mesterségi szókinccsével, annak néprajzi vonatkozásaival, továbbá e mesterségek régi céhtörténetével foglalkozott. A tiszántúli és felsőtiszai magyarság körében hasonló módon Gyüre Imre a fényeslitkei néprnyelv, Toldy Zoltán pedig a jándi néprnyelv földművelési műszókincsét és annak néprajzi vonatkozásait gyűjtötte és dolgozta fel. Ezekhez a néprnyelvi szókinccsgyűjtő munkálatokhoz kapcsolódik Szilágyi László gyűjtőmunkássága, aki az egész tanítási évet szülővárosában, Hajdúnánáson töltvén, intézetünk jelentős anyagi támogatásával ez év folyamán közel 10,000 néprnyelvi szócikket dolgozott ki, s ezzel biztos alapot nyújtott egy meginduló Hajdúsági Szótár további munkálatai számára.

Intézeti munkánk megszilárdulásának másik jelentős tényezője az volt, hogy az I. és II. éves hallgatók számára még Csúry Bálint életében megkezdett *Néprnyelvi hangtani gyakorlatokat*

Bakó Elemér tanársegéd mint az év I. felében, a Csűry Bálint elhalálózását követő II. félévben is megtarthatta a bölcsészeti kar határozata folytán. Így nemcsak a felsőéves hallgatók népnyelvi gyűjtőmunkája folytatódott, hanem az I—II. éves hallgatók kiképzése is megtörtént a népnyelvi feljegyzés terén.

Intézeti munkatervünk első munkakörében, hazai nyelv-járásaink kulatásának terén még az elmúlt esztendő különlegesen nehéz viszonyai ellenére is szép haladásról számolhatunk be. Ez főleg intézetünk nagyjelentőségű vállalkozásának, a Csűry Bálint emlékére rendezett országos népnyelvi szókincesgyűjtő versenynek tulajdonítható, amely intézetünk tagjait fokozott munkára serkentette. (A verseny eredményét külön beszámoló keretében ismertetjük.) Már a korábbi években megindult népnyelvi szókincesmonográfiáink keretében Szabó István a *Békési Szótár* számára általános szókincesgyűjtést és helynévgyűjtést végzett. Ugyancsak ő foglalkozott a Békésen fellelhető régi oklevelek népnyelvi és helynévtörténeti adatainak összegyűjtésével is.

A *Sárréli Szótár* keretében végzett gyűjtések az elmúlt évben örvendetesen fellendültek. Bakó Elemér Konyáron általános szókincesgyűjtést végzett, s folytatta már korábban megkezdett gyűjtését a gyermekjátékok terén. Végh József az egész Sárrét területéről népmeséket gyűjtött és általános szókincesgyűjtést végzett. Vargha Lajos Derecskén a házieszközökre vonatkozó gyűjtést végzett, s a gyűjtött szókincesanyaghoz elkészítette a hozzátartozó ábrákat is. Hasonló értelemben gyűjtött Költő Gyula Biharkeresztesen a nyári mezőgazdasági munkák, Papp László Hosszúpályiban a nyári mezőgazdasági munkák, Nádasai Béla Pocsajban a nyári mezőgazdasági munkák és a házieszközök, Kiss István Nagyrábén a nyári mezőgazdasági munkák, a házieszközök és a baromfitartás, T. Tarsoly József Magyarhomorogon a nyári mezőgazdasági munkák és a lótarítás, Mikó Sándor Nagylétán a lótarítás körében.

A *Hajdúsági Szótár* keretében, amelynek számára Szilágyi László már említett szókincesgyűjtése jelentős alapot teremtett, rajta kívül többen is végeztek népnyelvi szókincesgyűjtést. Így Szathmáry Károly Hajdúszováton a kovácmesterség, Rozgonyi András Kishegyesen a tanyai ház és részei, Hegedűs Miklós Hajdúhadházon a házberendezés, a mezőgazdasági és házieszközök, Maros Miklós Kabán a házieszközök, Sóvágó Endre Hajdúböszörményben a szőlőművelés szókincesét és annak néprajzi vonatkozásait gyűjtötte.

Rétközi Szótárunk keretében Szerdahelyi István a nyári mezőgazdasági munkák szókincesét gyűjtötte Demecserben. Idetartozik Gyüre Imre már említett gyűjtése is, amelyet Fényeslitkén a mezőgazdasági munkák terén végzett. Szabolcs vármegye területén gyűjtött még vitéz Várady-Szabó Ádám,

aki Szent Anna-pusztán a szőlőművelés szókinését és annak néprajzi vonatkozásait gyűjtötte össze. Málnás Alajos Tiszatardoson a házieszközök szókinését és néprajzi vonatkozásait gyűjtötte, Oláh Károly pedig Paszabon végzett vegyes népnyelvi és néprajzi gyűjtést. Tar Gábor Besenyődön gyűjtötte össze a kovácmesterség műszókinését és néprajzi vonatkozásait.

Szatmár vármegyében Biró Lajos Nagyecsedén és környékén a nyári mezőgazdasági munkák, a kendermunkák, a női házieszközök, Málnás Alajos Mérken a női házimunkák. Nagy Tibor Szamosszegen a növényvilág keretében végzett népnyelvi szókinésgyűjtést.

Bereg vármegyében, Jándon Toldy Zoltán gyűjtötte össze a földművelés műszókinését és néprajzi vonatkozásait.

Borsod vármegye területén, Mezőcsáton Nagy János gyűjtött a nyári mezőgazdasági és konyhakerti munkák szókinésének köréből.

Palóc Szótárunk az elmúlt év folyamán is jelentősen gyarapodott. Kovács István a gömörmegyei Óbáston a nyári mezőgazdasági munkák, a kendertermesztés és szövés-fonás szókinését gyűjtötte, valamint általános népnyelvi és néprajzi gyűjtést végzett.

Hazai népnyelvi szókinésgyűjtő vállalatunk száma a múlt évben kettővel gyarapodott. Az egyik a Szűts Ferenc gyűjtésében megindult *Szigetközi Szótár*, amelynek keretében idáig általános helynév- és szókinésgyűjtés, továbbá népmesegyűjtés történt, a másik pedig Keresztes Kálmán gyűjtése, amely egy *Ormánysági Szótár* alapjait igyekszik megteremtteni. Ez utóbbi keretében idáig a nyári mezőgazdasági munkákat, a népi építkezés, a házieszközöket, a női házimunkákat és azok néprajzi vonatkozásait illetőleg indult meg a gyűjtés.

II. Elszakított magyar nyelvjárásaink terén végzett népnyelvi és néprajzi gyűjtőmunkánk az elmúlt évben majdnem teljesen szünetelt. Csúry Bálint déli-csángó gyűjtésének már megindult szótári feldolgozása a nagy kutató elhalálózása folytán megakadt. Imre Samu és Deák Györgyné dr. Bartha Katalin felsőöri, illetve szlavóniai gyűjtőmunkáját a háborús utazási nehézségek miatt nem lehetett folytatni. Mindkét szótári vállalat keretében a már korábban gyűjtött népnyelvi szókinés kicédulázása folyt. Erdélyi munkatársaink az ismét eredeti helyén működő kolozsvári egyetem és a nemrég alapított Erdélyi Tudományos Intézet keretében dr. Szabó T. Attila egyetemi tanár vezetésével önállóan, bár intézetünkkel továbbra is szoros kapcsolatban folytatják korábban megkezdett munkájukat. Így a Nagy Jenő gyűjtésében már évekkel ezelőtt megindult kalotaszegi népnyelvi gyűjtés is részben a gyűjtő katonai szolgálata, részben pedig a gyűjtőterületnek Kolozsvárral való

természetes összetartozása folytán a jövőben Erdély egyetemén s az Erdélyi Tudományos Intézetben folytatódik.

Ebbe a munkakörbe tartozik Bakó Elemérnek a Bukovinából hazatelepített székelyek körében konyári (Bihar vm.) átmeneti szálláshelyükön végzett népnyelvi és néprajzi gyűjtése. Ez a gyűjtés 1941 március havában a bukovinai Istensegítről való székelyek körében történt, amely alkalommal a gyűjtő — egyízben Kiss István segítségével — főleg a székelyek magukkal hozott házieszközeinek, viseleti darabjainak, szötteseinek szókinsét gyűjtötte a hozzátartozó néprajzi vonatkozásokkal együtt.

III. Intézeti munkatervünk harmadik feladatkörét a debreceni népnyelv történeti és mai szókinsének és e szókins néprajzi vonatkozásainak gyűjtése és búvárlata alkotja. Ezen a téren az elmúlt esztendőben is jelentős munkát végeztek intézetünk tagjai. Idetartozik a beszámolónk elején említett tanári szakdolgozatok közül Vámosi Nándor dolgozata a debreceni csizmadiamesterség, Pelsőczy Zoltáné a szijgyártók, Debreczeny Gizelláé a szabók, Bagdy Lászlóé pedig a szappanosok és gyertyamártók szókinséről. Ezekhez a gyűjtésekhez kapcsolódik Mendre József népnyelvi és néprajzi gyűjtése a debreceni kőművesmesterség, Málnás Alajos gyűjtése az asztalosmesterség és Sztankay Csaba gyűjtése a csizmadiamesterség köréből. Úttörő jelentősége van Kovács László népnyelvi és néprajzi gyűjtésének, amelyet a debreceni nyulasi barak gyermekeinek körében a gyermekjátékok, mondókák és gyermekversek terén végzett.

IV. Intézetünk különleges feladatköre Bihar vármegye élő helyneveinek összegyűjtése és e helynévanyag történeti vizsgálata. Sajnos, 1940 nyarához hasonlóan, amikor a politikai események nagyrészt lehetetlenné tették a határszéli gyűjtőmunkát, 1941 nyarán Csűry Bálint halála akadályozott meg bennünket abban, hogy bihari helynévgyűjtő munkánkat folytassuk. Egyedül Bakó Elemér gyűjtötte össze Konyár belterületének és határának helyneveit. Ugyancsak ő megkezdte Esztár helyneveinek összegyűjtését is, azonban a gyűjtőmunkát a kedvezőtlen időjárás miatt félbe kellett szakítani. Hogy a további gyűjtőmunkákat elősegítsük, az elmúlt év tavaszán dr. Betfia László egyetemi tanársegéddel elkészítettük a vármegye 61 községének határtérképeit. A térképrajzolás alapjául azok a térképek szolgáltak, amelyeket a m. kir. Honvéd Térképészeti Intézet e célból rendelkezésünkre bocsátott. A lekötelező szívesség ellenértékéül intézetünk a tagjaink által gyűjtött helynévanyagot bocsátja a m. kir. Honvéd Térképészeti Intézet rendelkezésére megfelelő felhasználás céljából.

Intézetünk gyűjtői utánpótlásának nevelését jelentős mértékben szolgálják azok a középiskolai táj- és népkutató csoportok,

tok, amelyek Bakó Elemér és Végh József vezetésével már 1940-ben is működtek. A Végh József vezetése alatt működő református gimnáziumi csoport intézetünk alapítójának halála óta mint a debreceni református gimnázium „Arany János” önképzőkörének „Csúry Bálint” táj- és népkutató szakosztálya folytatja működését. Az itt végzett munka értékét illetőleg biztos mértéket nyújt az a szép eredmény, amelyet a szakosztály tagjai az Országos Táj- és Népkutató Központ első országos középiskolai pályázatán értek el. E pályázaton a résztvevő intézetek közt az 1. helyezést érte el a szakosztály, az egyéni értékelésben pedig tagjai közül Papp László a 2. helyen végzett. Rajta kívül számos elismerő oklevelet és könyvjutalmat nyertek a szakosztály tagjai. Ugyanez a csoport a „Csúry Bálint országos népnyelvi szókincsgyűjtő versenyen” a középiskolák közt a 2. helyezést nyerte, tagjai közül pedig Papp László a 6. helyre, Mikó Sándor pedig a 11—12. helyre került. A Bakó Elemér vezetése alatt működő református kollégiumi tanítóképző „Ecsedi István” táj- és népkutató csoportja a vezetőtanár Csúry Bálint halálát követő nagyarányú elfoglaltsága miatt a táj- és népkutató országos pályázatra kellőképpen előkészülni nem tudott, ezért a csoport tagjai a pályázaton nem is vettek részt. E csoport munkájának értékére és színvonalára nézve azonban jó zsinórmértékül kínálkozik az a szép eredmény, amelyet a csoport tagjai intézetünk országos népnyelvi szókincsgyűjtő versenyén értek el. Ezen a csoport a résztvevő középiskolák közt az 1. helyre került, tagjai közül pedig az általános értékelésben Kovács László a 3. díjat, Szatmáry Károly a 7—10. jutalmat nyerte el, s a többi résztvevők is megfeleltek a verseny követelményeinek.

Intézetünk tagjainak, Bakó Elemérnek és Kovács Istvánnak ösztönzésére az elmúlt évben már a debreceni róm. kath. kegyesrendi gimnázium tanulói is hozzákezdtek a népnyelvi gyűjtőmunkához. A munka eredményességéről az intézetünk népnyelvi szókincsgyűjtő versenyén elért 3. helyezés és az egyéni pályázatban vitéz Várady-Szabó Ádám 11—12. jutalma tanúskodik.

Intézetünk tagjaival kapcsolatban a következő személyi változásokról számolhatunk be. A kultuszminiszter úr dr. Bakó Elemér egyetemi tanársegédet állami gimnáziumi rendes tanárként szolgálattételre berendelte intézetünkhöz. Dr. Balassa Iván egyetemi gyakornok a kolozsvári Magyar Nyelvtudományi Intézet tanársegéde lett, a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeumhoz történt kinevezése után pedig dr. Imre Samu egyetemi gyakornok neveztetett ki utódjául. Dr. Végh József egyetemi tanársegéd elnyerte a Magyar Tudományos Akadémia Sámuel—Kölber-díját. Kovács István egyetemi gyakornok akadémiai könyvjutalmat, Vargha Lajos egyetem gyakornok pedig Kalevala-könyvjutalmat nyert. Szabó István

egyetemi gyakornokot a református Kollégium gimnáziuma tanárául választotta.

Itt emlékezünk meg arról, hogy Csúry Bálint halála után egyetemünk bölcsészeti kara dr. Pap Károly egyetemi ny. r. tanárt bízta meg a Magyar Népryelvkutató Intézet igazgatói teendőinek ellátásával. A magyar nyelvészeti tanszék betöltése után dr. Bárczi Géza egyetemi ny. r. tanár vette át az intézet vezetését.

Végezetül hálás szívvel gondolunk dr. Hóman Bálint kultuszminiszter, dr. Szily Kálmán és dr. Fáy István államtitkár urakra, akiknek legteljesebb megértése és nagylelkű támogatása lehetővé tette, hogy intézetünk fokozódó erővel szolgálhatta a magyar népryelv bűvárlatának ügyét, és ezzel teljesítette a magyar tudomány és művelődéspolitikai szolgálatában vállalt feladatait.

Debrecen.

Bakó Elemér.

BESZÁMOLÓ

a „Csúry Bálint” országos népnyelvi szókincsgyűjtő versenyről.

Még Csúry Bálint életében történt, hogy a Magyar Népnyelvkutató Intézet vezetősége elhatározta egy, az 1939-ben Györffy István emlékére rendezett népnyelvi gyűjtőversenyhez hasonló újabb verseny megrendezését az intézet tagjai számára. Ez az újabb népnyelvi gyűjtőverseny azonban abban különbözött volna a Györffy István-emlékversenytől, hogy nem mennyiségi, hanem minőségi szempontokat tartott volna szem előtt: mindegyik pályázónak csak 200 szócikket kellett volna beküldenie, azonban az egyes szavak összes „élettani” kapcsolatainak teljes és pontos feltüntetésével, figyelembe véve a Szamosháti Szótár szócikkeinek kidolgozását. A pályázók bármilyen fogalomkörből összeszedhették volna anyagukat, csak két megszorító feltételnek kellett eleget tenniük: az egyik az volt, hogy a pályázatra csak olyan szavakat dolgozzanak fel, amelyek tárgyi vagy cselekvési vonatkozásúak (tehát anyaguk ábrázolható), a másik pedig az, hogy a pályázatra beküldött anyag debreceni eredetű legyen. Az első feltétel kiszabásával az intézet vezetősége azt az elvet akarta szolgálni, amely már a Szamosháti Szótárban is kifejeződik, később pedig a Magyar Népnyelvkutató Intézet munkájában mindinkább tért hódított, nevezetesen a *szavak és dolgok egységének* elvét, amelynek végső célja a nyelvtudomány szempontjából a nyelvtudomány számára gyűjtött népnyelvi anyag összes néprajzi és más kapcsolatainak megőrzése és a szókincsanyag teljes fogalmi tartalmának, összes jelentésárnyalatainak visszatükrözése az ilyen irányú tudományos kutatások elősegítésére. A második feltétellel pedig az volt az intézet vezetőségének a célja, hogy a fenti szempontok szerint már megindított debreceni vonatkozású népnyelvi gyűjtőmunkának döntő lendületet adjon és egy ilyen „Debreceni népnyelvi gyűjtőverseny” keretében minden bizonnyal nagyobb mennyiségben benyújtott, egyenletesen kidolgozott népnyelvi-néprajzi anyaggal a már megindított „Debreceni civis-szótár” további gyűjteményeinek jelentős alapot teremtsen.

Ennek a versenynek a kihirdetése 1941 tavaszán történt volna meg. Csűry Bálint közbejött halálesete és a Magyar Néprnyelvkutató Intézet életében ennek következtében történt változás miatt azonban már-már úgy látszott, hogy a szép tervből semmi sem lesz. Ekkor azonban az intézet tagjai körében az a gondolat merült fel, hogy az eredetileg debreceni rendeltetésű néprnyelvi gyűjtőversenyt rendezze meg az intézet Csűry Bálint emlékére, az eredeti tervtől eltérően kiszélesítvén azt országos arányúvá. Így kerekedett ki a „Csűry Bálint országos néprnyelvi szókincsgyűjtőverseny“ tervezete.

A debreceni Tisza István Tudományegyetem bölcsészettudományi kara, amely elé a terv jóváhagyás céljából felterjesztetett, az intézet tagjainak óhaját a legteljesebb mértékben magáévá tette és látva a nagyszabású országos néprnyelvi gyűjtőverseny rendkívüli tudományos jelentőségét, intézkedett, hogy a verseny előkészítése még a folyó tanulmányi félév ideje alatt minden tekintetben megtörténjék. Ehhez az intézkedéshez rendkívül jótékony segítségként csatlakozott dr. Mitrovics Gyula egyetemi ny. r. tanár, Rektor hathatós támogatása, amely lehetővé tette a verseny díjainak fedezetéül szolgáló anyagiak megszerzését.

A bölcsészettudományi kar utasításának megfelelően dr. Pap Károly egyetemi ny. r. tanár, a Magyar Néprnyelvkutató Intézet akkori megbízott igazgatója elnöklete alatt összeült egy előkészítő-bizottság, amelynek tagjai dr. N. Bartha Károly és dr. Papp István egyetemi magántanárok, valamint dr. Bakó Elemér és dr. Végh József egyetemi tanársegédek voltak. Az előkészítő-bizottság 1941 április hó elsején tartott ülésén megállapította a verseny megrendezésének feltételeit, a kihirdetés módját és szövegét; a bíráló-bizottság kijelölése későbbi időre halaszttatott el. A versennyel kapcsolatos teendők végzésére dr. Bakó Elemér egyetemi tanársegéd kapott megbízást.

A verseny előkészítése a következő módon történt. A verseny hirdetményének szövege megjelent a Magyar Nyelv XXXVII, 143 k. lapján. Ezt követően a Magyar Néprnyelvkutató Intézet tájékozódott abban a tekintetben, hogy hozzávetőleg mennyi lesz a verseny résztvevőinek a száma. Az előzetes jelentkezések alapján ez közel nyolcvan főre rugott, azonban a háborús nyár különleges viszonyai következtében ez a szám leapadt a felére. A Magyar Néprnyelvkutató Intézet a verseny résztvevőinek elküldte a versenyre vonatkozó Tudnivalókat. Ennek szövege a következő:

1. A Csűry Bálint-emlékverseny Csűry Bálint néprnyelvkutató módszerének egyik legfontosabb elvét, a *szó és tárgy egységének* elvét óhajtja hangsúlyozni. Ezért minden egyes versenyzőnek csak 200, külön fogalmat jelölő szót kell beküldenie, azonban minden szócédulához legalább egy rajzot vagy fényképet kell mellékelni. Tehát a szócédulákra feljegyzett

szókincsanyagnak csak ábrázolható, azaz tárgy- vagy cselekvés-fogalmakat kell jelölnie.

2. A fenti pályázati feltételből következik, hogy a pályázóknak nem mennyiségi, hanem minőségi szempontokat kell szem előtt tartaniuk.

Minden szó összes fontosabb ragozott alakjait (paradigmáit), eltérő hangalakjait és jelentésárnyalatait fel kell tüntetni, s az egyes jelentésárnyalatokat külön példamondatokban kell szemléltetni.

Törekedjünk arra, hogy a szó összes néprajzi vonatkozásait, népdalban, gyermekversben, népmesében, balladában stb. történő használatát bemutassuk.

3. Lehetőleg egy, esetleg két nagyobb fogalomkörből gyűjtsünk, hogy anyagunk összefüggő legyen. Pl. A ház. (E körből gyűjtsük össze gyűjtőterületünk összes háztípusait, rajzoljuk és fényképezzük le összes részeit, szemléltessük alaprajzukat, tetőszerkezetüket stb. és a fenti módon jegyezzük fel összes részeit.) Ugyanezt kibővíthetjük a következő módon: A ház és az udvar, Építkezés és település stb. Legajánlatosabb, ha nyári népi foglalkozások nyelvi és tárgyi vagy cselekményi anyagát jegyezzük fel. Ilyen tárgykörök pl.: Nyári mezőgazdasági munkák, A halászat, Nyári népi szakácsmesterség stb.

4. Törekedjünk a legrészletesebb gyűjtésre és kidolgozásra. Egy-egy munka menetének összes részleteit (pl. szántáskor: befogás az ekébe, az ekevas beakasztása a földbe, szántás, fordulás, az eke kifordítása a földből, összeszántás és széjjel-szántás, vakbarázda stb.) igyekezzünk pontosan ábrázolni.

5. Általában kövessük azt az elvet, hogy a tárgyakat rajzoljuk, a cselekményrészleteket pedig fényképezzük.

6. A szócédulák megírásakor kövessük a mellékelt szócédulák beosztását. Hasonlóképpen a rajz- vagy fényképlapok rovatainak kitöltésekor is kövessük a mellékelt lap rovatainak kitöltését.

A szócédulákat lehetőleg géppel írjuk. A rajz- és fényképlapok rovatainak kitöltése kézzel történik.

A rajzokat fekete tussal rajzoljuk kemény fehér kartonpapírra.

A rajz- és fényképlapokon csak azokat a rovatokat töltik ki a pályázók, amelyek a mellékelt mintalapon is ki vannak töltve.

7. Minden szóadathoz fel kell jegyeznünk annak a személynek a nevét, foglalkozását, korát és lakóhelyét, akinek a kifejtése alapján a szóadatot és a példamondatot feljegyeztük, továbbá a gyűjtő nevét és a gyűjtés évének számát.

8. A szókincsanyag fogalmi meghatározásában, az egyes szavak hangalakjainak, jelentésárnyalatának, néprajzi vonatkozásainak összegyűjtésében és a rövidítések használatában

Csúry Bálint *Szamosháti Szótárát* tartsuk szem előtt. (A használandó rövidítések jegyzékét külön közöljük.)

9. A pályázat nyílt. Minden résztvevőnek mellékelnie kell egy rövid, párszavas jelentést arról a gyűjtőmunkáról, amelynek folyamán a pályázatra beadott népnyelvi anyagot gyűjtötte. Ebben fel kell tüntetni a gyűjtés helyét, időtartamát, a feldolgozott fogalomköröket, a pályázó nevét, foglalkozását és életkorát.

10. A verseny díjai a következők: I. 150 P, II. 100 P, III. 80 P, IV. 60 P, V—VI. 50—50 P. A verseny többi résztvevői, amennyiben az intézet tudományos céljai szolgálatára alkalmas anyagot adnak be, 40—40 P jutalomban részesülnek.

Több, egyenlően értékes pályázat benyújtása esetén az intézet megszorítja a díjak számát, s ha anyagi lehetőségei engedik, a jutalom összegét is felemeli.

11. A Csúry Bálint-émlékversenyre beküldött, díjazott vagy jutalmazott anyag a debreceni m. kir. Tisza István Tudományegyetem Magyar Népnyelvkutató Intézete tulajdonává válik, azonban az anyag gyűjtőjének mindig rendelkezésére áll tudományos feldolgozás céljából.

12. Az emlékversenyen díjazott vagy jutalmazott fénykép-anyag lemezeit és filmjeit a Magyar Népnyelvkutató Intézet a verseny után megveszi, oly módon, hogy a nyersfilm és az előhívás árát teljes egészében megtéríti.

13. Az emlékversenyen a résztvevők nemcsak egy, hanem *több pályázattal is résztvehetnek*. Minden egyes 200 szócédulát és fénykép- vagy rajzlapot tartalmazó pályázat külön díjban vagy jutalomban részesül.

14. A pályázatok beadásának határideje 1941 szept. 30. A pályázatokat *Magyar Népnyelvkutató Intézet, Debrecen 10, Központi Egyetem* címre kell beküldeni.

Debrecen, 1941 június 15.

E tájékoztatóhoz mellékelte az intézet két szócédulamintát, egy, a szócédulákon feldolgozott szó tárgyi vonatkozásait ábrázoló rajzzal, egy kitöltött kartotéklappal és a rövidítések jegyzékével együtt. A rövidítések csekély változtatással ugyanazok voltak, amelyeket Csúry Bálint Szamosháti Szótárában használt. A fent ismertetett feltételek értelmében az intézet minden jelentkezőnek elküldött kb. 220 szócédulát és ugyanannyi kartotéklapot, az ábrák felragasztására szükséges fényképsarkokkal együtt.

A debreceni református Kollégium gimnáziumának és tanítóképző intézeteinek a versenyen résztvevő diákjai azzal a kéréssel fordultak a Magyar Népnyelvkutató Intézethez, hogy — bár már hosszabb idő óta foglalkoznak népnyelvi és néprajzi gyűjtéssel — a versenyen való részvételük sikerének biztosítása céljából az intézet számukra népnyelvi feljegyzési

gyakorlatokat tartson. Hasonló kéréssel fordultak később az intézethez a debreceni kegyesrendi gimnázium érdekelt tanulói is. Az intézet készségesen tett eleget a kérésnek és dr. Bakó Elemér egyetemi tanársegéd 1941 májusának végén és júniusának elején előbb a református Kollégium tanulói, ezt követően pedig a kegyesrendi gimnázium tanulói számára tartott egy-egy hétig tartó, napi kétórás népnyelvi feljegyzési gyakorlatot.

A verseny díjainak biztosítására a Magyar Népnyelv-kutató Intézet kérelemmel fordult különböző hatóságokhoz, intézményekhez és testületekhez. A kérelemnek, amint az alább következő kimutatás is mutatja, komoly fogamatja lett. Az első országos népnyelvi gyűjtőverseny díjainak fedezésére az alábbiaktól érkeztek be adományok:

Magyar Tudományos Akadémia	500.— P
M. kir. Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium.	200.— P
M. kir. Külügyminisztérium	200.— P
Erdélyi Tudományos Intézet	200.— P
A debreceni egyetem rektora	150.— P
Magyar Nyelvtudományi Társaság	*100.— P
*(és 10 példány Csúry : Szamosháti Szótár)	
Szolnok-Doboka vármegye	100.— P
Szatmárnémeti református gimnázium	100.— P
A debreceni egyetem bölcsészettudományi kará- nak dékánja	50.— P
A budapesti egyetem bölcsészettudományi kara .	50.— P
Békés vármegye	50.— P
Veszprém vármegye	30.— P
Csúry Bálint nevére koszorúmegváltás címén be- folyt összegek.	220.— P
Összesen	1,950.— P

A verseny résztvevőinek általánosan kifejezett óhajára a pályamunkák beadásának határidejét el kellett halasztani 1941 október 15-re. A pályamunkák beküldése után megalakult a bíráló-bizottság, amelynek elnöke dr. Bárczi Géza egyetemi ny. r. tanár, a Magyar Népnyelv-kutató Intézet igazgatója lett, társelnökei dr. Pais Dezső, a budapesti m. kir. Pázmány Péter Tudományegyetem ny. r. tanára, dr. Klemm Antal, a szegedi Horthy Miklós Tudományegyetem ny. r. tanára, dr. Szabó T. Attila, a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem ny. rk. tanára, valamint dr. Pap Károly, a debreceni Tisza István Tudományegyetem ny. r. tanára, az előkészítő-bizottság elnöke lettek. A bíráló-bizottság tagjai dr. N. Bartha Károly egyetemi magántanár, tanítóképzőintézeti c. igazgató, dr. Papp István egyetemi magántanár, áll. gimn. tanár, dr. Bakó Elemér egyetemi tanársegéd, berendelt áll. gimn. tanár és dr. Végh József egyetemi tanársegéd, református gimn. tanár.

A versenyre benyújtott 33 pályamunka megbírálása után a verseny végső eredménye, a díjazottak és jutalmazottak névsora, valamint a díjak és jutalmak összege a következő:

Díjazottak :

1. Kovács István okl. középisk. tanár, debreceni egyetem (Palóc nyj.)	150.— P
2. Keresztes Kálmán tj., debreceni egyetem (Ormánság)	100.— P
3. Kovács László tanítóképzős, debreceni református tanítóképző (Debrecen)	80.— P
4. Költő Gyula református segédlelkész, debreceni egyetem (Biharkeresztes)	60.— P
5. Nagy Rózsa tj., kolozsvári egyetem (Baranya vármegye)	50.— P
6. Papp László gimn. tanuló, debreceni református gimnázium (Monostorpályi, Bihar vm.)	50.— P

Jutalmazottak :

7—10. Csüry István bh., budapesti egyetem (Szamoshat)	40.— P
Józsa Gerő okl. középiskolai tanár, kolozsvári egyetem (Maros vm.)	40.— P
Szatmári Károly tanítóképzős, debreceni református tanítóképző (Hajdúszovát)	40.— P
Varga Lajos tj., debreceni egyetem (Derecske, Bihar vm.)	40.— P
11—12. Mikó Sándor gimn. tanuló, debreceni református gimnázium (Nagyléta, Bihar vm.)	40.— P
Vitéz Várady-Szabó Ádám gimn. tanuló, debreceni kegyesrendi gimn. (Szent Anna-puszta, Szabolcs vm.)	40.— P
13—29. Bíró Lajos tj., debreceni egyetem (Nagyecsed, Óvári, Fehérgyarmat. Szatmár vm.)	40.— P
Nagy János tj., debreceni egyetem (Mezőcsát, Borsod vm.)	40.— P
Szilágyi László tj., debreceni egyetem (Hajdúnánás, Hajdú vm.)	40.— P
Szűts Ferenc kegyesrendi tanár, debreceni egyetem (Halászi, Moson vm.)	40.— P
Dr. Temesi Mihály—dr. Tomanóczy Jolán, egyetemi tanársegédek szegedi egyetem (Hirics, Sósvertike, Vejtli, Nagyrábé, Baranya vm.)	40.— P
Kiss István tanítóképzős, debreceni református tanítóképző (Nagyrábé, Bihar vm.)	40.— P
Tar Gábor tanítóképzős, debreceni református tanítóképző (Besenyőd, Szabolcs vm.)	40.— P

Tarsoly József tanítóképzős, debreceni református tanítóképző (Magyarhomorog, Bihar vm.)	40.— P
Mendre József gimn. tanuló, debreceni református gimnázium (Debrecen)	40.— P
Nagy Tibor gimn. tanuló, debreceni református gimnázium (Szamosszeg, Szatmár vm.)	40.— P
Oláh Károly gimn. tanuló, debreceni református gimnázium (Paszab, Szabolcs vm.)	40.— P
Rozgonyi András gimn. tanuló, debreceni református gimnázium (Kishegyes, Ondód, Hajdú vm.)	40.— P
Hegedűs Miklós gimn. tanuló, debreceni kegyesrendi gimnázium (Hajdúhadház, Hajdú vm.)	40.— P
Málnás Alajos gimn. tanuló, debreceni kegyesrendi gimnázium (Debrecen)	40.— P
Maros Miklós gimn. tanuló, debreceni kegyesrendi gimnázium (Kaba, Hajdú vm.)	40.— P
Nádasi Béla gimn. tanuló, debreceni kegyesrendi gimnázium (Pocsaj, Bihar vm.)	40.— P
Sztankay Csaba gimn. tanuló, debreceni kegyesrendi gimnázium (Debrecen)	40.— P
Összesen	1,410.— P

A bíráló-bizottság még jutalomra ajánlotta :

Molnár Sándor okl. középisk. tanár, szegedi egyetem (Szalafő, Zala vm.)	20.— P
Szita Pál gimn. tanuló, csurgói református gimn. (Ormánság)	20.— P
Szentkirályi István gimn. tanuló, csurgói református gimnázium (Ormánság)	15.— P
Simon Viktor gimn. tanuló, csurgói református gimnázium (Ormánság)	10.— P
Összesen	1,475.— P

A bíráló-bizottság úgy határozott, hogy a Magyar Nyelvtudományi Társaságtól kapott 10 drb. Szamosháti Szótárt a tíz első helyezett kapja a pénzdíj, illetőleg jutalom ráadásául, a 11—12. helyezettek pedig a Magyar Népryelv I—II. kötetének egy-egy példányát kapják szintén ráadásul. Ezenkívül a verseny minden egyes résztvevője díszes oklevelet kapott, amelyet sajátgyűjtésű tiszántúli népi díszítő elemek felhasználásával *Tar Zoltán*, a debreceni református Dóczi-tanítónőképző intézet tanára tervezett.

A verseny eredményeként kb. 7000 szócikk és kb. 6400, a szócikkek anyagát ábrázoló fénykép és rajz érkezett be a legkülönbözőbb magyar nyelvjárásokból. Ezzel a szavak és

dolgok kapcsolatainak kutatására sikerült intézetünkben széles alapot teremteni.

A díjakat és jutalmakat az intézet még 1941 karácsonya előtt eljuttatta az érdekeltekhez. Az ünnepélyes eredményki hirdetés és díjosztás az 1942 március 8-án, vasárnap d. e. 1/4 12 órai kezdettel az egyetemi központi épület aulájában egyetemünk rektora és intézetünk rendezésében tartott Csúry Bálint-émlékünnepélyen történt meg. Az emlékünnepély műsora a következő volt:

1. Kodály : 150. genfi zsoltár.

Bartók : Bolyongás.

Bárdos : Két régi vitézi ének. Énekli a református kollégiumi tanítóképzőintézet énekkara *Csenki Imre* tanár vezetésével.

2. Megnyitó. Tartja *D. dr. Kállay Kálmán* egyetemi ny. r. tanár, e. i. Rector.

3. Emlékezés Csúry Bálintra. Tartja *dr. Bárczi Géza* egyetemi ny. r. tanár, a Magyar Néprajzkutató Intézet igazgatója.

4. Kodály : Adagio.

Bartók—Ország : Magyar népdalok. Hegedűn játssza *Buza Gábor* hegedűművész, a Városi Zeneiskola tanára, zongorán kíséri *Galánffy Lajos* zongoraművész, a Városi Zeneiskola tanára.

5. A „Csúry Bálint országos néprajzi szókincsgyűjtő versenyt“ ismerteti *dr. Bakó Elemér* egyetemi tanársegéd, gimnáziumi tanár.

6. A verseny díjait kiosztja *D. dr. Kállay Kálmán* egyetemi ny. r. tanár, e. i. Rector.

7. Kodály : Huszt.

Kerényi : Hej, páva... Énekli a református Dóczi-tanítónőképzőintézet énekkara *B. Szűcs Ferenc* tanár vezetésével.

8. Himnusz. Közének.

Az ünnepélyen egyetemünk tanári karának tagjai, Debrecen társadalmi életének vezetői közül igen szép számmal vettek részt s az aulát teljesen megtöltő közönséggel együtt méltóképpen áldoztak intézetünk megalapítója és a magyar néprajz nagy kutatója emlékének.

Debrecen.

Bakó Elemér.

TARTALOMJEGYZÉK.

	Lap
Előszó	5
Bakó Elemér : Csúry Bálint élete és munkássága	7
Árvay József : A térszíni formák nevei a barcasági Hét- falu helyneveiben	39
Balassa Iván : Az <i>a</i> -zás a kolozsvári Hóstát nyelvében	57
Bárczi Géza : A városi népnyelv kérdéséhez	70
Gergely Béla : Kisbács helynevei	86
Hakulinen Lőrinc : A népnyelvi szótár és a modern nyelv- kutatás	102
Imre Samu : Az <i>é</i> hangok állapota a felsőőri nép nyelvében	115
Kannisto Artúr : Paasonen Henrik kutatóútjai	130
Kettunen Lőrinc : Tapasztalatok a nyelvjárási térképezés köréből	148
Kovács István : Igekötőink fejlődése és használata a med- vesalji népnyelvben	156
Márton Gyula : A nagymoni népnyelv igetővei és ige- alakjai	189
Melich János : Tarjó	233
Sándor Gábor : A kolozsvári Hóstát emberi erővel vég- zett teherhordási módjai és eszközei	238
Szabó István : Az <i>í</i> -zés esetei a békési nép nyelvében	275
Szabó T. Attila : Az újabb erdélyi népnyelv-kutató munka kezdete	305
Végh József : Társadalmi szempontok a népnyelv-kutatás- ban	314

Népnyelvi adatok.

Végh József : Békési népnyelvi szövegmutatvány	344
Bakó Elemér : Sárréti népnyelvi szövegek	347
Pető József : Debreceni népnyelvi szövegmutatvány	351
Szilágyi László : Hajdúnánási népnyelvi szövegek	353
Szerdahelyi István : Rétközi népnyelvi szövegmutatvá- nyok	357
Vargha Lajos : Palóc népnyelvi szövegek	360
Kovács István : Palóc népnyelvi szövegek	364
Szűts Ferenc : Szövegmutatványok a mosonmegyei sziget- közi nyelvjárásból	368

	Lap
Imre Samu : Felsőöri népnyelvi szövegmutatvány	370
Keresztes Kálmán : Szövegmutatványok az ormánysági nyelvjárásból	375
Deák Györgyné Bartha Katalin : Szlavóniai népnyelvi szövegek	377
Deák Györgyné Bartha Katalin : Mutatvány a készülő Szlavóniai Szótárból	381
Nagy Rózsa : Szókincsgyűjtés a baranyamegyei Nagy- váty nyelvéből	387
Vass Ilona : A szépkenyerűszentmártoni népnyelv szó- kincséből	401
Bakó Elemér : A debreceni egyetemi Magyar Népnyelv- kutató Intézet működése az 1941. évben	415
Bakó Elemér : Beszámoló a „Csúry Bálint“ országos nép- nyelvi szókincsgyűjtő versenyről	421
Tartalomjegyzék.	